

MUZEUL BANATULUI MONTAN

BANATICA

16

II

2003

MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘIȚA

BANATICA

16

II

2003

COLEGIUL DE REDACȚIE:

CARMEN ALBERT

NICOLAE BOCȘAN

LIGIA BOLDEA

GHEORGHE LAZAROVICI

VALERIU LEU

ADRIANA RADU

DUMITRU ȚEICU – redactor șef

VASILE M. ZABERCA

ISSN 1222-0612

„BANATICA”

Orice corespondență se va adresa:
Muzeul Banatului Montan,
1700 REȘIȚA,
B-dul Republicii nr. 10,
ROMÂNIA

„BANATICA”

Toute la correspondance sera envoyé a
l'adresse: Muzeul Banatului Montan,
1700 REȘIȚA,
B-dul Republicii nr. 10,
ROMÂNIA

„BANATICA”

Any mail will be sent to the
following address:
Muzeul Banatului Montan,
1700 REȘIȚA,
B-dul Republicii nr. 10,
ROMÂNIA

„BANATICA”

Richten Sie jedwelche Korrespondenz an
die Adresse:
Muzeul Banatului Montan,
1700 REȘIȚA,
B-dul Republicii nr. 10,
ROMÂNIA

Tiparul executat la

Imprimeria

MIRTON

Timișoara, str. Samuil Micu nr. 7

Tel./Fax: 0256-208924; Tel.: 0256-225684

E-mail: mirton@mail.dnttm.ro www.mirton.ro

CUPRINS • CONTENTS • INHALT • SOMMAIRE

• LIGIA BOLDEA	7
<i>Particularități ale statutului social-juridic al nobililor români bănățeni (sec. XIV-XV)</i>	
<i>La situation juridique de la noblesse roumaines du Banat aux XIV- XVI siècle</i>	
• EUGEN GLÜCK	19
<i>Câteva date despre confiniile mureșene</i>	
<i>Quelques données sur les régiments frontaliers de Mureș</i>	
• OVIDIU TUFÎȘ	49
<i>Exploatarea miniere din zona Dognecea - Ocna de Fier - Bocșa în sec. al XVIII și începutul sec. al XIX-lea</i>	
<i>Das Bergwerk im Dognatschka-Eisenstein-Bogschan Gebiet im XVIII Jahrhundert und Anfang des XIX Jahrhunderts</i>	
• MIHAELA VLĂSCEANU	69
<i>Un monument baroc - obeliscul Sfânta Ecaterina</i>	
<i>The monument of Saint Katherine</i>	
• VIOREL DOREL CHERCIU	75
<i>Demografie regională-eboșă în linii monocrome</i>	
<i>La démographie historique - Ébauche en lignes monochrômes</i>	
• IOACHIM LAZĂR	95
<i>Canonicul Petru Pop, sprijinitor al învățământului românesc din vicariatul greco-catolic al Hațegului</i>	
<i>Le chanoine Petru Pop, le protecteur de l' enseignement du vicariat uniata de Hațeg</i>	
• VALERIU LEU, CARMEN ALBERT	107
<i>Memorie și istorie în satele din Banatul Montan</i>	
<i>Memory and history in the Mountainous Banat villages</i>	

- MIRCEA MĂRAN 195
Țările Române în memorialistica sârbă a secolului al XIX-lea
Les Pays Roumains dans la mémorialistique serbe du XIX-e siècle

- DRAGOȘ LUCIAN ȚIGĂU 201
Mărturii inedite despre activitatea profesorului Ștefan Velovan din Caransebeș
Neue Beweise von der Tätigkeit des Professors Ștefan Velovan aus Karansebesch

- VASILE MIRCEA ZABERCA 225
Reuniunea învățătorilor români de la școlile confesionale greco-ortodoxe din dieceza Caransebeșului: Conferințele învățătoarești și adunări generale ale reuniunii în Banatul Sârbesc
La réunion des instituteurs roumains des écoles confessionnelles grecques-orthodoxes de la diocèse de Caransebeș: Conférences institutoriales et assemblées didactiques de la réunion du Banat Serbe

- RADU ARDELEAN 233
Instituțiile de credit ale românilor bănățeni la sfârșitul sec. al XIX-lea începutul sec. al XX-lea în dezbatere (viziunea ziarelor „Dreptatea” și „Drapelul”)
Les institutions financières des Roumains de Banat en fin du XIX-e siècle et au début du XX-e siècle en débat (La vision des journaux “Dreptatea” [“La Justice”] et “Drapelul” [“Le Drapeau”])

- LUCIAN DRONCA 249
Constituirea și organele de conducere ale Institutului de Credit și Economii „Timișoara” din Timișoara (1885-1918)
Constitution of the leading bodies of the „Timișana” Institute of Credits and Savings of Timișoara (1885-1918)

-
- VASILE PETRICA 265
*Preotul-istoric dr. Ion Sârbu (1865-1922), în imposibilitatea obținerii
postului de protopresbiter*
*L'historien-prêtre dr. Ion Sârbu (1865-1922) dans l'impossibilité
d'obtenir la fonction protopresbitérienne*

 - CAMIL PETRESCU 281
Timișoara interbelică. O nouă imagine a procesului de industrializare
Timișoara in between wars. A new age of the industrialization process

 - CARMEN ALBERT 291
Un raport-document de Emil Botiș pentru „Biroul Păcii”
A report-document by Emil Botiș for the Peace Conference

 - MIRCEA RUSNAC 303
*Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică (1945). Cu referire
specială la Banat*
*La déportation des allemands en Union Soviétique (1945). Avec
un aperçu spécial pour le Banat*

 - EUSEBIU NARAI 329
Aspecte privind industria în județul Caraș (1945-1948)
*Aspects concernant la situation de l'industrie du département
Caraș (1945-1948)*

 - ION POPA 363
*Noi mărturii despre abuzurile comise în campania de alegeri
parlamentare din anul 1946 în județul Caraș*
*Des nouveaux témoignages concernant les abus comis pendant
la campagne d'élections parlementaires de l'année 1946 dans
le département Caraș*

 - MIRCEA RUSNAC 371
Mișcarea de rezistență anticomunistă din Banat (1945-1953)
Le mouvement de résistance anticomuniste de Banat (1945-1953)

 - MELANIA ZANCU 395
Bibliografia revistei Banatica (1971-2000)
La bibliographie de la revue Banatica (1971-2000)

PARTICULARITĂȚI ALE STATUTULUI SOCIAL-JURIDIC AL NOBILILOR ROMÂNI BĂNĂȚENI (SEC. XIV-XV)

LIGIA BOLDEA

Primele mențiuni documentare despre românii din Transilvania prilejuite de valul antischismatic declanșat după anul 1204 demonstrează că elitele lor - cnezii și voievozii - aveau posesiuni funciare din vechime (încadrate teoretic în domeniul regal), posesiuni care urmau să intre în proprietate nobiliară laică și ecleziastică sau să rămână elitei românești pe măsura adaptării sale la rigorile juridice și confesionale pretinse de societatea maghiară¹. La fel ca pretutindeni în teritoriile integrate regatului ungar, în epoca arpadiană au fost asimilați tacit cu nobilii toți proprietarii de pământ, indiferent de calea pe care au ajuns într-o asemenea postură. În Banat, consultarea informațiilor documentare dovedește faptul că instituirea comitatului regal din perioada de început a ființării sale a fost îngăduitoare și tolerantă față de formele mai vechi de organizare în cnezate și voievodate ale românilor autohtoni, motivele fiind diverse și bine întemeiate: pe de-o parte, legăturile strânse cu românii de peste Carpați, cu sudul Dunării și cu Vidinul ortodox, pe de altă parte, poziția marginală a acestui ținut, ceea ce a făcut ca nobilimea regatului să fie reticentă în a obține posesiuni în acest spațiu geografic. Cert este că, până către anul 1212, lipsesc actele de dăruire a moșiilor în Banat, atât pentru comitatul Timiș cât și pentru Caraș².

Deși documente care să ateste statutul social-juridic al cnezilor și voievozilor români bănățeni până în secolul al XIII-lea nu există, se poate presupune - urmărind evoluția lor ulterioară - că stăpânirile lor funciare au

¹ Ioan Aurel Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statut, evoluție)*, în *Nobilimea românească din Transilvania (Az erdélyi román nemesség)*, Satu Mare, 1997, p. 42.

² Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea Habsburgică (1718)*, Reșița, 1996, p. 58.

avut, într-o fază inițială, un caracter alodial, rezultat în urma transformărilor profunde care s-au manifestat în secolele anterioare în cadrul obștilor sătești aparținând ariei de locuire a poporului român³. Organizarea comitatelor regale la nivelul Banatului istoric (Timiș în 1177, Cenad în 1197 și Caraș în 1200) a modificat simțitor datele problemei, stăpânirile altădată libere ale cnezilor români fiind subordonate autorității regale, astfel încât ele devin expuse depozitării într-o perioadă în care, în plan social-politic, elitele din Transilvania tind să se constituie în grupuri privilegiate sau stări⁴, în timp ce în plan confesional, eșecul «unirii» încercate în Bizanț după instaurarea stăpânirii latine în 1204 a făcut ca papalitatea să amalgameze schisma cu erezia, astfel încât apartenența la confesiunea răsăriteană a devenit, în aria de putere a catolicismului, o inaptitudine pentru stăpânirea pământului și a privilegiilor ce decurgeau din ea, deținătorii ortodocși de pământuri fiind declarați *injusti possessores* și expuși depozitării⁵. Oricum, evenimentele care s-au succedat începând cu secolul al XIII-lea și cu diploma din 1222 a regelui Andrei II au declanșat procesul transformării stăpânirilor patrimoniale în stăpâniri donative, a nobilimii patrimoniale în nobilime beneficiară, cu efecte semnificative asupra stăpânilor români de pământuri. Se impune însă precizarea că în Banatul de deal și de munte, ca și în alte zone marginase ale Transilvaniei, înstrăinarea pământurilor în detrimentul deținătorilor lor tradiționali - cnezii români - a fost redusă, aproape nesemnificativă, date fiind condițiile mai puțin prielnice proliferării marilor domenii funciare, cât și nesiguranței acestor ținuturi primejduite de bulgari, tătari, cumani și aflate într-o firească legătură cu românii de dincolo de Carpați. În aceste împrejurări s-a apreciat că acei cnezi care și-au putut păstra cnezatele ereditare până în secolul al XIV-lea, chiar cu anumite condiții și obligații față de rege și de dregătorii săi, și-au menținut șansa oficializării statutului lor de stăpâni prin înnobilare⁶.

³ P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 67.

⁴ Diploma lui Andrei II din 1222 a introdus sistemul de danii pe veci (*perpetuitas*) în locul celor obișnuite (*donationes*), desființând deosebirea dintre beneficii și bunurile patrimoniale și creând o egalitate juridică între nobilimea beneficiară și cea patrimonială. Apud Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1971, p. 277.

⁵ Șerban Papacostea, *Românii în secolul XIII. Între cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993, p. 54.

⁶ Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 49.

Secolul al XIV-lea va determina însă profunde mutații la nivelul raporturilor social-juridice de stăpânire asupra pământului, mutații care s-au datorat înlocuirii dinastiei arpadiene cu cea angevină, în fond, o schimbare de viziune asupra guvernării regatului maghiar, ce substituia pluralismului etnico-religios și particularismelor regionale o politică de centralizare, de uniformizare și omogenizare a structurilor instituționale și sociale ale regatului, la care a fost asociat efortul de catolicizare a supușilor ortodocși. Măsurile adoptate de cei doi regi angevini, în special de către Ludovic I (1342-1382), au preconizat introducerea rigorilor occidentale în normele de drept ale regatului maghiar, redefinind statutul nobil, pe care îl condiționează de existența actului de donație regală pentru pământul stăpânit. În fapt, prin diplomele din 9 decembrie 1351 și 6 noiembrie 1365, Ludovic I a intenționat o acțiune de omogenizare pe orizontală a structurilor sociale și juridice la nivelul întregului regat, cu referire mai ales la acele ținuturi aflate la marginea regatului, asupra cărora regalitatea angevină pare să manifeste un tot mai mare interes, îndeosebi în ceea ce privește Transilvania și Banatul, fapt deloc întâmplător de vreme ce tocmai în această perioadă regele a inițiat o cruciadă balcanică proprie, care situa în centrul atenției sale efortul de a readuce sub ascultare cele două țări românești răzvrătite în anii anteriori⁷. În cazul Banatului cărășan și al districtelor sale, măsurile regale sunt și mai clar restrictive în ceea ce îi privește pe stăpânii tradiționali de pământuri, diploma din 1366 prevăzând atributele necesare calității de nobil, anume actul scris de donație și aderarea la catolicism.

În noul context social-politic, cnezimea română bănățeană, recunoscută până în acel moment în mod tacit de către puterea centrală ca elită a comunității românești generatoare, se vede constrânsă la a-și reconsidera opțiunile în vederea prezervării unui statut social-juridic privilegiat, așa cum l-a moștenit din secolele anterioare. Momentul 1366 are, în ceea ce privește feudalitatea românească a Banatului, o dublă semnificație: pe de o parte, el a marcat începutul procesului de disoluție a cnezimii în formele sale tradiționale, străvechi de manifestare social-juridică, politică și confesională, proces care a durat totuși mai bine de jumătate de secol datorită inconsecvenței cu care, din motive obiective de politică internă sau externă, regalitatea maghiară a fost în măsură

⁷ *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*, Budapesta, 1974, p. 100; vezi și I.A. Pop, *Structures ethnique et confessionnelles dans la Hongrie et la Transylvanie au Moyen-Âge (XI - XIV siècle)*, în *Colloquia*, 1, 2, iulie-decembrie 1994, p. 15.

să aplice în spiritul legii propriile sale măsuri⁸. Pe de altă parte, debutează acum procesul de afirmare a nobilimii române bănățene în concordanță cu rigorile normelor de drept occidental practicate de cei doi Angevini, ea fiind o rezultată a acțiunii de oficializare a calității de feudali a multor cnezi români prin recunoașterea pe baza actului scris în vechile lor stăpâniri strămoșești, desigur în urma prestării de credincioase slujbe militare în favoarea regalității și, parțial, ca urmare a adoptării unei noi opțiuni confesionale.

În virtutea intenției noastre declarate de a reconstitui profilul nobilimii române bănățene începând cu secolul al XIV-lea, ne vom limita în cele ce urmează la analiza situației acelor cnezi care, începând cu mijlocul acestui secol, reușesc să pătrundă în ierarhia feudală a regatului prin oficializarea statutului lor nobiliar. Este vorba, în fapt, de reprezentanții câtorva familii române devenite nobile la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, a căror ascensiune social-politică și militară este relativ bine reflectată documentar pentru această perioadă. Întrebarea care confruntă istoriografia românească actuală se leagă de adevărata semnificație a evoluției elitelor românești de la statutul de cnezi la cel de cnezi nobili și apoi de nobili, cât și de măsura în care folosirea expresiei de «înnobilare» este adecvată în cazul cnezilor români.

Așa cum bine se relevă în unele studii de specialitate publicate în ultimele două decenii, este absolut necesară o analiză obiectivă a modului în care feudalitatea românească bănățeană a evoluat după momentul 1366. Noțiunea de «înnobilare» presupunea, prin definiție, ridicarea unui individ la statutul de nobil dintr-unul inferior prin actul de danie regală, ceea ce făcea din acesta o creație a suveranului, față de care avea o serie de obligații specifice, mai ales în planul slujbelor militare⁹. Din punctul de vedere al dreptului românesc însă, noblețea decurgea automat din existența posesiunii funciare - cnezatul, stăpânit în conformitate cu dreptul cnezial (*more Keneziatus*), stăpânire ale cărei caracteristici sunt puse în evidență de numeroasele acte de confirmare acordate cu titlul de nouă danie (*novae*

⁸ Ioan Drăgan, *Cnezi și nobili români în vremea Corvineștilor*, în *Nobilimea română din Transilvania*, p. 112-113. Autorul apreciază că, în Banat, supraviețuirea cnezilor posesori liberi până la mijlocul secolului al XV-lea s-a datorat împrejurărilor specifice unui teritoriu de graniță, ultima mențiune a cnezilor bănățeni ca element distinct al feudalității române fiind diploma privilegială din 29 august 1457 acordată *tuturor cnezilor, nobililor și celorlalți români* din cele opt districte bănățene drept recompensă pentru apărarea graniței dunărene.

⁹ Robert Fosier, *La société médiévale*, Paris, 1991, p. 315.

donationis titulo), specificându-se totodată și dreptul de stăpânire *ab antiquo*¹⁰. Până în epoca principatului, asemenea înnobilări ale unor români, săvârșite în baza dreptului feudal occidental, nu sunt semnalate în Banatul cărășan, toate documentele acordate cnezilor și voievozilor români începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea fiind acte de noi danii prin care aceștia au fost confirmați în stăpânirile lor ereditare, deținute până în acel moment după dreptul cnezial, fără act scris. De altfel, aceeași situație este specifică și celorlalte zone ale Transilvaniei care au generat o nobilime românească, aceasta fiind una din caracteristicile majore ale evoluției elitelor românești în secolele XIV-XV.

Interesante sunt discuțiile purtate în istoriografia românească pe marginea titlului de „*noua danie*”, prezent în toate actele care confirmă, începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, dreptul de stăpânire al multor cnezi români asupra pământurilor lor strămoșești. Inițial, pornind de la studiul lui Ioan Bogdan¹¹ asupra cnezilor români, noua donație (*nova donatio*) a fost privită ca o «a doua» donație acordată cnezilor nobili după ce ei au fost recunoscuți în cnezatul lor printr-o donație inițială sau o «primă» donație. În fapt, existența acestei «prime» donații acordate cnezimii române, ce încerca să-și adapteze statutul social-juridic la noile norme de drept impuse în regat în secolul al XIV-lea, nu poate fi dovedită documentar și, potrivit cercetărilor întreprinse în ultimele decenii, nu poate fi susținută nici ca ipoteză de lucru. În urmă cu 15 ani a fost formulată pentru prima dată ideea potrivit căreia, datorită faptului că în anumite regiuni ale regatului ungar unde s-au păstrat domeniile cetăților regale, stăpânirea funciară specifică românească a fost foarte răspândită, autoritatea de stat a elaborat un formular de cancelarie adecvat acestor realități, în care titlul de nouă danie era atribuit cnezilor, apoi cnezilor nobili pentru a le confirma sau reconfirma aceste stăpâniri strămoșești¹². Recent au fost aduse completări acestei interpretări, Pál Engel demonstrând că este vorba, în realitate, de un titlu de danie introdus de Ludovic I prin care dreptul de stăpânire și de moștenire a bunurilor cuprinse în dania cu acest nume reveneau numai beneficiarilor cuprinși în act și urmașilor lor legitimi, omisiunea din act însemnând excluderea pe veci de la stăpânire, cei excluși putând fi

¹⁰ Dan Gr. Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în *RRH*, 3, 1987, p. 197.

¹¹ Ioan Bogdan, *Despre cneji români*, în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 184.

¹² Adrian Andrei Rusu, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara pentru nobilii români din Transilvania*, în *Acta MN*, XX, 1983, p. 158.

astfel expuși ignobilării dacă nu aveau alte posesiuni legale¹³. Pentru Banat, considerăm că un exemplu concludent este oferit de evoluția la sfârșitul secolului al XIV-lea a familiei Mâtnic de Ohaba-Mâtnic, aflată în plin proces de recunoaștere oficială a nobilității sale. Două acte sunt revelatoare: primul, din 1387, este un document regal acordat de Sigismund de Luxemburg lui Bogdan Românul (*Olahus*) de Mâtnic și fiilor săi Ștefan, Dionisie, Ladislau, Nicolae și Ladislau (*Juniori*), prin care aceștia au fost confirmați în stăpânirea cnezatului Măru¹⁴. Al doilea, un document emis de Capitlul din Alba Iulia și datat în 1391, transcrie în formă autentică diploma regală din 1387, cu precizarea că beneficiarii erau de data aceasta Bogdan de Mâtnic și fiii săi Nicolae, Ștefan, Ladislau, alt Ladislau, Petru și Ioan¹⁵. Se poate observa cu ușurință faptul că numele descendenților lui Bogdan Românul nu sunt într-un tot al aceleiași; pe temeiul celor susținute mai înainte, opinăm că includerea lui Petru și Ioan în actul capitular a avut scopul de a-i cuprinde în sistemul stăpânirii familiale ce le asigura pe viitor statutul social-juridic privilegiat.

Un alt exemplu, opus celui dintâi, îl întâlnim la sfârșitul secolului al XV-lea în cadrul familiei Gârliște de Rudăria. În 1484 nobilului Iacob de Gârliște i se confirmă de către Matia Corvin, cu titlul de nouă danie, opt moșii în districtul Almăj *în a căror stăpânire netulburată ... s-au aflat din vechime înaintașii săi*¹⁶. Interesant este faptul că un secol mai târziu, în cadrul unui mare proces de stăpânire ce s-a desfășurat între anii 1566-1569¹⁷, este prezentat raportul unui «scrib» din Arad care amintește că printre beneficiarii noii danii din 1484 s-au numărat, alături de Iacob de Gârliște, și frații săi *Kyryak* Mihail și Ștefan, două personaje care lipsesc însă din actul regal. Cum cei doi frați nu mai apar ulterior cu drepturi asupra acestor moșii, se poate deduce că omiterea lor a atras după sine și excluderea din sistemul stăpânirii familiale.

Cele două exemple prezentate pot oferi, în opinia noastră, argumente concludente în sprijinul aserțiunilor anterioare legate de interpretarea corectă a titlului de “*noua donație*” - probabil o formă specifică de “înnobilare” practică de către

¹³ I. Drăgan, *op. cit.*, nota 17, p. 117.

¹⁴ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1887, p. 300, nr. 239.

¹⁵ *Ibidem*, p. 340, nr. 280.

¹⁶ *Ibidem*, II/2, p. 283, nr. 265.

¹⁷ Pesty Frigyes, *A Szörény bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878, p. 72-75.

regalitatea maghiară în raporturile sale cu cnezimea română, posesoarea tradițională a pământurilor în baza vechiului *ius Keneziale* în spațiul bănățean, hațegan, maramureșan sau în Țara Făgărașului.

Pe lângă semnele de întrebare, parțial rezolvate, legate de analizele asupra formulei de “*noua danie*”, interogații ridică și modul în care “înnobilarea” cnezimii române, parcurgerea traiectoriei de la statutul de cnezi la cel de nobili a fost realizată *de facto*. În această privință documentele nu sunt foarte sugestive. Dan Grigore Pleșia aprecia în studiul său consacrat nobilimii române din Transilvania, publicat în urmă cu un deceniu, că înnobilarea cnezilor români a fost legată și condiționată de stăpânirea anterioară asupra unui pământ, în realitate nu individul fiind înnobilat, ci pământul, astfel încât pierderea lui putea atrage după sine și pierderea calității de nobil¹⁸. Ceea ce nu se relevă însă cu claritate din analiza documentelor se leagă de modul în care s-a desfășurat în realitate procesul transformării cnezilor în cnezi nobili; a fost vorba de o confirmare globală a cnezului român asupra tuturor stăpânirilor sale strămoșești sau o abordare graduală prin emiterea mai multor acte de nouă danie pentru fiecare moșie în parte? Recunoașterea oficială s-a făcut individual, de fiecare membru al familiei sau a fost extinsă asupra tuturor reprezentanților unei familii cneziale?

Din studiul realizat asupra principalelor familii nobile bănățene, concluzii definitive sunt greu de formulat datorită faptului că, pentru multe din acestea, momentul trecerii de la statutul de cnezi la cel de cnezi nobili și apoi de nobili nu este surprins documentar, doar sugerat în acte ulterioare. Doar două familii - Deș de Temeșel și Mâtnic de Ohaba Mâtnic oferă câteva explicații posibile. În cazul primei familii, membrii acesteia, toți cnezi români din districtul Mehadia, primesc în anul 1387 dreptul cnezial de stăpânire asupra satului regal Valea (*Patak*), grevat de anumite obligații specifice statutului cnezial¹⁹. Trei ani mai târziu, în 1390, aceiași membri ai familiei lui Deș de Temeșel sunt reconfirmați în calitate de cnezi nobili în posesiunile lor Crivina și Valea, documentul fiind emis de către rege la solicitarea cnezilor nobili de Temeșel în urma pierderii documentelor de stăpânire în 1385, ca o consecință a incursiunii lui Dan I în Banat²⁰. Se poate observa astfel că, pe fondul unor grave conflicte politice

¹⁸ Dan Gr. Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în *RRH*, 3, 1987., p. 209.

¹⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, I 2, p. 300, nr. 240.

²⁰ *Ibidem*, p. 331, nr. 270; Dumitru Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara 1998, p. 303.

interne ce au caracterizat începutul domniei lui Sigismund de Luxemburg, cnezii de Temeșel au obținut recunoașterea statutului oficial de cnezi nobili asupra a două din stăpânirile lor strămoșești, de acum înainte ascensiunea lor socială fiind asigurată.

Evoluția familiei Mâtnic de Ohaba Mâtnic oferă o variantă interesantă a modului în care cnezii români au fost cuprinși în ierarhia feudală oficială a regatului la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. În 1352, Iuga și Bogdan, fiii lui Ștefan de Mâtnic, apar în calitate de cnezi întemeietori de sate, asupra cărora au obținut dreptul regal de stăpânire. Începând cu anul 1371 și până în 1412 asistăm la o serie de confirmări succesive ale membrilor familiei în vechile lor stăpâniri cneziale, semnificativ fiind faptul că nu a fost vorba de o reconfirmare globală asupra întregului patrimoniu funciar strămoșesc, ci de un proces gradual, ale cărui principale momente s-au concretizat în actele cu valoare de noi danii din 1387, 1394, 1404, 1411 și 1412. Acceptând ideea lui Dan Gr. Pleșia, potrivit căreia nu indivizii erau înnobilați, ci pământul, putem aprecia că exemplul familiei Mâtnic este concludent în acest sens.

Pe baza acestor două exemple opinăm pentru o tratare secvențială a procesului înnobilării cnezimii române bănățene, ce a depins de câțiva factori dintre care hotărâtori au fost existența unor stăpâniri anterioare, asupra cărora s-a emis actul de nouă danie și prestarea de credincioase slujbe militare în favoarea regalității. Se poate presupune că nu a fost vorba de o oficializare globală a întregului patrimoniu funciar printr-un singur act de nouă danie atribuit unei familii cneziale, ci de mai multe asemenea acte acordate asupra principalelor posesiuni strămoșești, beneficiarii urmând să le stăpânească în condizivizionalitate, în calitate de cnezi nobili.

Cnezii nerecunoscuți în stăpânirile lor au decăzut cu timpul din punct de vedere social-politic, privilegiile lor s-au erodat, ajungând fie supuși pe marile domenii feudale laice sau ecleziastice (în cadrul cărora și-au păstrat o oarecare preeminență, fiind atestați în calitate de *villici* - primari ai satelor), fie supuși ai domeniilor cetăților regale unde se bucurau încă de anumite libertăți²¹. O situație interesantă a fost cea a cnezilor dependenți pe moșiile nobililor români, ei înșiși de origine cnezială. Oricum, o delimitare tranșantă între cnezii înnobilați și cei care nu au

²¹ I. Drăgan, *op. cit.*, p. 126. Autorul dă exemplul târziu al unor cnezi români de pe domeniul cetății Hunedoara, cărora Matia Corvin le confirmă la 12 aprilie 1482 privilegiul străvechi (*antiqua libertas*), fiind scutiți de orice contribuție față de cetate, cu excepția slujbei la cetate cu un cal, la nevoie.

reușit acest lucru este improprie, păreri potrivit cărora cnezii nobili s-au pierdut în masa nobilimii maghiare în timp ce cnezii comuni au fost reduși la condiția de iobagi²² fiind tot mai mult amendate de cercetările actuale asupra problematicei în cauză. În fapt, într-o primă fază, diferența dintre cnezul recunoscut oficial în posesiunile sale și înnobilit pentru merite deosebite și cnezul nerecunoscut oficial nu a putut fi prea mare, deoarece ambii porneau de la aceleași realități tradiționale - de posesori ai pământului în baza vechiului drept românesc. Documentele atestă chiar, la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, menținerea în cadrul districtelor bănățene a unor moșii stăpânite în devălmășie de membrii unor familii nobile împreună cu cnezii acelor sate, raporturile de egalitate fiind compromise pe parcursul veacului al XV-lea datorită tendințelor tot mai manifeste ale nobililor români de a se folosi de ascendentul social-politic obținut din partea puterii centrale pentru a tranșa dreptul de stăpânire în favoarea lor²³.

În fapt, interese comune au îndrumat regalitatea și această feudalitate bănățeană în găsirea unor modalități de colaborare: regalitatea a avut nevoie de oameni siguri și interesați în apărarea granițelor sudice ale regatului (or, aceștia nu puteau fi decât cnezii și nobilii români bănățeni care, în virtutea tradiției lor militare, au asigurat contingente permanente și eficace regilor maghiari în expedițiile lor), în timp ce aceste elite românești au avut nevoie de o regalitate puternică, în măsură să le recunoască și susțină stăpânirile și privilegiile. În virtutea acestui fapt, în 1403, cnezii și nobilii români din Banat au sprijinit regalitatea amenințată de revolta magnaților maghiari, aducând un aport substanțial la înăbușirea ei²⁴. De acum înainte, procesul afirmării nobilimii

²² Păreră susținută de Kemény Joseph și combătută de Maria Holban în excelentul studiu *Variations historique sur le problème des cnèzes de Transylvanie*, în *RRH*, 5, 1965, p. 901-924. Din păcate, ideea pierderii etnicității cnezilor nobili români a fost susținută și de Ioan Bogdan într-unul din studiile de referință, de altfel, asupra cnezimii române, autorul enunțând afirmația care, din nefericire, a proliferat o bună bucată de vreme în istoriografia românească: *Devenind nobili, cnezii încetează a mai fi români*

²³ Asemenea exemple se regăsesc în evoluția familiilor nobile române Deș de Temeșel și Mâtnic de Ohaba-Mâtnic, vezi Ligia Boldea, *Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile române bănățene*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 53-92.

²⁴ Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *SCI*, VIII, 1957, nr. 1-4, p. 67; Konrad Gündisch, *Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*, în *Ștefan Mețes la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 236.

române, datorită, în special, meritelor sale militare remarcate și valorificate de către puterea centrală pe tot parcursul secolului al XV-lea, s-a desfășurat ascendent, fiind îndreptățiți să vedem în acest rol militar un alt factor important ce a conferit elitelor sociale bănățene integrarea în feudalitatea regatului. Era, de altfel, privilegiul clar și obligația feudalului de a presta servicii militare și de a dobândi recompense în conformitate cu valoarea acestora. Din această perspectivă, faptul că acești nobili români ai Banatului medieval au reprezentat o adevărată feudalitate locală apare ca un adevăr incontestabil. Acești cnezi, asimilați cu nobilii în formulele actelor ce constituie titlurile lor de proprietate, nu apar în majoritatea cazurilor ca mici proprietari rurali, ci ca proprietari ai mai multor sate, situația economică permițându-le să facă față îndatoririlor ce au decurs din statutul lor privilegiat.

De fapt, materializarea statutului social-juridic al nobilimii din Banat s-a produs la mijlocul secolului al XV-lea prin cunoscuta diplomă acordată de regele Ladislau V Postumul (1453-1457) în 29 august 1457 *tuturor nobililor, cnezilor și celorlalți români (universorum nobilium et Keneziorum ac ceterorum walachorum)* din cele opt districte privilegiate bănățene (Almăj, Bârzava, Caraș, Comiat, Ilidia, Lugoj, Mehadia și Sebeș), cărora le-a reconfirmat *privilegiile, libertățile și drepturile* în aceleași condiții în care au fost acordate de către regii anteriori (... *quibusque eadem emanata et per predecessores nostros Reges Hungariae ipsis concessa sunt* ...) ²⁵. Această diplomă, unică în felul ei pentru comunitatea medievală românească cuprinsă în granițele regatului ungar, aduce dovada irefutabilă a existenței unei nobilimi române, asemănătoare cu *nobilii adevărați ai țării*, care activează la nivelul districtelor bănățene, căreia regalitatea nu îi «acordă» ci îi «recunoaște» vechile libertăți, prerogative și drepturi datorită faptelor de credință și merituoaselor slujbe, mai ales militare. Forma privilegiului, ca mijloc prin care regalitatea a căutat să-și solidarizeze acele forțe pe care le putea cointeresa în politica de centralizare și întărire a puterii suveranului, a fost destul de răspândită în epocă, fiind binecunoscute libertățile acordate sașilor și secuilor ²⁶. Din nefericire, datorită faptului că românii nu mai constituiau o «națiune» (*natio*) în secolul al XV-lea, ei nu vor obține niciodată o recunoaștere globală a vechilor libertăți după modelul celor săsești sau

²⁵ Arhivele Statului Cluj-Napoca, *Documente medievale, arhiva familiei Macskási de Tincova*, XL; Gh. Ciulei, *Autonomia juridică a românilor din Banat în Evul Mediu*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 286.

²⁶ I.A. Pop, *Privilegiile obținute de români în epoca domniei lui Matia Corvin*, în *RI*, 2, 1991, nr.11-12, p. 670.

secuiești, diploma din 1457 fiind, din acest punct de vedere, o excepție prin care regele a renunțat la o parte importantă a prerogativelor sale în momentul în care s-a angajat să nu doneze străinilor moșii în districtele românești fără consimțământul nobililor și cnezilor de acolo și nici să nu desfacă sau să separe vreunul din cele opt districte și să nu doneze ceva din ele cuiva. De asemenea, diploma îi scutea pe nobilii și cnezii români de plata vănilor, la fel *ca și pe ceilalți nobili adevărați ai regatului*, acordându-le dreptul de a fi judecați de comiții lor, cu posibilitatea de a face apel la curtea regală sau chiar la rege, în timp ce executarea acestor sentințe urma a fi îndeplinită de către juzii nobililor acestor români (*iudices nobilium eorundem Valachorum*)²⁷. Existența acestei diplome (reînnoită în anii 1538, 1551 și 1609), dincolo de limitele sale, dovedește perenitatea în acest spațiu istorico-geografic a unor structuri autonome, apreciate și recunoscute ca atare de către puterea centrală.

LA SITUATION JURIDIQUE DE LA NOBLESSE ROUMAINE DU BANAT AUX XIV-XV SIÈCLE

Résumé

Un regard d'ensemble sur le monde féodal de Banat nous révèle un paysage ample et varié de l'organisation sociale-économique et juridique de celui-ci. La société roumaine de Banat apparaît très bien définie du point de vue de la stratification sociale, représentée par une féodalité locale qui se voulait intégrée et reconnue dans le cadre du féodalisme officiel hongrois.

L'attribut principal de cette féodalité a été la qualité de maîtres de terres et d'hommes, attribut retrouvé partout dans le monde féodal de cette époque. C'est très important de souligner que ces cnèzes roumains ennoblis par des diplômes royaux, ont été reconnus officiellement dans leurs possessions ancestrales; de cette manière ils étaient inclus dans le système féodal de type occidental imposé par la dynastie

Idem, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 135; Ion Băltariu, *Vechile instituții juridice din Transilvania. Contribuții la istoria dreptului român*, Aiud, 1934, p. 85-89; Iuliu Vana, *Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene*, Timișoara, 1929, p. 8.

d'Anjou dans le royaume de l'Hongrie. Cette confirmation par des documents écrits a été obtenue des prestation de service envers la royauté ; parmi ces services fidèles ont pourrait remarquer les obligations militaires exigée par le spécifique de frontière du Banat médiéval.

Il nous apparaît évidente la relation indissoluble entre la propriété sur la terre et l'anoblissement, parce que le diplôme royale de 1366 précisait clairement que personne ne peut posséder de la terre s'il n'est pas noble. À cause de ça les principales actions des cnèzes roumains de Banat, maîtres ancestraux des terres, en vertu de leur droit ancien roumain seront concentrées en vue de l'obtention de la confirmation officielle de la part de l'autorité suprême de l'état – la royauté hongroise.

Sans faire exception des règles du monde féodal de Banat a été très souvent agitée par des conflits sociaux entre les maîtres de terres, des conflits causés par la division de la possession entre les descendants ou par le droit de héritage des filles. Un élément très important qui met en relief le profil social-juridique de ces nobles roumains de Banat le constitue les institutions médiévales spécifiquement roumaines, sous la forme des assemblées des cnèzes ou des nobles qui étaient les instances principales de jugement dans les diverses causes apparues dans ce monde du Banat médiéval si agité. C'était un monde très intéressant qui ballançait entre les traditions féodales occidentales classiques et les particularités orientales de type byzantin.

CÂTEVA DATE DESPRE CONFINIILE MUREȘENE

EUGEN GLÜCK

Sfârșitul secolului al XVII-lea reprezintă, în istoria popoarelor din sud-estul Europei, o perioadă de mari prefaceri politico-sociale.¹

Înfrângerea forțelor otomane sub zidurile Vienei (1683), a fost urmată de un secol al ofensivei Imperiului habsburgic. În prima fază a reușit să cucerească Ungaria și Croația. Apoi, a urmat supunerea Transilvaniei (1688) și după aceea a Banatului (1716).²

În acest context, după 1685, a fost cucerit nordul cotului Tisa-Mureș, definitivându-se prin pacea de la Carlovitz (1699). Astfel, Mureșul a devenit temporar graniță între Imperiul habsburgic și cel otoman (1699-1716).³

În această perioadă s-au produs mari schimbări în zona situată la nord de Mureș, în primul rând în domeniul demografic, ca urmare a eșecului suferit de oștile cezaro-crăiești în zona balcanică (1686-1690). În timpul pătrunderii lor temporare la sud de Dunăre masele de sârbi, macedoromâni și albanezi s-au ridicat cu armele în speranța eliberării de sub stăpânirea Porții.⁴

Retragerea trupelor habsburgice a constrâns sute de mii de oameni să apuce drumul pribegiei. Plenipotența trimisului imperial Guidobald von Strahlenberg, însărcinat cu așezarea lor la nord de Dunăre, precizează că misiunea lui se referă la români și sârbi ("Walachen und Razen").⁵ În sfârșit, conducătorii refugiaților, întruniți în 1690 la Belgrad, au formulat revendicările lor privind asigurarea unui statut corespunzător, ele fiind prezentate la Viena de Isaia Diacovici, episcopul de mai târziu al Aradului.

¹ Mustafa Ali Mehmed: *Istoria turcilor*, București, 1976, p.236-245.

² I.D.Suciu: *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, 1980, p.54,55,59; Șerban Papacostea: *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, București, 1971, passim.

³ *Istoria militară a poporului român*, vol. III, București, 1987, p.447-448.

⁴ Andrei Căciora, Eugen Glück: *Cnezate și voievodate românești arădene*, Studii privind istoria Aradului, București, 1980, p.151-174.

⁵ Gheorghe Ciuhandu: *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, I, p.56.

După unele tergiversări, la 21 august 1690, împăratul a sancționat așa-zisele „privilegii ilirice”⁶. Diploma, ca și confirmarea ei din 1691, a stabilit că cei ce intră sub incidența ei formează o comunitate, având un patriarh și un voievod. Nu peste mult însă primul a fost redus la rangul de mitropolit, iar cealaltă funcție a fost suprimată cu totul. În acest fel, singurul reprezentant recunoscut oficial al beneficiarilor diplomei a devenit mitropolitul din Carloviț. Reprezentanții clerului și mirenilor (civili și militari) aveau dreptul periodic să discute în congres problemele bisericești, școlare și fundamentale. Se asigura folosirea calendarului Iulian și scutirea clerului de fiscalitate și rentă feudală⁷.

Odată cu așezarea refugiaților, episcopii investiți în conformitate cu diploma amintită au devenit stăpâni și peste centrele eparhiale românești din Crișana (Ineu, Arad, Oradea) și după 1716, în Banat (Timișoara, Vârșeț, Caransebeș). În acest fel, românii băștinași au fost încadrați în noua organizație.

Este neîndoielnic că privilegiile ilirice au făcut ca românii din Crișana și Banat să beneficieze de anumite drepturi, în special de o libertate mai largă a cultului ortodox decât în principatul Transilvaniei. Pe de altă parte, noile rânduieli au făcut ca singurele instituții naționale românești, biserica și școala, timp de peste un secol și jumătate să fie supuse unei conduceri alogene, recrutată din vârfurile imigranților⁸.

Nu putem însă uita că mult trâmbițatele drepturi asigurate de împărat în fond au confirmat doar drepturile pe care ortodocșii le aveau sub stăpânire otomană, fie în Balcani, fie în pașalâcurile din Banat și Crișana, unde era asigurată o anumită autonomie bisericească și civilă.

În aceste condiții s-au plămădit planurile de a se constitui și confiniile, un sistem grăniceresc, de-a lungul noilor frontiere.

Încă înainte de încheierea păcii de la Carloviț s-au purtat ample discuții referitoare la paza viitoarelor granițe ale imperiului și utilizarea refugiaților care au trecut Dunărea. Arhivele vieneze, în primul rând Kriegersarchiv, cuprind materiale abundente ce dezvăluie acel proces îndelungat, ce a dus la crearea confiniilor la granița dintre Crișana și Banat. În concepția Consiliului de Război din Viena urma să

⁶ Iovan Radonici, I.Mita Kostici : *Srpske privilegije od 1690 do 1792 (Privilegiile sârbești de la 1690 până la 1792)*, Beograd, 1954, p.19 și urm.

⁷ Arhiva mănăstirii Hodoș-Bodrog. Fond mănăstiresc, copia diplomei din 1690.

⁸ Hadrtörténelmi Levéltár (Arhiva de Istorie Militară), Budapest (În cont. H.L.), Fond Comandamentul General Buda (în cont. C.G.). Cota 1-84-112. 2/1-36, 1/104-1744, Liviu Patachi: *Românii în răscoala lui Petru Seghedinaț. 1735*, extras, București, 1947, p.5; I.D. Suciu: *Monografia mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p.105 și urm.

se înființeze o asemenea organizație cu profil militar care apără cu succes nu numai porțiunea de graniță încredințată ei, dar care asigură din abundență carne de tun și pentru războaiele dinastice ale habsburgilor. Nu încapе îndoială că diriguitorii Consiliului de Război se gândeau de pe acum la asemenea aranjamente, care încorporează contradicții potențiale între grupurile de locuitori de neam, condiție socială și religie diferită. Un exemplu dureros au oferit în acest sens răscoala populară condusă de Francisc Rákóczi al II-lea (1703-1711). În această luptă antihabsburgică, masele românești și maghiare din comitatele Arad și Zărand au luptat cu eroism împotriva noilor asupritori. În același timp, grănicerii de pe Mureș au sprijinit forțele imperiale. Unul din conducătorii lor, Ioan Popovici-Tekeli, care a fost suspectat de imperiali că dorește să schimbe situația, a fost reținut, iar grănicerii din Semlac, care s-au răsculat împotriva habsburgilor au fost reprimăți sângeros.

Începând cu anul 1687 se poate observa încercarea cetelor înarmate provenite din Balcani să se așeze în zona Mureșului. Căpitanul Novac Petrovici a cerut voie, printre altele, să vină în zona Lipova cu 4892 combatanți și membrii lor de familie, păstrând structura lor organizatorică⁹. În realitate, potrivit unui raport primit de Consiliul de Război în 1689, unitatea sosită în prima fază la Orșova dispunea doar de 800 de oameni înarmați¹⁰.

Izvoarele noastre se contrazic în legătură cu numărul imigranților care au trecut Dunărea¹¹. Patriarhul Cernoievici, în raportul întocmit în anul 1690, vorbea de un total de 30.000 suflete. Cardinalul Kolonits încununștia papa despre 60.000 de oameni. Conte Bestușev, ambasadorul Rusiei, ce-i drept tardiv, în 1741, vorbea tot despre 60.000 de imigranți. Cu altă ocazie în 1698, amintitul patriarh a mărit numărul imigranților la 100.000, dintre care 6-10.000 combatanți. Desigur, primele cifre par a fi mai verosimile, mai ales în lumina conscripțiilor ulterioare. În orice caz, trebuie să considerăm ca fiind de domeniul fanteziei zvonurile ce vorbeau de 1.000.000 de oameni strămutați din Balcani¹².

Se știe precis că teritoriul dintre Mureș și Crișul Negru a fost afectat de procesul de imigrație abia în ultima perioadă a exodului din Peninsula Balcanică. Chiar și

⁹ Márki Sándor, *Aradvármegye es Arad szab.kir. város története. (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc Arad)*, vol.II, Arad, 1985, p.265, 294.

¹⁰ Kriegsarchiv Wien.Hofkriegsrat. Prot. Reg.1689.F.115.

¹¹ Kurt Wessely, *Neuordnung der ungarischen Gräzen nach der grossen Türkenkrieg*. Schritte des Herresgeschichtliche Museums Wien, 6 1973,p.29 și urm.
Ibidem, p 38-39

patriarhul Cernoievici, în plângerea înaintată în 1706 curții din Viena, amintește numai în ultimă instanță în acest sens zona Aradului, inclusiv Ineu și Hălmagiul, care de fapt au ținut de comitatul Zărand¹³. Nu putem uita că această zonă a ajuns definitiv în mâna trupelor imperiale numai după lichidarea garnizoanei otomane de la Ineu (1693), încheierea luptelor din zona Lipova (1695) și, mai ales, după înfrângerea decisivă suferită de armatele sultanului la Zenta (1697). La fel, primele plângeri serioase privind mișcările de populație în zonă au fost înaintate abia în 1698 de generalul Rabutin¹⁴. De fapt, în același an apare și primul decret ce prevedea crearea miliției de graniță¹⁵.

În consecință, numărul imigranților în zona situată la nordul Mureșului inferior a fost foarte redusă. Astfel, în 1700, linia acestuia era păzită doar de 361 cavaleriști. Lipsesc cu totul datele ce ar atesta vreo colonizare în unele localități grănicerești de mai târziu, ca de pildă Hălmagiu și Ohaba (azi Săliște).

Componenta etnică a grănicerilor - pe care o vom analiza mai amănunțit - dovedește în ultimă instanță o majoritate românească și apoi o continuă creștere a ponderii lor pe măsura plecării sârbilor¹⁶. De altfel, încadrarea în sistemul grăniceresc coincidea cu interesele țărănimii române locale, care scăpa astfel de fiscalitatea imperială, de susținerea trupelor încartiruite, precum și de renta feudală.

După încheierea păcii de la Carloviț (1699), s-a trecut treptat la aplicarea planurilor formulate anterior în linii generale, deși acest proces a durat ani de zile, din cauza diferendelor apărute între diferitele autorități, mai ales în ceea ce privește amănuntele. Consiliul de Război din Viena era nemulțumit de informațiile ce începeau să-i parvină, privind reîntoarcerea multor imigranți sub stăpânirea otomană, cu speranța că nu mai au de ce să se teamă. Mai mult, otomanii au început în Banat, după 1700, să practice o politică de colonizări în condiții destul de avantajoase pentru țărani, ceea ce a atras pe unii oameni. Alții pur și simplu s-au risipit în alte regiuni în speranța că vor găsi o situație mai bună. În decursul timpului au fost elaborate diferite planuri privind constituirea sistemului grăniceresc de pe Mureș. Deși ele s-au deosebit între ele, unele chiar esențial, toate au plecat de la ideea constituirii unei paze eficiente de-a lungul Mureșului. Planurile vizau zona situată între versantul apusean al munților Apuseni și gurile râului. Știind că posturile înșiruite de-a lungul Mureșului nu pot

¹³ *Ibidem.* p.43,86

¹⁴ Mustafa Ali Mehmed. *op.cit.*, p. 239; Ivány István : *A tiszai határörvidék (Confiniile de pe Tisa) 1686-1750*. Hazánk, anul 2, p.14-15.

¹⁵ Kriegsarchiv Wien.Hofkriegsrat. Prot, reg. 1698. f. 270-271.

¹⁶ În legătură cu situația etnică a confiniilor mureșene a se vedea nota 11.

închide ermetic pătrunderea elementelor nedorite, s-a prevăzut un al doilea șir de localități grănicerești pe Crișul Alb începând cu cursul superior al acestuia și până la gurile sale. Nu este mai puțin adevărat că forurile de decizie imperiale au urmărit valorificarea potențialului uman pe care îl aveau la dispoziție cu cheltuieli cât mai mici. Pe de altă parte, ei căutau să cuprindă în tabăra lor o nouă forță, ca o contrapondere față de revendicările nobilimii maghiare¹⁷.

Primul plan de organizare al imigranților, respectiv al populației locale într-o formație grănicerească, urmărea asigurarea unor garnizoane puternice. La Satu Mare au fost repartizați și un număr neprecizat de cavaleriști, iar la Oradea 1000 de oameni¹⁸. Despre cetatea Aradului nu se vorbește explicit, deoarece întărirea ei cu noi bastioane din ordinul lui Eugeniu de Savoia nu se terminase, noua construcție urmărind să fie o contrapondere a fortăreței din Timișoara. În 1700, puținii apărători ai liniei Mureșului inferior erau concentrați în cetățile medievale de la Vărădia (133), Șoimoș (azi Lipova III, 118) și Șiria (51)¹⁹.

Planul elaborat de Guidobald von Starhenberg (1698) a fost un proiect ceva mai realist și ținea cont de stările concrete dintre Mureș și Bazinul Crișurilor. Luând în considerare numărul scăzut al oamenilor disponibili el a prevăzut un număr de 775 grăniceri, dintre care 450 infanteriști și 325 cavaleriști, repartizați în 7 garnizoane situate între Lipova și Cenad, după cum reiese din tabelul de mai jos²⁰:

<i>garnizoana</i>	<i>infanteriști</i>	<i>cavaleriști</i>	<i>TOTAL</i>
Șoimoș	50	-	50
Lipova (Radna)	50	50	100
Arad	100	100	200
Nădlac	50	25	75
Felnac	50	25	75
Sânicolau (Mic)	50	25	75
Cenad	100	100	200
<i>TOTAL</i>	<i>450</i>	<i>325</i>	<i>775</i>

¹⁷ George Barițiu : *Părți alese din istoria Transilvaniei*. Vol.1, Sibiu, 1889, p.293 și urm., Koroknai Akos: *Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és tiszai határörvideken a XVIII század elején. (Situația economică și socială în confiniile de pe Dunăre și Tisa la începutul secolului al XVIII-lea)*, Budapest, 1974, p.41,52; Márki, S, *op.cit.*, p.281, *Istoria militară III*, p. 357-358.

¹⁸ K. Wessely, *op.cit.*, p.49.

¹⁹ Márki S, *op.cit.*, p.81, 267. Azi Radna este Lipova II.

²⁰ *Ibidem*.

În curând s-a dovedit că acest plan era irealizabil deoarece se baza pe anumite deziderate care au fost infirmate de condițiile păcii de la Carloviț. Potrivit tratatului, odată cu delimitarea frontierei și distrugerea unor fortărețe în funcțiune prevăzute în tratat (1699-1701), ultimele trei localități cuprinse în tabel au fost restituite otomanilor, locuitorii din Cenad mutându-se la nord de Mureș. De asemenea, s-a dovedit incapacitatea unei forțe atât de reduse să asigure o frontieră de aproximativ 150 km. între gurile Mureșului și creasta Munților Apuseni cu atât mai mult cu cât porțiunea situată la est de Lipova de cca. 70 km. ar fi fost lipsită complet de pază.

După eșecul acestor planuri au urmat noi tratative între Consiliul de Război, Camera Aulică și Palatinul Ungariei. Primele două autorități erau de acord că trebuie îngădită aria de jurisdicție a comitatelor reînființate și refuzau în general nobilimii maghiare dreptul de a redobândi posesiunile ascendenților lor, pierdute în zonă sub stăpânirea otomană. La rândul lor erau însă în dezacord în ceea ce privește dimensiunile organizației militare. Camera Aulică urmărea în fond crearea de domenii erariale aducătoare de venituri statului și dorea să se restrângă aria teritoriilor de sub jurisdicție militară. Palatinul și Cancelaria Aulică reprezentau interesele nobilimii maghiare. În esență obiectul divergențelor consta în împărțirea domeniilor și a forței de muncă între factorii în litigiu. Situația s-a complicat și mai mult prin faptul că oamenii înarmați aveau alături de ei multe elemente nemilitarizate, câteodată gospodăria unui militar cumulând patru-cinci familii²¹.

În anul 1700, reprezentanții autorităților au încercat, pentru prima dată, să separe civilii de militari. Această încercare a fost însă sortită eșecului. Prin scrisoarea de protecție semnată de amintii reprezentanți ai autorității centrale, militarii au fost asigurați că pot rămâne în posesia pământurilor pe care le dețin efectiv și au fost scoși de sub jurisdicția moșierilor și comitatelor. În schimb, s-a dispus conscrierea populației, împărțind-o în militari și agricultori. În conscripție urmau să fie cuprinși și grănicerii din vechile confinii din vestul Ungariei, dizolvate recent, care s-au stabilit în părțile mureșene. Comisia a definit mai precis localitățile grănicerești conform situației reale și a propus cuprinderea în sistem a localităților Hălmagiu, Șiria, Ineu și Dezna. În final, la acesta din urmă s-a renunțat. În rest, propunerea a fost adoptată, în ciuda protestului reprezentanților Cancelariei Aulice, care se opuneau reducerii teritoriilor de sub jurisdicție comitatensă.

Diferende acute au apărut și în ceea ce privește stabilirea efectivelor

²¹ K. Wessely, *op.cit.*, p. 56-61, Koroknai A. *op.cit.*, p. 44-46.

militare. Delegații Cancelariei Aulice au considerat că privilegiile militare și ex-teritorialitatea așezărilor grănicerești față de comitate vor crea posibilitatea unor civili de a se refugia sub scutul lor și, în acest fel, de a se sustrage de la plata obligațiilor fiscale de stat²².

Reprezentanții autorităților s-au ocupat îndeaproape și de problema retribuirii grănicerilor. S-a dovedit că planul generalului Heissler, care prevedea plata unei solde bănești, ca și planul elaborat de contele Volkra, care alocă impozitul comitatelor Arad și Zărand de 17723 fl. pentru întreținerea grănicerilor, nu țin cont de realități. S-a evidențiat, de fapt, că ar fi necesar în cazul sistemului de retribuție bănească o sumă mai mare, chiar de câteva ori decât cea disponibilă. În acest fel, propunerea ca sistemul grăniceresc să se bazeze pe țărani liberi militarizați, ce corespundea și dezideratelor celor interesați²³, a avut câștig de cauză.

Discuțiile au continuat și în anul 1701. Doar Hălmagiul, Ineu și Șiria au fost realmente incluse în sistemul confiniar, iar efectivele s-au mărit la 1100 infanteriști și 900 cavaleriști²⁴. Aceste măsuri au sporit prezența românească, fapt subliniat și de istoricul militar austriac Kurt Wessely, ceea ce este dovedit prin apariția sporită a numelor românești în evidențele militare centrale, ca de exemplu Ursu Crișan²⁵. La 23 mai 1702, a apărut un decret imperial care a împărțit populația imigrantă în patru categorii, incluzând și populația autohtonă care s-a amestecat cu ea. În primele trei categorii au intrat soldații aflați efectiv sub arme, cei înnobilați și cei privilegiați, ca de exemplu preoții. Grupa a patra era compusă din capii de familie neînarmați, indiferent de modul în care au ajuns în societatea grănicerilor.

În urma decretului s-a conturat definitiv formula recompensării prin sesii militare. Potrivit dispoziției Camerei Aulice, promulgată la data de 8 iulie 1702, aceasta a devenit unica formă de retribuție a grănicerilor. Sesia militară nu era transmisibilă și, cu atât mai puțin, înstrăinabilă. Putea doar să treacă din folosința tatălui în cea a fiului grănicer. Efectivul total al militarilor a fost fixat la 2525

²² Hofkammeralarchiv Wien, Fond Hoffinanz Ungarn, rota 407, p.285-297,301-304,310.

²³ Takács Sándor, *Kisérletek a magyar haderő feloszlatására. (Încercări în vederea dizolvării forței militare maghiare)*, 1671-1702, *Századok*, anul 28, p.341/1904 și anexa, Márki S, *op.cit.*, p.273.

²⁴ Haus, Hof und Staatsarchiv Wien, Fond Illirico-Serbica, fasc.1, T.B., p.128-147.

²⁵ K.Wessekly, *op. cit.*, p. 60, 89, Dudás Gyula: *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monografiája*, Zombor, 1896, p. 344-345.

oameni²⁶.

Aceste dispoziții nu au însemnat încheierea procesului de organizare. Unui soldat i s-au alocat teoretic 18 iugăre cu 1100 stânjani pătrați, socotind stânjenu de 192 cm (7,299 ha). În realitate, aceștia cultivau nu odată terenuri mai mari, în funcție de membrii de familie și de animalele de jug disponibile. Alteori, lipsa sau insuficiența acestor animale de jug, zădărniceau funcționarea sesiei militare. În același timp, lipsea deocamdată acoperirea financiară necesară pentru plata soldelor ofițerești. În vederea remedierii situației prefectul cameral din Arad a întocmit un plan, dar nici acesta nu a oferit soluții viabile²⁷.

În sfârșit, în anii 1702 și 1703 au fost promulgate dispoziții mai realiste. În primul rând numărul militarilor din confiniile mureșene a fost reduse la 1963 oameni iar efectivele au fost grupate în 16 localități²⁸. Dispoziția din 24 octombrie 1702 a fost completată prin instrucțiunile Consiliului de Război, aprobate la 22 iulie 1703. Potrivit acestora sesia militară a constituit baza retribuției grănicerilor care au fost scoși *de facto* de sub jurisdicția comitatelor. În realitate, dispozițiile respective nu au modificat repartizarea efectivă a pământului și nu au impus separarea militarilor de civili. Au fost asigurate și fondurile pentru plata soldei ofițerești. Totodată au intrat în vigoare regulamentul disciplinar militar și celelalte dispoziții de serviciu²⁹.

În această stare se găseau confiniile mureșene la izbucnirea răscoalei antihabsburgice din 1703. Curtea din Viena, profund speriată de evenimente la 22 noiembrie 1703, a promulgat un rescript prin care a confirmat privilegiile din 1690 și a cerut grănicerilor să rămână și pe mai departe fideli dinastiei.

În perioada următoare s-au precipitat evenimentele locale și zona Mureșului și a Crișului Alb au devenit timp îndelungat zone de operații.

După încheierea păcii de la Satu Mare, care a pus capăt răscoalei antihabsburgice din anii 1703-1711, problema organizării confiniilor mureșene a fost înscrisă din nou pe ordinea de zi. Nu sunt însă date care să ateste vreo modificare esențială în structura ce de exista de opt ani³⁰.

În urma organizării confiniilor în perioada dintre anii 1702-1752, au existat următoarele așezări grănicerești, fără ca ele să fi fost în activitate militară

²⁶ Hurmuzaki: *Documente*, vol. 6, nr.11; Dudás Gy., *op.cit.*, p.346-347, 351.

²⁷ Takács S., *op.cit.*, p.341, Koroknai A., *op.cit.*, p.47.

²⁸ K.Wessely. *op.cit.*, p.81

²⁹ Kriegsarchiv Wien.Hofkriegsrat. Prot, reg expedit 1703,aug.nr.543.

³⁰ K.Wessely. *op.cit.*, p.75,92,68.

totdeauna simultan.

Așezări

<i>De-a lungul Mureșului</i>	<i>De-a lungul Crișului Alb</i>
Cenad ³¹	Hălmagiu
Nădlac	Ineu
Almaș ³⁵	Șicula
Șeitin	Gurba
Semlac	Contratáu ³⁵
Pecica	Galșa
Arad	Șiria
Ceala ³⁵	
Zimad ³³	
Glogovăț ³²	
Mândruloc	
Cicir	
Sâmbăteni ³³	
Păuliș	
Șoimoș	
Ohaba ³⁴	
Vărădia	

Temporar s-au constituit așezări granicerești și la Giula și Szarvas în comitatul Bichiș (azi Ungaria)³⁶.

O așezare grănicerească consta din posturile de pază și din satul militar propriu-zis. De-a lungul liniei Mureșului toate așezările grănicerești erau sprijinite de șanțuri. La Pecica s-a construit chiar un sistem de șanțuri duble. La Arad și Ineu, grăniceri se instalaseră definitiv în cetățile medievale³⁷.

³¹ Grănicerii așezați la Cenad (azi jud. Timiș) în 1699, au fost obligați să părăsească așezarea conform păcii de la Carloviț, înființând o localitate cu toponim asemănător la nord de râu (azi, Ungaria).

³² Azi, Vladimirescu.

³³ Azi, Sâmbăteni, respectiv Zimandul Nou.

³⁴ Azi, Săliște lângă Săvârșin.

³⁵ Almașul și Ceala au fost localități situate la vest de Arad, iar Contratáu se găsea în apropierea Ineului, azi, aceste așezări sunt dispărute.

³⁶ Azi, în Ungaria.

³⁷ Márki S. *op.cit.*, p.267. Cu privire la Pecica v. Harta din colecția Muzeului Județean Arad, cota M.F.797.

În ceea ce privește situația demografică reală a localităților confiniare în jurul anului 1703 avem date mai exacte datorită conscripției întocmită sub conducerea prefectului cameral Herdegen, care avea o rubricatură destul de amplă. Din păcate, fragmentul păstrat până în zilele noastre cuprinde doar șapte localități, ce-i drept cele mai importante din Valea Mureșului. Potrivit acestui document, localitățile amintite aveau următoarea populație:³⁸

<i>Așezare</i>	<i>Populație totală</i>
Cenad	1045
Nădlac (târg)	2369
Semlac	1148
Pecica	2273
Glogovăț	473
Păuliș	594
Arad (oraș)	2961
Total	10863

Din punct de vedere social grănicerii se împărțeau astfel :

<i>Categoria</i>	<i>Efectiv</i>	<i>%</i>
Călăreți	574	5,28
Haiduci (infanteriști)	1450	13,34
Cetățeni și țărani	1072	9,86
Femei	2546	23,43
Copii minori	3088	28,42
Servitoare	247	2,27
Tineri	314	2,89
Fete	129	1,18
Băieți orfani	616	5,67
Fete orfane	827	7,61
<i>Total</i>	<i>10863</i>	-

Conscripția a inclus în categoria călăreților și infanteriștilor toate categoriile de militari /18,62% /, inclusiv cei emeritați, supranumerari sau privilegiați. De fapt, din sânul acestora s-au constituit în 1703 garnizoanele

³⁸ Takács, S, *op.cit.*, p.341.

confiniilor mureșene care totalizau 1963 militari, repartizați astfel:³⁹

<i>Localitatea</i>	<i>Infanteriști</i>	<i>Călăreți</i>	<i>Total inclusiv ofițeri și subofițeri</i>
Cenad	75	50	136
Nădlac	100	100	215
Șeitin	30	-	33
Semlac	75	50	136
Pecica	100	100	215
Arad	200	150	373
Glogovăț	30	-	32
Mândruloc	30	-	33
Păuliș	60	25	92
Șoimoș	100	20	130
Ohaba	75	20	103
Vărădia	75	25	109
Szarvas	75	50	137
Giula	50	25	108
Ineu	50	25	82
Hălmagiu	25	-	29
TOTAL	1150	640	1963

Din acest tabel reiese limpede că la definitivarea confiniilor s-a dat o importanță mai mare călăreților /32,60% / față de situația constată în conscripția lui Herdegen în care cei care serveau călare aveau o pondere de 28,35% din rândurile combatanților.

Compararea celor trei tabele de mai sus permite o evaluare aproximativă a întregii populații grănicerești existente în anul 1703. Lista militarilor aprobați definitiv specifică 1963 oameni, din care 61,07% proveneau din localitățile cuprinse în conscripția întocmită sub conducerea prefectului cameral Herdegen. Dacă presupunem, cu foarte mult temei, că structura demografică a întregii populații grănicerești corespundea celor șapte așezări recensate, atunci numărul locuitorilor confiniari în anul 1703 îl putem evalua la 17,787 persoane.

Cercetând structura demografică existentă în cele șapte localități cuprinse

³⁹ K. Wessely. *op.cit.*, p.81.

în amintita conscripție putem constata că cei 3096 capi de familie au avut doar 7767 membri de familie, inclusiv vădulele nespecificate și servitoarele. Aceasta înseamnă că media persoanelor componente a unei familii era doar de 3,04 %, în timp ce în condiții normale numărul membrilor se ridică la aproximativ cinci oameni. S-a dereglat chiar și balanța naturală aproximativă dintre sexe încât în cadrul populației adulte ponderea bărbaților a ajuns să crească la 54,87 % iar a femeilor să scadă la 45,12%, restabilindu-se proporția normală în cazul tineretului. Deosebit de mare era numărul orfanilor, care atingea cifra de 1443 (13,28%). Nu trebuie să credem că această situație ce oglindește suferințe și pierderi de sânge enorme, putea să fie specifică doar imigranților. După cum s-a mai subliniat, zona Mureșului și Crișului Alb a fost, timp de peste un deceniu, teatrul unor operații militare extrem de pustiitoare (1685-1696). Evenimentele din anii 1703-1711 au cauzat grănicerilor și populației locale noi pierderi. Astfel, luptele din anul 1705 au dus la devastarea văii Mureșului și Șoimoșului până la gurile râului. În anul următor, a venit rândul Hălmagiului, iar cu ocazia asediului din 1707, curuții au incendiat orașul militar din Arad. Nu putem pierde din vedere nici epidemiile ce au bântuit în epoca respectivă⁴⁰.

Cea mai mare mișcare demografică a fost provocată de războiul din 1716-1718. Recenzorii care au efectuat în 1720 conscripția comitatului Arad au raportat că grănicerii, după recentul asediu al fortărețelor de la Timișoara și Belgrad, s-au mutat dincolo de Mureș în așa fel că „a rămas doar a treia parte din ei”⁴¹.

Această mișcare a fost marcată în mare măsură de politica generalului Mercy, guvernatorul Banatului, care căuta să atragă cât mai multe brațe de muncă⁴². Comandantul cetății Arad a raportat Consiliului de Război că după anul 1716 a început o puternică migrațiune a grănicerilor în direcția Dunării⁴³. Nu este de mirare că în conscripția grănicerilor din zona Mureșului în 1720 figurează doar 924 capi de familie din care 33 jeleri care nu dispuneau de condițiile materiale necesare îndeplinirii serviciului armat⁴⁴. În același timp, în valea Crișului Alb au fost

⁴⁰ Márki S, *op.cit.*, p.281, 285,290.

⁴¹ Ivan Iaksici, *Iz popisa stanovništva Ugarske pocetkom XVIII veka* (Din conscripția popoarelor Ungariei de la începutul secolului al XVIII-lea, Novi Sad 1966, p.163.; K.Wessely, *op.cit.*, p.77.

⁴² Aurel Țântă, *Colonizările habsburgice în Banat. 1716-1740*, Timișoara 1972, p.84.

⁴³ Kriegsarchiv Wien. Hofkriegsrat. Prot, reg 1714, nr. 271.

⁴⁴ I. Iaksici: *op.cit.*, p.189.

⁴⁵ Acsády Ignac (red), *Magyarország népessége a Pragmatika Szankcio korában*

recenzați 220 capi de familie, ceea ce totalizează un efectiv de 1144 oameni în confiniile studiate. Comparând faptul că dintre ei doar 1111 erau combatanți cu efectivul existent în 1703, putem concluda că scăderea înregistrată cifric a fost de 43,40%. Menționăm însă că efectivul militar real a fost cu ceva mai mare, fără să putem preciza situația critică, deoarece grănicerii din Giula s-au împotrivit armat conșcrierii lor, iar la Ineu garnizoana a împiedicat recenzarea jelerilor⁴⁵. În urma acestor schimbări diversele așezări grănicerești în 1720 au dispus de următorul efectiv: ⁴⁶

Valea Mureșului:

<i>Localitatea</i>	<i>Efectiv total</i>	<i>Din care jeleri</i>
Cenad	59	-
Nădlac	66	-
Șeitin	9	-
Semlac	16	-
Pecica	127	2
Arad	414	31
Glogovăț	58	-
Mândruloc	21	-
Păuliș	41	-
Sâmbăteni	25	-
Cicir	16	-
Șoimoș	60	-
Ohaba	12	-
Total:	924	33

Valea Crișului Alb

Șiria	63	-
Galșa	34	-
Ineu	91	-
Gurba	6	-
Șicula	23	-
Contratáu	3	-
Total:	220	-
Total general:	1144	33

⁴⁵ Acsády Ignac (red), *Magyarország népessége a Pragmatika Szankcio korában (Populația Ungariei în epoca sancțiunii pragmatice)*, Budapest, 1896, p.176-178.

⁴⁶ I. Iaksici, *op.cit.*, p.156-192, Acsády I., *op.cit.*, p.176-178.

Din această listă reiese că, între 1703 și 1720, au dispărut unele așezări ca Almaș, Ceala, Vărădia și Hălmagiu. În schimb, au apărut așezările grănicerești de la Contratău, Șicula, Gurba și Galșa care trebuie considerate ca o roire a garnizoanelor de la Șiria și Ineu. În valea Mureșului au apărut garnizoanele de la Sâmbăteni și Cicir. Majoritatea așezărilor au cunoscut scăderea efectivelor ceea ce reiese din tabelul de mai jos întocmit în cazul localităților de unde dispunem de cifre comparabile.

<i>Localitatea</i>	<i>Scădere %</i>
Cenad	43,38
Nădlac	30,69
Șeitin	27,27
Semlac	11,76
Pecica/cu jeleri/	59,06
Mândruloc	63,63
Păuliș	44,56
Șoimoș	46,15
Ohaba	11,65

O creștere poate fi semnalată la un număr mult mai mic de localități.

<i>Localitatea</i>	<i>Creștere %</i>
Arad/cu jeleri/	110,99
Glogovăț	152,63
Ineu	110,97

Mult mai dificilă este calcularea populației nemilitarizate care locuia în așezările respective. Conscripția din 1720 nu a ținut cont de aceștia, întrucât lucrarea respectivă avea un scop final⁴⁷. În consecință, și în cazul de față trebuie să recurgem la niște calcule aproximative. În acest sens plecăm de la premiza că în anii precedenți s-a îmbunătățit structura familiilor, dat fiind faptul că în 1703 compoziția pe sexe la tineri și copii se apropia de echilibrul natural. Este adevărat că pierderile umane în continuare au acționat negativ. De aceea, în

⁴⁷ Dávid Zoltán, *Az 1715-20 évi összeírás. A történeti statisztika forrasai (Conscripția din anii 1715-20 în vol. Izvoarele statisticii istorice)*, Budapest, 1957, p.145-199, Acsády I., *op.cit.*, p.397.

1720 am putea aprecia efectivul unei familii la 4-4,2 persoane. Numărul grănicerilor emeritați nu putea depăși cota de 10% față de numărul combatanților. În consecință, credem că numărul capilor de familii nemilitarizați ar fi putu reprezenta aproximativ 50% din populație. Această cifră este sugerată și de conscripția din 1703, făcută sub conducerea prefectului cameral Herdegen, în care s-a constatat un coeficient civil de 52,96%.

În acest fel, populația totală a așezărilor grănicerești în 1720, s-ar putea evalua la 7930 oameni, împărțiți astfel :

<i>Localitatea</i>	<i>Populația totală</i>
Cenad	409
Nădlac	457
Șeitin	62
Semlac	111
Pecica	880
Arad	2896
Glogovăț	402
Mândruloc	146
Cicir	111
Sâmbăteni	173
Păuliș	284
Șoimoș	416
Ohaba	83
Șiria	437
Galșa	236
Ineu	631
Gurba	42
Șicula	159
Contratău	21

Perioada ce s-a scurs între anii 1720 și 1735, a fost mai pașnică pentru grăniceri, ceea ce a favorizat creșterea sporului natural al populației dar și atragerea iobagilor din zonă în sistemul militar. Un memoriu provenit din anul 1739, întocmit de comitatul Baci, semnala autorităților superioare că populația confiniilor din zona Mureș-Crișul Alb se ridică la vreo 9000 de oameni. În acest fel putem aprecia că în perioada respectivă a existat un spor de aproximativ

de 12,50%. Această cifră ascunde totuși și o ușoară tendință de descreștere a populației datorată răscoalei populare din 1735, precum și efectelor negative ale războiului austro-turc din 1738-1739, care a fost o campanie destul de sângeroasă. Credem că nu greșim dacă evaluăm populația confiniilor în preajma evenimentelor din 1735 la 10000-11000 oameni, cifră care corespunde unui spor de 25-37,50%. Această evaluare se sprijină și pe memoriul comitatului Arad înaintat în anul 1743, în care se arată că pe lângă combatanții aflați pe câmpul de luptă s-ar putea încorpora încă vreo 1000 de bărbați, ceea ce ar însemna peste 2000 capi de familie, totalul populației ridicându-se la vreo 10-11000 oameni⁴⁸.

Conscripții întocmite începând cu anul 1747 înregistrează capii de familie care au acceptat statutul iobăgesc și care au rămas pe loc după desființarea confiniilor, între anii 1745-52. Prima Conscripție ignoră capii de familie plecați în noile confinii bănățene de pe Dunăre sau care au emigrat în Ucraina, întrucât comitatul nu a fost interesat să-i cunoască, nefiind contribuabili. În schimb, ea cuprinde persoanele civile, capi de familie care se găseau alături de militarii de odinioară, și cărora le-a revenit de asemenea statutul de iobag. În acest sens, considerând că o familie cuprinde în medie cinci membri, obținem numărul populației rămase. Pentru Arad și a comunele de pe Valea Crișului Alb am utilizat cea de-a doua conscripție, din 1752, întocmită după încheierea amintitelor mișcări demografice.⁴⁹

<i>Localitatea</i>	<i>Capi de familie stabili</i>	<i>Locuitori</i>
Șiria/1747/	63	315
Galșa/1747/	46	230
Ineu/1747/	83	415
Șicula/1747/	43	215
Ohaba/1747/	29	145
Șoimoș/1752/	79	395
Păuliș/1752/	93	465
Sâmbăteni/1752/	60	300
Cicir/1752/	36	180
Mândruloc/1752/	24	120
Glogovăț/1752/	21	105
Pecica /1752/	128	640
Semlac/1752/	63	315
Arad/1747/	116	580
<i>Total:</i>	<i>884</i>	<i>4420</i>

⁴⁸ Márki S., *op.cit.*, p.346-347.

⁴⁹ G.Ciuhandu, *op.cit.*, II, p.234-274.

În situație nu sunt cuprinse localitățile Cenad, Nădlac și Șeitin, trecute sub jurisdicția comitatului Cenad. Nu figurează nici Gurba, nici Contratăul, de unde au plecat toți grănicerii. La Pecica și Glogovăț s-au scos din tabel țărani maghiari respectiv germanii localizați în locul celor plecați. Crearea confiniilor și dezvoltarea lor se leagă în mod nemijlocit de constituirea unui sistem economic și social pe seama grănicerilor.

Începând cu primii ani ai secolului al XVIII-lea, centrul confiniilor mureșene s-a stabilit la Arad. Aici era reședința căpitanului suprem al unei puternice garnizoane compusă din grăniceri. Căpitanul suprem însă, la rândul lui, era subordonat stabului format din ofițeri proveniți din provinciile ereditare ale habsburgilor și care deținea în frunte cu comandantul cetății din Arad puterea militară supremă locală. La dispoziția lor, pe lângă grăniceri, stăteau și unități detașate din regimentele imperiale de linie și care formau o parte din garnizoana cetății. Este de menționat că periodic staționau în zonă și alte regimente sau unele subunități ale acestora.

La început, confiniile mureșene aveau comandă comună cu cele de pe Tisa, dar la puțin timp după organizarea definitivă din 1703, competențele comandantului din Arad au devenit tot mai independente.

Grănicerii aveau în frunte un corp ofițeresc propriu, subordonat unui căpitan suprem. Practic, funcția respectivă a devenit monopolul familiilor Tekelia și Sevic, aparținători ai aristocrației imigranților. De regulă, fiecare așezare grănicerească era condusă de un căpitan. Pe lângă el mai figurau unul sau mai mulți locotenenți și stegari. Subofițerii se împărțeau în plutonieri și caporali. Potrivit conscripției din 1720, în cadrul așezărilor grănicerești de pe valea Mureșului se găseau următoarele efective militare, inclusiv ofițeri și subofițeri:

<i>Localitatea</i>	<i>Total efectiv</i>	<i>Căpi- tani</i>	<i>Locote- nenți</i>	<i>Ste- gari</i>	<i>Pluto- nieri</i>	<i>Capo- rali</i>	<i>Cadre</i>	<i>%</i>
Cenad	59	1	2	2	1	5	11	18,64
Nădlac	66	1	-	1	-	6	8	12,12
Șeitin	9	1	1	1	1	-	4	44,44
Semlac	16	1	1	-	-	-	2	12,50
Pecica	127	1	1	1	1	?	4	3,14
Arad	414	4	3	3	3	?	11	2,65
Glogovăț	58	1	1	1	1	5	9	15,51

<i>Localitatea</i>	<i>Total efectiv</i>	<i>Căpi- tani</i>	<i>Locote- nenți</i>	<i>Ste- gari</i>	<i>Pluto- nieri</i>	<i>Capo- rali</i>	<i>Cadre</i>	<i>%</i>
Mândruloc	21	1	1	-	1	-	3	14,28
Cicir	16	1	-	-	-	-	1	6,25
Sâmbăteni	25	1	1	1	-	?	3	12
Păuliș	41	1	1	1	-	?	3	7,31
Șoimoș	60	1	1	1	1	?	4	6,66
Ohaba	12	-	1	1	-	-	2	16,66
TOTAL	924	15	14	13	7	16	65	7,03
%	-	1,62	1,51	1,40	0,75	1,73	7,03	-

În așezările grănicerești din valea Crișului Alb găsim un număr mult mai redus de ofițeri. La Ineu un căpitan și doi locotenenți comandau unitatea compusă din 91 de oameni (3,29%). La Șiria un singur căpitan avea în subordine efectivul care totaliza 63 de oameni (1,58 %). La Galșa unitatea avea 34, la Gurba 6, la Contratău 3, și la Șicula 23 de oameni, fără să apară în conscripția din 1720 vreun ofițer. În aceste așezări grănicerești comanda aparținea unor subofițeri⁵⁰.

Grănicerii se împărțeau în infanteriști și călăreți, încadrați în companii. Potrivit unei situații provenite din primii ani de existență a confiniilor, aflată la Kriegsarchiv din Viena, existau 13 unități de călăreți și 7 de infanteriști, având fiecare un efectiv neprecizat⁵¹.

Înregistrările din 1720 atestă faptul că, în urma plecării unei părți importante a grănicerilor, într-o serie de așezări putem vorbi doar de unități incomplete. Efectivele umflate ale ofițerilor de pe Valea Mureșului par să dovedească că ele au fost gândite pentru unități mult mai numeroase. În schimb, tocmai ofițerii trebuiau să stea în fruntea celor plecați, dată fiind dispariția lor în mai multe localități.

Potrivit actelor normative emise în problema grănicerilor, fiecare militar trebuia să servească sub arme doar 6 luni pe an. În cealaltă jumătate a anului era liber să se ocupe de gospodăria sau atelierul său. Sarcinile lor militare prevedeau, în primul rând, paza malului nordic al Mureșului, de la gurile acestuia până la granița principatului Transilvaniei (Zam). Pichetele de pază erau mai dese în zona de câmpie, până în cea a Lipovei. La est de Lipova exista doar o singură așezare grănicerească - Ohaba,

⁵⁰ Orszagos Leveltar (Arhivele Naționale), Budapest (în cont O.L.), microfilm 3144/75, secvențele 58-62, 95-101; I. Iaksici, *op.cit.*, p. 157-188

⁵¹ K.Wessely, *op.cit.*, p. 68.70.

care avea în sarcină supravegherea unei zone foarte întinse, de aproape 70 km. Este clar că grănicerii din valea Crișului Alb, pe lângă conlucrarea lor la paza liniei Mureșului, mai aveau în sarcină și drumurile de acces ce duceau din zona lor spre inima Transilvaniei. Din date cunoscute până acum, reiese că între 1699-1716, turcii nu au creat probleme deosebite de graniță, incursiunile otomane lipsind cu totul. După cum s-a mai arătat, după 1716-1718 serviciul grănicerilor s-a redus la paza vămii dintre cele două provincii de coroană și asigurarea cordonului sanitar. Mai mult, în perioada ce a urmat după cucerirea Banatului de către habsburgi până în 1734, grănicerii nu au mai fost utilizați nici în războaiele dinastice contemporane.

Viața și activitatea grănicerilor a fost normată de regulamentele emise în 1702 și 1703⁵². Militarii emeritați și-au păstrat drepturile, în afară de cazul când de bună voie s-au supus autorităților comitatense, ca de pildă cei din Micalaca⁵³. La început, toți grănicerii au beneficiat de scutire fiscală față de stat și comitat. Mai mult, temporar, o parte din ei, dar în permanență ofițerii, au beneficiat de o anumită soldă plătită în numerar⁵⁴.

Organizația grănicerilor era pătrunsă de un spirit de castă destul de rigid, explicabil prin dorința de a-și conserva privilegiile. În același timp s-a produs și o stratificare accentuată a elementelor componente, ridicându-se treptat o pătură înstărită compusă în primul rând din ofițeri, mai ales căpitani. Este adevărat că, în principiu, orice soldat putea ajunge ofițer și fiecare cadru trebuia să treacă prin toate gradele până ce ajungea căpitan. În realitate, posturile ofițerești erau monopolul unui grup de familii recrutate din vârfurile emigranților balcanici sau deținători de funcții. Astfel, fiul căpitanului Pero Seghedinaț, la vârsta de 20 de ani, ajunsese din soldat ofițer la Cicir.

Din datele conscripției întocmite în anul 1720 reiese limpede faptul că ofițerii, în general, reprezentau o categorie socială intermediară între țărani și moșieri. Cei doi căpitani din Arad, menționați separat în conscripția din 1720, au accedat în clasa nobililor. Despre amintitul căpitan din Pecica se relatează, la 1735, că deținea pământuri, animale mari (bovine și cabaline), practicând și apicultura. Această din urmă activitate era profitabilă deoarece cantitatea de ceară obținută era solicitată

⁵² Kriegsarchiv Wien., cota K.Z.A.VII. 70, Hurmuzaki, Documente, vol.VI, nr.11.

⁵³ Rupert von Schumacher, *Der Reiches Hofzaun. Geschichte der deutschen Militärgrenze*. III. Darmstadt 1942, p.94-95; I. Iakșici, *op. cit.*, p. 124-125.

⁵⁴ K. Wessely, *op. cit.* p. 75,79,92; I.H. Schwicker, *Geschichte der Österreichische Militärgrenze*. Wien u. Teschen 1883, p. 157, 159-175.

chiar și de negustorii turci, care se deplasau în mod special în localitatea menționată pentru a o achiziționa. Din conscripția întocmită în anul 1720 știm că la Pecica căpitanul Petre Ciongradi și locotenentul Minko Paidakovici dețineau 12,44 % din arabil și 12,24 % din fânețe. Chiar și terenul pe care îl posedau avea o întindere apreciabilă, cu o producție ce depășea necesarul familial. Din punct de vedere statistic, fiecare poseda 34,06 ha de teren arabil și 8,11 ha fânețe. Căpitanul Ciongradi mai poseda și o vie de 0,35 ha. În aceeași categorie se înscriau și cei doi căpitani din Arad, care aveau împreună 48,38 ha teren arabil și fâneță, precum și un venit de 750 fl din alte surse. Mai putem menționa și pe căpitanul Gheorghe Petrovici din Cenad care deținea 30,81 ha de culturi cerealiere, pe lângă cele 6,75 ha de fânețe, suprafața deținută de acesta însumând 37,56 ha. Căpitanul Miloslav Milisovici din Nădlac era ceva mai „sărac” deoarece avea în folosință doar 22,43 ha⁵⁵. O situație extremă s-a conturat la Șeitin unde căpitanul, locotenentul și stegarul au deținut 65,33 ha⁵⁶. În unele locuri ofițerii nu au fost atât de bine situați. De pildă, la Șoimoș căpitanul avea doar 0,81 ha, iar locotenentul 0,40 ha teren arabil ⁵⁷.

Izvorul principal al îmbogățirii l-a constituit posesia unui număr mai mare de vite de jug, lucru care permitea cultivarea unei suprafețe mai mari, mai ales în pustă. Pe lângă posesia acestor mijloace de producție, o mare parte a ofițerilor și, mai rar grănicerii de rând, au avut la dispoziție și forță de muncă umană, recrutată din populația civilă, aflată în interiorul sau în afara confiniilor. Izvoarele menționează că Petru Seghedinaț, cu grad de căpitan, a folosit un anumit număr de argați în gospodăria sa.

În condițiile economiei naturale ce predomină în confinii, solda bănească primită de ofițeri din cassa militară a constituit un ajutor suplimentar în investițiile folosite în scopul dezvoltării gospodăriilor proprii⁵⁸. După cum dovedesc conscripțiile, ei au participat la comerțul cu vite, erau implicați în exploatarea morilor și a cârciumilor. Un memoriu întocmit de conducerea comitatului Arad și prezentat în anul 1743, sublinia faptul că ofițerii confiniali vămuesc pescuitul și vânatul practicate de grănicerii de rând și se comportă tot mai mult ca niște moșieri adevărați⁵⁹. De notat faptul că pe domeniile nobiliare, indiferent că

⁵⁵ I. Iaksici, *op. cit.*, p. 157, 159, 164-166, 189.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 162.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 185.

⁵⁸ I.H. Schwicker, *op. cit.*, p. 134-135.

⁵⁹ O. L. Neoreg acta fasc. 101, nr. 16.

erau proprietatea erariului habsburgic sau a unor persoane particulare, dreptul de a întreține mori și cârciumi, beneficiul pescuitului și vânatului constituiau drepturi feudale. Abuzurile au oferit ofițerilor și multe alte avantaje. Căpitani au pretins trupei, cu ocazia semănăturilor de toamnă și de primăvară, să presteze câte 6 zile de robotă pentru ei și, eventual, pentru ceilalți ofițeri.

Acțiunea factorilor de mai sus a accelerat stratificarea populației grănicerești ceea ce se poate observa în primul rând din repartizarea terenurilor de arătură și odată cu acestea a recoltei cerealiere provenite dintr-o singură arătură. Dacă plecăm de la premisa că necesarul de cereale nemăcinate a unei persoane a fost de 200 kg/an, atunci în condițiile demografice date consumul unei familii grănicerești compusă din 4-4,2 persoane în medie poate fi evaluată la cca 840 kg fără să luăm în considerare că o parte din recoltă trebuia rezervată pentru semănatul următor. În consecință, se poate trage concluzia că necesarul anual total al unei familii grănicerești de cca 1040-1080 kg de putea asigura dintr-un teren de aproximativ 2,5-3,6 câble (2,02-2,90ha). Adăugând la necesarul alimentar uman și pe cel de furaje se constată că o suprafață agricolă de cel puțin 4 câble (1,62 ha) acoperea necesarul unei familii grănicerești de mărime medie. În realitate, stratificarea grănicerilor se prezenta astfel (fără considerare la producția din puste): ⁶⁰

VALEA MUREȘULUI

Localitatea	Capi familie	Pământ câble	Fără pământ	%	1-4 câble	%	4,1-8 câble	%	Peste 8 câble	%	Mediul familiei câble
Cenad	59	520	7	11,86	24	40,67	4	6,77	24	40,67	8,81
Nădlac	66	746	4	6,06	11	16,66	6	9,09	45	68,18	11,30
Șeitin	9	124	1	11,11	-	-	2	22,22	6	66,66	13,77
Semlac	16	184	2	12,50	3	18,75	3	18,75	8	50	11,50
Pecica	127	1050	8	6,29	34	26,77	15	11,81	70	55,11	8,26
Arad	414	3144	59	14,25	148	35,74	67	16,18	140	33,81	7,82
Glogovăț	58	730	1	1,72	6	10,34	14	24,13	37	63,79	12,58
Măndruloc	21	97	4	19,04	7	33,33	8	38,09	2	4,87	4,61
Păuliș	41	232	-	-	22	53,65	10	24,35	9	21,95	5,65
Sămbăteni	25	201	1	4	7	28	6	25	11	44	8,04
Cicir	16	132	-	-	3	18,75	4	25	9	56,25	8,25
Șornos	60	67	1	1,66	59	98,33	-	-	-	-	1,11
Ohaba	12	52	-	-	11	91,66	1	8,33	-	-	4,33
TOTAL	924	7375	88	9,52	335	36,25	139	15,04	362	39,17	7,98

⁶⁰ Ibidem, microfilm 3144/75, secv. 58-62, 95-101, I. Iakici, *op. cit.*, p.157-188.

VALEA CRIȘULUI ALB

Șiria	63	463	9	14,28	50	79,36	3	4,76	1	1,58	7,34
Galșa	34	193	3	8,82	29	85,29	2	5,88	-	-	5,67
Ineu	91	451 ^{1/2}	8	8,79	79	86,81	4	4,39	-	-	4,99
Gurba	6	16	2	33,33	4	66,66	-	-	-	-	2,66
Șicula	23	73	5	21,57	18	78,26	-	-	-	-	3,17
Contratáu	3	5	-	-	3	100	-	-	-	-	1,66
TOTAL	220	204 ^{1/2}	27	12,27	183	83,18	9	4,09	1	0,45	5,47
TOTAL GENE- RAL	1144	579 ^{1/2}	115	10,05	518	45,27	148	12,93	363	31,73	7,49

Tabelul de mai sus, ce se referă exclusiv la pământul impozabil, denotă faptul că la începutul sec. al XVIII-lea, stratificarea socială a țăranilor militari nu a progresat uniform în toate așezările, ci prezintă o varietate destul de mare, în funcție de mulți factori locali. Totuși, ponderea grănicerilor lipsiți total de pământ arabil este relativ mică și se cifrează doar la 10,05 %. Numeric, cei mai mulți locuiau în orașul Arad unde putem sesiza o dezvoltare mai accentuată și în circulația mărfurilor. În același timp, ponderea familiilor deținătoare a unor terenuri de arătură cu o suprafață de 1-4 câble este mult mai mare și reprezintă 45,27 %. Importanța lor este mai mică în așezările situate în Valea Mureșului/ 36,25%/ și foarte mare în satele grănicerești din sectorul Crișului Alb, 83,18%. În acest fel, 55,32% din familiile confiniare abia reușeau să-și acopere necesarul alimentar, fiind nevoiți să o procure pe alte căi, în special prin cumpărare. Dacă dispuneau de mijloacele de producție necesare și de forță de muncă și, în plus, beneficiau și de puste, puteau să-și asigure o anumită cantitate de cereale și furaje prin muncă suplimentară.

Păturile mijlocii deținătoare de 13,34 câble pământ arător au reprezentat doar 12,93% din totalul familiilor grănicerești. Este semnificativ faptul că pătura avută, formată din familii cu terenuri de peste 8 câble totalizau 31,73%. Este de notat că această categorie a fost înregistrată în conscripția din 1720, aproape exclusiv în așezările din Valea Mureșului. În cealaltă zonă ei reprezentau doar o fracție neînsemnată. Este neîndoielnic că elementele cele mai înstărite erau ofițerii și subofițerii și câțiva soldați din comunele cu hotare mai întinse. Astfel nu întâmplător, la Nădlac, 68,18 din familii intrau în categoria amintită.

În ciuda acestor date nu putem supraaprecia importanța producției cerealiere a gospodăriilor mai mari, așteptându-ne la o producție mai serioasă de mărfuri, orientată spre piețele existente în afara confiniilor. Mai degrabă

trebuie să ne gândim la un transfer de produse alimentare între categoriile de grăniceri, plătite de cei nevoiași prin muncă, mai ales pe puste, din venitul creșterii animalelor și eventual din soldă. Este interesant de remarcat că, în anul 1734, grănicerii nu s-au putut achita imediat după primirea ordinului de obligațiile lor de a se autoechipa din lipsă de numerar. Neputând desface vitele pe piață din lipsă de cumpărători ei au fost nevoiți să vândă rezervele de cereale deținute pentru consumul casnic, ceea ce denotă că nu aveau în condiții normale cereale de vânzare la puțin timp după strângerea recoltei.

În deceniile ce au urmat după întocmirea conscripției din 1720 au intervenit schimbări serioase în stratificarea socială a grănicerilor. Despre această evoluție o imagine destul de veridică o oferă conscripțiile din anii 1747-52, ce cuprind situația familiilor grănicerești (fără juzii satelor) rămași pe loc după desființarea confiniilor.⁶¹

<i>Localitatea</i>	<i>Total fam.</i>	<i>Teren arabil câble</i>	<i>Fam. fara păm.</i>	<i>%</i>	<i>Deținători 12 câble</i>	<i>%</i>	<i>Deținători 13-24 câble</i>	<i>%</i>	<i>Deținători peste 24 câble</i>	<i>%</i>	<i>Medie câble familie</i>
Arad	116	236	102	87,93	5	4,31	6	5,17	3	2,58	2,03
Ohaba	29	579 ^{1/2}	2	6,89	10	34,48	8	27,58	9	31,03	19,98
Șomoș	78	288	29	37,17	49	62,82	-	-	-	-	3,69
Păuliș	92	309	26	28,26	66	71,73	-	-	-	-	3,35
Sămbăteu	59	289	24	40,67	32	54,23	3	5,08	-	-	4,89
Cicir	35	101	4	11,42	31	88,57	-	-	-	-	2,88
Măndruloc	23	89	3	13,04	20	86,95	-	-	-	-	3,86
Glogovăț	20	78	4	20	15	75	1	5	-	-	3,90
Pecica	127	433 ^{5/8}	10	10,78	112	88,18	4	3,14	1	0,78	3,41
Semlar	62	168	18	29,03	44	70,96	-	-	-	-	2,70
Șilba	63	1163	4	6,34	15	23,80	34	53,96	10	15,82	18,46
Galșa	46	855	3	6,52	12	26,08	15	32,60	16	34,78	18,58
Ineu	83	1640	4	4,81	29	34,93	26	31,32	24	28,91	19,75
Șircuța	43	587	4	9,30	19	44,18	14	32,55	6	7,22	18,65
<i>Total</i>	<i>876</i>	<i>6818^{11/16}</i>	<i>272</i>	<i>31,05</i>	<i>446</i>	<i>50,91</i>	<i>112</i>	<i>12,78</i>	<i>69</i>	<i>7,87</i>	<i>7,78</i>

Din confruntarea datelor statistice provenite din perioada 1720-1747/52 și din relatările altor izvoare referitoare la anii 1730-1752, reiese faptul că

⁶¹ G. Ciuhandu, *op. cit.*, II, p. 242-274.

mutațiile sociale din confiniul arădean s-au derulat diferit în valea Mureșului, în zona de câmpie și în zona montană unde se găsea doar localitatea Ohaba. La fel, s-au petrecut procesele sociale în așezările din valea Crișului Alb.

În zona de câmpie a văii Mureșului până la Șoimoș inclusiv, datorită măsurilor luate de moșieri și erariu, până la desființarea confiniilor, grănicerii au fost privați aproape complet de pusele atât cele impozabile, dar, mai ales, cele neimpozabile de acum incluse în conscripții, ceea ce dus la scăderea masivă a terenurilor de arătură și fâneață și în consecință la sărăcirea lor. Aceste măsuri s-au repercutat negativ în primul rând asupra păturilor mai sărace ducând la creșterea serioasă a familiilor lipsite de pământ. Un fenomen similar avut loc și în legătură cu familiile care munceau terenuri mai reduse. În același timp, nu putem uita nici faptul că datorită mutațiilor demografice intervenite în aceste decenii asistăm la creșterea numărului mediu al membrilor de familie care poate fi evaluat la aproximativ cinci persoane. În consecință, a sporit necesarul alimentar și de sămânță a unei gospodării la circa 1350-1420 kg., ceea ce nu mai putea fi asigurat nicidecum dintr-un teren mai mic de 4-4,5 câble, ci doar dintr-unul mult mai întins capabil să ofere și furajele necesare.

În cazul orașului Arad, desigur creșterea masivă a numărului capilor de familie lipsiți total de pământ nu are numai cauze de ordin agrar, ci adesea intervine creșterea ponderii persoanelor care practică ocupații rupte de agricultură. Păturile avute cunosc în schimb un proces de ascensiune, în urma posibilităților lor de producție.

În partea de răsărit a văii Mureșului, la Ohaba, la poalele munților Zărandului, nu s-au dezvoltat încă domenii puternice și grănicerii au rămas în posesia pustelor. De fapt, cu ocazia conscripțiilor din 1747-52, recenzorii nu au făcut altceva decât au înregistrat pe seama foștilor grăniceri pusele efectiv folosite, introducându-le în sfera pământurilor necondiționat impozabile. Același fenomen s-a derulat la o scară și mai mare în așezările din sectorul Crișului Alb. Aceste mutații social-economice pot fi confirmate prin datele de mai jos, comparându-se situația așezărilor din care dispunem de date din ambele perioade privind persoanele lipsite de pământ.

Grăniceri fără pământ

<i>Localitatea</i>	<i>1720</i>	<i>1747-52</i>	<i>%</i>
Semlac	12,50 %	29,03	+232,24
Pecica	6,29	10,78	+171,38
Arad	14,25	87,93	+617,05
Glogovăț	1,72	20	+1162,79
Mândruloc	19,04	13,04	-68,48
Cicir	-	11,42	-
Sâmbăteni	4	40,67	+1016,75
Păuliș	-	28,26	-
Șoimoș	1,66	37,17	+2239,15
Ohaba	-	6,89	-
Șiria	14,28	6,34	-44,39
Galșa	8,82	6,52	-73,92
Ineu	8,79	4,81	-54,72

În ultimele decenii mai mulți cercetători au căutat să stabilească compoziția etnică a grănicerilor. Este neîndoielnic faptul că termenul de „ilir” sau „rascian” ce definește adesea pe grăniceri și chiar pe beneficiarii privilegiilor din 1690, nu poate avea un sens limitat de neam. La fel, este sigur faptul că termenii respectivi au avut o accepție foarte larg folosită în sens politic și demografic. Documentele atestă că în fruntea refugiaților veniți din Peninsula Balcanică și stabiliți la nord de Dunăre a stat patriarhul de la Peci (Ipek), șeful bisericii „sârbești”. Jurisdicția lui, însă, de la înființarea patriarhatului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se întindea asupra tuturor enoriașilor ortodocși care viețuiau în pašalâcul de la Timișoara și, mai târziu, și asupra celui de la Oradea, înființat după cucerirea orașului de pe Crișul Repede în anul 1660. Plecând de la aceste premize devine limpede că jurisdicția bisericii „sârbești” a fost exercitată și pe teritorii cu o populație incontestabil românească.

După cum s-a mai subliniat, împuternicirea emisarului imperial Guidobald von Starhenberg însărcinat cu așezarea refugiaților prevedea explicit că emigranții se recrutau atât dintre sârbi, cât și dintre românii balcanici ⁶².

⁶² *Ibidem*, I, p. 56.

Un al treilea element în abordarea problemei este constatarea amintită în valea Mureșului colonizarea imigranților a avut proporții reduse. În valea Crișului Alb această mișcare demografică a fost și mai puțin importantă, iar la Hălmagiu și în alte locuri chiar inexistentă. Cercetătorul austriac Kurt Wessely a subliniat încadrarea populației românești locale în confiniile mureșene în virtutea relațiilor politico-religioase în sistemul privilegiilor ilirice. În acest sens, autorul amintit a invocat indubitabila apartenență etnică a grănicerului Nicolae Ursu⁶³.

Caracterul românesc al confiniilor arădene s-a accentuat după războiul austro-turc din 1716-1718. Plecarea majorității grănicerilor la sud de Mureș a redus numărul celor rămași la o treime din efectivele inițiale. Desigur, și în acest caz legătura cu regiunea a fost mai puternică în primul rând la familiile care viețuiau în zonă din tată în fiu. Completarea cadrelor militare până la minimul necesar a fost posibilă din nou făcându-se apel la populația locală. O dispoziție emisă de Consiliul de Război din Viena în 1743 vorbește explicit despre încadrarea iobagilor locali în rândurile grănicerilor⁶⁴. Așezarea grănicerească nou înființată în epocă la Sâmbăteni s-a bazat de la bun început pe cuprinderea iobagilor locali⁶⁵. În același timp, acești iobagi aproape în întregime trebuie să fi fost de etnie română, dat fiind prezența covârșitoare a acestei populații din comitatele Arad și Zărand.

În favoarea acestei teze pledează și conscripția din 1720. În așezările grănicerești din valea Mureșului, au fost înregistrate o serie de nume de rezonanță românească incontestabilă. Astfel, în satul Ohaba au fost înscrisi „Csorla Togyer”, „Stanka Ursul”, „Borsa Flora”, „Opra Krika” etc⁶⁶. La Șoimoș l-au trecut în evidență pe „Lazar Csizmas”, „Baba Mihal”, „Paskul”, „Groszav”, „Radu”, „Pandur”, „Tripse” etc.⁶⁷. La Cicir apar nume ca: „Dragos Ursul”, „Gyurka Olah”, „Filip Paguba” etc.⁶⁸

La analiza numelor produce o dificultate serioasă faptul că redactarea conscripției, cel puțin în majoritatea așezărilor din valea Mureșului, a fost încredințată „conțopistului” Ioannes Strbaj care în mod necondiționat a fost

⁶³ K. Wessely, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁴ Arhivele Statului București, microfilme Jugoslavia, rola 150, secvența 12.

⁶⁵ Inițial a ținut de așezarea grănicerească de la Păuliș, mai târziu a devenit direct subordonată căpitanului suprem din Arad.

⁶⁶ I. Iaksici, *op. cit.*, p. 187-188.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 185-186.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 184-186.

sârb, ceea ce se poate bănui și în cazul pretorului Michael Pavics din comitatul Baranya care, împreună cu juratul Ioannes Egyed, a fost delegat să conducă lucrările de conscriere. În consecință, găsim în conscripție foarte multe nume ale căror posesori nu au o apartenență etnică clară. De pildă, „Gyurka Varadinacz” din Șoimoș poate fi deopotrivă și „Gheorghe Vărădeanul” sau „Varadjai György”. Același lucru poate fi spus și despre soldatul „Lazar” din aceeași companie.

O informație prețioasă cu privire la componența etnică a confiniilor o aduce protocolul comisiei din 1765, care înregistrează date demografice culese după desființarea confiniilor. Potrivit acestui document în regiunea „șanțurilor superioare” (Mândruloc, Cicir, Sâmbăteni, Păuliș și Șoimoș) populația era formată din români⁶⁹. Această informație este cu atât mai valoroasă cu cât știm în cazul Șoimoșului că toți locuitorii au rămas pe loc după demilitarizarea localității și datele înregistrate după această schimbare oglindesc o situație identică cu cea existentă în deceniile precedente.

În cazul așezărilor grănicerești din sectorul Crișului Alb în 1720, activitatea de înregistrare, a fost încredințată delegaților veniți din comitatul Esztergóm. Din studierea actelor de înregistrare existente la Arhivele Naționale din Budapesta reiese că acești recenzori au înscris în evidențe mult mai fidel fonetic numele locuitorilor. În consecință, rezonanța numelor poate fi mai clar definită. Astfel, în satul Gurba toți grănicerii au avut nume de rezonanță românească ca: „Keveran Ilija”, „Fira Ioan”, „Dudas Tripa”, „Gurban Ilije” etc. La Galșa din 34 capi de familie pot fi considerați români cel puțin 26 ca: „Doboș Ioan”, „Bran Ioan”, „Iocșa Tripa”, „Ruda Flora” etc. O majoritate românească constatăm la Șiria. În această localitate din urmă apar nume ca: „Boboș Filip”, „Sarakuc Nicola”, „Groza”, „Moldovan Vlad” etc. Este de notat că printre grănicerii din Șiria figurează și ascendenții scriitorului Ion Slavici. Și în cazul Ineului majoritatea grănicerilor au nume de rezonanță românească ca: „Gregar Toma”, „Groza Miska”, „Dehelean Martin”, „Csokan Nicola”⁷⁰.

Conscripțiile întocmite după demilitarizarea confiniilor dovedesc că în perioada 1720-1747 a crescut în continuare ponderea românilor, în cadrul populației grănicerești. Aceste documente din urmă, ca și conscripțiile întocmite în 1720

⁶⁹ Donau schwäbische Quellenbuch nr. 549 „der grosste Theil in diesen Oberen Schanzen ebenfals aus Walachen bestehen”.

⁷⁰ O.L. microfilm 3144 75, secvențele 58-62, 95-101.

de emisarii comitatului Esztergom, redau cu mai multă claritate rezonanța numelor. Astfel, între 1720 și 1747-52, numărul capilor de familie din satul Cicir a crescut de la 16 la 35. În acest sens apar nume patrimoniale noi, toate de rezonanță românească ca: „Groza”, „Rotar”, „Ardeleanu” etc.

La Semlac, în același context apar noi nume românești ca: „Krișan Luka”, „Ardelean Bukur”, „Caba Jakob”, „Ardelean Nicula”, „Halmatsán Miklos”. La Pecica putem exemplifica cu „Andra Puta”, „Ardelean Vasilia”, „Pop Urs”, „Pintye Vlag” etc. Dintre grănicerii de la Păuliș spicuim pe: „Igrez Thona”, „Berar Nikula”, „Groza Mihály”, „Crișan Mihály”, „Ardelean Vasilia” etc⁷¹. Frecvența numelui de Ardelean s-ar putea explica prin cuprinderea în sistemul grăniceresc și a unor fugari din principatul Transilvaniei, unde presiunea feudală se intensificase deosebit de mult, mai ales pe domeniul Zlatnei.

În conscripția din 1720 apar și nume cu rezonanță maghiară. Aceștia proveneau fie din așezări rurale maghiare, fie din confiniile din Ungaria de vest dizolvate de imperiali după cucerirea Budei. Astfel, căpitanul din Șoimoș purta numele de Feritör Laszló iar între soldați apar nume ca „Magyar Gyurka” și „Nagy Iános”. La Galșa s-au înregistrat soldații „Bujdósó Iános” și „Lukács György” iar la Ineu „Szász Mihály” și „Bitang Gyurka” etc.⁷². În deceniile următoare și numărul maghiarilor proveniți din rândurile iobagilor a cunoscut o anumită creștere mai ales la Pecica, Păuliș și Ineu. Nume de rezonanță maghiară cuprinde și conscripția Semlacului de la mijlocul secolului al XVIII-lea, ca „Szilágyi István”, „Kövesi Mihály”, „Fekete Iános” etc⁷³.

Grăniceri cu nume de rezonanță sârbă pot fi reperați în 1720 într-o serie de localități. Trebuie să subliniem însă din nou că este foarte greu de stabilit tocmai din cauza deformării numelor de către recenzori, numărul exact al celor care erau incontestabili sârbi. Ponderea lor este însă în continuă scădere. Potrivit conscripțiilor întocmite în 1747-52, prezența sârbilor poate fi considerată masivă doar în orașul Arad⁷⁴.

Pe baza analizei numelor celor rămași în așezările grănicerești

⁷¹ G. Ciuhandu, *op. cit.*, II, p. 257-259, 270-271.

⁷² I. Iaksici, *op. cit.*, p. 185-186.

⁷³ O.L. microfilm 3144/75, secvențele 58-62, 95-101, G. Ciuhandu, *op. cit.*, II, p. 257, 263-266, 259-262.

⁷⁴ *Ibidem*, II, p. 243-246.

demilitarizate putem întocmi aproximativ următorul tabel cuprinzând capii de familie, inclusiv juzii localităților.⁷⁵

Localitate	români		maghiari		sârbi		alte și necunoscute		Total capi fam.
	cap fam.	%	cap fam.	%	cap fam.	%	cap fam.	%	-
Arad	17	14,65	4	3,44	95	81,83	-	-	116
Ohaba	28	96,55	-	-	1	3,44	-	-	29
Semlac	54	85,71	8	12,69	1	1,58	-	-	63
Pecica	84	65,62	12	9,37	32	25	-	-	128
Păuliș	80	86,02	4	4,30	8	8,60	1	1,07	93
Șoimoș	67	84,81	1	1,26	11	13,92	-	-	79
Sâmbăteni	28	46,66	-	-	18	30	14	23,33	60
Cicir	36	100	-	-	-	-	-	-	36
Măndruloc	24	100	-	-	-	-	-	-	24
Glogovăț	18	85,71	-	-	3	14,28	-	-	21
Șiria	47	74,60	-	-	16	25,39	-	-	63
Galșa	42	91,30	-	-	1	2,38	3	6,52	46
Ineu	70	84,30	4	4,81	9	12,85	-	-	83
Șicula	42	97,63	-	-	1	2,32	-	-	43
TOTAL	637	72,05	33	3,73	196	22,17	18	2,03	884

În ceea ce-i privește pe grănicerii din confiniile arădene, nu cunoaștem vreun document care să ateste vreo contradicție de neam sau de religie între militari. Interesele lor fundamentale comune s-au concentrat pe menținerea tuturor privilegiilor sau, cel puțin, a unei părți cât mai mari din ele, prin acestea ei beneficiind de o situație mai bună decât cea a iobagilor supuși nobilimii erariului și comitatelor.

⁷⁵ *Ibidem*.

QUELQUES DONNÉES SUR LES RÉGIMENTS FRONTALIERS DE MUREȘ Résumé

L'étude présente d'une manière détaillée le moment de la formation des régiments frontaliers du territoire situé entre Mureș et le bassin des Criș, la nécessité de leur constitution et leur utilité prouvée pendant une longue période historique.

On a inséré la structure de ces régiments frontaliers, leur évolution numérique, aussi l'énumération des localités de frontière, suite de l'organisation d'entre les années 1702-1752. Il existe également une évidence des localités frontaliers avec les effectifs totales de population, comme Cenad, Nădlac, Șeitin, Semlac, Pecica, Arad, Glogovăț, Mândruloc, Păuliș, Șoimoș, Ohaba, Vărădia, Szarvas, Giula, Ineu, Hălmagiu, totalisant 1963 militaires en 1703.

De même, l'étude relève le mouvement démographique généré par la guerre de 1716-1718, c'est-à-dire le déplacement des militaires au-delà de Mureș. Ce fait a déterminé la disparition des quelques établissements (Almaș, Ceala, Vărădia, Hălmagiu) et l'apparition des autres (Contrațau, Gurba, Galșa).

Le XVIII-e siècle apporte des modifications dans l'organisation de ces régiments, leur siège est établi à Arad et le commandement manifeste une autonomie de plus en plus accentuée envers les confins de Tisa. On y enregistre une stratification sociale des paysans-militaires et du corps des officiers. Cela est relevante du point de vue de la surface agricole détenue, le nombre du bétail, l'exploitation des moulins et par des autres avantages qui ont modifié le comportement des officiers, ceux-ci apparaissant comme des véritables rentiers. La structure ethnique des localités frontaliers représentée par des roumains et des serbes est précisée au niveau des confins de Mureș comme étant dominée par l'élément roumain, surtout après la guerre de 1716-1718. Ce fait est illustré par le tableau qui inclut, à côté de la structure ethnique, les maîtres de famille et les juges des localités où il existaient des régiments frontaliers.

EXPLOATĂRILE MINIERE DIN ZONA DOGNECEA – OCNA DE FIER – BOCȘA ÎN SEC. AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA

OVIDIU TUFÎȘ

Activitatea minieră în această zonă a fost practică încă din epoca romană, așa cum o dovedesc cercetările arheologice efectuate în anul 1882 în culmea muntoasă numită „Cracul de Aur”, situată între Ocna de Fier și Bocșa Română¹. Primele informații documentare despre mineritul din această zonă datează din sec. al XIV-lea. Un document din anul 1351 amintește ținutul minier numit Scekus² și un drum care vine de la o mină (Banya), în timp ce un alt document menționează în anul 1358 în aceeași zonă ținutul minier regal Sekusbanya³. Un ultim document din acest secol, datând din anul 1395, menționează minele de fier din această zonă, mine aparținând de cetatea Kwesd⁴ (Cuiești), aflată în hotarul de astăzi al orașului Bocșa.

Adevărata dezvoltare a mineritului și metalurgiei va avea loc în zona Dognecea - Ocna de Fier - Bocșa începând cu secolul al XVIII-lea, după ce, în urma păcii de la Passarowitz din anul 1718, Banatul va fi anexat de Imperiul Habsburgic. Austriecii vor acorda o atenție deosebită dezvoltării mineritului și metalurgiei bănățene, acestea fiind reorganizate pe baze noi și racordate la nivelul tehnologic al Europei Centrale a acelei vremi⁵.

În urma prospecțiunilor miniere efectuate imediat după ocuparea provinciei, sub conducerea maistrului minier al Banatului, Johann Schubert, va

¹ L. Mărghită, *Banatul în lumina arheologiei*, Timișoara 1980, II, p. 103.

² V. Achim, *Mutații în statutul unor sate cneziale din Banat în epoca angevină. Cazul de la Biniș*, în *Banatica*, XII, Reșița 1993, p. 59.

³ Pesty, Fr., *Krassó Varmegye Története*, III, p. 33; *Documente privind Istoria României*, C, Transilvania, XI (1356–1360), p. 285.

⁴ Ortway, T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, Bratislava 1896, p. 250–251; D. Țicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara 1998, p. 261.

⁵ C. Feneșan, R. Grăf, V.M. Zaberca, I. Popa, *Din istoria cărbunelui*, Anina 200, Reșița 1991, p. 6.

fi descoperit un important zăcământ de minereu de fier la Moravița (Ocna de Fier)⁶. La Dognecea începe în anul 1722 exploatarea plumbului⁷ și, așa cum rezultă dintr-o hartă a Banatului din anul 1723, și a argintului⁸.

Pentru prelucrarea minereurilor exploatate vor fi construite și primele instalații metalurgice, o topitorie de metale neferoase la Bocșa - numită Theresia - imediat după anul 1718⁹, iar în anul 1719 maistrul minier Friedrich Freiberg construiește, tot la Bocșa, un mic furnal pentru prelucrarea minereului de fier numit Blaufeuer¹⁰. Pentru prelucrarea minereurilor neferoase exploatate aici, la Dognecea se construiește în anul 1722 o topitorie cu câteva cuptoare de afinat¹¹. În vederea organizării activității miniere și metalurgice se înființează în anul 1719 Oficiul Administrativ al Fierului Bocșa (Eisenverweseramnt)¹², iar în anul 1722 Oficiul Minier Dognecea¹³.

Zona minieră de la Dognecea - Ocna de Fier - Bocșa este alcătuită dintr-un masiv muntos principal care conține minereuri (Haupt - Erzgebürge), așa cum apare denumit în foaia de titlu a unui album cartografic din anul 1771, cuprinzând și hărți ale exploatărilor miniere din această zonă¹⁴.

Acest masiv muntos este împărțit în trei sectoare numite Joanner, Dilfaer

⁶ Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare DJCSAN), Fond STEG, nr. 32 (A2), Ortsgeschichte von Deutsch Bogschan f.1;

⁷ Idem, Fond STEG nr. 15, *Ortsgeschichte Montan Dognatschka f.1*; Gräf, R., *Domeniul băcănean al STEG 1885 – 1920*, Reșița 1997, p. 165.

⁸ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.T.A.N.) – Harta generală a Banatului din anul 1723, Cota 2/1723 – 5; Wollman, Volker, *Hărți privind exploatările miniere de la Dognecea în prima jumătate a sec. al XVIII-lea* (în continuare *Hărți ... miniere prima jum. sec. XVIII*), în *Banatica*, III, Reșița 1975, p. 180 nota 21.

⁹ DJCSAN, Fond STEG, nr. 32 (A2), Ortsgeschichte von Deutsch Bogschan f.1.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Gräf, *op. cit.*, p. 165.

¹² Feneșan, Gräf, Zaberca, Popa, *op. cit.*, p. 7.

¹³ *Ibidem*, pag. 39.

¹⁴ Album cartografic intitulat „*Entwurf sämtlicher Oravitzer Gruben*“, fascicolul IV, Biblioteca Națională Széchenyi din Budapesta, secțiunea de hărți O.Sz.K. Cota Ta. 1975 (în continuare *Album Cartografic*, fasc. IV); Wollman, Volker, *Mineritul din Banat la mijlocul veacului al XVIII-lea oglindit într-un album cartografic* (în continuare *Mineritul din Banat ... fasc. IV*), în *Banatica*, vol. V, Reșița, 1979, p. 310.

și, respectiv, Danielles sau Morawicz¹⁵, acestea fiind prezentate în ordine geografică de la sud la nord. Despărțit de ultimul sector muntos, situat spre nord (Morawicz), spre câmpia Bocșei (Bogsaner Ebene), se află sectorul numit Wolfgang¹⁶, în traducere Trecătoarea Lupilor.

Reputatul mineralog Ignatz von Born, care efectuează în anul 1770 o călătorie de studii în Banat, acordând o atenție deosebită regiunii miniere, amintește împărțirea zonei care face obiectul acestui studiu în mai multe sectoare, astfel: Munții Sf. Ioan, Dilfa, Moraviței și Wolfgang¹⁷. Aceeași împărțire o întâlnim și la naturalistul italian Francisco Grisellini care, în cadrul vizitei sale de informare în Banat, vizitează în aprilie 1775 și zona minieră Dognecea - Ocna de Fier - Bocșa. Grisellini menționează în plus sectorul munților Reșiței, bogată în minereuri de fier, aceștia fiind însă considerați un apendice al Munților Moraviței¹⁸.

Considerăm că localizarea pe hartă și de aici pe teren a sectoarelor muntoase în cuprinsul cărora se află minereuri amintite mai sus este de o importanță deosebită, cel puțin sub următorul aspect: majoritatea hărților miniere consultate, hărți referitoare la exploatarea miniere din această zonă în secolul al XVIII-lea, prezintă doar perimetrele miniere și lucrări specifice tehnicii miniere, respectiv galerii, puțuri, planuri înclinate etc., neoferind elemente de ordin geografic (rețea hidrografică, denumiri de forme de relief etc.) care să permită localizarea lor. Singurul element care ajută la localizarea aproximativă este informația din titlul hărții, care de regulă specifică sectorul muntos metalifer din cuprinsul căruia face parte respectiva exploatare minieră. Din cele prezentate mai sus deducem importanța deosebită pe care o prezintă pentru cercetător localizarea amintitelor sectoare muntoase. Ținem să precizăm în același timp că delimitarea exactă a limitelor respectivelor sectoare muntoase este dificilă și totodată relativă deoarece unele exploatarea miniere, în special cele din zonele periferice sectoarelor amintite, sunt plasate uneori într-un sector muntos sau altul în funcție de sursa documentară consultată.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Ignatz von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenburgen, Ober = und Nieder = Ungarn, Frankfurt und Leipzig*, 1774, p. 47.

¹⁸ Fr. Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, pag. 281.

De un real folos în această încercare ne-au fost cele câteva hărți, conținând și elemente de ordin geografic, menționi din textul unor hărți miniere, coroborate cu informațiile oferite de călătorii care au vizitat zona în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Din categoria hărților care oferă informații și de ordin geografic, amintim în primul rând harta datând din anul 1765¹⁹, aflată la Arhivele Statului din Caransebeș; de o importanță deosebită, harta a fost practic nevalorificată sub aspectul multiplelor informații pe care le conține, fiind amintită numai într-o lucrare cu caracter monografic a STEG-ului în Banat²⁰. Harta delimitează terenul industrial aparținând instalațiilor miniere și metalurgice de la Dognecea - Ocna de Fier, cuprinzând exploatări miniere, rețeaua de ape curgătoare, lacuri și canale construite pentru deservirea acestor instalații, păduri și fânețe de teritoriul localităților învecinate.

O altă hartă datând din anul 1753, aflată la Arhiva Centrală a Slovaciei pentru minerit din Banská Štiavnica²¹, este asemănătoare hărții descrisă mai sus. Harta neputând fi consultată în original, iar reproducerea sa într-o revistă de specialitate²² nefiind de cea mai bună calitate, informațiile pe care aceasta le conține nu au putut fi valorificate decât într-o mică măsură.

Harta din anul 1765 prezintă minele de aur exploatare în Munții Moraviței și șteampurile care s-a dispus să fie construite aici²³, iar pentru stabilirea locului unde acestea urmau să fie amplasate, pe hartă este reprezentată valea superioară a pârâului Moravița, cu afluenții săi, fapt ce prezintă o importanță deosebită.

O ultimă hartă din categoria celor care oferă și informații de ordin geografic este harta minelor de fier din Munții Moraviței, hartă datând din anul 1794²⁴. Pe această hartă este trasat cursul superior al pârâului Moravița, în funcție de care

¹⁹ DJCSAN, Colecția de planuri nr. 442.

²⁰ R. Gräf, *op. cit.*, p. 166.

²¹ Arhiva Centrală a Slovaciei pentru Minerit din Banská Štiavnica (în continuare A.C.S.M.B.Š.), Archiv Havny Komornogrofsky úrad Banská Štiavnica nr. 9912; Wollman, Volker, *Hărți privind exploatarea miniere de la Dognecea în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea* (în continuare *Hărți ... miniere a doua jum. sec. XVIII*) în *Banatica*, vol. II, Reșița 1973, pag. 191-192, planșele IV și V.

²² Wollman, *Hărți ... miniere a doua jum. sec. XVIII*, p. 191-192, planșele IV și V.

²³ Finanz und Hofkammerarchiv Wien. Cota Pa 93/1 (în continuare F.H.K.A. Wien); Wollman, *op. cit.*, p. 184-185, planșa VIII.

²⁴ F.H.K.A. Wien. Cota Pa 238.

se pot localiza și exploatarea miniere.

Griselini amintește în lucrarea sa că munții cu zăcămintele de minereuri se află imediat după Dognecea²⁵. Călătorul italian vizitează Dognecea venind dinspre Oravița trecând prin Ticvani și Secășeni, deci dinspre sud; el părăsește localitatea îndreptându-se spre Bocșa și Reșița prin partea nordică, munții ce conțin minereuri aflându-se în acest caz la nord de Dognecea, același lucru rezultând și din analiza hărții ce însoțește lucrarea, unde exploatarea miniere sunt amplasate în ordinea Therezia, Rochus, Petri Pauli și Simon Juda de la sud la nord.

Privind pe harta terenului industrial de la Dognecea din anul 1765, constatăm că limita nordică de atunci a localității se afla în apropierea confluenței pârâului Johanni cu pârâul Dognecea. În cursul superior al pârâului Johanni — numit Enășoane pe hărțile actuale, sau Ferdinand de către localnici — se află exploatarea miniere Johani, Antoni și Cristina, amintite de Born²⁶ și Griselini²⁷ și consemnate în titlul mai multor hărți miniere, hărți pe care le vom aminti la momentul potrivit, ca făcând parte din sectorul munților Joanner sau Sf. Ioan.

La nord de pârâul Eliseus, un mic afluent pe dreapta al pârâului Dognecea, numit astăzi Petru și Pavel, pe harta amintită se află mina Pauli Bekehrungs. Griselini menționează o mină, Petru și Pavel cea Nouă, alături de cele amintite deja, printre exploatarea din Munții Joanner²⁸.

Coroborând informațiile prezentate cu cele din foaia de titlu a albumului cartografic amintit, care prezintă sectoarele metalifere de la Dognecea, în ordinea Joanner, Dilfaer și Morawicz, ultimul fiind cel nordic, rezultă că primul sector muntos, aflat imediat după ieșirea din Dognecea, este cel al Munților Joanner (Sf. Ioan).

Cele prezentate mai sus ne îndreptătesc să considerăm că sectorul munților metaliferi Joanner sau Sf. Ioan cuprindea munții situați în bazinele hidrografice ale pârâurilor Johanni și Eliseus, aflate imediat la nord de vatra de atunci a localității.

Sectorul munților metaliferi numit Dilfaer (Dilfa sau Tâlva) este amintit imediat după Munții Joanner, deci la nord de aceștia.

Pe harta din anul 1765, în culmea muntoasă situată la nord de pârâul

²⁵ Griselini, *op.cit.* p. 281.

²⁶ Born, *op.cit.* p. 47.

²⁷ Griselini, *op.cit.* p. 286.

²⁸ *Ibidem*, p. 286–287.

Stephania, care apare pe hărțile mai noi sub numele de Valea Lacului Mic, se află exploatările miniere Theresia, Fabiani și Rochus²⁹, mine amintite de Born³⁰ și Grisellini³¹ și menționate în mai multe documente cartografice miniere ca făcând parte din sectorul munților Dilfaer. Din analiza datelor prezentate putem considera că sectorul munților metaliferi Dilfaer (Dilfa) poate fi localizat în munții situați în bazinul hidrografic al pâ râului Stephania (Valea Lacului Mic) cuprinzând și culmile muntoase aflate în bazinul hidrografic al pâ râului Aron, afluent al pâ râului Simon și Juda.

Sectorul munților metaliferi numit Danielles sau Morawiczzer se află situat conform informațiilor din foaia de titlu a amintitului album cartografic la nordul masivului muntos metalifer de la Dognecea. Am localizat până în prezent primele două sectoare, privind pe harta terenului industrial de la Dognecea din anul 1765; imediat la nord de valea pâ râului Stephania - în bazinul căruia am localizat Munții Dilfaer - se află valea pâ râului Simon și Juda și al afluentului său, Valea Aronului. În zona de izvoare a pâ râului Simon și Juda se află trecute pe harta amintită exploatările miniere Simon Juda și Petri Pauli, mine amintite de Born³² și Grisellini³³ precum și în majoritatea documentelor cartografice miniere studiate ca făcând parte din sectorul munților metaliferi ai Moraviței.

Pe aceeași hartă, imediat la nord de exploatările miniere Simon și Juda și Petri și Pauli, în zona interfluviului care separă bazinele hidrografice superioare ale pâ râurilor Dognecea și Moraviței, se află înălțimea numită Dealul Danieli (Danieli Berg), ceea ce explică de ce Munții Moraviței se mai numesc și Danieli.

Munții Moraviței cuprind, alături de munții din bazinul hidrografic superior al pâ râului Simon și Juda și interfluviul amintit, munții din întregul bazin hidrografic superior al pâ râului Moravița, până aproape de confluența cu afluentul său Ferendia, așa cum rezultă din analiza hărții minelor de aur exploatate în Munții Moraviței, datând din anul 1765³⁴ și a hărții din anul 1794, reprezentând minele de fier din același sector muntos³⁵.

²⁹ DJCSAN, Colecția de planuri nr. 442.

³⁰ Born, *op.cit.* p. 47.

³¹ Grisellini, *op.cit.* p. 287.

³² Born, *op.cit.* p. 47.

³³ Grisellini, *op.cit.* p. 281.

³⁴ F.H.K.A. Wien. Cota Pa 93/1; Wollman, *op. cit.*, p. 184-185, planșa VIII.

³⁵ F.H.K.A. Wien Cota Pa 238.

Ultimul sector muntos ce conține minereuri din zona studiată este cel al munților Wolfgang sau Trecătoarea Lupilor.

În foaia de titlu a frecvent citatului album cartografic, Munții Wolfgang sunt situați spre Câmpia Bocșei, deci spre vest în raport cu Munții Moraviței de care se află despărțiți, evident, prin valea superioară a pârâului Moraviței.

În această zonă, pe harta terenului industrial de la Dognecea din anul 1765 se află situată mina Victoria, în zona de izvoare a pârâului Izvorul Negru, afluent al pârâului Moravița în cursul său inferior. Mina Victoria este amintită de Born³⁶ și Grisellini³⁷ și consemnată în izvoare cartografice miniere ca aparținând sectorului munților Wolfgang care, conform celor prezentate, se află situat în bazinul hidrografic al pârâului Izvorul Negru.

Sectorul munților Wolfgang sau Trecătoarea Lupilor este singurul sector muntos metalifer din zona studiată care a fost localizat în literatura de specialitate, mai fiind cunoscut și sub numele de Cracul de Aur³⁸.

Considerăm că prezintă importanță sub multiple aspecte stabilirea unităților administrative montanistice în competența cărora s-au aflat în această perioadă sectoarele muntoase metalifere prezentate mai sus.

În materializarea acestei încercări am pornit de la analiza informațiilor oferite de hărțile terenului industrial de la Dognecea datând din anul 1753 respectiv 1765.

Conform informațiilor din prima hartă sectoarele munților metaliferi Joanner, Dilfaer și cea mai mare parte a munților Morawiczzer se aflau în zona de autoritate a Oficiului Minier Dognecea, în timp ce Munții Wolfgang și o parte a munților Morawiczzer — aval de confluența pârâului Ialoveczer (pe hărțile noi Dealovăț) cu pârâul Moravița — se aflau în competența Oficiului Fierului Bocșa.

În anul 1765 toate sectoarele muntoase metalifere amintite se aflau în zona de competență a Oficiului Minier Dognecea.

Pentru a ne forma o imagine de ansamblu asupra evoluției diferitelor exploatări miniere din această zonă de-a lungul secolului al XVIII-lea este necesar

³⁶ Born, *op.cit.* p. 47.

³⁷ Grisellini, *op.cit.* p. 287.

³⁸ C. Brândza, *Contribuții la cunoașterea minelor vechi aurifere din zona Bocșa - Ocna de Fier - Dognecea*, în *Banatica*, 8, Reșița 1985, p. 243.

a ordona multiplele informații referitoare la acestea, informații oferite de numeroase hărți miniere datând din ani diferiți precum și de către călătorii străini care au vizitat zona în această perioadă. Vom analiza astfel, pe rând, principalele exploatări miniere, vom aminti și altele, ordonându-le în funcție de sectorul muntos metalifer din care fac parte. Diferitele informații despre exploatările miniere, oferite de sursele menționate mai sus, vor fi analizate în ordine cronologică.

Primul sector muntos metalifer pe care îl vom analiza este cel al Munților Joanner (Sf. Ioan).

Prima hartă minieră pe care o cunoaștem despre exploatările miniere din acești munți datează din anul 1740 și prezintă exploatările de plumb argintifer și cupru St. Johani și Antony de la Dognecea³⁹. Numai pe baza informațiilor din titlul hărții nu rezultă în ce sector muntos se aflau aceste mine, dar folosind informațiile din hărți miniere ulterioare pe care le vom prezenta în continuare și consemnările lui Born și Grisellini, putem localiza cu certitudine cele două exploatări miniere în Munții Joanner.

Harta prezintă un adevărat complex minier – cel mai important din zona care face obiectul acestui studiu la momentul respectiv -, complex mult mai întins decât lucrările miniere reprezentate pe hărțile datând din anul 1740 ale exploatărilor miniere Simon și Juda și Danieli din Munții Moraviței, hărți pe care le vom prezenta la momentul potrivit.

În zona complexului minier reprezentat de galeriile principale St. Johani și Antony se afla și o veche mină (Alte Zechen), dovedind că exploatarea minereurilor în sectorul muntos al Munților Joanner (Sf. Ioan) și implicit în zona studiată s-a practicat cu mult timp înainte de anul 1740.

Considerăm că putem localiza în acest sector muntos și mina de argint de la Dognecea, reprezentată pe harta Banatului din anul 1723⁴⁰, bazându-ne pe informația oferită de Grisellini, care menționează că încă înainte de 1740 în Munții Sf. Ioan s-a exploatat mult argint⁴¹. Tot în acești munți pot fi localizate exploatările de plumb de la Dognecea, menționate ca foarte costisitoare în anul 1727, prezența

³⁹ F.H.K.A. Wien. Cota Pa 35; Wollman – *Hărți ... miniere prima jum. sec. XVIII*, p. 181-182, planșa III;

⁴⁰ D.J.T.A.N. – Harta generală a Banatului din anul 1723, Cota 2/1723 – 5;

⁴¹ Grisellini - *op.cit.* p. 286;

printre acestea a galeriei Sf. Ioan fiind concludentă în acest sens⁴².

Hărți miniere din anii 1746⁴³ și 1753⁴⁴ prezintă exploatările miniere din munții Joanner; prima hartă reprezintă lucrările miniere principale dintre care amintim galeriile: Johanes Evangelist, Antony, Jakobi, Feleis, Solomoni, Catherina, Hellena, Neu Veraunter, Francisci, Theresia și Martini.

A doua hartă menționează galeriile St.Antoni, Johanni și George, în legendă precizându-se că Munții Joanner sunt munții principali de la Dognecea.

Așa cum am menționat deja, pe harta terenului industrial de la Dognecea din anul 1765, în același sector muntos se află exploatările miniere Johani, Antoni și Cristina⁴⁵, în timp ce albumul cartografic din anul 1771 consemnează în Munții Joanner, galeria Antony și galeria principală de drenaj Herbersteiner⁴⁶.

Noi informații despre exploatările miniere din Munții Joanner ne oferă mineralogul Born și naturalistul Grisellini, care vizitează zona în anii 1770 respectiv 1775. Born menționează aici galeriile: Anton de Padua, Joanis Evangelist, Martinus, Teresia, Franciscus, Helena, Ecaterina, Felicis și Jacobus⁴⁷, în timp ce Grisellini amintește că în Munții Sf. Ioan se exploatează un filon de plumb argintifer, singurul din Banat, care își menține orientarea regulată pe verticală și orizontală.

Naturalistul italian menționează în acești munți galeriile: Maria Cristina, Georgius, Antonius, Susanna, Nepomucenus, Barbara, Samuel Mercy, Theodor și galeria de drenaj Herberstein. Alături de aceste galerii, dintre care unele au devenit nefolositoare, după cum menționează Grisellini, s-au deschis altele noi: Antonius de Padua, Neu Petrus und Paulus, Martinus, Regina, Evangelistul Ioan, Helena, Elisabeth, Königin Josepha⁴⁸.

⁴² Schmidt, Fr. A., *Chronologisch - systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slovenien und des Grossfürtenthums Siebenbürgen*, Wien, 1834, vol. 6, pag. 324; Wollman, *op. cit.*, p. 176.

⁴³ F.H.K.A. Wien, Cota Pa 282.

⁴⁴ *Ibidem*, Cota Pa 281.

⁴⁵ D.J.C.S.A.N., Colecția de planșe nr. 442.

⁴⁶ Album Cartografic, fasc. IV, Hărțile Nr. 1 și 2; Wollman, Volker, *Mineritul din Banat ...* fasc. IV, pag. 311, planșele XXII/1 și XXII/2.

⁴⁷ Born, *op.cit.* p. 47.

⁴⁸ Grisellini, *op.cit.* p. 286-287.

O nouă hartă din anul 1774 reprezintă minele de argint din Munții Sf. Ioan de la Dognecea, acestea fiind: Anton de Padua, Ioanis-Evangelhist, Martini, Theresia, Helena, Catharina, Franciscus, Solomonis, Felecis și Iacobi⁴⁹.

Dintre toate exploatările miniere prezentate, Antonius de Padua se află pe direcția filonului principal din Munții Sf. Ioan, devenind se pare cea mai importantă mina din acești munți în această perioadă de sfârșit a secolului al XVIII-lea, fiind subiectul unei noi reprezentări cartografice, datată aproximativ între anii 1781 - 1784⁵⁰.

În Munții Moraviței, primele exploatări miniere sunt reprezentate în două documente cartografice datând din anul 1740, acestea fiind galeria Simon și Juda⁵¹ și mina Danieli⁵².

Mina Simon și Juda, care nu are o extindere prea mare în anul 1740, fiind alcătuită dintr-o singură galerie, câștigă o importanță tot mai mare, după cum rezultă din titlul unei noi reprezentări cartografice a acesteia datând din anul 1746, în care se precizează că neasemuit de bogata mină de cupru, conținând și argint, a fost deschisă cu bogate rezultate în anul 1742⁵³.

De fapt mina a fost redeschisă în acest an căci, așa cum am arătat mai sus, ea exista deja în anul 1740, în timp ce Grisellini menționează în lucrarea sa că mina Simon și Juda a fost luată în exploatare la scurt timp după cucerirea Banatului⁵⁴. Din analiza hărții datând din anul 1746 rezultă că exploatarea Simon și Juda devine un adevărat complex minier alcătuit din mai multe galerii orizontale și cinci galerii de etaj, importanța sa fiind dovedită și de existența în imediata sa apropiere a unei colonii de minieri. Dezvoltarea continuă a acestei mine rezultă și din alte trei documente cartografice datând din anii 1751⁵⁵, 1752⁵⁶.

⁴⁹ Muzeul Județean Reșița (în continuare A.M.I.R.) – Grund und Profil Rys gesambter von der vereinigten Silbergewerkschaft in dem Joanner Gebürge bauenden Gruben, und See zusammen (gehängter) Verstöcken 11 Jahten Feld – Maasse; Wollman, *Hărți ... miniere a doua jum. sec. XVIII*, p. 193–194, planșa VI.

⁵⁰ Wollman, *op. cit.*, p. 195.

⁵¹ F.H.K.A. Wien. Cota Pa 36/2; Wollman, *op. cit.*, p. 180-181, planșa I.

⁵² F.H.K.A. Wien. Cota Pa 36/1; Wollman, *op. cit.*, p. 181, planșa II.

⁵³ F.H.K.A. Wien. Cota Pa 40/1-2; Wollman, *op. cit.*, p. 182-183, planșa IV.

⁵⁴ Grisellini, *op. cit.* pag. 283.

⁵⁵ A.C.S.M.B.Ș.. Archiv Havny Komornogrofsky úrad Banská Štiavnica nr. 910; Wollman, *op. cit.*, p. 191-192, planșa III.

⁵⁶ F.H.K.A. Wien. Cota Pa 207.

respectiv 1753⁵⁷, unde, alături de exploatarea Simon și Juda sunt reprezentate alte galerii și câmpuri miniere aflate în imediata vecinătate: Franciscus, Petri und Pauli, Benedicti și Catharina.

Din documentele cartografice prezentate până în prezent nu rezultă că exploatările miniere amintite mai sus sunt situate în Munții Moraviței, excepție făcând doar harta din anul 1753, care plasează, evident în mod greșit, mina Simon și Juda în Munții Dilfa, dar majoritatea documentelor cartografice ulterioare, precum și descrierile lui Born și Grisellini plasează aceste exploatări miniere în Munții Moraviței.

Pe harta terenului industrial de la Dognecea din anul 1765, în Munții Moraviței sunt reprezentate minele Simon și Juda și Petri Pauli aflate în imediată apropiere, iar în zona înălțimii Danieli, exploatarea minieră Reichenstein⁵⁸, pe care nu am mai găsit-o consemnată sub acest nume într-o altă sursă documentară din perioada de timp studiată. Un document cartografic din anul 1759 reprezintă exploatarea minieră Andreas alcătuită din galeriile Andreas, Phillippi și Isidorus, acestea fiind situate în “Reichen Spitz Geburg”, înălțimea Vârful Bogat, după cum aflăm din legenda hărții⁵⁹. Considerăm că putem localiza această mină în interfluviul dintre pâraurile Moravița și Simon și Juda la sud-vest de dealul Danieli, în favoarea acestei ipoteze pledând și prezența printre galeriile exploatării Andreas a galeriei Isidori menționată de Grisellini printre minele din munții Moraviței alături de alte exploatări dintre care amintim Simon și Juda, Petri și Pauli⁶⁰. Menționăm că o localizare aproape asemănătoare a înălțimii Reiche Spitz o întâlnim și într-o altă lucrare de specialitate⁶¹.

În Munții Moraviței existau și mine de aur, după cum rezultă dintr-o hartă datând din anul 1765. Exploatările miniere aurifere consemnate în această hartă sunt: Franciscus Seraphinus, Prinz Joseph, Johann Michaeler, Leopold, Ana și Venceslav⁶², acestea situându-se în culmile ce despart micii afluenți de pe stânga ai pâraului Moravița în cursul său superior, dintre care amintim pâraul Ursoanea. Minele Johann Michaeli, Leopold și Prinz Joseph sunt reprezentate

⁵⁷ *Ibidem*, Cota Pa 203.

⁵⁸ D.J.C.S.A.N., Colecția de planșe nr. 442.

⁵⁹ F.H.K.A. Wien, Cota 166.

⁶⁰ Grisellini, *op.cit.* p 281.

⁶¹ Brândza, Carol, *op. cit.*, p. 243 nota 3.

⁶² F.H.K.A. Wien, Cota Pa 93/1; Wollmann, *op. cit.*, p. 184-185, planșa VIII.

și în două documente cartografice, datând din anul 1765 pentru primele două exploatări⁶³, respectiv 1767 pentru ultima exploatare minieră⁶⁴.

O imagine concludentă asupra exploatărilor miniere din Munții Moraviței ne oferă importantul album cartografic din anul 1771, unde sunt reprezentate minele Simon și Juda, Paulus, Neu Johann, Heilige Dreifaltigkeit (Sf. Treime), Maria Lichtmees și Danielis⁶⁵. Cea mai importantă este mina Simon și Juda — considerată cea mai întinsă exploatare minieră bănățeană din secolul al XVIII-lea, ajunsă în anul 1771 la treisprezece galerii de etaj⁶⁶.

În cartea sa apărută în anul 1774, lucrare scrisă în urma vizitei de documentare în Banat, Born menționează în Munții Moraviței existența următoarelor exploatări miniere: Simon și Juda, Paulus (Pavel), Petru și Pavel, Franciscus, Ioan Botezătorul, Sf. Treime, Maria Lichtmess, Ioana și Isidorus⁶⁷. Mina de cupru Simon și Juda era considerată drept una dintre cele mai impunătoare mine de acest gen descoperită vreodată în Europa, ajunsă între timp la 16 galerii de etaj⁶⁸. Extinderea considerabilă la care ajunsese mina și exploatarea sa nerațională au condus la apariția pericolului prăbușirii muntelui în care se afla aceasta, menționează în anul 1775 naturalistul Grisellini, care vizitează mina în același an. Printre măsurile luate de o comisie trimisă de la Viena, condusă de contele P. von Stampfer și de maistrul minier de la Dognecea Ch. T. Delius, se numără rambleerea întregului spațiu de la baza exploatării, respectiv de la nivelul galeriei de etaj 16 și până la galeria de etaj 9, pe o înălțime de 21 de stânjeni⁶⁹ (aproximativ 40 metri).

Grisellini amintește în Munții Moraviței șapte exploatări miniere care comunică între ele, acestea fiind: Simon și Juda, Franciscus, Benedictus, Clemens și Barbara, unde se exploatează aramă, Ioan Botezătorul care dă fier și Paulus unde se află plumb și argint, la care se adaugă mina Isidorus⁷⁰.

⁶³ FHKA Wien. cota Pa 95; Wollmann, *op. cit.*, p. 183-184, planșa VI.

⁶⁴ FHKA Wien cota Pa 96; Wollmann, *op. cit.*, p. 183, planșa V.

⁶⁵ Album Cartografic, fasc. IV, Hărțile Nr. 5-9; Wollman, *Mineritul din Banat ... fasc. IV*, p. 311-313, planșele XXIV/1 și XXIV/2, XXV, XXV/1, XXV/2.

⁶⁶ Wollman, *Mineritul din Banat ... fasc. IV*, p. 312.

⁶⁷ Born, *op.cit.* p. 47.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Grisellini - *op.cit.* p. 284.

⁷⁰ *Ibidem*, pag. 281 și 283;

În momentul vizitei sale unele din aceste mine au fost abandonate (Barbara, Clemens, Benedictus și Isidorus), deschizându-se însă recent noi exploatări de prospectare, precum: Da nobis, Sf. Treime, Rogamus, Egidius, Antonius, Solomon⁷¹.

Despre exploatările miniere din Munții Dilfaer (Dilva sau Tâlva) avem informații mult mai puține decât despre celelalte două sectoare deja analizate.

Primul document cartografic în care sunt reprezentate exploatări miniere din acești munți este harta terenului industrial de la Dognecea din anul 1765, unde se află minele Theresia, Rochus și Fabiani⁷². Exploatările Fabianus și Theresia sunt înfățișate și pe două hărți din anul 1771, făcând parte din frecvent citatul album cartografic⁷³, din legenda celor două hărți rezultând că aceste exploatări miniere sunt mai vechi decât anul 1765, de când datează prima lor reprezentare, așa cum am amintit, pe un document cartografic cunoscut până în prezent. La mina Fabianus s-a exploatat până în anul 1763 cupru, apoi s-a trecut și la extragerea minereului aurifer, în timp ce mina Theresia, aflată în exploatare de multă vreme, câștigă în importanță în anul 1771, când se descoperă un zăcământ important de cupru. Pe o hartă minieră din 1765 este reprezentată mina de aur Franciscus-Theresia⁷⁴; localizarea acesteia nu rezultă din această hartă, dar putem propune ca primă ipoteză de lucru identificarea acesteia cu exploatarea Therezia din Munții Dilfa, aceeași localizare fiind indicată și în altă lucrare de specialitate⁷⁵. Nu înlăturăm nici posibilitatea localizării acestei exploatări printre minele de aur din Munții Moraviței, și ne referim aici la zona exploatării Franciscus Seraphimus, în favoarea acestei ipoteze pledând configurația rețelei hidrografice reprezentată pe harta amintită.

Mineralogul Born menționează în Munții Dilfa exploatările miniere Terezia, Fabianus și Rochus⁷⁶ în timp ce Grisellini consemnează aceleași mine plus exploatarea Sebastianus. Aceste mine conțin minereuri de cupru, iar în anul

⁷¹ *Ibidem*, pag. 281.

⁷² D.J.C.S.A.N., Colecția de planșe nr. 442.

⁷³ Album Cartografic, fasc. IV, Hărțile Nr. 3 și 4; Wollman, *Mineritul din Banat...* fasc. IV, p. 311, planșa XXIII/1-2.

⁷⁴ F.H.K.A. Wien, Cota Pa 93/2; Wollmann, *Hărți miniere....prima jumătate a sec. XVIII*, p. 185, planșa VIII.

⁷⁵ Brândza, *op. cit.*, p. 243 și harta pag 244.

⁷⁶ Born, *op.cit.* pag. 47.

1764, la exploatarea Sebastianus s-a extras și aur⁷⁷.

Informațiile despre exploatările miniere din sectorul muntos Wolfgang (Trecătoarea Lupilor) — cunoscute până în prezent — sunt, ca și în cazul munților Dilfa, puține și relativ târzii în comparație cu cele din sectoarele munților Sf. Ioan și Moravița.

Prima informație despre o mină din Munții Wolfgang este reprezentarea pe harta terenului industrial de la Dognecea din anul 1765, a minei Victoria⁷⁸.

Într-o hartă din albumul cartografic datând din anul 1771 sunt reprezentate în Munții Wolfgang exploatările miniere: Victoria, Christoph Traugott și Pancraty, unde se exploata plumb și aramă⁷⁹; în același sector muntos, în culmea numită Cracul de Aur, se exploata și aur⁸⁰.

Mineralogul Born consemnează în acești munți minele: Maria Victoria, Cristofor Traugott, Pancratius, Neuglückauf și Erasmus⁸¹; aceleași exploatări miniere le amintește și naturalistul Grisellini, care menționează că acestea conțin plumb și aramă, cea mai importantă mină fiind Maria Victoria⁸².

Unii autori considerau că la sfârșitul secolului al XVIII-lea exploatările miniere din Banat își vor pierde cu totul importanța fiind închise⁸³, afirmație bazată în special pe relatările geologului Jêns von Esmark, care vizitează în anul 1794 regiunea minieră bănățeană⁸⁴. Geologul amintit notează că în momentul vizitei sale minele menționate de Born la Dognecea și în alte orașe montane sunt părăsite sau și-au schimbat numele⁸⁵. Esmark menționează, la momentul vizitei sale la Dognecea, existența în Munții Sf. Ioan a minelor Elisabeta și Sweti-

⁷⁷ Grisellini, *op.cit.* pag. 287.

⁷⁸ D.J.C.S.A.N., Colecția de planșe nr. 442.

⁷⁹ Album Cartografic, fasc. IV, Harta nr. 10; Wollman, Volker, *Mineritul din Banat ... fasc. IV*, p. 313, planșa XXVII.

⁸⁰ Brândza, *op. cit.*, p. 243.

⁸¹ Born, *op.cit.* p. 47.

⁸² Grisellini, *op.cit.* p. 287.

⁸³ V. Birou, *Exploatarea minieră din Munții Cărășeni în secolul 18, văzută de cercetători străini în Studii și Articole de Istorie*, II, 1957, p. 176.

⁸⁴ Wollman, *Hărți ... miniere în a doua jum. sec. XVIII*, p. 197.

⁸⁵ Jêns von Esmark, *Kurze Beschreibung einer mineralogischen Reise durch Ungarn, Siebenbürgen und das Bannat*, Freyberg, 1798, p. 76.

Teodor iar în Munții Moraviței exploatarea minieră Petru și Pavel⁸⁶.

Alți autori consideră că activitatea minieră va continua și în această perioadă⁸⁷, fără să aducă însă, considerăm noi, suficiente argumente în acest sens. Personal, suntem de acord cu cea de-a doua categorie de autori, încercând să aducem în cele ce urmează argumente convingătoare referitoare la continuarea activității miniere la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea în zona Dognecea – Ocna de Fier – Bocșa. Argumentele constau în analizarea unor hărți miniere aflate la Arhivele Curții Imperiale din Viena, hărți nevalorificate sub aspectul informațiilor pe care le conțin până în prezent în istoriografia noastră, a unei hărți miniere și a unor documente aflate la Muzeul din Reșița și a tabelelor cu producția de metale obținută din minereurile exploatare în minele din zona studiată, tabele aflate la Arhivele Statului din Caransebeș.

Un prim document cartografic datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea este harta din 1794, care înfățișează exploatările de minereu de fier din Munții Moraviței, situate în bazinul superior al pârâului Moravița, acestea fiind: Francisci sau Reschizaer, exploatare la zi și galeriile Elisabeta, Nicolae, Albertus, Amalia, Iacobus, Ana, Getreue Freund (Prieten Credincios) și Josephi⁸⁸.

Al doilea document cartografic, aflat la Muzeul din Reșița, reprezintă harta minei Simon și Juda, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea, când a început exploatarea declinației vestice (n.a. – a sinclinalului), a zăcământului metalifer din această regiune⁸⁹.

O ultimă categorie de hărți miniere datează de la începutul secolului al XIX-lea și se află, ca și prima hartă, la Arhivele Curții Imperiale din Viena. O primă hartă, din anul 1803, reprezintă minele Alt und Neu (Vechea și Noua), mina Simon și Juda, puțul Solomon și câmpul minier Sveti Janosch⁹⁰; urmează un grup de hărți din anul 1812 ale exploatărilor miniere Simon și Juda⁹¹, Neu Samuel din Munții Moraviței (Morawiczaer Gebürge)⁹², Peter und Pauli⁹³ și

⁸⁶ *Ibidem*, p. 76-77.

⁸⁷ Wollman, *Hărți ... miniere în a doua jum. sec. XVIII*, p. 197.

⁸⁸ F.H.K.A. Wien, Cota Pa 238.

⁸⁹ Wollman, *op. cit.*, p. 195.

⁹⁰ F.H.K.A. Wien, Cota Pa 289.

⁹¹ *Ibidem*, Cota Pa 493/3.

⁹² *Ibidem*, Cota Pa 493/4.

⁹³ *Ibidem*, Cota Pa 493/2.

Anton din Munții Sf. Ioan (Johanner Gebürge)⁹⁴.

Alte documente consemnau concluziile comisiei care inspectează în anul 1805 minele de la Dognecea, recomandând deschiderea unor galerii la adâncimi mai mari de 70 clafteri (132,72 m) în scopul exploatării unor noi zăcăminte de minereuri⁹⁵ și un protocol din anul 1815 încheiat cu ocazia inspectării uzinelor din Reșița. În protocolul amintit se menționează că minereul de fier necesar furnalelor reșițene era extras din minele aflate la Ocna de Fier, în Munții Moraviței, apreciindu-se că la necesarul uzinelor din Reșița și Bocșa, rezervele de minereu de fier de la Ocna de Fier sunt suficiente pentru cel mult 130 de ani⁹⁶.

Un ultim argument în sprijinul continuității activității miniere în zona care face obiectul acestui studiu la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea îl reprezintă tabelele conținând producția de aramă, plumb, zinc, argint și aur realizată la Dognecea între anii 1771 - 1854, tabele datorate autorităților miniere habsburgice⁹⁷.

Exploatarea miniere din zona Dognecea - Ocna de Fier - Bocșa au jucat un rol important în mineritul bănățean; dintre toate așezările montanistice, Dognecea a fost cea mai bogată în cupru, plumb, aur și argint⁹⁸, o importanță deosebită având-o și minereul de fier, minele de aici fiind principalul furnizor al celor mai importante uzine siderurgice bănățene, Bocșa și Reșița, pentru a le aminti în ordinea cronologică a înființării lor.

În anul 1770, Born menționează că producția de aramă obținută anual la Dognecea este în jur de 4000 de centenari⁹⁹ (224 tone), fiind urmată de cea realizată la Sasca, respectiv 3 - 4000 centenari anual¹⁰⁰ (168 – 224 tone), iar Grisellini notează în anul 1775, că producția de aramă de la Dognecea este de 3 - 4000 de centenari anual¹⁰¹, fiind cea mai mare dintre centrele montanistice

⁹⁴ *Ibidem*, Cota Pa 493/1.

⁹⁵ A.M.I.R., doc. Nr. nr. 274.

⁹⁶ *Ibidem*, doc. Nr. 1044.

⁹⁷ Gräf, *op. cit.* p. 167-171; D.J.C.S.A.N., Colecția de documente Fond STEG nr. 15, Orts-geschichte Montan Dognatschka f .2-4.

⁹⁸ Gräf, *op. cit.* p. 166.

⁹⁹ Born, *op.cit.* p. 56.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 55.

¹⁰¹ Grisellini, *op.cit.* p. 288.

bănăţene pe care le vizitează, respectiv Oraviţa, Dognecea, Sasca şi Moldova.

Din analiza tabelelor cu producţia de metale neferoase realizată pe perioada anilor 1771 – 1854, producţie obţinută din prelucrarea minereurilor exploatare în minele aparţinând de centrele montanistice amintite mai sus¹⁰² rezultă că minele de cupru de la Dognecea unde, în anul 1772, se exploata o cantitate de minereu ce permitea obţinerea unei producţii anuale maxime de cupru de 3780 centenari (211 tone), îşi vor pierde treptat din importanţă, producţia lor fiind depăşită în anul 1778 de cea a minelor de la Moldova, în anul 1801 de exploatarea de la Sasca şi, în sfârşit, în anul 1825, de producţia minelor de la Oraviţa.

Dognecea îşi menţine întâietatea la plumb, cu o producţie maximă de 2761 de centenari (154 tone) atinsă în anul 1824 şi la argint cu producţia maximă de 3447 mărci (806 kg) în anul 1780 şi 3593 mărci (840 kg) în anul 1847.

Minele de la Dognecea erau singurele dintre centrele miniere menţionate unde se exploata zincul, producţia începând să fie consemnată în tabelele amintite începând cu anul 1809, maximul producţiei fiind atins în anul 1827, respectiv 3046 de centenari (170 tone).

În final, amintim că la producţia de aur, minele de la Dognecea ocupau poziţia a doua, după cele de la Oraviţa, cu o producţie maximă de 16 mărci (3,7 kg), realizată în anul 1837.

DAS BERGWERK IM DOGNATSCHKA-EISENSTEIN-BOGSCHAN GEBIET IM XVIII. JAHRHUNDERT UND ANFANG DES XIX. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Im Dognatschka – Eisenstein – Bogschan Gebiet hat der Bergbau im 18. Jahrhundert eine intensive Entwicklung gehabt. Das ist in erster Linie der rigorosen Arbeitsorganisation der Kaiserlichen und Königlichen Behörden zu verdanken.

¹⁰² Gräf, *op. cit.* p. 105-106 (Oraviţa); 167-171 (Dognecea); 179-182 (Sasca) şi 188-192 (Moldova); D.J.C.S.A.N., Colecţia de documente Fond STEG nr. 18/1855 Ortsgeschichte von Deutsch Orawiz und Deutsch Ciklowa f. 3; nr. 15/1854 Ortsgeschichte Montan Dognatschka f.2-4 ; nr.19/1860 Ortsgeschichte von Sasca f. 3; nr. 17/1860 Ortsgeschichte von Neu Moldova f. 2-3.

Beim Versuch, den Bergbau jener Zeit zu rekonstruieren, waren uns die damaligen Landkarten und die ganze Dokumentation zum Bergbau von Nutzen. Diese Dokumente befinden sich im Österreichischen Finanz- und Hofkammerarchiv in Wien, im Bergbauarchiv Banská Štiavnica in der Slowakei, in der Fr. Széchenyi Bibliothek in Budapest (Ungarn), im Staatsarchiv in Caransebesch und im Kreismuseum von Reschitza.

Das hat uns die Möglichkeiten gegeben, die Zechen zu lokalisieren und die dazugehörenden Tätigkeiten besser zu verstehen. Das obengenannte Bergbaugebiet besteht aus mehreren Erzgebirgsformationen: Joanner Gebirge, Dilfaer Gebirge, Danielles oder Morawiczter Gebirge und Wolfgang Gebirge. Hier findet man Kupfererze, Blei, Zink, Silber, Gold und Eisen.

Die wichtigsten Bergwerke im Joanner Gebirge sind: Johanni, Antonie und Christina, im Dilfaer Gebirge: Theresia, im Morawiczter Gebirge: Simon und Juda - das wichtigste Bergwerk des Banater Berglandes im 18. Jahrhundert, Petrus und Paulus, Franciscus und Benedictus und im Wolfgang Gebirge das Bergwerk Victoria.

Manche Autoren sind der Meinung, dass der Bergbau in diesem Gebiet gegen Ende des 18. Jahrhunderts an Bedeutung verloren hat. Andere behaupten sogar, dass alle Bergwerke geschlossen wurden. Wir sind mit dieser Auffassung nicht einverstanden, weil wir unter anderem im FHKA in Wien, im Kreismuseum in Reschitza und im Staatsarchiv in Caransebesch aus dieser Gegend Bergbaukarten, Dokumente sowie Tabellen über die verarbeiteten Metallmengen vom Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts gefunden haben.

Diese Informationen liefern eindeutige Beweise dafür, dass die Bergwerke im Dognatschka-Eisenstein-Bogschan Gebiet auch im damaligen Zeitraum in Betrieb gewesen sein müssen.

UN MONUMENT BAROC - OBELISCU *SFÂNTA ECATERINA*

MIHAELA VLĂSCLEANU

Dezvoltarea firească a orașului Timișoara la începutul secolului al XVIII-lea conform noilor principii urbanistice impuse de autoritatea centrală sosită în provincia Banat imediat după cucerirea și anexarea acesteia la Imperiul Habsburgic, a presupus transformarea radicală a acestei zone ce se aflase pentru 165 de ani sub stăpânirea turcească.

Lucrările de refortificare a cetății erau de primă necesitate în contextul permanentelor amenințări. De aceea, odată cu armata imperială pătrund în oraș ingineri și antreprenori familiarizați pe șantierele central-europene cu astfel de construcții.

Odată cu autoritatea central-politică și administrativă necesară reorganizării pătrund și ordinele catolice dornice să atragă de partea noii religii cât mai mulți prozeliti (Iezuiții, Franciscanii sau Minorii etc). Victoria Contrareforme ajunge să semnifice în provinciile de la granița imperiului o victorie a creștinismului asupra semilunii turcești.

Începutul epocii baroce aduce pe plan central-european un reviriment al tradițiilor antice, papa Sixt al V-lea fiind cel care în 1591 pune să fie dezgropate obeliscurile romane și le amplasează în piețele publice¹.

Obeliscul, monument decorativ - deopotrivă comemorativ, dar și cu conotații funerare, era frecvent utilizat în decorul urbanistic al orașelor din Imperiul Habsburgic.

¹ Planurile urbanistice grandioase puse în practică de papa Sixt al V-lea au fost menite înlesniri accesului credincioșilor către bazele capete de perspectivă ale marilor piețe, pentru detalii vezi, Germain Bazin, *Clasic, baroc, Rococo*, București, 1970, p.11 și pentru rolul obeliscului în urbanismul roman al secolului al XVI-lea, Vernon Hyde Minor, *Baroque & Rococo Art and Culture*, London, 1999, p. 49.

Obeliscul *Sfânta Ecaterina*² a fost ridicat în 1763 pe locul unde a existat încă din vremea turcilor biserica cu hramul Sfânta Ecaterina în fața Porții Transilvaniei.

Odată cu extinderea fortificațiilor s-a ajuns până în cartierul Palanca Mică. Franciscanii din acest cartier sunt mutați în Palanca Mare unde au primit din partea administrației de stat o biserică³ - Sfânta Ecaterina. În jurul acesteia existau câteva case pe la 1744, ceea ce a făcut ca această zonă să fie numită „orașul Ecaterinei”⁴.

Obeliscul (*il. 1*) prezintă o tipologie clasică în repertoriul iconografic și decorativ prin forma piramidală cu trei laturi, soclul pe care se sprijină partea superioară se termină într-un piramidion și crucifix. Partea mediană este decorată cu volute puternic profilate ce încadrează inscripțiile latine ce fac aluzie la momentul și ocazia ridicării monumentului. Soclul monumentului prezintă urme ale unor chenare decorative, iar în vârful piramidei un cartuș emblematic decorează una dintre fațete. Nu se cunoaște autorul și nici un document nu atestă donatorul; cel mai probabil, călugării Franciscani sunt dedicanții lui ca mulțumire pentru acordarea terenului în cetate pe care să-și ridice noua biserică.

Se știe că monumentul a fost grav avariat în timpul asediului orașului Timișoara din 1849, dar a fost refăcut în 1851⁵. Monumentul se află în prezent în Cimitirul Eroilor din Calea Lipovei, Timișoara.

Monumentul se află într-o stare avansată de degradare din cauza materialului friabil din care a fost executat, nefiind un bloc monolit ci realizat din cărămidă arsă zidită în aceeași tehnică ca și zidul bastionar al Timișoarei, a fost supus acțiunii factorilor naturali (atât eroziunea cât și coroziunea) ce au produs exfolierea stratului superficial de tencuială. Totuși, inscripțiile pot fi

² Obeliscul Porții Sibiului sau Ardealului la Franz Binder, *Alt-Temeswar*, Timișoara-Temeswar, 1934, p. 128-129 sau desemnând același monument-obeliscul Porții Transilvaniei la Johann Nepomuk Preyer, *Monografia orașului liber crăiesc - Timișoara*, Timișoara, 1995, p. 203.

³ Se cunoaște din documente decorația interioară a bisericii, și anume altarul principal dedicat Sfintei Cruci, Sfinților Francisc, Anton de Padova și Ioan Nepomuk, mențione precizată de Adrian Andrei Rusu (coordonator), *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000, p. 269.

⁴ J.N. Preyer, *op. cit.*, p. 203.

⁵ Idem, *op.cit.*, p. 203.

descifrate parțial, de mare ajutor fiind însemnările făcute de câțiva autori⁶ din secolele precedente când degradarea nu era atât de avansată.

Cele trei inscripții redată în cartușe delimitate de volute sunt:

Prima, actualmente ilizibilă:

„TrophæVM soLo acqVatae saCrae aeDIs CatharInensIs, In qVa saCrIfICare Deo fLorente EVgenIo CaroLo seXto DoMINante signo Reformatos Fratres coepisse Minores”⁷. Cele două cronograme, prima de la „trophaeum” la „Catharinensis” redă anul 1763, data ridicării obeliscului, iar cea de-a doua de la „in” până la „dominante” redă anul 1717, momentul stabilirii Franciscanilor la Timișoara în cartierul Palanca Mică.

A doua inscripție (il.2):

„SeD MarIa TheresIa apostoLICI RegnI Coronata RegIna hos In PraesIDIo LoCat et PatroCInIo aMbIt”⁸. Și această inscripție conține cronograma cu referire la anul în care noua biserică a Franciscanilor situată în cetate a fost terminată biserica a fost dărâmată, respectiv 1756, reluată de două ori.

Cea de-a treia inscripție (il.3) sună astfel:

„Defunctis, quorum hic cineres ac ossa recondo, aeternam requiem ore et corde precare Viator”⁹. Pe lângă funcția decorativă și comemorativă monumentul este funerar prin prezența acestei inscripții.

Încadrat tipologiei monumentelor de acest tip ridicate pe tot cuprinsul Imperiului Habsburgic, obeliscul *Sfânta Ecaterina* reprezintă pentru studierea sculpturii baroce din Banat un exemplu al modului de percepție a stilului baroc, o ilustrare a modei timpului în care emblema și alegoria își aveau rolul bine stabilit.

⁶ *Ibidem*; F. Binder, *op.cit.*, p.129

⁷ „Un monument în amintirea bisericii Sfânta Ecaterina, dărâmată, în care în timpurile de înflorire sub Eugen și stăpânirea lui Carol al VI-lea, frații reformați (ai Sf.Franciscus) au slujit Domnului”.

⁸ „Dar Maria Theresia, regina încoronată a imperiului apostolic, îi mută pe aceștia (Franciscani) în cetate și le acordă protecție”.

⁹ „Pentru cei decedați, a căror cenușă și oseminte se adăpostesc aici, roagă-te trecătorule, cu voce și inimă pentru pacea veșnică”.

THE MONUMENT OF SAINT KATHERINE

Summary

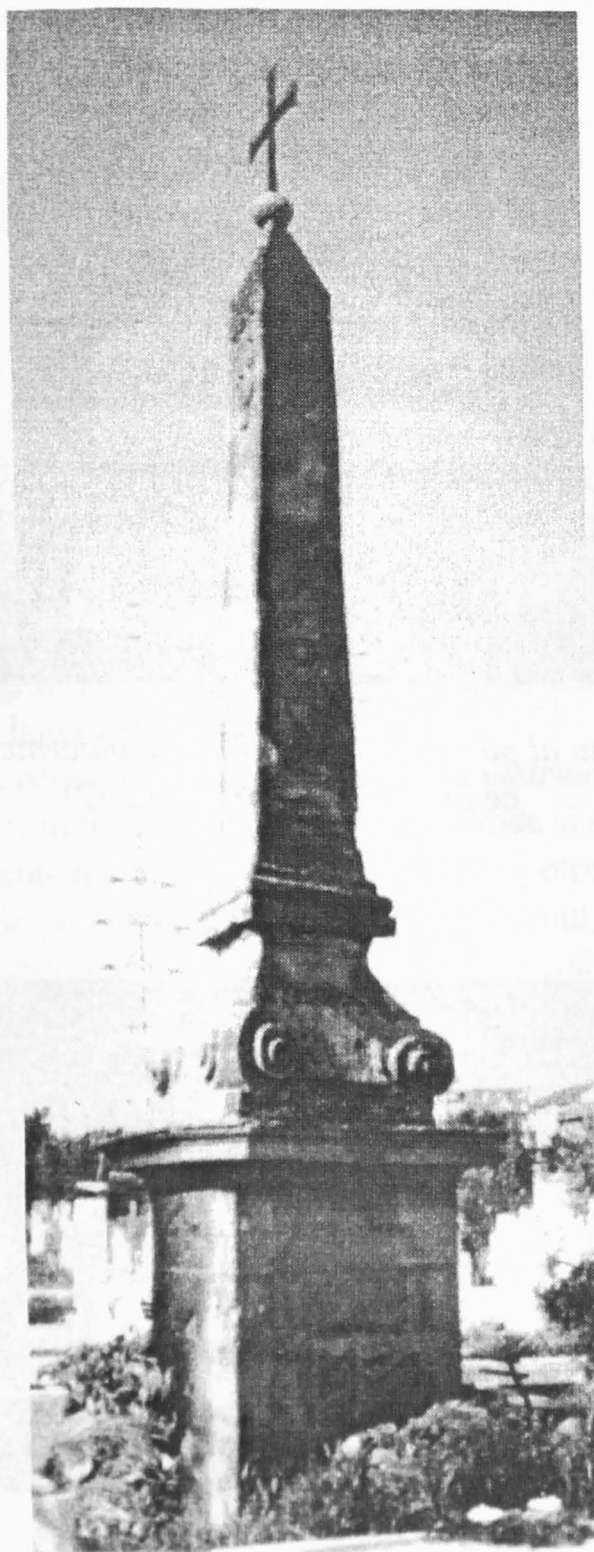
A baroque monument that is decorative, commemorative and funerary at the same time. Placed on the spot where in the 18th Century there has been a church dedicated to Saint Katherine, the last remain of the medieval period of Timișoara.

Three inscriptions render important data: 1717, the year when the Franciscan monks came in Timișoara and settled in Palanca Mică, 1756, the year they were endowed with a new church inside the fortress and 1763, the year when the monument was erected.

In form and style, the monument belongs to the central-european typology of such monuments, erected in the entire empire throughout the 17th and 18th Centuries.

List of Illustration

1. *The monument of Saint Katherine* - today in the Heroes Cemetery from Calea Lipovei, Timișoara.
2. *Detail of the middle part containing the second inscription.*
3. *Detail of the middle part containing the third inscription.*

*1. Obeliscul Sfânta Ecaterina,
situat în prezent în Cimitirul Eroilor din Calea Lipovei Timișoara*

2. Detaliu al părții mediane, volutele puternic profilate
ce încadrează inscripțiile (2)

3. Inscripția 3.

DEMOGRAFIE REGIONALĂ - EBOȘĂ ÎN LINII MONOCROME

VIOREL DOREL CHERCIU

Cele mai de seamă manifestări și realizări în toate domeniile de activitate: economic, social, politic, cultural și instituțional își găsesc una din explicațiile principale în factorul populație, adică în demografie - știință care constituie o problemă fundamentală a istoriei societăților omenești. Preocuparea de a construi un corp de cunoștințe pozitive despre o anumită societate este foarte veche, *coborând* până în antichitate, când în anumite state sclavagiste se efectuau *recensăminte* fiscale și militare.¹ Politica demografică nu era raportată la posibilitățile economice ale societății, ci deriva din interesele înguste de clasă.²

Fiecare epocă istorică își folosește propriile *instrumente* de măsurare a realității demologice³, în funcție de obiectivele politice și economico-sociale. *Populația* devine obiectul de studiu al Demografiei și deopotrivă al Statisticii. Cele două *discipline* științifice s-au născut simultan, fiind la început, practic indistincte.⁴ Domeniul lor comun este Individul și Populația, însă rămâne diferit modul de conceptualizare și abstractizare, fapt ce nu le face antagonice, ci complementare.⁵ Demografia în analizele sale se folosește de trei categorii cu care operează: evenimentul, fenomenul și procesul, care concură la elaborarea unei cercetări complete.⁶ În practica studiului științific, caz fericit este când aceste *componente* ale **analizei**

¹ M.A. Reinhard, A. Armengaud, *Histoire générale de la population mondiale*, Paris, 1961, p.37

² R. Gonnard, *Histoire de doctrines de la population*, Paris, 1923, p.49

³ Ș. Pascu, *Demografia istorică*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, I, coord. Ș. Pascu, Cluj, 1972, p.11

⁴ Etimologic, demografie provine din grecescul demos = popor și grafein = a scrie, iar statistică de la latinescul status = stare

⁵ T. Rotariu, *Metode statistice aplicate în științele sociale*, Iași, 1999, p.23

⁶ V. Sora, I. Hristache, C. Mihăescu, *Demografie și statistică socială*, București, 1996, pp.19-20

demografice⁷ devin conexe, datorită faptului că punctul de plecare îl constituie doar câteva *date* care cu greu se pot contextualiza *propedeutic*.

Banatul și Transilvania secolelor XVIII-XIX, sub aspectul populaționismului depindeau de doctrina mercantilistă promovată de Curtea din Viena.⁸ Împăratul Iosif al II-lea, încă din perioada coregenței, în cunoscutul raport adresat împărătesei în 1764, cu privire la guvernarea monarhiei, accentua necesitatea politicii demografice.⁹ În articulațiile sale pragmatice, populaționismul presupunea deopotrivă creșterea numărului supușilor, stabilizarea acestora, dar și ridicarea calitativă a populației prin creșterea bunăstării economice, a pregătirii intelectuale, ridicarea nivelului moral și religios, îmbunătățirea asistenței medicale, sociale, a locuinței, hranei, îmbrăcăminte, a normelor de igienă individuală și socială.¹⁰ Legislația cu caracter demografic acorda un loc prioritar instituției, familiei, fapt pentru care un număr mare de legi, decrete sau ordonanțe, normative în materie de căsătorie și divorț.¹¹

Prin decretul nr.7.868 din 16 iulie 1784, se dispune efectuarea primului recensământ modern al Ungariei, înfăptuit între anii 1784 și 1787, care în Banat a debutat încă din 1781.¹² Pentru îmbunătățirea statisticii populației, în 1778, Curtea ordona instituirea registrelor matricole ca evidență de stare civilă - nașteri, boteze, decese - introduse cu începere din 1779.¹³ Deficiențele constatate de autoritățile politice sau bisericești în consemnarea regulată a evidenței impun revenirea cu noi precizări, ca decretul din 22 februarie 1787 sau numeroasele circulare bisericești.¹⁴

O serie de legi au fost promulgate în aceleași scopuri populaționiste - acte

⁷ R. Pressat, *Analiza demografică*, București, 1974, *passim*.

⁸ S. Iordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18 Jahrhundert*, München, 1967, p.7, apud N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986.

⁹ C. Sassu, *Sumară caracteristică a directivelor politice tradiționale habsburgice și a programului de guvernământ al lui Iosif II.* în "Arhivele Olteniei", 7, nr.39-40, 1928, p.385, apud N. Bocșan, *Op.cit.*

¹⁰ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p.32.

¹¹ A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701-1847*, București, 1981.

¹² G. Thirring, *Magyország népassége II Jozsef korában*, Budapest, 1938, apud. N. Bocșan, *Op.cit.*

¹³ N. Bocșan, *Op.cit.*, p.32.

¹⁴ *Ibidem*.

normative cu privire la acordarea cetățeniei ¹⁵, oprirea emigrărilor prin decretul nr. 5.518 din 2 aprilie 1787, stabilizarea vagabonzilor și cerșetorilor prevăzută în decretul din 14 februarie 1788 și amnistiarea fugarilor întorși în provinciile imperiului, garantată de decretul din 20 ianuarie 1768.¹⁶

Impactul politicii etatiste cu organizarea comunitară, conservativă în menținerea tradițiilor și propriilor legi care-i reglau mecanismul și funcționarea, nu a fost lipsit de contradicții și asperități, dar efectele au provocat mutații sensibile în mentalitatea colectivă românească.¹⁷ Operațiunile de conscriere au întâmpinat rezistența comitatelor, determinându-l pe împărat să revină în noiembrie 1784 cu noi porunci explicative privind rolul și importanța recensământului, difuzate în rândul populației românești prin intermediul circularilor episcopale.¹⁸ Această *opозиție* reflectată indirect în actele emise de autoritățile politice sau bisericești, trăda un conflict latent între comunitățile sătești și reformism. În spiritul raționalismului însă, legislația demografică urmărea combaterea și eliminarea superstițiilor și practicilor cu urmări dezastruoase în viața comunitară. Pentru a lua măsuri profilactice eficiente contra epidemiilor care secerau nenumărate vieți omenești, autoritățile imperiale *îndemnau* toți factorii educaționali ai societății să fie convingători asupra locuitorilor de la sate mai ales, ca aceștia să abandoneze metodele primitive folosite pentru îndepărtarea bolilor și să-și însușească regulile asistenței sanitare. În acest scop, preoții trebuiau să raporteze forurilor comitatense bilunar, cazurile de deces și natura bolilor care le-au provocat.¹⁹

Autoritățile centrale sau locale erau interesate direct și de luarea unor măsuri pentru limitarea efectelor calamităților naturale - secetă, inundații, ploi, ger, invazii de lăcuste, grindină ș.a. - însoțite de cele mai multe ori de foamete. O însemnare a parohului Petru Petrovici din Sintești, protopopiatul Făget, lasă o tulburătoare mărturie a dezastrului produs de secetă și foame asupra oamenilor locului, comparabilă doar cu descrierile despre ciumă.²⁰ Problema hranei era una complexă, care angajează autoritățile în aplicarea unei politici economice care să favorizeze o cultivare rațională

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Op.cit.*

¹⁷ N. Bocșan, *Op.cit.*, p.33.

¹⁸ Arhiva Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului - A.A.T.C., Protocolul de circulare Ilova, nr.9.096, f.21, apud. N. Bocșan, *Op.cit.*

¹⁹ *Idem*.

²⁰ I.B. Mureșianu, *Sate bănățene. Sintești*, în "Dacia", 21 octombrie 1939, p.2.

a suprafețelor agricole, mai ales cu introducerea culturilor de cartofi și legume, deoarece alimentația populației era puțin variată, unilaterală măămăliga, brânzeturile, carnea de porc și de oaie, slănina.²¹

Totalitatea măsurilor întreprinse de autoritățile habsburgice privind regimul demografic au fost considerabile, explicând în mare creșterea populației din Banat, înregistrată în a doua jumătate a secolului XVIII și începutul celui următor²²:

Anul	1774	1787	1793	1804	1819	1836
Provincie	-	555.828	566.130	636.198	637.063	807.326
Graniță	-	-	63.007	150.591	175.044	223.721
TOTAL	375.780		630.357	786.789	812.107	1.031.047

Creșterea absolută în răstimp de 62 de ani a fost de 655.307, revenind o medie de 10.586 suflete.²³ Ritmul de creștere populațională în intervalul menționat a fost 174 %, cu o medie anuală de 2,8%, fiind una dintre cele mai ridicate creșteri din Europa.²⁴

Pentru o perioadă apropiată, putem caracteriza și structura națională a populației Transilvaniei istorice pe baza unui raport²⁵ întocmit de generalul comandant Johann Franz Baron V. Preiss înaintat lui Iosif al II-lea înainte de începerea călătoriei sale în această provincie, care prezintă populația împărțită pe confesiuni, dar care transformată pe naționalități se prezintă astfel:

- greco-catolici	- 119.232
- ortodocși	- <u>558.076</u>
<i>TOTAL români</i>	<i>= 677.308</i>
- luterani	- 130.884
- catolici	- 89.135
- calvini	- 140.043
- unitarieni	- <u>28.647</u>
<i>Secui și maghiari</i>	<i>= 257.825</i>
<i>TOTAL POPULAȚIE</i>	<i>= 1.066.017</i>

²¹ F. Grisellini, *Istoria Banatului timișan*, traducere de N. Bolocan, București, 1926, p.167

²² G. Thirring., *Op.cit.*, p.36, apud N. Bocșan, *Op.cit.*

²³ N. Bocșan, *Op.cit.*, p.37

²⁴ *Idem, Ibidem* p.38

²⁵ C. Sassu, *Românii și Ungurii, premise istorice*, București, 1940, anexa 6.

Din totalul populației reiese că românii erau în proporție de 63,5%, ungurii reprezentau 24,1%, iar sașii 12,4%.²⁶ De reținut este și faptul că statisticile din secolul XIX surprind majoritatea absolută a românilor, mai mult decât dublul numărului celorlalte naționalități împreună²⁷:

		<i>români</i>	<i>unguri, secui</i>	<i>sași</i>
I.Söllner	1846	1.290.970	616.009	214.133
J. Hain	1846	1.369.911	566.760	250.000
E.A. Bielz	1850	1.227.276	536.011	192.482
Hunfalvy	1850	1.220.901	535.544	192.218
	1856	1.286.039	555.064	193.774

Aceste date statistice nu sunt deloc clare dacă includ și numărul locuitorilor din Banat și Partium sau nu. Din anul 1867 a fost înființat la Budapesta sub conducerea reputatului demograf Keleti Károly, Institutul Central de Statistică, după recomandările celui de-al VIII-lea Congres Internațional de Statistică în 1872 la Sankt-Petersburg.²⁸

Interesul clasei conducătoare pentru realitățile demografice era unul desigur politic, controlul populațiilor din teritoriul imperiului fiind un indicator sigur pentru perspectivele economice ce se deschid dezvoltării ulterioare, dar și aspectele colaterale nu erau neglijate, dintre acestea amintind starea confesională.

Se știe că organizarea Bisericii Ortodoxe Române autonome din Transilvania a cuprins începând cu anul 1864, trei eparhii: Arhiepiscopia Sibiului, Episcopia Aradului și Episcopia Caransebeșului. Împărțirea lor administrativă în protopopiate și parohii s-a definitivat în anii următori, ca apoi să sufere pe parcurs unele modificări, ceea ce rezultă din tabelul următor²⁹:

²⁶ N. Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, coord. Ș. Pascu, Cluj, 1972, p.110.

²⁷ D. Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, București, 1992, p.57.

²⁸ T. Rotariu, coord. *Recensământul din 1880*, 1997, p.153.

²⁹ E. Greuceanu, *Biserica din Banat în lumina unor cifre oficiale din perioada 1850-1918*, în "Mitropolia Banatului", anul XXXIX, nr.1, 1989, p.78, apud Magyar Statisztikai Évkönyv, 1872, p.438-439, 1895, p.431, 1905, p.415, 1913, p.366, 1915, p.304, 392-393.

<i>Protopopiate, parohii</i>	<i>1872</i>	<i>1895</i>	<i>1905</i>	<i>1913</i>	<i>1915</i>	<i>%</i>
Arad - protopopiate	18	17	17	17	18	-
Caransebeș - protopopiate	10	11	11	11	11	110
Arad - parohii matere	-	543	576	588	588	108,28
Caransebeș - parohii matere	-	316	328	325	326	103,16
Arad - parohii - filiale	-	227	348	521	521	229,51
Caransebeș - parohii - filiale	-	38	41	43	43	113,15

Concomitent s-au depus eforturi pentru formarea unui cler mai bine pregătit și dotat, adesea prin comasarea parohiilor mici cu posibilități materiale modeste. În ceea ce privește numărul clericilor și cel al studenților teologi din cuprinsul celor două eparhii din Banat, aceleași date oficiale prezintă următoarele tabele comparative³⁰:

	<i>1872</i>	<i>1895</i>	<i>1905</i>	<i>1913</i>	<i>1915</i>	<i>%</i>
Arad - preoți parohii	734	522	570	572	604	84,28
Caransebeș - preoți parohii	452	350	355	213	202	44,69
Arad - preoți capelani	-	83	23	53	40	48,19
Caransebeș - preoți capelani	-	42	34	88	84	200
Arad - alți clerici	-	-	6	16	23	-
Caransebeș - alți clerici	-	-	10	10	13	-
Arad - călugări	-	3	13	13	15	-
Caransebeș - călugări	-	1	5	5	3	-
Arad - studenți teologi	31	48	83	78	115	370,96
Caransebeș - studenți teologi	52	36	15	35	60	115,38

Eparhia Caransebeșului în timpul episcopatului lui Ioan Popasu (1865-1889) a cunoscut o **tranziție demografică**³¹, așa cum rezultă din statisticile protocoalelor sinoadelor eparhiale:

<i>Anul</i>	<i>Populație ortodoxă</i>	<i>Numărul caselor</i>	<i>Anul</i>	<i>Populație ortodoxă</i>	<i>Numărul caselor</i>
1870	331.975		1881	348.186	60.177
1873	340.278	57.382	1882	346.757	60.741
1874	339.477	57.434	1883	349.455	61.543
1876	343.011	58.261	1884	356.139	62.242
1877	342.375	58.732	1885	357.583	64.027
1878	349.153	59.309	1886	359.289	64.062
1879	348.524	49.384	1887	361.388	63.661
1880	348.195	60.563	1888	358.998	65.910
			1889	367.422	66.136

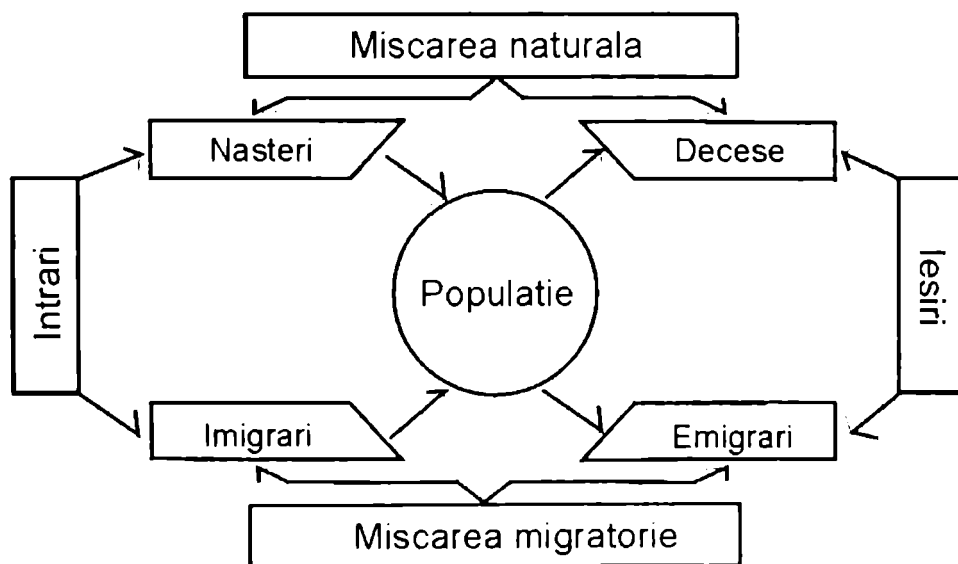
³⁰ *Idem*, 1872, p.438-439, 1895, p.431, 1900, p.322-333, 1905, p.348-349, 1910, pp.330-331, 1915, p.244.

³¹ V. Trebici, *Demografie. Excerpta et selecta*, București, 1996, p.23.

Lipsa unor valori numerice care ar permite elementare calcule de *creșcământ* populațional nu obstrucționează *vederea liberă* că această perioadă a fost una ascendentă din punct de vedere demografic.

La începutul veacului al XIX-lea, din cauza oprimărilor fiscale, numeroase familii din Țara Românească găsesc adăpost în Banat. Astfel, la exploatarea pădurii din părțile Dubovei, un număr de 206 persoane venite de peste munți au găsit de lucru, iar 65 s-au angajat în serviciu la ofițerii și subofițerii și preoții de pe teritoriul companiilor Topleț și Plavișenița.³² Multe alte familii de aceeași proveniență și-au găsit un rost în această provincie.

Populația este un sistem specific, caracterizat prin modificări cantitativ-structurale continue, datorate mișcării naturale și mișcării migratorii. Schematic, legăturile care se stabilesc între **populație** și **componentele** care determină modificarea sa de la o perioadă la alta se pot prezenta conform următoarei figuri.³³

Intrările în sistemul populației se datoresc atât nașterilor, care au ca rezultat **născuți vii**, cât și imigrării unor persoane din colectivități exterioare celei studiate, iar *ieșirile* din sistem se fac prin **decesul** unor persoane aparținând colectivității studiate și prin **emigrarea** unor persoane către alte colectivități.³⁴

³² Gr. Popiți, *Date și documente bănățene*, Timișoara, 1939, p.80-115.

³³ V. Sora, I. Hristache, C. Mihăescu, *Op.cit.*, p.130.

³⁴ *Ibidem*.

Cunoscând atât fenomenul imigrării, cât și pe cel al emigrării, populația din Banatul mijlocului de secol XIX și început de secol XX a fost una de *tip deschis*.

Pentru a scăpa de nenumăratele greutăți care aveau să le înfrunte neîncetat, numeroși săteni, mai ales din rândul țăranimii sărace și mijlocașe au luat drumul pribegiei, plecând în străinătate, emigrând în căutare de lucru și în speranța unei vieți mai suportabile. Datele statistice sunt deosebit de revelatoare privind amploarea exilului:³⁵

Județul	Emigranți			Total	Din care în statele (%)			
	1899-1904	1905-1907	1908-1913	1899-1913	SUA	Germania	România	Altele
Caraș-Severin	2.197	7.594	5.496	15.297	61,6	14,2	22,2	2,0
Timiș	5.553	19.976	18.731	44.260	95,4	0,8	2,8	1,0
Timișoara	512	2.714	2.800	3.506	96,8	1,2	0,8	1,8
TOTAL	8.262	30.284	27.027	65.573	84,6	5,4	8,4	1,6

Bănățenii *izdânași* de casă în număr masiv, s-au reîntors în parte după ani de muncă, mai ales dintre cei plecați "*peste Ocean*" cu însemnate economii, cumpărându-și pământ și utilaj agricol modern, contribuind astfel la nota de prosperitate generală.

Cercetarea demografică pe surse provenind de la Biserică este dificilă, pentru că acestea sunt sumare și de cele mai multe ori incomplete. La 20 martie 1792, Consiliul Locotenențial de la Buda a ordonat comitatului Caraș să conscrie toate parohiile ortodoxe române de acolo, ordin neîndeplinit cu prea multă grabă, ceea ce a necesitat o revenire la 7 septembrie a.a.³⁶ Datele conscripției au menționat în protopopiatul Lugoj - 22 parohii și o filială (Măguri), iar în cel al Caransebeșului - 18 parohii și o filială (Ohabita). O conscripție anterioară, din anul 1777 înregistra în districtul Lugojului - 28 de parohii și 2 filiale, iar în cel al Caransebeșului - 56 de parohii și 10 filiale³⁷, ceea ce induce ideea că datele documentului din 1792 sunt doar parțiale. Conscripția, prin chiar informațiile sumare pe care le conscrie, îngăduie

³⁵ I. Munteanu. *Mișcarea națională din Banat 1881-1918*, Timișoara, 1994, p.43.

³⁶ Arhiva Mitropoliei Banatului, fond Lugoj, pachet 2, I neinv., f.1, Actul nr.20.227 din 7 septembrie 1792, apud C. Feneșan, *Conscripția protopopiatelor Lugoj și Caransebeș din anul 1792 și semnificația ei*, în "Mitropolia Banatului", XXVII, nr.7-9, 1977.

³⁷ B. Millexer, *A verseczi gör. Kel. püspökség multja*, Timișoara, 1890, p.12, apud C. Feneșan, *St.cit.*

câteva prețioase concluzii de ordin demografic, caracterizând realitățile din Banatul de mijloc de la sfârșitul secolului XVIII. Datele consemnate despre parohiile celor două protopopiate sunt următoarele³⁸:

PROTOPOPIATUL LUGOJ

PAROHIA	NUMĂRUL		OBSERVAȚII
	caselor	locuitorilor	
Lugojul Român	874	3.928	
Tapia	71	383	Are biserică
Armadia	58	280	Are biserică
Cireșul	115	532	Are biserică
Măguri (filială)	45	224	Nu are biserică, iar pentru audierea slujbei locuitorii sunt nevoiți în prezent a merge la Cireșul, la parohie
Criciova	169	874	Are o biserică bună
Crivina	73	372	Are o biserică bună
Sacul	148	717	Biserica a fost arsă pe jumătate de turcii dușmani
Jena	61	287	Are o biserică veche și aproape de ruină
Sălbăgel	117	567	Biserica a ars cu ocazia ultimului război turcesc
Gavojdia	160	876	Are o biserică veche și aproape de ruină
Lugojel	161	818	Are o biserică cu un acoperiș bine lucrat, dar pe care locuitorii foarte sărăciți nu o pot repara
Oloșag	101	448	Are o biserică bună
Zgribești	248	1.292	Are biserică
Dragomirești	149	682	Are o biserică bună
Scăiuș	311	1.672	Are o biserică aproape de ruină
Remetea Pogănici	99	472	Are o biserică bună
Visag	247	1.310	Are o biserică foarte deteriorată și mică
Honorici	133	680	Are o biserică bună
Victor Vlad Delamarina (Satumic)	56	250	Are o biserică foarte deteriorată
Herendești	170	804	Are o biserică foarte deteriorată
Hodoș	78	436	Are o biserică
Boldur	150	835	
TOTAL	3.794	18.739	

³⁸ C. Feneșan, *Conscripția protopopiatelor Lugoj și Caransebeș din anul 1792 și semnificația ei*, în "Mitropolia Banatului", XXVII, nr.7-9, 1977, p.487-489.

PROTOPOPIATUL CARANSEBEȘ

PAROHIA	NUMĂRUL		OBSERVAȚII
	caselor	locuitorilor	
Păliniș (Valea Boului)	140	657	Biserica a fost mai înainte distrusă de foc. Are alta, nou clădită
Jupa	52	252	Biserica a fost mai înainte distrusă de foc. Locuitorii au construit alta, de bine de rău folosibilă
Zăgujeni	105	406	Biserica a fost mai înainte transformată în cenușă; recent a fost construită alta
Ruginosu	42	181	Biserica exista mai dinainte
Ohaba Mătnic	76	375	Biserica a ars, iar în prezent o locuință mică a fost transformată în biserică
Mătnicul Mare	143	793	Biserica a ars, iar în prezent o locuință mică a fost transformată în biserică
Prisaca	146	758	Biserica a fost mai înainte transformată în cenușă; recent a fost construită alta
Căvâran	86	390	Biserica a fost mai înainte transformată în cenușă; recent a fost construită alta
Tincova	98	458	Biserica a fost mai înainte transformată în cenușă; recent a fost construită alta
Peștere	120	630	În timpul ultimului război turcesc biserica a fost transformată în cenușă; slujba dumnezeiască se ține la școală
Maciova	140	657	Biserica a fost mai înainte distrusă de foc; există alta, nou construită
Zorlențul Mare	411	2.117	Există biserică veche
Zorlencior	137	721	Biserica a ars
Brebul	196	944	Biserica a ars; slujba dumnezeiască se ține la școală
Apadia	81	387	Are o biserică bună
Valeadeni	98	340	Are o biserică a cărei acoperiș este distrus și pe care locuitorii nu-l pot repara din cauza mării sărăcii
Delinești	121	570	Biserica a fost arsă de turci
Ohabița (filială)	42	174	
Rugi	80	327	Accastă posesiune a fost devastată de turcii dușmani în timpul ultimului război turcesc; aici au ars 36 case împreună cu biserica
TOTAL	2.335	11.137	

În protopopiatul Lugoj, din 23 sate însumând 18.739 locuitori - în medie 815 de fiecare sat - majoritatea au construit-o comunele bisericesti cu o populație până la 500 locuitori (9 sate reprezentând 39,1%) și cele cu un număr de 500-1.000 locuitori (10 sate reprezentând 43,7%). Numai în două localități numărul populației a

fost între 1.000-1.500 locuitori (8,6%) și tot în două entități habituale (8,6%) numărul locuitorilor s-a cifrat la peste 1.500 (Lugojul - 3.928 și Scăiuș - 1.672 locuitori). O situație asemănătoare exista și în satele protopopiatului Caransebeș, unde din 19 comune bisericesti cu o populație de 11.137 locuitori - media 564 locuitori de fiecare - majoritatea covârșitoare au format-o satele cu o populație sub 500 locuitori (10 sate reprezentând 52,5%) și cele cu un număr de 500-1.000 locuitori (8 sate reprezentând 42,3%). Doar Zorlențul Mare (2.117 locuitori) a numărat peste 1.500 locuitori (5,2%). Media locuitorilor de fiecare casă a fost de circa 4,7-5, confirmând coeficientul demografic de calcul folosit pentru acest interval de timp.³⁹

Ținând seama și de numărul caselor, rezultă că în protopopiatul Lugoj, cu un total de 3.794 de case - în medie cam 165 case în fiecare sat - au fost în majoritate constituite din 50-100 case (8 sate reprezentând 34,7%) și 100-150 case (6 sate reprezentând 26,4%). Numai 4 sate (17,3%) au avut între 150-200 case, alte 4 sate (17,3%) peste 200 case (Lugojul Român - 874; Scăiuș - 248; Visag - 247), iar satul Măguri (45 case) sub 50 case (4,3%). În protopopiatul Caransebeș, cu un număr de 2.335 case la 19 sate - în medie câte 123 case de fiecare sat - majoritatea au fost satele cu un număr de 50-100 case (7 sate reprezentând 36,8%) și 100-150 case (8 sate reprezentând 42,3%). Brebul, singur a avut 196 case (5,2%), Zorlențul Mare 411 case, iar Ruginosu 42 case și Ohabita 42 case, reprezentând 10,5%.

Un recensământ efectuat între anii 1769-1772, cu ocazia ridicării topografice a teritoriului Iablanitei, din Ordinul Autorităților habsburgice, arată că în această localitate și în satele limitrofe, fiecare familie era compusă dintr-un număr de până la 5 membri, desigur cu excepțiile care se impun.⁴⁰

Numele satului	Număr de case	Numărul familiilor existente						Total familii
		valahi		preoți		țigani		
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
Iablanița	-	232	98,7	2	0,9	1	0,4	235
Crușovăț	44	44	97,8	1	2,2			45
Cuptoare	78	91	100,0	-	-			91
Globucraiova	67	67	97,1	1	1,5	1	1,4	69
Lăpușnicel	50	50	98,0			1	0,2	51
Mehadica	153	167	97,6	2	1,2	2	1,2	171
Petnic	72	82	96,6	1	1,2	2	2,2	85
Fărvoa	-	54	94,8	1	1,7	2	3,5	57
TOTAL		787	97,9	8		9	1,1	804

³⁹ *Idem, Ibidem*, p.490.

⁴⁰ D. Terfăloagă, *Monografia satului Iablanița din județul Caraș-Severin*, Timișoara, 1997, p.68.

Numele satului	Număr de case	Numărul familiilor existente						Total familii
		valahi		preoți		țigani		
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
Iablanița	-	232	98,7	2	0,9	1	0,4	235
Crușovăț	44	44	97,8	1	2,2	-	-	45
Cuptoare	78	91	100,0	-	-	-	-	91
Globucraiova	67	67	97,1	1	1,5	1	1,4	69
Lăpușnicel	50	50	98,0	-	-	1	0,2	51
Mehadica	153	167	97,6	2	1,2	2	1,2	171
Petnic	72	82	96,6	1	1,2	2	2,2	85
Pârvova	-	54	94,8	1	1,7	2	3,5	57
TOTAL		787	97,9	8		9	1,1	804

Socotind câte 5 membri de familie, Iablanița ar fi avut în anul 1772 un număr de 1.175 de locuitori, deși cu siguranță erau familii cu mult mai mare număr de membri. La 1 noiembrie 1773, autoritățile militare au preluat alte 31 sate din Clisura Dunării - Almăj și Craina - pe lângă cele 35 de sate înglobate în 1770.⁴¹ După numai un an de la intrarea în regim militar a acestor sate și la doi ani după precedenta conscripție, s-a făcut una nouă. După cum arată un tabel întocmit în 12 noiembrie 1774⁴²:

Numele satului	Numărul de case, din care:								
	Total case	Cu un om pentru lucru		Cu doi sau mai mulți oameni pentru lucru		Văduve și orfani		Preoți, meseriași, biserici erarhiale case goale	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Iablanița	209	162	77,5	18	8,6	11	5,3	18	8,6
Crușovăț	50	32	64,0	12	24,0	3	6,0	3	6,0
Cuptoare	87	50	57,5	31	35,7	2	2,2	4	4,6
Globucraiova	82	49	59,8	20	24,4	6	7,3	7	8,5
Lăpușnicel	58	43	74,1	11	18,9	4	7,0	-	-
Mehadica	187	108	57,8	70	37,5	4	2,1	5	2,6
Petnic	95	53	55,8	29	30,5	3	3,2	10	10,5
Pârvova	64	42	65,8	16	25,0	2	3,1	4	6,3
TOTAL	832	539	64,8	207	24,9	35	4,2	51	6,1

Casele goale în procente consemnate de document indică cu claritate fuga multor localnici din cauza militarizării satelor românești. În anul 1774, districtul Caransebeș avea un număr de 76 de localități, din care 75 locuite de

⁴¹ Gr. Popiți, *Op.cit.*, p.61-64.

⁴² *Ibidem*.

români și una cu germani.⁴³ Districtul avea 7.149 capi de familie, 1.958 jeleri, 856 văduve, 307 bărbați săraci, 344 bătrâni invalizi, 103 preoți ortodocși, 4 învățători ortodocși, 8.366 femei, 7.248 băieți sub 15 ani, 7.951 fete, în total un număr de 143.283 de suflete.⁴⁴

Dinamica cea mai ridicată a sporului demografic s-a produs între anii 1774-1793.⁴⁵ Istoricii și demografii apreciază că pentru secolul XVIII cifra 5 reprezintă numărul mediu al unei familii ⁴⁶, în granița militară bănățeană însă, indicele pe casă evoluează aproape neschimbat între 7,5 (1805) și 8 (1816), ritmul de creștere al caselor fiind mai mare decât al familiilor între 1787-1805 (16,6%), pentru locuințe în timp ce al familiilor era de 15,7%.⁴⁷ Demn de reținut este și faptul că în graniță ritmul de creștere al numărului de familii a fost de 13,8% sub media din provincie pentru anii 1805-1816, cu o medie anuală de 141%.⁴⁸ Cu toată creșterea demografică, densitatea rămâne redusă, așa cum ilustrează o statistică din prima jumătate a secolului XIX ⁴⁹, ce stabilea în județul Timiș 2.458 locuitori la mila pătrată 2.365 în Torontal, 1.914 în Caraș, iar în graniță de numai 961, aceasta fiind cea mai mică valoare numerică în chestiune din monarhia austriacă. Dintr-o conscripție a companiei Petnic din 27 decembrie 1791 ⁵⁰ ce include 8 sate de graniță, reiese o netă superioritate *masculină* (2.067 bărbați față de componenta *feminină* 1.789 femei) a populației. La recensământul acesta numărul femeilor este procentual mai mic, pentru că ele erau cele mai *vânate* de războinicii turci, fapt confirmat de un raport al comandai regimentului grăniceresc de la finele anului 1789, în care se comunică situația locuitorilor dispăruți⁵¹:

⁴³ P. Bona, *Ortodoxismul graniței româno-bănățene*, Caransebeș, 1996, p.58.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p.59.

⁴⁶ N. Giurgiu, *St.cit.*, p.102.

⁴⁷ P. Bona, *Op.cit.*, p.59.

⁴⁸ *Idem, Ibidem*, p.60.

⁴⁹ E. Fenyeseș, *Az Ausztriai Birodalom statisztikáia és földrajtribrasa*, II, Pesta, 1857, p.97, apud P. Bona, *Op.cit.*

⁵⁰ Gr. Popiș, *Op.cit.*, p.83.

⁵¹ *Ibidem*, p.79, reproducerea procentelor după D. Terfăloagă, *Op.cit.*

Numele satului	Numărul locuitorilor					
	Bărbați		Femei		Total	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Iablanița	349	55,0	286	45,0	635	16,5
Crușovăț	181	58,0	131	42,0	312	8,1
Cuptoare	247	51,9	229	48,1	476	12,4
Globucraiova	229	53,3	201	46,7	430	11,1
Lăpușnicel	170	55,0	140	45,0	310	8,1
Mehadica	566	51,4	535	48,6	1.101	28,5
Petnic	139	54,3	117	45,7	256	6,6
Pârvoa	186	55,4	150	45,6	336	8,7
TOTAL	2.067	53,6	1.789	46,4	3.856	100,0

- Bărbați în număr de 1.126 (17,0%)
 - Băieți în număr de 1.881 (28,6%)
 - Femei în număr de 1.607 (24,3%)
 - Fete în număr de 1.989 (30,1%)
- } 45,6%
 } 54,4 %

Scăzământul populației nu se datora numai războaielor, ci și unor cauze naturale, așa cum deja am amintit. Epidemiile de holeră, variolă, ciumă și alte boli infecto-contagioase *decimau* populația Banatului, venind însă din cele mai neașteptate colțuri ale lumii. Una dintre cele mai frecvente boli molipsitoare din Europa a fost *bubatul* sau variola, prima *descriere* a ei făcând-o Rhazes (860-932), denumirea fiindu-i dată de Marius d' Avrenches în Franța la anul 570.⁵² Episcopii, protopopii și unii preoți au îndeplinit oficiul de conștientizare a întregii populații asupra ravagiilor care pot să le producă bolile infecțioase, *indicând* și unele măsuri profilactice. Amintim în acest sens circularele semnate de ierarhii: Iosif Ioanovici Sacabent (1786-1805), Petru Vidac, Maxim Manuilovici (1829-1833); protopopul Mehadiei Nicolae Stoica de Hațeg și arhimandritul Sinesie Radivoievici.⁵³ Primul mare succes a medicinei științifice în combaterea variolei a fost înregistrat în 1796, prin medicul englez Edward Jenner, care a practicat prima vaccinare antivariolică.⁵⁴ Așa după cum reiese dintr-o circulară semnată de Nicolae Stoica de Hațeg în 3 mai 1814, “mare

⁵² A. Stănciulescu-Bîrda, *Câteva documente din secolul XIX privind contribuția preoțimii bănățene la lupta contra epidemiei de variolă*, în “Altarul Banatului”, I (40), nr.9-10, 1990, p.100.

⁵³ *Idem, Ibidem*, p.101-115.

⁵⁴ N. Vătămanu, G. Brătescu, *O istorie a medicinei*, București, 1975.

bici” pentru locuitorii bănățeni era ciuma.⁵⁵ Redutabilul flagel ce vine în continuarea ciumei era holera, care recidiva din principalul său focar endemic - India.⁵⁶ Temută din cauza intempestivității, această boală îngrozea și din cauza simptomatologiei: diareea și vomitarea exploxivă, deshidratarea totală, albăstrirea pielii, hipotermia și spaima de moarte.⁵⁷ Pentru a proteja mentalul colectiv de impresiile terifiante, autoritățile locale hotărâsc ca tragerea clopotelor să fie *raționalizată* la o dată pe zi pentru toți morții.⁵⁸ Intelectualitatea și autoritățile politice depuneau un efort conjugat în multiple planuri: salubritate, informare, denunțarea superstițiilor, la antipod însă *poporul* încă rămâne fidel practicilor tradiționale. Când realitatea devenea atât de *macabră*, **atitudinile** glisează și cele două registre se întrepătrund.⁵⁹ Comunitățile intrate în *colimatorul* psihozei generalizate erau confuze, căutând direcții de salvare *cucernice* care se manifestau în ceremonii religioase de conjurare a *răului*, ce par o reiterare a procesiunilor medievale cu icoane, *prapori* și sfinți vindecători.⁶⁰

Când timpurile se *normalizau* și oamenii mureau de *moarte bună*, mortalitatea satelor bănățene era provocată în *mare* de următoarele cauze, așa cum transpare dintr-un tabel cu decesele înregistrate în comuna Iablanița.⁶¹ În alți ani au mai fost trecute în protocolul decedaților și alte feluri de boli care au dus la moarte, amintind în acest sens: târpie (1844), urdinarea (1846), brânca (1873), betesugul rău (1875), friguri cu junghi (1866) și un caz de sfrenție (sifilis) - 1850.⁶²

⁵⁵ L. Smeu, Din circularele lui Nicolae Stoica de Hațeg, în “Mitropolia Banatului”, XXIX, nr.1-3, 1979, p.145.

⁵⁶ O. Hossu, *Holera din 1872-1873 în Transilvania. Atitudini și comportamente în timpul epidemiei*, în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, II, coord. N. Bocșan, S. Mitu, T. Nicoară, Cluj-Napoca, 1998, p.283.

⁵⁷ S. Sontag, *Boala ca metaforă. Sida și metaforele ei*, Cluj-Napoca, 1995, p. 97.

⁵⁸ *Federațiunea*, nr.62-787, 1873, p.240, apud O. Hossu, *St.cit.*

⁵⁹ O. Hossu, *St.cit.*, p. 289.

⁶⁰ T. Nicoară, *Epidemii și mentalități în societatea românească în zorile modernității (1700-1830)*, în *Studii de istoria Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, coord. S. Mitu, F. Gogâltan, Cluj, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, 1994, p.162.

⁶¹ D. Terfaloagă, *Op.cit.*, p. 84.

⁶² *Ibidem*.

<i>Felul bolilor</i>	<i>Decedați în anii</i>											<i>Total 1861-1870</i>	
	<i>1848</i>	<i>1861</i>	<i>1862</i>	<i>1863</i>	<i>1864</i>	<i>1865</i>	<i>1866</i>	<i>1867</i>	<i>1868</i>	<i>1869</i>	<i>1870</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
arsură	-	-	-	-	2	-	-	1	1	-	-	4	0,6
bube	3	-	-	1	3	5	-	-	-	1	-	10	1,5
boala ra (epilepsie)	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	2	0,3
coleră (holeră)	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
curgerea sângelui	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	3	0,4
cursură	-	-	-	15	8	-	1	-	-	1	2	27	4,1
eftică (ehtică)	1	2	2	-	1	2	2	3	2	1	-	14	2,1
fras	8	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-
friguri	18	6	7	9	13	4	7	9	12	12	5	84	12,6
gălbename	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
gâlci	10	3	-	1	2	-	1	9	10	-	-	26	4,0
inimă	3	-	1	-	-	1	1	-	2	1	-	6	0,9
îmflătură	-	3	2	3	6	-	3	-	1	2	1	21	3,2
junghi	15	3	3	9	15	9	7	5	2	2	6	61	9,2
lungoare	-	1	-	4	-	-	-	-	-	-	-	5	0,8
mneată (tifos)	-	-	-	3	-	2	-	-	-	-	-	5	0,8
moarte năprasnică	2	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	3	0,4
[aflat] mort	-	-	-	-	2	1	3	-	-	-	-	6	0,9
născut mort	3	10	7	6	3	6	5	3	3	3	7	53	7,9
naștere grea	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	2	0,3
șlog	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	2	0,3
slăbiciu- nea bătră- nețelor	12	7	8	13	12	7	17	10	7	4	18	103	15,4
[de] slab	-	4	-	12	5	5	12	6	7	12	7	70	10,5
tusă	8	3	10	14	5	6	7	3	4	32	73	157	23,5
vărsătură	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,3
TOTAL	101	42	44	91	79	51	67	49	51	72	121	667	100,0

În ciuda anilor foarte grei: iernile cu zăpezi mari de ieșeau oamenii pe coș sau prin tunele din 1782 și 1795; seceta mare din 1794, când din ianuarie și până în toamnă n-a căzut un strop de ploaie și totul s-a uscat, fiind mare foamete, încât oamenii pentru a-și potoli foamea au făcut mălai din urzici, din coceni de porumb și din cojile copacilor; cutremurele din 1802, 1829, 1838, 1871, 1883; numărul locuitorilor din această așezare bănățeană a avut o evoluție ascendentă:⁶³

Anul	Număr total locuitori	Din care:				Creștere + Scădere - consemnate
		Bărbați		Femei		
		Nr.	%	Nr.	%	
1717	400					
1749	620					+ 55,0
1757	650					+ 4,8
1772	1.175					+ 80,7
1773	1.000					- 14,9
1774	970					- 3,0
1791	635	349	55,0	286	45,0	- 34,5
1808	997	484	48,5	513	51,5	+ 57,0
1815	1.100	539	49,0	561	51,0	+ 10,0
1843	1.506					+ 36,9
1856	1.365	655	48,0	710	52,0	- 9,4
1869	1.734					+ 27,0
1880	1.741					+ 0,4
1890	1.822					+ 4,6
1900	1.829	929	50,8	900	49,2	+ 0,4

Așa cum tabelul sinoptic arată, creșterea naturală a numărului de locuitori era când lentă, când *explozivă*. Triumful vieții asupra morții era foarte fragil, inegal sau de scurtă durată.

Orașele erau mai populate, cum este de la sine înțeles decât satele. În anul 1836, centrele urbane înregistrau următoarele cifre⁶⁴: Timișoara - 14.692; Vârșeț - 14.134; Panciova - 10.989; Sânnicolaul Sârbesc - 8.303; Dudeștii Noi - 7.740; Lugoj - 5.774; Biserica Albă - 5.307; Lipova - 5.290; Vinga - 4.968; Jimbolia - 4.964; Comloș - 4.550; Aradul Nou - 3.826; Ciacova - 3.822; Oravița Montană - 3.693; Biled - 3.366. Cu câteva excepții, în toate localitățile cu statut urban, populația continua să se îndeletnicească cu agricultura.

⁶³ *Ibidem*, p.102.

⁶⁴ N. Bocșan, *Op.cit.*, p.48.

Caransebeșul anului 1900 avea o populație de 6.497 de locuitori, dintre care 3.305 români, 2.028 germani, 875 maghiari, 106 sârbi, 6 croați și 159 alte etnii.⁶⁵ Centrul episcopal *găzduit* de acest oraș, nu putea în nici un fel să influențeze *politica* demografică în eparhie, date fiind condițiile obiective în care societatea românească bănățeană evolua istoric. **Populația** ortodoxă mai cu seamă, a constituit obiectul de studiu, chiar dacă nu după criteriile științifice existente în a doua jumătate a secolului XIX, atât a episcopului Ioan Popasu, cât și a organelor de conducere eparhială.

LA DÉMOGRAPHIE HISTORIQUE - ÉBAUCHE EN LIGNES MONOCHRÔMES Résumé

L'importance de la démographie, comme science de la population, est présentée dans cet étude-ci comme nécessité de la connaissance, surtout en ce qui concerne sa variante régionale.

L'analyse démographique, avec ses composantes: l'événement, le phénomène et le processus, appliquée sur la Transsylvanie et le Banat, mettent en évidence des aspects intéressants liés de la politique pratiquée par la Cour de Vienne dans le domaine économique, cultural et social. Celle-ci a initié dès 1778 l'obligativité de l'existence des registres d'état civil et de la consignation des naissances, baptêmes et des décès, avec régularité.

Les autorités centrales ont actionné également pour l'éducation sanitaire dans les communautés villageoises et pour l'abandon des pratiques traditionnelles, considérés primitives. Toutes-ci et des autres mesures, expliquent l'acroissement de la population de Banat, pendant la deuxième moitié du XVIII-e siècle et d'au début de celui suivant, de 375780 à 1031047 habitants.

L'intérêt des groupements gouvernants pour la réalité démographique était de nature politique, le contrôle des populations de l'Empire Habsburge étant un indicateur sûr pour la perspective économique et de la structure confessionnelle, des aspects relevées dans quelques-uns des tableaux.

⁶⁵ A. Ghidiu, I. Bălan. *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p.309

La population du Banat d'entre le XIX-e et le XX-e siècles, étant du type ouverte, a enregistré plusieurs modifications, suite des entrées et des issues de population. L'ampleur de l'exile, de ceux partis en espérant d'une vie meilleure, y est présentée également avec des données statistiques. La recherche démographique, ayant des sources d'information dans les milieux ecclésiastiques, est sommaire et loin d'être complète. En dépit de ces situations, on a pu reconstituer la structure des protopopliathes Lugoj et Caransebes, en ce qui concerne le nombre des maisons et des habitants de chaque paroisse appartenante. L'étude présente aussi l'évidence des familles de Iablanita et de la Vallée du Danube, suite d'un recensement ordonné par la Cour de Vienne, les décès et les causes dont sont-ils survenus.

CANONICUL PETRU POP, SPRIJINITOR AL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC DIN VICARIATUL GRECO-CATOLIC AL HAȚEGULUI.

IOACHIM LAZĂR

Canonicul Petru Pop, face parte din pleiada intelectualilor români din Transilvania, care și-au adus contribuția la progresul școlii și bisericii națiunii din rândul căreia s-au ridicat. S-a născut la 15 decembrie 1821, în comuna Sânpetrul de Câmpie din comitatul Clujului¹. Era fiul preotului greco-catolic Daniil Pop și a soției sale Samfora n. Antoneli. Studiile normale și gimnaziale le-a făcut la Târgu Mureș, de unde trece, în anul 1839, la Blaj, unde urmează studiile filozofice și teologice². După absolvire, în anul 1845, revine în satul natal, unde rămâne până după revoluția din 1848-1849.

În anul 1850, este numit profesor și apoi devine directorul gimnaziului din Blaj unde funcționează până în anul 1854³. În acest an, la 11 decembrie, este sfințit preot celibe și numit paroh în Feneșul montan, din apropiere de Zlatna⁴. În cei doi ani și jumătate petrecuți aici preotul Petru Pop se dovedește un destoinic administrator al parohiei încredințate ceea ce determină avansarea sa, de către episcopul Alexandru Dobra, la 7 iunie 1857, în funcția de protopop al Bobârnei și preot în Săcărâmb⁵.

La 11 mai 1859 este numit secretar episcopesc la Lugoj. Pe lângă această funcție i se mai încredințează și misiunea de notar consistorial și director al Căminului diocesane⁶. În aceeași perioadă i se mai încredințează și catedra de

¹ Demetriu Radu, *Diecesa Lugoșului. Sematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 136-138; Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 128-129.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

limba română de la Gimnaziul din Lugoj. Toate sarcinile primite Petru Pop le îndeplinește cu un deosebit zel și abnegație, ceea ce determină avansarea sa, la 17 iunie 1862, în funcția de vicar foraneu al Hațegului⁷. Complexitatea sarcinilor pe care le-a avut de rezolvat ca vicar al Hațegului și ducerea lor la îndeplinire i-au deschis calea spre avansările sale ulterioare până la înalta demnitate de Prepozit capitular.

Problema cea mai dificilă ce urma a fi rezolvată de către noul vicar era cea a școlii confesionale greco-catolice. Eforturile întreprinse de predecesorii săi de la conducerea vicariatului, Ștefan Moldovan (1852-1857) și Gavril Pop (1857-1862) au rezolvat doar parțial problemele dificile din învățământul elementar hațegan. Școala confesională se confrunta cu o serie de greutăți, greu de rezolvat: lipsa edificiilor proprii, a învățătorilor calificați, lipsa manualelor școlare și a celorlalte dotări, slaba retribuție a muncii învățătorilor etc. Nefiind sprijinite de către stat, dimpotrivă, cel mai adesea fiind victime ale politicii de deznaționalizare, școlile românești erau susținute de popor, de soarta căruia își lega nemijlocit existența.

Starea reală a școlii confesionale din vicariatul Hațegului nu poate fi înțeleasă fără prezentarea realităților economice și demografice ale satelor care le-au creat și care le susțineau prin propriile lor puteri. În urma vizitațiunilor întreprinse de către vicarul Petru Pop se constată în majoritatea comunităților sărăcia și mizeria locuitorilor și implicit imposibilitatea lor de a susține școli. La Silvașu de Sus, fiind comuna amestecată cu neuniți și proprietari de alte confesiuni “*nu s-au putut înțelege pentru școală*”⁸. În Sântămăria Orlea “*fiind comuna bisericească foarte săracă și mică nu e în stare a ține școală de sine*”⁹. La Sălașu de Sus, uniții fiind în “*minoritate nu pot ține, de sine, școală*”¹⁰. La Lunca Cerni se constată, că din cauza depărtării, mulți copii nu pot frecventa școala¹¹. Din filia Crăguiș, fiind depărtată de școala din Fărcădinu Inferior, “*au frecventat foarte puțini*”¹². Aceiași slabă frecvență se înregistrează și în Silvașu de Jos. Aici, dintr-un total de 55 de copii frecventau școala

⁷ *Ibidem*.

⁸ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare DJHAN), Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1875, f. 50.

⁹ *Ibidem*, f. 48.

¹⁰ *Ibidem*, f. 45.

¹¹ *Ibidem*, f. 42.

¹² *Ibidem*, f. 59.

doar 10 băieți și 6 fete¹³. La Sântămăria Orlea, din cei 14 copii de vârstă școlară, nu frecventează școala nici unul¹⁴. Din cei 40 de copii din Silvașu de Sus, nu frecventează școala nici unul, din cauză că nu există școală pentru uniți¹⁵. O slabă frecventare a școlii se constată și la Băiești (3 din 10), Mățești (2 din 14), Paroș-Peștera (2 din 35)¹⁶. O frecvență ceva mai bună se întâlnește la Ștei și Valea Fierului, unde, din cei 51 copii de vârstă școlară au frecventat școala 35¹⁷. Din cei 1092 copii între 6-12 ani (655 băieți și 437 fete) și 373 între 13-15 ani (222 băieți și 151 fete), frecventau școala, în anul școlar 1874-1875, doar 384 copii din care 256 băieți și 128 fete¹⁸. Doar în cinci comunități (Cârnești, Densuș, Răchitova, Sălașu de Jos și Ștei) există localuri de școală proprii, iar în Ciula Mare, Lunca Cerni, Subcetate și Totești, localul de școală era închiriat¹⁹. La Fărcădinu Inferior și cel Superior copiii învățau în casa preotului²⁰. Situația gravă prin care trecea învățământul confesional greco-catolic hațegan, îl determină pe vicarul Petru Pop, să fie preocupat tot mai mult de înființarea unei fundații, care să vină în sprijinul său. Încă din anul 1875 el a făcut o fundațiune de 1000 florini²¹. Promovarea sa în funcția de canonic prebendat în cadrul Episcopiei Lugojului a întârziat câțiva ani legalizarea acestei fundații.

La 1 iulie 1877, Petru Pop întocmea documentul fundațional. În preambulul său, noul canonic preciza că a luat *“în samă starea materială miseră a credincioșilor precum și lipsa fondurilor bisericești școlastice din districtul vicarial gr. cat. al Hațegului”*²². Scopul înființării fondului era de a contribui la pregătirea școlară a tinerilor din vicariat. Pentru buna sa administrare, canonicul Petru Pop impune câteva condiții, între care amintim următoarele:

Fondul se va *“numi «Fundul districtului vicarial greco-catolic al Hațegului» și va sta sub administrațiunea Venerabilului Capitul și inspecțiunea*

¹³ *Ibidem*, f. 45.

¹⁴ *Ibidem*, f. 48.

¹⁵ *Ibidem*, f. 50.

¹⁶ *Ibidem*, f. 42-61.

¹⁷ *Ibidem*, f. 51.

¹⁸ *Ibidem*, f. 42-61.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

*Venerabilului Ordinariat din Lugoj*²³. Pentru sporirea fondului, din beneficiile anuale se vor folosi doar jumătate iar cealaltă jumătate se va capitaliza. Partea intereselor destinate pentru folosirea anuală, va fi destinată școlilor confesionale greco-catolice române din district, în părți egale²⁴. În cazul desființării sau transformării lor (în școli de stat sau comunale n. n.), fondurile se vor folosi “pentru acoperirea altor lipse parochiali bisericești tot în acea proporțiune”²⁵.

Pentru înlăturarea oricăror neînțelegeri, canonicul Petru Pop precizează că prin districtul Hațegului se înțelege cel existent în anul 1877 și alcătuit din comunele: “*Băiesci, Cârnesci, Ciula Mare cu filiala Ciula Mică, Coroesci cu filiala Vaidei, Densușiu, Fărcădinu Inferior cu filiala Crăguișiu, Fărcădinu Superior cu filiala Găuricea, Hățăgel, Hațeg, Lunca Cerni Superioară cu filialele Lunca Cerni Infer., Meria /și/ Mesteacăn, Mătesci, Pâclișa, Paroș-Peștera, Răchitova, Râu Alb, Sântămăria Orlea, Scei, Sălașu Inferior, Sălașu Superior, Subcetate cu filiala Balomir, Totesci, Tuscea, Vălioara cu filiala Boița*”²⁶. Punerea în curgere a intereselor fondului se fixează peste trei ani, începând de la 1 iulie 1880. Capitalul inițial al fondului era în valoare de 1000 de florini. În anul 1878 Documentul fundațional era legalizat prin avocatul Besan Mihaly din Lugoj²⁷. Abia în ședința Consistoriului, din 2 ianuarie 1879, se ia în discuție Documentul fundațional întocmit de către Petru Pop și se aprobă cu observația ca “*manipulatoriul fondului i este în voia liberă de a eloca banii fundaționali după cum va afla în coînțelegere cu Consistoriul Episcopesc*”²⁸. În aceeași zi episcopul Lugojului, Victor Mihalyi de Apșa îi scrie vicarului Hațegului, Beniamin Densușianu următoarele: “*R(everendi)ssimul în Christos Frate Petru Pop, canonic cancelariu al Bisericii Catedrale gr. cat. din Lugoșiu, care ca fost vicariu foraneu în Districtul Hațegului, în decurs de mai mulți ani, a avut ocasiunea de a se convinge mai de aproape despre starea miseră a școlilor române confesionale gr. cat. din același district, a binevoit după potinția-i a concurge la ajutorarea și prosperarea acelor școle, înființând spre acest scop un fund numit «Fondul Districtului vicariale gr. cat. al Hațegului» și depunând ca bază a acestui fond un capital de 1000 fl. v.a., care s-a și străpus Veneratului*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

Capitul al Bisericii Catedrale din Lugosiu spre manipulare”²⁹.

Episcopul Mihalyi îi cere vicarului Beniamin Densușianu ca această fundațiune să o facă cunoscută prin oficiile parohiale “*senatelor scolastice de la școlile noastre confesionale, în favoarea cărora s-a făcut această fundațiune*”³⁰. La rândul lor senatele școlare erau obligate “*ca tenorea acestor litere fundaționale «per extensum» să o inducă în protocolul oficios al respectivelor parohie din Districtul Hațegului*”³¹.

La 13 ianuarie 1879, canonicul Petru Pop îi scria vicarului Beniamin Densușianu înștiințându-l despre discutarea și aprobarea Documentului fundațional. Conform scrisorii, documentul s-a întocmit în trei exemplare, din care “*I exemplariu să rămână la Ordinariat, II la V. Capitul manipulatoriu și III la Archivul vicarial din Hațeg*”³². Totodată îl informează despre componența fondului care constă din “*733 fr., 2 cr., de la Casa parsimonială din Hațeg, fructificătoriu de la 19 mai 1877, două acțiuni de la Institutul de Credit și Economie «Albina», cu cuponii de la 1 ianuarie 1877, în valoare de 200 fl., și 66 fl., 98 cr., în bani numărați – 1000 fr.*”³³

Canonicul Petru Pop îl mai informează și despre un capital de 50 fl., de la Iuon Munteanu din Hațeg, dar care s-a trecut în document “*în bani gata ca să nu fie nici o greutate când se străpune la Capitul*”³⁴. În aceeași scrisoare Petru Pop mai amintește și despre obligațiunile de la Silvășeni, care urmează a fi cuprinse în fondul vicarial constituit. “*Deocamdată – scrie Petru Pop – ajutoriul e puțin, însă poate crește în arbore mare, pentru /că/ numai jumătate venitul se va aplica, iar jumătate în veci se va tot capitaliza*”³⁵. Vicarul Beniamin Densușianu este rugat să se intereseze la Hațeg despre starea capitalului, la 1 ianuarie 1879, și rezultatul să-l facă cunoscut “*din oficiu și de-a dreptul Venerabilului Capitul, care are pe venitoriu, a îngriji de fundațiune*”³⁶.

²⁹ *Ibidem*, f. 116. Vezi anexa II.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, f. 103-104. Vezi anexa III.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

La 7 aprilie 1879, prepozitul Ștefan Moldovan îi scria lui Beniamin Densușianu informându-l că Petru Pop, canonic cancelariu, a depus Veneratului Capitulul *“trei obligațiuni, fiecare de câte 20 fl., spre întabulare în favoarea Fondului districtuale al Hațegului pe realitățile debitorilor Frențiu și Josia Nopcea și George Macra, toți trei din Silvașu Super(ior)”*³⁷. Ștefan Moldovan îi cere vicarului Densușianu, ca aceste obligațiuni cu actele însoțitoare să le predea *“la Oficiul funduării respective și a veghia pentru accelerarea posivera a întabulării”*³⁸.

Prin corecta administrare a Fondului de către Capitulul din Lugoj, capitalul fundațiunii se ridica la sfârșitul anului 1901, la suma de 6376 coroane și 5 fileri³⁹. De sumele modeste au beneficiat zeci de tineri, care au studiat la diferite școli din Transilvania. Din aceleași fonduri s-au făcut și o serie de dotări pentru școlile confesionale greco-catolice din vicariat.

Prin acțiunea sa canonicul Petru Pop se înscrie între acei generoși care au sprijinit cu fonduri bănești progresul cultural și spiritual al unor tineri din vicariatul Hațegului, pe care l-a administrat și condus vreme de peste 13 ani (1862-1875).

LE CHANOINE PETRU POP, LE PROTECTEUR DE L' ENSEIGNEMENT DU VICARIAT UNIATE DE HAȚEG Résumé

Petru Pop a administré le vicariat unié de Hațeg pendant les années 1862-1875. Dans le courant de ces années il a constaté la pauvreté des écoles et des croyants du vicariat. Pour aider les enfants et les écoles confessionnelles uniates du vicariat de Hațeg, Petru Pop a fait une donation de 1000 fl., pour la construction du “Fond scolastique Petru Pop”.

Les bases de ce fond ont été créées en 1 juillet 1877, mais il a été appliqué en 1880. Le fond créé a servi pour aider les écoles et les élèves qui ont étudié dans les diverses centres de Transylvanie.

³⁷ *Ibidem*, f. 124. Vezi anexa IV.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Demetriu Radu, *op. cit.*, p. 158.

ANEXE

I

DOCUMENTU FUNDATIUNALU

Subscrisul luând în samă starea materială miseră a credincioșilor, precum și lipsa fondurilor bisericești- scolastice din districtul vicarial gr. cat. al Hațiegului și dorind după cercustări a concurge la sublavera cestor indigintia, mi-am propus a pune basa la un fund districtual, precum prin acesta și depun spre acest scop la Venerabilul Capitul gr. cat. din Lugosiu 1.000 fr. una mia fiorini în valută austriacă pe lângă următoarele condițiuni: Fundul acesta va porta numele “Fundul districtului vicarial gr. cat. al Hațiegului” și va sta sub administrarea Venerabilului Capitul și inspecțiunea Venerabilului Ordinariat din Lugosiu.

Capitalu Fundului, carele în prezent stă din următoarele pozițiuni:

a.	la casa parsimonială din Hațeg subț numărul libelului 314 ex 1877 în 19 mai 1877 se află.....	733 fr., 2 cr.
b.	la Institutul de credit și economii “Albina” două acțiuni sub nr-ii 2197 și 2198 de la 1 iuliu 1877.....	200 fr.
c.	la Ioanu Munteanu din Hațeg cu obligațiune întabulatoria și interusuria 8% de la 1 iuliu 1877.....	50 fr.
d.	în bani gata.....	16 fr. 98 cr.
		suma 1.000 fr. – cr.

se vor eloca prin Venerabilul Capitul manipulatoriu pe lângă ipoteca legală cât se poate mai secură și cu interusuria legali se poate mai mare.

- Interusuriale anuali se vor folosi numai jumătate, iar ceialaltă jumătate se va capitalisa, ca așa un timp Capitalul fundului să poată crește la o sumă cât de notavera.

- Partea interusurialor destinată spre folosirea anuală - până când vor susta școlile gr. cat. române în district, oricât de puține ca confesionali – se va întoarce eschisiv acelor și în proporțiune egală; iar de cumva cu timpul ori din ce cauză toate acele școli ar lua alt caracter neconfesional, numitele interusuria se vor întrebuința pentru acoperirea altor lipsa parochiali bisericești tot în acea proporțiune;

- Pentru delăturarea eventualei neînțelegeri adaug cum că sub districtul vicarial al Hațiegului înțeleg districtul cum se află în Simatismul anului 1877 din comunele: Băesci, Cărnesci, Ciula Mare cu filiala Ciula Mică, Coroesci cu filiala Vaidei, Densușiu, Fărcădinul Inferior cu filiala Crăguisui, Fărcădinul Superior cu filiala Găuricea, Hațiegel, Hațieg, Lunca Cerni Superioară cu filialele Lunca Cerne Infer., Meria, Mestacăn – Mățiesci, Pâclișia, Paroș-Pescera, Răchitova, Râu Alb, Sântămăria Orlea, Scei, Sălașiu Inferior, Sălașiu Superior, Sierel, Silvasiu Inferior, Silvasiu Superior, Subcetate cu filiala Balomir, Totesci, Tuscea, Vălioara cu filiala Boiția.

- Punerea în curgere a sumei erogande în sensul p. 4-le – parte ca capitalul să mai crească, parte ca așa manipularea și încassarea interusurialor să vină în ordine, se va începe peste trei ani de la datul documentului present; iar asemnarea anuală a cuotei obvenitorie va urma din partea Veneratului Ordinariat.

Lugosiu în 1-a iuliu 1877.

Petru Popu mp

Canonicu Cancelariu

L.S.

Alolvét Kir. közjegyző hivatkazással a mai napon 523 – 1878 ügyszám alatt felvett jegyzőkönyvre Főtisztelendő Popu Peter általán személyesen ismert grög-catolikus kanonok úr, lugosi lakos fentebbi aláírásának valódiságát hitelesen bizonitom Lugoson egy ezernyolczszázhetvennyolczadik évi December hó huszonnyolczadik napján.

díjjak

hitel = 50 cr.

bely = 50 cr.

1 fl.

Bésán Mihály

Kir. közjegyző

Nr. 1/1879

Se primesce și se aprobă cu acea observare că Veneratului Capitul, ca manipulentelui fondului-i stă în voia liberă de a eloca banii fondaționali după cum va afla în conțelegere cu Consistoriul Episcopesc de mai consultu.

Din Siedinția Consistoriului Episcopescu ținută în Lugosiu la 2 ianuaru st. n. 1879.

Victoru Mihalyi
Episcopul Lugosiului
LS

DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1879, f. 101-102.

II

Nr. 1 – 1879

Prea Onorat Frăției Sale Beniamin Densușianu
Vicariu foraneu gr. cat. în Hațegu

Rssimul în Christos Frate Petru Popu, canonicu Cancelariu al bisericeii Catedrale gr. cat. din Lugosiu, care ca fost vicariu foraneu în Districtul Hațegului în decurs de mai mulți ani, a avut ocasiunea de a se convinge mai deaproape despre stare miseră a Școlilor române confesionale gr. cat., din acel District, a binevoit după potinția-i a concurge la ajutorarea și prosperarea acelor școle înființând spre acest scop un fund numit "Fondul Districtului Vicariale gr. cat., al Hațegului" și deponând ca bază a acestui fond un capital de 1.000 fl., v. a. care sa

și străpus Veneratului Capitul al bisericii Catedrale din Lugosiu spre manipulare.

Când aducem la cunoștința Prea On. Frăției Tale această faptă nobilă a numitului în Christos Frate, canonicu Capitulariu, deodată și străpunem sub / un exemplariu originale din literile fundaționale, autenticate după recerînția și prevediute cu clausul de aprobare din partea Consistoriului Episcopesc care va fi de a se păstra în Archivul vicariale din Hațieg – concrediundu-se Prea On. Frăției Tale ca această fundațiune pe calea respectivelor Officia parochiale să o faci cunoscută respectivelor senate școlastice de la școlile noastre confesionale în favoarea cărora s-a făcut această fundațiune – îndatorindu-se acele senate școlastice, ca tenorea acestor litere fundaționali «per extensum» să o inducă în Protocolul Officios al respectivelor parochie din Districtul Hațiegului.

Din șiedinția Consistoriului Episcopesc ținută în Lugosiu la 2-a ianuaru st. n.
1879.

Predictu Frate în Christos
Victor Mihalyi
Episcopul Lugosiului

DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațieg, Dosar 2/1879, f. 116-117.

III

Reverendisime în Christos Frate !

Prin acesta voiesc a vă notifica cum că în șiedinția Consistorială din 2-a curente, nr. I, s-a luat înainte Documentul meu fundațional și decis ca toate trei exemplariale prevediute fiind cu clausul de aprobare, I exemplariu să rămână la Ordinariat, II la V. Capitul manipulatoriu și III la Archivul Vicarial din Hațieg. Documentul e datat cu 1 iuliu 1877 și costă din capitalul 733 f. 2 cr. de la Cassa parsimonială din Hațieg fructificătoriu de la 19 mai 1877, două acțiuni de la Institutul de Credit și Economie "Albina", cu cuponii de la 1 ianuaru 877 în valoare de 200 fr., și 66 fr. 98 cr. în bani numărați – 1.000 fr. Capitalul de 50 fr., de la Luon Munteanu încă e amintit în document, însă acela s-a fost scop încă în oct. 877 și așa s-a pus în bani gata, ca să nu fie nici o greutate, când se străpune la Capitul.

Obligațiunile de la Silvășieni deja transcrise pe numele fundului nu le-am străpus încă, căci Capitulul nu bucuroș primesce obligațiuni mai mici, dară după ce a primit acum manipularea fundului, le va primi și acele căci și altcum după cuprinsul obligațiunilor la caz de proces numai Capitulul poate da plenipotenția la avocat.

Destinațiunea fundului e cuprinsă pe larg în documentul fundațional ce-l veți primi în zilele aceste. Deocamdată ajutorul e puțin, însă poate cresce în arbore mare, pentru numai jumătate venitul se va aplica iar jumătate în veci se va tot capitaliza și gutta cavat lapidem.

Proiectul pentru regularea parochiilor din acel comitat s-a așternut deja la ministrul Cultelor modificat după cum a poftit el, și eu cred că acum nu va mai face abiecțiuni altele. În scrisoarea trecută am fost amintit ca să întrebi la / ? / de acolo starea capitalului cu 1 ian. 879, deci vă rog

și acum pentru acesta cu acea însă modificare ca primind despre fundațiune deja de la Ordinariat înștiințare, rezultatul să-l faci cunoscut din oficiu și de-a dreptul Venerabilului Capitul, care are pe venitoriu a îngriji de fundațiune. De la lăsământul lui Jova încă ar primi diecesa vreo 30.000 fr., capital, însă oamenii noștri paremi-se că se tem de atâte manipulări și nici că le pasă mult. În toamna trecută s-a fost mai ațâțat focul de paie între ambele părți acum însă iar dorm oamenii cu ambii advocați cu tot, ceea ce desigur merge în dauna și a binelui public și a neamurilor pretendente; după ce principiul pentru egala împărțire este deja primit.

Cu episcopia Oradei mi se pare că vom fi eludați și ne vom trezi cu un al doile Olteanu precum se aude – cine știe din ce parte, iar beneficiul episcopesc până atunci lu folosește Nedeczky, nepotul lui Deak. Pași energici ar fi de lipsă aici din partea Metropolitului până la locurile mai înalte, căci dânsul e competent ba și obligat în asemenea caz a se întrepune.

Profit de ocaziune a vă pofti Anu nou fericit și prosperare, cu deosebită stimă rămânând al Rmei Frăției Tale credincios în Xr Frate Petru Popu, canonicu.

Lugosiu în 13/1 879.

<verso> Donațiune fond. scolas.

Nr. 8/vicar. Papp Petru canonicu în Lugosiu face o donațiune pentru un fond școlastic pe sama districtului vicarial. Specificarea starea capitalului fondului district. vicarial de la cassa parsimoniale din Hațieg să străpune Capitulului. 22/1 879

Densu/șianu/

DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațieg, Dosar 1/1879, f. 103-104.

IV

Nr. 162/79

Reverendissime Dle și Frate !

Rssimul D. și Frate Petru Pop, cvanonic cancelariu străpunând cestui Capitul trei obligațiuni fiecare de câte 20 fr., spre întabulare în favoarea Fondului districtuale al Hațiegului pe realitățile debitorilor Frențiu și Josia Nopcea și George Macra, toți trei din Silivasiul Super., subînsemnatul în numele Capitulului și la espressa dorinția a preatinsului fundatore, acestea obligațiuni cu suplicele și rubrurile necesarii proveđiute în 21 fruste se tramit la Rssima Fr. Ta cu onorifica recercare că însuși să binevoiești a le preda la Oficiul funduarius respectiv și a veghia pentru accelerarea possivera a întabulațiunei. Cu distinsă frățiescă estematiune rămânând

Rssime Fr. Tale
Lugosiu 7/4 79

addictu frate
Ștefanu Moldovanu
Prepositu

Reverendissimului Dnu Beniam. Densușianu, Vicariu for. în Hațieg.

<verso> Praes. 11/4 879.

Nr. 163 Fond. Școl. distr. vic. Hațiegu. Capitulu cath. Lugosiu străpune spre întabulare câteva obligațiuni ale datornicilor fondului din Silvasiu Super.

În 18/4 a.c. s-au străpus actele la județiul de întabularea local.

Densu/șianu/

DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațieg, Dosar 2/1879, f. 124.

MEMORIE ȘI ISTORIE ÎN SATELE DIN BANATUL MONTAN

VALERIU LEU, CARMEN ALBERT

Relația memorie-istorie este unul dintre cele mai actuale subiecte, s-ar putea spune că este, într-adevăr, un subiect la modă¹.

Discuțiile despre memorie se animă, cum este și firesc, la final de epoci istorice, de cicluri, atunci când se fac aprecieri, bilanțuri, evocări. În mediul românesc finalul de secol și de mileniu n-a fost doar o chestiune cu semnificație cronologică ci în mod particular, o ruptură de anvergură, o schimbare acceptată și privită ca un nou început, deschiderea spre o eră nouă, un punct după care totul trebuie reevaluat – prezent, viitor și chiar trecut. Cum se întâmplă peste tot și întotdeauna în astfel de împrejurări, lucrurile nu sunt percepute doar ca o ruptură, o redeșteptare, și o reînviere ci se naște și un puternic sentiment al reînnodării firului rupt printr-un accident, o traumă istorică².

Nimic mai firesc deci decât interesul pentru memorie și implicit pentru istorie căci istoria este parte a memoriei iar memoria obiect al istoriei³. Cele două sunt, într-un anume fel, cosubstanțiale, comunică în mod evident și tocmai de aceea își pot transmite una alteia nu numai virtuțile ci și slăbiciunile⁴.

¹ O listă ar fi mult prea lungă așa încât vom menționa doar câteva lucrări esențiale: P. Chaunu, *La memoire de l'eternite*, Paris, 1975; *Idem*, *La memoire et le sacre*, Paris, 1981; M. I. Finley, *Mythe, memoire, histoire. Les usages du passe*, Paris, 1981; P. Nora, *Les Lieux de la Memoire*, I-III, Paris, 1984-1993; J. Le Goff, *Histoire et memoire*, Paris, 1988; R. Koselleck, *Le futur du passe*, Paris, 1990; M. Halbwachs, *La Memoire collective*, Paris, 1997 (ediția G. Namer); K. Pomian, *Sur l'histoire*, Paris, 1999; Vezi, între altele, în istoriografia noastră: Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție*, Iași, 1998; S. Nicoară, *Istorie și imaginar. Eseuri de antropologie istorică*, Cluj, 2000; A. Gavreliuc, *O călătorie alături de "celălalt". Studii de psihologie socială*, Timișoara, 2000; V. Leu, *Memorie și memoriabil în Banatul istoric*, în "Orizont", Timișoara, nr. 10/2002. O variantă rezumată a studiului de aici, inițial un capitol dintr-o carte a celor doi autori, a fost publicată de C. Albert în revista "Reflex" din Reșița, nr. din octombrie 2003.

² S. Nicoară. *Op. cit.*, p. 46.

³ J. A. Barash, *Presentation*, în "Memoire, Histoire, Revue de Metaphysique et de Morale", nr. 1/1998, p. 3.

⁴ Al. Zub, *Op. cit.*, p. 65.

În ceea ce ne privește, vom încerca să atragem atenția asupra reacțiilor lumii rurale românești din Banat în raport cu această chestiune. Satul a oferit istoriei românești principalul cadru de manifestare vreme îndelungată, inclusiv astăzi jumătate din populația țării aparține ruralului. În epoca la care ne referim procentajul era însă cu mult mai mare, de peste 90%⁵. Vorbind despre lumea rurală nu ne vom referi însă numai la țărănime ci la întregul complex rural mult mai puțin omogen și mult mai diversificat decât l-a evaluat o istoriografie aflată până nu de mult în postură ancilară față de puterea politică. Cu toate adâncimile și consistența sa, ruralitatea a rămas mai de grabă în conul de umbră al interesului istoric și asta în ciuda declarațiilor de intenție. Vocea, vocile sale nu au fost auzite sau nu am știut noi să le ascultăm, n-am vrut să le înțelegem mesajul, codurile propuse și atunci ne-am mulțumit să declarăm că avem de a face cu o lume "tăcută"!

Desigur, veacuri lungi spațiul acesta a fost dominat cultural și în comunicare de oralitate și memoria a urmat un mod specific de conservare și de transmisie dar vine un moment pe care noi îl identificăm a fi, pentru Banat, mijlocul veacului al XVIII-lea, a doua jumătate a acestui veac în întregul său, odată cu declanșarea marilor reforme școlare susținute de iluminismul monarhic austriac când se produce o expansiune fără precedent a scrisului ceea ce îngustează semnificativ teritoriul controlat de analfabetism⁶. Scrisul se democratizează, cercul celor inițiați se extinde, accesul la carte schimbă fundamental lucrurile. Se produce și o expansiune a unui nou fel de conservare și transmisie a memoriei. Inventarul fondului librar bănățean din veacul al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor, provenind din mediul rural, a fost finalizat⁷ astfel încât se poate trece de la estimări la precizie. Se constată o creștere

⁵ T. Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societatea rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, 1997, p. 12. Situația, cu mici diferențe, era aceeași în Banat și în Transilvania. O sinteză asupra lumii rurale în Banat lipsește deși există destule studii punctuale. Vom menționa însă lucrarea excelentă – poate fi chiar un model – dedicată unei regiunii învecinate: B. Ștefănescu, *Lumea rurală din Crișana între Ev Mediu și Modern*, Oradea, 1998.

⁶ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 113-131; Asupra raportului dintre oralitate și scris în satul bănățean vezi V. Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat (1700-1830)*, Reșița, 1996, p.15-35.

⁷ I. B. Mureșianu, *Cartea veche bisericască din Banat*, Timișoara, 1985, V. Leu, *Cartea veche românească din bisericile eparhiei Caransebeșului*, Reșița, 1996.

extraordinară a numărului de cărți solicitate de un număr mare și în continuă creștere de alfabetizați - s-au deschis școli aproape în fiecare sat. Evaluarea consecințelor acestei explozii este încă departe de a se fi terminat dar cu certitudine, în sate, crește odată cu numărul de cărți și cititori și numărul însemnărilor manuscrise pe filele tipăriturilor din biserici⁸. Era, aceasta, o modalitate prin care satul, oamenii săi, fixați potrivit unor criterii și nu de întâmplare, se exprimă în scris. Se creează o categorie de texte de mică întindere dar foarte numeroase (câteva mii pentru provincia bănățeană) provenind tocmai de la această lume despre care afirmaserăm atât de hotărât că ar fi o lume a tăcerii. Prin aceste documente manuscrise avem totuși ocazia să-i cunoaștem atitudinile inclusiv în ceea ce privește relația memorie-istorie cu precizarea că nu este vorba de texte teoretice, de afirmații explicite ci de “aplicații” practice, documente pe care s-au imprimat acele convingeri interioare, nemărturisite deschis dar descifrabile la un anumit cod al lecturii, sunt mărturii care conservă atitudini, mobilități sau imobilități semnificative. Putem afla cine, ce și cum avea de spus ceva pentru contemporani și pentru cei ce aveau să urmeze. Nu mai erau doar “vorbe”, cuvinte ce o dată rostite “zboară” și se uită ci semne grafice care rămân, pe care le puteau citi cei din veacul acela și din veacurile viitoare. Se poate deci proceda la operațiuni de stocare și de transmisie în timp a unei informații considerată a fi importantă, semnificativă. Evident, noua formă de “stocare” și “transmisie” are și valoare de probă concretă, materială care putea inculpa sau disculpa în anumite împrejurări. Angajamentul și riscul cresc în toate dimensiunile lor căci aceste însemnări se făceau pe cărți publice, cărți comunitare aflate la îndemâna și sub ochii tuturor. De aici o responsabilitate mai mare, o reevaluare a raportului cu textul care, dat fiind tocmai această responsabilitate, începe să aibă un “proprietar”, este semnat, asumat. Rar se găsesc însemnări care să nu poarte o semnătură și când se întâmplă totuși acelea au condiție neutră, anunță lucruri dacă nu banale în orice caz lipsite de implicații, cum sunt, de pildă, la Docnecea, pe Mineele râmnicene: “*Mineiul (pe) luna lui decemvrie care s-au tipărit acuma rumânește, în zilele prealuminatului domn Alexandru Voevod. Pre anno 1805 s-au scris*”⁹ sau “*Această carte este a sfintei*

⁸ V. Leu, *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în Veacul Luminilor*, Reșița, 1993, p. 26-87.

⁹ *Mineiul pe luna decembrie, Râmnic, 1779*, exemplarul de la Docnecea (jud. Caraș-Severin), nr. inv. 127.

bisărici din orașul Docniacea care are hramul S(fântul) Gheorghe mare, patronul ei, și se ține cu slavă mare"¹⁰. Inscriptiile nesemnate sunt extrem de rare, trebuie insistent căutate fapt căruia nu-i poate lipsi semnificația. Distingem tocmai prin acest caracter public al însemnărilor - la nivelul intenției - un rudiment de presă, dorința de a se consemna, de a se anunța (uneori evenimente "mărunte", familiale, nașteri, botezuri, cununii, decese etc.) dar și a se lua o atitudine, de a se pronunța. Din lectura lor însă izbucnește copleșitoare spaima de uitare. În acest sens scrisul intervine salvator, este perceput ca un remediu, ca mijloc de împotrivire a omului la fuga timpului. Din întregul eșantion de însemnări păstrate până astăzi, cam o treime sunt însemnări de pomenire, nu fac să menționeze decât un nume, eventual o funcție, locul și momentul scrierii¹¹. Sunt cele mai scurte, cele care aparțin categoriei celei mai diverse de la preoți și învățători, la crâsnici, oameni obișnuiți și chiar elevi de școală. În ciuda diversității grupul este unificat prin împărtășirea aceleiași convingeri că numai uitarea distruge cu adevărat dar ea, de acum, are un remediu, un antidot aflat la îndemână, scrisul. Nu ezită deci să se folosească de ocaziile ivite pentru a recurge la el. Numele, alte elemente restrânse de identificare (meseria sau poziția în comunitate sunt cel mai adesea invocate) și data sunt suficiente pentru a reuși trecerea din uitare în memorie. Omul, da este trecător, trupul său este pământ și în pământ se va întoarce așa cum spune sfânta scriptură, dar clipa vieții poate fi eternizată totuși prin păstrarea amintirii. Trupul omenesc este perisabil dar scrisul nu, rămâne în veac perpetuând amintirea. Ceea ce are mai valoros omul creștin – sfintele cuvinte rostite de Mântuitor – s-au transmis în scris. De altfel sacralitatea scrisului are o componentă intrinsecă, este mai veche decât creștinismul de unde și respectul pentru semnele grafice în satele Banatului, ca peste tot altundeva¹². Potrivit Bibliei primul text scris îl avea ca autor pe Dumnezeu: "*Când a isprăvit Domnul de vorbit cu Moise pe muntele Sinai, I-a dat cele două table ale mărturiei, table de piatră, scrise cu degetul lui Dumnezeu*". (Exodul, 31, 18) Ceea ce s-a reținut în mentalitatea populară este și responsabilitatea pe care o are cel ce scrie, interdicția de a încălca un text preexistent, amestecul în spusele altuia care, în cazul textelor cu caracter sacru,

¹⁰ *Mineiul pe luna mai*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Docnecea, nr. inv. 126.

¹¹ V. Leu, *Banatul între arhaic și modern...* p. 31-32.

¹² Despre sacralitatea scrisului vezi A. Marino, *Hermeneutica ideii de literatură*, Cluj-Napoca, 1987, 64-67.

ar duce la sacrilegiu. *Apocalipsa lui Ioan* lansează un serios avertisment împotriva “colaborării”, împotriva oricărei tentații de afectare a textului: “*Mărturisesc oricui aude cuvintele proorocite din cartea aceasta că, dacă va adăuga cineva ceva la ele, Dumnezeu îi va adăuga urgiile scrise în cartea aceasta. Și dacă scoate cineva din cuvintele cărții acestei proorocii, îi va scoate Dumnezeu partea lui de la pomul vieții și din cetatea sfântă, scrise în cartea aceasta*”. (Apocalipsa, 22, 18-19) Contactul cu scrisul trebuie deci să fie dominat de responsabilitate fiindcă scrisul are puteri extraordinare, virtuți supraomenești. Sunt destule cazuri în care oamenii de odinioară purtau asupra lor anumite texte scrise convinși că astfel vor fi feriți de necazuri¹³. În acest orizont trebuie deci înțeleasă evoluția culturii scrise în mediul tradițional, acolo unde se făceau acele însemnări manuscrise pe cărți. Nu oricine, nu orice și nu oricând putea însemna. Regula își va pierde din tărie pe măsură ci știința de carte cucerește spații tot mai vaste iar scrisul devine o chestiune cotidiană chiar și în mediul rural dar convingerea în tăria și în virtuțile scrisului rămâne. În primul rând convingerea că scrisul poate eterniza, poate birui timpul. El este marele antidot la neuitare, amneziile sunt învinse de scris. Nu este oare atât de vie în imaginarul colectiv cartea cea mare de judecată, aceea în care sunt înscrise ca probe, ca dovezi, toate faptele oamenilor și care se deschide la Judecata de Apoi cea înfricoșată de la care nu se poate nimeni sustrage, împărați, ostași și țărani deopotrivă? Dacă Dumnezeu recurge la scris și-l dăruiește oamenilor aceștia sunt datori să-l folosească în primul rând pentru a nu uita. Memoria și istoria se sprijină deci pe scris, istoria chiar în mod exclusiv așa cum vom arăta la locul potrivit. Faptul era de notorietate, era o convingere comună. Plecând de la aceasta s-a constituit chiar un tip anume de însemnare, foarte frecventă, un stereotip, un fel de formular sui-generis în care se schimbau numai datele individuale, încolo era cam același peste tot. Se scria tocmai pentru că oamenii știau că sunt trecători.: “*Scris-am eu, Dimitrie Bumbăcilă, cu mâna de țărână și mâna va putrezi dară scrisoarea în veac se va pomeni*”¹⁴. Tot așa, în alt sat și în altă vreme: “*Această scrisoare am scris(-o) eu, Nicolae Dobrovoi (...)*

¹³ Între aceste texte care au cunoscut și o astfel de utilitate – amulete – se numără *Călătoria Maicii Domnului la iad, Legenda Duminicii, Legenda lui Sisinie, Cele 72 de nume ale lui Hristos* din care s-au și descoperit în Banat mai multe exemplare manuscrise. Vezi. V. Leu *Cartea și lumea rurală...*, p. 224.

¹⁴ Însemnare pe *Octoih*, București, 1720, exemplarul de la Sadova Nouă, inv. 599.

*scris-am cu mâna de țărână, mâna aceasta va putrezi iară cuvintele acestea n-or mai putrăzi. În Buchin, în 28-lea octombrie 1816*¹⁵ sau *"Spre aducere aminte de mine am scris cu mână de țărână și cu pana de găină, mâna va putrezi iară scrisoarea în veac va rămânea. Nicolae Laios iaste învățătoriu în Valea Bolvașnița. 1849"*¹⁶. Omul este țărână și viața lui este asemenea unei flori care trăiește doar o clipă. Imaginea aceasta, una biblică, este preluată din cărțile sfinte: *"Să să știe când am scriat eu, cel cu mâna de țărâna pământului pe carele călcând și alergând pră dânsul și aștept zioa sfârșitului vieții miale și o floricică dă pră câmp fiind viasălă care deacă răsare soarele prestă zi dă căldura și să veștejaște, așa și noi cei muritori, în viața aceasta, sântem. Însămnat la 3-lea martie, 1808, Pavel Trailovici învățător"*¹⁷. Clișeul, desigur, mai vechi decât însemnarea lui Trailovici: *"... mâna este ca o floare ce înflorește primăvara și când o lovește soarele pică ca când n-ar fi fost. Așa și mâna mea va putrezi dar cine va udi să mă pomenească întru împărăția lui Dumnezeu (...)* Să se știe când am scris eu, Rusălin Iancovici învățător în Biniș. Și am scris în luna lui aprilie 8 zile, anul 1788"¹⁸. Menționarea numelui pe o carte era mai importantă decât multe alte crezuri în epocă. Dreptul acesta și-l asumau unii prin abuz și atunci se stârneau reacții pline de ironie, intervenea, ca să spunem așa, oprobriul public. De pildă la Petnic s-a făcut o însemnare de acest fel: *"Pau Domășneanu, jude și scriitori, nr. 49, din Petnic, anu(l) 1859"*. Mai jos cineva a luat atitudine: *"Aceasta nu era nouă de lipsă, că știm că mulți sunt scriitori și juni însă nu e vrednic numele nostru a se pomeni în carte (...) și mai vârtos caută dacă iaste numele celui ce au dat cartea la tipari și tocmai atunci, că nu ni nouă aceluia asăminea, și mai tare zice vorbă înțeleaptă, "Unde nu ți-e blidu(l) nu întinge lingura!" Aici că ai fost scriitori, n-ai avut lipsă a te subscria (...) că aceasta nu-i îngăduit!"*¹⁹ În schimb cei care făceau un gest important, ca cel de donație către biserică căpătau dreptul de a fi scriși cu pomelnicul întregului neam – vii și morți - spre pomenire. Acesta era de altfel scopul principal – pomenirea: *"Pomelnicul lui Paul*

¹⁵ Însemnare pe *Mineiul lunii octombrie*, Buda, 1804, exemplarul de la Buchin, 528.

¹⁶ Însemnare pe *Triod*, București, 1746, exemplarul de la Moniom, inv. 46.

¹⁷ Însemnare pe *Molitfelnic*, Râmnic, 1706, exemplarul de la Grădinari, inv. 1333.

¹⁸ Însemnare pe *Triod*, București, 1746, exemplarul de la Moniom, inv. 46.

¹⁹ Însemnare pe *Mineiul unii iulie*, Buda, 1805, exemplarul de la Petnic, inv. 556.

*Bumbăcilă: Vii: Ianăș, Anuța, Petru, Moisei, Anuța, Mărtin, Ianăș, Mărtin, Petru, Ioan, Simeon, Măria, Petrușa, Floare, Cătălina, Ianăș, Măria, Măgdălina, Petru, Nicolae, Cumbria, Petria, Băcilă, Cătuța, Ianăș, Măgdălina. Pomelnicul lui Ianăș Peica. Vii: Ianăș, Anuța, Petru, Moisei, Măria. Morții: Lupu, Sorinca, Măria, Mihai, Pau, Ana, Stoica, Fira, Ilie, Pau, Ana, Ianăș, Meda. Pomelnicul lu(i) Ianăș Juderea din Vălișoara: Vii: Ianăș, Măria, Cătălina, Măgdălina, Măria. Morții: Petru, Cătălina, Petru, Iacob, Giurgi, Giurgi, Vasile, Giurgi, Mihai, Drăgălina, Adam, Oprița, Petru, Adămica, Ioan, Anuța, Mihai, Oprița, Andrădea, Ana, Măgdălină, Măria, Cătălina, Ioana, Iconia, Măria, Anuța, Ianăș*²⁰. Toate aceste nume se notau pentru a fi pomenite atunci când se citeau cărțile și puteau fi pomenite numai dacă erau scrise altfel – o știau cu toții - vor fi uitate: “Acest crug de douăsprezece Miniaie sânt dăruite sfintei bisărici (cu) hramul Sfântului ierarh Nicoae în orașul Mehadiei de socru-meu, Gheorghe Ioan Arnăutu. Care să va îndeletnici a ceti, rog să zică “Dumnezeu să-l ierte!” Iunie 19, 1785, Gheorghe Stoica paroh”²¹. Așadar neuitarea și pomenirea celui “dus” în lumea de dincolo, legate, determinându-se una pe alta, erau importante căci pomenirea îi va ajuta aceluia. Se stabilea astfel o relație între cei “duși”, cei prezenți și cei ce aveau să vină: “Spre neadormită s-au încheiat a mea pomenire cetind eu întru această carte ce se zice a “Facerii” și îndemnă cuvântul și inima a-mi pune numele întru început și să cauți cetitoriule și la sfârșitul cărții că și acolo mă vei afla pomenit, cetitoriule, de două ori tu pe mine! Iar D-zeu să te pomenească pe tine dimpreună cu mine de 2000 de ori întru împărăția sa în veci nesfârșită, amin! Bogăltin, 20 ianuarie 1824. Gheorghe Dimitrievici paroh...”²² Iată deci un nou personaj al satului și încă unul aflat în viitor dar într-un punct sensibil, chiar decisiv, cititorul! Prin urmare este greu de susținut că cei ce însemnau “nu se gândesc nici la un patron, nici la un public ci pun pe hârtie ce știu, din simplu impuls instinctiv de a nu lăsa faptele să se piardă ori nevoia de a face și pe alți, necunoscuți, martori ai suferințelor, isprăvilor și întâmplătoarelor bucurii ale lor. Este istoria țării prin cei mici”²³. Că oamenii aceia se gândeau

²⁰ Însemnare pe *Evanghelie*, Sibiu, 1807, exemplarul de la Petroșnița, inv. 599.

²¹ Însemnare pe *Mineiul lunii aprilie*, Râmnic, 1780, exemplarul de la Mehadia, inv. 1626.

²² Însemnare pe *Biblie*, Blaj, 1795, exemplarul de la Bogăltin, inv. 791.

²³ N. Iorga, *Istoria țării prin cei mici*, în “*Revista istorică*”, VII (1921), nr. 1-3, p. 26

la un public este neîndoios dar acel public era mai de grabă unul plasat în viitor și la acela nu se putea ajunge decât prin scris și prin citit care, la rândul lor, trebuiau să determine finalitatea dorită – pomenirea!

Acest fel de însemnări deși foarte numeros nu era totuși nici pe de parte singurul. Se consemna tot ceea ce părea a fi memorabil, ceea ce ieșea din tipare, din obișnuit, era vizibil, excepțional, atrăgea atenția fie că era vorba de evenimente politico-militare fie că era vorba de fenomene meteo. Toate aceste inscripții acumulându-se treptat, generație după generație, se constituiau în arhive locale ce stocau memorabilul în formă scrisă, începeau să fie percepute ca fiind valoroase ele însele ca și cărțile ce le serveau de suport și în consecință trebuiau protejate. Statutul de cărți comunitare era primul nivel de protecție. Cei care erau tentați să le fure – și au fost și astfel de cazuri – erau dinainte blestemați cu blesteme grele. Cazul de la Ticvaniul Mic a devenit exemplar prin citarea frecventă: *“Această sfântă și D-zeiască carte ce se chiamă Poucenie iaste a beserici(i) di la Ticfan Mic și iaste cumpărată cu bani gata florinți 16 iar care din cei bisăricești adecă preoți sau din boieri sau din sihaștri adecă călugări sau din arhieriei sau alte limbe străine sau oricare ar îndrăzni sau să o fure sau să o înstrineze să nu să socotească nescine cu minte proastă ca să o-nstrineză iar carii ar îndrăzni ca să o fure, acela să fie anatema și supt blestemul acelor 318 sfinți părinți ce s-au strâns la sfântul sobor în Țarigrad 150 și al treilea sobor în Efes 200 și de al patrilea sobor ce s-au adunat în Chalchidon 630 și al cincilea sobor 160 și al șasălea sobor 110 și să i să versă mațele ca la Arie și am scris eu Ioan Nedici fratele popi(i) P(etru) den Oravița când am fost la Ticfani(i) Mici de am învățat nește. Câțiva copii carte”*. Nici în aceste împrejurări nu uită totuși să se roage eventualul cititor *“să mă pomeniască și pre mine, mai sus numitul Ioan la anul de la în(n)oirea lumii 1761 iar de la zidirea lumii 7264 în luna lui noiembrie 27 de zile. Și am scris cu mâna de țărână și mâna va putrezi iar scrisoarea va sta în veci”*²⁴. Cu mult mai înainte, pe o carte tipărită de Antim Ivireanul, ajunsă în Valea Carașului cândva, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, s-a însemnat textul unui blestem ce încerca să prevină aceiași faptă: *“Întâmplându-se vreun om fără minte să fure, herul, pietrile, lemnele să putrezească iară el să nu putrezească, nici să nu cumva, fiind de omenie, să nu o de la beserică și preotul beserici(i) să fie volnic să o de să învețe din ea și iară să se afle la*

²⁴ Însemnare pe *Cazanii*, Râmnic, 1748, exemplarul de la Ticfaniul Mic, inv. 1549.

biserică”²⁵. Este evident, având în vedere mentalitatea epocii, că astfel de blesteme “preventive” aveau efect, că ele constituiau într-adevăr o modalitate de protecție²⁶. Existau însă situații în care trebuiau luate măsuri speciale. Războaiele au făcut adevărate ravagii în fondul bibliofil bănățean implicit deci în aceste mici arhive scrise păstrate în biserici pe file de cărți. Cea mai distructivă invazie otomană s-a produs în 1788. Atunci au fost arse multe sate cu biserici cu tot și bineînțeles s-au pierdut multe cărți. Tocmai de aceea după război, pentru a-și reface fondul librar, Banatul ortodox recurge pentru prima oară la importuri masive de carte blăjeană față de care păstrase o mare suspiciune. Au fost pierderi mari deși se luaseră din vreme anumite măsuri. În anul acela, la începutul ostilităților, episcopiile ortodoxe și în primul rând cea de Vârșeț aflată în zona expusă, au transmis tuturor parohiilor un ordin prin care erau obligate să adune odoarele bisericii și mai ales cărțile într-o ladă pe care s-o pună într-o căruță cu cai de ham pregătiți astfel încât la cel mai mic semn arhiva bisericească să poată fi salvată: “...iară fiindcă sfârșitul a fieștecăruia lucru nouă iaste neștiut, întru toată întâmplarea gata nouă ni se cuvine a fi, pentru aceea, cu aceasta bineîncuvințeniilor voastre neîncetat vă încredințez ca unealtele care sunt mai de bună treabă și cărțile într-o ladă să le așezați și toate gata să le țineți, ce întru întâmplarea nevoii cei mari pe sine și unealtele bisericești să puteți mântui”²⁷. Memoria făcea parte deci din valorile, din achizițiile comunitare care trebuiau salvate cu orice preț căci de memorie este vorba în cele mai multe cazuri indiferent de felul însemnării. Acele inscripții de pomenire care țineau neapărat nominalizarea individului (altfel nu avea rost întregul demers) fac relația implicită între memorie și identitate, o exprimă. Întreg lanțul - memorie, identitate, pomenire – se referea la chestiuni personale, erau chestiuni personale. Mai târziu se realizează că există și o memorie a colectivității, aceasta înțeleasă nu ca sat ci ca parohie, comunitate de creștini. Biserica era centrul satului și centrul lumii, locul cel mai respectat. Acolo se păstrau de altfel și cărțile. Biserica tezauriza memoria scrisă a localității, acolo era incinta în care, mai mult ca în orice alt loc, se refăcea, în fel și chip, unitatea tuturor, a celor vii și a celor morți. Biserica era – așa cum spuneau scripturile – tocmai o astfel de unitate creștină iar în biserică

²⁵ Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1705, exemplarul de la Grădinari, inv. 1655 B.

²⁶ Vezi D.H. Mazilu, *O istorie a blestemului*, Iași, 2001.

²⁷ *Protocolul de circulare al parohiei Bogodiniți*, Circulara din 8 august 1788.

se păstrau cărțile cu numele celor ce doreau să fie pomeniți în viitor. Moartea deci nu putea priva de viitor, nu încremenea lucrurile și nici timpul.

O încercare de clasificare riscantă și evident incompletă, contestabilă ca orice clasificare ar putea enumera câteva tipuri de însemnări – de pomenire, biografice și autobiografice, despre biserică și școală instituțiile societății rurale românești din Banat, despre mersul vremii și al recoltelor dar și despre ceea ce am putea numi “marea istorie”.

Ultimele sunt cele mai spectaculoase nu pentru că ele ar putea aduce date noi, de pildă, despre un eveniment de extensie regională sau chiar continentală, evenimente cunoscute în detaliu din fel de fel de alte surse, din documente elaborate direct de cei implicați la nivel de decizie ci pentru că în astfel de inscripții se întâlnesc exteriorizate, vizibile la nivelul orizontului rusticității bănățene de odinioară, memoria și istoria. Chiar și în acest mediu tradițional relația lor se manifestă tipic, la fel ca peste tot și oriunde.

Cum am spus deja biserica, instituție ce păstrează cărțile vechi, textele tainice, este și astăzi percepută ca un loc păstrător de memorie. Este, mai întotdeauna, și cea mai veche clădire din localitate, fapt care în sine dă un anume ascendent. Toate celelalte instituții – administrația – sunt “noi” în raport cu biserica. Ea există de când lumea! Nimic mai firesc deci ca și documentele cele mai vechi să fie căutate tot la biserică, în biserică. Chiar dacă nu mai are hârtii are în schimb pe ziduri înscrisuri vechi cu litere “bătrâne” pe care nimeni nu le mai știe citi. Istoria satului – poți întreba pe oricine – începe la biserică! Într-adevăr sursele cele mai vechi și mai directe, provenind chiar de la oamenii locului, s-au păstrat aici, sunt însemnările pe cărți și după ele fel de fel de alte documente elaborate de o birocrație ecleziastică destul de harnică și de productivă în cazul Banatului. Cu toate că au fost o mulțime de dispoziții de a se preda “fonduri arhivistice” la depozitele de stat, s-a observat nu o dată – este se pare chiar o regulă – tentația de a păstra hârtii vechi, cărțile vechi etc. Există o legătură între comunitate și aceste hârtii care-i păstrează memoria și istoria, un atașament care vine de foarte departe.

Însemnările privind “marea istorie” pun în evidență mai bine ca oricare altele modul cum memoria este “preluată” de istorie care se străduiește să o “corecteze” și să o “disciplineze”. Uitările memoriei au rămas pete albe care,

uneori, s-au umplut cu mituri. Istoria are pretenția că va înlătura porțiunile albe cu “date exacte”, “adevărate”²⁸, este doar o știință!

Primul mijloc la îndemână a fost cronologia. Lucrurile, întâmplările extraordinare nu mai sunt aruncate imprecis în timp – “o dată ca niciodată”, “cândva” – ci sunt fixate exact. Este adevărat că multe, cele mai multe din însemnări, nu fac o retrospectivă, nu se referă la un trecut îndepărtat ci la evenimente în desfășurare sau petrecute cu puțin timp în urmă, nu sunt memorie ci oferă material memoriei, este vorba, cu alte cuvinte, de memorabil. Se începe prin a se consemna neutru un eveniment riguros indicat cronologic. Desigur, războaiele sunt cel mai frecvent consemnate pentru că au afectat dramatic, violent locul și oamenii săi. Iată un exemplu din vremea ultimei invazii otomane în Banat: “... întru acest an au fost răzmeriță cu Turcu(l), în anu(l) 1788. Întru acest an am fost robiți de turci și am fugit pestă Murăș, la Crișu Alb și am șazut acolo 4 luni. Ne-au hrănit Împăratu(l) câte 6 zloți. Și când am venit (na)apoi, la pământul nostru, n-am aflat nimic. Și pietrile au fost arsă! Ce să vede acum tot de nou s-au făcut. În Iablanița, 6 noiembrie, Zaharia Tatucu, 1788...”²⁹. Există aici, cum am spus, o rigoare cronologică demnă de remarcat dar este una pe durată “scurtă”, de numai câteva luni. Sunt însă însemnări care fac recapitulări exacte pentru perioade cu mult mai mari, de decenii: “La anul 1788 s-au început răzmerița cu turci(i) și au ținut bătăi ani trei și s-au pus pace cu turcu(l) la anu(l) 1791 și iar s-au început bătaia cu franțuzu(l) la anu(l) 1792. Și tot au fost bătaie până la anu(l) 1814, Maxim Vodă (...) învățători”³⁰. Un dascăl de țară din munții Banatului pune o întreagă epocă sub semnul războiului, era evenimentul, fenomenul care dădea continuitatea, permanența, caracteristica deceniilor de la finalul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor. Se ajunge chiar ca tocmai anii de pace să fie consemnați ca excepție, ca anomalie într-o vreme de apetit războinic: “Anu(l) 1801, 1802 și 1803 am avut luncanșce, adecă pace. Nici o răzmeriță, cu nima! Numai

²⁸ S. Nicoară, *Op. cit.*, p. 34.

²⁹ Însemnare pe *Evangelhie*, București, 1775, exemplarul de la Iablanița, Astăzi în Depozitul de Carte Veche Bisericească al Mitropoliei Banatului din Timișoara, inv. 19.979. Cf. N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 77.

³⁰ Însemnare pe *Mineitul lunii martie*, Buda, 1804, exemplarul de la Cornereva, inv. 925.

turcii cu pazmangii de la Diu”³¹. Pentru Maxim Vodă războiul cu turcii este egal, la fel cu cel împotriva Franței și, din multe puncte de vedere chiar așa și era. Totuși în acea vreme în satele montane existau deja oameni capabili să identifice și diferențele și să le nominalizeze. Mai întâi însă vom menționa că, în privința cronologiilor, se atinge o performanță prin Ilia Călțun, preot în satul Pârvova (după ce fusese o vreme subofițer de grăniceri și participase la campania din 1788-1789 nu numai în Banat ci și în Țara Românească și în Timoc)³². El fixează reperele fundamentale pentru geografia politică a regiunii central-est europene pentru mai bine de un secol. Începutul cronologiei sale îl fixează la asediul Vienei și într-adevăr atunci și acolo debutează evenimentele care vor determina modificări în chiar destinul istoric al regiunii. Să fi înțeles Ilia Călțun din Pârvova anul acela, 1683, ca ora zero a unei noi ere, a unei “noi” istorii în care avea să fie prinsă decisiv și provincia sa: “În anu(l) 1683 au tunat turcii în Beci. În anu(l) 1717 au luvat neamțu(l) Temișvara de la turci. În anu(l) 1736 au fost a 2-a răzmeriță cu Turcu(l). În 1739 au luat turcii Belgradu de la nemți. În anu(l) 1786 au venit lăcustele și s-au ținut în hotaru(l) nostru 7 ani dar mai mult la Halandiu, hotaru(l) (satului) Globurău. Annu(l) 1788 s-au început răzmerița a 3-a oară cu otomani(i) turci și amărute fu. Anu(l) 1793 să începu răzmerița cu Franția și ținu 15 ani. Scris-am eu, I(lia) Călzun paroh P(â)rvovii”³³. Succint dar limpede Ilia Călțun așează perfect punctele de referință geo-politică pentru veacul al XVIII-lea. Iată un mod de organizare a memoriei din perspectiva istoriei, de organizare și de pregătire a “datelor” pentru viitor. Fiindcă memoria colectivă (ca și cea individuală) este amnezică și infidelă, în ajutorul ei vine – cum am spus – istoria, adversara erorilor și a “uitărilor”. La nivelul orizontului său cultural, vizibil din vatra unui sat de munte, Ilia Călțun oferă memoriei remediul istoriei. Este, în acest început rudimentar de gândire istorică, o convingere care se cere și ea remarcată: nu există identitate fără istorie dar nu există istorie decât dacă este scrisă! Punctul acesta de vedere era însă, trebuie să spunem, deja comun pentru iluminiștii bănățeni, este de altfel și motivul pentru care mulți scriu “istorii”. Ilia Călțun putea să-l știe din lecturi și este de menționat adâncimea și viteza

³¹ Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul de la Pârvova, inv. 766-769.

³² Despre Ilia Călțun, biografia sa, vezi V. Leu, *Istoria Banatului în însemnări manuscrise pe cărțile vechi*, în “Banatica” XII (1993), Reșița, p. 117-174.

³³ Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1766, exemplarul de la Lăpușnicel.

circulației ideilor în mediul rural bănățean³⁴.

Dar dacă memoria este amnezică, istoria deși mai stabilă fiind “construită”, “elaborată” în urma unor cercetări, este expusă ideologiilor, are deci slăbiciuni ușor de văzut, mai ales sub regimuri autoritare cum era cel în care se scriau acele însemnări, cele de mai sus și altele care vor urma. Dușmanii obișnuiți ai memoriei³⁵ – ideologiile, accelerarea istoriei și tehnologiilor, barajele instituționale în calea curioșilor, interdicțiile (cenzura mai ales) - pot fi sesizați chiar și în cazul elaboratelor rurale ce au rămas în manuscris și nu doar în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea ci și a celui următor.

Este evident, și vom exemplifica la locurile potrivite, că ideologiile au influențat până și aceste texte scurte incapabile să redea tumultul, căderea de cascadă în care se succedau evenimentele în vremea revoluției și a imperiului napoleonian, de pildă. Ele erau realizări ale unor oameni de țară pentru care chiar și într-un regim liberal arhivele, marile depozite de documente, rămâneau inaccesibile (în cazul în care s-ar fi dorit a fi consultate). Chiar dacă cenzura directă nu opera asupra lor, autocenzura, varietatea a primei în fond, este evidentă. Existau forțe exterioare care presau direct sau indirect textele rurale. De pildă propaganda oficială putea determina o reconstrucție în sensul dorit al unui eveniment consemnat. Războiul din 1788 poate fi prezentat ca o cruciadă târzie, un triumf al invincibilei armate imperiale (simbol al invincibilității imperiului însuși), o armată care opera în spațiul sud-est european tocmai în numele creștinătății și în folosul creștinătății oprimăte de turci³⁶. Imaginea pe care se străduia să o impună propaganda habsburgică era aceea a unui salvator și ea a pătruns în textele la care ne referim. Un caz de la Valea Bolvașnița este, în acest sens, relevant: “*Să să știe când și în ce an au venit turcii pe la noi și au ajuns până la Sacu, aproape de Lugoj în anu(l) 1788, în luna lui august în 8 zile când au tunat turcii în Jupalnic și au fost răzmeriță foarte răă cât n-au mai fost nici n-a mai fi până la sfârșitul lumii aceștia. Și s-au robit mulți oameni și multe dobitoace. Și mulți au scăpat dar mulți s-au și prăpădit. Mai apoi să să știe că peste 2 luni iarăși s-au prăpădit mulți din turci, fără număr și s-au*

³⁴ Programul național de luminare era bine cunoscut Banatului care și-a avut contribuția distinctă. Asupra acestei chestiuni vezi N. Bocșan, *Op. cit.*, passim.

³⁵ S. Nicoară, *Op. cit.*, p. 37.

³⁶ V. Leu, *Imaginea germanului la românii din Banat*, în vol. „Germanii din Banat” (coordonator S. Vultur), p. 37-38.

robit! Și ai noștri(i) au luat Țara Bosnii, Țara Bulgărească, Țara Românească și Țara Moldovei și Craina peste Dunăre (...) în anu(l) 1791 și cu voia lui Dumnezeu și mai departe va să miargă, să dobândească și cetatea Țarigradului. Scris-am eu, preotul Lazăr Șuvegău, paroh, în luna lui iunie 8, 1791"³⁷. Aceasta era "linia" oficială, prestabilită și inscripția rămâne în acord cu ea. Nu putem însă să trecem peste evidențierea motivației directe (aceeași în cazul tuturor însemnărilor) - "*să se știe când și în ce an...*" - nici peste geografia politică balcanică făcută cu acest prilej și nici peste bănuiala că "*ai noștri*" puteau fi (totuși) doar soldații grăniceri români deși tot acest triumf, aceste achiziții sunt, evident, o chestiune a imperiului, numai el putea "achiziționa" "țări" întregi. Mai de grabă este un prilej de a-i introduce în marele joc politic sud-est european și pe români amestecați în genericul "*ai noștri*". De altfel ei sunt și titularii provinciei: "*au venit turcii pe la noi...*", adică în Banat!

Aceiași linie oficială poate fi identificată în însemnările mai târzii, la finalul epocii napoleoniene: "*Fiind răzmeriță cu franțuzul la anu(l) 1813, l-au biruit împăratul nemțesc și muscălesc și au luvat și scamnul în care au lăcuit, Parizul, la anu(l) 1814 și fiind el de tot casiruit și într-un ostrov așezat de bunii biruitori, ai noștri împărați Alexandru și Franți iar împotrivnicul Napoleon Bunăparte cu război a doua oară asupra celor doi milostivi împărați în anu(l) 1815 s-au prosculat și un batalion din regimentul nostru au plecat la 24 martie iar la bătaie la franțuz*"³⁸.

În această perioadă imperiul a desfășurat un sistem propagandistic fără precedent în care au fost implicate toate instituțiile disponibile, mai ales biserica care prin sistemul de circulare a popularizat intens punctul de vedere oficial rezervând francezilor imaginea unor sălbatici și anticriști, a unor sfârâmători de legi și unor nesupuși sângeroși care au ajuns până la regicid³⁹. S-au tipărit cărți de propagandă care au fost difuzate până jos, în sate căutând să influențeze. Rezultatul a fost pe măsura efortului și totuși nu a reușit să fie pe deplin convingător. Imaginea lui Napoleon așa cum poate fi desprinsă din etosul popular,

³⁷ Însemnare pe *Molitvelnic*, Râmnic 1747, exemplar în colecția lui Iulian Vitalis Cojocaru din Reșița căruia îi adresăm mulțumirile noastre pentru posibilitatea de a consulta acest document.

³⁸ Însemnare pe *Mineiul lunii martie*, Buda, 1804, exemplarul de la Domașnea, inv. 361. N. Iorga, *Op. cit.*, p. 67 îl știa la Băile Herculane.

³⁹ Despre propaganda antirevoluționară în Banat vezi N. BocșaN, M. Duma, P. Bona, *Franța și Banatul (1789-1815)*, Reșița, 1994, p. 14-70.

de pildă, este diferită. Napoleon rămâne memorabil prin faptele lui cu adevărat extraordinare dar și prin devotamentul patriotic față de Franța, prin destinul tragic și nemeritat, se subînțelege, al protagonistului. Este de bănuț că la constituirea acestei imagine conservată în câteva manuscrise bănățene o contribuție serioasă au avut-o grănicerii care au luat parte direct la campanii oameni din aceleași sate cu cei ce însemnau în felul de mai sus⁴⁰. Trebuie spus că nu lipsesc nici însemnările de interpretare care ies din șablon, își asumă o anumită libertate. Ele indică însă și implicarea memoriei în construcția unei identități colective, a conștiinței colective. Acumularea în satele Banatului a unei anumite “cantități” de memorie consemnată în scris, de istorie deci, lectura unor cărți realizate în cadrul programului propriu, românesc de luminare și în mod sigur contactul cu alteritățile Europei Centrale și de Vest, cu ideologia revoluționară franceză în timpul campaniilor și în prizonieratul de care mulți ostași grăniceri au avut parte, au determinat afirmarea conștiinței identitare chiar și în astfel de texte periferice. Participarea grănicerilor bănățeni la războaiele cu Napoleon este înțeleasă din ce în ce mai limpede și în straturi sociale din ce în ce mai adânci, ca o participare românească neimportantă, chiar decisivă în anumite momente. Fără acești români care au fost de ajutor nemților nu se știe dacă împărăția ar fi rezistat asalturilor: “*De la anno 1794 s-au început răzmerița cu republica Franței și s-au sfârșit la annu(l) 1801 fiind ajutori românii noștri. Ilia Călțun paroh (în) Pârvova și Lăpușnicel*”⁴¹. Potrivit acestui text bănățenii sunt români, i-au parte la un război neobișnuit, unul ideologic de fapt (se bat nu cu o împărăție ci cu o “republică”) dar participă de pe poziție de aliați, sunt capabili de jertfă și deci de glorie. Este clar, se simte în subsidiar, că trebuie tratați în conformitate cu aceste atribute care le conferă importanță. Pasul acesta l-a făcut explicit mișcarea petiționară românească (*Supplex Libellus Valachorum*, de pildă) și preotul din Pârvova ori a cunoscut acest lucru fiind o persoană informată (și asta redimensionează cele știute despre circulația ideilor) sau pur și simplu ideea devenise deja de uz comun la data respectivă. Oricum Călțun insistă în privința rolului pe care românii l-au avut în evenimente și care nu a fost unul episodic. Făcea asta într-o vreme în care imaginea stăpânirii despre români (și a sârbilor) se întemeia pe culori sumbre. O reproduce textul episcopului de Vârșeț, căruia îi venia să intre în pământ de

⁴⁰ *Ibidem*, p. 99-102.

⁴¹ Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1782, exemplarul de la Pârvova, inv. 766-769.

rușine, într-o circulară citită de preoți (deci și de Ilia Călțun) în toate bisericile eparhiei: “*Însă mare rusine și tunare în pământ săliți sântem a asculta de la toate stăpânirile pământului de la toate judecățile, adecă de la Înalt Slăvitul Hofkrigsrat, de la Înalt Slăvita Crăiasca-Ungureasca Cancelarie, Conziliu și de la toți domnii militărești și de la cei de varmeghie și a Cămărei și de la singur preaiubitul împăratul nostru cum mulți dintru norodul nostru cel sârbesc și românesc alta nu sânt fără numai tâlhari, lotrii și aprinzători de casă și de la singur împăratul am auzit, carele noao tot binele poștește și face...*”⁴². Și toate ar fi cum ar fi dar faima rea va fi preluată în cărți, va fi scrisă, va dobândi trăinicie și se va răspândi peste tot anulând vechea imagine de popor odinioară slăvit și respectat: “*Prin așa feliu de neomenești fapte a noastre aducem în batjocură pre cel ce până acuma a fost slăvit și lăudat norodul nostru și liagia cea pravoslavnică la alte noroade și la alte legi căci numai că ne vorbesc de rău și ne gândesc ci și încă în cărți faptele cele răle și urâtele noastre pășiri ni le scriu și în toată lumea să cetesc și să vestesc*”⁴³. Iată încă o probă convingătoare despre puterea extraordinară a cuvintelor scrise! Dacă stă în relație tentativă lui Călțun de a populariza, cu mijlocul modest al manu-scrierii, o imagine pozitivă pentru români opusă celei oferite de oglinda stăpânirii, ester greu de demonstrat fără dubii dar poate fi bănuită, oricum efortul său nu pare a fi întâmplător cum nici ironia abia reținută când vorbește despre rapida înfrângere din 1805 nu poate fi întâmplătoare: “*La anu(l) 1805, luna iu(lie) s-au început bătaia a doua oară cu franțuzu(l) și s-au pus pace la 1 ianua(rie) 1806*”, după care adaugă, parcă atunci aducându-și aminte: “*Și întru așa scurtă răzmeriță au fost luvat franțuzul Beciu(l)*”⁴⁴. Vădit lucru, Ilia Călțun era o persoană decisă să judece totul cu propria minte și de aceea sunt destul de puține punctele de contact între retrospectiva sa și “linia” oficială. Vom recurge la o exemplificare din vremea războaielor cu francezii: “*De la anu(l) 1792 tot răzmeriță au fost cu frâncii adecă cu franțuzii pân(ă) la anu(l) 1814 adecă 22 de ani. Tot în anu(l) 1814 s-au rădicat muscalu(l) cu toată puterea sa, Praisu,*

⁴² Protocolul de circulare al bisericii din Gârliște, circulara din 25 aprilie 1805.

⁴³ Protocolul de circulare al bisericii ortodoxe din Bogodinți, predica ce însoțește circulara din 6 aprilie 1803.

⁴⁴ Însemnare reprodusă de noi de pe fotocopia unei file din *Biblia*, Blaj, 1795 aflată odinioară în posesia lui N. Corneanu din Caransebeș. Fotocopia a fost făcută de colegul nostru Ovidiu Bozu fapt pentru care îi aducem cuvenitele mulțumiri.

Șvedu (...) și toți crai(i) din Europa, numai turcu(l) nu fiindcă toți crai(i) au fost supt el! Încă și neamțului și Beciul, scaumnul împărătesc l-au fost luvat și iar de bună voie l-au dat înapoi dar (...) și al țării nemțești l-au ținut pân(ă) la anu(l) 1814 și în acel an l-au șcers pre franțuz dar și împăratul lui l-au închis adecă pre Napoleon Bunăparte, într-un ostrov și au pus un fecior a(l) împăratului celui dintâi, a lui Ludvig XI crai, acolo să stăpânească ca un crai pe franțuzi și supt împărăția și puterea neamțului și a muscalului și fiește care crai ca și mai nainte să-și țină a lor moșii. I. Călțun paroh”⁴⁵. Recapitulând constatăm că autorul acestui text nu ia de-a gata din proclamațiile oficiale extrem de numeroase în epocă ci supune totul unei critici, să-i spunem “istorice”. Pentru el marele război este o răzmeriță continentală iscată între francezi și monarhiile europene deci un război aparte, altfel decât ceea ce fusese până atunci, nu avea precedent. Cel mai rău a fost lovit “neamțul” ajuns la un moment dat la mâna franțuzului. Doar prin bunăvoința acestuia și-a putut recupera capitala! “Neamțul” nu mai este invincibilul din inscripțiile făcute în 1788 când ocupa țară după țară, asta e clar! Nici asocierea “ai noștri” nu se mai produce: neamțul e neamț pur și simplu! Călțun nu vădește nici atașamentul pentru problemele imperiului, protagoniștii sunt la fel de străini iar el rămâne echidistant! Restaurația în Franța s-a făcut dar cu ce preț? Țara nu mai este un stat independent ci stă în puterea alianței austro-ruse. De remarcat corecția terminologică pe care și-o aplică singur Călțun: înlocuiește termenul medieval de “*frânc*”, destul de confuz, desemnând nu un neam anume ci o confesiune, străinul occidental în general, cu cel de “*franțuz*” termen desemnând cu claritate apartenența etnică, individualizând un popor în ansamblul celor occidentale.

Lucrurile se schimbă și în privința propriei identități căci tot acum intră în uz, pentru a identifica o comunitate extinsă cu mult dincolo de sat și de provincie, termenul de “națiune”, semn clar al ideologizării istoriei, fie ea și recentă: “*Să să știe că în anu(l) 1800 (...) s-au bătut ai noștri (...) cu franțuzul și la începutul acestor bătăi mulți din nația rumânească și sârbească au perit. Așezat în satul Pârvova în luna martie 23, Ilia Călțun..*”⁴⁶ Autorul pare

⁴⁵ Însemnare pe *Antologhion*, Râmnic, 1737, exemplarul de la Pârvova acum în colecția Mitropoliei Banatului din Timișoara, inventar 20.077. Evident, ester vorba despre Ludovic al XVIII-lea și nu Ludovic al XI-lea așa cum scrie, probabil Ilia Călțun, necunoscând numerotarea latină.

⁴⁶ Însemnare pe fila din *Biblia*, Blaj, 1795 aflată odinioară în colecția lui N. Corneanu din Caransebeș.

să se refere la o singură națiune compartimentată etnic, adică așa cum înțelegeau autoritățile politice austriece când vorbeau de “*natio illirica*”, termen politic ce desemna pe sârbi și pe români laolaltă adică pe ortodocși⁴⁷. Totuși disocierea operată de Călțun - “*nația rumânăască și sârbească*”- este semnificativă. Națiunea are deja indicativul etnic!

O analiză a spațiului și a modalităților de raportare la aceasta în însemnările manuscrise nu s-a făcut încă dar este cert că există o legătură între memorie și spațiu, că spațiul are memorie⁴⁸. Nimic nu se poate memora în afara unor repere geografice. Timpul este dimensiunea în mișcare, dinamic, schimbătoare iar spațiul coordonata imobilă, cea care dă sentimentul stabilității. Vom atrage atenția doar asupra expresiei “*pământul nostru*” folosit de Zaharia Tătucu din Iablanița când a revenit din Crișana în Banat ceea ce confirmă cele de mai sus. Pământul, locul este indicativul stabilității, punctul de plecare și de pornire, de unde este privită și ordonată lumea exterioară. Acel “*pământul nostru*” în ciuda calamităților produse de război este perceput ca un spațiu de siguranță și de permanență, acolo unde se întorc oamenii. Toate evenimentele se petrec într-un spațiu așa cum obligatoriu se petrec într-un timp și fixările cronologice de care vorbeam la început se pot face numai în relație cu geografia. Retrospectiva lui Ilia Călțun pentru veacul al XVIII-lea devine inteligibilă și coerentă doar atunci când este legată de reperele fixe: Viena, Timișoara, Belgrad, Hălândiu.

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor produce o dislocare masivă în tradiționalul bănățean. Oamenii – miile de ostași grăniceri – sunt purtați pe lungile drumuri ale războaielor cu Franța. Însemnările vor “ține jurnalul” semnalând și anumite modificări. Acum geografia europeană începe să fie consemnată și în satele montane din sudul provinciei, unele de-a dreptul izolate, departe de căile importante de comunicații, dar în care cei întorși de pe fronturi vor povesti despre țări și despre orașe îndepărtate. Erau primii care nu mai plecau “peste deal” ci cu adevărat “peste mări și țări”. Semnificativ, primele însemnări când vorbesc despre plecarea soldaților nu precizează destinația, știu doar că se pleca împotriva “frânțuzului”. Unde era

⁴⁷ Despre “națiunea iliră” și semnificația politică a termenului la N. Bocșan, *Op. cit.*, p. 132-142.

⁴⁸ P. Norra, *Op. cit.*, passim. A rămas faimoasă, în acest sens, expresia “locurile memoriei”.

de găsit “franțuzul” nu se spune, el nu-i legat de un loc anume. În schimb atunci când se întorc, grănicerii vin din locuri numite, din țări îndepărtate dar care au un nume. “Necunoscutul” în care plecaseră, acum, după ce fusese străbătut, devenise “cunoscut”, avea identitate, dobândise contururi sigure. Cei care plecaseră cu ani de zile, undeva, “la franțuz”, la întoarcere vin din Italia și din Renania: “... întru această lună mai, în 26, 1801, și atunci au venit cătanele de la bătaia cu franțuzu(l), hai care au fost în Italia dar care au fost la Raina ai, hăia, au venit mai înainte cu o lună, la Rusale”⁴⁹. Spațiul crește în jurul satelor bănățene din Graniță dar în ciuda redimensionării, devine mai precis, ordonat, sprijinit pe repere sigure, nu este ceva indistinct ci devine geografie, o anume geografie. Sigur, pentru unii cărturari din sate asemeni protopopului Nicolae Stoica care cunoștea limba germană, citea cărți și avea prieteni în statele majore până la nivelul marelui comandant austriac, arhiducele Karl (cum erau cei doi mareșali Duca, Gheorghită și Petru) geografia continentală putea fi cunoscută fără prea mari eforturi din lectură dar într-o serie de scurte însemnări făcute de Stoica pe cărți se pot identifica și alte surse mai interesante pentru noi. În acele însemnări – adevărate “fișe de lucru” pentru marea sa carte ce avea să o scrie peste două decenii, *Cronica Banatului*, se face o cronologie scurtă, de numai doi ani – 1805-1806 – dar fixată și teritorial, spațial într-o geografie specială, aceea a misiunilor îndeplinite pe frontul european de grănicerii bănățeni, de consătenii săi inclusiv. Așadar se evidențiază deși într-o manieră tradițională de consemnare (scriere păstrată pe filele unor tipărituri răsăritene din biserica Sfântul Nicolae înălțată în centrul târgului Mehadiei) relația timp-spațiu-politică (eveniment) fundamentală pentru memoria colectivă și chiar pentru istorie care operează deja “corecturile” sale. Spațiul european crește odată cu marșurile grănicerilor și dobândește semnificație într-o geografie construită pe implicarea românească în evenimente: “1805, august 1-iu iară plecară trei batalioane întregi. La vreo 4 mii de feciori și ajunsără toamna, cu ploi grele în Țara Baerului. Atunci franțuzii luară Ulmul, în 3 octombrie. Franțuzii, în 30 octombrie, luară Beciul și Brin. (La) 1 ianuarie s(til) n(ou) făcură pace cu noi; 13 februarie 1806 veniră batalioanele acasă. Apoi trei batalioane ale noastre din Baer începuse a fugi prin Saltzburg în Ștermarc.

⁴⁹ Însemnare pe *Liturghier*, Râmnic, 1747, exemplarul de la Globurău, inventar 1076.

apoi la Edenberg, tot cu iarnă grea pleacă prin Țara Ungurească, în Sebeș, la ștab și în 10 februarie 1806 acasă”⁵⁰. Se poate recunoaște ușor că Nicolae Stoica nu putea să afle cele de mai sus – inclusiv aceste repere europene – doar din lecturi ci și de la cei care s-au întors, altminteri de unde ar fi știut cum a fost vremea în “Țara Baerului”? Important este că ostașii aceștia aduceau cu sine nu doar fapte, isprăvi de povestit ci și locuri, o toponime europeană despre care în mod sigur nu prea avea cum să se știe până atunci în zonele muntoase și împădurite ale Banatului de sud. Evident, anvergura evenimentelor incomparabilă cu ceea ce a fost mai înainte a stârnit interes și a generat dorința de informare căreia interesat i-au răspuns – prin propagandă scrisă – autoritățile imperiale dar nu poate fi în nici un caz ignorată participarea celor ce pleacă și vin de pe front la constituirea imaginii continentale în dimensiunea spațială. Țări și orașe sunt acum nu doar locuri din care se întorc soldații ci sunt și “adrese” spre care pleacă. Indistincția inițială - “*la franțuz!*” - nu mai operează, este înlocuită cu repere sigure. Leipzigul și Parisul sunt, de pildă, nume de cetăți importante într-un marș grăniceresc: “*1813, proplicară cătanele și bătură Laipțigul și până la Paris și iară încheiară pace*”⁵¹.

Explorarea – voită dar cel mai adesea nevoită – a spațiului a fost una concentrică care începe chiar în vatra satului și recuperează apoi orizontul linie după linie depășind cu mult nu numai ceea ce era familiar din “văzutele” și chiar “auzitele” de până atunci, trecând dincolo de spațiul etnic și de cel al frontierelor imperiale. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor se poate vorbi chiar de o “traversare” a orizontului spre alte lumi, aflate tot mai la Vest. Se vorbește și se scrie despre aceste noi spații tot mai bine cunoscute – grănicerii stau cu anii pe acolo, în Austria, Germania, Italia, Țările de Jos, Elveția sau Franța⁵² – așa încât însemnările lor oferă acum puncte sigure de sprijin evenimentelor relatate, le fixează riguros nu doar temporar ci și spațial, se constituie cele două axe ale memoriei colective fără care nu ar putea opera. Important nu este numai faptul în sine ci și extensia lui – extensie

⁵⁰ Însemnare pe *Apostol*, București, 1784 exemplarul de la Mehadia aflat acum în colecția Mitropoliei Banatului din Timișoara, inv. 19.960.

⁵¹ Însemnare pe o *Psaltire* aflată odinioară în biblioteca din Rudăria a istoricului I. Sârbu. Apud V. Nemiș, *Despre satul lui Eftimie Murgu*, București, 1981, p. 33.

⁵² Participarea grănicerilor bănățeni la campaniile împotriva Franței revoluționare și a lui Napoleon în N. Bocșan, M. Duma, P. Bona, *Op. cit.*, p. 129-228.

de fapt a cunoașterii – fiindcă acum nu doar Nicolae Stoica face însemnări de acest fel ci mulți alții în multe alte locuri. Vom exemplifica citând un caz de la Mehadica: “*S-au început răzmerița a treia oară ai noștri cu franțuzii și au plecat feciori(i) noștri (în) Fevruarie 6 zile, tot reghimentu(l) la anu(l) 1809 și au ajuns la un loc unde s-au început bătaia cu franțuzii la o cetate, Pasau, în Țara Baerului și au ținut bătăte groaznică cu toate zilele S(finților) Apostoli Petru și Pavel, Iunie 29. Atunci au fost bătea cea mai de pre urmă la un oraș, Pojun, unde se hotărăște Estraiul cu Țara Ungurească și au fost știlștand până la Sfântul Nicolae, dechemvrie 6 zile, 1809. Atunci s-au strigat de pace și s-au făcut slavoslavie în toate bisericile, în tot reghimentu(l) și s-a pocnit cu pivele în toate satele pentru bucuria păcii. Amin! Și am scris eu, preotul Pavel Roșcovici fiind paroh în Mehadica. Dar soldații au venit (în) Ianuarie 6 zile, în zioa Botezului”, 1810”⁵³.*

Spațiul se redimensionează îmblânzindu-se iar timpul este “disciplinat” prin cronologii. Disciplinarea timpului este una dintre multele “disciplinări” introduse de Lumini, poate fi pusă în legătură cu raționalizarea generală susținută de filosofia Luminilor.

Toate aceste însemnări conservă o experiență trăită cu puțin timp în urmă – cel mult două-trei decenii - sau chiar în “desfășurare”, cu alte cuvinte o istorie recentă⁵⁴. Trebuie totuși să remarcăm că există deja o preocupare - mai clară spre finalul marilor frământări legate de revoluție și de imperiu - de a pune lucrurile într-un context mai larg nu doar de a consemna prezența unor “feciori” dintr-un sat sau altul pe front, plecările și sosirile, intervalul anilor de război etc. Se face o prezentare generală, mersul evenimentelor europene, consecințele, redesenarea hărții politice a continentului. Consemnându-se repede se împiedică și anumite deformări pe care inevitabil scurgerea timpului “devorator de memorie” le-ar produce. Deși scurte ca întindere însemnările făcute prin sate nu sunt totuși lipsite de valoare chiar dacă nu aparțin unor “profesioniști”, unor “istorici”, sunt mai de grabă reacții ale unei opinii publice. Frecvența lor poate fi motivată și prin absența presei fapt ce dinamizează întotdeauna “istoria imediată” dar numărul mare de însemnări referitoare la epoca revoluției și

⁵³ Însemnare pe *Antologhion*, București, 1786, exemplarul de la Mehadica aflat acum în colecția Mitropoliei Banatului din Timișoara, inventar, 19.841.

⁵⁴ Vezi despre acest termen J-F. Soulet, *Istoria recentă*, București, 2000, passim.

imperiului și implicările bănățene pe care le-a determinat stă și în legătură cu dimensiunea fără precedent al “valului seismic” care a schimbat atâtea în viața oamenilor din te miri ce cătune montane. În orice caz consemnările au câteva din atributele “istoriei imediate”, evident embrionară: sunt făcute de oameni aflați deopotrivă în ipostază de protagoniști, martori și observatori, sunt recente și directe.

Se simțea însă tot mai puternică dorința unei adevărate “istorii”, a unei cărți care să consemneze în amănunt lucrurile atât de importante care se desfășurau acum în fața ochilor, cu participare românească masivă și cu mari consecințe în destinul provinciei. Sentimentul că de astă dată românii sunt actori într-o istorie majoră - fapt ce trebuie consemnat la alte dimensiuni decât o fac însemnările manuscrise pe tipăriturile din biserici - exista în mediul rural și el motivează opera lui Nicolae Stoica de Hațeg. Acesta spune deschis că a început să scrie fiind nemulțumit de absența din planurile tipo-editoriale românești a unui “tratat” de istorie recentă locală, provincială: “*Eu am dorit a vedea înscris rumânește despre răzmerița din urmă, turcească, cu patima românilor noștri de-aicea, precum și de la începutul militării de graniță, ci în deșert*”⁵⁵. Necesitatea unei istorii imediate, construită din perspectivă provincială bănățeană, îl determină să suplinească el această lipsă. Într-adevăr preocupările savante ale Școlii Ardelene, academismul corifeilor aplecați asupra veacurilor de mult apuse, asupra antichității latine în special, a problemei latinității și continuității românești i-au făcut să ignore cealaltă istorie, importantă și ea, istoria recentă. Aceasta începuse să se însăileze în sate, fără biblioteci și arhive, fără bibliografii. Nicolae Stoica este primul memorialist semnificativ al Banatului dar exemplul său va fi molipsitor. Unul dintre primii “molipsiți” a fost consăteanul său, Ilia Călțun. El văzuse lungile însemnări făcute de Stoica în biserica de la Cornea despre războiul din 1788-1791 și notează chiar pe acel manuscris “*În băătălia aceasta am ost și eu, Ilia Călțun căprar*”⁵⁶, semn că se simțea probabil mai îndreptățit decât oricare altul să scrie pe această temă

⁵⁵ N. Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, studiu introductiv, ediție, glosar și indice de Damaschin Mioc, Timișoara, 1981, p. 55.

⁵⁶ Însemnare pe *Triod*, Râmnic, 1761, exemplarul de la Mehadia acum în colecția Mitropoliei Banatului din Timișoara, inventar 19.782. Însemnările de pe această carte, ca și de pe altele de la Mehadia sunt reproduse de N. Iorga, *Observații și probleme...*, p. 108-112.

întrucât avea experiență directă deci un atuu în plus. Producția mare de însemnări rămasă de la Ilia Călțun arată o convertire la scris, evident, tot pe teme de istorie recentă, istorie trăită, memorialistică. Acest gen va prolifera în lumea satului de fiecare dată după mari evenimente, mari zguduiri care au afectat comunitățile: revoluția pașoptistă, primul și cel de-al doilea război mondial, mișcarea de partizani, colectivizarea. În cazul revoluției și al primului război mondial, al Unirii din 1918 a fost nevoie de un impus exterior pentru a determina memorialistica⁵⁷ dar apoi, pentru veacul al XX-lea, impulsul a fost interior cu atât mai puternic cu cât aceste nu se puteau publica și nici măcar să rămână la lumină, ele conțin un mare pericol prin caracterul anticomunist, puteau fi folosite drept probe incriminatorii.

La mijlocul veacului al XIX-lea scrisul “istoric” în satele bănățene cunoaște o diversificare sub multe aspecte dar și o extensie foarte mare în sensul cantitativ. Apar acum, legate de evenimentele revoluționare, așa cum am menționat mai sus, memoriile unor lideri sau unor persoane implicate direct dar și ale unor observatori atenți la ce se petrecea în jurul lor. Au fost redactate texte ample în comparație cu tot ceea ce fusese până atunci. Ele se datorau unei elite, unor cărturari de sat dar aflați în relație directă cu programul cultural și deopotrivă cu cel politic românesc din imperiul austriac. Exemplul cel mai concludent este acela al lui Partenie Gruescu din Sintești⁵⁸. Nici el însă nu ar fi scris dacă n-ar fi fost solicitat în marele proiect al redactării unei istorii românești despre revoluție. Al. Papiu Ilarian ar fi trebuit să scrie cartea⁵⁹ dar pentru a-și putea duce lucrul la bun sfârșit avea nevoie de documente așa încât printr-o vastă rețea românească au fost solicitați mai mulți martori direcți și participanți să redacteze memorii personale sau, asemeni lui Partenie Gruiescu, să redacteze “istorii locale”. Așa a început memorialistica pașoptistă bănățeană. Într-un fel începuse chiar umplerea golului istoriografic referitor tocmai la ultimele decenii.

Un al doilea mare eveniment care a determinat diversificarea scrisului

⁵⁷ Despre toate acestea vezi V. Leu, C. Albert, *Banatul în memorialistica “măruntă” sau istoria ignorată*, Reșița, 1995.

⁵⁸ Textele memorialisticii pașoptiste bănățene inclusiv al lui Partenie Gruiescu, au fost adunate: *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, Cluj-Napoca, 1988, p. 80-158

⁵⁹ A și publicat o parte: Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, II, Viena, 1852.

rural a fost chestionarul din 1859⁶⁰. Atunci autoritățile imperiale au intenționat scrierea unei monografii a Voivodinei și Banatului, inclusiv a regiunii militarizate, care ar fi fost, de fapt, alcătuită din alăturarea monografiilor de localități dispuse în ordine alfabetică. În ciuda unui proiect sofisticat și al abundenței de documente (cel puțin pentru perioada de după 1718) aflate în arhivele oficiale, este limpede că totuși lipseau informații despre localități, despre sate, despre oamenii și obiceiuri etc. informații care nu se regăseau în acele depozite (ce nici măcar, pe atunci, nu erau publice). Se miza deci mult pe memoria colectivă și pe o participare serioasă la colectarea de informație ceea ce de altfel s-a și întâmplat. Pentru ca lucrurile să se desfășoare uniform s-a trimis un chestionar la care satele, toate satele, trebuiau să răspundă. Chestionarul a dat pentru Banat și un prim model monografic fiindcă răspunsurile la întrebări duceau la acest rezultat. Important rămâne faptul că în acest fel s-au stabilit și alte direcții pentru “istoricii” locali ignorate până atunci – etnografie, folclor, habitat, toponimie și onomastică etc. și care de acum își vor găsi locul în sfera de interes dar și în proiectele monografice pornite din inițiativă personală, proprie. Învățători, preoți, notari rurali vor fi autori ai primelor noastre monografii, toate sau aproape toate, redactate în sate. Momentul este decisiv pentru monografismul bănățean fiindcă l-a orientat pentru multă vreme dar și pentru că a generat un mare exercițiu al scrisului istoric în fiecare comunitate, mare sau mică, din Banat. Nu toate răspunsurile sunt de anvergură dar chiar și cele mai simple arată efortul de documentare, de analiză, simț critic și uneori, mai rar ce-i drept, existența în sate a unor oameni care ar fi putut lua de o cercetare pe cont propriu, care au vocație și un nivel cultural surprinzător. Desigur, în sate se mai fac însemnări pe filele cărților dar direcția aceasta devenise – este limpede – anacronică, o ramură arhaică depășită mult de evoluțiile produse în prima jumătate a veacului al XIX-lea și cu deosebire spre mijlocul său. Sunt acum oameni în stare să scrie despre localitățile lor încercând să reconstituie trecutul îndepărtat care știu ce înseamnă, într-o demonstrație de acest fel, argumentul arheologic, care știu ce înseamnă precizia datelor puse la lucru în sensul aceleiași demonstrații, știu să observe, să “vadă” și să scrie

⁶⁰ Un studiu amplu asupra chestionarului din 1859 la C. Albert, *Cercetarea monografică în Banat*, Reșița, 2002, p. 11-43, unde se reproduce un mic fragment din răspunsul sosit de la Ticvaniu Mare. Răspunsurile se află la Biblioteca Națională din Budapesta în fondul “Pesty Fryges”, Fol. Hung. 114/25.

despre toate acestea. Este un salt uriaș, o transformare dependentă de reformele școlare, rezultat totodată al lor, al generalizării scrisului, al lecturilor, al spațiului cucerit de carte. Numai astfel se poate explica performanța unui notar de sat ca Timotei Minia de la Cacova (azi Grădinari, comună în Caraș-Severin - nn) capabil să redacteze răspunsuri ample și calificate. Se vede limpede că nu s-a mai sprijinit doar pe memoria colectivă ci a folosit documentație (disponibilă chiar în oficiul pe ce-l ocupa) dar și bibliografie și prin aceasta el și alții ca el au redimensionat lucrurile, le-au scos dintr-o tradiție aducându-le deja în pragul alteia, întemeiată pe scris⁶¹.

Însemnările cunosc și ele o evoluție spre monografic dar în cazuri rare. De pildă la Iaz, sat în apropiere de Caransebeș, pe Valea Bistrei, s-a păstrat, într-un caiet legat alături de o *Evanghelie* râmniceană din 1784, o un text amplu numit "*Istoria bisericeii greco-orient(ale) română din Iaz*"⁶² care ambiționează o monografie a instituției eclesiastice și chiar a comunității întregi. Se mărturisește de la bun început că este, cel puțin în intenție, vorba despre "istorie" și nu altceva. Existau deci chiar și într-un sat destul de mic cum era Iazul condiții pentru a se gândi astfel și pentru a se trece la fapte. Nevoia de identitate a dus la "istorie". Doar cine are rădăcini, cine are un trecut poate avea și o istorie. Așa cum națiunile au o istorie "mare" și comunitățile mici au o istorie a lor, subsumată celei mari, pe care o fortifică și-i pune la dispoziție informație. Ea nu are nevoie de mari biblioteci, poate fi scrisă pe loc însă nu exclusiv pe baza memoriei individuale sau colective, a experienței câtorva oameni ci întemeiat și pe documente, pe bibliografie (chiar dacă săracă). Este, pe de altă parte, o întreprindere de cursă lungă uneori de două-trei generații care completează informația pe măsură ce se produc noi evenimente și se descoperă documente neștiute. Inițiatorul "istoriei" de la Iaz a fost preotul Nicolae Ionescu. Venit în parohie din afară și dorind a-și cunoaște mai bine

⁶¹ Vezi anexa respectivă.

⁶² Existența acestui document este menționată prima oară de I. D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, 1968, p. 226 care îl știa la Protopopiatul Ortodox din Caransebeș. Probabil că nu l-a văzut în original fiindcă nu menționează atașarea lui pe o carte tipărită ci i-a fost doar menționat. Un studiu, fără reproducerea care se face prima oară în anexa acestei cărți la C. Albert, *Istoria bisericii din Iaz – document monografic*, în "Analele Universității Eftimie Murgu din Reșița, VIII(2001), nr. 1, p. 34-42. Documentul a fost pus la dispoziția noastră spre copiere de dl Puraci învățător pensionar din Iaz, gest pentru care îi mulțumim încă o dată.

parohienii, ar fi vrut să citească o istorie a bisericii dar n-a găsit-o. Aflăm și ce era istoria pentru un preot de țară la 1869: "...istoria bisericei adecă faptele cele bune, creștinești ale străbunilor noștri cr(eș)t(ini)"⁶³. Scopul istoriei este unul pedagogic: citind întâmplările vechi, faptele meritoase ale unor buni creștini, să le urmeze și contemporanii. Dar o istorie veritabilă nu poate fi decât una scrisă ceea ce Nicolae Ionescu a și făcut după o fază prealabilă de documentare, adunarea memoriilor oamenilor bătrâni provocați de el cu întrebări despre preoții de dinainte și despre biserică, informație scrisă ("*Frunzărind to(a)te cărțile și protocoalele bătrâne am aflat unele notiție...*"⁶⁴) și chiar identificarea unor situri arheologice. Era de nădăjduit că, văzând efortul său, cei ce vor veni după el îl vor continua spre beneficiul general. Într-adevăr textul lui a fost continuat de încă două generații preoțești care au adăugat fiecare cum s-a priceput, câte ceva. Rezultatul a fost un text cu evident caracter monografic dar nesistematizat, în care s-au introdus toate "datele" descoperite – unele în copie integrală – în arhiva bisericii, memorialistică, presă etc. fără prea mare respect pentru menționarea autorilor de la care s-a preluat sau chiar pentru cei ce au redactat. Extinsă treptat, uneori, la mulți ani, în "istoria" de la Iaz sunt amestecate fără mențiunile de siguranță evenimente locale și evenimente majore, naționale sau continentale. Dincolo de multele stângăcii și inexactități rămâne un document util cercetării de azi fiindcă a reușit conservarea în copie a unor documente pierdute între timp, fiindcă semnalează în tradiția însemnărilor pe cărți generează o direcție monografică ce ambiționează să ajungă "istorie". Spre sfârșitul secolului al XIX-lea se vor întâlni ambele direcții monografice generând primele cărți cu acest caracter, o fază de maturitate a culturii scrise în lumea satului bănățean.

Totuși, de fiecare dată este vorba de autori pe care-i identificăm în același grup intelectual ca și până atunci. Scrisul țărănesc, autorul "țăran" de memorialistică va mai întârzia o vreme. Satele Banatului acumulasera un mare număr de alfabetizați, lectura avea o tradiție, cartea nu mai era o prezență insolită nici chiar în casele țărănești. Listele de prenumerați la cărțile moralnice, de învățătură, la gramatici, istorii și geografii sunt lungi în Banat și deja pun la dispoziție numele multor "economi" interesați de toate acestea după cum sunt

⁶³ *Istoria bisericei greco-orient(ale) din Iaz*, p. 1, manuscris în posesia d-lui Puraci din Iaz.

⁶⁴ *Ibidem*.

interesați și de primele periodice românești⁶⁵. Scrisul deși democratizat nu și-a pierdut deloc funcția de antidot al uitării și n-a pierdut nici vechiul respect pe care i-l arătaseră oamenii satelor. Dimpotrivă, rosturile sale sunt mai bine înțelese. Este drept, adeseori tocmai scrisul a conservat oralitatea, a transmis între atâtea altele și tradiția, vechile crezuri. Orizonturile cresc. Pentru a cunoaște orașe și țări îndepărtate, ce și cum făceau alți oameni, moravurile lumii civilizate, beneficiile unei bune “economii” nu mai era nevoie de efort, se puteau afla toate acestea stând acasă cu o carte în față. Nu doar soldații întorși din război înfățișează acum celor de acasă imaginea lumii ci și cărțile, mai ales cărțile de școală, manualele, pe care le străbăteau cu ochii minții aproape toți copiii satului. Ei știu acum destule despre geografia politică a Europei și, desigur, în primul rând despre Imperiu. Evident, imaginea era una “oficială” dar informația în sine era destul de consistentă dacă luăm în calcul vârsta elevilor, epoca și mediul rural dar mai ales dacă vom compara toate acestea cu ceea ce se știa cu câteva decenii mai înainte. Iată, de pildă ce trebuiau să învețe despre Austria, Boemia și Moravia, țări pe unde obligațiile militare i-au purtat și îi purtau în continuare pe grăniceri bănățeni:

Arhiducatul Austriei: Împrejurul Vienei este o țară frumoasă și plantată cu tot feliul de pomi și de holde. Acea țară este împoporată cu Germani și se numește Arhiducatul Austriei. Dunărea cure de alungul prin mizlocul țării și de amândoaună malurile râului sânt șesuri mari și întinse care sânt și foarte mândoase. Clima este lină și măsurată, mai ales aproape de Viena eara este uneori foarte moale. Multe vinațe cânt în Arhiducatul Austriei care produc soiuri bune de vin. Aproape de Viena se află curțile de vară și grădinile împărătești, locuri foarte frumoase și desfătate. În grădina de la Șenbrun sânt păseri, dobitoace de casă și feară selbatice de-n toată lumea adunate. De la Viena merg prin țară mai multe drumuri de fier care împreună orașele și înlesnesc foarte căratul mărfurilor.

Boemia. Boemia este împoporată de o seminție slavenească anume Cehi și de Germani. Țara aceasta este pretutindene încunjurată de munți înalți și îmbrăcați în codri carii se rămuresc pretutindene prin țară. Boemia este așadară o țară mândoasă: pe-n văi se face pâne mândoasă erară în munți sânt feliuri de pietre scumpe și de metale: aur, argint, aramă, fier, plumb cară mai ales cărbuni de peatră scot în mare mulțime de-n munții Boemiei. Economia

⁶⁵ Statistici și liste de prenumerați la V. Leu, *Cartea și lumea rurală...*, p. 175-198.

și măestria înfloresc foarte în Boemia. Țara este foarte împoporată și îndesită de oameni dară prin economie și măestrie se hrănesc și trăesc toți în prisosință. Stecla cea mai bună și frumoasă în Boemia o fac și pânzele cele mai subțiri în Boemia le țes. Un dar ales au lăcuiitorii Boemiei la cântare și la lăutărie încât cei mai măestri lăutari sânt în Boemia.

Cetatea cea mai mare și capitala țării este Praga. Prin mijlocul acestii cetăți mari trece un curgău anume Moldava peste care trece o punte mare și minunată. Praga este reședința locoțiitoriului împărătesc care privilează peste toată Boemia, și a unui Arhiepiscop romano-catolic. Multe beserici, monastiri și pălate frumoase sânt în cetatea aceasta încât Praga este cea mai frumoasă cetate după Viena.

Moravia. Alătura cu Boemia stă despre răsărit Moravia și Silecia. Moravia este o țară mănoasă care produce multă pâne și alte fructuri. Lăcuiitorii țării sânt mestecați: Germani adecă și mai multe seminții slavene precum: Slovaci, Croați, Hanaci și Poloni. Foarte sirguincios este poporul de-n Moravia. Țăranii lucrează pământele lor foarte bine și produc mult grâu, secară, orz și altele.

Moravia este în șese cercuri împărțită și are două orașe mari și însemnate, adecă Olomuțiul și Brinul. Căpitala țării este Brinul, o cetate încunjurată de ziduri mari și înalte. În Brin este reședința locoțiitoriului împărătesc carele privilează asupra țării. Aice sânt multe înstituturi spre creșterea tineretului și o prinsoare mare pentru făcătorii de rele. Olomuțiul era odenioară căpitala țării, acum însă este un oraș ținutal dară frumos și avut. Earmaroacele cele vestite de vite la care mână vite den Galiția, Bucovina, Moldavia, Besarabia, în Olomuțiu se fac. Căpitala Silesiei este Opavia.⁶⁶

Viena și Brâno care erau doar menționate în vechile însemnări din vremea războaielor napoleoniene, acum sunt descrise – fie și sumar – în manuale de școală. După campaniile napoleoniene grănicerii au plecat de mai multe ori pe diferite fronturi în Centrul și Vestul continentului. În vremea revoluției pașoptiste câteva batalioane bănățene s-au aflat între cei care asediau Veneția. De acolo veneau scrisori către cei de acasă care aduc în satele Banatului de munte toponimia lagunei. Plutonierul Uscat din Valea Almăjului, scria despre sate și suburbii venețiene: Porte Grandi, Santa Dona, Colignano, Cavva Zucarina,

⁶⁶ *Legendariu pentru clasa a III-a, (Viena ?)1867, p. 58-62, exemplarul de la Muzeul Banatului Montan din Reșița.*

despre apa Piavei și “*marele oraș Udine*”⁶⁷. Ca să ajungă la Veneția ostașii călătoriseră de la Orșova la Osijek, pe Dunăre, cu vapoare cu aburi apoi, în marș pedestru, peste Austria. În timpul războiului Crimeii au fost dislocate batalioanele bănățene în Moldova și Țara Românească din iulie 1854 până în februarie 1856. Iată câteva rute de marș: Orșova – Caransebeș – Hațeg – Orăștie – Alba-Iulia – Sibiu – Mediaș – Odorheiul Secuiesc – Miercurea Ciuc – Grozești – Galați – Brăila. La întoarcere au venit prin Ploiești și Craiova la Orșova⁶⁸. În 1859 au plecat iarăși spre Austria și Italia. Acum vor vedea și Olomuțul descris în manualul citat. Locurile despre care învățau elevii, părinții le văzuseră cu proprii ochi. De la Timișoara la Olomuț au călători cu trenul și de acolo prin Viena spre Italia. Alt batalion a refăcut traseul cunoscut din vremea bunicilor combatanți în campaniile antinapoleoniene: Caransebeș - Timișoara – Pesta – Linz – Salzburg – Innsbruck – Trento – Vezzano – Condino⁶⁹. În 1866, cu numai un an înainte de editarea manualului citat au străbătut spre Moravia pe ruta: Caransebeș – Timișoara – Buda – Viena – Brno⁷⁰. Totuși din aceste campanii, unele amintite și ele în însemnări, nu avem jurnale așa cum se va întâmpla în primul război mondial. Atunci, pentru prima oară s-au redactat adevărate jurnale de călătorie de către “simplii” soldați adică de țărani bănățeni, alții și-au povestit mai târziu întâmplările dar au făcut-o în scris. Puține s-au păstrat până astăzi dar citite acum, după ce gândirea istorică universală a descoperit alteritățile, imaginarul, sentimentul, cotidianul își relevă excepționala valoare. Multe provin de la prizonierii din Rusia. Unii au străbătut această imensă țară de la Volga până la Nistru înfruntând pericolele revoluției leniniste și ale războiului civil, ca Ioan Andreș din Gârliște⁷¹, alții au ocolit pământul prin Siberia, Japonia, India, Oceanul Indian, Marea Roșie, Egipt, Constantinopol, Constanța asemeni lui Petru Albu din Reșița Română un sat, pe atunci, din preajma uzinelor reșițene. Semnificativ el își intitulează scurtul său jurnal

⁶⁷ Biblioteca Academiei Române, Manuscris românesc, 3922, f. 15-16.

⁶⁸ A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere*, Caransebeș, 1941, p. 38.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 275.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 278-279.

⁷¹ I. Stângu, *Memoriu din trecutul(ă) vieții mele, a lui Ion Stângu zis Dulă născut la Gârliște în anul 1893*, manuscris în posesia lui Doru Dorel Andreș din Reșița.

“Evacuaria spre patrie”⁷² :

Am plecat din orașul Ircuțc din N. Gorodok la 21 XI 1919 pe uscat iară din portul Vladivostoc am plecat în 27 V 1920 cu vaporul “Frantos Montes”, vapor englez sub drapel portughez, fost vapor al Ghermaniei, “Hans von Bilov”.

La orele 10 și 20 de m(imnute) se văzu munții Japoniei. Cum călătoriam cu vaporul, munții se vedeau la stânga adecă la Ost, la 29 V 1920.

La orile 8 d(upă) am(miaz) am ajuns în portul Majet și am stat până la orele 4 în 30 V.

La orele 4 (și) 10 m(inute) am plecat din port iar la plecarea vaporului din port a(u) fost nește împușcături de salve din partea ostică, din vârful de dial. Verosabil că a fost ceva paradă japoneză.

Cu data de 8 VI am plecat din portul Singapore la 5 ½ d(upă) a(miazi). La orele 6 d(i)m(ineata) în partea ostică s-or văzut, nu departe, o mică insulă adecă munți de piatră. În decursul călătoriei era vânt foarte mare de mergea vaporul tot în valuri (goluri ? - nn).

La 14 VI 1920 am sosit în portul Colombo la orile 8 și 30 de m(inute) d(i)m(ineata). Tot la 14 VI am fost în orașul Colombo în parcul “Victoria” unde am văzut o frumusețe de arbori și diferite flori pe care în Europa nu le poți vedea. Totodată am vizitat și Muzeum(ul) pe care am văzut diferite lucruri vechi de mii de ani. În orașul Colombo locuiesc arapi negri. Dacă ar locui un negru în Europa și ar fi pe locurile noastre și n(e)-ar povesti că ei trăiesc în acest Paradis, în India, apoi nu ar crede, ar zice că iel nu spune adevărat. India, Colombo. P. Albu.

La orile 6 și 25 d(upă) a(miazi), la 16 VI 1920 am plecat din portul Colombo după care am ieșit din zidire de apărare a orașului. Călătoria spre Aden era foarte grea din cauza valurilor.

La orele 8 siara am ajuns în portul Said, la 29 II 1920, cu vaporul “Fontas Montos”.

La orele 12 în 30 VI am ajuns în portul Alexandria oraș vechi cu 3000 de ani înainte de Christos. Totodată în port iera și un vapor român care iera după ceva comerți în Brazilia.

La orele 6 d(upă) a(miazi) am plecat din portul Alexandria în 1 VII

⁷² Manuscris în posesia lui Dan Dumitru din Reșița, bunul nostru prieten, căruia îi aducem mulțumirile noastre pentru amabilitatea de a ni-l fi pus la dispoziție spre copiere.

1920 cu vaporul "Teutonic".

La orele 4 (în) 3 VII 1920 am intrat pe strâmtoarea Dardanelelor. La gura Dardanelelor, de ambele părți, erau demulate porturile. De aparte ostică a fost orașul Cunbulat tot demulat iară la țarmure erau 3 vapoară scufundate. Pe cetate fulfuia tricolorul turcesc. În orașul Dardanele, pe o cetate turcească, iera tricolorul englez și 2 vapoară de război. Mergând ca 1/2 oară pe partea ostică și vestică erau 2 vapoară pe vest și 1 pe ost scufundatice și mai încă 2 vapoară de război la caz periculos.

La 4 VII la orele 5 d(upă) a(miaz) am sosit în Constantinopol iar pe la oarele 7 d(upă) a(miaz) am privit un vapor cu numele "Ecaterinoslav".

La orele 1 d(in) n(oapte), 5 VII am plecat din Constantinopol.

La 5 VII la 6 ore d(upă) a(miaz) am sosit în Constanța.

Cu zioa de 30 VII 1920 am sosit acasă, orele 8 d(upă) a(miaz).

Cu data de 4 IX 1921 m-am făcut cunoștință cu Elena Huzu.

La 5 IX am scris prima epistolă.

La 17 X mi-au fost logodna.

La 31 ianuarie 1922 ne-am matriculat.

La 13 februarie ni-am cununat în biserică. Petru Albu, Elena Albu".

Un mare val memorialistic rural și în bună măsură țărănesc s-a produs după primul război mondial. Unii au scris din impuls personal, la cei mai mulți a fost nevoie de un îndemn, de un îndreptar chiar. Profesorul Nicolae Ilieșiu din Timișoara a difuzat un chestionar prin anii '30 ai secolului XX în care solicita (prin 14 întrebări) răspunsuri despre ce s-a întâmplat în fiecare localitate bănățeană în vremea războiului dar mai ales în lunile decisive din toamna-iarna 1918-1919⁷³. Au sosit zeci și zeci, sute de documente cu caracter memorialistic care se cere încă exploatat din perspectiva relației memorie-istorie. Există, cum am spus și multe caiete de însemnări personale care nu au fost publicate din prejudecata că provenind de la oameni de rând n-ar avea valoare. Evident, publicarea lor o considerăm o urgență dacă se dorește depășirea pozitivismului istoric și sincronizarea metodologică și de limbaj cu istoriografia contemporană. De altfel chiar ceca ce încercăm aici o facem din această convingere.

Și după al doilea război mondial ruralitatea bănățeană a fi produs -- dat fiind marele șoc care a afectat într-un fel sau altul viața tuturor -- un val

⁷³ O parte din aceste documente le-am folosit în cartea V. Leu, C. Albert, *Banatul în memorialistica "măruntă"* -- passim.

memorialistic și istoric. Satele nu aveau cum să treacă sub tăcere seismul și de fapt nici nu l-a trecut. Represiunea comunistă care s-a făcut simțită chiar din 1944 și în mod violent încă din 1945, a generat un fenomen de reținerare în oralitate. Oamenii cel mult povesteau între ai lor, rude, prieteni experiența traumatizantă prin care trecuseră. Represiunea ghidată de norma oficială care pentru a controla prezentul trebuia să ia cât mai de grabă în stăpânire trecutul determină tabuizarea anumitor subiecte. Războiul din Est, calvarul soldaților și prizonierilor români era unul din subiectele interzise. De povestit se mai povestea dar pe șoptite și doar în cercuri sigure. Nici despre trecutul recent sau îndepărtat satele nu mai puteau vorbi în mod liber și cu atât mai puțin să scrie. A scrie devenise iarăși periculos, mai periculos decât oricând altădată. Dar chiar și în aceste condiții au existat oameni care și-au asumat această îndrăzneală cu orice preț. Ei au simțit că este cazul să lase mărturie. Convingerea satului bănățean că istoriile trebuie scrise, că în general doar scrisul poate avea, pe termen lung, tăria unei probe a generat textele respective. S-au căutat modalități prin care aceste probe să fie salvate. Un caz excepțional s-a întâmplat la Prigor, sat pe Valea Almăjului. Iosif Coriolan Buracu, preot militar născut aici, lider al mișcării naționale în vremea dualismului și apoi unul din liderii țărâniști ai Banatului, istoric preocupat chiar de însemnările manuscrise din Valea sa, a îndrăznit să-și noteze autobiografia în care relatează și episodul arestării și înțemnițării de către comuniști, alături de un istoric al parohiilor din Prigor și Putna, în realitate un istoric al acelor sate⁷⁴. Făcea, la mijlocul veacului XX, ceea ce au făcut strămoșii lui cu mulți ani mai înainte, nota memorabilul pe cărțile bisericii, o *Evangelhie* râmniceană din 1784 în acest caz. Tradiția arăta una din căile pe care satul putea să o urmeze în acele împrejurări. Se produce un aparent anacronism, reîntoarcerea la o tradiție de mult uitată. Era nu numai o modalitate de a lăsa mărturie dar și a le “publica” fiindcă această carte a rămas în stratele de la Prigor sub ochii tuturor credincioșilor. Era singura posibilitate de a “publica” pe care o mai avea atunci Iosif Coriolan Buracu și ea a fost folosită. Deși un astfel de text, în anii stalinismului, putea duce orice cititor care nu

⁷⁴ *Autobiografia* (notată pe filele 17-19 ale caietului atașat *Evangeliei* de la Prigor, inventar 1668) a fost publicată în V. Leu, *Cartea veche românească din bisericile eparhiei Caransebeșului...*, p. 222-226 nu însă și “*Din trecutul parohiei Prigorului cu filiala Putna*” text notat pe filele 19-24. Acesta a fost folosit într-o oarecare măsură, citându-l, de P. Panduru, *Monografia localității Prigor*, Reșița, 2000, p. 3, 56-58.

anunța oficialitățile, la închisoare, el a rămas acolo unde a fost redactat decenii la rând. Satul și-a apărât astfel un fiu dar și memoria.

Au fost și alte modalități de a trece spre urmași texte-mărturie, memorialistică. Iosif Cireșan-Loga din satul Duleu a redactat memorii din vremea războiului în Est⁷⁵, din anii colectivizării și ai rezistenței armate⁷⁶. El spune că a scris “*ca să rămână un document*”. Știa că istoricii nu puteau să spună adevărau, cel puțin nu întregul adevăr așa că în privința asta “*nu le bagă vină istoricilor din vremea comunismului*”⁷⁷ dar în ceea ce-l privește a decis, imediat ce a ieșit din pușcărie, să scrie tot ce știa. O făcea din același vechi motiv – “ca să rămână!”. La început a scris numai ce știa el însuși, ceea ce văzuse cu ochii dar apoi a înțeles că mărturiile altora sunt la fel de importante și a început să scrie ce-i povesteau consătenii, prietenii, colegii de muncă. Îi era teamă că nimic din ce s-a petrecut nu se va mai ști, că documentația oficială este pervertită în mod deliberat și a început să constituie o mică arhivă secretă, să tezaurizeze memorie. Tot ceea ce a notat pe hârtie, vrafuri întregi, a pus într-o oală de pământ îngropată într-un colț din camera sa. Din păcate, spune Iosif Cireșan-Loga, nu a astupat oala cu metal și umezeala a pătruns afectând pasajele scrise cu “*creionul chimic*” dar se pot totuși citi și acum. Aceste manuscrise au fost ascunse ca o comoară pentru a fi salvate întocmai cum se procedase la 1788 când trebuiau salvate cărțile și înscrisurile satelor din fața turcilor. Nu doar tezaure monetare s-au ascuns la vreme de primejdie în Banat ci și texte scrise socotite la fel de prețioase. Uneori de la bun început texte importante se așezau în locuri ferite pentru a fi protejate. La Borlovenii Vechi, sat vecin cu Prigorul lui Iosif Coriolan Buracu, atunci când s-a zidit biserica și-a așezat documentele vechi într-o “*uieguță*” pusă “*în mijlocul bisericii de sus de Amvon și în mijlocul bulvanului...*”⁷⁸. Cam la fel a făcut și Iosif Cireșan-Loga. Nu a depozitat doar memorialistica sa ci și a altora. Jurnalul de pe frontul de Est al unui consătean – Bandu Gheorghe zis Ghiță Rusu din Duleu - a avut aceeași soartă. Aflând de existența lui, l-a cerut, l-a copiat și copia a pus-o în tainița din pământ. Așa a

⁷⁵ I. Cireșan Loga, *Am crezut că arde pământul*, I-II, Reșița, 1996, 2001.

⁷⁶ Idem, *Rezistența anticomunistă din Munții Arinișului (1947-1949)*, Timișoara, 1997.

⁷⁷ I. Cireșan Loga, interviu luat de V. Leu, înregistrat pe casetă audio la 2 iulie 2001.

⁷⁸ Însemnare pe *Evanghelie*, Râmnic, 1784, exemplarul de la Borlovenii Vechi, inventar 1386.

ajuns la noi acest text, el însuși o piesă rarisimă în circumstanțele constrângătoare ale anotimpului comunist dar și un document semnificativ pentru nivelul cultural al țăranilor bănățeni la mijlocul veacului XX, pentru înțelegerea scrisului ca antidot al uitării⁷⁹.

Țărani ținând jurnale de călătorie, de război, de prizonierat, țărani ascunzând înscrisuri ca dovezi pentru o epocă ce forța amneziile, țărani publicându-și apoi memoriile salvate sunt tot atâtea probe ale spectaculoasei, și din păcate încă ignoratei noastre istorii rurale.

MEMORY AND HISTORY IN THE MOUNTAINOUS BANAT VILLAGES

Summary

The study presents and explains the relation between memory and history in the villages from Mountainous Banat, starting XVIII-Th century, when Austrian reforms began and finished with inter-war period.

Examples we did, revealed the importance of memory and implicit to the history, because history is a part of memory, and memory is object to history.

There are peasants who kept travel's diary, war's diary, and notes from captivity and then published their memories saved with sacrifice. All of these represents evidences of a special but ignored rural history.

⁷⁹ Vezi Anexa II.

Anexa I

DESCRIEREA ETHNOGRAFICO-TOPOGRAFICĂ A COMUNEI CACOVA

Secțiunea I. Istoria.

Despre cei mai antei locuitori se narează cum că denșii ca păstori, cultivând văile sedite cu păduri, la peșiorul colinei Cuca și-a edificat casele sale. Se poate afirma cu securitate cum că locul acestei Dacii cari erau încorporați cu simbolulu imperiului dacicu și-aveau resedinția în Sarmisegetusa, una cetate pe Valea Hațiegului în Transilvania lu-a numitu Cacua seau Cacova pentru ca cele mai multe numiri ale locurilor cari se va termina în finala “va” sunt de origine dacică precum: Suceva, Deva, Decideva, Sergidava, Utidava etc. și cu tot temeiul se poate presupune că părăsindu-se Dacia cu cetăți și colonii militare însu-și Romanii au susțienutu multe din numirile locali: cele vechi de la Daci precum ale munților și fluviilor a căror nume a rămas și până pre timpul nostru. De după naționalitate, locuitorii erau, ca și în comunele vecine precum e Ticvaniulu, Romani și în specie de religiunea creștină. Numele Cuca se străformă din ce în ce în Cacu și apoi în Cacova precum se și află acum în toate dialectele¹.

De după altă tradițiune se narează în următorul modu:

La începutulu seclului alu II-a pre când imperatoarele Traianu întreprinse o expedițiune în ținuturile aceste pentru ca se supună pre Daci căroră încă de pre tempulu lui Domicianu solvea tributu Roma, comanda legiunile cele (de) pre aicea, Decebalu. Acesta, după finirea bătăliei lasă îndereptu coloniști cari erau sub comanda lui Caius-Cacus, acesta să fie locuitu aici și să fie datu coloniei numele Cacua. Nu e nici una îndoială cum că numirea aceasta amintită mai sus în decursul tempului prin (e)sprimarea cea rea în atâta s-a abătut de la cea originară încât abia prin scontări și combinațiunea ei din limba cea poporală de unde-și și are originea sa².

¹ Despre originea acestui toponim vezi V. Ioniță, *Nume de Locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 25.

² Evident, nici a doua ipoteză a lui Timotei Minia nu se confirmă din punct de vedere științific.

Cam pre la anulu 1780 prin o esundare înfricoșată, cea mai mare parte a locuitorilor a ramasu fără locuinți și nefericiții părăsiră patria și se așiezară la Nicolințiu Mare în Confiniu Militariu³. Numele locuitorilor din timpurile mai vechi nu se pot determina din cauzele anumite la Ticvaniulu Micu earu numerul locuitorilor prezenți e 2006 suflete⁴. Școala s-a cumpărat cu începutul seclului acestuia prin comunitate de la unu cu numele Popa Michaiu⁵. Când s-a început edificarea besericei nu e cunoscutu însă în anulu 1796 s-a sințitu⁶.

În urma întâmplămintelor belicoase de sub cesarele Josifu alu II-a s-a începutu facerea drumului de țieră presinte dimpreună cu puntea cea mare de peatră preste Carașiu și cu finea seclului acestuia s-a finit prin comitat⁷.

B. Situațiunea locului.

Cacova e graduată cu 39.6 în lungime cătră resăritu și 45.1 în lățime cătră medianoapte stând mai josu cu 10.1 de cât Ticvaniulu Mare. Cacova se mărginește spre resăritu cu Ticvaniu Micu și cu Ticvaniu Mare, spre apusu cu Varadia, spre medianoapte cu Comoriște și spre miadiadi cu Greovațiulu⁸ și Lunca⁹. Teritoriu e împărțitu în 3 părți și e șiesu eară către miadianoapte se întinde înălțimea movilei Cuca și folosește spre agricultură și pășiune. Păduri

³ Aceste mutații de populație dinspre Banatul civil spre Granița Militară erau destul de frecvente pentru că într-adevăr Confiniul oferea condiții mai bune decât Provincialul. Ele nu erau însă determinate de un episod meteo fie el și catastrofal ci de nevoile de efective ale regimentelor grănicerești și în zona cărășeană s-au petrecut după invazia otomană din 1788.

⁴ Ester vorba despre locuitorii satului Cacova nu cei ai Ticfaniului Mic sat aflat în apropiere. Cesta avea în momentul respectiv 1730 de locuitori.

⁵ Se face referire la clădirea școlii fiindcă școala, în sens de instituție ,este pomenită prima oară în anul 1776.

⁶ Din această biserică se mai păstrează astăzi doar turnul de piatră pe versantul unei înălțimi ce străjuiește satul. Noul edificiu, din centrul localității, a fost ridicat la începutul veacului trecut.

⁷ Într-adevăr, în timpul războiului din 1788-1789 când turcii au încercat o ofensivă prin Banat, Iosif II a condus armata imperială pe un traseu de la Vârșeț la Caransebeș care includea Cacova (Grădinariul de astăzi). Podul se păstrează și acum adus însă într-o stare deplorabilă din reaua voință a celor care decideau în vremea comunismului deși este probabil cea mai veche construcție de acest fel din Banatul Montan și ar fi trebuit protejat.

⁸ Astăzi Greoni.

⁹ Documentele nu cunosc vreun sat cu acest nume în apropierea Grădinariului. Probabil că este un toponim care desemnează un teren agricol.

nu se află.

Cacova e din privința politică și juridică sub județul cercului Majdan din cea strategică sub regimentul barone Allemanu nr. 43¹⁰ și în privința besericească sub episcopatul Verșețului¹¹.

C. Oficiuri

În Cacova se află unu județiu cercualu, 1 Oficiu Poștalu, 1 Notariatu comunalu, 1 Oficiu parochialu cu 2 preoți, 1 Oficiu de Economia a Societatei Drumului Feratu¹² și 1 Școală poporală.

D. Comunicațiunea

De la Cacova până la Verșețiu merge un drumu de țieră și de poșta însă se află în stare rea. Unu alu doilea drumu poștalu merge către Secașiu earu celu cătră Oraviția se află în stare bună. Drumuri lateralie mergu cătră Comoriște și Varadia însă se află în cea mai rea stare.

E. Movable

Movila Cuca caria se află (pe) linia 1-700 preste oglinda mării.

F. Topografia terenului

Terenulu Cacovei se presentă ca unu dreptunghi cu lungime apăsată, câmpiile sunt: cătră Ticvaniulu Mare, Pincului, în pusețiune plană, cătră Vărădia, Bodconi și e vale șiesoasă, și cătră Greovațiu se numește Lunca care e vale și cătră Comoriște se numește Sopa și e cu culme.

G. Prospecte

De la movila Cuca se poate vedea 3 mile dincolo de Oraviția, preste Carpați cătră resăritu¹³, și cătră mediadi-apusu e unu prospect câtu se poet vedea cu ochii liberi, și cătră apusu se poet vedea drumul de țieră cătră Verșețiu ca la ½ mile în distanție.

H. Apele

Fluviul Carașiu isvorește din Muntele Semeniciu și curge prin teritoriul

¹⁰ Unitate făcând parte din infanteria austriacă cu baza de recrutare în Banat. Nu făcea parte din unitățile grănicerești.

¹¹ Protopopiatul ortodox al Oraviței.

¹² La 1 ianuarie 1855 "Societatea Privilegiată a Drumului de Fier Austriac" (St.E.G.) a cumpărat de la Erariu Domeniile industriale din sudul Banatului inclusiv districtul Oravița Română cu 27 de localități între care și Cacova. Vezi R. Graf, *Domeniul bănățean al St.E.G. (1855-1920)*, Reșița, 1997, p. 199-206.

¹³ Exagerare evidentă.

Goruei în direpțiune reseriteană și apoi mediadiană. E un fluviu abundante cu apă care e 10 în lățime și afundime de 3, curge apoi la Palanca Nouă în Dunăre. În acest râu împreunându-se mai multe ierugi. Primăvara când e anotimpul ploiosu, se umflă foarte tare și esundă toate câmpiile. Din cauza aceasta se naște mare daune. Pentru delăturarea acestei stricăciuni nu se află nici o împlătură, apa e așa de rece încatu și de frigul cel mai neînsemnatu îngheață. În fluviul numit mai curge și râulu Bercaș care venind de cătră Chernecea se scurge în canalu Carașu.

Mai e de observatu fluviu Cernovețu carele isvorește din padurea Docleni și curge prin Docleniu, Surducu, Comoriște spre Cacova. Aici formează teritoriulu comitatului Carașiu și Temeșianu, curge preste drumul de țieră cătră Verșețu unde se află un pod de peatră și (la) capetul teritoriului Cacovei la Țiermu Mare, în dreapta, se scurge în Carașiu. Ambe fluvii împreunate nu facu mare apa fiinducă patul lor e îngustueară în tempu de ploae neîntreruptă așa de tare se umflă încatu 3-6 zile se încheie comunicațiunea. În comuna Cacova se mai află unu canalu de 1700 de lungu și 12 de latu pre carele sunt 5 mori și e proveziutu cu și una pune de peatră.

I Peșteri

Nu sunt

K. Ruini, Castele, Monuminte și Documninte

La arături află oamenii când se coboară de pe movila Cuca paralelu cu drumulu Comoristei feliurite urme de drumu ostașiescu de pre tempulu Romaniloru¹⁴. Aceste remașiție se tragu până cătră Surducu în distanție de 2 mile de la Cacova. În archivul comunei Cacova se află unu documentu de disertațiune științifică despre căderea unei petre meteorice în 19 Maiu 1858 sub titlul : “Der Meteorit von Kakova von W. Heidinger” membrulu la Academia Științifică în Viena.

Secțiunea II.

A. Despărțirea, starea și cultura pământului.

Pamentul e împărțit în următorulu modu:

1. Pamentu de arătură	2225 jugere	50
2. Livedi și grădini	1100	1000
3. Vini	127	1010

¹⁴ Și astăzi există convingerea la locuitorii din Grădinari că pe acolo ar fi trecut un vechi drum roman dar cercetări sistematice nu s-au făcut.

4. Grâni	51	500
5. Pășune	270	960
6. Neproductivi	452	580
Suma	4227 jugere	9

Cea mai mare parte de agri e șiesoasă și deci fructiveritatea lor nu e la îndoială totuși nu corespunde așteptărei. În cantitate aduce un jugaru 16 măsuri cucuruzu, 20 măsuri ovăzu, 20 măsuri grâu, 1 măsură păsule, 20 acoave vinu și 10 centneri de fenu. Două părți de agri sunt espuse esnundărei fluvelui Carașiu. Una parte din agruri o posedu locuitorii, cealaltă parte Societatea Drumului de Feru. Pădurile parte stau numai din tufe însă e neînsemnăveră.

B. Producțiunea industrială

Neînsemnăveră.

B. Cultura de vite

Cultura de vite e întru atâta lătită câtu economii-și cresc senguri vitele lor cornute. Pentru trasură cea mai mare parte sunt boii de medilocu de mari, caii foarte pucini eraă porcii și oile foarte tare se înmulțescu. Înmulțirea în staburi nu e cunoscută în părțile aceste.

Secțiunea III. Omul.

A. Populațiunea

În comuna Cacovei se numără poporul la 2006 suflete, cei născuți cu răposaii se asemenează¹⁵.

B. Institute de învățământ

Școala trivială locală încă de la începutul seclului acestuia o susține comuna. Numai un docinte învață pruncii și pruncii ar face frumoase propașiri în dezvoltamentulu spiritualu și moralu de cumva ar sili părinții pruncii lor ca să cerceteze mai adese ori școala.

C. Instituțiuni de altu învățământ

Nu se află.

D. Locuinția.

Casele după împrejurări și poteri materiali s-au edificat în tempulu trecutu din lemnu și de nuele astrucate cu pac și cu trestie caru acuma se nisuescu oamenii a edifica din materiale solide și le acopere cu șindrilă și tegule arse.

¹⁵ Informații suplimentare despre numărul și structura populației la mijlocul veacului al XIX-lea vezi la C. Albert, *Cercetarea monografică în Banat (1859-1948)*, Reșița, 2002, p. 32.

Cea mai mare parte din case constau din 2-3 despărțăminte.

E. Nutrimentul.

Locuitorii romani de aici se nutrescu mai îndatatu cu malaiu, mamaliga sau colesia și cu pane. Malaiul ține mai de chepetenie decât pânea însă la festivități solemne precumu la patronulu casei, la pomene și la nunți se foosescu de pâne, carne și mai multe alte bucate alese eară de comunu se nutrescu cu malaiu, slaină, brânză și lapte. Primăvara se nutresc cu plante vegetabile și toamna-earna cu curechiu. Dintre beuturile spirtuali folosescu vinuarsu. Vinulu preferează la festivități eraă vinuarsu e mai comunu la lucrători pentru că la osteneală e folositoriu.

F. Costumul naționalu¹⁶

Costumul naționalu la bărbați e în următorulu modu: preste chemeșia curată poartă piptare albe, pestrite pe vară. Earna poartă cojoace de pele și cioareci albi și încălțiuțați cu opinci și obele foarte frumoase. La serbători-I vezi cu ciobote și încinși cu șierpare de curea eraru femeile poartă de comun chemeși foarte curate și împestrate cu mai multe colore cu ație. De-asupra poartă catrinția frumoasă, dinapoi una chițelă foarte elegantă țiesută cu firu de argintu și împestrită cu feliurite fire lăsându să depindă ciucurii până josu. Earna poartă și dânsel cojocu albu împestritu. La sărbători poartă vesminte scumpe mai tot de mătăsă și încălțiuțate ca și bărbaii. Nevestele se deschilinescu de fete prin acea că poartă capulu învălitu cu cârpa mai totdeuna de mătăsă care e și semnu că e măritată erau fetele poartă capulu golu provediutu cu păru frumosu și decoratu cu flori și bani de argintu și auru. Se încingu cu șierpare foarte plăcute și frumoase. Putem lăuda genul femeiescu că în privinția veșminteloru suntu foarte serguitoare pentru ce sunt și foarte plăcute.

F. Mobilarea odăilor.

Odaea la poporul romanu e mobilată cu toate ce sunt de lipsă precum: paturi, scaune, masa de lemn, cu mâna proprie făcute. Pre tempulu trecutu nu se vedea alte cuptoare în odaie decâtu numai de pământu earu acuma mai la toți se vedu cuptoare de feru cari foarte bine corespundu scopulu său. Mai în toate casele

¹⁶ Așadar, la mijlocul veacului al XIX-lea costumul popular se "naționalizase" deja în Banatul Montan, devenise unul din simbolurile identității naționale așa cum și dansurile, "jocurile" deveniseră, la rândul lor, "naționale". Ester evident că întreaga construcție a lui Thimotei Minia se face din perspectivă națională. Din această perspectivă este invocată istoria, limba, etnografia și folclorul.

suntu reășboae cu toate apartinențiile de țiesutu pânză și alte materii pentru veșminte. În culină se află instrumente simple pentru gatirea mancării. Pânea nu o cocu în cuptoare ci în cestu. Acesta se înfierbântă bine și punendu-se așa deasupra pânei în scurt tempu e coaptă. Astfel de scule numai la romani se află.

G.

Datinele

Poporul romanu și-a păstratu datinele sale de la romanii cei vechi ca amanetu originii lui romane cari datini au o natură religioasă din tempului antecreștinismului căci decumva vom examina istorice datenele religioase și domestice a romanului de aici ne vom convinge cum că la densulu creștinismulu e scosu din paganismu. Elu intru adeveru crede cu o pietate învețetura lui Isusu, a S(fintei) Maici și a tuturor sanțiloru însă de cumva-l ajunge vreuna nefericire chiamă pre Cristosu impreunatu cu cuventulu Deus și zice: “Doamne-zieule ajută-mi!” din care cuventul “Doamne” se reduce la Mântuitoriulu erau “Deiu” la dzieul păgân. Femeile în înjurăturile lor se alipescu mai tare de deii și deitele vechie decâtu barbații și în inaniile lor erumpu cu înjurăturile: “Se-ți ajute seu să te bată S. Marți, Mercuri, Joi, Vinerea!”. Romanul nu se joară ca alte popoare pre onoarea sa ci numai pre deiul său celu vechi dicându: “Dzieu, nu am făcutu!”, “Dieu, nu am furatu!” Românul crede și în dinia seu muma codrului pe care voește a o personifica cu resunetul salbelor, serbează ziua Lupului și cailor lui S(ân) Toageru seu Jupiter care cadu în luna lui Februaru și Octombriu, cea de întâiu pentru îndestularea casei earu cea din urmă pentru scutirea de rele care dile se respectează ca și cele mai mari serbători. Serbarea zilei Floria a fost la creștini Floriile care le-a stramutat în Rosalii și de la Psci până la Rosali în toate joile nu lucra pentru scutirea câmpiilor de grindină și caselelor de tresnete. Aceste serbători vinu ante la romanii cei vechi sub numele Felia Semestinae cari se află și astezi între romani. În provincia Daciei care din o inscripțiune ce s-a aflatu lângă Clusiu în Transilvania se poet ceti:

Coclesti Augustie

Et Elesculpii Augusto

Et Genis Cartaginis

Et Genis Daciarum¹⁷.

Sub numele baba Dochia adecă Dacia se representă o babă păstoare de oi care plecându cu oile în dilele prime a lunii lui Martiu pre munte și prinzindu- o un frig mare, lapedându-și cojoacele unulu după altulu s-a prefăcutu întru unu

¹⁷ Inscripție catalogată în DII.

stanu de peatră. Acestu nume se atinge de un genu femeiescu. Poporul nostru mai crede și în deiul dacicu Mitra care vine înainte într-o narațiune a femeiloru roamane: lucrându în nopțile cele lungi a iarnai serbează sub numele de Zorilă și Murgilă: Ausonia și Crepusculu. Mai multe de aceste datini se pot ceti și vedea în mitologia lui Schott în Munchen în anulu 1845¹⁸.

Celelalte dateni populare suntu foarte feliurite și caracterizează mai alesu ospitalitatea romanului¹⁹. Suntu unele dile preste anu în cari se serbează patronii caselor (praznic). Afară de aceste suntu mai însemnate: ruga. La această ocaziune se ospetează oaspeții 2-3 dile cum mai strălucitu deși se procură mâncările și beuturile cu sacrificii mari, de multe ori cu datorii. La căsătorii e datina ca părinții mirelui să caute una mireasă și candu a aflatu-o tocmindu-se cu părinții ei, atunci îndată dau capara miresei în bani de argintu. După aceea se pun toți prezenții la masă și se ospetează. După a 3-a înștiințare în beserică se constatează nunta îngrigindu-se părinții mirilor de oaspeți cu toate cele trebuincioase și așa adunându-se toți cei invitați mergu cu una flamură în ante mai întâiu la mireasă și de acolo luându-o și presentându-o nașului, cu toții, în corpore, o petrecu la beserică și până când țiene funcțiunea cununiei tenerimea joacă în antea besericei și după finirea funcțiunei petrecu mireasa cu musica și strigăte până în casa mirelui. În antea intrarei în casă iasă soacra cu o pane și o înmâniadia miresei și după mai multe ceremonii intră toți oaspeții în chilie și se ospătează în prima zi până dimineața și pre lângă toată îmbuibarea toți

¹⁸ Arthur und Albert Schott, *Walachische Marchen, Mit einer einleitung uber das volk der Walachen und einamen anhang zur erklarung der marchen*, Stuttgart und Tubingen, J.G. Cotta'scher Verlag, 1845. Evident, autorul textului a consultat cartea fraților Schott și cu deosebire referințele mitologice de la finalul ei. De altfel, Arthur a stat vreo șase ani la Oravița sau în împrejurimi așa încât prezența cărții sale la Cacova nu ne miră (ba chiar era de așteptat, cum iată, s-a și întâmplat, ca prima citarea să se întâmple undeva în Banatul montanistic). Ne miră însă confuzia cu Munchenul ca loc de apariție pe care o face Thimotei Minia. Poate fi totuși o neatenție. Despre destinul acestei cărți în cultura română vezi foarte documentatul studiu al Otiliei Hedeșan: *Avatarurile unei cărți-monument*, în "Orizont", XV(2003), nr. 3: "Închizând, ca într-o buclă, cercetarea, capitolul "despre originea basmelor" oferă atât o variantă "vulgata" a teoriilor mitologice foarte iubite în această perioadă, cât și un comentariu al basmelor românești publicate, făcut cu ochiul atent la acel model ideal pe care îl prezentau mitologiile clasice".

¹⁹ O trăsătură remarcată și de călătorii străini prin Banat, luminoasă, pe un fond de altfel destul de întunecat. Evident a fost asumată, cum se vede, cu bucurie ca orice lucru pozitiv.

consângenii și vecinii mirilor venindu încarcați cu daruri de bucate precumu: purcei, carne și vinuri. Aceste toate se prezentează mai anteu nașului ca unei persoane de căpetenie espremându-și mulțiamirea sa și după elu toți strigă cu unu tonu înaltu “Să treiască!” A doua di ca semnu de căsătorie i se leagă miresei capulu cu una maramă de mătăsă roșie și petrecându mireasa în corpore până la râul mai aproape unde ambii miri se spală cu apă, se întoarnă oți iarăși acasă cu cântece și strigări până a 3-a di unde totu ospetându-se se finește nunta.

Botezul născutului nou pruncu se ține a 8-a di după nascere la care se ospetează nașulu, moșii și toți cei invitați.

Înmormântarea repausărilor se țiene cu multe datini. Cându petrecu mortulu la groapă femeile plângu cu chiote și vaete. După înmormântare se împartu colaci între seraci și acasă se ține pomana.

H.

Auspiciile

Cându se bate ochiul dreptu înseamnă reu earu cându se bate celu stengu, înseamnă bine. Comete seau alte semne ce se vād pre firmamentu, profețiescu semne nefericite și bătlui. Din coloarele roșii și verzi ale curcubeului profețiescu a fi anu bunu pentru vinu și frupte.

K. Superstițiuni

Mai totu poporulu romanu nu întrebuițează medicamente la morburi ci medlioace casă și credu în strige și auguriuri seau vrajitorii. În casu de se bolnaveștevreunu omu nu cheamă mediculu ci aleargă după o femeie betrână care a învățatu artificațiunile magice sau farmacologice și amulete din invocațiunea demologiei antice spre departarea morbului prin decantațiuni. În tempurile trecute de comunu să potu vedea că multe femei cu cunoscinție farmacologice și-a găsit mulți operatori. Decantațiunile le facu cu apă și cu unu carbune aprinsu stins în apă care o dau morbosulu să o bea și-l afumă cu aceea. Mai este de observatu cum că romanele candu iubescu pre cineva și voiescu a fi iubite de acela, se a-l lega cu decantațiuni până atunci până cându sengură voește a perde amoarea din partea lui. Această îndatinată decantațiune în cuventu și în sensu seamănă cu Ecloga VII lui Virgiliu sub titula **Forma....** Cându s-a amoresatu Demonu in **Nisa** și din cauză că densa nu l-a sciutu prețuii amoarea ce avea cătră ea s-a aruncatu în apă și s-a înecatu. **Alvesibeo** afirmă că și între popoarele romane antec aru fi ostu astfeliu de datini de la cari le-ar eredita poporulu nostru. La decantațiuni se folosescu de o legătură cu care esamina ce animă are dânsulu cătră ea. În acea legătură facu trei noduri cu trei feție numindu-

se Legătura Vinerei. După aceea amanta se năzuie în secret a tăia din veșmântul amantului una bucată și aceasta o îngroapă la pragul ușii și după aceea deslegându aceste noduri din legătură neuitându-se îndereptu o aruncă în apă. Așia la morburi periculoase leagă coarde roșii la grumadiu legându într-ensele ceară și tămâe. Asemenea decantațiuni se vădu pre **mosende** pre care stă una prajină provediută cu o chiameșia dandu ardere lui D-zieu.

L. Desfătări

Deoarece locuitorii noștri sunt ocupați cu economia și remanendu-le puțin tempu a cugeta la desfătări, se petrecu numai Dumineca și la festivități la jocu naționalu.

M. Dialecte

Limbajulu locuitoriloru romani, limba romană soră cu cea latină, italiana, francesă și spaniola cu care seamănă în forme și sintasu. Inteligenția romană scrie și vorbește curatu numai între poporu s-au vâratu unele cuvinte streine precum din limba magiară: szolgabireu, din cea sârbă blagoslovenia, praznicu etc.

N. Proverbe²⁰

Tot poporul romanu de la natură foarte multe proverbe în privința bucuriei și a pătimirei.

Ciobanul nu știe ce e șofranul

Susu, susu ciucurelu – acasă nu e nici mălăelulu.

De jocu-i ca foculu dară de lucru-i pică mucu.

Toată paserea pre limba ei pere.

Nici salcia nu-i pomu nici moiculu omu.

Ce e în mână nu e mențiună.

Mai bine o vrabie în mână decât o mie pre gardu.

Înțeleptulu fâgăduește și nebubulu trage nedejde.

Calulu de daru nu se caută pre denți.

Ce ție nu-ți place, altuia nu face.

Oaspetele nu mănâncă ce gândește ci mănâncă ce găsește.

O. Schiție caracteristice

În privința caracterului poporului romanu se poate afirma, fără îndoială, că romanulu e credinciosu împăratului și regimului eară pre diregători și

²⁰ În ciuda dimeniunilor reduse, s-ar putea ca această listă să fie o primă culegere de proverbe făcută în Banatul Montan.

inteligenția o stimează și o respectează foarte²¹. E foarte simțitori cându-i vatămă cineva onoarea zice “Ține minte!” E îndestulitu și cu suferinție mari.

Cacova în 28 septemvre 1864

Thimoteu Minia notariu.

²¹ Codul “bunului funcționar” îi impunea probabil, lui Thimotei Minia, un astfel de final dar, pe de altă parte, mitul “bunului împărat” era, într-adevăr, încă foarte puternic. Împăraul ca persoană și Viena ca centrul al imperiului erau, în imaginarul românilor din Banat, singurele deținătoare ale puterii reale, veritabile, în stat. Toate celelalte - chiar și faimoasa formulă a dualismului - erau considerate mistificări menite să ecraneze, fără succes, autenticul - cel de mașinațiuni ale unor slugi necredincioase - magnații unguri!

Anexa II

ÎNSEMĂNĂRI DE FRONT

28 august 1942

Se vorbea mereu de plecarea unui batalion din regimentul 5 vânători de câmp din Timișoara pe front. În vederea acestui batalion s-au făcut pregătiri timp de două săptămâni și iată că în ziua de 27 august 1942 a sunat oara plecării. Am plecat cu toții la gara Fabric din Timișoara unde am îmbarcat la oara nouă seara. Ziua de 27 august noaptea am dormit în vagoane iar în dimineața zilei de 28 august 1942 oara 7 fără un sfert am plecat din gara Fabric cu trenul, plânși toți de civilii care erau în gară. Am trecut prin gările Lugoj, Caransebeș, Turnu-Severin, Craiova, Pitești, Ploiești, Buzău, Focșani, Bacău, Roman. La Roman am fost în ziua de duminică, 30 august 1942, oara patru fără un sfert. În gara Itești din Moldova am lăsat o carte. În ziua de 30 august iar primesc carte de acasă. În Roman am ajuns duminică după-masă și o stat trenul un ceas. De la Roman am trecut prin Pașcani, Rădăuți, Cernăuți. La Cernăuți am dat de primele urme ale războiului: poduri de cale ferată distruse complet, case părăsite, gropi de obuz. După cernăuți a venit gara Orășeni unde e vama. Acolo am luat ultima masă pe pământul românesc. Luni la amiază, după ce am luat masa, am plecat înainte trecând frontiera în Polonia, în ziua de luni, 31 august, oara două și 20 minute. Era o zi frumoasă cu un soare ce prăia de gândeam că ne topim. În această zi frumoasă, cu acest soare cald trecem frontiera în Polonia.

Când am trecut în Polonia s-a oprit trenul în gara de vamă unde am schimbat banii noștri în mărci germane. După ce am trecut în Polonia prima gară pe care am găsit-o a fost Zolbodor. După Zolbodor a venit gara Colomeia. În această gară am luat prima masă pe pământ străin, am luat masa de seară.

Luni 31 august 1942 după ce am luat (masa) am continuat drumul prin Polonia dar nu știu prin ce gări am mai trecut că era noapte și durmeam. Dimineața când m-am sculat eram în gara ViVibronovea. După această gară venea Bobașca, aici am luat cafeaua.

Marți 1 septembrie 1942.

Era o zi noroasă cu puțină ceață și frig. Era o zi tristă așa cum era și sufletul din noi. Am mai trecut prin gara Suhov și am ajuns la Lemberg în ziua

de 1 IX 1942, ora 10. În această gară am stat o oară apoi am continuat mai departe și am ajuns în gara mare a Lembergului cea mai mare din câte le-am văzut până aci. Se vedeau încă urme de război. Erau multe case distruse. În această gară am luat masa și tot aci am scris o carte lu Pătru Ciocă și am văzut primii soldați unguri.

De la Lemberg am mai trecut prin gara Krasne podvolovskie, Vostovski, Bogdanovski Pioscurov, Derasnaia. Din Polonia am trecut în Ucraina.

Miercuri 2 septembrie 1942, ora 10 înainte de amiază și iar în Transnistria am ajuns tot în aceia zi la ora 6 după-masă și am ajuns în gara Cimeria din Transnistria unde am dat de soldați români care erau în trupele de ocupație.

Din tot ce am văzut până aci am constatat, în rezumat, următoarele:

În România se trăiește foarte bine, în special în Banat, în Polonia este o sărăcie care nu poate să fie mai grea de așa, în Ucraina și Transnistria este o bogăție în cultura grâului nemaipomenită. Lanuri de grâu făcut cruci și jirăzi cât am putut vedea cu ochii de pe tren iar prin gări erau femei și copii să vândă mere, pere, ouă, brânză, unt, lapte și altele pe când în polonia așteptau ei să cumpere de la noi și ciorba care o mâncam noi.

Mergând pe drumul nostru înainte am ajuns în gara Frosdof, în dimineața zilei de 3 septembrie 1942. Aci am stat până după-masă.

1 XII 1942

Compania mea dă al doilea atac dar numai cu un pluton.

2 XII 1942

Suntem scoși de pe poziție și suntem trecuți în rezervă bat(alionului) până pe ziua de 11 XII când merg la vizita medicală și sunt scutit 48 de oare.

14 XII 1942.

Suntem scoși de pe poziție și mergem înapoi în refacere.

Duminică, 20 XII 1942.

Primesc două cărți de acasă.

21 XII 1942.

Ne întâlnim cu Reg(imentul) și plecăm spre front.

22 XII 1942.

Suntem încadrați cu oameni vechi ai regimentului nostru, 5 vânători câmp Timișoara.

23 XII 1942

Facem instrucție și primesc o carte de la văru Trăian trimisă din 1 XI.

24 XII 1942

Ajunu(l) Crăciunului, noi facem instrucție prin vânt și neaoă.

25 XII 1942

Ziua Crăciunului. Suntem în ținutul calmucilor într-un grajd. Se adună Reg(imentul), ne face slujbă religioasă un căp(itan)-preot. La amiazăzi primirăm cadou țigări, bomboane, prăjituri și chibrite.

26 XII 1942.

La oara 1 după-masă plecăm să ocupăm poziție dar în această zi, seara pe la ora 10, primim ordin de retragere (27-28).

29 XII 1942

Ne retragem zi și noapte.

30 XII 1942

Mă pierd de unitate.

31 XII 1942

Dimineața sunt în Simonichi. Ne atacă rușii, mă urc într-o mașină germană și plec cu ei. Mă pierd de Buică (acesta este un consătean din satul Valeapai).

Gata anul 1942, încep anul 1943.

1 ianuarie 1943.

Dimineața de anul nou îl fac într-o casă rusească cu niște camarazi în așa fel ca acasă. Mâncăm carne de oaie și ceai.

2-3-4 I.

Mă retrag mereu, fără unitate.

6 I 1943

Botezul Domnului. Eu o duc foarte greu, mănânc grâu fiert.

7 I 1943

La fel !

8-9 I 1943.

Mă retrag mereu, fără unitate și nu găsesc nimic de mâncare.

10 I 1943.

Mă întâlnesc cu Petru Lațcu zis Chera și găsesc coloana Regimentului.

11 I 1943

Mă prezint la companie și sunt luat ordonanță de d-l sublt. Gruiu.

12 I 1943

Mergem mereu spre țară cu mici repausuri până-n ziua de 23 I 1943 când ne oprim în satul Urzuf pentru curățenie și odihnă și sunt în cantonament cu dl sublocotenent. O ducem foarte bine. Am stat într-o casă grecească la un om ce-l chema Colă Haraboha. Era el și femeia și patru copii.

3 II 1943

Primesc carte de la Petru Țicu și găsesc o carte a lu(i) Buică și două a lu(i) Stana.

6 II 1943.

Plec dân Urzuf înapoi pe front cu compania de s-a format din Reg(imentul) 5 vânători. Sunt tot ordonanță

9-10 II 1943

Ne oprim într-un sat nemțesc unde stăm până (în) 15 II 1943 când plecăm spre Melitopol fiind ocoliți de ruși.

18 II 1943

Suntem în repaus.

19 II 1943

Continuăm marșul.

Duminică, 21 II 1943

Se împlinește un an de când am plecat de acasă, de la mamă și soție pentru încorporare. În acest an am suferit cele mai mari greutăți din viața mea de până acum, mai ales în ultimele șase luni.

22 II 1943

Continuăm marșul Seara ne oprim într-un sat, cantonăm la Sporcoie și stăm mai mult timp.

3 III 1943

Plecăm de la Sorcoie la Zaporojie unde ne oprim și stăm până la 8 III când plec la divizie la Novonikolaev cu d-l. sublocotenent, fiind ofițer de legătură.

25 III 1943

Îmi rad mustățile pentru prima oară în Rusia.

26 II 1943

Primesc o carte de acasă și una de la tata.

29 III 1943

Ne deplasăm la Melitopol fiind tot la divizie cu d-l sublocotenent.

30 III 1943

Primesc carte de la mătușa, de la Birtășu și de la ceacea Petru Rusu.

6 IV 1943

Primesc carte de la Petru Ciocă. În Melitopol stau în cantonament la o femeie cu un băiat și o fată. O chema Crema Bonderova.

15 IV 1943

Merg de prima dată la instrucție de când sunt la divizie.

18 IV 1943

Duminica Floriilor. Sunt tot în Meitopol la divizie.

23 IV 1943

Sf. Gheorghe și Vinerea Patimilor. Primesc carte de la Gherga Petru. Am primit trei cărți: una de la soția mea, Maria și două de la muma.

25 IV 1943

Sfintele Paști. Primim cadou una sticlă cu vin și cozonac, bomboane, țigări, ouă și mai multe lucruri. Ziua de Paști o facem foarte bine împreună cu gazda dar gândul îmi este mereu acasă la mama și soția mea cărora aș dori să le zic "Cristos a înviat!" dar sunt departe de ele. Le scriu carte lor și lu(i) Gherga.

26 IV 1943

Scriu carte lu(i) Petru Ilona și lu(i) Feri lu(i) Chiș.

1 mai 1943

Văd primele rândunele.

2 V 1943

Scriu acasă și lu(i) tati.

7 V 1943

Primesc 4 cărți și scriu una acasă și una șu(i) Petru Ciocă.

8 V 1943

fac baie în Melitopol.

11 V 1943

Aud cucul cântând.

20 V 1943

Mănânc cireșe.

25 V 1943

Ne deplasăm la Berdianschi pe coasta Mării de Azov. Sunt tot ordonanță. Avem cantonament prost.

26 V 1943

Mă mut în alt cantonament, la nr. 5 str. Tischehova înainte fiind la nr. 25 Ucrainschaia.

28 V 1943.

Primesc două plicuri și două poștale, ca niciodată, un plic de la tati, unu de la Gherga, o poștală de la Pătru Burda și una de la muma.

30 V 1943.

Le răspund la toți.

1 VI 1943

Primesc patru poștale de acas: 1 de la Petru Ciocă, 1 de la Ion Pălină, două de acasă.

5 VI 1943

Fac trei fotografii în Berdiansc. Primim 45 pachete (de) tutun, 8 (de) foite, 9 cutii de chibrituri iar (în) noaptea de 5-6 VI (un) avion rusesc aruncă bombe în oraș. Trage antiaeriana dar fără succes.

11 VI 1943.

Mă duc la teatru în oraș.

19 VI 1943

Fac baie în oraș la Azovscaia în mare.

20-25 VI

Artileria inamică bombardează în Berdiansc.

26 VI 1943

Plecăm de la divizie la compania 2, reg(imentul) 112.

27 VI 1943

Ajungem la pluton pe poziție. Stau într-un cantonament la un pescar cu numele Alioș Cicon Fiodorovici, Pescăria Novi-bit, raionu Nogaisch.

17 VII 1943.

Mă rad pe cap.

22 VII 1943

Vorbesc de la postul telefonic Baltagul în limba rusă dându-mă drept bo..șnea cu postu telefonic Balena. Suntem prinși pe fir.

24 VII 1943

Dau declarație scrisă despre cele ce am vorbit la telefon în 22 VII. În ziua de am vorbit la telefon am primit două cărți, una de la Feri Chiș și una de la Petru Gogă.

26 VII 1943

Suntem dați la plutonu 2, gr. 21.

1 VIII 1943

Suntem mutați la grupa 4.

10 VIII 1943

Mănânc lubinițe.

11 VIII 1943

Mănânc cucuruz fript fiind tot la grupa înaintată.

14 VIII 1943

Armurieru(l) face inspecție. Mi-o găsește încleată.

15 VIII 1943

Sf. Mărie Mare. Aici nici o deosebire. Primesc un plic și o poștală.

18 VIII 1943

Imi dă subofițiru(l) Iordache o palmă pentru armă.

22 VIII 1943

Mă duc la teatru la Nogaischi.

24 VIII 1943

Plec la batalion, la Presboia. Noaptea fac de santinelă la postu(l) de comandă. Renis, bat(alionul) I.

27 VIII 1943

Mănânc struguri.

28 VIII 1943

Se împlinește un an de la plecarea mea din Timișoara. Eu sunt la infirmerie.

2 IX 1943

Ies de la infirmerie.

3 IX 1943

Trec iar la plutonul 1, gr. 4.

8 IX 1943

Sf. Măria mică. Nici o diferență. Primesc un plic de acasă.

11 IX 1943

Se face control la cartușe. Ne pregătim de plecare.

12 IX 1943

Duminică. Timp urât, ploaie, noros, bate vântul.

14 IX 1943

Nemții aprind paile și satele pregătindu-se de retragere.

17 IX 1943

Predăm sectorul nostru unei companii din reg(imentul 111 iar noi plecăm înspre Melitopol.

18-19-20 IX 1943

Suntem pe drum urmăriți de aviația rusească, "Rața".

20 IX 1943

Noaptea ocupăm poziție în fața satului Rodiofcia pe șanțul anticar ce apăra Melitopolu(l).

21 IX 1943

Săpăm la gropi.

22 IX 1943

Apar rușii în fața noastră, peste o baltă, la vreo 2 km.

23-24 IX 1943

Rușii atacă în stânga noastră într-un sector apărat de nemți.

25 IX 1943

Poziția rusească este atacată de vreo 30-40 de avioane germane.

26 IX 1943

Dimineța un brand rusesc trage câteva proiectile în sectorul nostru. Nici o pierdere.

27 IX 1943

Toată ziua ne bate artileria și brandurile rusești. Rănește un soldat de la plutonul 2. Nemții bat cu tunul automat.

28 IX 1943

Se împlinesc 13 luni de când am plecat pe front. Zi mai mult liniștită doar tunul bubuie din când în când.

29-30 IX 1943

Liniște !

1 X 1943

ne bate artileria rusă.

2 X 1943

Zi de bucurie: plec de pe poziție la regiment ca să plec în concediu. De dimineată aviația română și germană bombardează poziția rusă. Numai praf și fum se vedea.

3 X 1943

Plec din Vladimirofca de la reg(iment). La gară la Achimofcaia niște avioane rusești aruncă câteva bombe la vreo 50 metri de noi, nu lovește pe nici unul dintre ai noștri. La ora 11, 30 plecăm din gara Achimofcaia, trecem prin Novo-Musefca și ajungem la Jancioe pe la 8 seara unde stăm până în 4 X, la oarele 2, când plecăm cu trenu(l) către Nipru. Ajungând Nipru(l) trecem trecem pe jos distanța de vreo 3 km, ajungem la Antonofca pe la oara 10 seara. Aici ni se dă pâne cu unt și cafea de către crucea roșie română. Plecăm noaptea la unu din Antonofca și peste o oară ajungem la Cherson.

5 X 1943

Stăm toată ziua în gară la Cherson. Plecăm noaptea pe la oara 12 cu trenu permisionar român. Mergem toată noaptea, nu știu prin ce gări am trecut. Dormeam.

6 X 1943

Mergem încontinuu.

7 X 1943

La oara 7 ajungem la Golta trecând Bugu în Transnistria iar seara, la oara 10 trecem Nistru în România iar peste 10 minute ajungem în gara Tighina. Dormim în tren.

8 X 1943

Dimineața mergem în cetate pentru baie și deparazitare. La amiază ne dă mâncare caldă de către consiliul de patronaj. Seara la oara 6 plecăm din Tighina.

9 X 1943

De astăzi începe concediul. Continuăm drumul până la Chitila. Aci schimbăm trenul spre Timișoara la oara 9 seara.

10 X 1943

La Piatra Olt pierdem trenu(l). Venim până la Craiova cu un automotor. De aci luăm la oara 11 noaptea trenu(l) București-Timișoara.

11 X 1943

Pe la oara 2 după-masa ajung acasă. Din această zi sunt acasă până în ziua de 3 XI 1943 când plec înapoi pe front.

6 XI 1943

Ajung la Tiraspol.

7 XI 1943

Mă despart de Ion Groza și Ghiță Ioșca. Ei rămân aci iar eu urma să plec de unde am plecat în concediu.

8 XI 1943

Plec din Tiraspol la Odes(s)a.

9 XI 1943

Plec din Odes(s)a.

10 XI 1943

Trec Bugu(l).

11 XI 1943

Mă prezint la companie și întâlnesc pe sublt. Suiur (?) Sudur (?)

13 XI 1943

Sunt vărsat la compania pioneri.

15 XI 1943

Plecăm din Iovchino pe poziție la Limanu(l) Niprului în comuna Sirocaia Bolea.

17 XI 1943

Ne așezăm în cantonament. Suntem companie de gardă a regimentului.

20 XI 1943

Scriu acasă lu(i) Petru Ciocă, lu(i) Trăilă lu toți. Și lu(i) mătușa la Scăiușu.

21 XI 1943

Ne cântă trei muzticanți veniți din țară. Vine un detașament de 400 (de) soldați pentru schimb.

22 XI 1943

Primesc o carte de la Petru Ilona.

23 XI 1943

Scriu carte lu(l) Ilona și lu(l) Veta Rusu.

28 XI 1943

Mă duc la biserică, com(una) Siroca Bolea.

6 XII 1943

Sf. Nicolae. Nici o deosebire !

8 XII 1943

Compania mea pleacă în com(una) Stanislav, la 20 km de Siroca Bolea. Se începe lucru de organizare a terenului.

12 XII 1943

Îngheață de prima dată în acest an. Este adevărată iarnă. Primesc un plic de acasă.

16 XII 1943

Ninge de prima dată în acest an.

17 XII 1943

Sunt dat la școala de vânători de tancuri.

23 XII 1943

Ne spovedește popa la regiment.

24 XII 1943

Ajunul Crăciunului. Suntem tot în comuna Stanislav, suntem liberi.

25 XII 1943

Crăciunu(l)! Avem teatru și cinema românesc. Primim cadou rom, ciocolată, biscuiți, bomboane, tutun, săpun, vin, rachiu.

26 XII 1943

mergem la biserică.

27 XII 1943

Avem teatru cu artiști și artiste din București. Ne cântă Luță Ioviță.

28 XII 1943

Suntem liberi.

29 XII 1943

Intrăm pe poziție pe Limanul Niprului în Stanislav. Schimbăm comp(ania) cercetare.

30-31 XII 1943

Ne vizitează col. Nicolau. Se termină anu(l) 1943, începe anul 1944.

1 ianuarie 1944

Anul nou ! Suntem pe poziție.

2 I 1944

Începe școala de vânători de care. Sunt și eu.

3 I 1944

Rușii trag câte un proiectil.

4-5 I 1944

Suntem la școală. În 5 seara vine popa cu crucea la noi pe poziție.

6 I 1944

Botezu(l) Domnului. Timp urât, vânt, ninge. Primesc o carte de la văru

Titi din Buzău.

7 I 1944

Nimic nou!

12 I 1944

Cinematograf nemțesc în Stanislav, film de dragoste.

13 I 1944

Primesc carte de acasă.

15 I 1944

Îngheață Limanu(l) de prima dată.

16 I 1944

Scriu acasă.

17 I 1944

Se face completă evacuarea Stanislavului.

23 I 1944

Trec telefonist al plutonului.

25 I 1944

Primesc o carte de acasă.

26 I 1944

Răspund la scrisoare.

28 I 1944

Împlinesc 17 luni de când sunt pe front

29 I 1944

Suntem schimbați de pe poziție de compania cercetare.

30 I – 5 I 1944

Stăm în rezervă.

6 II 1944

Intrăm din nou pe poziție la Fașiroi.

8 II 1944

Ne inspectează d-l colonel Nicolau.

17 II 1944

Ne inspectează d-l general nasta comand(antul) diviziei cu d-l colo(one)

Măzăreanu.

22 II 1944

Împlinesc doi ani de când am plecat militar. Primesc două plicuri de acasă.

23 II 1944

Răspund la scrisori.

24 II 1944

Se face tabel de oameni care au optsprezece luni de front.

25 II 1944

Zi frumoasă cu soare.

29 II 1944

Instalez un telefon în Alexandrofca la locuința d-lui g-ral Ionescu.

3 III 1944

Primesc o poștală de acasă.

7 III 1944

Primesc două plicuri de acasă: unu de la mami, unu de la Pătru Ciocă.

9 III 1944

Sărbătoarea sântilor. Eu întind fir de la "Seara" la Radu. Primesc un plic de acasă o carte poștală de la Ilona și una de la Ghiță Serafin din Crimeia.

10 III 1944

La ora 6, 30 din un avion german cade în Liman la 500 m. în față (...) pleacă cu barca d-l s-lt. Ionescu și vreo cinci soldați la locul unde a picat avionu scot de acolo o parașută și o predau nemților. D-l colonel Nicolau mă pune să vorbesc (cu) d-l căp(itan) Dedeogu la telefon. După-masă avioane rusești, seara, pe la 9-11, se aude dincolo, în larg și la dreapta noastră.

11 III 1944

Dimineața ciază, mai târziu soare și liniște.

12 III 1944

Se fac schimbări de trupe. Ne facem bagajele. Nemții de la dreapta noastră pleacă peste noapte. Liniște!

13 III 1944.

La oara 11, 30 noaptea plecăm de la Fișăroi.

14 III 1944

La oara cinci dimineața ocupăm poziția de la Orlova Maghila.

15 III 1944

Ploaie toată ziua și toată noaptea dar ruși(i) seara ne atacă. Eu sunt în sat cu telefonu(l).

16 III 1944

Un frig nebun la oara șasă. Seara primim ordin de retragere, noaptea la

oara trei, la Bogoiavlensk dormim două oare.

17 III 1944

Trecem Bugul pe bacuri în com(una) Nov Bogooanovka. Plecăm la Conenitovca. Nimic de mâncare.

18 III 1944

Luăm pâne de la (regimentul)10 Vânători. Primim pâne și chiloți.

19, 20, 21 III 1944

Primim porția numai 300 gr. De biscuiți.

22 III 1944

Rămân ordonanță la d-l sublt. Ionescu.

23, 24, 25 III 1944.

Trăiesc foarte bine.

26 III 1944

D-l sublt. Ionescu, D-l sublt. Monea sunt nași la două fete, Tatiana și Adriana. La masă ia parte și D-l colonel Tudorache.

27 III 1944

D-l sublt. Ionescu este avansat lt.

29 III 1944

Continuăm marșul.

30 III 1944

La fel, continuăm marșul și ajungem la Vizir de unde plecăm la oara unu noaptea.

31 III 1944

Continuăm marșul până la amiazăzi când ne oprim într-un sat, Novo Izufca.

1 Aprilie 1944

Ne deplasăm la Budofia

2 IV 1944

Plouă.

3 IV 1944.

Ninge și viscolește.

4 IV 1944

Ne deplasăm (la) Novo Izaiefca. Compania intră pe poziție. Eu rămân cu bagajul d-lui Locot. Ionescu. Ninge și este vânt.

5 IV 1944

Ne tot retragem.

6 IV 1944

Ne retragem la Schiteldorf unde intră compania pe poziție.

7 IV 1944

Stăm pe loc.

8 IV 1944

Dimineața ne atacă ruși(i). Fugim cu trenu(l) de luptă iar compania contraatacă ajungând la Odessa.

9 IV 1944

Plecăm spre Nistru.

10 IV 1944

Continuăm marșul.

11 IV 1944

Trecem Nistrul. "Of, Doamne, mulțumescu-Ți Ție!" Găsesc pe d-l Loc. Ionescu în repaos în com(una) Soba, Jud(ețul) Cetatea-Albă.

12 IV 1944

Iar în marș, drum greșit. Ne oprim.

13 IV 1944

Zi frumoasă, cu soare. Plouă în Cetatea Albă. Reg(imentul) (este) în rezervă.

14 IV 1944

Bombardează aviația rusă.

15 IV 1944

Schimbăm cantonamentul.

16 IV 1944

Sfintele Paști. Primim un mic cadou.

17 IV 1944

Zi frumoasă. Scriu acasă.

18 IV 1944

Primesc cinci scrisori.

23 IV 1944

Mă felicită d-l Loc. Ionescu și d-l Slt. Stănescu.

28 IV 1944

Bine!

1 V 1944

Începe luna mai în Cetatea Albă în rezervă.

2 V 1944

Zi frumoasă, cu soare.

4 V 1944

Seara la oara 9 a nins și polaie. Am primit ordin să intrăm pe poziție.

Pleacă d-l Lt. Ionescu.

5 V 1944

Mă duc și eu. Noaptea dorm la telefon. Sunt bolnav.

6 V 1944

Mă scol pe la oara 9 că îmi vine rău. D-l Lt. Ionescu îmi dă două aspirine și șade lângă mine. Până transpir nu mă lasă să mă scol. La oara 12 predăm poziția la Vânători. Noi trecem în rezervă în com(una) Păpușoi.

7 V 1944.

Scriu acasă la toți.

10 V 1944

Schimbăm cantonamentul.

11 V 1944

Primesc două plicuri de acasă.

12 V 1944

Ne merge bine.

13 V 1944

Primesc o scrisoare de la Veta. Rușii trag cu brandurile proiectile la 600 m. de noi.

16 V 1944

Rușii trag din nou proiectile în sectorul nostru.

18 V 1944

Seara la oara 8 plecăm din Păpușoiu. Mergem toată noaptea.

19 V 1944

Pe la oara 3 după masă ajungem la Coira unde stăm în repaus până în răsăritul zilei apoi plecăm iară.

20 V 1944

Primim, în com(una) Motinești, hrană și iarăși plecăm.

21 V 1944

Ne oprim la Monorta (?). Repaus. Plecăm la oara șase seara.

22 V 1944

Ne oprim într-o grădină cu pomi. La oara patru dimineața ofițerii se duc să recunoască poziția. Noi ne pregătim să ocupăm poziția schimbând nemții. Eu sunt tot cu d-l Lt. Ionescu.

23 V 1944

Ne în schimbăm cu nemții.

24 V 1944

Ni se aduce telefon la pluton.

25 V 1944

Ispasul, Ziua Eroilor. Pe front nimic deosebit. Primesc două scrisori de acasă..

26 V 1944

Bine! Seara plecăm de pe poziție în rezervă, într-o pădure de salcâmi. Răspund la scrisori, acasă.

27 V 1944

Săpăm adăposturi.

29 V 1944

Intrăm din nou pe poziție în alt sector. D-l Lt. Ionescu ne spune că de acum înainte suntem în Bat(alionul) 18 Vânători de munte, dimineața la oara 4.

30 V 1944

Așteptăm vizita d-lui Mareșal Ion Antonescu. Seara la oara 8 rușii atacă. La oara 3 dim(ineața) contraatacăm. Rușii sunt respinși.

31 V 1944

Zi frumoasă, cald. Primesc scrisoare de acasă.

1 VI 1944

Ne pregătim să ocupăm poziția la Limanu(l) de la Gurile Dunării. Inspecția D-lui colonel.

2 VI 1944

Bine și cald.

3 VI 1944

Se anunță inspecția generalului de armată.

4 VI 1944

Ziua Rusaliilor. Scriu acasă.

5 VI 1944

Bidinic trece la ruși.

6 VI 1944

Plec cu Buică pe câmp și vorbim cu civili. Aviația rusă zboară deasupra noastră.

7 VI 1944

Plecăm de pe poziție. Suntem înșchimbați de comp(ania) d-lui căpitan Ioniță dar în aceeași noapte stăm (cu) toții pe poziție.

8 VI 1944

Suntem toți pe poziție pe limanul Ștubeicului. Sara la ora 7 părăsim poziția (și) ne deplasăm la Bat(alionul) 18 Vânători (de) munte.

9 VI 1944

Suntem repartizați la comp(ania) cercetare, cu d-l lt. Ionescu.

10 VI 1944

Sunt liber. O fată ne face să suferim (?). Jeni.

11 VI 1944

Ne cântă un patifon uitat. Jeni primește o carte de la Ion Goga.

12 VI 1944

Primim ordin. Ne pregătim să intrăm pe poziție în locul Bat(alionului) 13. Seara la ora 8,30 plecăm din Valea Știubeiului, mergem până la Ialmaz. La ora 1 noaptea ne oprim.

13 VI 1944

Repaus, căldură mare. Pe la două după masă intrăm pe poziție. La 8 seara mă duc și eu cu căruța, cu moșu Zăbosnos Sogorcotea.

14 VI 1944

Rușii ne bat cu brandurile.

17 VI 1944

Scriu acasă o scrisoare și (una) lui Gherga.

20 VI 1944

Scriu o carte lui Pătru Măduț și primesc o carte de la Ghiță Serafin.

22 VI 1944

Scriu lui Ghiță Serafin și lui Gherga. Scap ca prin minune de o schijă de anticar rusesc.

23 VI 1944

Sunt scos pe lista de concediu.

24 VI 1944

Aștept cu nerăbdare plecarea în conced(iu).

25 VI 1944

Primesc o scrisoare de la Gherga.

26 VI 1944

Îi scriu lui Gherga.

27 VI 1944

Îi bine peste tot.

28 VI 1944

D-l lt este vorba să âlece în concediu. Rușii ne bat cu anticarul.

29 VI 1944

Sf. Petru și Pavel. Aci suntem cu poziția, în ...

30 VI 1944

Liniște!

1 VII 1944

Plouă. Rușii bat cu brandurile.

2 VII 1944

Plouă iarăși.

3 VII 1944

La oara 11 mă rănește la cap o schijă de anticar. Mă duc la postu(l) de prim-ajutor, îmi scoate schija și mă pansează. De data asta am scăpat, să fie fost încă mai o dată de mare treceam la vecie. Doamne mulțumescu-Ți Ție !

4 VII 1944

Este bine. Ne-am mutat cu căruța la Bat(alionul) 2.

5 VII 1944

Mă duc la pansat.

6 VII 1944

Rusii se aud noaptea, la megafon, că vorbesc.

7 VII 1944

Mă duc iarăși la pansat.

8 VII 1944

Vorbesc cu d-l general.

9 VII 1944

Iar la pansat. Avem doi morți, Turuloiu și Medrea, și un rănit, Cișotug.

Noaptea dorm la eșalonul I cu dl lt. Ionescu.

10 VII 1944

Bine.

12 VII 1944

La pansat.

13 VII 1944

Scriu lu(i) Gherga.

14 VII 1944

Mă duc la pansat.

15 VII 1944

Liniște pe front.

16 VII 1944

Primesc o scrisoare și pachet de acasă.

17 VII 1944

Trimit răspuns acasă.

18 VII 1944

Retragere.

19 VII 1944

D-l colonel anunță pe dl. Lt. Ionescu să treacă la comp(ania) cercetare.

20 VII 1944

Pleacă dl lt. Ionescu de la branduri la compania cercetare fiind numit comandant de companie.

21 VII 1944

Fac schimb cu un băiat de aci și el pleacă în locul meu la branduri.

22-23 VII 1944

Bine pe front!

24 VII 1944

Plouă. 17 soldați (pleacă) în concediu.

25 VII 1944

Plouă. D-l Lt. Ionescu (pleacă) în concediu, îmi lasă bagajele și să-i scriu cât ne retragem. Eu rămân ordonanță la el și popotar cu Vasile Voinaș. Primesc o carte de acasă, de la Feri Kiș și Ghiță Serafin și de la mătușa de la Scăiuș și una pentru d-l Lt. Ionescu de la st. Florian.

30 VII 1944

Bine!

31 VII 1944

La fel!

1 VIII 1944

Primesc două scrisori pentru dl Lt.

2-3 VIII 1944

Sunt bolnav de friguri, mă chinuiesc mult.

4 VIII 1944

Primesc o carte din Cetatea Albă, str. Vlad Pereș, 32. Sveiliona scria a treia carte pentru dl. Ticu Ionescu. El era în București, str. Țepeș Vodă, nr. 69, Sec. IV.

5 VIII 1944

Am mult de lucru la popotă, nu am timp să scriu acasă și nici lu(i) Gherga.

9-10 VIII 1944

Răspund la toți și lu(I) dl. Lt. Ionescu.

11 VIII 1944

Aduc căruța cu bagaje și pun și bagajele d-lui slt. Derva.

12 VIII 1944

Primesc pentru dl. Lt. Ticu Ionescu o scrisoare de la Sveiliona.

13 VIII 1944

Mă duc cu căruța la gară după dl Lt. Ticu Ionescu.

14 VIII 1944

De dimineață scriu o scrisoare lu(I) Măria mea și lu(I) ceacea Nicolae Pălină.

15 VIII 1944

Vine dl. Lt. Ionescu din concediu. Seara doarme.

16 VIII 1944

Îmi dă dl Lt. Ionescu fotografia făcută la Șoba. Sara trimite comp(ania) la săpat tranșee.

17 VIII 1944

Mare activitate de aviație. Serara (merg) la săpat tranșee.

18 VIII 1944

Iarăși avioane rusești. Seara la săpat.

19 VIII 1944

Rușii bat cu brandurile. Seara – la săpat tranșee. Pe la oara 12 noaptea începe artileria să bată încontinuu și a noastră și a rusească. Compania noastră este chemată de la săpat. Stare de alarmă generală.

20 VIII 1944

Pe la oara 11 rușii pornesc la atac. Ai noștri se retrag. Baraj de artilerie ce nu mai văzui până atunci și aviație multă. Noi ne retragem prin Feștelița. În continuu aviația atacă cu granade și mitraliează. Artileria bate la Simionești.

21 VIII 1944

Ne retragem din Simionești la Alexandreni. Îndată suntem bătuți de artileria rusească. Și la drum ne mitraliază din avioane. Dl. Lt. Ionescu este rănit într-o mână. Eu am scăpat cu căruța dar foarte greu, suntem mereu urmăriți de aviația rusească. La Alexandreni am stat două ore și trebuia să plecăm bătuți de greul nesuportabil. Mergem toată ziua și toată noaptea.

22 VIII 1944

Continuăm retragerea. Eu sunt tot la căruța cu bagajue. Căruța este din Utvin, jud(ețul) Timiș, eu cu Vasile Spiridon și încă un băiat. Noaptea aviație mai puăină, am trecut prin Traion Nou - Cicaia.

23 VIII 1944

Iarăși marș forțat. Trecem prin Volsonești și ajungem seara la Reni. Din nou ne urmărește aviația rusească. Noaptea trecem prutul și ajungem la Galați unde ne oprim la oara 12 noaptea.

24 VIII 1944

Dimineața plecăm și auzim că România a încheiat armistițiu cu puterile aliate. Se comunică la radio și în ziare că dl. General Constantin Sănătescu a luat comanda guvernului.

25 VIII 1944

Continuăm marșul. Auzim că rușii (au) distrus un airodrom cu avioane germane. Trecem prin Brăila și peste Siret. Eu sunt foarte rău bolnav de friguri. Seara ajungem la Valea Cânepei unde găsim unitatea.

26 VIII 1944

Plecăm iarăși spre apus cu toții, ne oprim la Însurăței unde dormim noaptea.

27 VIII 1944

Iarăși marș fără mâncare, numai praf în loc de masă.

28 VIII 1944

La fel, marș. Până azi eu am fost tot bolnav, acum mi-e mai bine dar îmi coace un deget (de) la mână. Ajungem în comuna Morteleni (+) unde stăm o zi și două nopți.

29 VIII 1944

Seara la oara 10 plecăm. Mergem toată noaptea.

30 VIII 1944

Dimineața ne întâlnim cu rușii pe la oara 10. Ne oprim în comuna Rădulești unde ne oprim și plecăm sara.

31 VIII 1944

În marș până la oara două după masa când ne oprim în com(una) Bojdori.

1 IX 1944

Stăm în repaos, sufer durere din cauza unui buboi de la mână. S-ar zice că ungurii ar fi ocupat Banatul deci și satul meu.

2 IX 1944

Se începe program de instrucție. Eu, până acum, sunt liber, nu fac.

4 IX 1944

Ne organizează din nou. Acum fac parte din comp(ania) I, plut(onul) 3. Facem instrucție după masă. Vine nea Mitică cu echipa lui, ne cântă și un cântec din Banat: "Săracă-i inima bună". Sara e mare bucurie, primesc un plic și carte poștală de acasă și un plic de la Veta Ruța. Le citesc la lumina unui foc.

5 IX 1944

De dimineașă instrucție. Mă duc la pansat cu degetul care sufer tare mult.

6 IX 1944

De dimineață adunarea companiei, cât pe ce să fiu vărsat la comp(ania) 2 dar din cauză că aveam bagajele d-lui lt. Ionescu în primire

7 IX 1944

Raportez despre boala mea și că nu mai sunt capabil de a avea grijă de bagaje(le) d-lui lt. Marica. Vorbesc și cu dl slt Constantinescu care avea bagaje la căruță.

8 IX 1944

Adunarea comp(aniei) la ora 8. Mă duc la Biserică. După masă mă prind iarăși frigurile.

9 IX 1944

Toată ziua sunt bolnav. Citesc într-un ziar că d-l lt Ionescu a murit în spital la București. Eri, în 8 IX s-a îngropat. Seara la ora 7 plecăm din Lidia Bojdoni la gara Crivala pentru a merge la Brașov.

10 IX 1944

Sunt trimis la București cu bagajele d-lui lt. Ionescu. Plec din Crivala pe la oara 4 dim(ineața) și ajung sara la Băneasa unde debarc și dorm în gară.

11 IX 1944

Iau o căruță și plec cu bagajele la casa d-lui lt. Ionescu. Acasă găsesc pe mama și pe bunicul și pe fratele d-lui lt. Ei când m-au văzut au început a pâlânge. Cum m-am excitat am plâns și eu. Am desfăcut bagajele și am rămas să dorm la casa d-lui lt. Ionescu, am vorbit mult și despre d-l lt. Florescu care a murit pe front la Bălăroni. Am luat cina aci, la ei și m-am culcat.

12 IX 1944

Mă scol, mănânc și plec la Gara de nord. De aci plec la Cristiani, de aci plec la oara 10 cu trenu(l) și mă duc toată noaptea.

13 IX 1944

Ajung la Braşov unde mă informez că batalionul este în urmă. Aştept dar nu vine, mănânc la crucea roşie şi dorm în gară.

14 IX 1944

Mă întorc din Braşov şi găsesc batalionul la Predeal.

15 IX 1944

Am plecat către Braşov, ne oprim în Archir unde stăm.

16 IX 1944

Continuăm marşuk prin Sighişoara, Copşa Mică, Alba-Iulia.

17 IX 1944

Mergem înainte spre Coşlari, Sâmcria. Aud că se dau mereu lupte la Oraviţa. Trecem prin Subcetate şi ajungem în Haţeg unde debarcăm la oara 1 noaptea şi plecăm în marş pe jos.

18 IX 1944

Trecem prin Toteşti şi ajungem la Peştiana unde catonăm. După masă în patrulă până (în) sat, cu Ian.

19 IX 1944

Ne schimbăm cantonamentul şi iar în patrulă.

20 IX 1944

Suntem liberi. Mă duc la vizita medicului şi mă pansez la deget. Sara ordin să se plece în permisie. Îmi aprobă d-l colonel şi mie.

21 IX 1944

Plec cu Şinca la Halta Peşteniţa.

Am copiat acest jurnal de pe front din două notiţe ale lui Bandu Gheorghe zis Ghiţă Rusu din sat(ul) Duleu. Are vrâsta de 60 (de) ani, clase primare 7. Copiat de mine, Cireşan Iosif.

5 IV 1980

Anexa III

DIN TRECUTUL PAROHIEI PRIGORULUI CU FILIALA PUTNA

de Iconom stavrofor protopop lt. colonel Coriolan Buracu

Din lipsă de documente vechi nu putem stabili vechimea satului și deci nici a bisericii. Din datele puține ce există înainte de veacul al 15-lea, se poate constata că Prigorul ca moșie este amintit la a(nul) 1550¹ iar Putna la 1577², în procesele de moștenire dintre membrii familiei de nobili Gârleșteanu, originară din Rudăria³.

Dintre nobilii proprietari ai moșiei din Prigor, Sălin și Putna sunt amintiți: ca vicebani ai Caransebeșului Ioan Floca la 1537 și Vasile Floca la 1654; ca castelan și pârcălab, Gheorghe Bena Prigoreanul la 1550, Toader Ion și Ion Pribeagul ca prefect al Caransebeșului și alții.

Locuitorii cătunelor din Prigor, Săliște, Sălin, Rueni, Scoc, Ramnița, Iloți etc. numite și “săliște” erau români și ortodocși viețuind după vechea tradiție în comunioane⁴ și stând în serviciu nobililor și cnezilor, luptând sub porunca lor ori de câte ori împrejurările cereau acest lucru și destul de des (îl cereau).

La 1632 s-au găsit și prigoreni cari s-au înrolat în oastea lui Matei Vodă Băsărabă adunată la Cornea în l(una) august cari după așezarea lui Matei ca domn al Țării Românești au fost așezați în Oltenia ca și alți ostași dându-li-se vatră de sat și pământ. În Oltenia, în județele Mehedinți, Dolj și Gorj obvin aceleași numiri de sate ca Prigoria, Almăju, Almăjălu, Șopot, Gârbovăți, Gârleștenii de Sus și de Jos cari au deservit proprietatea lui Nic(olae)

¹ P. Fryges, *Szorenyi bansag es Szorenyi varmegyi tortenete*, Budapest, II, 1878, p. 452. Datele privitoare la evul mediu sunt, în acest manuscris, preluate după Pesty Fryges.

² *Ibidem*, p. 465. Rămâne de demonstrat că este vorba, la 1577 de localitatea almăjeană cu acest nume sau de o localitate dispărută din zona Caransebeșului.

³ Despre familia nobilă română a Gârleștenilor vezi, L. Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI. Origine, statut, studiu cronologic*, Reșița, 2002, p. 203-223.

⁴ Termenul “comunio” este atestat prima oară în uz (în limba română) în anul 1850.

Gârleșteanu v(ice)ban de Caransebeș care a luptat în oastea lui Matei Vodă Băsăraba pentru ocuparea domniei⁵.

La 1658 turcii ocupă și Almăjul⁶, moșiile sunt confiscate și dăruite ofițerilor turci. De la această dată încetează proprietățile nobililor din sat și din regiune.

La 1717 regiunea este eliberată de turci⁷ și până la 1739 și după acest an vin mai multe familii din Macedonia și din Oltenia. La recensământul făcut în acest an, în vatra Prigorului erau 44 bordeie iar la Putna 13⁸.

Pe durata războiului austro-turc din 1736-39 populația din regiune s-a răsculat din cauza birurilor grele înrolându-se ca "seimeni" cu plată în armata turcească luptând în contra armatei imperiale. Răscoala a fost potolită în sânge fiind uciși câte 20-50 de țărani din satele răsculate, satele arse și populația fugărită prin păduri. Au fost uciși și preoți⁹.

Din conscripția ordonată de episcopul Caransebeșului Ioan Georgevici (1748-1768) în l(ună) iulie 1749, satele Prigor și Putna făceau parte din protopopiatul al IV (-lea) Mehadia care avea 41 (de) sate cu 2527 bordeie și 20 (de) preoți. În Prigor erau 63 (de) bordeie iar în Putna 16 și nu era preot. Preot

⁵ I. Sîrbu, *Relațiile externe ale lui Matei Vodă Basarab (1632-1654)*, traducere și ediție îngrijită de Rudolf Graf, prefată de Ștefan Ștefănescu, Timișoara, 1992, p. 25-26. Documentele pomenesc incorporarea unor bănățeni din părțile Mehadiiei. Dacă între ei s-au aflat sau nu prigoreni rămâne sub semnul întrebării. Conducătorul acestor cete era un Vaida Bona și nu un Nicolae Gârleșteanu.

⁶ Este vorba despre cedarea către turci a Banatului de Lugoj și Caransebeș care, până atunci, făcea parte din principatul transilvan.

⁷ Prin tratatul de la Pasarowitz din 1718 Banatul a fost inclus imperiului habsburgic.

⁸ Conscripția s-a făcut în 1717. Prigorul avea 40 de case iar Putna 13 case.

⁹ Răscoala din 1737-1739 este relativ bine cunoscută: P. Fryges, *Op. cit.* I, p. 149-156; F. Milleker, *Geschichte der koniglichen Freistadt Werschetz*, I, Budapesta, 1886, p. 114-118; L. Baroti, *Adattar...* I-II, Timișoara, 1893-1900; P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, Caransebeș, 1902, p. 175-226; I. Stoia Udrea, *Răscoala țărănească din Banat de la 1738-1739*, Timișoara, 1945, B. Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737-1739)*, în "Studii și Materiale de Istorie Medie", II, 1957, p. 289-344; N. Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului, studiu introductiv, ediție, glosar și indice de Damaschin Mioc*, Timișoara, 1981, p. 174-182; C. Feneșan, *Informații documentare privind răscoala populară bănățeană de la 1737-1739*, în "Banatica", II, Reșița, 1973, p. 165-185; E. Calincof, *Atestări documentare privind caracterul antihabsburgic al răscoalei populare din Banat din anii 1737-1739*, în "Banatica", VIII, Reșița, 1985, p. 221-242.

în apropiere era la Borloveni (Vechi)¹⁰.

Dumitrașcu Popovici care va fi administrat și parohiile din Prigor și Putna.

Ca preot al Prigorului și Putnei – ca cel dintâi - este cunoscut Dumitrașcu Câmpianu care, după tradiția păstrată în familia preotească Câmpianu, ar fi fost trimis împreună cu fratele său Ilia călugăru în Banat încă la a(nul) 1721 de către episcopul Râmnicului, Damaschin Dascălul. Din o însemnare de pe coperta Bibliei tipărită la Blaj La 1795 se află notat: “*au răposat popa Dumitrașcu 1776 ori 7.*”¹¹

El va fi adus cu sine de la Târgoviște de unde era originar și Biblia tipărită pe timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, 1688 și care s-a păstrat în biserica din Prigor până la anul 1930 când i s-a pierdut urma¹².

Cu începere de la 1790 se poate stabili cu precizie numele preoților, data și o parte din activitatea lor din protocoalele bisericești introduse în acest an, din diferite însemnări făcute în vechile cărți bisericești precum și din actele ce se mai păstrează în arhivă sau date apărute în lucrări istorice etc.

După Dumitrașcu figurează ca preot Ilia Câmpianu I născut la 1753, căsătorit cu Voichița la 1775, preoțit la 1782 – date însemnate de el în Biblia de la Blaj. Moare la a(nul) 1789 la Înălțarea Domnului și în același an încetează din viață și preoteasa. După tradiție¹³, acest preot, împreună cu alții din Almăj,

¹⁰ Conscripția aceasta s-a publicat de către D. Ruvarac, *Srpska mitropolija karlovacka u sredini XVIII. vijeka*, Beograd, f.a. și a fost apoi publicată în traducere în “Foaia diecezană”, Caransebeș XXIII (1908), nr. 49-52. Ester evident că informațiile au fost preluate din această sursă la care C.Buracu avea acces.

¹¹ Exemplarul acesta se mai păstrează, l-am văzut dar nu am găsit inscripția invocată care probabil s-a pierdut între timp. Vezi V. Leu, *Cartea veche românească din bisericile eparhiei Caransebeșului*, Reșița, 1999, p. 286. Existența acestei cărți, inclusiv reproducerea unor însemnări, a fost, prima oară, menționată de N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 92.

¹² Cu toate că am căutat acest exemplar, nu am reușit să îl găsim și nici în bibliografie nu este menționat.

¹³ Interesant caz de memorie colectivă care reține încă întâmplări petrecute cu aproape două secole în urmă. Acest preot a fost într-adevăr implicat în evenimente, în sensul menționat, așa cum menționează și N. Stoica de Hațeg, *Op. cit.*, p. 251 ceea ce autorul textului de la Prigor nu avea cum să știe: “*Hălmăjenii să vorbească de-a veni la veziru să se predea, auzind și de episcopu că-ibun Popa Ilie Cîmpianu, parohu din Prigor, cu câțiva oameni, cu unt, herbeci, la Mehadia la episcopu au venit, cu carele la veziru s-au dus Carte de mână, buruntie, și câte 2 turci la sate subașă, judecători, ofițir, chinezi le da, a-i ținea*”

au fost trimiși la pașa care comanda în fortul Mehadiei ca să cruțe satele din Almăj. Poporul a fost obligat a eși pe stradă cu coleașă, lapte, poame, etc. la trecerea turcilor spre Oravița dar la înapoierea lor au fost arse iar mulți locuitori, îndeosebi copii mici și femei tinere, au fost luați în robie. Tot preotul Ilia a cumpărat la 1787 Evanghelia tipărită la Râmnic a(nul) 1784, cu 20, 25 fl.¹⁴ Atât el cât și înaintașul său Dumitrașcu au asistat la încorporarea satului Prigor și Putna la Batalionul grăniceresc valah din Jupalnic, 1774, și ca tânăr, împreună cu popa Dumitrașcu au mers la Bozovici la întâmpinarea împăratului Iosif al II. A(nul) 1773¹⁵.

Andrei Licareți, ginerele lui Dumitrașcu, fiul satului născut în a(nul) 1763 semnează în protocoale de la începutul lor a(nul) 1790. Moare în etate de 58 de ani la 28 oct(ombrie) 1813.

Se constată că în Prigor erau 2 parohi cu sesii parohiale cu 2 preoți dintre care unul administra și filiala Putna.

Ilia Câmpianu II, semnează în protocoale tot de la 1790 până la 1809. S-a născut la a(nul) 1752¹⁶. Bănuim că acesta, rămânând văduv, s-a călugărit și sub numele de Ilarion ieromonah a viețuit la mănăstirea Mesici. A decedat în Prigor în etate de 86 de ani, la 22 iulie 1838¹⁷.

Sub păstoria preoților Ilia I, Andrei și Ilia II s-a organizat în comuna Prigor compania a 3-a din Regimentul Valaho-Ilir cu garnizoana la Biserica

¹⁴ Păstrată și astăzi. Este, desigur, chiar exemplarul în care și-a alăurat textul C. Buracu. Vezi V. Leu, *Op. cit.*, p.

¹⁵ Într-adevăr împăratul a trecut atunci (17-18 mai) prin Almăj și cu această ocazie și-a pus probabil pentru prima oară problema militarizării regiunii în ciuda opoziției populației: N. Stoica de Hațeg, *Op. cit.*, p. 196-197. Despre militarizare și epoca respectivă vezi și A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere*, Caransebeș, 1941, L. Smeu, *Almăjul grăniceresc, 1773-1782*, București, 1980. Unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei almăjene din perioada militară a fost chiar Iosif C. Buracu, *Din istoria Banatului Severin*, Caransebeș, 1932, Idem, *Cronica istorică a Almăjului*, în "Revista Institutului Social Banat-Crișana", Timișoara, X (1942), nr. martie-aprilie.

¹⁶ Singura însemnare pe un *Strastnic*, Blaj, 1773 aflat odinioară la Prigor a aparținut, mai mult ca sigur acestui preot din dinastia Câmpenilor și consemnează cumpărarea cărții, faptă meritorie: "Să să știe că aceasta carte ester a satului Prigor cumpărat(ă) cu bani, florinți 25, crițari 30, prin mine, popa Ilia Cîmpianul paroh în Prigor".

¹⁷ Din păcate nu aflăm și motivația acestei ipoteze. Probabil a fost tot o însemnare manuscrisă pe vreo carte din biserică.

Albă. La compania Prigorului aparțineau și ostașii grăniceri din comunele Rudăria, Pătaș, Putna, Borlovenii Vechi, cu un total de 766 de ostași.

Vechea biserică de bârne care a fost pe locul pe care se găsește casa bisericeii a fost arsă în războiul din 1788/89 iar în locul ei a fost ridicată probabil una de nuiiele cum erau și în alte sate¹⁸.

Acești preoți, ajutați de credincioși, de ostașii companiei în frunte cu ofițerii lor au început a aduna mijloacele materiale pentru zidirea unei noi biserici de piatră și cărămidă.

Din Socoata bisericii introdusă în Protocolul Inventariumului încă din a(nul) 1788, reiese de(spre) banii primiți pe răchie și cucuruz dăruite de locuitori; astfel la 1794 pe răchie se încasează 73 fl. 51 cr., la 1795, 319, 22 fl. Tot din această socoată reiese că la 1787¹⁹ s-au împărțit din banii bisericii la 62 familii în foamete, 405 fl. 18 (cr.). La 1798 se vând 10 “meți” de cucuruz cu 14 fl. la 1800 biserica avea bani gata, în ladă, păstrată la comandantul de canton din Borloveni, apoi la compania din Prigor – 1.055 fl. 56 cr.

Lucrarea bisericii actuale a început în cursul anului 1805 fiind terminată la 1807, în care an a fost sfințită, desigur, cu mare fast, la 14 august de (către) episcopul Vârșetului-Caransebeșului, Iosif Ioanovici de Șacabent²⁰.

Iată textul original ce se păstrează pe perețele din stânga, de la intrarea în biserică:

“S-au făcut această s-tă Biserică pe vremea stăpânirii împăratului Francisc I și s-au sfințit de episcopul Iosif Ioanovici Șacabent la anul 1807, 14 August și s-au zugrăvit prin blagoslovenia domnului episcop Petru Ioanovici Vidac și protopop al Mehadiiei, Nicolae Stoica și prin companie-comandant Ignatie Oreșcovici,.... Comandant Pavel laitnant și economie-comandant Spir... Ianăș și namesnic Dimitrie Bogoievici din Bănia și prin preotul Ilia

¹⁸ Turcii au produs într-adevăr mari pagube în vremea ultimei lor invazii în Banat. S-au incendiat biserici și o dată cu ele cărți, icoane și odoare după care s-au ridicat lăcașuri din nuiiele și pământ. N. Stoica de Hațeg, *Op. cit.*, p. 291, confirmă această stare de lucruri dar în cazul Prigorului, dat fiind “colaboraționismul” preotului Ilia Câmpianu ar fi mai greu de explicat tocmai incendierea bisericii sale.

¹⁹ O greșală de condei, anul trebuie să fi fost 1797.

²⁰ Iosif Ioanovici Șakabent, episcop de Vârșet (1786-1805). Desigur, Șakabent nu putea fi la inaugurare, era mort de doi ani. Probabil el a sfințit doar locul pe care urma să se construiască biserica. În 1807 episcop de Vârșet (până în 1818) a fost Petru Vidak.

Câmpianu și Andrei Licareți pravoslavnici diacon Teodor Câmpianu, slujitor Iancu Maștei frate, Zaharia B...sinatori și pitropi Pârvu Șălariu, zugrav Ștefan Popovici din Oravița. S-au sfârșit în 1807, october 10”.

Acestor preoți le-a revenit sarcina a înzestra biserica cu clopote, icoane, odăjdii, vase sfinte, candel, stihare diaconești și, pentru copii, cărți bisericești și să supravegheze toate lucrările cari nu au fost ușoare.

Lor le-a revenit sarcina să tălmăcească toate legile grănicerești și să pregătească sufletește pe ostașii companiei în războiul lung cu Franța marelui Napoleon, 1793-1813²¹.

Ei au fost directorii școalei grănicerești, catiheți și învățători propunând în limba română și germană pentru formarea gradaților.

Sub ei s-au introdus matricolele pentru botezați, cununați și răposați, protocolul inventar, de circulare, socoata bisericii și a tasurilor, cu începere de la 1822, conscripția. Socoata bisericii era semnată în fiecare an de preot, crâsnic, epitrop și verificată de comandantul companiei și de regiment și aprobată de protopop.

Teodor Câmpianu I, născut la 1784, a fost sfințit într-un preot la 25 Martie 1809 fiind diacon 4 ani și învățător în Prigor. A fost sfințit de episcopul Petru Vidac fiind de față arhimandritul Sinesie Radivoievici și protopopul Mehadii Nicolae Stoica după cum însuși scrie în această Sf. Evanghelie, la sfârșit²². Din

²¹ Despre participarea grănicerilor bănățeni, inclusiv a almăjenilor la campaniile antifranceze, vezi N. Bocșan, M. Duma, P. Bona, *Franța și Banatul (1789-1815)*, Reșița, 1993, p. 129-228.

²² Inscricție pe care o vom reproduce după V. Leu, *Cartea veche din bisericile eparhiei Caransebeșului*, Reșița, 1996, p. 227: “În anul 1809, în luna lui martie în 25 de zile, zgodindu-se bași într-o Joia cea Mare, săptămâna cea înfricoșată a patimilor Domnului Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, naintea Paștilor, la Blagovištenie, m-am hirotonisit și am câpătat intrarea și dreapta preoție fiind mai înainte diacon și dascâl Prigorului, patru ani. Și când am fost preoțit în anul acesta, am avut 25 (de) ani de la naștere, eu, Teodor Cîmpean paroh (în) Prigor. Prin excelenția sa domnul episcop al Verșăului, petru Vidac, arhimandrit Sinesie Radivoievici, protodiacon Andrei Șakabent, cântalist Iurici, protopop al mehadii, Nicolae Stoica de Hațâg”.

1 mai 1809 semnează ca preot. Servește timp de 57 (de) ani și încetează din viață în etate de 82 (de) ani, la 4 Martie 1866²³.

La 1817 a ieșit întru întâmpinarea împăratului Francisc I și a împărătesei Carolina, la Borlovenii Vechi, cari au venit de la Mehadia la Bozovici, unde au stat 3 zile luând parte la sfințirea capelei rom(ano-)cat(olice) iar de aici au plecat la Oravița asistând la inaugurarea teatrului²⁴.

Dimitrie Gâmboasă (ginerile lui Ilia), fiul satului, născut la 1785, semnează ca paroh și al Putnei, din luna Mai 1814 până la 21 Sept(embrie) 1843 când moare în etate de 63 (de) ani.

Pe timpul acestor preoți s-au construit clădirea companiei cu magazia de montură, casa bisericii de azi, locuințele ofițerești ca și proprietatea lui Meilă Buracu, 87, și a familiei învățătorului Iosif Toader, hanul viitor “La Crucea de aur” precum și drumul ce se deschide pe cheia Prigorului la 1840. Până la această dată drumul împărătesc trecea de la Sasca, Stăncilova, Dalboșeți, Șopotul Vechi, Bănia, Rudăria, Prilipeți, Pătaș, Borlovenii Vechi la Borlovenii Noi până la Mehadia.

De la 1847-1861 jurnalul de cassă al Bisericii se purta de compania nr. 3, Prigor în limba germană pe formulare tipărit cu text german care se păstrează în arhiva parohiei.

La 1 Nov(embrie) 1838, regimentul grăniceresc valaho-iliric se separă formându-se regimentul valaho-bănățean nr. 13 cu garnizoana comandamentului la Caransebeș²⁵.

²³ Trebuie să menționăm că la Dalboșeț era preot, pe la începutul secolului al XIX-lea un Andrei Cîmpianu din Prigor, probabil frate cu Teodor. El a dus faimoasa *Biblie* blăjeană din 1795, pe care s-au făcut atâtea însemnări de familie, în parohia sa. A fost însă recuperată de un învățător grijuliu: “Să să știe precum eu, învățătorul Iancu Borozanu den Bania am adus această *Biblie* de la Dalboșeț la Prigor; că au fost luvat-o preotul Andrei Cîmpianu parohul Dalboșăfului și eu am adus-o de la el, eu fiind învățător Prigorului, pre vremea aceuia. Când am adus-o să să știe că am adus-o în 31 mai an(ul) 1814”. Evident, însemnarea s-a făcut chiar pe cartea cu pricina și ester singura care se mai păstrează.

²⁴ Prezența perechii imperiale la inaugurarea teatrului din Oravița a intrat în legenda locului dar nu este, din păcate, susținută documentar.

²⁵ A. Marchescu, *Op. cit.*

La 1843 vine la examenul școalei din Prigor directorul școalelor grănicerești Constantin Diaconovici Loga însoțit de un grup de preparanți printre care era și Ștefan Velovan fostul profesor la Pedagogia din Caransebeș apoi la Craiova și care descrie ceremonialul primirii directorului cu onoruri militare, raport din partea comandantului de companie, vorbirea directorului, preotului T. Câmpianu, etc²⁶.

Pe timpul păstoriei sale a bătuit cholera la 1832²⁷ când a murit de această boală și soția pr(eotului) Dimitrie Gâmboașă, atingând cifra maximă de morți cu 113 cazuri, precum și la 1849, cu 121 cazuri.

Au avut însărcinarea să pregătească pe ostași pentru războiul din Italia 1848/9 și în contra revoluționarilor maghiari în Banat și Ardeal și la apărarea Almăjului și a regiunii miniere de la Sasca și Oravița. Pe timpul acestei revoluții, în satul Prigor și Putna, nu s-a petrecut nimic deosebit²⁸.

Pe câmpul de luptă s-au distins prigorenii: locot(enent) Marcu Rotariu adjutant al regimentului iar strajameșterul Ruja a fost decorat cu medalia de argint pentru vitejie, cl. I și crucea rusă "Sf. Gheorghe" de argint.

Tot lui T. Câmpeanu i-a revenit datoria să binecuvânteze plecarea ostașilor în Moldova și Galaț(i) ca trupe de ocupație în anii 1854-55 de unde ostașii prigoreni au adus pentru biserica lor un preafrumos prapure, mare, cu 3 prăjini, pictat în ulei, pe care se poate citi următoarea inscripție cu litere cirilice:

²⁶ Ștefan Velovan nu putea fi martor la eveniment pentru că s-a născut la 22 septembrie 1852 iar Constantin Diaconovici Loga moare la 12 noiembrie 1842. Nu este deci vorba de un document memorialistic datorat lui Ștefan Velovan ci de un studiu al acestuia: Șt. Velovan, *Epizod din istoria școalelor române-austriece*, în "Solidaritatea", Craiova, 1904, p. 185 și urm. Informația a fost preluată de O. Ghibu, *Istoria literaturii didactice românești*, I, București, 1916, p. 126-130.

²⁷ Într-adevăr această epidemie a secerat numeroase vieți în Banat. Era prima epidemie de holeră cunoscută în aceste părți dar vor urma și altele. Despre epidemiile care au bătuit provincia în secolul al XIX-lea, despre măsurile sanitare care s-au luat dar și despre mentalitățile veacului vezi V. Leu, *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în Veacul Luminilor*, Reșița, 1993, p. 13-26.

²⁸ Despre participarea grănicerilor bănățeni la campaniile din 1848-1849 vezi. A. Marchescu, *Op. cit.*, p. 172-263; R. Graf, *Evenimentele militare din toamna și iarna anului 1848 în Banatul montanistic*, în "Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică", Cluj-Napoca, 2000, p. 297-309.

“Domnul Oberst și regiments comandant Waiman și d(omnii) maiori Forsthuber și Șeravița, d(omnii) căptani și comp(anie) comandanți, Alexandru von Kisici și Popovici, jertfindu-se această sfântă jertfă pe vremea înălțatului nostru împărat Francisc Iosif I și prin acești următori ostași spre a lor pomenire și podoabă sf(intei) Biserici a satului Prigor fiind noi pre Țara Moldovii, orașul Galați, luna Aprilie anul Domnului 1855” (urmează numele soldaților din Prigor)²⁹.

Aceeași misiune o are la plecarea ostașilor în Italia în războiul din 1859 și la 1866 în contra Prusiei³⁰. În războiul cu Prusia au luat parte următorii ofițeri prigoreni: Pavel Rotariu c-dt de companie, locotenenții Petru Ruja, Ilie Floca și sublocotenentul George Rotariu. Moare în lupta de la Königrätz soldatul Vesalin Ruja, nr. casei, 58 (Ostașii cari au luat parte la luptele din Bohemia au adus un prapure de mătăasă cu icoana Maicii Domnului. Poartă inscripția cu numele ostașilor. Materia s-a rupt și inscripția nu s-a copiat. Icoana a fost pusă la un prapor țesut de vedu(va) Maria Micleu).

Ilia Câmpeanu III, de la nr. casei 177, născut la 25 Martie 1813, fiu al preotului T. Câmpianu I și Calina, funcționează ca capelan din Martie 1842, adm(inistrator) parohial din 1848 în locul pr(eotului) D. Gâmboașă și din 1850 ca paroh. În Ian(uarie) 1866 este numit asesor consistorial. Încetează din viață în etate de 63 8de) ani la 6 Iulie 1876 servind cu tatăl său 24 (de) ani.

A avut norocul deosebit să fie prezent la întâmpinarea primului episcop român al reînființatei episcopii a Caransebeșului, pe marele Ioan Popasu,³¹ să

²⁹ Cu unele diferențe de lectură această inscripție a fost publicată de N. Iorga, *Op. cit.*, p. 92 ;, mai recent de L. Smeu, *Almăjul grăniceresc*, București, 1980., p. 59-60, nota 34. și L. Groza, *Contribuții la istoria regimentului de graniță româno-bănățean din Caransebeș*, III, Lugoj, 2002, p. 21. Acest ultim studiu aduce în atenție și alte cazuri de acest fel: Var și Mehadica.

³⁰ Vezi A. Marchescu, *Op. cit.*

³¹ Despre viața și activitatea acestui episcop de Caransebeș vezi. C. Brătescu, *Ioan Popasu*, 2001, Caransebeș.

activeze pentru introducerea statutului organic a lui Șaguna³² în Prigor și Putna, să fie primul comisar al primelor alegeri pentru eparhie și congresul național bisericesc, membru al scaunului protopresbiteral al Mehadiiei. De la 1866, în protocoalele bisericești, scrierea se face cu litere latine. A asistat la 1871 la desființarea regimentului grăniceresc nr. 13³³ având ca ofițeri prigoreni pe locot(enet)ul Petru Ruja, apoi la introducerea administrației maghiare cu notariat la Prigor cu satele Putna, Borlovenii Vechi și Noi, mutarea oficiului poștal de la Borlovenii Noi la Prigor. A avut însă și fericirea să fie în fruntea parohienilor alegători la prima și următoarele alegeri de deputat al graniței la Caransebeș, alegând de la 10 Ian(uarie) 1874 în 6 rânduri consecutiv pe generalul Traian Doda din Prilipeți³⁴.

Sub păstoria sa și la îndemnul său se fac reparațiunile la biserică și cimitir îmbogățindu-se cu odăjdii și cărți de ritual. A avut de capelan pe pr(eot)ul Nicolae Târziu. A renunțat și în iunie 1876 a murit în Tufari.

Iosif Câmpianu I de la nr. c(asei) este fiul grănicerului Vasile și Mara din Prigor, născut la a(nul) 1836, oct(ombrie) 25, funcționează ca capelan din Februar(ie) 1861, admin(istr)ator din 1866, ca paroh din 1876. După o păstorie de aproape 60 de ani decedează la 24 Mai 1921 în etate de 85 (de) ani, în Mehadia unde a și fost înmormântat. Sub păstoria sa se desființează una din cele 2 parohii servind singur în parohia Prigor și filia Putna de la 1876–1886 și de la 1896–1917 satisfăcând toate recerințele duhovnicești cu multă conștiinciozitate. De la 1886 a avut de capelan pe fiul său.

Teodor Câmpianu II născut la 1 Iulie 1864 fiind primul preot din Prigor cu liceul complet. A fost ales capelan la 9 Febr(uarie) 1886 servind cu multă râvnă alături de tatăl său Iosif până în toamna anului 1896. A decedat la 24 Martie 1931.

³² Statutul Organic, adevărată constituție a bisericii române ortodoxe din Transilvania și Banat, a fost votat de Congresul Național Bisericesc convocat la 16 septembrie 1869 la 19 octombrie și sancționat de monarh la 28 mai 1869. Alegerile deputaților eparhiali pentru sinodul episcopiei Caransebeșului au avut loc la 19 aprilie 1870. Sinodul s-a întrunit la 1 mai la Caransebeș.

³³ Despre desființarea regimentului vezi L. Groza, *Contribuții la istoria regimentului...*, III, p. 34-60

³⁴ Traian Doda a fost ales în: 1874, 1875, 1878, 1881, 1884, 1887.

Activitatea cea mai importantă a acestor 2 preoți – tatăl și fiul – se concentrează pentru renovarea radicală a bisericii în exterior și interior și pentru zidirea unei biserici la Putna.

Astfel la 1878 se acoperă turnul cu plăci de aramă și se zidește din nou zidul avliei bisericii cu poartă de fier, la 1880 s-a pus ceas nou în turn, la 1881 s-a turnat din nou clopotul cel mare, la Timișoara, la 1885 s-a pus paratresnetul, la 1887 s-a făcut podul corului iar la 1889 s-a dat prin licitație publică repararea bisericii, facerea iconostasului din lemn și pictură nouă, pardosirea Bisericii cu plăci de marmură. S-au procurat perdelele la ușile de la altar, odăjdii preoțești, stihare, vasele sfinte, etc. Toate lucrările au trecut peste 5.000 fl. bani încasați prin vânzarea răchiei (la 1888 biserica avea 100 acoave precum și din cucuruzul adunat de pe pământul bisericii din Ruieni.

Lucrările de la biserica din Prigor s-au terminat la 1890 și a fost sfințită la 21 Mai 1891. Iată textul ce se află de-asupra ușei de la intrarea bărbaților:

“S-a renovat această sf. Biserică cu cheltuiala comunei bisericesti la anul 1890 și s-a sfințit prin P(re)a S(fin)ția Sa Domnul episcop diecezan Nicolae Popea la 21 mai 1891 fiind preoți ai comunei Prigor, Iosif Câmpianu paroh, Teodor Câmpianu capelan, epitropi Ilie Șelariu, Dimitrie Ruja și Marian Marconescu, învățător Iosif Toader, notar Ioan Topan, primar Petru Floca. Au lucrat-o meștrii Bartolomeu Delliomini pictor și Ianăș Mitâr sculptor”.

Biserica din Putna

Toate serviciile religioase au fost săvârșite într-o capelă deschisă, doar acoperită până la a(nul) 1896 când din inițiativa preoților Iosif și Teodor s-a început zidirea unei biserici din jertfa puținilor locuitori din danii benevole și colectă publică. Biserica a fost înzestrată cu lucrurile vechi ale bisericii din Prigor și îndeosebi prin daniile colectate de învățătorul Ian Olariu din Lăpușnic. Colaborator din sat a fost învăț(ătorul) Nicolae Coca, mai târziu preotit pentru Mehadica de unde era de origine și de primarul Zaharia Rașcovici.

Iată textul inscripției de-asupra ușii de la intrare a bărbaților:

“Biserica s-au făcut la anul 1896

Domnind Majestatea Sa Francisc Iosif I, episcop diecezan Prea

Sf(in)itul) Dl. Nicolae Popea S-a sfințit la 8 Sept(embrie) 1897 prin Prea On(oratul) domn protoprezbiter Mihai Popovici din Orșova, preot Iosif Câmpianu, capelan și președintele comitetului parohial Toader Câmpianu, învățători și notari bis(ericesc) Nicolae Coca, epitropi: Ioan Hânda, Ianăș Zavoianu, Pantelemon Boldea. Membrii comitetului parohial: Ilia Valușescu, din Părvova. Nașu(l) sf(intei) biserici, Nicolae Valușescu primcodrean de IanășHânda, Todor Boba, Alexa Zavoianu, Dumitru Valușescu, Teodor Tudorescu, Alexa Moșoarcă, petru Zăvoianu, Nicolae Balaci, Pavel Zavoianu, Luca Hânda, Alexa Zăvoianu nr. 27. Primari, Zaharia Rașcovici. Notari comunal Traian Barduș.

Întreprinzătorul edificării este Zaharia Miulescu stat”.

Când și-a văzut preotul Iosif visul realizat cu o frumoasă biserică în Prigor și cu una în Putna, a rămas veduv din 1895, în anul 1896 este lovit de o grea încercare. Fiul său Teodor coproprietar al firmei “Câmpianu și Zmeu” din Prigor, în urma unor nereguli pleacă în străinătate, în Grecia, înrolându-se ca voluntar în unitatea Garibaldi care luptă în războiul greco-turc. Sub pseudonimul Mircea de la Mare, trimite corespondență ziarului “Drapelul” din Lugoj. trece în Alexandria, Egipt, în Italia unde este prins și extrădat autorităților maghiare cari îl urmăreau. A fost condamnat și întemnițat în Aiud luând asupra sa singur toate acuzele nesuferind nimeni nici o pagubă. A fost om cult, manierat, foarte cetit, cunoscând 4 limbi. A fost colaboratorul nuvelistului Ian Slavici la creiarea Biroului de Informațiuni pentru România în cele mai importante capitale din Europa. Corespondent la “Adevărul” și “Universul” din București, autor a diferitelor lucrări în legătură cu românii de peste Dunăre. Comitetul sinodal parohial l-au cerut să revină în parohie și au protestat în contra sentinței de caterisire atât la Consistoriul diecezan din Caransebeș cât și la cel arhidiecezan.

Ultimii ani l-a petrecut în Prigor fiind stimat de toți locuitorii și cercetat de intelectuali³⁵.

Sub păstoria pr(e)otului Iosif în 1 Septembrie 1896 s-au introdus matricolele ofițerului stării civile, pe lângă notariate. Tot el a sfârșit cu succes schimbul de intravilan al bisericii cu “casa împărătească”, fostul local de cancelarie cu magazia de montură a companiei, proprietatea comunei politice, cumpărată de la baronul Scudier din Timișoara care a cumpărat cele mai multe clădiri ale fostului aerariu militar grăniceresc după desființarea regimentului grăniceresc. (Această casă, sub nr. 127 este casa bisericii care la 1905 a fost închiriată comerc(iantului) Anton Staschek³⁶ cu 400 cor(oane) anual).

³⁵ Este de mirare că până acum o așa de interesantă personalitate nu beneficiază de o cercetare specială. Totuși există câteva referințe care confirmă fie și parțial cele relatate în textul de mai sus: L. Smeu, *Contribuții la istoria Almăjului*, București, 1977, p. 95: “În acest scop exista în anul 1869 la Viena un mare depozit de vânzare a rachiului de prune, a magiunului și a fructelor conservate. Proprietarul era Smeu Paul, căpitan pensionar, cu proprietăți în Bozovici. Depozitul se afla pe strada Wiedner-Gurtel 2, Viena IV. Un alt depozit era la Prigor, al lui Teodor Cîmpian, preot, ce avea strânse legături cu piața de la Turnu Severin, Craiova și București. Cei doi s-au asociat, înființând o cooperativă de achiziționare a prunelor din Valea Almăjului, intitulată “Întreprinderea pe antipațiuni pe produse Cămpianu et Smeu”. Colaborarea lor nu s-a oprit aici, cum arată, la p. 108 același autor: “În anul 1980, “Întreprinderea de antipațiuni de produse” a asociaților Paul Smeu, căpitan pensionar, cu proprietăți în Almăj dar domiciliat la Viena și preotul Toader Cîmpianu din Prigor, a devenit o asociație de credit bancar, acordând credite țăranilor cu o dobândă de 8%, rambursate prin achiziționarea de prune de la aceștia. Dar peste câțiva ani această întreprindere a falimentat. (A fost primul faliment din întreaga Graniță, de aceea a făcut și atâta vâlvă, că a fost amintit până după primul război mondial). Căpitanul Paul Smeu s-a sinucis iar Toader Cîmpianu fiind urmărit penal, a fugit în Grecia; a fost semnalat în anul 1895 în Egipt, în Turcia și apoi în Italia, unde a fost arestat. În anul 1905 a fost judecat și închis la Aiud fiind acuzat de înșelăciune. Episcopia Caransebeș, prin circulara nr. 1282 B din 11 VII 1905 l-a scos din rândul preoșimii. După executarea pedepsei, a trecut în România”. Să menționăm că Teodor Cîmpianu a fost și autor al mai multor cărți: *Roadele milei creștine*, Cluj, 1905 (bilingvă româno-maghiară), *Credința mea*, Cluj, 1906, *Un popor care se stinge*, 1915, *Frate pentru frate sau România și românii din Timoc*, 1916. Alte informații despre el la C. Buracu, *Cronica istorică a Almăjului* în “*Revista Institutului Social Banat-Crișana*”, X (1942), nr. ian.-feb., p. 58-78.

³⁶ Bunicul sociologului Anton Golopenția care s-a și născut la Prigor la 12 mai 1909.

La 10 Iulie 1912 a întâmpinat pe Prea Sf(înția) Sa episcopul dr. Miron Cristea³⁷ care în trecerea spre Pătaș la sfințirea bisericii s-a oprit și a oficiat vecernia asistat de diaconii Pavel Magdescu și Iosif Coriolan Buracu fiul satului Prigor.

La izbucnirea războiului mondial din 1914 a simțit durerea plecării a mulțime de fii sufletești pe câmpul de luptă și a deplânge din 329 mobilizați din Prigor, 71 de eroi iar din putna din 72 mobilizați pe 18 eroi. La 26 Iulie 1914 a fost deținut fiul satului, preotul Coriolan I. Buracu din Mehadia și depus în închisoarea din Caransebeș³⁸. Pe câmpul de luptă s-au distins căpitanul Melchior Șteți care s-a reîntors ca prizonier din Italia cu legiunea Horea, Cloșca și Crișan³⁹, suloc(otenent) Constantin Ruja care din subofițer fără școală specială decât 4 cl(ase) civile a fost ridicat la gradul de subloc(otenent) fiind numai 2 cazuri în fosta monarhie, pentru actele de vitejie dovedite în luptele din Galiția și de pe frontul italian, a primit 11 decorații de război printre cari medalia de aur, de argint cl. I și II pentru vitejie cu leafă lunară, crucea de fier, crucea bavareză etc. În armata română a luat parte în campania de la Tisa în contra ungarilor bolșevici avansând ca ofițer de administrație până la gradul de maior, preot căp(itan) (în) rez(ervă) Coriolan I. Buracu pe frontul rus, în garnizoana Dobrițin și pe frontul italian primind 4 decorații și distins cu brâu roșu în a(nul) 1917.

În cursul anului 1917 s-au luat clopotele de la biserici, s-au redus folosința luminilor și opriri ca de a se mai vopsi ouă roșii, a trebuit să semneze la împrumutul de război.

Tot în anul 1917 a fost confirmat capelan nepotul adm(inistratorului)

Iosif Câmpianu II fiul lui Teodor și Macrinei, născut la 10 August 1892. A terminat liceul cu bacalaureat și Instit(utul) de teologie din Caransebeș în l(una) noiembrie 1917, a fost hirotonit de către episcopul dr. Miron Cristea. După moartea bunicului său, Iosif I, este paroh. La 17 dec(embrie).1930 a fost numit adm(inistrator) protopoesec al tractului Mehadii, la 18 August 1932 a fost ales iar la 24 dec(embrie) a fost confirmată alegerea de protopop al acestui

³⁷ Miron (Ilie) Cristea, episcop de Caransebeș (1910-1920) apoi regent și patriarh al României.

³⁸ Vezi "Autobiografia".

³⁹ De fapt erau unități care alcătuiau Legiunea Română din Italia constituită din voluntari bănățeni și ardeleni.

tract fiind hirotosit întru protoprezbiter de episcopul dr. Iosif Tr. Badescu⁴⁰ în capela episcopiei.

Atât bunicul cât și nepotul au avut bucurie ca să vadă prăbușirea monarhiei austro-ungare și alipirea Banatului la patria mamă, România.

S-au procurat clopote noi, unul dăruit de senatorul Alevra din București.

La 17/30 Sept(embrie) 1924 episcopul Caransebeșului dr. Iosif Tr. Badescu, primul episcop bănățean și grănicer originar din șopotul Vechi face vizitațiune canonică.

La 1929 se începe construcția noului local de școală care cu Înalta Aprobare a Casei Regale poartă denumirea "Marele Voevod Mihai" și să ridice troița întru amintirea eroilor de la Soc(ietatea) "Cultul Eroilor" din București, lucrări inițiate și terminate prin munca pr(eotului) Coriolan Buracu directorul Palatului Cultural din T(urnu)-Severin în care calitate dăruiește parohiei o bibliotecă cu 400 (de) volume în dulap de stejar, de la biblioteca "I.G.Bibicescu", și deputat de Caraș ales în Nov(embrie) 1928, apoi senator 1932-33.

A întâmpinat pe M(ajestatea) Sa Regele Carol II, Marele Voevod Mihai în Băile Herculane slujind cu P(re) S(finția) dr. Grigore Comșa al Aradului⁴¹ la desvelirea bustului regelui Ferdinand la 2 Iunie 1933 însoțind suita regală prin Almăj cu oprire la Prigor și Bozovici unde s-a sfințit o troiță de stejar în mijlocul parcului.

La 1919 s-a ivit primul baptist, Ilie Jifin (?) zis Dârpeș, nr. 81. În a(nul) 1929 erau 18 suflete.

Ioan Vladu ales și confirmat preot, a fost hirotonit la Sibiu în catedrală prin epsicopul Stan de Rășinari și instalat paroh al Prigorului la 4 Martie 1934 prin protopopul Iosif Câmpianu. În Martie 1943 s-a dus la Eșelnița, satul său natal, ca preot.

Pe timpul păstoriei sale s-a organizat Căminul Cultural al Fundației Regale Carol II, a colaborat cu echipa regală studentescă care a activat în 1936 și următorii (ani), s-a construit dispensarul cu bae populară, grajd comunal, uscătorie de fructe și înființarea circumscripției medicale în Prigor.

⁴⁰ Iosif Traian Bădescu, episcop de Caransebeș (1920-1933)

⁴¹ Grigore Comșa, episcop de Arad (1925-1935)

La 14 Iulie 1934 face vizitație canonică dr. Vasile Lăzărescu, episcopul Caransebeșului⁴².

În locul devenit vacant, în parohie a fost ales fiul satului și descendent din vechea familie preotească a Câmpeștilor, din 8 nov(embrie) 1943.

Ilia Câmpeanu IV născut la 1/14 mai 1914 din părinții Veselin și Solomia nr. 20, a terminat liceul bacalaureat, academia teologică din Caransebeș și licențiat al facultății teologice din București, a funcționat ca diacon catedral și funcționar la episcopia din Caransebeș, în consistoriu ca revizor eparhial, pleacă din comună.

Deși a păstorit abea ½ an, totuși credincioșii dintru început au legat mari speranțe răspunzând cu însuflețire toți fiii satului la apelul său de a contribui cu bani la repararea bisericii, lucrare ce nu s-a putut efectua din cauza războiului.

După plecarea sa a fost numit admin(istrator) paroh(ial)

Dănilă Puia⁴³ născut din Bănia și a fost paroh în Cornereava. Născut la 16 oct(ombrie) 1911 este licențiat al facult(ății) de Teologie din Cernăuți. În parohie servește de la 15 Iulie 1944.

Sub păstoria preoților Vladu, Câmpeanu și Puia a izbucnit al 2-lea război mondial în anul 1940 murind eroic 25 pe câmpurile de luptă până în vara anului 1945 în frunte cu sub(ocotenent) Horea C. Buracu fiul pâr(intelui) protopop iconom stavrofor lt. colonel Coriolan I. Buracu.

Dintre fiii satului s-au distins ca ofițeri protop(op) lt. Colonel Coriolan Buracu, lt. Colonel Melchior Ștolți, lt. colonel de jandarmi Teodor Marconescu, sub(ocotenent) Vasile Valușescu.

În toamna anului 1944 Prigorul a căzut în zona de război între armatele ruso-română și germană. Cu această ocazie biserica a fost pângărită și devastată, locuitorii fugiți la sălașe, în păduri și în comunele Rudăria și Gârboveți. Autoritățile refugiate de la Oravița cu cei din Prigor, preotul și familia s-au refugiat la Pârvoava, Cornereava și alte comune. Arhiva, protocoalele în bună parte au fost distruse. Preotul Puia face o descriere amănunțită a celor întâmplate în această sf(ântă) evanghelie.

⁴² Vasile Lăzărescu, episcop de Caransebeș (1933-1941) și mitropolit al Banatului (1947-1961).

⁴³ Dănilă Puia este autorul câtorva studii istorice dedicate Almăjului și cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg publicate în "Mitropolia Banatului".

Pentru soldații sovietici căzuți eroic s-a făcut un cimitir separat în care au fost reînhumate osemintele adunate din comunele Borlovenii Vechi și Noi, Pătaș. În acest cimitir sunt înhumați eroi ruși. Solemnitatea înhumării a avut loc la dec(embrie) 1947 în prezența ofițerilor sovietici și autoritățile comunale și mult popor.

Vânzându-se casa veche preoțească a Câmpenilor la începutul l(unii) mai 1848, preotul să mută în casa bisericii plătind chirie bisericii iar localul de prăvălie cu fosta magazie de montură să renovează pentru cooperativa înființată în a(nul) 19...”.

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN MEMORIALISTICA SÂRBĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA

MIRCEA MĂRAN

Sud-estul Europei a fost de-a lungul secolelor zona de interferență a numeroaselor culturi, zonă în care se intersectau interesele marilor puteri orientale și occidentale, ceea ce, în cele mai dese cazuri, s-a reflectat în primul rând asupra poziției popoarelor care trăiau pe aceste meleaguri. În acest sens, soarta popoarelor conlocuitoare din această parte a Europei depindea în mare măsură de relațiile dintre marile puteri și de interesele lor în Balcani și zona dunăreană, care reprezentau o parte componentă a așa-numitei “chestiuni orientale”, care se referea în primul rând la lupta dintre marile puteri europene pentru împărțirea teritoriilor care se găseau în cadrul Imperiului Otoman în decadență și pe care acest “om bolnav al Europei”, cum a fost numit statul turc în perioada slăbirii sale, nu mai era în stare să le țină sub stăpânirea sa. Însă, pe lângă relațiile dintre marile puteri, asupra poziției popoarelor din sud-estul Europei influența în aceeași măsură și rezistența lor atât împotriva stăpânirii otomane, cât și împotriva politicii de subordonare pe care o impuneau marile puteri, cu toate că, în lupta lor pentru emancipare națională, popoarele din sud-estul Europei nu au renunțat nici un moment la ajutorul și sprijinul marilor puteri creștine.

Ca popoare conlocuitoare în această zonă, românii și sârbii au avut, de-a lungul secolelor, de foarte multe ori ocazia să participe împreună la evenimentele care se desfășurau în sud-estul Europei. În acest sens, izvoarele istorice ale unui popor se referă deseori și la celălalt popor, oferindu-ne informații prețioase despre diferite aspecte ale societății, culturii și spațiului geografic în care trăiește poporul vecin. Cu această ocazie, vom releva câteva menționări ale Țărilor Române în memorialistica sârbă a secolului al XIX-lea.

Principală operă în memorialistica sârbă din prima jumătate a secolului al XIX-lea o reprezintă “Memoriile” protopopului Mateja Nenadović, una dintre personalitățile de vârf ale Serbiei în timpul Primei rășcoale sârbești (1804-1813) și unul dintre conducătorii politici ai acestei rășcoale, în care poporul sârb și-a început lupta pentru

eliberare națională de sub stăpânirea otomană și pentru formarea statului național modern. Memoriile protopopului Mateja Nenadović ne oferă o serie de informații referitoare la evenimentele din această perioadă, la care autorul a participat activ. Printre acestea, câteva fragmente se referă și la Țările Române, prin care autorul a călătorit în drumul său spre Rusia.

Anume, o delegație a răsculaților sârbi a pornit în anul 1804 din Rusia, cu scopul de a cere ajutor material și sprijin moral, dar și politic de la această mare putere ortodoxă pentru răsculații sârbi. Din delegație făceau parte, protopopul Nenadović, Petar Čardaklija și Jovan Protić.

Cei trei călători au pornit la drum pe data de 1 septembrie, ajungând la 14 septembrie la București¹. Acolo l-au găsit pe consulul rusesc, căruia i-au explicat cauza călătoriei lor. Acesta le-a dat următorul sfat: *“În acest principat să nu vă temeți de nimic, însă prin Moldova încercați să treceți cât mai repede”*. Cauza este clară: principele Țării Românești, Constantin Ipsilanti, era înclinat rușilor, pe când Alexandru Moruzi, principele Moldovei, era supus turcilor. Călătorii sârbi au primit și pașaport de la principele Ipsilanti. Ajungând la Focșani, care se găsea la frontiera dintre cele două principate, au trecut în Moldova.

Trecând în partea moldoveană, au poposit la hanul ai cărei proprietari erau doi sârbi – Petar Bijulkić din Užice și Nikola Karanovčanin, care era căsătorit cu o moldoveancă. Problema însă a apărut din cauză că nu au primit cai la poștă, cu toate că Protić, care cunoștea limba română, în curând s-a convins că la poștă erau cai, însă, se pare că autoritățile moldovenești, care în acel moment erau loiale turcilor, puneau piedici călătorilor sârbi de a trece în Rusia, ceea ce nu a fost cazul când au călătorit prin Țara Românească. Totuși, cu ajutorul hangiiilor, călătorii au găsit un căruțaș obișnuit, care la ora două noaptea i-a cărat până la poșta următoare, unde au reușit să găsească transport.

Ajungând la Iași, protopopul Nenadović și prietenii săi s-au adresat consulului rus, care i-a îndemnat să continue imediat drumul pentru a părăsi cât mai repede Moldova, iar în pașaportul pe care l-au primit, era scris că cei trei sunt cetățeni ruși, care au venit ca și cumpărători în Moldova². După ce au trecut Nistrul, au aflat că au fost urmăriți de autoritățile moldovenești pentru a fi întorși la Iași, având în vedere, după cum am spus, că principele Moldovei s-a arătat credincios turcilor.

¹ Prota Matija Nenadović, *Memoari*, Novi Sad – Beograd, 1957, p. 107

² *Ibidem*, p. 108-110

Pe lângă acest episod, în “Memoriile” lui Mateja Nenadović se mai amintește de o delegație formată din doi boieri români, trimiși în 1805 de “Vla-beg”, deci de principele Moruzi, din ordinul sultanului, ca mediatori între răsculații sârbi și autoritățile turcești³. Aceștia au cerut ca răsculații să se supună Porții, la care conducătorii sârbilor au răspuns că ei de fapt sunt supuși Porții, având în vedere că dahiile, principalii vinovați pentru izbucnirea răscoalei, au fost pedepsiți, iar sârbii chiar l-au salvat pe Becir-pașa, reprezentantul Porții, din mâinile răzvrătitului Alia Gușanaț. Mai târziu însă, se va vedea că răscoala sârbilor împotriva dahiilor s-a transformat în răsccoală împotriva Imperiului Otoman, în același an 1805. În același loc se mai amintește și scrisoarea trimisă de “Vla-beg” răsculaților sârbi din 17 mai 1805, despre care protopopul spune că va fi citată împreună cu alte scrisori, însă care se pare că nouă totuși ne-a rămas necunoscută.

Totuși, un alt autor sârb, Vuk Stefanović Karadžić, în lucrarea sa “*Anul al doilea de luptă a sârbilor împotriva dahiilor*”, ne dă informații mai vaste despre delegația moldovenească venită la răsculații sârbi⁴. Anume, văzând sultanul că nici după alungarea și pedepsirea dahiilor sârbii nu au de gând să depună armele, a cerut de la domnul Moldovei, Moruzi, să încerce să-i liniștească pe răsculați, oferindu-le următoarele concesii: căpeteniilor sârbi să li se dea titlul de cnezi; să trăiască în pace sub un pașă bun, cum au trăit cândva sub Hagi Mustafa-pașa. Domnul Moldovei a trimis o delegație în Serbia, în care se găseau spătarul Vasile Caligar și arhimandritul Serafim din mănăstirea Zograf de pe Muntele Sfânt, care era bulgar de origine și care pe atunci se găsea în Moldova, la Dobrovăț. Trimișii lui Moruzi au ajuns la Zemun, chiar în timpul când sârbii se sfătuiau la Ostružnica. Răspunsul sârbilor la propunerile trimișilor moldoveni era negativ, din cauză că au hotărât ca singuri să-și trimită o delegație la Istanbul, care să ducă tratative cu Poarta.

Vuk Stefanović Karadžić, reformatorul limbii literare și al alfabetului chirilic sârb, a scris o serie de lucrări în care există și elemente de memorialistică, fiind alcătuite atât pe baza celor auzite de la alți participanți ai răscoalelor sârbești, cât și pe baza unor documente scrise pe care le-a cercetat, dar într-o oarecare măsură și pe baza celor văzute ca participant și ca martor ocular al evenimentelor petrecute. Totuși, unele informații nu coincid cu informațiile oferite de alți autori. De exemplu, Vuk amintește în lucrarea *Consiliul administrativ sârb* că Jovan Protić,

³ *Ibidem*, p. 127-128

⁴ Vuk Stefanović Karadžić, *Prvi i drugi srpski ustanak. Život i običaji naroda srpskog*. Novi Sad – Beograd. 1960, p. 118

delegatul sârb în Rusia, cunoștea pe lângă limba sârbă doar turca și greaca⁵, pe când protopopul Mateja Nenadović, după cum deja am amintit, ne informează că Protić vorbea limba română, ceea ce i-a folosit în timpul trecerii delegației sârbe prin principatele române, eveniment la care protopopul a fost martor ocular. Pe lângă aceasta, Protić era originar din Požarevac, unde trăia o însemnată populație română (valahă), o dovadă în plus că acesta cunoștea limba română.

Principatele române erau și locul de refugiu al unor conducători ai Primei răscoale sârbești, care, din cauza conflictelor interne din tabăra răsculaților, au fost nevoiți să părăsească Serbia. Astfel, în urma înfrângerii răsculaților sârbi la Kamenica (Čegar) de lângă Niș, din cauza neînțelegerii cu Karadjordje, Serbia a fost părăsită de un grup de personalități însemnate, cum ar fi Konstantin Rodofinikin, trimisul rus la răsculații sârbi, mitropolitul Leontie, Jovan Protić și voievodul Petar Dobrnjac, care au trecut Dunărea la Panciova, iar de acolo s-au retras peste Banat și Ardeal la București. În Țara Românească s-a retras și voievodul Milenko Stojković⁶, la fel din cauza conflictului cu Karadjordje, în anul 1811. După retragerea rușilor din Țara Românească în anul 1812, în urma Păcii de la București, voievodul Milenko a plecat și el în Rusia și după afirmațiile lui Vuk Karadžić, se pare că a și murit într-un oraș din apropierea Mării Negre. După Pacea de la București, din Țara Românească s-a retras în Basarabia și voievodul Petar Dobrnjac⁷, în urma căderii acestui pământ românesc sub stăpânire rusă. Acolo ținea unele sate în arendă, ocupându-se și cu comerțul. A murit la Iași în anul 1828.

În sfârșit, vom aminti și memoriile scriitorului sârb din Voivodina, Jakov Ignjatović, intitulate “Rapsodii din trecutul vieții sârbești”, în care la fel ni se oferă o informație interesantă. În timpul Revoluției de la 1848-49, Ignjatović îi susținea pe revoluționarii maghiari, astfel că după înfrângerea Revoluției, ca și mulți alții, a fost nevoit să părăsească teritoriul Monarhiei Habsburgice, trecând în emigrație la Belgrad. Acolo se găseau și alți emigranți din Ungaria și Țara Românească, care aveau sprijinul lui Ilija Garașanin, unul dintre conducătorii “constituționaliștilor”, care erau pe atunci la putere în Serbia. Ignjatović l-a cunoscut acolo pe un emigrant român, pe care îl descrie în felul următor: “*Era un emigrant din Valahia, tânăr, negru, inteligent, viori, cu ținută elegantă. Numele său*

⁵ *Ibidem*, p. 136

⁶ *Ibidem*, p. 208

⁷ *Ibidem*, p. 210

adevărat nu se știa. Era bine aprovizionat cu bani, deoarece trăia boierește. Aproape în fiecare zi eram împreună, însă nici el nu întreba de numele meu, nici eu de al lui. Nu-i știam nici numele; dar nici nu-l întrebam, deoarece în emigrație nu este obiceiul să se întrebe de nume, dacă nu ți-l spune singur...Mult mai târziu m-am interesat undeva despre el și pe baza descrierii mele mi s-a spus că este vorba despre Brătianu, mai târziu, dar și acum, ministru cunoscut în România. S-a refugiat pe timpul ocupației comune a Țării Românești de către generalii Liders și Omer-pașa – a rușilor și turcilor. Și el se întâlnea deseori cu Lenoir”⁸.

Este evident că în acest text Ignjatović se referă la Ion C. Brătianu, cunoscut om politic român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Trebuie spus că și în alte lucrări din memorialistica sârbă a secolului al XIX-lea se amintesc într-o măsură mai mare sau mai mică anumite date referitoare la Țările Române sau la poporul român. În concluzie putem spune că astfel de informații contribuie la o cunoaștere mai bună a relațiilor româno-sârbe în această perioadă, completând într-o oarecare măsură cunoștințele din istoria poporului român în secolul al XIX-lea.

LES PAYS ROUMAINES DANS LA MÉMORIALISTIQUE SERBE DU XIX-E SIÈCLE Résumé

L'histoire de l'Europe de sud-est a mis plusieurs fois les roumains et les serbes dans la situation de participer à des événements politiques. Cet étude-ci relève cette réalité, en présentant des quelques mentions des Pays Roumaines dans la memorialistique serbe du XIX-e siècle.

Pour ce but on présente les „Mémoires” de l'archevêque Mateja Nenadović - l'un des dirigeants politiques de la première révolte serbe (1804-1819), „Le deuxième année de lutte des serbes contre les „dahies” par Vuk Stefanović Karadžić et „Les rapsodies du passé de la vie serbe” par l'écrivain serbe de Voivodina - Jakov Ignjatović. La première de celle-ci offre des informations intéressantes sur les événements historiques passés pendant la révolte serbe, où l'archevêque

⁸ Jakov Ignjatović, *Memoari*, Nolit, Beograd, 1988, p. 391

Nenadović fut un participant active, surtout après son passage par les Pays Roumaines, pendant son voyage envers la Russie. Le deuxième ouvrage présente des riches détails concernant la visite de la délégation moldave aux rebelles serbes, la troisième relevant les souvenirs de Ignjatović de la révolution de 1848-1849, y connaissant le réputé homme politique Ion C. Brătianu.

L'étude est donc consacré aux relations d'entre les roumains et les serbes pendant le XIX-e siècle, y offrant des données peu connues.

MĂRTURII INEDITE DESPRE ACTIVITATEA PROFESORULUI ȘTEFAN VELOVAN DIN CARANSEBEȘ

DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU

Între oamenii de cultură care au îndreptat decisiv învățământul românesc pe calea modernizării, profesorul bănățean Ștefan Velovan (1852–1932) și-a câștigat un loc binemeritat. Poziția onorabilă din pedagogia românească este rezultatul unei laborioase activități desfășurate pe parcursul unei jumătăți de secol, în care profesorul Velovan și-a etalat erudiția, gândirea limpede, tactul pedagogic demn de admirat și de urmat, toate dublate de o putere de muncă exemplară. Prin urmare, viața și opera lui Ștefan Velovan au fost urmărite cu atenție și cu admirație, atât de către contemporanii săi, cât și de către urmași¹. Cu toate acestea, în chip inevitabil, unele aspecte din activitatea ilustrului pedagog român au rămas vag cercetate sau chiar necunoscute. De aceea, pornind de la

1. Informațiile despre activitatea lui Ștefan Velovan au fost culese din *Almanahul învățătorului român pe 1898-1899*, Reșița Montană – Caransebeș, 1898, p. 126-128; "Familia", Oradea-Mare, XXXIV, nr. 47, 22 nov./ 4 dec. 1898, p. 553-554; C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, 3, Sibiu, 1904, p. 1202; *Minerva; Enciclopedia Română*, Cluj, 1929, p. 950; *Sărbătorirea profesorilor Ștefan Velovan și Gheorghe Fotino cu prilejul eșirii la pensie*, în *Anuarul Școlii Normale de învățători din Craiova*, Craiova, 1870/ 1932, p. 62-72; Ștefan Velovan, în "Vestul", Timișoara, III, nr. 587, 31 iul. 1932, p. 1 (necrolog); Ștefan Velovan, *Dare de seamă asupra vieții și activității lui. Lucrare tipărită sub îngrijirea institutorilor pensionari Marin Florescu și Ilie Jianu*, Craiova, 1939, 111 p.; L. Predescu, *Enciclopedia Cugetarea (Material românesc. Oameni și înfăptuiri)*, București, 1940, p. 892; Gh. T. Dumitrescu, Ștefan Velovan, în *Din istoria pedagogiei românești; culegere de studii*, 4, București, 1969, p. 190-221; V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970, p. 288-301; I. Popescu-Teiușan, *Pedagogi și oameni de școală din România; mic dicționar*, București, 1975, p. 165-166; C. Brătescu, Ștefan Velovan (1852-1932), în *Mitropolia Banatului*, 32, 1982, nr. 7-9, p. 524-530; *Istoria învățământului din România (compendiu)*, 2 (1821-1918), București, 1993, p. 451-453; *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, 4 (R-Z), București, 1996, p. 735 (scrierile sale).

câteva piese arhivistice din perioada 1888-1893², ne propunem să evocăm un episod din ultimii ani de activitate pedagogică în Banat a profesorului Ștefan Velovan. Totodată, sperăm ca aceste documente să dovedească, o dată în plus, colaborarea rodnică a oamenilor de cultură din Vechiul Regat cu cei aflați încă în afara statului național român.

Prima piesă documentară care suscită interesul de a desluși o problemă puțin cunoscută, fiind totodată și baza analizei de față, este o decizie ministerială din 28 mai (9 iunie) 1888 (vezi anexa I), scrisă în întregime și semnată de Titu Maiorescu³. Prin această decizie, profesorul bănățean Ștefan Velovan primea misiunea și banii necesari pentru a cerceta organizarea învățământului comercial din Austro-Ungaria. Scopul mărturisit al acestei întreprinderi era acela de a pregăti reorganizarea școlilor de comerț din România. Conținutul deciziei implică cercetarea și lămurirea a două chestiuni preliminare. Prima dintre ele privește starea de atunci a învățământului comercial românesc și oportunitatea ca acesta să fie reformat. A doua problemă ține de motivele care l-au determinat pe Titu Maiorescu să-și îndrepte atenția și nădejdea peste graniță, spre profesorul Velovan din Caransebeș.

În momentul redactării deciziei ministeriale (1888), învățământul comercial modern românesc nu avea încă un sfert de secol de existență. Studiile comerciale practicate sporadic între 1830-1860⁴, au primit deplina consacrare abia prin Legea Instrucțiunii promulgată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, la 25 noiembrie 1864. Legea prevedea prin articolul 214 că “*se vor institui școli de comerț în orașele București, Iași, Galați, Brăila, Ploiești, Craiova și Turnu-*

2. Documentele se păstrează la Arhivele Naționale ale României (Direcția Arhivelor Istorice Centrale) în Fondul *Regia Exploatařilor Agricole și Zootehnice*, dosar 897/ 1888, f. 1-46 (în continuare, REAZ). Dosarul (inițial cu nr. 122/ 1888) se referă la “*însărcinarea dată D(omnu)lui profesor Ștefan Velovan de a studia organizațiunea școlilor comerciale din Austria*”.

3. La acea dată, Titu Maiorescu era titularul Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor (23 mart. 1888 - 22 mart. 1889), fiind ministru ad-interim și la Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii (23 mart. - 3 iun. 1888), cf. I. Mamina, I. Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, București, 1994, p. 216.

4. Evoluția studiilor comerciale până la 1864 poate fi cercetată în lucrările lui V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800 la 1864*, 1-4, București, 1892-1901; I. Cojocaru, *Începuturile învățământului tehnic și profesional în Moldova și Țara Românească*, București, 1967; *Istoria învățământului din România* (compendiu), 2 (1821-1918), București, 1993; D. L. Țigău, *Școala Superioară Comercială “Nicolae Kretzulescu” (1864-1999)*, București, p. 23-26.

Severin”, stabilind în articolele 215-219, programa și durata cursurilor, ca și modalitatea de întreținere a școlilor⁵. Dificultățile materiale au întârziat considerabil deschiderea școlilor prevăzute prin lege. În 1864 și-au început activitatea în mod efectiv doar școlile comerciale din București și Galați. Ulterior s-au înființat școli de comerț la Brăila (doar în anii 1870-1873), Buzău, Ploiești (ambele în 1871), Craiova (1877) și Iași (1880)⁶.

Toate aceste școli s-au aflat la început sub autoritatea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, iar din aprilie 1883 au trecut în subordinea noului Minister al Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor (divizia învățământului profesional)⁷. Încredințate primăriilor, în ceea ce privește dotarea materială, nici una dintre școli nu avea un local propriu, bine încălzit și întreținut. Mobilierul nu era adecvat activităților educative, iar cabinetele de fizică, laboratoarele de chimie și mărfuri, colecțiile de eșantioane și bibliotecile s-au constituit cu mari eforturi și stăruințe din partea corpului profesoral. Banii și obiectele necesare erau oferite de minister, primării sau de diverși donatori particulari, iar între 1874-1884, fondurile au fost sporite prin aplicarea regulamentului pentru perceperea și întrebuințarea taxelor plătite de elevi⁸.

Cursurile școlilor comerciale erau destinate doar băieților cu vârste cuprinse între 12-18 ani, care își finalizaseră studiile primare. Durata cursurilor a fost stabilită inițial la patru ani, dar ulterior, prin modificarea la 1 martie 1879 a articolului 216 din Legea Instrucțiunii, studiile comerciale au fost prelungite la cinci ani⁹. La puțin timp, a fost completată și modificată programa studiilor comerciale¹⁰. Puținii cursanți care aveau răbdare, dar și posibilități intelectuale și materiale, își finalizau studiile prin obținerea diplomei de capacitate în științele comerciale.

5. *Monitorul Oficial*, 272, 5/17 dec. 1864, p. 1293.

6. V. Bozga, I. Gherasim, *Începuturile și dezvoltarea învățământului economic românesc până la 1877*, în *RdI*, 36, 1983, nr. 10, p. 987; idem, *Învățământul economic în statul național român până la 1918*, în *RdI*, 36, 1983, nr. 12, p. 1233.

7. *Monitorul Oficial*, 293, 30 mart./11 apr. 1883, p. 4850; revenirea sub autoritatea Ministerului Instrucțiunii s-a realizat la 1 aprilie 1899. Amănunte despre situația școlilor comerciale de dinaintea anului 1900 pot fi culese din lucrarea lui N. Idieru, *Istoria învățământului nostru comercial*, 7 vol., București, 1906-1911; pentru școala din București a se vedea și cartea noastră amintită la nota 4.

8. *Monitorul Oficial*, 243, 6/18 nov. 1874, p. 1377-1378; 68, 24 mart./5 apr. 1878, p. 1944; taxa (24 lei pe an de elev) a fost suprimată la 1 apr. 1884.

9. *Ibidem*, 52, 6/18 mart. 1879, p. 1481.

10. *Ibidem*, 204, 8/20 sept. 1879, p. 5847-5853.

Legislația de după 1864 a avut în vedere și alte probleme ale învățământului comercial: normele de ordine și disciplină pentru elevi (1878, 1882), organizarea examenului de capacitate în științele comerciale (1878, 1882), numirea profesorilor (1879), introducerea carnetului de note (1881), fixarea și gradarea salariilor corpului didactic (1883)¹¹.

Cu toate acestea, învățământul comercial românesc avea destule lipsuri. Corpul profesoral al vremii a sesizat autorităților prin mijloace diverse (conferințe, articole de presă, memorii, interpelări parlamentare) aceste curențe, propunând totodată soluții pentru depășirea lor. Încă din mai 1868, profesorii școlii comerciale din București subliniau importanța aplicării unei noi programe de studii într-o școală *“unde copiii nu pot obosi, nici a se retrage, deoarece cursurile durează doar 4-5 ani, dobândind prin aceasta chiar o specialitate, pe când <altfel> trebuiesc 4 ani de gimnaziu, 3 de liceu, fără a putea deveni specialiști, decât urmând cel puțin 3 ani la vreo facultate”*. Prin dispunerea obiectelor de învățământ pe ani de studiu (4 sau 5) și pe ore săptămânale, prin selecția materiilor necesare, proiectul din 1868¹² anticipează programele legiferate în 1893, 1899 și 1903.

Interesul pentru reorganizarea instrucției comerciale în două cicluri s-a manifestat, cu timpul, în cercuri tot mai largi. În 1881, însuși ministrul Instrucțiunii, V. A. Urechia publică un *“proiect de lege pentru școlile de comerț”* (26 articole), aceeași problemă fiind discutată și în cadrul primului Congres Economic din România (Iași, 10 -14 octombrie 1882)¹³. La scurt timp (5 mai 1883), dascălii școlii de comerț bucureștene definitivau, la îndemnul ministerului, un nou proiect de lege (25 articole grupate în 5 secțiuni) pentru reorganizarea învățământului comercial, care prevedea crearea unui curs superior de trei ani, suprapus peste cel elementar de patru ani, și echivalarea școlilor comerciale cu cele reale¹⁴. Preocupări similare au avut și dascălii din Iași, dovadă că în 1887 aceștia

11. *Ibidem*, 68, 24 mart./ 5 apr. 1878, p. 1941-1944; 68, 24 mart./ 5 apr. 1879, p. 1793-1794; 148, 4/ 16 oct. 1881, p. 5148-5149; 163, 17/ 29 oct. 1882, p. 2867-2869; 1, 1/ 13 apr. 1883, p. 4-5.

12. Arhivele Naționale ale României, fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 628/ 1868, f. 23, 25-27, 30; un proiect similar din 4 iun. 1876, în fondul REAZ, dosar 633/ 1876, f. 83-86.

13. *Monitorul Oficial*, nr. 184, 17/ 29 nov. 1881, p. 5887-5888; C. Botez, I. Saizu, *Pagini uitate de cultură economică. Congresele economice din România*, București, 1982, p. 62-63.

14. REAZ, dosar 767/ 1883, f. 1; dosar 768/ 1883, f. 46-47; noi dezbateri sunt atestate la 1 iun. 1885 și 6 sept. 1888, cf. N. Idieru, *op. cit.*, I, 1906, p. 60-61.

redactau un memoriu amplu, despre care profesorul Ștefan Velovan avea cunoștință (vezi anexa VI).

În ceea ce privește a doua chestiune preliminară amintită mai sus, se poate constata că în 1888 profesorul Ștefan Velovan avea 36 de ani¹⁵ și făcea parte, deja, din elita intelectualității românești bănățene. După absolvirea cursurilor primare (urmate la Rusca Montană) și secundare (la Timișoara), Ștefan Velovan era trimis în 1872, de către consistoriul diecezan al Caransebeșului, să-și continue studiile la Viena, ca bursier al fundației Emanuil Gojdu¹⁶. La cunoștințele de filosofie și științe naturale dobândite în capitala Imperiului dualist, Ștefan Velovan a adăugat temeinice studii de pedagogie, realizate la Gotha, în 1876-1877¹⁷.

În aceste condiții, Ștefan Velovan a fost imediat numit (1877) profesor, apoi și “diriginte” (director) al noului Institut Pedagogic din Caransebeș¹⁸. Vreme de 16 ani (1877-1893), Ștefan Velovan s-a remarcat nu numai ca un bun profesor la clasă, ci și ca autorul celor dintâi cursuri speciale de metodică din literatura pedagogică românească. Pe lângă numeroase programe școlare pe discipline, adaptate necesităților și realităților din Banat, profesorul Velovan a elaborat și îndrumătoare de predare a fizicii și științelor naturale, mult apreciate de dascălii bănățeni¹⁹. Din acești ani, Ștefan Velovan își începe bogata activitate publicistică, concretizată în cursuri de metodică, lucrări de pedagogie și psihologie, studii critice, recenzii etc. Toate acestea, peste 40 la număr în perioada 1887-1930, au apărut în broșuri, în publicații didactice și chiar în prestigioasa revistă *Convorbiri Literare*²⁰.

La îndemnul lui Ioan Popasu, episcopul ortodox al Caransebeșului, Ștefan Velovan a organizat și condus primele conferințe ale învățătorilor bănățeni.

15. S-a născut la 22 sept. 1852 în Rusca Montană, loc unde, opt decenii mai târziu, a trecut în neființă (26 iul. 1932), cf. Gh. T. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 190, 199.

16. Ștefan Velovan. *Dare de seamă...*, p. 63; Gh. T. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 190; V. Țircovnicu, *op. cit.*, p. 188.

17. *Ibidem*, p. 188.

18. Institutul care purta denumirea de “Preparandie” a început să funcționeze de la 13 sept. 1876, cf. *ibidem*, p. 188-189.

19. *Ibidem*, p. 190-192, 214-215, 228, 235-241.

20. Lucrările sunt amintite în Ștefan Velovan *Dare de seamă...*, p. 108-109; Gh. T. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 220-221; *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, 4, p. 735; *Convorbiri Literare: bibliografie*, București, 1975.

Competența și seriozitatea deosebită l-au ajutat pe profesorul Velovan să devină președintele Reuniunii învățătorilor români de la școlile confesionale greco-ortodoxe din dieceza Caransebeșului (august 1883 – octombrie 1893)²¹. În același timp, acest inimos dascăl a înțeles să sprijine mișcarea culturală bănățeană și prin alte mijloace. Astfel, încă din 1878, el a devenit membru în comitetul de conducere al Reuniunii de cântări din Caransebeș, fiind și președintele acesteia între anii 1890-1893²².

Așadar, pe parcursul unui deceniu, profesorul Ștefan Velovan a ajuns foarte cunoscut și prețuit de numeroși intelectuali români, printre aceștia numărându-se și Titu Maiorescu. Fruntașul junimist, el însuși un om de școală, îl recomanda comitetului revistei *România Jună* în următorii termeni: “*un nou scriitor pe care îl cred de mare valoare filosofică și stilistică, este d(omnul) Velovan, directorul Institutului preparandal de la Caransebeș*” (3 iunie 1887)²³. La apropierea dintre Titu Maiorescu și Ștefan Velovan a contat foarte mult și faptul că ilustrul junimist era chiar nepotul de soră al episcopului Ioan Popasu, mentorul lui Velovan²⁴.

*

Din ancheta preliminară realizată mai înainte, reiese faptul că reforma învățământului comercial din România era necesară, iar cabinetul junimist instalat în martie 1888 își propusese să soluționeze și această problemă amânată de liberali în lunga lor guvernare. La 28 septembrie 1888 (st. v.), ședința Comisiunii Permanente a Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor lua în discuție problema reorganizării instrucției comerciale, pe baza rapoartelor de specialitate întocmite de direcțiunile școlilor în cauză. Atunci s-a subliniat utilitatea ca absolvenții gimnaziilor reale să-și poată continua pregătirea pe o ramificație de studii speciale. S-a considerat că nu școala primară, ci doar gimnaziul real (patru ani de studii) poate fi baza învățământului comercial (de trei ani). În final, comisia recomanda ca “*pentru formarea unui proiect de lege și a programelor de studii, să se numească o comisiune de bărbați competenți în învățământul special, în care*

21. Ștefan Velovan, *Dare de seamă...*, p. 64; Gh. T. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 191; V. Țîrcovnicu, *op. cit.*, p. 261.

22. C. Brătescu, *op. cit.*, p. 526; un moment din activitatea sa pe plan muzical (1882) poate fi cercetat la V. Dobrescu, *Călătoriile lui Ciprian Porumbescu în Banat*, în „Banatica”, 14, 1996, p. 294-296.

23. V. Țîrcovnicu, *op. cit.*, p. 301.

24. I. Mamina, I. Bulei, *op. cit.*, p. 216.

să ia parte și câțiva membri distinși în ramura comerțului și a industriei”²⁵. Acest document poartă o rezoluție interesantă: “ceștiunea va rămâne în suspensiune până la depunerea raportului de către D(omnul) professor Velovan Șt(efan) însărcinat cu studiul special al reorganizării școlilor de comerț. 3 Oct(ombrie) 1888”²⁶.

Există însă dovada că încă de la 30 mai 1888 profesorul Velovan era invitat oficial să studieze modelul austriac de învățământ comercial și să întocmească un raport amănunțit (anexa II). Pentru a răsplăti și stimula munca dascălului bănățean, Titu Maiorescu cerea serviciului de ordonanțare să îi plătească suma de 2000 lei din fondul alocat (la articolul 31) în bugetul exercițiului curent²⁷.

Oficialitățile române au considerat de cuviință să-i acorde profesorului Velovan un răgaz de câteva luni pentru cercetarea problemei. Așa cum reiese din apostila citată mai sus, misiunea dascălului de la Caransebeș era hotărâtoare pentru întocmirea proiectului de lege. Pare firească nerăbdarea comisiei de la București de a intra în posesia raportului de specialitate, fapt care transpare dintr-o misivă trimisă în Banat la 13 (25) ianuarie 1889 (anexa III).

Om de cuvânt, cu conștiința lucrului bine făcut, Ștefan Velovan a fost în măsură să anunțe, la 17 (29) ianuarie 1889, finalizarea cercetărilor în timp util (anexa IV). Zece zile mai târziu, el trimitea ministerului economic de la București mult așteptatul raport, atenționând cu această ocazie că materialul adunat în urma unor ample cercetări, deși este “*construit într-un întreg organic*”, nu poate oferi decât sugestii pentru realizarea unui autentic proiect românesc de reformă a învățământului comercial (anexa V). Din scrisoarea trimisă la București (27 ianuarie 1889) reiese că profesorul Ștefan Velovan cunoștea “*condițiunile sub care învățământul comercial din România ar putea să prospere mai bine și mai sigur*”, și faptul că perspectivele înființării unor Academii Comerciale erau destul de îndepărtate²⁸.

Raportul propriu-zis, din care reproducem ultima parte (anexa VI), avea 68 de pagini scrise îngrijit. Acesta reflectă atenția cu care Ștefan Velovan

25. REAZ, dosar 897/ 1888, f. 5-6; din Comisia permanentă făceau parte economistul Petre S. Aurelian și directorul Băncii Naționale, Theodor Ștefănescu.

26. *Ibidem*, f. 5, sus.

27. *Ibidem*, f. 3.

28. Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale s-a înființat la 6-19 apr. 1913, cf. *Monitorul Oficial*, 12, 13-26 apr. 1913, p. 545-548.

cercetase instrucția comercială din Austria și Germania. Profesorul caransebeșean a studiat numeroase aspecte, prezentându-le detaliat și diferențiat pentru cursul inferior și cel superior: scopul învățământului comercial, obiectele de studiu cu programele lor, strategiile didactice, manualele utilizate, modalitățile de admitere a elevilor, numărul cursanților dintr-o clasă, formarea claselor paralele, recrutarea și activitatea corpului profesoral, apoi colecțiile bibliotecilor și laboratoarelor. Nu au fost uitate problemele legate de taxele școlare și fondurile bursierilor, funcționarea cursurilor speciale (pentru femei și fete, cele serale și practice). Pentru a da relevanță observațiilor sale, profesorul Velovan a intercalat tabele cu distribuirea materiilor pe ore de curs și pe ani de studiu²⁹.

Pe scurt, Ștefan Velovan era adeptul unui învățământ comercial articulat pe două cicluri: inferior (sau de gradul I) și superior (de gradul al II-lea). Primul ciclu, cel mai important, urma să aibă patru ani, iar al doilea numai doi ani, ceea ce însemna că studiile comerciale de atunci s-ar fi prelungit de la cinci la șase ani. Primul grad de studii urma să fie frecventat în mod obligatoriu de toți cei care ar fi optat pentru instrucția comercială, căci în fond, acesta era o parte a învățământului de cultură generală, și era necesar pentru a accede în cel de-al doilea grad unde se făceau studii de specialitate.

Fiecare ciclu de învățământ trebuia să aibă *“o programă în sine încheiată”* sau *“un cerc de studii complete”*, astfel ca absolvenții, indiferent dacă au urmat unul sau ambele cicluri, *“să fie destul de destoinici și cunoscători în specialitatea lor”*, cu alte cuvinte, să se poată angaja în diverse afaceri și funcțiuni unde să-și valorifice cunoștințele dobândite în școală. Programa primului grad urma să fie foarte lejeră, atât în privința numărului de materii, cât și în cea a numărului de ore săptămânale, permițând multor tineri, inclusiv celor angajați ca ucenici la patroni, să aibă puterea și timpul necesar de a absolvi o școală comercială elementară. Programa celui de-al doilea ciclu urmărea să dea studiilor comerciale o pronunțată specializare, dar și un vădit caracter practic. Totodată, proiectarea numărului de clase și școli comerciale trebuia să urmărească exclusiv satisfacerea nevoilor de moment ale societății.

În concluzie, profesorul Velovan a sesizat bine necesitatea ca viitoarea lege să permită stabilirea unei armonii între tipul de educație pe care societatea l-ar fi cerut, oferta sistemului de învățământ și, nu în ultimul rând, aspirațiile individului.

29. REAZ, dosar 897/ 1888, f. 15 v. (cursul inferior) și f. 21 v. (cursul superior).

Așteptat cu nerăbdare de autoritățile școlare din România, studiul profesorului Ștefan Velovan a fost analizat la Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor abia la începutul lunii mai 1889³⁰. Raportul a fost trimis apoi Comisiunii Permanente a ministerului care, în ședința ținută la 3 (15) iunie 1889, îl considera a fi un material de referință în munca de reorganizare a învățământului comercial (anexa VII).

Noua lege a învățământului profesional s-a lăsat însă îndelung așteptată, ea fiind promulgată abia la 7 (19) aprilie 1893³¹. Cauzele acestei amânări de aproape patru ani sunt numeroase: instabilitatea guvernamentală din perioada anilor 1888-1891, încetineala caracteristică a comisiilor ministeriale și parlamentare, manevrele politicianiste și vexațiunile care amenințau proiectele de reformă inițiate de specialiști (cazul modificării Legii Instrucțiunii propusă de Titu Maiorescu în ianuarie-februarie 1891)³².

Inițiată de junimistul Petre P. Carp³³, legea din 1893 a deschis seria actelor normative care vor reglementa exclusiv problema învățământului profesional, până în anul 1948³⁴. Aproape un sfert din textul legii (25 articole) avea în vedere aspectele comune ale diverselor forme de învățământ profesional, în timp ce capitolul al IV-lea (articolele 78-89) reglementa exclusiv instrucția comercială. Astfel, studiile comerciale erau declarate gratuite și publice. Ele se realizau în două cicluri suprapuse, de câte trei ani fiecare. În școlile comerciale de gradul întâi (elementare) erau primiți băieți care terminaseră studiile primare. Cursanții din școlile comerciale de gradul al doilea (superioare) trebuiau să aibă vârsta de minim 15 ani și să fi absolvit patru clase gimnaziale, clasice ori reale, sau cursurile școlii comerciale de gradul întâi. Toți elevii urmau să fie externi, iar cei din ciclul superior puteau beneficia de 20 de burse pentru fiecare școală.

Materiile din cursul elementar erau: limbile română, franceză și germană, aritmetica, geografia și istoria, “*științele de comptoir*” (corespondența comercială, contabilitatea, tehnica schimbului), noțiuni de chimie, fizică și mărfuri, caligrafia

30. Vezi apostila pusă pe scrisoarea din 27 ian. 1889 (anexa V).

31. *Monitorul Oficial*, 8, 9/ 21 apr. 1893, p. 180-185.

32. I. Mamina, I. Bulei, *op. cit.*, p. 73, 75-76, 85.

33. P. P. Carp a condus Min. Agr. Ind. Com. Dom. între 18 dec. 1891 – 3 oct. 1895, cf. *ibidem*, p. 179.

34. *Lege asupra învățământului profesional*, în *Monitorul Oficial*, 287, 31 mart./ 12 apr. 1899, p. 10105-10120; *Legea învățământului comercial secundar*, *ibidem*, 77, 1 apr. 1936, p. 2921-2927.

și desenul. Pentru cursul superior, studiul limbii române era suprimat și înlocuit cu cel al limbii engleze (sau italiene), iar pe lângă celelalte materii amintite mai sus se adăugau economia politică și dreptul comercial, administrativ și constituțional. La finalizarea studiilor superioare, absolvenții susțineau un ultim examen, pentru obținerea diplomei de capacitate în științele comerciale.

Profesorii acestor școli aveau același statut cu dascălii din învățământul teoretic. Nu existau discriminări la numirea în funcție, la remunerație și gradație, ori în privința îndatoririlor și drepturilor. De asemeni, întreținerea școlilor, procurarea localurilor revenea tot Camerelor de comerț și primăriilor.

Din cele prezentate mai sus, se poate constata că proiectul întocmit de profesorul Velovan în 1889 și-a avut partea de contribuție la elaborarea celei dintâi legi a învățământului profesional din România. Multe dintre justele sale recomandări se regăsesc în articolele de lege. Frapează însă absența reglementărilor privitoare la învățământul special, pe care Ștefan Velovan nu le-a pierdut din vedere la 1889. Aceste cursuri (pentru adulți, de seară și duminicale) au fost legiferate în deceniul următor³⁵.

Odată adoptată legea, cea mai urgentă problemă era proiectarea programei analitice pentru școlile de comerț. Și de această dată, atenția celor de la București s-a îndreptat către omul de școală Ștefan Velovan. Solicitarea s-a produs cel mai probabil în lunile mai-iunie 1893, căci la 29 iunie (11 iulie), profesorul Velovan redacta o scrisoare de accept (anexa VIII). În misiva adresată ministrului Petre P. Carp, se cerea returnarea proiectului din 1889, pentru a fi folosit ca îndrumător în munca de concepere a programei ce se dorea a fi terminată la sfârșitul lunii iulie. Tihna vacanței de vară și solitudinea remarcabilă a conducătorilor din minister (anexa VIII) i-au permis lui Ștefan Velovan ca și de această dată să-și onoreze la timp angajamentul luat. Deja la 2 (14) august 1893, el telegrafia la București că programa va fi expediată în trei zile (anexa IX). Cunoscând seriozitatea acestui inimos băănățean, nu ne îndoim de faptul că programa acestuia a ajuns neîntârziat în birourile ministerului de resort. Dosarul pe care l-am avut în vedere, nu conține și această programă. Totuși, ținând cont de faptul că Ștefan Velovan avea o mare experiență în elaborarea de programe școlare și

35. Programele analitice și regulamentele școlilor comerciale pentru adulți (*Ibidem*, 49, 3/ 15 iun. 1904, p. 2514-2516; 203, 8/ 21 dec. 1904, p. 7572-7574) diferă de cele ale școlilor comerciale de seară și duminică (*Ibidem*, 114, 20 aug./ 2 sept. 1904, p. 4903-4905; 204, 9/ 22 dec. 1904, p. 7593-7596).

îndrumătoare de predare, se poate afirma că proiectul său din 1893, aidoma celui din 1889, era caracterizat prin coerență, spirit practic și o formulare precisă. Fiind realizat în conformitate cu noua lege a învățământului profesional, proiectul a servit ca model și a grăbit elaborarea programelor analitice pentru școlile comerciale de ambele grade, acestea fiind publicate în mai 1894³⁶. Cu siguranță, programa profesorului Velovan, dacă va fi descoperită și publicată, ar confirma această convingere a noastră.

Cert este faptul că proiectul de programă realizat în iulie 1893 a fost ultima contribuție la reforma învățământului românesc, din perioada în care Ștefan Velovan a fost profesor în Banat. Deja la 11 (23) septembrie 1893, Velovan era solicitat în mod oficial de către Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor să primească o catedră de pedagogie la o școală din capitala României, unde ar fi primit un salariu de cel puțin 450 de lei lunar³⁷. Prin stabilirea lui Ștefan Velovan la București, în toamna anului 1893, ministrul Instrucțiunii, Take Ionescu, a obținut fără îndoială un succes important. Aceeași intenție o avusese și Titu Maiorescu în timpul ministeriatului său din 1888-1889, dar aceasta s-a lovit de împotrivirea episcopului Ioan Popasu. "*Nepoate Titule, dacă îmi iei pe Velovan, mie nu-mi rămâne decât să închid Preparandia*" era sentința episcopului care nu își ascundea mirarea că România, țară liberă, nu își pregătea propriile elemente de care avea nevoie, ci căuta să le ia pe cele formate cu mari sacrificii de românii aflați sub dominație străină³⁸. Firește că Preparandia din Caransebeș nu s-a închis, nici după moartea episcopului (5/17 februarie 1889) și nici după plecarea lui Ștefan Velovan. În schimb, școala românească de pedagogie a avut numai de câștigat de pe urma activității profesorului Velovan³⁹, iar această trudă a fost prețuită pe măsură⁴⁰.

36. *Ibidem*, 35, 15/ 27 mai 1894, p. 1387-1393; pentru forma revizuită vezi *Ibidem*, 65, 23 iun./ 5 iul. 1894, p. 2514-2517 (șc. gr. I) și 2517-2521 (șc. gr. II).

37. Ștefan Velovan. *Dare de seamă...*, p. 97 (reproducerea adresei ministeriale); vezi și p. 38-39.

38. *Ibidem*, p. 65.

39. Ștefan Velovan a fost succesiv: profesor de pedagogie la Școala Normală "Carol I" din București (1893-1895), mutată apoi la Câmpulung (1895-1896); director al Școlii Normale de Institute; profesor de filosofie și pedagogie la Școala Normală de învățători din Craiova (1896-1926) și director al Școlii de Aplicație din același oraș, cf. *Ibidem*, p. 42-43, 65.

40. Ștefan Velovan a devenit membru în comitetul Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, apoi a fost ales deputat în primul Parlament al României Mari, cf. *Ibidem*, p. 66.

Avem convingerea că documentele prezentate în studiul de față demonstrează, o dată în plus, faptul că intelectualii români ce trăiau în regiuni și sub stăpâniri diferite, au avut priceperea și voința necesară de a conlucra eficient la dezvoltarea învățământului românesc și, prin aceasta, la propășirea culturii naționale.

ANEXE

1888 mai 28 (st. v.), <București>¹

Decisiune

Având în vedere necesitatea de a se organiza mai bine Școalele de Comerțiu,
Considerând și avisul Comisiei permanente în această privință:

însărcinăm pe d(omnul) Ștefan Velovan, profesor la Caransebeș, să studieze organizarea
Școalelor de Comerț din Austria și să facă acestui Ministeriu raport asupra organizării școalelor
noastre de comerț, după experiențele dobândite acolo.

Se vor da d(omnu)lui Velovan două mii lei noi, ca despăgubire de drum și de lucrare.

28 Mai 1888

T(itu) Maiorescu

Arhivele Naționale ale României, fond *Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice*,
dosar 897/ 1888, f. 1.

1. Intrată în registratura Min. Agr. Ind. Com. Dom. cu nr. 29051/ 28 mai 1888, și în
cea a Diviz. Agr. cu nr. 3310/ 28 mai 1888.

II

1888 mai 30 (st. v.), <București>¹

Divisia Agric(ulturii)

Nr. 24178

1888 Mai 30

D(omnu)lui Ștefan Velovan,
profesor la Caransebeș (Banat)

D(omnu)le profesor,

În dorința de a da școlelor noastre comerciale o organizațiune mai bună de cât acea de
astăzi și a le face astfel să corespundă într'un mod satisfăcător necesităților actualității, vă rog
cu onoare să bine voți a studia organizațiunea școlelor de comerț din Austria și a ne presenta
un raport amănunțit asupra organizării școlelor noastre comerciale, după experiențele dobândite
acolo.

Ne place a crede că veți bine voi a primi această însărcinare, pentru care s'au luat
cuvenitele dispozițiuni a vi se trimite prin poștă suma de 2000 lei, ca indemnisație de lucrare

și de transport.

p(entru) M(inistru)...

Arhivele Naționale ale României, fond *Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice*, dosar 897/ 1888, f. 2.

1. Conceptul scrisorii trimise lui Ștefan Velovan de către Min. Agr. Ind. Com. Dom.

III

1889 ianuarie 13 (st. v.), <București>¹

Divisia Agric(ulturii)

Nr. 1495

1889 Ian(uarie) 13

D(omnu)lui Ștefan Velovan,
profesor la Caransebeș (Banat)

D(omnu)le profesor,

Dorind a face cât mai curând organizarea Școlilor noastre comerciale, ne referim la adresa acestui Departament cu No. 24178 din 30 Mai 1888 și ve rog cu onoare să bine voți a ne prezenta neîntârziat un raport amănunțit în care să se cuprindă rezultatul studiului ce veți fi făcut în urma însărcinării despre care tratăză disa adresă.

p(entru) M(inistru)...

Arhivele Naționale ale României, fond *Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice*, dosar 897/ 1888, f. 4.

1. Conceptul adresei trimise lui Ștefan Velovan de către Min. Agr. Ind. Com. Dom.

IV

1889 ianuarie 29 (st. n.), <Caransebeș>¹

Onorabilului Minister al Agriculturii

Comerciului et c(etera)

Anunț că raportul despre școlile comerciale să va copia în câteva zile și-l voi trimite imediat cu adânc respect.

Ștefan Velzoan²

Arhivele Naționale ale României, fond *Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice*, dosar 897/ 1888, f. 7.

1. Telegramă intrată în registratura Diviz. Agr. la 17 ianuarie 1889 (st. v.).
2. Astfel ortografiat de către telegrafist.

V

1889 ianuarie 27, Caransebeș

Onoratului Minister al
agricultei¹, industriei, comerțului
și domeniilor

Urmând însărcinării primite din partea Onoratului Minister, de a mă ocupa de organizarea școalelor comerciale din Austria, îmi iau voie a subșterne cu tot respectul rezultatele experiințelor făcute în acest obiect.

În raportul alăturat am crezut de lipsă să încerc înfățișarea unor programe analitice, după cumpănirea datelor variate ce le-am găsit la școalele comerciale din Austria și provinciile din apropiere ale Germaniei.

Programele ce-mi permit a le presenta și motiva, n-au pretențiunea unei lucrări desăvârșite. Materialul rânduit și construit într'un întreg organic, are menirea de a servi ca substrat concret de discuțiune, pentru a se putea face modificările, reducerile ori întregirile ce se vor găsi de lipsă, ținând samă de condițiunile sub care învățământul comercial din România ar putea să prospere mai bine și mai sigur.

M'am mărginit a înfățișa organizația școalelor comerciale de gradul întâi și al doilea, neintrând în scopul raportului de față a expune și organizația Academiiilor de comerț, care va trebui să devie la timpul său obiect de studiu deosebit, în urma experiințelor la care va duce nesmintit practica învățământului comercial mai² inferior.

Cu adânc respect sunt al Onoratului Minister

devotat serv

Ștefan Velovan

Profesor

Caransebeș la 27 Ianuarie 1889

- în partea dreaptă, sus, s-a pus următoarea rezoluție:

3 Mai (18)89

Se va lua avisul Comisiunii permanente.

p(entru) Ministru <ss. indescifrabil>.

Arhivele Naționale ale României, fond *Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice*, dosar 897/ 1888, f. 8 r.-v.

1. Astfel în original.
2. Adverb de prisos.

VI

<1889 ianuarie, Caransebeș>¹

Tabela materiilor² <din studiu>

	Pagina
Din istoricul școalelor comerciale în Austria	1
Școalele comerciale actuale:	<7>
Scopul învățământului comercial în general	7
Gradurile școalelor comerciale	7
Școalele de învățăcei (gradul I)	8
Programa obiectelor și a orelor de învățământ	10
Programa materiei de învățământ	11
Școalele comerciale de gradul II	19
Programa obiectelor de învățământ	22
Programa materiei	23
Biblioteca, laboratorul de fizică, chimie și de mărfuri	
museul de mărfuri	41
Fondul bursierilor comercianți	49
Cursuri speciale	53
Administrarea școalelor și corpul didactic	57
Motivele organizării	61

<urmează raportul propriu-zis de 68 pagini, din care reproducem doar ultimul capitol – o sinteză a celor precedente – în care Ștefan Velovan propune adaptarea sistemului de învățământ din lumea germană la realitățile și trebuințele României>

Motivele organizării³

a) Școale comerciale de gradul întâi (Școalele de învățăcei)⁴

Învățământul comercial la școalele de gradul întâi este obligator. Acestei împrejurări este a se atribui, că școalele ajung a populariza cunoștințele comerciale în păturile cele mai⁵ inferioare ale populațiunei comerciale pe o scară întinsă. Obligămintul cercetării, numărul redus de ore (6)⁴ pentru un învățacel pe săptămână, în sfârșit materia de învățământ redusă la lipsele cele mai arzătoare ale comerțului, asigură și putința unei frecvențări maxime.

Într'un oraș sau târg cu școală de învățăcei, un învățacel oare-care nu poate fi înaintat la gradul de practicant comercial cu leafă la vr'un stabiliment de comerț, dacă n'a servit cel puțin trei ani ca învățacel la o firmă improtocolată și nu a produs certificat despre absolvirea școlii de învățăcei.

Am amintit, că fixarea timpului pentru cele 6 ore de ocupațiune în școală, a fost obiectul unor lungi discuțiuni în sânul diferitelor gremii⁶ de comercianți ale orașelor ce susțin școlile. În unele locuri sunt admise și astăzi orele de seară în zilele de lucru și cele de după amiază în Duminică. Motivul comercianților pentru această distribuire de ore este, că învățăceii nu pot fi detrași preste zi de la lucrul cu care dădăresc stăpânului pentru sacrificiile acestuia în favorul învățăcelilor. S'a făcut însă experiența, că în orele de seară lipsește gradul de atențiune și vivacitatea de spirit necesară pentru a putea realiza scopul învățământului în măsura cerută. Contra ocupației învățăcelilor în ziua de Duminică s'a redicat în multe locuri sentimentul religios al publicului. Resultatul discuțiunilor a fost, că în unele orașe cu școli de învățăcei mai bine organizate s'a stabilit distribuirea celor 6 ore pe 3 zile de lucru și adecă de la 7-9 dimineața și de la 2-5 după amiază, însă așa ca în aceleași ore să nu fie ocupați decât învățăceii unei clase. Prin această întocmire s'a dat puțință comercianților, cari au doi sau mai mulți învățăcei în diferite clase, să nu fie lipsiți de ajutor în prăvăliile ori magazinele lor, fiind totdeauna unul sau altul dintre învățăcei la dispoziția stăpânului. Oricare comerciant, ale cărui afaceri nu-l necesitează a aplica decât un singur învățacel, poate dispensa acest învățacel fără greutate pentru 2 ore în trei zile de lucru. Experienți nenumărate au constatat, că învățăceii, luminați prin învățământul acestor școli, au remunerat jertfele stăpânilor lor prin o inteligență potențată și o calitate ne asemănată a serviciului.

Avantagiurile acestei organizări a învățământului comercial de gradul cel mai⁵ inferior sunt:

Asigurarea unei frecvenței maxime prin aceea, că învățământul este obligatoriu pentru toți băieții cari s'au dedicat comerțului, cel puțin în comunele unde sunt întocmite aceste școli.

Înființarea acestor școli este avantajoasă și din punct de vedere economic. Afară de localul pentru eventualii frecvenți ai clasei preparatoare, școala are trebuință de o singură sală de învățământ, în care se adună învățăceii celor două clase în orele destinate pentru fiecare (clasa I Luni, Miercuri și Vineri; clasa II Marți, Joi și Sâmbătă)⁴. Această împrejurare ușurează înființarea școlilor de învățăcei în toate orașele și târgurile, unde se găsesc edificii de școală, care s'ar putea adapta în scopul acesta, după trebuințele locale și numărul învățăcelilor ce s'ar constata a fi aplicați în serviciul comercianților din acea localitate și obligați a frecventa școala.

Școlile de învățăcei sunt adăpostite în Austria în edificiile școlilor primare, ale gimnaziilor, școlilor reale ori liceelor, ale școlilor comerciale ori industriale mai⁵ superioare, după cum s'au putut adapta localurile existente în modul cel mai corespunzător scopului. Conducerea școlilor de învățăcei e încredințată de obicei direcțiunilor respective. Membrii corpului didactic sunt numiți dintre institutorii ori profesorii din localitate. Retribuțiunea lor în total corespunde numărului de 18 ore pe săptămână și se împarte proporțional cu orele de ocupație ale fiecăruia. Qualificație special comercială se cere numai pentru disciplinele

cuprinse în programă sub numele de “științi de comptoir” și cursul mărfurilor.

Având în vedere, că învățământul în treapta aceasta stăruie la popularizarea cunoștințelor comerciale în pătura cea mai largă a populației, însemnătatea lui se înțelege dela sine, mai vârtos pentru România, unde această pătură are în prima linie trebuința de școală. Nu suferă îndoială, că organizarea unui învățământ, fie și special, trebuie să înceapă de jos. Stratul comercial cel mai⁵ inferior, simțind odată foloasele acestui învățământ, va da, nu ne îndoim, și contingentul necesar pentru școalele comerciale mai⁵ superioare.

b) Școalele comerciale de gradul al doilea

Învățământul comercial în treapta a doua, cere în general o pregătire de 4 clase medii inferioare. Cursul acestei școale este, după cum văzurăm, de doi ani, având și o clasă preparatoare pentru cei ce nu au întrunit condițiunile de primire, arătate mai nainte.

Această organizație diferă în mod esențial de a școalelor comerciale de același grad din Germania, care au un curs de 6 ani și nu cer la primire decât absolvirea școalei primare, precum în România cursul de 5 ani nu cere decât același grad de pregătire.

Nu se poate tăgădui în princip, că o organizare a învățământului comercial, care tinde a pune temelia cunoștințelor comerciale începând dela pregătirea ce o oferă școala primară, este mai temeinică. Organizarea aceasta dă învățământului puțința de a ține mai din vreme seamă de scopul final al școalei. Chiar primele elemente ale culturii generale se pot preda cu continuă considerare la scopurile speciale ale învățământului. Toate acestea, zic organizatorii școalelor din Austria, își au în teorie motivele lor bine cumpănite.

Experiințele rezultate din o lungă observațiune a succeselor faprice, au născut în Austria opiniunea ce se manifestă foarte des în sânul corpurilor didactice ale școalelor comerciale, și căreia credem de trebuință a-i da expresiune și la locul acesta.

Programele de materii ale școalelor comerciale din Germania, care sunt organizate cu un curs de 6 ani, ne vor încredința, că obiectele de învățământ specific comerciale, precum: teoria mercantilă, cunoștințele despre cambiul, corespondența, comptabilitatea, cursul mărfurilor, aritmetica comercială, dreptul comercial, cestiunile de istorie și geografie specific comercială, economia politică, lucrările practice de birou și în laboratoriu de mărfuri, - cu escepția limbilor străine – ocupă numai școlarii din anul al 5-lea și al 6-lea de școală. Programa materiilor din cele 4 clase inferioare nu conține decât obiecte și cestiuni ce intră și în programele gimnasiului inferior cu escepția limbilor clasice; ori că sunt aproape identice cu ale școalelor reale inferioare sau în fine cu ale școalelor burgheze superioare. Cine a avut ocazie a conversa cu profesorii școalelor comerciale despre lucrarea lor în cele 4 clase inferioare, s'a putut convinge, că cu toată menirea lor specială clasele inferioare n'au putut realiza în faptă decât o cultură generală, care e chemată să servească de basă celei special comerciale, rezervată celor două clase din urmă.

Însăși organizația școalelor comerciale cu 6 clase dovedește, că o școală comercială nu poate deveni de fapt comercială, până când nu e fixat acel grad de cultură generală, care e indispensabil pentru treapta specială la care stăruie școala. Acest grad de cultură generală îl oferă însă și școalele medii inferioare.

Ceea ce ar mai putea să justifice dreptul de existență al celor 4 clase comerciale inferioare, este folosul ce rezultă din împrejurarea, că profesorii preferă a-și pregăti ei înșiși școlarii lor, împrejurare menită a asigura o lucrare mai continuativă și mai armonică.

În fața acestor motive pro și contra organizării școalelor cu un curs de 6 ani, cuvântul din urmă l-a avut de fapt mai totdeauna motivul mijloacelor materiale existente, care ne explică deosebirea de organizare a școalelor comerciale chiar din Germania, unde numărul claselor variază dela 3 la 6. În consonanță cu această variație e stabilită, se înțelege, și pregătirea ce o cere una sau altă școală.

Credem de folos a reveni asupra unei cestiuni sulevate⁷ în Memoriul corpului profesoral al școlii comerciale din Iași, adresat în anul 1887 Domnului Ministru al agriculturii, industriei, comerțului și domeniilor. În punctul V al acestui Memoriu găsim propunerea de a înmulți clasele școalelor comerciale dela 5 la 6, având cele 4 clase inferioare să închipuiască gradul întâi, iar cele două din urmă gradul al doilea al învățământului comercial.

Materia de învățământ, pe care o găsim în programele școalelor de gradul al doilea, justifică cererea, ca școlarii absolvenți de școală primară să facă un studiu de 6 ani, dacă voesc să obțină calificarea de gradul al doilea. E foarte pedagogică și cerea ca “programele să fie astfel întocmite, încât să formeze un cerc și acei ce rămân numai cu primul grad de învățământ cuprins în patru ani, să fie destul de destoinici și cunoscători în specialitatea lor, rămânând ca acei care vor să se destine unei cariere mai⁵ superioare, să facă studii mai înalte și cercetări mai aprofundate asupra obiectelor ce formează parte din studiul lor”.

Rămâne acum să cercetăm, dacă împrejurările faptice, așa cum sunt date în România, vorbesc pentru sau contra celor 4 clase comerciale inferioare. Memoriul amintit ne dă în această privire (punctul VIII)⁴ o prețioasă experiență: “Elevii ce vor termina aceste clase nu vor putea fi întrebuințați decât în magazine de coloniale etc. și aci începând de jos întocmai ca și cel care n'a învățat nimica”, așadară alături cu învățăceii fără nici o pregătire special comercială.

Concurența aceasta între învățăceii cu pregătire și fără pregătire va înrăuri în mod nefavorabil asupra frecventării școalelor comerciale, chiar și dacă numărul burselor s'ar spori până a prevedea toți elevii cu cele de lipsă la întreținerea lor. În disprețul tuturor remediilor paliative școalele nu vor fi cercetate decât de aceia cari vor dori să continue și studiile din anul al 5-lea și al 6-lea, fiindcă la magazine ei s'ar putea aplica și fără cele 4 clase inferioare. Organizarea celor 4 clase inferioare cu o programă în sine încheiată nu credem că ar delătura acest rău. Fără a băga în samă alterarea ce ar suferi-o planul continuativ, s-ar crea o treaptă de calificare comercială, care, precum se vede, nu corespunde fapticelor trebuințe ale țării. Studiul de 4 ani naște aspirațiuni, cărora nu corespunde ocupația ce o oferă practica grea în magazinele de mărfuri, în același timp însă nu îndreptățește nici la funcțiuni de comptabili, impiegați de bancă ori comercianți luminați asupra raporturilor comerciale în o măsură ca să poată întemeia case cu legături mai întinse.

Eacă motivele pentru care în Germania programele școalelor comerciale de 6 ani nu deosebesc gradul întâi (de 4 clase)⁴, ci stăruind în primii 4 ani la o cultură mai mult generală, obiectele special comerciale sunt rezervate ultimilor doi ani. Gradului întâi de pregătire comercială <ii> servesc și în Germania școalele comerciale de învățăcei (Fortbildungs sau

Lehrlingsschulen)⁴, al căror învățământ organizat în mod analog cu al școalelor de gradul acesta din Austria, este mai redus în materie ca și în timpul de studiu, dar pretutindenea obligator în modul arătat mai înainte.

Acestea sunt și motivele care au determinat organizatorii școalelor comerciale din Austria a nu întocmi decât cursuri de doi ani pentru școalele de gradul al doilea, lăsând în sama gimnasiilor ori școalelor reale inferioare, a gimnasiului real ori a școalelor burgheze superioare, să grijască de pregătirea școlarilor din obiectele comune tuturor specialităților, după cum le este și menirea. Pentru școlarii cari n'au această pregătire sau nu o pot dovedi la examenul de primire, este instituită o clasă preparatoare cu un curs de un an, după cum se poate vedea din programa analitică⁸.

Având în vedere o organizare care să se potrivească cu lipsele faptice ale țării și chiar prin aceasta să asigure o frecventare cât mai mulțămitoare și o lățire a cunoștințelor comerciale în cercurile cele mai largi ale populațiunii, ne luăm voie a expune aprecierii Onoratului Minister și bărbatilor însărcinați cu organizarea învățământului comercial, următoarele propuneri:

1. Pentru învățământul comercial de gradul întâi, crearea școalelor de învățacei în toate localitățile, unde numărul învățăceilor aplicați în comerț ar indica necesitatea de a se înființa astfel de școale. Prin aceste școale s'ar împărtăși de binefacerea învățământului comercial straturile cele mai largi ale populațiunii. Învățământul fiind obligator, s'ar asigura gradul maximal de frecventare.

2. Cursul de cinci ani al școalelor comerciale existente să se reducă la un curs de doi ani cu o clasă preparatoare. Menirea acestor școale ar fi să atingă gradul al doilea de calificare comercială. Numărul și locul acestor școale să nu fie determinat decât prin constatările ce s'ar face asupra maximului frecventării spontane, rezultată din îndemnul propriu al populațiunii.

Această organizație acceptată în general, programele pe care ne-am luat voie a le expune în acest raport, vor putea servi poate a ușura lucrările de organizare, care în definitiv vor avea să se acomodeze împrejurărilor concrete ale României.

Arhivele Naționale ale României, fond *Regia Exploataților Agricole și Zootehnice*, dosar 897/ 1888, f. 10 și 41-44.

1. Raportul însoțește scrisoarea lui Ștefan Velovan din 27 ianuarie 1889 (vezi anexa V).

2. Tabla materiilor precede raportul propriu-zis de 68 pagini (în dosar f. 11-44).

3. Ultimul capitol al raportului, aflat la paginile 61-68 (f. 41 r. – 44 v. din dosar).

4. Paranteza aparține autorului.

5. Adverbul *mai* este de prisos.

6. Asociație, corporație.

7. De la verbul francez *soulever* = a ridica.

8. Programa analitică este prezentată în pagina 22 a studiului (f. 21 v. în dosar).

VII

1889 iunie 3 (st. v.), <București>¹

Comisiunea Permanentă²
Ședința din 3 Iunie 1889

Comisiunea, cercetând alăturata lucrare prezentată de D(omnul) Ștefan Velovan, profesor din Caransebeș, găsește că ea conține regulamentul relativ la organizarea școlilor comerciale din Austro-Ungaria, precum și alt material privitor la acele școle și opinază că această lucrare să se aibă în vedere când se va întocmi regulamentul și legea pentru reorganizarea școlilor noastre de comerț.

N. B. Danilescu

Florian Crasan

Arhivele Naționale ale României, fond *Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice*, dosar 897/ 1888, f. 9.

1. Procesul verbal al comisiei intră în registratura generală a Min. Agr. Ind. Com. Dom. cu nr. 25438/ 2 mai (!) 1889, iar în cea a Diviz. Agr. cu nr. 2346, în aceeași zi.

2. A Min. Agr. Ind. Com. Dom.

VIII

1893 iunie 29 (st. v.), Caransebeș¹

Domnule Ministru,

Încheiend lucrările anului școlar curent, vin a Vă încunoscînța, că primesc a mă însărcina cu proiectarea programei analitice pentru învățământul comercial, în limitele celor două grade acceptate de corpurile legiuitoare. Spre acest sfârșit Vă rog însă, Domnule Ministru, să binevoiți a-mi pune la dispoziție și raportul ce-am avut onoarea a-l prezenta la anul 1889 asupra organizării învățământului comercial în Austria. Până la finea lui Iulie sper că voi putea răspunde la însărcinarea, cu care ați binevoit a mă onora.

Vă rog, Domnule Ministru, să primiți expresiunea înaltei mele considerațiuni.

Ștefan Velovan

Profesor dirigent al Institutului pedagogic din Caransebeș

Caransebeș la 29 Iunie 1893

Excelenței Sale,

Domnului P(etre) P. Carp, Ministru(l) Agriculturii, industriei, comerțului și domeniilor
în B(ucurești).

- apostilă în partea stângă, sus:

Agr(icultură)

Se va satisface cererea de urgență.

<ss. indescifrabil> 30 Iunie (!) 1893

- rezoluție în partea stângă:

Tot odată se va trimite D(omnu)lui Velovan și actualul program al învățământului comercial, spre a-l avea în vedere la lucrarea sa.

<ss. indescifrabil>

- pe verso, conceptul răspunsului:

Nr. 40211 5 Iul(ie) 1893

D(omnu)lui Ștefan Velovan

Profesor Diriginte al Institutului pedagogic din Caransebeș

Spre satisfacerea cererii D(omniei)voastre înregistrate la nr. 63393 din 1 Iulie 1893, am onore a vă trimite actualul program al învățământului comercial spre a-l avea în vedere la lucrarea D(umnea)voastră, precum și raportul ce l'ați prezentat în anul 1887 <sic> Ministerului asupra organizării învățământului comercial în Austria pe care vă rugăm să ni le înapoeți.

Primiți....

Șef(ul) Div(iziei)

Arhivele Naționale ale României, fond *Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice*, dosar 897/ 1888, f. 45 r. – v.

1. Cerere intrată în registratura generală a Min. Agr. Ind. Com. Dom. cu nr. 63393/ 1 iulie 1893 și în cea a Diviz. Agr. cu nr. 4128/ 1 iulie 1893.

IX

1893 august 14 (st. n.), Caransebeș¹

karansebes 217 15 10 14/ 8²

onoratului minister al agriculturii si comerciului bucurest

= programa va fi expediata in 3 zile = velovan =

Arhivele Naționale ale României, fond *Regia Exploatărilor Agricole și Zootehnice*, dosar 897/ 1888, f. 46.

1. Telegrama intră în registratura generală a Min. Agr. Ind. Com. Dom. cu nr. 73089/ 2 august 1893 (st. v.), și în cea a Diviz. Agr. cu nr. 5262/ 1893 august 2.

2. Mesajul (15 cuvinte) a fost scris la teleimprimator.

NEUE BEWEISE VON DER TÄTIGKEIT DES PROFESSORS ȘTEFAN VELOVAN AUS KARANSEBESCH (Zusammenfassung)

Der Professor Ștefan Velovan (1852-1932) hat einen wichtigen Beitrag zur Reform des Handelsunterrichtswesens in Rumänien geleistet. Auf der Bitte von Titu Maiorescu, der ihn hochschätzte, hat der Professor Velovan die Organisierung der Handelschulen in Österreich und Deutschland studiert (1888-1889). Die Schlussfolgerungen wurden in einem ausführlichen Bericht zusammengefasst und sie wurden mit persönlichen, durch ihre Modernität und ihren Realismus beachtlichen Bemerkungen ergänzt (Januar 1889).

Das vom Professor Velovan durchgeführte Projekt hat einigermaßen zur Ausarbeitung des ersten Gesetzes des Handelsunterrichtswesens in Rumänien beigetragen (April 1893).

Nach der Verabschiedung dieses Gesetzes wurde Ștefan Velovan bezeichnet, einen Lehrplan für die Handelschulen auszuarbeiten, Aufgabe, die er rechtzeitig erfüllt hat (Juli – August 1893).

Diese ergebnisvolle Zusammenarbeit hat die Voraussetzungen für die Ansiedlung des Banater Professors in Rumänien geschaffen, wo er sich als ein glänzender Pädagoge ausgezeichnet hat (1893-1926).

Die hier vorgebrachten Dokumente beweisen, dass die rumänischen Intellektuellen, die in verschiedenen Gegenden und unter unterschiedlichen Beherrschungen lebten, die nötige Tüchtigkeit und den notwendigen Willen gehabt haben, wirksam zum Fortschritt der Nationalkultur beizutragen.

REUNIUNEA ÎNVĂȚĂTORILOR ROMÂNI DE LA ȘCOLILE CONFESIONALE GR. OR. DIN DIECEZA CARANSEBEȘULUI: CONFERINȚE ÎNVĂȚĂTOREȘTI ȘI ADUNĂRI GENERALE ALE REUNIUNII ÎN BANATUL SĂRBESC

VASILE M. ZABERCA

Este cunoscut îndeobște că la afirmarea învățământului românesc din Banatul de sud, aflat la finele veacului al XIX-lea și până la 1918 – aidoma întregului Banat – sub stăpânire austro-ungară, și-au adus o contribuție fundamentală *Reuniunea învățătorilor români de la școlile confesionale gr. or. din Episcopia Caransebeșului și conferințele învățătorești* din despărțăminte, a căror înființare sunt legate indisolubil de numele episcopului Ioan Popasu.

În 1865 în fruntea nou înființatei Episcopii a Caransebeșului a fost uns Ioan Popasu, personalitate marcantă a vremii, care s-a impus prin felul remarcabil cum a condus instituția bisericească și a păstorit credincioșii, dar și prin activitatea susținută pe tărâm cultural și național. Acest ierarh rămâne în atenția posterității – așa cum deja am precizat – și prin organizarea, în 1866, a conferințelor învățătorești, iar peste trei ani, în 1869, a *Reuniunii învățătorilor români de la școalele capitale și elementare populare din dieceza dreptmăritoare răsăriteană a Caransebeșului* care, în 1880, după aprobarea noilor statute de funcționare, va adopta o nouă titulatură: *Reuniunea învățătorilor români de la școlile confesionale gr. or. din dieceza Caransebeșului*.

Reuniunea în cauză s-a preocupat de perfecționarea metodelor didactice, pedagogice, de obiectele de învățământ, de îmbogățirea cunoștințelor profesionale și științifice ale dascălilor, implicit de îmbunătățirea situației lor materiale, a bazei școlare și de promovare a limbii române. Mai mult, așa cum se cerea într-un document din acel timp intitulat *Invitațiune pentru reuniunile înființate spre instruirea poporului și pentru învățători*, păstrat la Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (Fond *Protopopiatul Biserica Albă*), reuniunile învățătorești

trebuiau să se ocupe și de instrucțiunea maselor: „*Ca meritul învățătorului să se poată judeca just, reuniunea îi va petrece activitatea cu neconținută atenție. Spre acest scop va face prin învățător la începutul anului un catalog despre numărul ascultătorilor, și încât se va învăța cetirea, scrierea și aritmetica – despre gradul cunoștinței acestora; și catalogul acesta a lui va autentifica*”. Învățătorul care-și îndeplinea corect datoria putea „*conta la deosebita considerare din partea reuniunii centrale la împărțirea premiilor*”. Încă în anul înființării *Reuniunii*, 1869, membrii ei proclamau „*Noi vom căuta să realizăm ceea ce laureatul poet și binecuvântatul bărbat al nației a preconizat: Uniți-vă în cuget, uniți-vă-n simțiri*”.

După unele opinii, *Reuniunea învățătorilor din Caransebeș* a fost, probabil, cea mai puternică asociație de profil ce a ființat în spațiul spiritual românesc până la 1918. După modelul ei se vor fonda și alte asociații asemănătoare, între care *Reuniunea generală a învățătorilor greco-ortodocși din Dieceza Aradului* (1872), ceea ce este grăitor.

În cadrul *Reuniunii* au fost constituite 12 despărțăminte – Bocșa, Oravița, Vârșeț, Panciova, Mehadia, Biserica Albă, Lugoj, Caransebeș, Făget și Bozovici – acestea fiind centrul de greutate al asociației învățătorești. Reuniunile din fiecare despărțământ aveau întruniri periodice, cel puțin două anual, cu o tematică prestabilită, unde se țineau prelegeri, conferințe, aveau loc dezbateri și schimburi de experiență. Asemenea manifestări s-au organizat nu doar în orașe ci și în localități rurale, un exemplu fiind în acest sens Adunarea învățătorească a despărțământului Vârșeț ținută la Râtișor, la 17 februarie 1819, sub președinția lui Petru Borcan, notar fiind Ioan Miclea (*Familia*, XXVIII, 6, 10/22 februarie 1891).

Referitor la conferințele învățătorești precizăm că ele au fost interzise în Graniță, nu și în părțile provinciale ale diecezei Caransebeșului, de către administrația austro-ungară. Dar, la 22 mai 1896 Sinodul eparhial din Caransebeș a decis reactivarea lor. În această privință a împuternicit Consistoriul să adopte măsurile necesare și să distribuie învățătorilor materialele ce vor fi dezbătute cu ocazia conferințelor. Episcopul diecezan Nicolae Popea a anunțat prin circulare presbiteriatele aparținătoare diecezei Caransebeș despre decizia Sinodului. Din acel moment, învățătorii din Banatul sârbesc s-au adunat, așa cum susține istoricul Gligor Popi, după protopresbiteriate: cei din Vârșeț la Coștei iar cei din Biserica Albă la Iam. Într-adevăr la Arhivele Caransebeș există un fond intitulat *Protopopiatul Biserica Albă*, în care se păstrează documente diverse, adresate de conducerea diecezei Caransebeș protopresbiterului Iosif Popovici

din Iam.

Cei care conduceau conferințele învățătorești se numeau comisari școlari; desigur, erau învățători cu prestanță care serveau, însă, în alt protopopiat decât în cel de care răspundeau. Înaintea conferințelor comisarii erau chemați, trei zile, la Episcopia Caransebeșului, unde erau instruiți asupra modului conducerii lucrărilor și despre chestiunile ce urmau să fie dezbătute, concret despre tematică. Între comisarii care au funcționat în Banatul sârbesc ori care erau de baștină din zonă, pomenim pe următorii: Martin Țapu, învățător la Fizeș, pentru protopopiatul Biserica Albă; Pavel Gaitovici, învățător în Mircovăț, pentru protopopiatul Jebel; Petru Murgu, învățător în Panciova, pentru protopopiatul Caransebeș; Petru Stepanescu, învățător în Cornereva pentru Panciova, Antoniu Muștețiu de la școala din Panciova tot pentru protopopiatul Caransebeș și, în fine, cunoscutul fruntaș național – învățătorul Patrachie Râmneanțu, pentru care limba română era „*cel mai important obiect de studiu*” (*Educatorul*, 9, septembrie 1910).

Uneori conferințele învățătorești nu-și puteau desfășura activitatea în condiții normale, autoritățile recurgând la fel și fel de șicane și chiar abuzuri. Apelăm spre argumentare la o știre inserată în coloanele ziarului timișorean *Dreptatea*, pe care o redăm în cele ce urmează: „*Vârșeț, 21 august! Învățătorii protopresbiteratului Vârșeț s-au întrunit miercuri 7/19 august în Coștei spre a ține conferințele prescrise de Ven. Consistoriu, și până a nu începe tratarea materiei, iată că se ivesc trei jandarmi care opresc ținerea conferințelor sub cuvânt că acestea nu sunt insinuate autorităților politice. Spre a satisface aceste pretenții părintele Corcea insinuă adunarea ... pentru a nu pierde timpul 1 zi toți au participat la Iam, unde erau chemați învățătorii tractului Biserica Albă la prelegerile teoretice din geografie. Despre această opreliște regretabilă s-a făcut relatare Venerabilului Consistoriu.*

A doua zi (joi) am ținut și noi conferință, dar numai tratarea teoretică, rămânând să se trateze partea practică a doua zi, dar iată că jandarmii se ivesc din nou și ne comunică că a venit depeșă de la vicecontele comitatului Timiș de cuprinsul că nu se oprește ținerea conferințelor; dacă dovedesc fibireului că au statute aprobate de guvern, ceea ce cerea timp ... de aceea participanții au mers din nou la Iam spre a asista la conferințele de acolo. Tot astăzi învățătorii tractului Bisericii Albe au venit la Coștei și apoi cu toții ne-am petrecut colegial. La despărțire, cu capetele descoperite am cântat imnul <Deșteaptă-te române> ... Onoare preotului local, carele neconținut a petrecut în mijlocul

nostru și a împărțit cu adevărată iubire durerile noastre îndurate în urma intervenției organelor politice în a ne opri în mersul cultural”. (Dreptatea, Timișoara, III, 117/1896).

Am ținut să redăm integral corespondența nu doar pentru a dovedi abuzurile administrației, ci și pentru a releva obiectivele conferinței învățătoresți, care reies cu ușurință din lectură, și totodată, atitudinea național românească, patriotică a participanților.

Regretatul profesor și cercetător Petru Oallde susținea, în urmă cu aproape două decenii, într-o lucrare valoroasă (P. Oallde, *Lupta pentru limba românească în Banat*, Timișoara, 1983) că „în orice caz, indiferent despre care dieceză vorbim (Caransebeș sau Arad), concluzia este că conferințele (sic!) învățătoresți au corespuns necesităților dezvoltării învățământului popular din Banat și au creat condiții favorabile pentru predarea – învățarea modernă a limbii române”.

Ființând aproape jumătate de veac, *Reuniunea învățătorilor români de la școlile confesionale gr. or. din dieceza Caransebeșului* și-a ținut adunările generale în diverse localități bănățene: Făget, Oravița Montană, Caransebeș, Orșova, Bocșa Montană, Reșița Montană, Băile Herculane și Caransebeș. Conform datelor pe care le deținem, incomplete, adunări s-au derulat și în localități din Banatul sârbesc: 21 august / 2 septembrie 1878 la Biserica Albă; 1891 tot la Biserica Albă; 20 septembrie 1898 la Vârșeț; 29 / 30 august 1904 la Biserica Albă; 28 august și 1 septembrie 1910 la Panciova.

În contextul dezbaterilor de la întrunirea din 1878 de la Biserica Albă, învățătorul Ioan Tina a dorit să precizeze că: „Scopul adevărat al școalei ... este de a pregăti pe elevi pentru viață, adică de a produce din ei oameni ... cu cunoștințe practice și folositoare, cu o minte deșteaptă și dezvoltată”. Apreciem, cu temei, că dacă numai această precizare ar fi fost concluzia conferinței învățătoresți, aceasta și-ar fi atins cu prisosință scopul!

Așa cum deja am precizat în lucrarea de față, în zilele de 29 și 30 august 1904 a avut loc la Biserica Albă o nouă adunare generală a *Reuniunii învățătorilor români gr. or. de la școlile confesionale din dieceza Caransebeșului*. Conform *Protocolului* întocmit cu ocazia ținerii adunării, ea a fost convocată printr-o circulară din 25 iulie / 7 august și a fost onorată de prezența unui mare număr de membri, majoritatea învățători din tractul Biserica Albă, dar și din tractele învecinate, la care s-au adăugat oaspeți de vază, de diverse profesii.

Sfânta liturghie a fost celebrată de protopresbiterul Filip Adam, asistat de

presbiterii Sofronie Nediciu din Biserica Albă și Simeon Luca din Ilidia.

După serviciul divin, membrii *Reuniunii* și oaspeții s-au întrunit într-o primă ședință în sala restaurantului „Burg”, unde președintele în funcțiune, învățătorul Traian Lința a deschis lucrările adunării generale printr-un cuvânt de salut adresat celor prezenți. Notar al ședinței a fost desemnat Ioan Marcu, căruia i s-a acordat și conducerea biroului pe întreaga durată a adunării. Alocuțiuni au rostit protopresbiterul Filip Adam – ca reprezentant al episcopului diecezan (a afirmat că prestația învățătorilor a fost exemplară), inspectorul școlar regesc al comitatului Timiș – Carol Sebesztha, Iacob Schenk – directorul școalelor civile din localitate, primarul orașului Biserica Albă – Ion M. Roșu și, în fine, dr. Aurel Novac – președintele comunității bisericești gr. or. române din oraș. S-a expediat o telegramă de recunoștință P. S. Nicolae Popea și, totodată, s-au recepționat mai multe telegrame de salut de la următorii expeditori: protopresbiterul Timișorii, dr. Traian Puticiu; protopresbiterul Caransebeșului, Andrei Ghidiu, avocații din Orșova dr. Ioan Popoviciu și Petre Călcianariu; învățătorii bocșeni Dimitrie Pruneș și Miron Popoviciu și, nu în ultimul rând, de la *Reuniunea generală a învățătorilor greco-ortodocși din Dieceza Aradului*, reprezentată de președintele ei Iosif Moldovan.

Apreciem că este oportun să prezentăm componența nominală a comisiilor de lucru, întrucât acestea au fost structurate în raport de tematica reuniunii. Iată titulatura și componența acestora:

a) comisia pentru examinarea raportului general: Ioan M. Roșu, George Țunea, Grigorie Paliciu, Nicolae Velcu și Constantin Liuba;

b) comisia pentru cenzurarea „*rațiocinului*” pe anul 1903/1904 și a proiectului de buget pe anul 1904/1905; dr. Aurel Novac, Dimitrie Birăuțiu, Sofronie Liuba, George Jianu și Dimitrie Petroviciu;

c) comisia pentru cenzurarea raportului bibliotecarului și înscrierea de membrii noi: Sofronie Nediciu, Simion Bozanciu, Dimitrie Bălănescu, Avram Miter, Petru Bulgea și George Petrovici;

d) comisia specială: Ioan Pepa, dr. Valeriu Braniște, dr. Cornel Jurca, dr. George Dobrin, Ioan Vidu, Emilian Novacovici și Vasile Tărian.

Agenda adunării generale a Reuniunii din august 1904 de la Biserica Albă a cuprins diverse probleme. Astfel, s-a prezentat raportul general (referent George Țunea) al comitetului de conducere pe anul 1903 / 1904. Raportul, tipărit și difuzat în prealabil membrilor spre a fi studiat, a fost aprobat de adunarea generală. De asemenea, s-au votat *Regulamentele pentru afaceri interne ale*

Reuniunii, pentru „casă” și „bibliotecă”, valabilitatea lor fiind pe trei ani. Regulamentul avea următoarele capitole: Adunarea generală; Comitetul; Funcționarii reuniunii; Despărțămintele Reuniunii; Funcționarii despărțămintelor; Regulamentul. S-a dezbătut chestiunea manualelor școlare, a cenzurării unora, s-au prezentat petiții și propuneri învățătoarești în legătură cu obținerea de ajutoare bănești în folosul școlii sau „*referitoare la înființarea și sprijinirea materială a unor reviste pedagogice sub auspiciile Reuniunii noastre ori a celei arădene*”. Învățătorul Ioan Vidu, renumit dirijor și compozitor bănățean, dar și devotat luptător pentru cauza statului național unitar român, a propus tipărirea cântecelor bisericești cu ajutorul *Reuniunii*, întrucât pe acesta se bazează morala creștină: „*Învățămintul este chemat a împreuna ceriul cu pământul*”. O altă problemă abordată a fost cea a perfecționării învățătorilor în diferite ramuri ale industriei de casă prin cursuri speciale, susținute financiar de guvern. Pentru aceasta era nevoie să se obțină, prin intervenția Venerabilului Consistor diecezan, 2-3 locuri gratuite.

Tot la adunarea generală de la Biserica Albă referenții comitetului de conducere au prezentat referate despre temele elaborate în despărțămintele *Reuniunii*: învățătorul Mihai G. Crăciun materialul intitulat „*În ce chip își poate câștiga și susține învățătorul autoritatea și respectul în și afară de școală?*” iar Petru Bandu „*În ce măsură poate contribui casa părintească la educațiunea școlară?*” Adunarea generală a apreciat că ambele referate au răspuns obiectivelor pentru care au fost redactate.

În baza unor declarații de înscriere adunarea generală din 1904 a primit în *Reuniune* încă 7 membri fondatori și 8 membrii ajutători, unii dintre aceștia fiind din Banatul sârbesc: Simion Bozaci – director de bancă, dr. Titu Mălai – avocat, Martin Mogoș, Ioan Ogrin, Panta Țăranu, Dimitrie Bălănescu – proprietari, toți din Biserica Albă, George Suciu – preot în Sîn Mihai (Locve) și Valeriu Oprean – preot în Grebenaț.

Președinte al *Reuniunii* a fost reales avocatul orăvițean Elie Trăilă, personalitate marcantă a Banatului, care între 1876 – 1879 fusese secretar la Școala civilă din Oravița.

Fără a intra în amănunte menționăm că în anul 1910 s-a ținut tot în Banatul sârbesc, dar de data aceasta la Panciova, o nouă adunare generală a *Reuniunii* la care ne referim. Cu acel prilej învățătorul Gheorghe Joandrea a susținut conferința intitulată *Gramatica lui Ienache Văcărescu*. Tot atunci s-a decis ca *Educatorul* (*Organ oficial al Reuniunii învățătorilor din Eparhia Caransebeșului, Revistă*

lunară pentru educația poporului) să fie distribuit gratuit membrilor ordinari. De asemenea, a fost ales președinte învățătorul Traian Hențu din Orșova, iar în funcția de casier central binecunoscutul învățător Patrachie Râmneanțu din Coștei.

Fără îndoială că roadele activității *Reuniunii învățătorilor români de la școlile confesionale din dieceza Caransebeșului*, au fost benefice nu doar pentru dascăli și procesul pedagogic ci și pentru întreaga populație a Banatului de sud, întrucât Reuniunea a promovat constant un spirit înnoitor, favorabil prefacerilor și consolidării naționale românești.

BIBLIOGRAFIE

1. Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale, Fond Protopopiatul Biserica Albă, 1867, 1870, 1871.
2. Almanah *Libertatea*, Panciova, 1989 – 1993.
3. *Analele învățătorilor români gr. or. de la școlile confesionale din dieceza Caransebeșului*, an 1904 / 1905.
4. Ardelean, Virginia, *Școală și identitate națională în Episcopia Caransebeșului (1865–1918). Conferințele învățătorilor și preocupări pentru modernizarea învățământului* (lucrare dactilografată).
5. *Dreptatea*, Timișoara, 1996.
6. *Educatorul*, Organ oficial al Reuniunii învățătorilor din Eparhia Caransebeșului. Revistă lunară pentru educația poporului, 1910.
7. *Familia*, Oradea, 1891.
8. Munteanu, I., Zaberca, V. M., Sârbu, M., *Banatul și Marea Unire din 1918*, Timișoara, 1992.
9. Oallde, P., *Lupta pentru limba românească în Banat*, Timișoara, 1983.
10. Popi, Gligor, *Românii din Banatul sârbesc în secolele XVIII–XX*. Pagini de istorie și cultură, Panciova, București, 1993.
11. *Protocolul Adunării generale ținute la Biserica Albă la 29 și 30 august st.v. 1904*, în *Analele Reuniunii învățătorilor români gr. or. din școlile confesionale din dieceza Caransebeșului*, 1904/1905, Caransebeș, I.
12. Târcovnicu, Victor, *Contribuții la istoria învățământului românesc în Banat (1780–1918)*, București, 1978.
13. Zaberca V., M., *Românii din banatul iugoslav și Marea Unire. Alba Iulia, 1 Decembrie 1918*, Timișoara, 1995.

LA RÉUNION DES INSTITUTEURS ROUMAINS DES ÉCOLES
CONFÉSSIONNELLES GRECQUES-ORTHODOXES
DE LA DIOCÈSE DE CARANSEBEȘ: CONFÉRENCES
INSTITUTORIALES ET ASSEMBLÉES DIDACTIQUES DE LA
RÉUNION DU BANAT SERBE

Résumé

À l'affirmation de l'enseignement roumain du Banat sudique, trouvé en fin du XIX-e siècle et jusqu'à 1918 – comme le Banat tout entier – sous la regne autrichienne-hongroise, une contribution fondamentale a été apportée par la *Réunion* des instituteurs roumains des écoles confessionnelles grecques-orthodoxes de la diocèse de Caransebeș et les *conférences institutoriales* des départements, dont la fondation est indissolublement liée du nom de l'archevêque Ioan Popasu.

Les conférences institutoriales ont été organisées de l'année 1866 et la *Réunion des instituteurs* en 1869; la *Réunion* a eu des départements même dans le Banat serbe, qui ont activé avec des bons résultats.

Ces organismes se sont préoccupées du perfectionnement des méthodes didactiques, pédagogiques, des objets de l'enseignement, de l'enrichissement des connaissances professionnelles et scientifiques des instituteurs, du dressement de leur situation matérielle et de la base scolaire, de la promotion de la langue roumaine et de l'éducation des adultes.

La réunion des instituteurs grecques-orthodoxes de la diocèse de Caransebeș a été, selon l'opinion de quelques-uns, la plus puissante association institutoriale de l'espace spirituel roumain jusqu'à 1918.

INSTITUȚIILE DE CREDIT ALE ROMÂNILOR BĂNĂȚENI LA SFÂRȘITUL SEC. AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XX-LEA ÎN DEZBATERE

(Viziunea ziarelor *Dreptatea* și *Drapelul*)

RADU ARDELEAN

Sectorul financiar a fost acela în care românii ardeleni și bănățeni au avut succese notabile până la înfăptuirea României Mari, comparativ cu celelalte sectoare economice, fără a ajunge nici aici la nivelul maghiarilor sau sașilor¹. De aici și o pondere simțitor mai mare față de alte domenii economice în reflectarea jurnalistică (la o estimare empirică, peste 50%). Era și un domeniu unde datele (care aveau și avantajul de a fi exacte, cifrice) se îmbiau singure, prin rapoartele anuale ale direcțiunilor de bănci, conturile-bilanț, prospectele emisiunilor de acțiuni etc. În presă acestea erau frecvent publicate (în afara spațiului publicitar, unde erau de asemenea prezente) și comentate. Iar în plus, cititori, corespondenți, ori înseși redacțiile veneau cu opinii sau propuneri în legătură cu locul și rolul băncilor și organizarea sistemului bancar în societatea românească.

Percepția de către presă a acestui fenomen economic și tratarea lui suferă în timp o anumită evoluție. Inițial, orice întemeiere de bancă românească – din Banat, dar și din Ardeal – era salutăată ca un succes economic românesc – deci național, subliniindu-se bunele servicii pe care noile bănci le vor face românilor, emancipându-i de servituțile economice față de băncile “*străine*” sau uzurari. Rezultatele bune ale băncilor românești erau de asemenea foarte elogios prezentate, tonul encomiastic fiind de cele mai multe ori de rigoare. Se recunoștea în acele rezultate probitatea și competența conducătorilor și funcționarilor de bancă, deci capacitatea economică a românilor și totodată întărirea economică

¹ Cf. Nicolae Petra-Petrescu, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936; Mihai Drecin, *Banca Albina din Sibiu instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Cluj, 1982; Toader Ionescu, *Ideii și orientări în publicistica economică românească la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (1890-1918)*, Cluj, 1985.

a națiunii, capitalul băncilor fiind socotit “*avere națională*”. Presa nu întârzia niciodată să respingă acuzele din publicistica șovină maghiară care ataca de multe ori calomnios băncile românești. Cu timpul, atitudinea se mai nuanțează. Se ia poziție împotriva “*inflației*” de bănci, socotindu-se motivată înființarea altora noi numai acolo unde nu funcționau încă instituții financiare românești, condamându-se goana după profit a acelor care creau noi bănci concurente pentru cele deja existente, deși principiul concurenței în sine era apreciat ca având consecințe benefice, dar trebuia să funcționeze numai între băncile românești și neromânești.

S-au aprobat tendințele de structurare în sistem a rețelei băncilor românești, care trebuiau să aibă rolul dirigent în organizarea economiei naționale, prin sprijinirea și chiar întemeierea de cooperative, întreprinderi comerciale și chiar industriale. Se atrăgea uneori atenția conducătorilor și acționarilor că sunt prea egoiști, vizând numai profitul pecuniar, că băncile românești ar trebui să fie nu numai întreprinderi lucrative, ci instituții naționale în primul rând, sprijinind consecvent așezămintele culturale, școlare și bisericești românești. În cele ce urmează voi încerca să exemplific afirmațiile de mai sus pe un eșantion cules din gazetele bănățene *Dreptatea* și *Drapelul*, a căror reprezentativitate pentru acest spațiu consider oțios/superfluu a o mai motiva.

Redacția *Dreptății* aprecia că “*este foarte bine*” că în Comoriște se întemeiasă o bancă, cu rezerva că aceea ar fi trebuit să își publice anunțurile în presa română și nu în cea maghiară, cum procedase de curând². Înființarea băncii *Luceafărul* din Vârșăț, era rezultatul unei “*nobile mișcări*”, o izbândă a “*voinței tari și neînfrânte*” a acelor care “*știu apreția importanța bunei stări materiale a unui popor*”³. Era un titlu de mândrie națională că sârbii și nemții apreciau favorabil banca românească⁴.

Realizarea institutului de credit *Făgețana* a însemnat înfăptuirea unei “*idei mărețe*”, cu atât mai mare fiind meritul protopopului Olariu care a acționat în aceste sens, cu cât “*auspiciile erau cât se poate de nefavorabile*”⁵.

Atunci când *Bocșana* a primit existență legală, “*această veste a umplut inimile tuturor de bucurie, chiar și ale acelor care începuseră a trage la*

² Minuni din Comoriște, în *Dreptatea*, I, 57, 11/23 martie 1894, p. 3.

³ Din jurul Vârșetului, semnat “+”, *ibidem*, II, 41, 20 febr./4 mart. 1895, p. 3.

⁴ *Ibidem*, nr. 92, 25 apr./7 mai, p. 4.

⁵ *Corespondență*, semnat “Peregrinul”, *ibidem*, II, 37, 15/27 febr., p. 4.

îndoială punerea în viață a institutului nostru, în urma pedecelor ce ni s-au pus în cale din partea tribunalului regesc, cari pedece au târăgănat în protocolarea firmei mai bine de trei luni”. Banca avea deja efecte benefice: “Un succes deja până acuma îl putem înregistra în contul «Bocșanei», anume: solidaritatea inteligenței din centru și jur, sub a cărei devisă lucrând, ne simțim îndreptățiți a spera și pentru banca «Bocșana» un viitoriu de aur”⁶.

Împărtășind știrea întemeierii unei bănci românești în Bozovici, redacția Dreptății o însoțea cu urarea: “Dorim succes întreprinderii ca merită spre ajutorarea poporului din Valea Almașului [sic]”⁷.

Și “în Buziaș s-ar putea înființa o bancă românească carea, considerând cercul estins românesc, ar avea viitoriu splendid și ar promova puternic interesele române”, dar nu se făcea din indolența fruntașilor⁸. Era încă perioada în care înființarea de bănci românești era prezentă în orizontul de așteptare al societății românești, situația schimbându-se pe la sfârșitul deceniului următor.

Dreptatea reproducea și știri privitoare la constituirea unor societăți bancare din alte zone, în același ton aprobativ. Consemna întemeierea Nădlăcanei, notând că “bucuria atât între acționari, cât și între popor e mare. Dorim prosperare noului institut”⁹, iar proiectatei Sălăjana din Jibou îi ura “grabnica înființare și pe terenul activității sale succes și glorioasă victorie”¹⁰. De asemenea, inițiativa de înființare a Bihorenei la Oradea era “o întreprindere care numai laudă și sprijin merită din partea tuturor românilor de bine. În timpurile grele de acum, când numai pe un astfel de teren ne mai putem mișca scutiți în câțva de șicanele guvernanților, este chiar în interesul bine priceput al nostru al tuturor, ca întreprinderile de felul celei de mai sus să întâmpine cât de mare sprijin din partea noastră”. Redacția facilita achiziționarea de acțiuni, ca și în alte rânduri, ținând o coală de subscriere la îndemâna doritorilor¹¹. Se observă o netă depășire a provincialismului îngust: ce era bun pentru românii din Bihor era bun pentru toți românii, deci aceia trebuiau ajutați.

⁶ Bocșana improtocolată, semnat “+”, *ibidem*, 269, 5/17 dec., p. 3.

⁷ O nouă cassă de păstrare românească, *ibidem*, IV, 122, 9/21 iunie 1897, p. 3.

⁸ Impresiuni din Buziaș, semnat “X”, *ibidem*, 262, 29 nov. /11 dec., p. 3.

⁹ *Ibidem*, 123, 10/22 iunie, p. 3.

¹⁰ *Ibidem*, 63, 19/31 mart., p. 3.

¹¹ Bihoreana, *ibidem*, 265, 3/15 dec., p. 3.

Relatările de la adunările generale anuale prilejuiesc elogiul pentru buna funcționare a băncilor și rolul lor național însemnat, ca de pildă aceea a *Oravicianei*: “se constată rezultatul atât de înveselitoriu al operațiunilor, ba mai adăugând chipul și tonul atât de priincios în care a decurs adunarea din ăst-an, putem nădăjdui un viitoriu frumos!”¹². Se dădeau informații deseori și despre băncile ardelen, ca fiind și ele instituții naționale, iar pe de altă parte, probabil, și pentru că la unele (sigur la *Albina*) erau acționari și bănățeni. Uneori se adresau și îndemnuri la prudență, ca în cazul băncii *Silvania*¹³, dar de cele mai multe ori aprecieri laudative, ca în cazul *Furnicii* din Făgăraș, “*Institut fondat pe base solide, condus cu pricepere*”, care “*poate aduce roadele cele mai binefăcătoare*” și căruia i se dorește “*prosperare și viață lungă*”¹⁴. Despre a XXV-a adunare generală a *Albinei*, jubiliară într-un fel, se relatează în patru numere din ziar¹⁵. Acumularea unui milion de florini ca depuneri la *Victoria* din Arad (unde aveau interese și mulți bănățeni) e întâmpinată ca un mare succes, “*un eveniment îmbucurătoriu*”, și probă totodată a capacității economice a românilor. Se sublinia cu mândrie (apropro de multele falimente frauduloase ale băncilor ungurești) că “*de când a existat bancă condusă de Români, nici una n-are să înregistreze la contul său fraude, malversațiune, faliment și alte boale moderne*”¹⁶. Așadar, “*nimic mai firesc decât ca oricare din noi să se bucure de splendidul rezultat ce a secerat agoniseala Românului sărac*”¹⁷.

Celălalt organ de presă avut aici în vedere, *Drapelul*, va consemna și el aprobativ, până la un punct, crearea de instituții financiare în Banat, dar și în Ardeal. Relatând despre întemeierea cooperativei de credit din Sacul, îi condamnă bineînțeles pe aceia care au dorit să transplanteze o filială pestană, lăudându-i pe preot, învățător și aderenții lor care au susținut că “*pe averea noastră*”, “*mult puțină cât e, nu avem lipsă de tutorat*”¹⁸. Împrotocolarea *Greovicenei* de Greovaț (1. Oravița) era trecută în inventarul de “*știri îmbucurătoare*”, fiind o “*instituție*

¹² G. Jian, “*Oraviciana*”, *ibidem*, 59, 14/26 mart., p.2-3.

¹³ *Ibidem*, I, 54, 9/20 martie 1894, p. 3.

¹⁴ *Ibidem*, 57, 11/23 mart., p. 3.

¹⁵ *Ibidem*, IV, 57, 12/24 mart., p. 3, 58, 13/25 mart., p. 3, 59, 14/26 mart., p. 3 și 60, 15/27 mart. 1897, p. 3.

¹⁶ *Milionul “Victoriei”* [editorial], *ibidem*, III, 237, 25 oct./6 nov. 1896, p. 1.

¹⁷ *Serbarea milionară a “Victoriei”*, semnat “Bănescu”, *ibidem*, 236, 24 oct./5 nov., p. 2.

¹⁸ *Adunarea constituantă a “Săcanei”*, în “*Drapelul*”, I, 41, 23 mai/5 iunie 1901, p. 3.

binefăcătoare”, iar notarul locului era elogiât pentru că “*prin tactica sa știu să promoveze cauza ca poporul în timpuri critice să se poată adăposti la forțele proprii*”¹⁹. Înființarea băncii *Bănățanul* din Coștei era o “*faptă destul de lăudabilă*”, iar inițiatorilor li se cuvenea “*onoare*” pentru această “*idee salutară*” menită “*propășirii poporului român*”²⁰.

La crearea *Ciacovanei* din Ciacova, redacția *Drapelului* ținea la îndemâna doritorilor o listă de subscripție și consemna că de noua bancă se leagă “*speranțele în o activitate binefăcătoare*”, care să aducă “*poporului nostru o ușurare și ameliorare a sorții*”²¹.

Pe un ton entuziast era descrisă adunarea de constituire a băncii *Păstoriul* din Timișoara, care “*a decurs într-o perfectă armonie*”, dovadă de solidaritate națională²², iar inaugurarea filialei din Buziaș a *Timișanei* era socotită “*o adevărată festivitate românească*”, fiind la mijloc “*instituțiunea aceasta românească, care s-a înființat cu scop bun*”²³.

Cu satisfacție lua *Drapelul* la cunoștință și întemeierea *Panciovanei* la Panciova, fiind vorba de “*un centru expus al românismului*”, importanța acestei instituții românești fiind deci “*mare în acel loc*”²⁴.

Fiindcă Gătaia era comună mare și avea “*un jur românesc*” (decalc după maghiarul “*videke*”), redacția *Drapelului* ura “*nou înființatului institut românesc*” *Ancora* să aibă “*spor bun și rodnic*”²⁵.

Un bun “*lucru românesc*” și “*dorul oamenilor de bine*” din Reșița a fost și înființarea *Bârzavei*, care avea să realizeze “*preculegerea elementelor reslețite, dându-i-se astfel un nou avânt vieții sociale-culturale românești*” de acolo.²⁶

Pentru că la Aiud nu era nici o bancă românească într-un ținut românesc și poporul român era “*dat pe mâna băncilor streine, care îl stăpânesc cu puterea banului lor*”, apoi “*mai considerând și împrejurarea că în jurul unei bănci independente societatea noastră românească din Aiud va primi impulsul unei*

¹⁹ *Bancă în Greovaț*, semnat “Un greovicean”, *ibidem*, 47, 13/26 iun., p. 3.

²⁰ *Bancă nouă*, *ibidem*, 44, 2/15 iunie, p. 3 și *Bancă nouă în Coștei*, nesemnat, *ibidem*, 45, 6/19 iunie, p. 3.

²¹ E. Nicola, “*Ciacovana*”, *ibidem*, III, 137, 20 nov./3 dec. 1903, p. 2.

²² *Bancă nouă în Timișoara*, semnat “Coresp.”, *ibidem*, 104, 4/17 sept., p. 3.

²³ *Festivitate din Buziaș*, *ibidem*, V, 90, 6/19 aug. 1905, p. 3.

²⁴ “*Panciovana*”, *ibidem*, 124, 27 oct./9 nov., p. 3.

²⁵ *Nouă bancă românească în Bănat*, *ibidem*, X, 51, 8/21 mai 1910, p. 3.

²⁶ *Din Reșița*, *ibidem*, XI, 57, 21 mai/3 iun. 1911, p. 2-3.

vieți mai pronunțate”, redacția *Drapelului* declara că “*aderăm la noua fondare [de bancă] și îndrumăm pe toți cei ce pot să-i dea sprijinul lor*”²⁷.

În *Drapelul* găsește ecou și discuția asupra oportunității, respectiv necesității întemeierii unei bănci românești de asigurări, “*care devin indispensabile la un popor cu cultură ridicată*”²⁸, nădăjduindu-se că românii “*vor primi cu însuflețire această întreprindere*”²⁹, care urma să ia ființă sub auspiciile *Solidarității*, organizația băncilor românești, ale cărei hotărâri în materie sunt redată în ziar³⁰. *Drapelul* reproduce apoi din *Revista Economică* un articol privitor la succesul subscripției³¹, adăugând în altă parte că “*Din partea noastră sfătuim cu tot dinadinsul publicul nostru să rezerve și să facă toate afacerile de asigurare la noua noastră bancă*”³². Va apărea chiar o suită de articole în care Ioan Grofșorean explică diferite tipuri de asigurări practicate de noua bancă românească, menită “*mai ales să servească interesele poporului nostru pe acest teren*”, chemând la dezvoltarea structurii ei de așa manieră încât să aibă reprezentanțe în toate comunele românești, iar pe români să-și transfere la ea asigurările³³.

A fost și o voce în presa bănățeană care a criticat faptul că sediul noii înjghebări bancare era ales tot la Sibiu și, pentru a nu fi acuzat de provincialism, nu propune Lugojul sau Timișoara, deși “*Timișoara de fapt ar trebui să fie în prima linie cultivată din punct de vedere al românismului*”, dar măcar Alba Iulia, datorită și poziției naturale³⁴. Mai apoi, într-o dispută cu *Revista Economică*, pe motiv că *Drapelul* ar fi făcut reclamă unei societăți străine de asigurare, acesta se explică în termeni de bun simț: “*Noi Românii n-am avut până acum societăți de asigurare proprii (deabea acum se înființează «Fortuna») și publicul nostru în mod firesc a fost avisat la societăți străine. Deci nu vedem nici un*

²⁷ *Ibidem*, XII, 20, 14/27 febr. 1912, p. 3.

²⁸ *Focul de la Bocșa, ibidem*, V, 106, 28 iulie/10 aug. 1905, p. 3.

²⁹ *Înființarea unei bănci de asigurare românești, ibidem*, IX, 55, 28 mai/10 iunie 1909, p. 3.

³⁰ *Ibidem*, X, 75, 15/28 iulie, p. 2-3 și 76, 17/30 iulie 1910, p. 2.

³¹ *Ibidem*, XI, 36, 26 mart./8 apr., p. 2.

³² *Ibidem*, 130, 12/25 nov., p. 3.

³³ Ioan Grofșorean, *Despre asigurări. Orientări și indemnări, ibidem*, XII, 87, 28 iulie/10 aug., p. 2, 88, 31 iul./13 aug., p. 2, 89, 2/15 aug., p. 2, 91, 9/22 aug., p. 3 și 92, 11/24 aug. 1912, p. 2-3. Pentru întemeierea băncii de asigurări vezi Mihai Drecin, *op. cit.*, p 141-142.

³⁴ “*Fortuna*”, semnat “Uica”, în *Drapelul*, X, 138, 18/31 dec. 1910, p. 2-3.

păcat național în faptul că până acum s-au angajat Românii la bănci străine de asigurare, căci n-au avut unde se asigura”³⁵.

Bănățenii își apărau cauza, cum făcuse la timpul său și *Dreptatea*, care protestase contra acuzelor ce se aduceau lui Alexandru Mocioni că ar sprijini acțiuni dăunătoare românilor, lui puindu-se în cârcă inițierea de către ginerele său, contele Bethlen, a unei bănci maghiare în Făget³⁶.

Și în *Drapelul* se consemnau cu satisfacție succesele economice ale băncilor românești, ca de pildă cumpărarea unei clădiri de banca *Păstorul* (“Această avere este prima și, până azi, unica românească situată în piața suburbiului Fabric al Timișorii”)³⁷, progresele băncii *Timișana* (“muncă bună și cinstită a săvârșit «Timișana» în anul trecut”)³⁸, ale *Banatului* (“observăm cu bucurie frumosul progres”)³⁹ sau cumpărarea unui teren de banca *Poporul* (“Aceasta este a doua proprietate din Lugoj ajunsă în ultimele săptămâni pe mâini românești. Cele multe înainte!”)⁴⁰.

În privința înființării de noi bănci, poziția *Drapelului* devine mai nuanțată. Sunt privite cu suspiciune, din start, cele inițiate de oficialitate, cum era cea plănuită în Lugoj la 1902. Comentariul redacției, plin de umor, merită reprodus: “Noi nu putem pricepe la ce naiba ne mai trebuie un nou institut de bani în Lugoj. Avem doar nu mai puțin decât opt astfel de institute în Lugoj, așa încât aproape tot al doilea om cu care te întâlnești pe stradă e «director de bancă» sau cel puțin membru în vreun comitet de supraveghere”⁴¹.

În presa românească în general (tonul dându-l *Revista Economică*) se dezaprobau, după 1900, fondările de bănci “superflue”, mai cu seamă în localitățile unde exista deja o instituție de credit românească. Această poziție este însușită și de *Drapelul*, care ajunge, de pildă, la o polemică cu *Telegraful Român* pentru că dezaprobase ideea fondării băncii clericale, *Lumina*, scriind: “Ce înseamnă în privința socială a mai fonda o bancă într-un centru românesc unde deja este o bancă românească, știm din tristă experiență. Concurența banului trece și pe teren social și subminează cu desăvârșire bună înțelegerea

³⁵ *Ibidem*, XI, 55, 14/27 mai 1911, p. 2.

³⁶ *Dreptatea*, II; 243, 2/14 nov. 1895, p. 1-2.

³⁷ *Drapelul*, V, 10, 25 ian./7 febr. 1905, p. 3.

³⁸ *Ibidem*, 23, 24 febr./9 mart., p. 2-3.

³⁹ *Ibidem*, XI, 4, 11/24 ian. 1911, p. 3.

⁴⁰ *Ibidem*, 36, 26 mart./8 apr., p. 3.

⁴¹ *Ibidem*, II, 34, 10 mart./1 apr. 1902, p. 3.

și solidaritatea socială fără de care nu există conlucrare prielnică pe nici un teren al vieții publice»”; apoi locul preoților nu era în finanțe, mai întrebându-se ziarul dacă în spatele acelei bănci nu era cumva “*partidul moderat român*”⁴². Altă dată poziția redacției era arătată net: “*Am fost și suntem contra înființării de bănci superflue și pe cât am putut am combătut înființările nejustificate*”⁴³.

Problema rolului băncilor a preocupat serios societatea românească, presa găzduind dezbateri, propuneri de ameliorare și, cu vremea, chiar critici, după tonul triumfalist inițial. Constatând apetitul publicului pentru această chestiune (sau dorind ea să-l creeze), redacția *Dreptății* procedează în consecință: “*Activitatea și dezvoltarea institutelor noastre de credit preocupă aproape întregul public român. [...] Am crezut deci că ținem cont de o dorință generală a publicului nostru când le-am destinat o rubrică permanentă în foaia noastră [...]*”. Este notabil că încă de atunci redacția spera să fie cât mai curând “*posibil a închiega pe altă cale o organizație unitară și regulătoare între acești factori ai consolidării noastre economice*”⁴⁴. Băncile românești erau concepute a servi în primul rând “*poporului țăran*”, care era “*înglodat peste puteri în datorii pe la străini, care îl despoaie prin luarea percentelor enorme*”⁴⁵. Aceste bănci trebuiau să acționeze pentru ca “*țăranul să fie scăpat de usurar*”, acționarii lor având datoria morală națională de a se “*mulțumi cu o dividendă mai mică, ceea ce ar cădea în favorul împrumutătorilor și ar aduce cu sine bunăstarea poporului*”, care totodată trebuie educat economic prin ele, respectiv “*ferit de creditul consumptiv*” și îndreptat spre “*creditul productiv*”⁴⁶. Se voia uneori a se crede că băncile au fost create dintr-un impuls idealist, exclusiv pentru folosul poporului: “*Inteligența română a creat pe seama poporului diferite reuniuni binefăcătoare, dar mai ales institute de bani, cu ajutorul cărora nenumărate sute și mii de ajutoare materiale-economice ofere poporului; sute de mii de averi, moșii străbune de ale poporului au fost mântuite din ghearele lumii lacome și hămesite de foame după avutul poporului*”⁴⁷, acele bănci care “*mai ajută poporul nostru să devină stăpân pe moșiile magnaților risipitori*”⁴⁸.

⁴² *Ibidem*, VIII, 118, 16/29 oct. 1908, p. 1-2.

⁴³ *Ibidem*, XII, 20, 14/27 febr. 1912, p. 3.

⁴⁴ *Dreptatea*, I, 71, 30 mart. /11 apr. 1894, p. 6.

⁴⁵ Simeon Jivoinoviciu, *Băncile noastre*, *ibidem*, IV, 191, 3/15 sept. 1897, p. 2-3.

⁴⁶ *Băncile noastre*, *ibidem*, I, 26, 2/14 febr. 1894, p. 5-6.

⁴⁷ *Desmerdații*, *ibidem*, II, 251, 13/25 nov. 1895, p. 1.

⁴⁸ *Nu este bine...*, *ibidem*, I, 61, 17/29 mart. 1894, p. 1.

Axiomatic era că “*Scopul institutelor de bani și în special al institutelor românești este, după cum se știe, în prima linie de a ajuta poporul agricol, de a-l feri de uzurari și de a deștepta spiritul de păstrare*”. Desigur, acționarii trebuiau să aibă o oarecare bonificație, dar “*năsuința noastră să fie să lucrăm credincioși scopului general al băncilor noastre, să ajutăm pe bietul țăran*”, iar nu alergarea după dividende mari cum au procedat direcțiunea și acționarii de la *Arieșana*, urcând dobânda, acțiune pentru care erau sever criticați⁴⁹. Datoria băncilor românești, se repeta cu alt prilej, era “*să fie aceea pentru ce s-a fondat: o adevărată binefăcătoare a poporului; nu punga noastră, a acționarilor să se umple, ci aceea a țăranului care ne susține pre noi toți*”, dându-se ca exemplu munificența Patriei din Blaj față de diferite societăți românești⁵⁰.

Direcțiunea *Victoriei* din Arad avea sentimentul că face și operă de “*educațiune morală și economică*”, în deplină solidaritate cu clientela sa⁵¹. O bancă românească locală e animată de un ideal, iar acest “*ideal e binele acestui cerc și emanciparea poporului român de sub jugul desastroos al străinismului și evreismului*”, precizează un corespondent al *Dreptății*⁵².

Băncile aveau, se afirma, un important rol educativ în cele economice: “*bancele populare bine chivernisite sunt astăzi unicele școale de adulți de la noi*”⁵³.

Se mai clama și în alte ocazii că “*scopul pentru care se înființează băncile*” era (doar) “*îmbunătățirea sorții materiale a poporului nostru*”, deci era de dorit să apară cât mai multe, inclusiv în comune. Se constata lucid că “*Imposibilitatea de a ne desvolta pre alte terene, putem zice că e sorgintea principală a evoluțiunei febrile de a funda bănci, care a cuprins întreaga societate românească*”. Ele trebuiau să facă totodată educația economică a poporului. Lăudabile erau socotite și ajutoarele votate corporațiilor, bursele pentru studenți etc. Se spera că, dezvoltându-se, în viitor băncile românești “*vor putea exploata și cuceri terenul industrial și pentru români*”, sprijinind și înființarea reuniunilor de consum, proiecție notabilă. Dar se sesizează fenomene

⁴⁹ *Ibidem*, 32, 10/22 febr., p. 6.

⁵⁰ *Patria, societate de credit în Blașiu*, semnat “a-a”, *ibidem*, II, 36, 14 / 26 febr. 1895, p. 6.

⁵¹ *Raportul anual al direcțiunei institutului de credit și economii “Victoria” din Arad*, *ibidem*, IV, 48, 1/13 mart. 1897, p. 3.

⁵² *Ibidem*, 47, 28 febr./13 mart., p. 3.

⁵³ *Milionul “Victoriei”*, *ibidem*, III, 237, 25 oct./6 nov. 1896, p. 1.

negative, inflația de bănci, fondate “*cu pofta ascunsă de câștig individual prin locuri de acelea unde avem deja bănci românești înființate, spre a-și face concurență una alteia!*”, dar “*astea nu au nici un drept la existența lor, căci în chipul acesta adevăratul scop ce trebuie să-l aibă în vedere băncile noastre nu se ajunge*”⁵⁴. În timp astfel de critici se vor întăți, de asemenea va prinde contur mai apăsător ideea că băncile trebuie să fie organizatorul și motorul vieții economice românești. Și în alte ocazii se accentuase că băncile (socotite cele mai potrivite instituții financiare pentru români) nu trebuie să piardă din vedere rolul lor național, reducând pe cât posibil din dobânzile percepute țăranilor⁵⁵. Se atingea aici și eventuala organizare unitară a băncilor românești, propunere care mai apăruse sporadic⁵⁶. Ba chiar o dată, dar fără precizări, se vorbise în *Dreptatea* despre “*necesitatea unei reforme esențiale a sistemului pe care se razimă instituttele noastre de credit, cari pân-acum mai mult sau mai puțin sunt numai o copie de instituțiuni străine, concepute în vederea unor împrejurări cu totul divergente de ale noastre*”⁵⁷.

În *Dreptatea* se deplângea, de pildă, că românii depuneau o sumă de bani la o bancă “*străină*” din Aradul Nou, însă faptul că la *Victoria* depuneau și “*Străini*” era un titlu de laudă⁵⁸.

Și în *Drapelul* tonul general în legătură cu băncile românești, privite ca instituții naționale este în general favorabil, dar în timp acestea vor fi tratate cu o anumită – motivată – exigență. Banca *Victoria* era elogiata pentru că “*putem zice că cu ajutorul acestei bănci am învins pe cămătari*”, și instituția avea influență “*nu numai pe teren economic, ci și pe cel social și binefacerile sale încep să se extindă în cercuri tot mai largi*”⁵⁹. Era o consolare “*că barem pe terenul financiar mai realizăm progrese. Și e bine că ne întărim pe terenul financiar, căci astfel scăpăm de sărăcia înăscută a Românului și scăpând de sărăcie cu mai multă energie ne putem afirma și putem pretinde drepturile ce*

⁵⁴ *Băncile noastre*, semnat “+”, *ibidem*, IV, 175, 13/25 aug. 1897, p. 1-2.

⁵⁵ *Un nou teren de activitate pentru băncile noastre*, semnat “Mic”, *ibidem*, II, nr. 96 din 29 apr. / 11 mai 1895, p. 2.

⁵⁶ Cf. nota 45, *supra*.

⁵⁷ “*Dreptatea*”, I, nr. 78 din 7/ 19 apr. 1894, p. 5.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 168 din 2/ 14 aug., p. 3; *ibidem*, III, nr. 237 din 25 oct. / 6 nov. 1896, p. 1.

⁵⁹ *Adunarea generală a “Victoriei*, semnat “Un participant”, în “*Drapelul*”, VI, nr. 19 din 16 febr. / 1 mart. 1906, p. 4.

ne compet ca popor băştinaş şi considerabil ca număr". Această intercondiţionare a economicului şi politicului va fi afirmată chiar mai răspicat cu alte prilejuri. Acum se considera că cele "90 de institute de bani" româneşti "reprezintă cea mai mare parte din averea naţională", că "băncile noastre progresează din an în an şi cu ele progresează şi starea financiară şi economică a Românilor din ţările coroanei Sf. Ştefan, scăpându-i încetul cu încetul din neagra sărăcie"⁶⁰. Şi cu altă ocazie se vorbea de "averea naţională ce o reprezintă cele peste 100 bance româneşti" şi care era atunci de circa 75 de milioane de coroane⁶¹. După datele publicate în Anuarul băncilor române se constata cu bucurie că "*pé terenul economic facem progrese şi ne întărim*", că "băncile române progresează din an în an", ceea ce era un fapt pozitiv, căci "*bunăstarea unui popor e o putere mare, care-l face capabil să lupte cu energie contra tuturor primejdiilor ce năvălesc asupra lui*", iar "*poporul român e atacat în cele mai sfinte ale lui*". Era doar "*regretabil că fondul de binefaceri al băncilor noastre a scăzut în anul 1904. Aceasta e o mare greşeală şi numai influinţă bună nu poate avea pentru progresul nostru general*"⁶². Băncile erau trase de mână să nu-şi uite misia naţională. Se constata totuşi mai târziu că ponderea băncilor româneşti era foarte mică în Ungaria, raportat la capitalul total⁶³.

Paralel cu aprecierile, întâmpinăm în *Drapelul* şi note extrem de critice. Se cere ca "*Bancele noastre să se ferească a nu deveni numai un izvor de sărăcie naţională, ci să caute întotdeauna să ne păstreze averea naţională*"; ele trebuind "*să-şi înveţe poporul la economisare*", altfel "*vor deveni numai canale de înstrăinare a averei naţionale şi simple esposituri de geschäft*", ajungându-se acolo că "*cele mai multe dintre bancele noastre se pare a fi uitat că la înfiinţarea lor au promis că mai mult vor sta în serviciul poporului decât al acţionarilor săi [sic]*", dar "*de dragul acţionarilor noi nu avem lipsă de bance naţionale cari mai bine să ne despoaie poporul decât bancele străine*". Se reaminteşte că "*Dela salvarea bunăstării noastre depinde şi ameliorarea situaţiunei noastre politice*"⁶⁴. Şi mai neted erau spuse lucrurile la câţiva ani distanţă, criticându-se întreg sistemul atât de apreciat până atunci. Fondarea

⁶⁰ *Avere naţională, ibidem*, III, nr. 131, din 6/19 nov. 1903, p. 2.

⁶¹ *Avere naţională, ibidem*, V, 68, 16/29 iunie 1905, p. 3.

⁶² *Avere naţională, semnat "-iţă", ibidem*, 137, 26 nov./9 dec., p. 2.

⁶³ *Băncile din Ungaria, ibidem*, VII, 81, 21 iul./3 aug. 1907, p. 3.

⁶⁴ Editorial nesemnat [V. Branisce], *ibidem*, IV, 90, 5/18 aug. 1904, p. 1.

băncilor s-a făcut din goană după înavuțire, iar ele nu ajută prea mult economia națională, căci “*plasarea de capitalii la bănci – orice s-ar zice – nu fructifică munca națională*”. Înființarea băncilor trebuia să fi venit la sfârșit, după organizarea muncii naționale, ca s-o sprijine⁶⁵. Tot în acest spirit critic se afirma: “*Capitalul bancelor noastre nu este capitalul național, este capitalul numai câtorva particulari. Adevărata națiune, milioanele de Români funghează numai ca debitori ai acestor particulari, resp[ectiv] a[i] capitaliilor lor*”. Băncile din Banat, de pildă, nu au parcelat moșii pe seama țăranilor, comunele românești n-au prosperat cu ajutorul lor; “*poporul întru binele căruia au fost pornite n-a avut nici o bucurie de ele*”⁶⁶. Băncilor române li se cerea să raporteze “*dacă în urma înființării și existenței lor a luat avânt ori a dat îndărăt populațiunea românească în ceea ce privește situațiunea economică*”, de asemenea, “*cât pământ s-a cumpărat cu ajutorul bancelor*”, la fel “*întrucât s-au îngrijit de comercianții, industriașii din diferite ținute?*”⁶⁷.

Se întreba *Drapelul* și care era salariul mediu al funcționarilor români de bancă, pentru a se vedea ce rol pot juca ei în societatea românească⁶⁸.

Drapelul a sprijinit – și chiar a sugerat – tendința de *organizare* a băncilor românești într-un sistem structurat și eficient, pledând, de pildă, pentru “*o bancă centrală românească*”, ce ar aduce “*mare serviciu*” “*tuturor bancelor noastre existente*” (ea avea să fie *Albina*), la data aceea (1904) “*băncile noastre [...] nu sunt așa organizate după cum ar trebui să fie*”⁶⁹. În ziar se sprijină și ideea înfăptuirii organizației *Solidaritatea* a băncilor române⁷⁰. De asemenea, într-un editorial – care deci oglindea concepția redacției –, ziarul socotea că în împrejurările financiare ale vremii și ale ofensivei statului împotriva românilor, inclusiv pe teren bancar, se impunea politica de concentrare, dându-se ca exemplu fuzionarea dintre *Albina* și *Lugoșana*⁷¹. Datoria băncilor, considera *Drapelul*

⁶⁵ Niște articoli prin care se încheie o discuție și se ncepe alta, semnat “Nemo”, *ibidem*, IX, 78, 23 iul./5 aug. 1909, p. 2.

⁶⁶ *Spre o nouă politică*, semnat “Crax.” (Mihail Gașpar?), *ibidem*, X, 20, 20 febr./5 mart., p. 2.

⁶⁷ *Băncile românești*, semnat “Ac.”, *ibidem*, 132, 2/15 dec., p. 3.

⁶⁸ *Ibidem*, IX, 135, 15/28 dec. 1909, p. 3 (erau atunci 730 de funcționari la băncile românești).

⁶⁹ Editorial nesemnat. *ibidem*, IV, 138, 25 nov./8 dec. 1904, p. 1.

⁷⁰ *Ibidem*, V, 94, 18/31 aug., p. 2-3; 95, 20 aug./2 sept. 1905, p. 2-3; *ibidem*, VII, 142, 19 dec. 1907 / 1 ian. 1908, p. 3; *ibidem*, X, 85, 10/23 aug. 1910, p. 2; *ibidem*, XI, 1, 1/14 ian., 1911, p. 2.

⁷¹ Editorial nesemnat. *ibidem*, 25, 1/14 mart., p. 1.

într-un nou spirit, mai elevat, era aceea de a vitaliza economia românească, căci simplele operațiuni de reescont nu mai erau în spiritul timpului: “*se deschid drumuri noi în calea individului și a neamurilor deopotrivă și vai de neamul care nu îndrăznește să le cerce. Rămâne îndărăț*”⁷². Era elogiată banca Poporul din Lugoj, care ambiționa “*să vină în ajutor industriei și comerciului chiar și la caz dacă acest ram de activitate nu va da atât venit ca simpla excomptare de cambii*”⁷³. Se sublinia că “*Scopul adevărat al institutelor noastre de credit și economii are să fie astăzi [...] organizarea capitalului, iar capitalul nu este un scop de sine, ci numai un mijloc indispensabil pentru alimentarea întreprinderilor comerciale, industriale, agronomice și de tot feliul*”⁷⁴.

De la activitatea Solidarității se aștepta (văzându-se în ea “*germenii concentrării noastre economice*”) să creeze “*condițiile indispensabile unei vieți proprii naționale*”. Se constată că “*trăim astăzi vremuri când robia economică este mai grea decât cea politică și când emanciparea economică este condiția sine qua non a libertăților politice. Nici nu mai este așa departe timpul când lupta pentru existență a popoarelor se va da aproape exclusiv pe teren economic, doar de la puterea economică a poporului depinde și expansiunea lui culturală și influența politică ce o poate exercita și afirma cu aplomb în toate împrejurările*”. Era un pragmatism care frizează marxismul. Concluzia era că trebuie organizat capitalul național pentru ridicarea românilor “*din condițiile de producție primitivă în cari ne aflăm la un tip economic mai înalt: la comerț propriu și industrie proprie, ca să încetăm a mai fi tributarii economici ai acelor cari ne subjugă economicște tocmai cu puterile ce le sug din noi*”⁷⁵.

De la băncile românești se aștepta și sprijin pentru instituțiile culturale, școlare și bisericești. Banca poporală din Caransebeș se învrednicește de lauda Drapelului pentru inițiativa de a ceda Consistoriului din Caransebeș un procent fix pentru scopuri culturale, exemplu care ar fi trebuit să fie urmat de toate băncile, coordonat⁷⁶. O propunere mai veche în acest sens (“*plan comun*”) fusese făcută în Dreptatea din 1894 de un bănățean, nemulțumit de distribuirea ajutoarelor băncii Albina preponderent în Sibiu, fără a ține seamă de faptul că

⁷² Ibidem, 22, 22 febr./7 mart., p. 2.

⁷³ Ibidem, 18, 12/25 febr., p. 3.

⁷⁴ Editorial nesemnat, ibidem, 21, 19 febr./4 mart., p. 1-2.

⁷⁵ Editorial nesemnat, ibidem, XII, 63, 2/15 iunie 1912, p. 1-2.

⁷⁶ Editorial nesemnat, ibidem, IX, 5, 13/26 ian. 1909, p. 1-2.

bănăţenii avuseseră un rol foarte însemnat la înfiinţarea băncii⁷⁷.

Publicistica românească, cea bănăţeană inclusiv, a respins încercările oficialităţii sau presei maghiare de a culpabiliza băncile româneşti “iredentiste”, denunţând obstacolele care li se ridicau în calea activităţii din raţiuni politice. Progresul băncilor româneşti, care neliniştea cercurile maghiare, se datora onestităţii cu care erau conduse, ceea ce le conferea şi un “*capital moral*”⁷⁸. Altădată se dezminţea o ştire tendenţioasă că Liga Culturală era amestecată în crearea de bănci româneşti în Banat⁷⁹. O astfel de acuză respingea şi Partenie Cosma într-un articol din *Revista Economică* preluat de *Drapelul*⁸⁰. În organul lugojan se condamna abuzul comitatului Timiş, care interzisese comunelor româneşti să-şi depună banii la instituţii de credit româneşti⁸¹. Se semnalau de asemenea atacurile unui Ajtay la adresa băncilor româneşti⁸². Era criticat şi abuzul judecătorului regesc care refuzase transcrierea băncii *Mureşanul* în registrul firmelor, pe motiv că dădea anunţuri numai în limba română⁸³. Studenţilor maghiari care organizaseră o conferinţă despre pericolul “*băncilor naţionaliste*” li se recomanda: “*Caute-şi de studii şi lese-ne în pace*”⁸⁴.

Pe de altă parte erau condamnate “dezertările” unor renegaţi, care făceau jocul oficialităţii, antrenându-se în acţiuni dăunătoare intereselor economice (bancare) româneşti, prin crearea unor bănci rivale, ori acţionarea în justiţie a băncilor româneşti⁸⁵. Funcţionarii *Oravicianei* erau beşteleşti pentru că s-au antrenat într-o manifestare de omagiere a comitelui⁸⁶. Se deplângeau malversaţiile

⁷⁷ *Reflecşii asupra distribuirii cuotelor de binefacere*, semnat “Un acţionar”, în *Dreptatea*, I, 75, 3/15 apr. 1894, p. 4. Acelaşi afirmă că Aureliu Maniu trebuia înlocuit tot cu un bănăţean în direcţiunea *Albinei*.

⁷⁸ *Bănci româneşti*, *ibidem*, 32, 10/22 febr., p. 1.

⁷⁹ *Ştire tendenţioasă*, *ibidem*, II, 33, 10/22 febr. 1895, p. 5.

⁸⁰ C.P. [Partenie Cosma], *Puterea băncilor naţionalităţilor*, în *Drapelul*, IV, 147 din 16/19 dec. 1904, p. 2-3.

⁸¹ *Până unde merge şovinismul*, *ibidem*, VII, 21, 20 febr./5 mart. 1907, p. 3.

⁸² *Ibidem*, 27, 6/19 mart., p. 3 şi 30, 13/26 mart., p. 2.

⁸³ *Nemaipomenit!*, *ibidem*, 123, 6/19 nov., p. 3.

⁸⁴ *Iarăşi băncile valahe*, *ibidem*, IX, 118, 3/16 nov. 1909, p. 3.

⁸⁵ “*Beregsana*” acuzată – dar rehabilitată, semnat “Un acţionar” în *Dreptatea*, II, 88, 20 apr./2 mai, p. 2; *Panama almajană*, semnat “D”, *ibidem*, IV, 45, 26 febr./10 mart. 1897, p. 3; *Însoţire străină în comună românească*, semnat “+” în *Drapelul*, II, 6, 12/25 ian. 1902, p. 1-2.

⁸⁶ Ion Nedelcu, *Oraviţanii şi jubileul comitetului Jakabffy*, în *Dreptatea*, IV, 259, 26 nov./8 dec. 1897, p. 2-3.

conducătorilor corupți ai *Chișodanei*, care au știrbit reputația băncilor românești și aduc pericolul interferării statului⁸⁷, ca și certele confesionale care au dat posibilitatea de infiltrare unei bănci “*străine*” la Zorlenț⁸⁸.

În timpuri de criză financiară și politică presa română îi liniștea pe depunători asupra solidității băncilor românești, sfătuindu-i să nu-și retragă depozitele⁸⁹. Paradoxal, acum neimplicarea lor în industrie și comerț, atinse de criză, era un element de siguranță.

Prin activitatea sa de susținere a activității băncilor românești ca întreprinderi naționale, presa era conștientă că-și trăsese o poliță de recunoștință asupra lor. Când s-a publicat anunțul *Solidarității*, care invita băncile să contribuie la “*Fundațiunea pentru ajutorarea ziariștilor români din Ungaria*”, *Drapelul* adăuga: “*nu putem decât să rugăm și noi pe onor. noastre bănci să nu întrelase a contribui la augmentarea «Fundațiunii pentru ajutorarea ziariștilor români din Ungaria», dat fiind că prin aceasta răsplătesc numai niște bune servicii [s. în text] ce le-a făcut și le face ziaristica noastră*”⁹⁰.

Ca și presa ardeleană⁹¹, cea bănățeană a militat pentru ca instituțiile de credit să devină instrumente eficace pentru emanciparea economică și politică a românilor.

LES INSTITUTIONS FINANCIÈRES DES ROUMAINS DE BANAT EN FIN DU XIX-E SIÈCLE ET AU DÉBUT DU XX-E SIÈCLE EN DÉBAT (LA VISION DES JOURNAUX *DREPTATEA* [LA JUSTICE] ET *DRAPELUL* [LE DRAPEAU]) Résumé

Comme en Transylvanie, au Banat les banques et les coopératives de crédit roumaines furent créées surtout vers la fin du XIX-e siècle et ont connu un certain florissement, quoique les autorités de l'Etat hongrois leurs étaient hostiles et les Roumains, comme d'ailleurs les autres minorités, étaient avisés à leurs propres forces.

⁸⁷ *Memento*, în *Drapelul*, VI, 102, 16/29 sept. 1906, p. 2.

⁸⁸ *Zorlențana*, semnat “Alfa”, *ibidem*, XI, 73, 30 iun./13 iulie 1911, p. 2.

⁸⁹ *Situația politică și băncile noastre*, *ibidem*, XII, 134, 17/30 nov. 1912, p. 2.

⁹⁰ *Ibidem*, 18, 9/22 febr., p. 2.

⁹¹ Toader Ionescu, *op. cit.*, p. 88-114.

L'étude essaie de surprendre l'horizon d'attente du public roumain envers les institutions financières, tel comme il a été reflété par les principaux journaux roumains de Banat d'avant la première guerre mondiale, "Dreptatea" ("La Justice") de Timișoara (1894-1897) et "Drapelul" ("Le Drapeau") de Lugoj (1901-1928).

L'opinion dominante était que le rôle des institutions financières devait être non seulement économique, mais surtout national, car elles avaient la tâche de soutenir les paysans/fermiers, les industriels et les commerçants roumains sur le terrain économique, et de subventionner l'enseignement et les institutions de culture.

CONSTITUIREA ȘI ORGANELE DE CONDUCERE ALE INSTITUTULUI DE CREDIT ȘI ECONOMII “TIMIȘANA” DIN TIMIȘOARA (1885-1918)

LUCIAN DRONCA

Banca “Timișana” din Timișoara s-a constituit într-o etapă când procesul de înființare al institutelor de credit românești din Transilvania era în plină desfășurare. Acest proces cunoscuse o stagnare după înființarea în 1871 la Sibiu a Băncii “Albina”. Susținută la începuturile activității de aceasta, Banca “Timișana” s-a înscris prin activitatea ei de până la 1918 în rândul celor mai de seamă instituții financiare ale românilor transilvăneni în perioada dualismului austro-ungar. Activitatea ei a vizat îndeosebi creditarea agricultorilor, înscriindu-se de fapt în cadrul aceleiași preocupări care predomina și la celelalte bănci românești din Transilvania.

Procesul de consolidare pe care l-a cunoscut această bancă s-a datorat în primul rând faptului că a fost înființată într-o zonă cu un puternic potențial agricol (dar și industrial), Banatul, în care procentul populației înstărite era mai ridicat, regiunea beneficiind încă din secolul al XVIII-lea de un regim privilegiat între provinciile care aparțineau Imperiului Habsburgic.

Inițiative ale organizării unui sistem de credit modern în Banat și cu deosebire în Timișoara au existat încă dinaintea revoluției de la 1848, dar ele au aparținut șvabilor. În Timișoara au luat ființă de fapt bănci aflate printre primele instituții de credit din Ungaria. Astfel, în 1846 a fost fondată “Erste Temesvarer Sparkasse” (“Prima casă de economii din Timișoara”), cu un capital social la acea dată de 20 000 de guldeni, împărțit în 400 de acțiuni a 50 de guldeni nominal¹. În 1867, tot la Timișoara, s-a înființat “Erste Banater Handels und Gewerbe Bank” (“Prima bancă pentru comerț și mica industrie din Banat”), cu un capital de 400 000 florini². Aceasta a fost urmată până în 1873 de alte

¹ Dr. Otto Greffner, *Șvabii (germanii) din Banat*, Arad, 1994, p. 89.

² Victor Slăvescu, *Banca “Albina” din Sibiu, cea mai însemnată întreprindere financiară din Transilvania. Cu o privire generală asupra băncilor comerciale din Transilvania și Banat*, București, 1919, p. 306.

bănci fondate de șvabi, care au activat cu precădere în sfera industriei și comerțului, cunoscând însă dificultăți în timpul crizei economice survenite din 1873.

“Erste Temesvarer Sparkasse” împreună cu “Schwäbische Central Bank” (“Banca Centrală Șvăbească”), înființată în 1892, au sprijinit casele de păstrare ale șvabilor din zonele rurale ale Banatului³. Acestea s-au constituit începând din 1867-1869 la Vârșeț, Ciacova, Jimbolia, Sânnicolau Mare, Zrenjanin, Pancevo, Tursci-Becej⁴. Cooperativele de credit ale șvabilor s-au grupat în anul 1910 în “Centrala Raiffeisen A. G.”, cu sediul la Timișoara⁵.

Pentru românii din Banat, impulsul pentru constituirea unei bănci la Timișoara a fost oferit în primul rând de existența acestor bănci șvăbești. Un rol specific l-a avut și constituirea în zonă a reuniunilor de credit înființate și conduse de Banca “Albina” din Sibiu⁶. Aceasta și-a oferit sprijinul și pentru înființarea Băncii “Timișana”.

Inițiativa constituirii unui institut de credit românesc la Timișoara i-a aparținut avocatului Emanuel Ungureanu. Acesta a întreținut o intensă corespondență cu Visarion Roman, care a contribuit prin activitatea sa la înființarea celei care se va dovedi ulterior principala bancă a românilor transilvăneni, Banca “Albina”.

Visarion Roman a refuzat ideea inițială a întemeierii la Timișoara unei filiale a “Albinei”, fiind de părere ca inteligenția de aici să înființeze un institut de sine stătător. Emanuel Ungureanu a preluat sugestia, convocând pe mai mulți fruntași români din Timișoara la o conferință. Ca bază pentru redactarea statutelor

³ *Ibidem*, p. 323.

⁴ Kakucs Lajos, *Rolul instituțiilor financiare și al cooperației în dezvoltarea agriculturii Banatului în a doua jumătate a secolului XIX-începutul secolului XX*, în “Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867-1918)”, Cluj Napoca, 1996, p. 58.

⁵ Dr. Otto Greffner, *op. cit.*, p. 89.

⁶ Mihai D. Drecin, *Activitatea reuniunilor de credit pentru participanți înființate și conduse de Banca “Albina”*, în “Lucrări științifice”, seria Istorie - Științe sociale - Pedagogie, Oradea, 1972, p. 99-108.

au fost luate cele ale Băncii “Furnica” (Făgăraș)⁷, expediate de Visarion Roman. La această primă întrunire s-a hotărât înființarea băncii, Emanuel Ungureanu fiind delegat să convoace o conferință mai largă, la care să participe și membri din localitățile din jurul Timișoarei⁸.

Aceste prime inițiative au avut un ecou destul de mare. La 18 septembrie 1884, prefectura din Timișoara comunica Ministerului de Interne de la Budapesta că românii voiau să deschidă o bancă, intitulată “Timișana”, care să acorde împrumuturi pe termen lung țăranilor români⁹.

Emanuel Ungureanu a convocat următoarea conferință pe 19 noiembrie 1884. Au participat de această dată și reprezentanți români din diverse localități din Banat, dar și din Arad, în număr de 50 de persoane. Dealtfel, în această perioadă la Arad se făceau de asemenea demersuri pentru constituirea și aici a unei bănci românești, viitoarea bancă “Victoria”¹⁰.

În cadrul întrunirii, s-a hotărât înființarea în Timișoara a unui institut de credit și economii, cu numele “Timișana”, care urma să funcționeze ca societate pe acțiuni. În vederea fondării, se preconiza subscrierea unui capital de 50 000 florini, împărțit în 1000 de acțiuni a câte 50 florini. A fost stabilit totodată prospectul de fondare și s-au scris primele 360 de acțiuni. Fondatorii care au îndeplinit aceste formalități au fost: Meletie Drăghici, fost protopop; Ștefan Adam, fost avocat; Pavel Rotariu, avocat; Teodor Păcățean proprietar; Nicolae Coșariu, asesor orfanal; industriașii Costa Maniu și Vasile Ignea; avocatul Emanuel Ungureanu, toți având reședința în Timișoara. Lor li s-au alăturat Aurel Suci, avocat în Arad; Marcu Loichiță, proprietar în Jebel; Trifu Gaiția, proprietar în Gilad; Grigore Nicolaevici, proprietar în Liget; George Lazăr, avocat în Vinga; G. Crăciunescu, protopop în Belinț și preotul Alexandru

⁷ Banca “Furnica” din Făgăraș s-a înființat în anul 1883 cu sprijinul Băncii “Albina”, care a scris o treime din capitalul de fondare de 300 000 florini. (Arhivele Naționale-Direcția Județeană Brașov, *Fond Banca “Furnica”*, dosar 1, 1908, f. 3; “Tribuna” (Sibiu), I, 1884, nr. 6, p. 27)

⁸ “Compas românesc” (Sibiu), II, 1893/4, p. 64.

⁹ Cornel Amza, *Sistemul de credit în Banat până la Marea Unire. Banca “Timișana”*. Lucrare de diplomă, Universitatea din Timișoara; Facultatea de litere, filosofie și istorie; Specialitatea: Istorie-latină (coordonator științific: Dr. Ioan Munteanu), 1995, p. 36.

¹⁰ Vezi Lucian Dronca, *Înființarea și consolidarea Băncii “Victoria” din Arad (1887-1918)*, în “Arhiva românească” (București), tom II, fasc. 1, 1996, p. 43-48.

Crăciunescu. O contribuție decisivă au avut marii proprietari Alexandru, Antoniu și Eugen Mocioni, generalul Traian Doda și Nicolae Oncu, viitorul director al Băncii “Victoria” din Arad.

Termenul pentru încheierea subscrierii acțiunilor a fost fixat pentru 20 decembrie 1884¹¹.

Adunarea generală de constituire a avut loc la 22 ianuarie 1885¹². În prima direcțiune au fost aleși: Emanuel Ungureanu, director executiv; Costa Maniu, Trifu Gaiția, Nicolae Coșariu, Marcu Barbu, Toma Bălu și George Achim. În comitetul de supraveghere au intrat: Ștefan Adam, Valeriu Poruțiu, George Lazăr, Eutim Cioban și Aurel Suciu¹³.

La 20 mai 1885 a avut loc o nouă conferință a fruntașilor vieții politice și culturale din Banat, la care au participat Alexandru Mocioni, Coriolan Brediceanu, Traian Putici, Dr. George Crăciunescu, Trifu Gaiția, George Lazăr, Meletie Drăghici ș. a. Aici au fost aprobate statutele băncii.

Firma Băncii “Timișana” a fost înregistrată (“împrotocolată”) la tribunalul regesc local în 11 august 1885. A doua zi, banca a fost deschisă publicului. La această dată, capitalul achitat efectiv de pe urma acțiunilor subscrise era de 17 046, 37 florini. Capitalul de fondare a fost plătit integral până la 31 decembrie 1886¹⁴.

Mare parte a acțiunilor au fost achiziționate de un număr restrâns de elemente înstărite, care își asigurau astfel influența în coordonarea afacerilor băncii. Din totalul de 512 acțiuni deținute de cei prezenți la adunarea generală de constituire, 254 de acțiuni erau deținute de proprietari mari și mijlocii, detașându-se frații Mocioni (92 de acțiuni în total), Emanuel Ungureanu (52 de acțiuni), Trifu Gaiția (41), George Lazăr (30), Meletie Drăghici (19), Dănilă

¹¹ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca “Timișana”*, dosar 1, 1886, f 1; *idem*, dosar 1, 1887, f 4; “Compas românesc” (Sibiu), II, 1893/4, p. 64. În total și-au înscris numele ca fondatori 52 de acționari.

¹² Arhivele Naționale-Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca “Timișana”*, dosar 1, 1887, f. 29.

¹³ “Compas românesc” (Sibiu), II, 1893/4, p. 65.

¹⁴ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca “Timișana”*, dosar 1, 1886, f., 1; “Tribuna” (Sibiu), II, 1885, nr. 150, p. 599; “Lupta” (Budapesta), II, 1908, nr. 33, p. 6.

Loichiția (14), Alexandru Crăciunescu (10) etc.¹⁵ Constituirea unei minorități care deținea o mare parte a acțiunilor a reprezentat o caracteristică și la alte mari bănci românești.

În 1885, românii transilvăneni au mai înființat două bănci: “Ardeleana” (Orăștie) la 22 martie¹⁶ și “Hunedoara” (Deva) la 1 iunie¹⁷.

Activitatea Băncii “Timișana” a fost coordonată conform statutelor aprobate de adunarea generală de constituire. Aceste statute, la fel ca în cazul altor bănci, au suferit modificări de-a lungul anilor. Statutele Băncii “Timișana” au cunoscut astfel modificări în anii 1903¹⁸, 1911¹⁹ și 1916²⁰, fiind aduse în conformitate cu dezvoltarea operațiunilor băncii, determinate îndeosebi de majorările de capital social, dar și de necesitatea eficientizării structurilor de conducere.

În perioada de până la 1918, organele abilitate a lua decizii la băncile românești în privința desfășurării activității erau adunarea generală a acționarilor și direcțiunea. Verificarea actelor acestora era făcută de un comitet de supraveghere. Direcțiunea, directorul executiv și comitetul de supraveghere erau alese din rândul acționarilor, în cadrul adunărilor generale.

La Banca “Timișana”, direcțiunea se compunea din 7 membri, aleși pe o perioadă de 6 ani de către adunarea generală a acționarilor, având dreptul de a fi realeși²¹. Fiecare membru în direcțiune, la fel ca și directorul executiv al băncii, trebuiau să depună la casierie 20 de acțiuni garanție, înainte de a-și lua funcția în primire. Depunerea trebuia făcută în cel mult 15 zile de la alegere, în caz contrar postul considerându-se vacant. Membrii direcțiunii nu aveau dreptul să funcționeze în această calitate și la alte societăți de natura Băncii “Timișana”, fiind de asemenea

¹⁵ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca “Timișana”*, dosar 1, 1887, f. 4-5.

¹⁶ “Compas românesc” (Sibiu), II, 1893/4, p. 7.

¹⁷ *Ibidem*, p. 31-32; *ibidem*, p. 62-63; Nicolae N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Ed. Cartea Românească, Sibiu, 1936, p. 31; Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania*, Editura Universității “Petru Maior” Târgu-Mureș, 1999, p. 251.

¹⁸ “Drapelul” (Lugoj), III, 1903, nr. 27, p. 2.

¹⁹ Arhivele Naționale - Direcția Jud. Timiș, *Fond Banca “Timișana”*, dosar 1, 1910, f. 2.

²⁰ *Idem*, dosar 3, 1913-1915, f. 16; *idem*, dosar 1, 1916, f. 15.

²¹ *Idem*, dosar 1, 1893, f. 1.

excluși de la dreptul de a contracta credite la această bancă²².

Direcțiunea putea lua decizii valide dacă erau prezenți, în afară de președinte sau locțiitorul său, cel puțin doi membri. Zilnic erau ținute ședințe de cenzură pentru acordarea creditelor iar lunar aveau loc ședințe plenare. La acordarea creditelor de peste 50 000 coroane și la aprobarea numirilor de funcționari era necesară prezența, în afara președintelui, a cel puțin 4 membri în direcțiune. Deciziile se luau cu majoritate absolută de voturi, în caz de paritate fiind decisiv votul președintelui²³. În adunarea generală a “Timișanei” din martie 1912, componența Direcțiunii a fost mărită de la 7 membrii la 9, datorită înmulțirii afacerilor prin urcarea capitalului societar și înființarea între timp a unui număr filiale²⁴.

Activitatea conducerii băncii a cunoscut momente mai dificile în anii primului război mondial. Deciziile luate de direcțiunea “Timișanei” s-au confruntat în 1916 cu respingerea lor din partea acționarilor. Într-o ședință din 19 aprilie 1916, acționarul Dr. Romul Veliciu a exprimat dezacordul său în legătură cu amortizările unor datorii care nu mai puteau fi recuperate. Dr. Romul Veliciu a cerut o investigație detaliată, propunând să nu se dea “absolutoriu” (aprobare-n. n.) pentru propunerile direcțiunii și ale comitetului de supraveghere. S-a solicitat astfel “să se facă pași pentru despăgubire” și dacă direcțiunea constată abuzuri, să se treacă la împröcesuarea respectivilor debitori. Dr. Petru Cornean, un alt acționar, a subliniat însă că direcțiunea este parte interesată, propunând împuternicirea unei comisii de 3-4 acționari care să înceapă procedurile necesare. În același sens s-au exprimat și acționarii Dr. Nicolae Ionescu, Dr. Pompil Cioban, Dominic Rațiu, Simion Faur și Dr. George Dobrin. Aceste disensiuni s-au soldat însă cu introducerea la “Timișana” a instituției delegaților direcționali, modificându-se în acest sens statutele și realizându-se

²² *Idem*, dosar 1, 1910, f. 4.

²³ Arhivele Naționale - Direcția Jud. Timiș, *Fond Banca “Timișana”*, dosar 1, 1910, f. 4.

²⁴ *Idem*, dosar 1, 1912: “Timișana”, *institut de credit și de economii, societate pe acțiuni. Convocarea adunării generale, raportul anual al direcțiunii și încheierea socoților; respectiv bilanțul pe anul de gestiune 1912, al XXVIII-lea*, Tipografia “Concordia” S.A., Arad, 1913 (în continuare *Raportul “Timișana”...*), p. 5.

astfel o îmbunătățire a controlului operațiunilor²⁵. Pentru moment însă au trebuit șterse mai multe datorii neîncasabile, care au fost scoase din averea activă a băncii: o moșie din Toager (a lui Andrei Negru) și una din Lugoj (a unui consorțiu de săteni format din Toader Crăciun, Demeter Rusz, Milivoj Toader, Petru Puia etc.), fapt care a însemnat iertarea de datorii a respectivilor debitori.

Pe fondul situației de război, acestor pierderi li s-au adăugat altele, provenite din valoarea unor obligațiuni ale împrumuturilor de război și ale unor acțiuni ale băncilor “Albina”, “Zivnostenska Banka” (Praga), “Luceafărul” (Vârșeț) și “Banca Generală de Asigurare” de la Sibiu. Ca urmare, în acest an acționarii Băncii “Timișana” nu au primit dividende și nici funcționarii vreo remunerație din profitul net.

Toate acestea au fost motive suficient de serioase pentru a determina adunarea generală a acționarilor “Timișanei” să-și îmbunătățească controlul asupra activității conducerii. A fost realizată totodată și o schimbare radicală a comitetului de supraveghere a operațiunilor²⁶.

Pierderile s-au dovedit însă a fi dificil de amortizat. Delegația de funcționari ai băncii, însărcinată cu supervizarea activității contabile, în ședința din 24 septembrie 1917 a pretins ca întreaga direcțiune să-și dea demisia și să fie aleasă una nouă. S-au conformat acestei sugestii toți membrii vizați, cu excepția lui Dr. Cornel Crăciunescu. Acestuia i s-a retras însă încrederea de către adunarea generală²⁷.

O altă problemă cu care se confrunta direcțiunea Băncii “Timișana” în această perioadă era absenteismul membrilor ei. Unii nu luau parte la ședințe pe durata întregului an, alții nu veneau cu lunile, însă nu renunțau la post. În acest sens s-au dispus măsuri de înlocuire a lor²⁸.

²⁵ *Ibidem*, p. 5. În această delegațiune, care se ocupa exclusiv cu controlul intern permanent la “Timișana”, au fost aleși: Dr. Romul Veliciu; Dr. Nestor Oprean, Dr. Nicolae Ionescu, Dominic Rațiu, Constantin Pepa, Dr. Mihai Gropșian, Dr. Petru Cornean, Dr. Aurel Novacu, Traian Oprea, Dr. Pompil Cioban și Ioanichie Neagoe.

²⁶ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca “Timișana”*, dosar 3, 1913-1915, f. 18.

²⁷ *Idem*, dosar 1, 1917, f. 3. Noua direcțiune, aleasă pe 3 ani, a fost compusă din: Emanuel Ungureanu, Dr. Demetriu Bălaș, Stan Vidrighin, Dr. Iuliu Coste, Ioan Pepa, Ioan Oprea și Anastasiu Demian.

²⁸ *Ibidem*, f. 52.

Frământările din cursul războiului de la nivelul conducerii “Timișanei” s-au răsfrânt și asupra activității din perioada imediat următoare anului 1918. În adunarea generală din 12 iunie 1919, conducerea a fost din nou acuzată de către acționari de manipulare defectuoasă a fondurilor și necoordonare suficientă a afacerilor. La această dată, existența în continuare a băncii era văzută ca nesigură, datorită plasării în cursul războiului a peste 500 000 coroane în împrumuturi de stat maghiare și în bilete de casă emise prin filiala locală a Băncii Austro-Ungare²⁹. Acest fapt era o realitate, deși acuzele erau nedrepte, conducerii fiindu-i imputate afaceri pe care le-a desfășurat într-o conjunctură diferită, când nu se cunoștea încă finalul războiului. Cu acest prilej a fost redactat un memoriu semnat “în numele acționarilor păgubiți” de Dr. Cornel Crăciunescu, Dr. George Adam și Dr. Lucian Georgevici, ca foști membri în direcțiune³⁰. Acuzele principale făceau aluzie la erori ale conducerii, care ar fi determinat scăderi în 1918 ale unor operațiuni față de situația existentă în 1915. Acuzele se refereau îndeosebi la investițiile în hârtii care au ajuns fără valoare; la “tratarea inumană” a clientelei de către directorul executiv Emanuel Ungureanu; la lichidarea dură a debitorilor restanțieri, fapt care în unele cazuri au determinat rețineri ale lor în relațiile cu banca; vinderea unor moșii care puteau aduce venituri constante prin arendare; că sume rezultate din vinderea unor imobile nu au fost adăugate fondului general de rezervă, ci la profitul net, din care s-au acoperit ulterior cheltuieli și s-au acordat dividende; unii membri ai direcțiunii, precum directorul executiv Emanuel Ungureanu și membrul în direcțiune Anastasiu Demian ar fi încălcat statutele, exercitându-și funcțiile fără a avea suficiente acțiuni depuse la casă; directorul executiv ar fi adresat cuvinte jignitoare unor funcționari³¹ iar pe unii după demobilizare nu i-a mai primit în serviciu.

Pe parcursul activității conducerii de până la 1918, funcția de director executiv la Banca “Timișana” a cunoscut o anumită instabilitate, unii directori neîndeplinind

²⁹ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca “Timișana”*, dosar 1, 1918, f. 25-26.

³⁰ *Ibidem*, f. 27-34: *Nepriceperi financiare de bancă, ilegalități, incorectități și daune cauzate “Timișanei” din Timișoara de unii conducători actuali.*

³¹ *Ibidem*, f. 33. Exprimarea directorului executiv a fost făcută în contextul nemulțumirii sale față de activitatea unor funcționari: “Românul să-l dai dracului, că nu e bun pentru domn, nu e pentru funcționar; îi bun numai ca să păzească porcii și vacile.” Unui funcționar care i-a solicitat o mărire de salar, motivând că nu putea trăi cu 300 coroane lunar, i-a replicat: “Cui nu-i place, ducă-se, că nu-ți dăm salar ca dumneata să dai 30 de coroane pe un kilogram de slănină.”

integral mandatul pe parcursul întregii perioade prevăzute de statute. La Banca “Timișana”, în momentul înființării, director executiv era Emanuel Ungureanu. Acesta a îndeplinit două mandate integral. În 1899, funcția a fost preluată de George Ursu³². Acestuia i-a urmat din 1902 Vasile Rotaru³³. În 1903, acesta a renunțat însă la post, fiind ales în locul său, în mod provizoriu, Aurel Cosma³⁴. În 1904 a fost ales director executiv, tot provizoriu, Romulus Cărăbașiu³⁵. La 27 aprilie 1904 însă, direcțiunea, în înțelegere cu comitetul de supraveghere, l-a numit ca director executiv definitiv³⁶.

Romulus Cărăbașiu a condus afacerile băncii până în anul 1915. În acest an au fost descoperite o serie de nereguli la Banca “Beregsana” (Beregseu), cu care “Timișana” se aflase în relații de afaceri. Banca “Beregsana” a fost lichidată la 16 februarie 1913, când “Timișana” a luat asupra ei activele și pasivele acestei bănci. Cu această ocazie, a plătit acționarilor “Beregsanei” 90 coroane după fiecare acțiune, totalizând 45 000 coroane. Cu dobânzile de la 1 ianuarie 1913, valoarea nominală a acțiunilor a fost însă în realitate de numai 80 coroane. “Timișana” a plătit pe acționarii “Beregsanei”, lăsând ca operațiunile acesteia să se deruleze mai departe aici ca “expozitură” (reprezentanță). În conducerea acesteia au intrat de aceea doi membrii ai direcțiunii “Timișanei” cât și directorul executiv Romulus Cărăbașiu. La finele anului 1915 s-a constatat însă că “expozitura” din Beregseu lucra cu deficit. Acest fapt a determinat direcțiunea să-i sisteze activitatea la 26 martie 1916. Deficitul constatat prin contabilitatea Centralei a fost la 31 decembrie 1916 de 42 599,90 coroane. De asemenea, în urma cercetărilor efectuate s-a constatat că bilanțul “Beregsanei” de la 31 decembrie 1912 nu a fost real. La 16 februarie 1913, când “Timișana” a preluat gestiunea “Beregsanei”, aceasta avea de fapt o pierdere de 23 657,02 K, iar prin plătitrea datoriilor a rezultat un deficit de 24 340,41 coroane. Răspunzători pentru întreaga situație au fost găsiți membrii direcțiunii “Timișana”, care au fost acționari și la “Beregsana”: Dr. George Adam și Dr. Cornel Crăciunescu. Directorul executiv Romulus Cărăbașiu a fost și el demis din funcție. Dreptul la pensie i-a fost suspendat până la finalizarea cercetărilor direcțiunii³⁷.

³² “Revista economică” (Sibiu), I, 1899, nr. 3, p. 142.

³³ *Idem*, IV, 1902, nr. 7, p. 63.

³⁴ “Drapelul” (Lugoj), III, 1903, nr. 27, p. 2.

³⁵ *Idem*, IV, 1904, nr. 11, p. 4.

³⁶ “Revista economică” (Sibiu), VI, 1904, nr. 18, p. 166.

³⁷ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca “Timișana”*, dosar 3, 1916,

Postul de director executiv a devenit astfel vacant de la 28 februarie 1915, fiind suplinat de contabilul Traian Marcu, apoi din nou de Emanuel Ungureanu. Traian Marcu a fost acceptat ca director executiv definitiv la “Timișana” în iunie 1919³⁸.

Pe măsura consolidării operațiunilor, conducerea Băncii “Timișana” s-a preocupat și de extinderea teritoriului ei de activitate și de realizarea unui contact cu clienții din zonele rurale.

În cadrul băncii, aprobarea modului cum a fost condusă activitatea în cursul unui an de gestiune avea loc în cadrul *adunărilor generale ale acționarilor*. Aceștia participau la luarea deciziilor în proporția acțiunilor pe care le aveau sau reprezentând pe alți acționari, prin plenipotențe. Adunările puteau avea un caracter ordinar dar și extraordinar, când se dezbăteau probleme grave, care puteau pune sub semnul întrebării activitatea băncii. Adunarea generală se întrunea de regulă anual, fiind chemată să aprobe activitatea direcțiunii din cursul anului de gestiune respectiv. În cazuri excepționale, puteau avea loc mai multe adunări ale acționarilor, legate de diverse evenimente deosebite din activitatea băncii.

Pentru pregătirea desfășurării adunărilor generale se inițiau contacte strânse între băncile românești, întrucât unii acționari dețineau acțiuni la mai multe bănci. Spre exemplu, conform statutelor din 1903, pentru participarea la adunările generale ale Băncii “Timișana” se puteau depune acțiuni și plenipotențe și la băncile “Albina”, “Bihoreana” (Oradea), “Victoria”, “Lipovana” (Lipova), “Bocșana” (Bocșa), “Lugojana” (Lugoj) și “Luceafărul”³⁹.

Prin statutele modificate în 1911, se prevedea că decizia adunării generale se extindea și asupra înființării de filiale și a altor diverse propuneri înaintate din partea direcțiunii. Propunerile venite din partea acționarilor trebuiau prezentate direcțiunii cu cel puțin 5 zile înainte de data stabilită pentru desfășurarea adunării generale⁴⁰.

³⁸ *Ibidem*, f. 50. Contractul încheiat cu el de bancă prevedea acordarea unui salariu de bază anual de 10 000 coroane și 2000 coroane bani pentru plata chiriei. La acestea se adăugau 3 % tantiemă, iar pentru deplasări-decontarea cheltuielilor de călătorie. Avea dreptul anual la 30 de zile de concediu. După 10 ani de serviciu continuu, dobânda dreptul la pensie, reprezentând 60 % din salariul anual iar după fiecare an împlinit, suma se majora cu 2 %. Dacă se întâmpla să moară după 10 ani, văduva lui dobânda dreptul la pensie iar copii legali minori, drept la ajutor de creștere.

³⁹ “Revista economică” (Sibiu), V, 1903, nr. 9, p. 89.

⁴⁰ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca “Timișana”*, dosar I, 1910, f. 3.

Tot în adunarea generală se stabileau coordonatele activității în viitor și se făceau alegeri pentru organele de conducere, care se reînnoiau periodic.

Una din marile probleme care trebuiau rezolvate în activitatea băncilor românești din Transilvania era aceea a exercitării controlului asupra operațiunilor și realității datelor înscrise în bilanț. Aceste principale atribuții erau îndeplinite prin intermediul *comitetului de supraveghere* (sau de revizie). La Banca "Timișana", comitetul de supraveghere se compunea din 4 membri, aleși dintre acționari pe 3 ani. După alegere, ei trebuiau să depună la casa institutului 10 acțiuni, care erau inalienabile și se păstrau aici pe toată durata exercitării mandatului lor⁴¹.

Modalitățile alegerii comitetului de supraveghere, la fel ca și cele ale alegerii direcțiunii, erau cuprinse în statute. Alegerea se făcea cu majoritatea voturilor. Ca membru putea candida orice acționar, atât la alegerea comitetului de adunarea constituantă, cât și ulterior, în cazul în care era necesară întregirea sa. Erau aleși și membri supleanți, care preluau, în caz de incapacitate, activitatea unuia din membrii comitetului. Toate modificările din componența organelor de conducere, inclusiv a comitetului de supraveghere, trebuiau notificate la Tribunalul competent din localitate.

Comitetul de supraveghere avea doar dreptul de control nu și de a da dispoziții, deși el trebuia să revizuiască atât aspectele administrative (modul cum direcțiunea conduce afacerile) cât și registrele și conturile. Cu alte cuvinte, comitetul de supraveghere nu putea da nici un fel de îndrumări conducerii. Dacă descoperea nereguli, putea convoca imediat adunarea generală pentru a le prezenta. De obicei aceasta reprezenta o ultimă soluție, neajunsurile de mai mică importanță fiind înlăturate în interior, pentru a nu se oferi motive de publicitate negativă la adresa activității băncii.

Din rândul membrilor comitetului de supraveghere se alegea un președinte, un vicepreședinte și un notar (când erau mai mult de 3 membri). Responsabilitatea era solidară. Ei revizuiau documentele societății numai în prezența direcțiunii ori a unui mandatar al acesteia, trebuind să le restituie imediat.

Evidența revizuirilor era purtată într-un registru special de control, care reprezenta un document separat de registrul cu procese verbale ale direcțiunii. Doar purtând aceste însemnări membrii comitetului de supraveghere se puteau

⁴¹ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca "Timișana"*, dosar 1, 1910,

convinge dacă greșelile constatate au fost ulterior îndreptate de conducerea societății⁴². Dreptul de control al comitetului de supraveghere era nelimitat în interiorul băncii respective iar examinările sale, conform legii, trebuiau efectuate regulat⁴³. Direcțiunea era obligată să ofere comitetului de supraveghere toate informațiile cerute⁴⁴. Acesta, la rândul lui, avea datoria să raporteze anual adunării generale despre examinarea bilanțului precum și a proiectului pentru distribuirea profitului net. În privința acceptării, respingerii sau modificării acestora, comitetul de supraveghere trebuia să se pronunțe explicit și motivat⁴⁵. Direcțiunea și comitetul de supraveghere erau organele responsabile pentru compunerea exactă a bilanțului anual prezentat adunării generale⁴⁶.

O poziție aparte în cadrul băncii o avea *juristconsultul* (avocatul, fiscalul). Acesta reprezenta banca în relațiile ei cu autoritățile și cu diversele instanțe. Juristconsultul avea îndeosebi datoria de a urmări pe cale legală pe debitorii băncii rămași restanțieri la achitarea datoriilor. Procesele intentate diverșilor debitori au variat ca număr în diverși ani, fiind în raport cu numărul și valoarea creditelor acordate precum și cu solvabilitatea diverșilor datornici. Astfel, în 1896 au fost împrorocesați 83 de restanțieri la creditele cambiale⁴⁷. În 1899, în această situație se aflau 76 de persoane⁴⁸. După 1900, numărul proceselor intentate a fost în scădere. La 31 decembrie 1910, 26 de persoane prezentau dubii la încasare⁴⁹ iar în 31 decembrie 1911, numărul lor era redus la 15. În timpul războiului, numărul proceselor a crescut din nou, dar cei vizați s-au aflat adesea la adăpostul moratoriilor guvernului⁵⁰, care au fost acordate pe motivul că mulți dintre debitori se aflau pe front și deci erau în imposibilitate să își achite obligațiile către bancă.

⁴² Alfred Kormos, *Drepturile, datoriile și responsabilitatea comitetului de supraveghere*, Tiparul Tipografiei arhidiececane, Sibiu, 1904, p. 1-44.

⁴³ "Revista economică" (Sibiu), III, 1901, nr. 41, p. 389.

⁴⁴ *Idem*, III, 1901, nr. 48, p. 444.

⁴⁵ *Idem*, IV, 1902, nr. 4, p. 27.

⁴⁶ *Idem*, IV, 1902, nr. 26, p. 231.

⁴⁷ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Timiș, *Fond Banca "Timișana"*, dosar 1, 1895, f. 85-86.

⁴⁸ *Idem*, dosar 1, 1899, f. 35-37.

⁴⁹ *Idem*, dosar 1, 1910, f. 59; *idem*, dosar 2, 1911, f. 31.

⁵⁰ *Idem*, dosar 1, 1916, f. 118-119. Este vorba de 40 de persoane de la care trebuia să se recupereze o datorie totală de 813 843 K.

Organizarea Băncii „Timișana” din Timișoara, coordonarea operațiunilor ei de către conducere, alături de corpul funcționăresc angajat, au permis impunerea acesteia în cadrul sistemului de credit românesc din Transilvania epocii dualiste cu o activitate demnă de semnalat. Banca nu s-a aflat în perioada de până la 1918 amenințată de vreo situație care să o ducă la faliment, în ciuda politicii șicanatoare a autorităților maghiare. Momentele mai dificile au fost depășite și datorită măsurilor de precauție cu care se acordau creditele și se distribuia profitul net, avându-se în vedere îndeosebi dotarea fondurilor de rezervă, uneori chiar în detrimentul majorării dividendelor acordate acționarilor. Se avea astfel în vedere asigurarea în bune condiții a activității băncii în viitor.

Conducerile băncilor românești din Transilvania au considerat concurența din partea băncilor șvabilor și maghiarilor ca fiind nu numai o competiție pe plan economic ci și una care sublinia validarea și afirmarea unor calități a uneia sau alteia dintre naționalități. În acest proces, de afirmare pe diverse planuri, se afla înscrisă și națiunea română din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar.

CONSTITUTION OF THE LEADING BODIES OF THE „TIMIȘANA” INSTITUTE OF CREDITS AND SAVINGS OF TIMIȘOARA (1885-1918) Abstract

„Timișana” Bank of Timișoara was constituted at a time when the process of creating Romanian credit institutions in Transylvania was at its peak. This process had stagnated after the creation, in 1871, of „Albina” Bank in Sibiu. At the beginning supported by the latter, „Timișana” Bank was part, due to its activity until 1918, of the most important financial institutions of the Transylvanian Romanians in the period of Austro-Hungarian dualism. Its activity focused mainly on crediting agriculturists, belonging in fact to the same concerns that predominated at other Romanian banks in Transylvania.

The initiator and executive manager of the bank was, most of the time, Dr. Emanuel Ungureanu. The bank was created in the year 1885 and practised mostly agricultural credits, like most of the other Romanian banks in Transylvania.

The organizational pattern of „Timișana” Bank was imitating the one of „Albina” Bank, as it results from its statutes. Here, the aims of founding the bank were specified, as well as the transactions practised and the internal organization.

The bodies empowered to make decisions at „Timișana” Bank concerning the development of the activity were the general assembly and the directorate. The checking of their documents was completed by a supervising committee. The directorate, the executive manager, and the committee were chosen from among the shareholders during their general assemblies.

The directorate was made up of 7 members elected for 6 years by the general assembly of the shareholders, having the right to be re-elected. Each member of the directorate, as well as the executive manager of the bank, had to deposit at the pay office 20 warranty shares before being appointed. The deposit had to be completed 15 days at most after their election, or the position became vacant. The members of the directorate had no right to hold the same position at other companies similar to „Timișana” Bank. Also, they were forbidden to contract credits at this bank.

The approval of the manner the activities developed during a whole year of administration took place during the *general assemblies of the shareholders*. They would participate to decision making depending to the shares they had or representing other shareholders by plenipotence. The assemblies could be either ordinary or extraordinary, when serious issues were debated questioning the activity of the bank. The general assembly usually met annually, as they were summoned to approve of the activity of the directorate during the administrative year. In exceptional cases, there could be several meetings of the shareholders related to different special events in the activity of the bank.

One of the greatest problems that had to be resolved in the activity of the Romanian banks in Transylvania was exercising the control on the operations and the veracity of the data written down in the balance sheet. These important roles were fulfilled by *the supervising committee* (or revision). The supervising committee had the right to control only and not to give orders, although they had to revise both administrative aspects (the way the directorate ran the business)

and the records and accounts. In other words, the supervising committee could not give any guidance whatsoever to the directorate. If they discovered anything wrong, they could immediately summon the general assembly in order to present them what was going wrong. Usually, that was the last alternative, the unimportant shortcomings being put aside from inside, lest they should give any reason for negative publicity regarding the bank.

A special position in the bank had the *legal expert* (the lawyer). He represented the bank in its relations to the authorities and with different instances. The legal expert had especially the duty to legally survey the debtors of the bank who were behind in paying their debts. The actions taken against the different debtors varied in number in time proportional to the number and value of the credits granted, as well as to the solvency of different debtors.

The organisation of „Timișana” Bank of Timișoara, the coordination of its activities by the leading bodies, together with the clerks employed, allowed for its imposing in the framework of the Romanian credit system in Transylvania at the dualist epoch with an activity worth mentioning. Up until 1918, the bank was never threatened of any situation that could make it go bankrupt, despite the annoying policy of the Hungarian authorities.

PREOTUL-ISTORIC DR. ION SÂRBU (1865-1922), ÎN IMPOSIBILITATEA OBTÎNERII POSTULUI DE PROTOPREZBITER

VASILE PETRICA

Familia preotului Iacob Sârbu din Rudăria (azi Eftimie Murgu, județul Caraș-Severin) se bucura de un deosebit prestigiu în toată Valea Almăjului întrucât peste un secol și jumătate, la altarul străbun de aici, au slujit cu vrednicie în odăjdii luminate înaintașii, numele lor fiind consemnate în cronici bănățene. Cel care însă s-a impus în chip strălucit, dând familiei o cinste deosebită, a fost Dr. Ion Sârbu, cel care în 1899, la numai 34 de ani, a fost încununat la Viena cu doctoratul în filosofie, prezentând o teză despre relațiile externe ale lui Matei Basarab. Vom evoca un crâmpoi mai puțin cunoscut din viața lui, respectiv stăruința neîncununată de a deține funcția de protoprezbiter (protopop).

Ne aflăm în vara anului 1908, când tatăl și unchiul său, după ce au slujit la aceeași biserică din Rudăria, ambii au decedat doar într-o lună, singura soluție de a salva familia fiind ca Dr. Ion Sârbu să continue munca duhovnicească a tatălui și a unchiului în Rudăria. Având 43 de ani, problema căsătoriei căzuse, dar nu numai din cauza vârstei, ci și din pricina unui precedent, ceea ce deducem dintr-o scrisoare adresată Consistoriului diecezan, unde evocă și pe unchiul său „ieromonahul și parohul Moise Sârbu”¹, fapt care, evident, a avut o înrâurire indirectă asupra lui. De altfel, celibatul era parcă o realitate inevitabilă în familia sa, dacă luăm aminte asupra a ceea ce s-a petrecut și cu surorile sale. Cunoaștem că Ruța a fost preoteasă, căsătorită cu preotul Nicolae Bădăni, care mai târziu a părăsit-o. Cealaltă, Petra, a fost celibatară, iar Amalia și Ecaterina n-au avut copii, deodată cu trecerea lor în eternitate stingându-se și familia Sârbu.

Cum se știe, Dr. Ion Sârbu pentru a ocupa postul de preot n-avea pregătirea teologică necesară, el studiind facultativ la câteva facultăți catolice și protestante din Iena și Viena și un an la facultatea de teologie din Cernăuți. I se cerea, deci, să-și completeze studiile la un Institut teologic ortodox. La Caransebeș nu i s-a recunoscut

1. *Arhiva Episcopiei Caransebeșului*, III-335-1908.

din studiile la Cernăuți decât un an, motiv pentru care și-a continuat pregătirea la Arad.

Desigur că pentru a ocupa o parohie era absolut necesar ca, pe lângă studiile teologice, să mai dețină și examenul de calificare, potrivit *Statutului de organizare a Bisericii Ortodoxe Române*, actul se consideră a fi «examenul de capacitate». Nu era un lucru prea simplu din nici un punct de vedere, căci se prevedea la articolul 9 din *Regulamentul referitoriu la examenele de calificare ale candidaților de preoție în eparhia română gr. or. a Caransebeșului*, că „Obiectele de examinare sunt toate obiectele teologice de învățământ, care se propun în institutul teologic”.² Dat fiind că pregătirea teologică și-a încheiat-o la Arad, având la bază și un an la Cernăuți, s-a prezentat la Arhiepiscopia Sibiului pentru că evita Caransebeșul unde profesorii erau cu mult mai tineri decât el și pentru că, bucurându-se de un deosebit prestigiu, având doctoratul în filosofie, orice eșec era pentru el neplăcut. Examenul l-a susținut în 20 ianuarie 1909 obținând calificativul «foarte bine».³ Nu este lipsit de interes nici faptul că Ion Sârbu și-a dorit a obține și doctoratul în teologie. De altfel, imediat după moartea unchiului și a tatălui său, cere Consistoriului diecezan din Caransebeș, printr-un memoriu din 12 septembrie 1908, să i se îngăduie să-și termine studiile teologice la Caransebeș, la Institutul teologic, numindu-l „seminar”, ceea ce evident că era impropriu, el precizând: „Promit totodată a-mi urma cu toate acestea și mai departe studiile teologice la facultatea din Cernăuți și a-mi trece acolo și examenul de doctorat”⁴, fapt care nu s-a împlinit din două motive. Episcopia Caransebeșului nu i-a recunoscut decât primul an și, în aceste condiții, a plecat la Arad unde, printr-un efort deosebit, și-a încheiat pregătirea teologică. Apoi, într-un alt context, e de amintit că pentru obținerea doctoratului în teologie se impuneau cunoștințe care porneau de la limbile clasice, plus ebraică, ceea ce evident că era un capitol unde Ion Sârbu era deficitar. Într-o situație asemănătoare se afla și Dr. Moise Ienciu (1881-1953) care, după obținerea doctoratului în drept la Cluj în 1905, a continuat la zi studiile la Facultatea de teologie din Cernăuți, stăruind să-și însușească limba greacă, în care sens stau mărturie exercițiile ce le făcea. A fost o perioadă în care amândoi au trecut prin vestita facultate unde aspirau mulți bănațeni să se desăvârșească. Primul care a reușit să obțină doctoratul aici a fost Dr. Iosif Iuliu Olariu (1859-1920).

2. *Ibidem*, III-81-170-1908.

3. *Ibidem*, III-530-632-1910.

4. *Ibidem*, III-342-1908.

Pe lângă toate acestea, Dr. Ion Sârbu intrând în preoție și având și funcții administrative (administrator protopopesc la Mehadia), apoi și faptul de a fi intrat și în politică, candidat pentru dieta din Budapesta în 1906 și apoi deputat în primul parlament al României întregite, s-a terminat cu idealismul studiilor lui.

Totuși, în privința doctoratului în teologie, nu este lipsită de interes o afirmație a sa din 1/14 mai 1912, când întocmind un raport protopopului Caransebeșului, Andrei Ghidiu, cu referire la obligația ce-i revenea de a înainta listele cu membrii ordinari ai sinodului protopopesc al Mehadiiei, întârzierea o motivează cu afirmația: „*Totodată îmi permit a vă face cunoscut că, începând de Luni 7 Mai, plec la esamene și nu sunt disponibil, din cauza asta nici eu, dar nici preoții tractului până la sfârșitul lui Mai*”⁵.

Suntem justificați a ne întreba, la ce examene făcea referire Dr. Ion Sârbu, întrucât pregătirea teologică și-o încheiase înainte de a intra în cler, atunci nu cumva este oare vorba de riguroasele de la doctorat? În acel moment se pregătea să fie numit preot în Rudăria, dar el ignora vorba înțeleaptă că „*graba are ca însoțitori greșeala și căința*”, căci Rudăria a însemnat pentru el într-adevăr salvarea familiei, dar cu prețul de a i se fi zăgăzuit avântul spre cercetare, căci doar este știut că „*în cei 15 ani cât a mai trăit după apariția volumului al doilea din Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, Ion Sârbu nu a mai publicat nimic*”⁶.

Era acreditată ideea că a plănuit să scrie un volum intitulat *Istoria Românilor de la Unirea din 1859 până la Unirea cea Mare din 1 Decembrie 1918*, în care scop deținea suficient material, printre care și toate numerele din *Monitorul Oficial* de la apariție până la 1920, dar n-a fost să fie pentru că moartea l-a surprins prematur. Hirotonia ca diacon i-a făcut-o episcopul Aradului Ioan I. Papp în ziua de 26 ianuarie și întru preot la 28 ianuarie 1910 în capela Episcopiei Aradului⁷, deci în mare grabă. Dar să mai adăugăm o împrejurare ce devine un real indiciu pentru a-i aprecia posibilitățile ivite spre o veritabilă ascensiune.

Murind bătrânul episcop Nicolae Popea la 26 iulie/8 august 1908, se punea problema alegerii noului episcop. După două alegeri eșuate (Filaret Musta și Iosif Traian Badescu), neconfirmați de împăratul de la Viena, a ajuns pe scaunul episcopal al Caransebeșului cel de al treilea ardelean, Dr. Elie Miron Cristea, (1868-1939), înscăunat la 21 noiembrie/3 decembrie 1909, cu speranțe multe și bucurie

5. *Arhiva Protopopiatului Caransebeș*, II-1-1912.

6. Vasile Nemiș, *Despre satul lui Eftimie Murgu*, București, 1981, p. 88.

7. *Arhiva Episcopiei Caransebeș*, III, 530-632-1910.

mare. Dorim să amintim că au fost voci care s-au gândit și la Dr. Ion Sârbu ca un posibil candidat. Cine a fost cel care a încercat să-l propulseze, era tocmai cel care-l cunoștea cel mai bine, colegul său de școală, omul politic și de mare cultură A. C. Popovici.

În scrisoarea ce o expediază lui Valeriu Braniște din Viena (10 noiembrie 1910) îi amintește zicându-i că dintre candidații pentru scaunul episcopal de la Caransebeș „se pare că pe cel mai vrednic prin cultura sa europeană, istorică-politică și prin energia sa de muncă l-ați uitat și-l uitați pentru vechiul motiv că e prooroc în patria lui”, și „că e o datorie pentru bănățeni să scoată pe acest om de extraordinară valoare la iveală și să-i dea puțință de a lucra precum pușini vor fi putând să lucreze”⁸.

Valeriu Braniște n-a împărtășit aceeași părere cu A. C. Popovici și, de altfel, între ceea ce a realizat episcopul Dr. Miron Cristea și cele înfăptuite de Dr. Ion Sârbu, fiecare în domeniul și locul său, a fost o diferență extraordinară de valoare (cer și pământ), pentru că a pune un cleric care a funcționat toată viața sa la sat, lăsându-se răpit de dorința de a-și salva mama și surorile de la pauperitate, când în condițiile orașului o putea face mai eficient și mai onorabil, în comparație cu o personalitate de valoarea lui Dr. Miron Cristea, ajuns pe treapta unde n-a stat și nici nu va mai ajunge vreodată un alt cleric de a fi fost patriarh, regent și prim-ministru, mi se pare o necuviință și o impietate.

Noul episcop caransebeșean a ținut să se înconjoare de bărbați tineri, competenți, cu studii de înalt nivel și cu prestigiu, dar oricât ar fi dorit ierarhul să lanseze asemenea clerici se izbea de prevederile *Regulamentului șagunian*, care statua că doar alegerile sinodului protoprezbiterial acordă funcția respectivă. Ceea ce putea face episcopul era să-i numească pe cei mai destoinici ca administratori protoprezbiteriali și acolo, în fruntea preoților, își creau o platformă care-i propulsa la titularizare. Într-un asemenea cadru amintim că, rămânând vacant postul de protopop al Bocșei, a candidat cu aprobarea episcopului, diaconul, scriitorul și ziaristul Mihail Gașpar (1881-1929), reușind performanța să obțină toate voturile de la sinodul electoral, respectiv 63.⁹ Știind că Dr. Ion Sârbu n-avea aceeași șansă, la fel ca și A. Ghilezan, primul a fost numit administrator protopopesic la Mehadia, iar cel de al doilea la Ciacova, pregătindu-li-se posibilitatea ca, prin prestigiul și seriozitatea lor, să obțină

8. I. D. Suciu, Radu Constaninescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, II, Timișoara, 1980, p. 913-914.

9. *Foaia Diecezană*, XXVI, 15, 10/23 aprilie 1911, p. 8.

sufrajiile alegătorilor, care erau subalternii lor. Deci, postura de „administrator protopopesc” era una de provizorat, în timp impunându-se obligația de a se titulariza. În continuare prezentăm aici multe complicații apărute și insuccesele ce le-a îndurat preotul-istoric, care în cele din urmă și-a abandonat perspectiva de a deveni cercetător sau șef de catedră universitară, unde s-ar fi aflat în largul său, el optând pentru administrație unde era cu totul nepotrivit.

De acum, pe lângă activitatea curentă din parohie (Rudăria), făcea istovitoare muncă administrativă de la protopopiat, cu multe deplasări cu căruța din Rudăria la Mehadia și apoi în alte localități.

Nu este fără importanță să prezentăm momente din vizitele arhieresti ale lui Miron Cristea la câteva parohii în scopul cunoașterii eparhiei. Fiind în plan tâmosirea bisericii din Pătaș, ierarhul a stabilit să viziteze în drumul său parohiile din preajmă care, de altfel, făceau parte din protopopiatul Mehadia. Într-o asemenea împrejurare administratorul protopopesc, Dr. Ion Sârbu, era obligat să-l însoțească pe episcop și suita lui. L-a sfârșitul lunii iulie 1912, episcopul Miron Cristea a pornit de la Caransebeș cu trenul oprindu-se la Iablanița. Era însoțit de vicarul Filaret Musta, prof. George Petrescu, secretarul consistorial Dr. Cornel Corneanu și doi diaconi. Au fost așteptați de Dr. Ion Sârbu.

Merită să prezentăm atmosfera în care au fost primiți, așa după cum relatează reportajul din oficiosul eparhial: „*Convoiul de trăsură în frunte cu călăreții sprinteni se oprește apoi între aclamările vii ale credincioșilor înaintea bisericii din Iablanița, unde Prea Sfinția Sa, după oficierea unei rugăciuni de mulțumită, este binecuvântat de preotul locului George Tătucu. Prea Sfinția Sa ține de pe tronul arhieresc o predică mai lungă scoțând în relief însușirile nobile, cari caracterizează pe locuitorii acestei comune fruntașe din granița Banatului. Laudă îndeosebi activitatea dezinteresată, ce o desfășoară cu mult zel prosperarea și înflorirea comunei sale preotul George Tătucu*”¹⁰. Apoi, în continuare, se relatează că după luarea mesei la parohie „*Prea Sfinția Sa în sunetul clopotelor, duduital treascurilor și aclamările entuziaste ale poporului părăsește Iablanița împodobită cu arcuiri triumfale, verdeată și covoare românești, spre a-și continua calea spre Petnic*”¹¹.

Același entuziasm și primire și la Petnic, după care urmează Lăpușnicelul și Pârvoja, unde „*Prea Sfinția Sa îi mângâie cu aceea, că în curând le va trimite*

10. *Ibidem*, XXVII, 31, 19 iulie/11 august, 1912, p. 2.

11. *Ibidem*.

preot nou în locul celui răposat"¹². Cu referire la satul următor, respectiv Borlovenii Noi, iarăși „*călăreți, arcuri de verdeață, copii și copilițe cu buchete, cântări entuziaste de plugari dau primirii farmecul special al manifestărilor simple, dar însuflețite, cari caracterizează comunele noastre de la munte*”¹³. Despre Prigor se amintește că deține una din cele mai frumoase biserici, fiind sfințită de episcopul Nicolae Popea.

Spre sfârșitul reportajului citim că „*De pe o colină un foc mare ne luminează calea spre Borlovenii-Vechi, căci amurgul serii începu să coboare spre univers*”¹⁴. Și mai adaugă cronicarul că, „*Pe ambele părți ale drumului sunt înșiruiți creștinii cu lumânări aprinse în mână, ceea ce în întunericul serii dă primirii un farmec deosebit*”¹⁵. Acest întreg periplu avea un rost bine determinat, și anume târnosirea bisericii din Pătaș. Începută construcția în 1807, și antesfințită de protopopul Mehadiei, Nicolae Stoica, în 1818, a fost terminată de pictat în 1901, stabilindu-se, cum aminteam, sfințirea ei. Dr. Ion Sârbu, ca administrator protopopesic al Mehadiei, avea unele responsabilități de protocol și organizare. Evenimentul a avut loc în ziua de 20 iulie 1912, praznicul Sf. prooroc Ilie, fiind deci și ziua onomastică a ierarhului. Dimineata au sosit aici episcopul cu suita sa. Slujba a creat o impresie deosebită localnicilor și celor din împrejurimi, numărul lor fiind prezentat de reporter plecând de la numărul participanților de la ruga din aceeași zi, în care sens consemna „*Îți era mai mare dragul să privești la hora impozantă, constătătoare din aproape 1000 părechi*”¹⁶. Afluența tineretului sosit aici la vestea venirii episcopului și ruga, pentru zilele noastre, este colosal.

La masa servită în cinstea oaspeților s-a toastat pentru ierarh, autorități, însoțitorii episcopului și printre vorbitori îl găsim și pe Dr. Ion Sârbu care a toastat pentru autoritățile locale.

Terminându-se festivitățile, episcopul și însoțitorii săi s-au îndreptat spre Caransebeș, trecând prin Prigor, Borlovenii Noi, Lăpușnicel și, la Teregoa, administratorul bisericesc, Dr. Ion Sârbu, se desparte de oaspeți, reîntorcându-se la Rudăria. Locurile pline de farmec au fost prinse într-o imagine de o rară frumusețe stilistică, astfel: „*Drumul e lung și greu, regiunea e însă admirabilă. De pe vârful dealului dintre Borlovenii-vechi și Prigor, ni-se înfățișează înaintea ochilor*

12. *Ibidem*.

13. *Ibidem*.

14. *Ibidem*.

15. *Foaia diecezană*, XXVII, 32, 3/18 august 1912, p. 3.

16. *Ibidem*, XXVII, 33, 12/25 august 1912, p. 2.

aproape întreaga vale a Almăjului. Vezi sclipind în mari depărtări la razele strălucitoare ale soarelui, turnurile bisericilor noastre din comunele înșiruite în poalele munților, martori atâtor fapte înălțătoare de inimi ale vitejilor noștri almăjeni, cari străjuesc încemeniți la marginea acestei renumite și mănoase văi, iar Nera bălaie șerpuind printre lanurile verzi povestește nepoților, cari muncesc din greu pământul de pe ambele țărmuri ale ei, vitejia strămoșilor căzuți pe câmpul de luptă pentru patrie și tron”¹⁷.

Am ținut să prezint evenimentul bisericesc ce s-a derulat pe mai multe zile și al cărui ecou a fost benefic și de durată pentru sufletele obidite care au constatat că Biserica este alături de ei în lupta lor pentru supraviețuire națională și religioasă întrucât autoritatea statală, în afară de a-i despuia și a le stoarce din suflet vlaga identității, prea multe n-a făcut. O altă idee care se desprinde din momentele prezentate pe scurt este constatarea că artizanul planului în mare și particular al acestei descinderi arhieresti a fost Dr. Ion Sârbu întrucât era atribuția sa de serviciu de a pregăti minuțios vizita arhierască. Au fost zile în care ierarhul, vicarul și protopopul, toți cu o solidă cultură europeană, s-au putut întreține în voie și nestânjeniți.

Unul din puținii cercetători care s-a ocupat mai serios de cele legate de trecutul acestui vrednic preot care a înfruntat un destin unic în felul său, consemna: „*Ce a însemnat protopopiatul pentru istoricul Ion Sârbu? Deplasări la Mehadia, la Caransebeș, la parohii, cu trăsura, vara-iarna, sub arșița soarelui, pe viscole și ger, ceasuri lungi, zile întregi... De la Rudăria la Mehadia, prin Cheia Prigorului, peste «Calva» (Calvar?), dus-întors, peste o sută de kilometri. Inspecții anuale, examene de religie, anchete... în Valea Almăjului, în Clisura Dunării, în Craina, în munții Cornerevei... Apoi agendele oficiului, lipsit de toate mijloacele pe care azi le cuprindem în neologismul «mass-media»”¹⁸.*

Încep, apoi, să curgă demnitățile de reprezentare. Astfel, în primăvara anului 1911 se face desemnarea asesorilor consistoriali, el este ales în senatul școlar. Se avea, probabil, în vedere faptul de a fi funcționat în 1905, câteva luni, ca referent în senatul școlar. De altfel, încă din 22 aprilie 1908, în cadrul sinodului eparhial, a primit 14 voturi pentru senatul școlar. Cum nu avea încă un nume destul de cunoscut, a primit doar voturile amintite în comparație cu George Petrescu care a obținut 30 și Nicolae Ionescu 19 voturi.¹⁹ Încă o demnitate cu rezonanță era alegerea lui în Congresul național-bisericesc, alături de Filaret

17. *Ibidem*.

18. Marcu Bănescu, *Istoricul Dr. Ion Sârbu*, în MB, XXX, 1-3, 1980, p. 122.

19. *Foata Diecezană*, 4 mai, 1908, p. 5.

Musta, Dr. Iosif Badescu, Andrei Ghidiu, Sebastian Olariu, Ioan Pepa, Sofronie Nedici, Augustin Ghilezan și Ștefan Popa.²⁰

Pentru că în martie 1912 s-au împlinit trei ani de la constituirea sinodului eparhial, prin Hotărârea Nr. 1240 PL din 16 februarie 1912, Eparhia s-a împărțit în 20 cercuri electorale, stabilindu-se pentru 11 martie 1912 data alegerilor pentru deputații clerici și mireni. La cercul electoral nr. XVIII Mehadia a fost desemnat ca și comisar preoțesc Dr. Ion Sârbu, administrator protopopesc²¹ și, ca membru cleric, tot lui i-a revenit cinstea.²²

Statutul organic al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, aprobat de autoritatea statală în 28 mai 1869, prevedea că protopopiatul este condus de un asemenea organism, denumit sinod protopopesc și comitetul acestuia, având în componență 1/3 preoți, 2/3 mireni, respectiv 9 sau 12 preoți și 16 sau 24 mireni în sinod și în comitet 2 sau 4 preoți și 4 și 8 mireni, numărul lor variind în raport cu datele statistice.

Deși era administrator protopopesc, avea dreptul de a candida și pentru demnitatea de membru în sinodul protopopesc și preotul Dr. Ion Sârbu. Alegerile au fost programate pentru ziua de 12 iunie 1912, fiind conduse de Andrei Ghidiu, protopop al Caransebeșului și comisar consistorial. Prin actul nr. 4943 B/1912 i s-au dat instrucțiunile necesare în vederea desfășurării acestora.

La Mehadia, în urma contestației ce a făcut-o un grup compus din 13 preoți, în frunte cu Nicolae Chitican, alegerile au fost anulate, vina revenindu-i administratorului protopopesc, Dr. Ion Sârbu, pe următoarele motive: a admis să facă parte din comisia de verificare a mandatelor, deși ca și candidat nu i se permitea. Apărând și în această postură, fiind deci și candidat, i s-a adus acuza că a influențat opțiunea alegătorilor, afirmându-se textual că *„s-a purtat ca șef de partid dirijând votările”*, constatându-se, cum afirmau preoții, că *„a ieșit la iveală o lipsă de scrupulozitate, lipsă de seriozitate și de simț de legalitate...”*, fapt ce a dus la nimicirea (anularea) alegerii deputaților preoțești, pe motivul că Dr. Ion Sârbu *„a luat poziție de luptă față de unii preoți, pe care în scrisoarea sa din dte 14 februarie a.c. adresată unui preot și alăturată la acte, îi declară că nu sunt dintre ai săi i-a ales dânsul mai nainte, fiind că mințise că sunt ai săi, acum însă îi cunoaște și trebuie să dea lupta; este dovedit apoi și prin țidula de votare alăturată la acte scrisă de dânsul. Că rezultatul colegiului*

20. *Ibidem*, XXVI, 47. 20 noiembrie/3 decembrie, 1911, p. 5.

21. *Ibidem*, XXVII, 8. 19 februarie/3 martie 1912, p. 1-3.

22. *Ibidem*, XXVII, 10, 4/17 martie, 1912, p. 17.

*protopopesesc din 17 februarie a. c. se poate atribui influenței administratorului protopopesesc și respective a luptei lui vădite de partid se demonstrează și prin atitudinea la verificare a celor aleși precum și a ținutei și ingerinței administratorului protoprezbiterial, lipsite de calmitatea recerută de poziția sa, la actul verificării. Este deci evident că alegerea n-a fost liberă și acum e lipsită de legalitate și ca atare nevalabilă”*²³.

Episcopul Dr. Miron Cristea semnează actul prin care se anulează (nimicește) alegerea membrilor din sinodul protopopesesc al Mehadiei, dovedind că ținea mult la legalitatea alegerilor și a principiilor care statuau astfel de realități. Documentul întocmit în cazul situației de la Mehadia poate fi apreciat și prin modul cum episcopul își argumenta atitudinea prin a nu face rabat neglijenței, delăsării și a bunului-plac. Apelează la prescripțiile legii când consemnează că „*După statutul organic în sinodul protoprezbiterial preoții constituie a treia parte, toate deliberările numai așa pot avea valoare dacă se aduce și cu concursul preoților fie afirmativ sau negativ. În cazul concret nu alegerea e dificilată ci a tuturor preoților aleși, căci întreg actul electoral e dificultat în urma gravaminelor aduse președintelui colegiului, care gravamine sunt fundate, cum se vede mai sus.*”²⁴

Conflictul creat între Ion Sârbu și cei 13 preoți a grevat deosebit de puternic și neplăcut asupra sa. A urmat alegerea ca protopop al Mehadiei. Începutul l-a făcut protopopul Caransebeșului, Andrei Ghidiu, care în calitate sa de comisar consistorial convoacă prin *Foaia Diecezană* din 23 iunie/6 iulie 1913, în baza deciziei Consistoriului diecezan nr. 3644 Pl., sinodul protoprezbiterial al Mehadiei, pentru alegerea protoprezbiterului (protopopului) Mehadiei, în ziua de joi, 27 iunie/10 iulie, ora 10. Alegerea având să se facă în biserica parohială din Mehadia, precedată de oficierea liturghiei și chemarea Duhului Sfânt, premisă pentru un spirit creștin și democratic. Cum Dr. Ioan Sârbu gira acest post și erau cunoscute relațiile lui și cu episcopul Dr. Miron Cristea, în mod firesc postul îi revenea lui, dar confruntarea s-a dat între el și protopopul Buziașului, Ioan Pepa (1862-1927), totul depinzând de opțiunea votanților prezenți.

Rezultatul a fost uluitor. Pepa a obținut 54 de voturi, iar pentru Sârbu au optat numai 11 sinodali.²⁵ Era și aceasta una din durerile lui care făceau pe mama sa să afirme, cu atâta mâhnire, că a fost „*cel mai nefericit dintre oameni*”.

Insuccesul lui la postul de protopop al Mehadiei a determinat pe mulți din cei

23. *Arhiva Protopopiatului Caransebeș*, 289-1912.

24. *Ibidem*.

25. *Foaia Diecezană*, XXVIII, 26, 30 iunie/13 iulie 1913, p. 7.

care s-au ocupat de biografia sa să facă afirmații, uneori gratuite, culpabilizând fie conducerea bisericească, fie preoții alegători sau chiar pe însuși preotul-istoric. Cei de demult ziceau *Amicus Plato sed magis amica veritas* (*Prieten îmi este Platon, dar mai prieten îmi este adevărul*) și în acest context este imperios necesar să privim lucrurile cu obiectivitate, *Sine ira et studio*.

În octombrie 1873 episcopul Ioan Popasu l-a numit protopop al Mehadiiei pe preotul Mihail Popovici (1837-1911), funcționând în post deci 37 de ani. A avut o activitate rodnică, remarcându-se ca un apropiat colaborator al generalului Traian Doda, fiind ales și deputat în Dieta de la Budapesta, dar în urma refuzului de a participa Doda la ședințele dietale, i se încredințează lui mandatul, ca apoi și el să-și însușească același comportament.²⁶ Este mai mult decât probabil că bătrânul protopop l-a apreciat pe I. Sârbu și s-a bucurat de prestigiul lui întrucât protopopul „conduce și o adunare a alegătorilor români la Sibiu în urma căreia declară că procesul Memorandului este îndreptat contra națiunii întregi”²⁷, acolo fiind prezent și doctorandul almăjean.

A existat însă în activitatea lui un neajuns. Avea locuința și parohia în Orșova, deci numai în unele zile de peste săptămână era prezent la biroul protopopiatului din Mehadia sau, atunci când situația o cerea, deplasându-se cu mijloacele timpului, căruța.

Preoții și sinodalii alegători au luat în calcul și ceea ce putea oferi Dr. Ion Sârbu pentru care aveau respectul cuvenit, dar situația lui fiind identică cu cea a antecesorului pentru că nici el nu locuia în Mehadia, ci la Rudăria, deci la o distanță apreciabilă de sediu - Mehadia - și cum administrația impune o prezență constantă, neajunsurile, solicitările, neîmplinirile, drumurile fără rost ar fi continuat, situație ce nu era în avantajul preoților și al parohiilor, opțiunea sinodalilor înclinând spre contracandidat.

Pe lângă acestea contracandidatul lui Ion Sârbu, protopopul Buziașului, Ioan Pepa, era și el din preajma Mehadiiei și, timp de trei ani înainte de a fi ajuns protopop la Buziaș, a suplinat parohia Mehadia, fiind deci cunoscut de preoții din protopopiat și exista garanția că activitatea lui la Mehadia va fi benefică. S-a bucurat de succesul ce l-a raportat, însă s-a petrecut un fapt ce-l putem deduce doar dintr-o scrisoare a sa adresată preoților din protopopiat, abia după cinci ani de zile, publicată sub titlul *Cătră onorații frați preoți și iubiții credincioși din tractul Mehadiiei*,²⁸ unde printre

26. I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 913-914.

27. Gheorghe Naghi, *Bănățenii și Memorandul*, Îndrumător bisericesc, Timișoara, 1982, p. 260.

28. *Foaia Diecezană*, XXXIII. 12, 18/31 martie 1918, p. 1-2.

altele scrie: „Am competat pe postul de protopresbiter și am fost fericit, că după ce s-au trecut peste greutățile formale obvenite în jurul constituirii sinodului protopresbiteral, să întrunesc încrederea sinodului protopresbiteral electoral și al Ven. Consistor diecezan, care pe baza votului sinodului protopresbiteral m-a denumit protoprezbiter. (...) Împrejurări decretebite însă au adus cu sine, ca actul electoral să se supună și cenzurării forului suprem administrativ din metropolia noastră, adică a Prea Venerabilului consistor metropolitan, ceea ce a trebuit să țină în suspens validitatea numirii mele de protopresbiter, până la pronunțarea Prea Ven. Consistor metropolitan.

Prea Veneratul Consistor metropolitan s-a pronunțat favorabil actului electoral și astfel numirea mea de protopresbiter a devenit definitiv validă (...) Este știut însă că în 4 Octombrie 1914 era declarat războiul mondial, care fiind în curgere pe când mi s-a publicat mie hotărârea Prea Ven. Consistor metropolitan dtto 20 August 1914 Nr. 114, tractul protopresbiteral era teritor de război.”²⁹. Și continuă, amintind că în acele condiții de război nu era momentul potrivit să se prezinte la Mehadia, cerând Consistoriului o păsuire (respiriu). Autoritatea episcopală a respins un asemenea trâng, punându-i în vedere să-și ocupe postul, dar el a continuat cu explicarea situației. Urmarea a fost că Episcopia a declarat din nou postul vacant și a recurs la măsuri administrative, dezmembrând teritoriul protopopiatului spre o mai ușoară administrare. La recursul înaintat Mitropoliei din Sibiu s-a menținut hotărârea dată. În aceste condiții, protopopul Ioan Pepa a renunțat la ideea de a veni la Mehadia, cerând însă scuze preoților care l-au votat, punându-și încrederea în el.

Deci, Ion Sârbu primește o nouă delegație de a conduce și pe mai departe ca administrator protopopiatul Mehadiiei, respectiv din 1913 până în 1918, în condiții de provizorat, fiind în fruntea unor preoți despre care știa că nu l-au dorit.

Între timp s-a petrecut un alt fapt semnificativ. Fiind administrator de protopopiat din 1911, episcopul Dr. Miron Cristea a găsit de cuviință ca, de Anul Nou 1917, să-i acorde lui Ion Sârbu, deodată și cu Sinesie Bistrean, un publicist redutabil și Pavel Șandru, distincția de a purta «brâu roșu».³⁰ I-a revenit această cinste după o activitate de 6 ani în administrarea protopopiatului Mehadiiei și având 52 de ani de viață. Este în toată această manifestare dovada unei excesive prudențe spre a nu se devaloriza semnele distinctive de cinstire.

Trecând la pensie protopopul Oraviței, Alexandru V. Popovici, s-a stabilit

29. *Ibidem*, XXXIII, 12, 18/31 martie 1918, p. 1.

30. *Foata Diecezană*, XXXII, 1, 1/14 ianuarie 1917, p. 3.

în ședința conzistorială din 8 ianuarie 1914 publicarea concursului pentru ocuparea acestui post. Comparativ cu postul similar de la Mehadia, cel de aici oferea mult mai multe avantaje, apoi orașul devenea tentant prin legăturile lui grație linii ferate ce făcea legătura cu Viena. În plus, față de funcția de protopop, se atribuia și postul de preot-paroh la Oravița Montană, asigurându-se casă parohială și alte beneficii. Anunțarea concursului s-a făcut sub semnătura episcopului Dr. Miron Cristea³¹, repetându-se prin același oficios din 16 februarie/1 martie 1914, se preciza că depunerea candidaturii se face până la 30 de zile de la primul anunț.

Prima cerere s-a depus în 19 februarie 1914 și ultima în 4 martie 1914, înscriindu-se 6 candidați. *Conspectul recurenților la postul de protoprezbiter în tractul Oraviței*, purtând numărul Episcopiei 3565/1914, nominalizează pe candidați, astfel: 1). Ioan Andreescu, paroh în Voivodinț; 2). Romulus Ancușa, paroh în Văliug; 3). Dr. Lazăr Iacob, profesor seminarial la Arad; 4). Cornel Ștefan, administrator parohial în Oravița-Montană; 5). Dr. Ion Sârbu, paroh în Rudăria și administrator protoprezbiterial în Mehadia; 6). Constantin Dimian, capelan în Petrovesela.³²

Între timp Episcopia a încredințat conducerea alegerilor protoprezbiterului Ioan Pepa, protopop în Buziaș, care convoca în oficiosul Eparhiei pe membrii sinodului protopresbiterial al Oraviței să se prezinte la alegeri în ziua de joi, 10/23 iulie 1914 în biserica parohiei Oravița Montană. Dar, din motive necunoscute, probabil începerea războiului și încorporarea unor preoți, alegerile au trenat mult mai mult decât se aștepta.

Problema intră în agenda Eparhiei abia în 11 martie 1918 când Consistoriul diecezan împuternicește pe același Ioan Pepa, comisar consistorial, să convoace din nou pe toți preoții și mirenii sinodului protoprezbiterial, pentru ziua de 23 august s.v. 1918, în biserica parohiei Oravița-Montană.³³

Au fost prezenți 58 de votanți, distribuindu-și preferințele astfel: Dr. Lazăr Iacob, 39 voturi, Cornel Ștefan și Romulus Ancușa, câte 9 voturi, Dr. Ioan Sârbu, 1 vot, iar I. Andreescu și C. Dimian, nici un vot. Consistoriul eparhial în ședința sa din 14/27 noiembrie 1918 a validat alegerile efectuate, numindu-l pe Dr. Lazăr Iacob drept protoprezbiter al Oraviței.³⁴ Au fost două înfrângeri greu de suportat pentru Ion Sârbu, însă el a mai crezut în izbânda lui pentru că în 1920 din nou se provoacă alegeri pentru postul de protoprezbiter al Mehadiiei, încercându-se intrarea în legalitate, concurând tot cei doi rivali, Dr. Ion Sârbu și Ioan Pepa, rezultatul este tot același

31. *Ibidem*, XXIX, 5, 2/15 februarie 1914, p. 6.

32. *Arhiva Episcopiei Caransebeșului*, III-53-632-1910.

33. *Foaia Diecezană*, XXXIII, 33, 5/18 august, 1918, p. 4

34. *Ibidem*, XXXIII, 45, 18 noiembrie/1 decembrie 1918, p. 4.

pentru că preferințele electoratului nu s-au modificat cu nimic, Ion Sârbu pierzând a treia oară posibilitatea de a fi numit protopop, opțiunile îndreptându-se spre Ioan Pepa care era, în opinia preoților, un mai bun și eficient conducător.

Desigur că un studiu care se bazează pe o analiză ce se dorește a fi corectă și imparțială nu are menirea de a culpabiliza, totuși ea trebuie să scoată în evidență carențele care au împiedicat ascensiunea lui potrivit culturii ce o deținea. Dintre toți cei care s-au aplecat asupra vieții și operei lui, singurul care a reușit să descifreze ceva din enigmele legate de așa-zisa nefericire a lui, a fost Dr. Marcu Bănescu care în studiul ce i l-a dedicat și la care am făcut referiri, aduce câteva explicații plauzibile: *„Desigur, în bună parte insuccesele sale le explică împrejurările, condițiile socio-istorice, dar în toate «căderile» temperamentul său, felul său de a fi, de a acționa și reacționa, este prezent. Ion Sârbu a avut prieteni, admiratori, colaboratori. El însă n-a cultivat, cu destulă grijă, prietenii, relații sociale. Nu se poate spune că nu iubea «omul», dar, paradoxal, se ferea de oameni. Puținii privilegiați care s-au apropiat de «chipul lui cel ascuns», care au putut prinde ceva din parcimonioasele lui destăinuiri, ni-l prezintă, cum am mai spus, contradictoriu, unii: ca pe un om de o emotivitate aproape patologică, alții: auster, distant, indiferent la «măruntele patimi omenești». Este greu a stabili dacă «distanța» pe care au simțit-o cei ce au ajuns în preajma lui se datora răcelii, incapacității lui de a se apropia de oameni, sau... timidității. Se spune că avea manifestări de surprinzătoare agresivitate. Poate o agresivitate... a timizilor. Disprețuitor față de semenii? Omul care se emoționează până la lacrimi, omul care ar da totul pentru mulțumirea altora, omul care trăiește și moare în sărăcie, nu poate primi astfel de atribut.*

Totuși îi lipsea ceva, neajuns care explică, în parte, insuccesele sale. Poate acel «farmec», despre care se spune că este înăscut, atât de necesar în relațiile sociale. Se pare că natura a fost, față de el, mai zgârcită cu acest dar.

*Solitarismului el nu i-a adus elogii, dar consecvent opțiunii din 1908, înfrânge cu obstinație tentațiile de evadare și rămâne fidel întâiului legământ - la Rudăria”.*³⁵

Observațiile sunt într-un totuș pertinent, dar ele se referă doar la temperamentul lui, la zestrea lui genetică, dar și aici intervine o corectură, pentru că I. Sârbu n-a fost chiar așa de timid și conformist cum este el prezentat, punându-se toate insuccesele lui pe această stare. În 1912 când s-au făcut alegerile pentru sinodul protopopesesc, ceea ce i se imputa atunci din partea celor 13 preoți care au semnat protestul

³⁵ Marcu Bănescu, *op. cit.*, p. 124.

era că s-a dedat la imixtiuni, i se reproșă și aceea că „nu numai că nu s-a abținut de la orice ingerință în cestiunea verificărilor, ci din contră a lăsat să fie însuși ales în comisiunea verificatoare, a tras și împins pe unii și alții ca să voteze pentru lista prezentată de preotul Traian Calțun în care era propus dânsul ca membru în comisiunea verificatoare...” și „în ședința sinodului s-a purtat ca șef de partid dirigând votările”, amintindu-se în actul incriminator că „este dovedit că alegerea deputaților ordinari s-a făcut sub influența administratorului protoprezbiteral, care a luat poziție de luptă față de unii preoți, pe care în scrisoarea sa ddto 14 februarie a.c. adresată unui preot și alăturată la acte, îi declară că nu sunt dintre ai săi i-a ales dânsul mai nainte, fiind că mințise că sunt ai săi, acum însă îi cunoaște și trebuie să le dea lupta; este dovedit apoi și prin țedulele de votare alăturată la acte scrisă de dânsul”³⁶. Deci dovezile sunt de partea observației că știa să-și urmărească scopul propus.

Apoi, în anumite discuții legate de sesia parohială din Mehadia ce o disputa cu preotul Iosif C. Buracu, în scrisoarea ce a expediat-o Episcopului în 16 ianuarie 1915, nu s-a comportat cu menajamente, căci se exprimă tranșant: „*Va să zică în anul trecut am avut un venit pozitiv de 300 cor. Și din acesta plătesc dare 100 cor. și ceva, - am plătit până acum și pentru pământul folosit de părintele Dure.*

Acum dacă aș trebui să dau părintelui Goanță, substitutului, și 16 jugăre de pământ sesional, întreb cu ce mi se mai răsplătește mie munca în oficiul protopopesco? Ce mai rămâne? Nimic. Și călătoriile la Mehadia încă îmi sunt de pomană.

Poate se intenționează o presiune ca să-mi dau demisia. Dar, aceasta mi se poate cere și direct. S-a putut vedea că m-am durificat grozav, și din multe prilejuri când trebuia să-mi dau demisia n-am prins nici unul, ... căci am crezut că trebuie «să rabd până la sfârșit».

L-am ajuns oare?... ”³⁷. La lecturarea scrisorii episcopul consemnează pe verso „Are și el dreptate. M(iron).”

Absorbit de administrație Ion Sârbu n-a mai avut posibilitatea să cerceteze, fiind departe de biblioteci, arhive și circuitul de idei. Ca încheiere la toate cele ce le-am prezentat, spre a trage o concluzie cât de cât plauzibilă, vom porni de la constatarea că uneori viața ne pune în față mai multe alternative, dar conform dictonului *in dubiis libertas*, fiecare este liber de a-și alege opțiunile. Opțiunile lui Ion Sârbu n-au fost dintre cele mai fericite, având în vedere că dacă ar fi

36. Arhiva Protopopiatului Caransebeș, 289-1912.

37. Arhiva Episcopiei Caransebeșului, III-284-1914.

stăruit pe linia cercetării și a învățământului universitar teologic, căci i s-a propus să se încadreze la Institutul teologic din Caransebeș unde să predea istoria, ar fi avut posibilitate să îmbine știința istorică cu teologia, altul era azi locul lui în ierarhia valorilor și alta era și zestrea noastră.

L'HISTORIEN-PRÊTRE DR. ION SÂRBU (1865-1922) DANS L'IMPOSSIBILITÉ D'OBTENIR LA FONCTION PROTOPRESBITÉRIENNE Résumé

L'étude évoque les efforts du prêtre Dr. Ion Sârbu, d'obtenir la prestigieuse fonction d'archevêque (protopresbiter) de Mehadia.

Cette fonction supposait des études proprement – dites théologiques, que Ion Sârbu (ayant un doctorat en philosophie à Vienne, à 30 ans déjà) ne les détenait pas. Ce fait a déterminé la nécessité de s'inscrire à l'Institut Théologique Orthodoxe de Caransebeș, finalisant ses études à Arad. Après son titularisation en prêtre à Rudăria, suivit sa nomination en administrateur archevêque à Mehadia, y effectuant des nombreuses visites canoniques aux paroisses de Pătaș, Petnic, Lăpușnicel, Pârvova, Prigor, se jouant d'un accueil enthousiaste de la part des habitants.

En 1913 a candidaté pour la dignité de membre dans le synode, puis aux élections pour la fonction d'archevêque de Mehadia, perdues en faveur de son contrecandidat, l'archevêque de Buziaș, Ioan Popa. Entre 1913-1918 il fonctionne comme administrateur du protopopiat de Mehadia. En 1917 il reçut comme distinction de la part du chef de l'église banatienne, Dr. Miron Cristea, le droit de porter „la Ceinture Rouge”, en preuve de la haute appréciation dont celui-ci le réjouit. Des élections pour cette fonction y furent organisées plusieurs fois. Dr. Ion Sârbu y participant chaque fois, sans être élu. Ces candidatures et les échecs soufferts se sont reflétés dans son activité scientifique qui s'interrompa presque, l'apparition du deuxième volume de „L'histoire de Michel le Brave” n'étant pas suivie par aucune œuvre relevante du point de vue scientifique.

TIMIȘOARA INTERBELICĂ. O NOUĂ IMAGINE A PROCESULUI DE INDUSTRIALIZARE

CAMIL PETRESCU

Procesul de industrializare a Timișoarei a continuat și după Marea Unire. Apreciem chiar că este vorba despre un ritm mai rapid de dezvoltare. Crește numărul întreprinderilor, se îmbunătățește dotarea tehnică a acestora, se diversifică producția.¹ Investițiile au fost organizate în special spre următoarele ramuri industriale: textilă, alimentară, chimică, materiale de construcții². Întreprinderile mari s-au aflat sub controlul capitalului străin; în industria metalurgică, din 12 întreprinderi, 2 erau cu capital românesc, 6 româno-german, 2 româno-evreu, 1 româno-maghiar, 1 româno-slovac; în industria alimentară din 18 întreprinderi doar 6 erau cu capital românesc, 9 româno-german, 1 româno-american, 2 româno-evreu etc; în industria textilă din 28 întreprinderi, 6 erau cu capital românesc, 8 româno-german, 6 româno-evreu, 8 româno-austriac, canadian etc; în industria pielăriei din 9 întreprinderi, 3 erau cu capital românesc, 4 româno-german, 2 româno-evreiesc etc; în industria chimică-farmaceutică, din 16 întreprinderi, 3 erau cu capital românesc, 6 româno-german, 6 româno-evreiesc etc.³ Întreprinderile mari au fost organizate sub forma societăților pe acțiuni (societăți anonime). Au continuat să existe și au jucat un rol important în viața industrială a Timișoarei întreprinderile mici.

Pe parcursul perioadei interbelice descoperim mai multe etape de evoluție a industriei. Imediat după Marea Unire, industria timișoreană, afectată de război, trece printr-o etapă dificilă. Iată cum caracterizează președintele Camerei de Comerț și Industrie Timișoara în Darea de seamă pe 1919, acest an: „*anul care a trecut se poate divide în trei epoci: aceia urmată după revoluție, epoca ocupațiunei sârbo-franceze și epoca ce a urmat după intrarea trupelor române*”.⁴ Apoi continuă:

¹ I. Munteanu, R. Munteanu – *Timișoara. Monografie*, Timișoara, 1998, p. 146.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 147.

⁴ Arhivele Naționale Timiș, Fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, Secretariat, dos. 1/1920. f. 1-3.

„camera s-a preocupat de a asigura atelierele și prăvăliile, de procurarea de materii prime”⁵. Mai precizează că s-au suferit pierderi materiale (bani și bunuri), s-au depus eforturi în lupta contra speculei și pentru recalcularea prețurilor⁶. O mare problemă a acestei perioade a fost lipsa de materii prime, ceea ce duce la scăderea producției și chiar la închiderea unor întreprinderi. De asemenea, întreprinderile se confruntau cu creșterea prețurilor atât la materii prime și materiale, cât și la transport și nu în ultimul rând concurența neloială.

Camera de Comerț și Industrie Timișoara s-a preocupat de rezolvarea acestor probleme. Astfel, pentru ca întreprinderile să-și poată desfășura activitatea în bune condiții, eliberează la cerere certificate prin care specifică faptul că producătorii sunt dependenți de anumite materii prime ce trebuiesc procurate din import. Certificatele sunt prezentate Ministerului Industriei, acesta urmând a aproba importurile. Pentru Societatea pe acțiuni *Industria Lânei*, „cea mai mare fabrică de postav din întreaga Românie, din lipsa de lână se află astăzi în fața perspectivei de a înceta lucru”, Camera recomandă sprijinirea în cererea cu privire la procurarea de lână necesară la fabricarea de fire, pânzeturi, stofe⁷. Pentru aceeași întreprindere se precizează că are nevoie de 4000 kg vopsea din import⁸. Pentru Fabrica de ghetete *Turul* se eliberează un certificat prin care se garantează că întreprinderea ce are un personal „de 700 de lucrători și funcționari” va întrebuința cantitatea de piele solicitată⁹.

Camera eliberează certificat și pentru Fabrica *Kandia* în vederea obținerii de zahăr.¹⁰ Cu toate că trece printr-o perioadă dificilă, respectiv lipsa zahărului, principala materie primă, această întreprindere caută să se dezvolte și să se doteze la standarde europene, pentru a putea face față concurenței. *Kandia* adresează Ministerului o cerere prin care solicită scutire de la taxe vamale la importul de utilaje, printre care: 2 aparate de evaporare, un cazan cu aburi, un generator cilindric de 120 kW, părți electrice pentru montarea a două ascensoare pentru greutate, trei mașini de uscat, două căldări pentru amestecat, șase vase pe osie răsturnabile, un dinam de luminat,

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, dos. 12/1919, f. 44.

⁸ *Ibidem*, f. 64.

⁹ *Ibidem*, f. 56.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 12/1920, f. 10.

trei pompe centrifuge, precum și multe altele, printre care și piese de schimb¹¹.

După etapa imediat următoare Unirii, industria timișoreană cunoaște un oarecare avânt, o oarecare dezvoltare, însă nu la nivelul pe care-l doreau industriașii și care ar fi fost firesc. Raportul pe anul 1926 al Camerei de Comerț și Industrie consemnează: „*unul dintre cele mai triste capitole ale istoriei economice a țării*”, „*lipsește numerarul, valuta națională este în cădere*”, iar „*marile fluctuații ale valutei naționale pot avea drept rezultat falimentul întreprinderilor*”¹². Pentru acest an „*Camera nu poate vorbi de înființări mai însemnate de noi industrii*”, „*în industria mică lucrătorii sunt concediați și de multe ori întreprinderile și-au încetat funcționare*”¹³.

O a treia etapă este cea a crizei economice. Toate rapoartele din această perioadă consemnează problemele prin care trec întreprinderile, scăderea producției, reducerea vânzărilor. Privitor la anul 1931: Fabricile Unite de Ulei și Săpun precizează că „*cifra afacerilor a scăzut*”, de asemenea a scăzut și producția¹⁴. Fabrica de ciorapi Timișoara, Standard Prima, precizează: „*criză economică, producția nu poate fi absorbită, scăderea producției, vânzări mici*”¹⁵. Raportul Fabricii de conserve Kalla – „*s-a micșorat consumul și s-a redus producția*”¹⁶. Raportul Topitoriei de fontă și Fabrica de mașini S.A. Frații Friedrich: „*întreprinderea noastră se ocupă cu fabricarea și renovarea mașinilor de treerat, pe care le vindem sau le renovăm țăranilor; problemele țăranilor ne-au afectat, fabrica mai lucrează cu 2 lucrători*”¹⁷. Raportul Fabricii de pălării: în producția de cloșuri de lână desfacerea în anul 1931 a scăzut față de anul precedent cu 50%, an în care producția oricum a fost mică; cloșurile de păr nu pot fi vândute în țară¹⁸. Producția s-a mărit însă la pălăriile de lână¹⁹. Explicația acestei relative înviorări în domeniul pălăriilor ar fi avântul

¹¹ *Ibidem*, dos.3/1919, f. 16-17.

¹² *Ibidem*, dos.1/1926, f. 1.

¹³ *Ibidem*, f. 2.

¹⁴ *Ibidem*, dos. 16/1932, f. 23.

¹⁵ *Ibidem*, f. 36.

¹⁶ *Ibidem*, f. 40.

¹⁷ *Ibidem*, f. 48.

¹⁸ *Ibidem*, f. 28.

¹⁹ *Ibidem*.

pe care l-a luat moda individuală, în special în sectorul pălăriilor de damă²⁰. Per ansamblu însă fabrica nu a depășit criza.

Începând cu anul 1933 se constată o ușoară îmbunătățire a situației în domeniul industrial. În acest an, Fabrica de pălării cunoaște o „oarecare dezvoltare” a producției²¹. Fabrica *Kandia* apreciază o „foarte importantă schimbare în privința prețului zahărului”, acesta scade de la 37 lei/kg, la 20 lei/kg ceea ce duce la creșterea „consumației”²². Întreprinderea *Fil-Art*, „mersul afacerilor a fost mai bun”²³. Fabrica *Tanara* producător în industria chimică precizează printr-un raport că „întreprinderea noastră produce fabricate speciale pentru industria pielăriei; fiindcă în anul trecut mersul industriei pielăriei a fost destul de favorabil, am putut realiza și noi un consum destul de mulțumitor”²⁴. Și în anul 1934 unele întreprinderi cunosc o perioadă de înflorire. Raportul Fabricii de ciorapi *Florida* – „semestrul I al anului 1934 a fost în general satisfăcător”²⁵. Pentru *Kandia* începutul anului 1934 a fost mai bun, se va agrava însă situația în trimestrele II și III, când producția a fost mai mică decât în 1933²⁶. Fabrica de Ghete *Star Shoe* amintește în raport că „în primăvară și vara au fost afaceri normale, situația s-a agravat din septembrie, iar în prezent (luna decembrie) nu avem de lucru”²⁷.

Au existat și întreprinderi care nu cunosc vreun progres în acest an. Este cazul întreprinderii Ed. Procháska fii S.A. în industria morăritului, pentru care anul 1933 a fost la fel de greu ca și anii precedenți, lipsește piața de desfacere²⁸. Fabrica de zahăr din Banat S.A. precizează că anul 1933 „a început cu speranțe de progres, însă n-a atins nici pe departe vreo dezvoltare mai însemnată”²⁹. Fabrica de Panglici Carol Nagy: „mersul afacerilor anului trecut a fost (ca în

²⁰ *Ibidem*, f. 24.

²¹ *Ibidem*, dos. 2/1933, f. 4.

²² *Ibidem*, f. 39.

²³ *Ibidem*, f. 41.

²⁴ *Ibidem*, f. 47.

²⁵ *Ibidem*, f. 122.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, f. 204.

²⁸ *Ibidem*, f. 37.

²⁹ *Ibidem*, f. 37.

1932) slab”³⁰. Nici în 1934, nu toate întreprinderile au reușit să se redreseze; Prima Fabrică Română de Umbrele S.A. consemnează în raport că „mersul afacerilor este cu mult mai rău în comparație cu anul trecut”³¹. Dificultăți regăsim și în industria tipografică în condițiile în care *Helicon*, Societate Bănățeană pentru Tipografie, are un an nefavorabil³².

Pe lângă criza economică, mai sunt și alte cauze, care determină probleme întreprinderilor cum ar fi: impozitul pe cifra de afaceri, taxele de transport, taxele de timbru, dobânzile etc.

Anii următori 1935-1938 marchează o perioadă de revenire a industriei timișorene. Majoritatea întreprinderilor își măresc producțiile și vânzările. În sprijinul acestei idei vom prezenta câteva cifre privind producțiile unor întreprinderi pe diferite articole, comparația este făcută între semestrul I al anului 1935 și semestrul I al anului 1936:

Întreprindere (produs)	Unitate de măsură	sem. I 1935	sem. I 1936
Kandia (ciocolată + surogate)	t	8,5	12
Kandia (ciocolată desert)	t	160	225
F-ca de zahăr (zahăr +candel)	t	37	598
Fabrica de bere	hl	23500	26000
Prima fabrică de spirt și ind. chimică	t	449	449
Filt (încălțăminte)	pereche	20500	28000
Turul (încălțăminte)	pereche	140000	165000
Fabrica de lanțuri (sârmă)	t	79	151
Fabrica de lanțuri (obiecte de fontă și fier)	t	200	223
Uzinele Dura (baterii, tuburi izolante)	t	127	172
Industria Lânei (fire de lână)	t	170	199
F-ca de pălării(clopote de păslă)	t	29	29
F-ca de panglici	t	3,5	4,5 ³³

Putem observa așadar că, spre sfârșitul perioadei interbelice, industria cunoaște o revigorare.

Darea de seamă a Camerei de Comerț și Industrie asupra vieții economice

³⁰ *Ibidem*, f. 80.

³¹ *Ibidem*, f.114.

³² *Ibidem*, f. 209.

³³ *Ibidem*, f.10-15.

din Timișoara pe anul 1939 consemnează faptul că în anumite sectoare economice se constată o tendință favorabilă este cazul Întreprinderii *Kandia* (producția de ciocolată și bomboane)³⁴, tot în industria alimentară, conservele de carne, salamul de iarnă și berea³⁵. O producție ridicată în industria chimică³⁶, în industria electrotehnică, lămpi și candelabre, lămpi de buzunar, baterii³⁷. În domeniul țesăturilor și împletiturilor de sârmă producția crește cu circa 20-40%³⁸.

Se găsesc însă și întreprinderi care-și reduc producția. Anumite domenii fiind afectate: ața de bumbac, țesăturile de bumbac, fire de bumbac, producția este mai mică cu 50% față de anul 1938³⁹, producția firelor de lână cu 80% mai mică, iar la pălării între 50-90% față de anul precedent⁴⁰.

În rapoartele periodice către Camera de Comerț și Industrie Timișoara întreprinderile timișorene prezintă situația prin care trec, făcând uneori o analiză a acesteia. Fabrica de panglici și broderii raportează că „*situația este normală*”, iar vânzările sunt comparabile cu cele din anii precedenți⁴¹. Întreprinderea *Firul Românesc*, fabrică textilă anunță că în prima parte a anului 1939 au apărut și momente de înviorare a producției și a vânzării, înrăutățirea lucrurilor se produce după luna septembrie când lipsește materia primă⁴². O situație similară constată și Fabrica Textilă Timișoreană S.A. După luna septembrie nu mai are materie primă. Necesarul de bumbac pe lună lucrându-se 8 ore pe zi este de 1462 kg, iar în stoc se află 720 kg⁴³. Probleme asemănătoare apar și în alte ramuri industriale: industria alimentară, chimică, electrotehnică etc.

La întreprinderi cum ar fi *Kandia*, *Dura S.A.*, *Galvani*, *Fabrica de articole electrotehnice*, *Fabrica Unită de lacuri și vopsele* apar probleme cu stocurile,

³⁴ *Ibidem*, dos. 2/1939, f. 4.

³⁵ *Ibidem*, f. 5.

³⁶ *Ibidem*, f. 8.

³⁷ *Ibidem*, f. 10.

³⁸ *Ibidem*, f. 11.

³⁹ *Ibidem*, f. 18.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 19.

⁴¹ *Ibidem*, f. 196.

⁴² *Ibidem*, f. 207.

⁴³ *Ibidem*, f. 249.

mai ales după luna septembrie a anului 1939⁴⁴. Această situație este consecința declanșării celui de al doilea război mondial.

Din Rapoartele trimise de întreprinderile timișorene către Camera de Comerț și Industrie se poate trage concluzia că prima parte a anului este caracterizată de o situație calmă, fără afaceri deosebite, spre exemplificare rapoartele *Fabricii de încălțăminte Filt S.A.*⁴⁵, *Centrala Lânei*⁴⁶, sau în cazul altor întreprinderi, *Amann*, societate comercială de textile⁴⁷, *Kawe*, fabrică de țesături⁴⁸, unde producția stagnează și vânzările sunt mici.

În anul 1940 situația întreprinderilor din Timișoara este din ce în ce mai grea. Pe lângă problemele legate de obținerea materiilor prime, apar și probleme legate de desfacerea producției. Obținerea materiilor prime este îngreunată de faptul că s-au produs schimbări în situația internațională și relațiile cu alte state sunt tensionate. De asemenea, se constată faptul că necesarul de materii prime pentru un program normal de 8 ore pe zi nu mai poate fi realizat. De exemplu la întreprinderea *Kandia* necesarul de zahăr tos pentru un program de 8 ore pe zi și 300 zile lucrătoare este de 600.000 kg, iar în stoc se aflau, la 31 decembrie 1940, 25.000 kg⁴⁹; la întreprinderea *Chemotex*, fabrică chimică necesarul de uleiuri vegetale este de 10.000 kg, iar în stoc se află 1.036 kg⁵⁰. O situație asemănătoare regăsim la Fabricile Unite de Ulei și Săpun S.A., necesarul de materii caustice este de 155 t, în stoc găsindu-se 12 t⁵¹.

Este evident că lipsa materiilor prime duce la scăderea producției, a vânzărilor și așa greu de realizat și, în mod automat, la scăderea veniturilor și disponibilizări sau închideri de întreprinderi, fapt cu consecințe sociale.

Din păcate însă, agravarea situației internaționale și izbucnirea celui de-al doilea război mondial a determinat apariția a numeroase probleme: creșterea prețurilor la materii prime, lipsa acestora, dispariția unor piețe de desfacere, fapt ce a determinat începutul unei noi perioade negre a industriei timișorene.

⁴⁴ *Ibidem*, dos.17/1939, f. 3-105.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 111-112.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 132-134.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 161-190.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 252-275.

⁴⁹ *Idem*, dos. 4/1940, f. 23.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 58.

⁵¹ *Ibidem*, f. 77.

O analiză completă a acestei probleme se poate face urmărind și alți parametrii ai vieții economice și chiar prin corelarea cu date din alte sectoare, transporturi, comerț, finanțe, care pot influența dezvoltarea industriei.

TIMIȘOARA IN BETWEEN WARS A NEW AGE OF THE INDUSTRIALIZATION PROCESS Summary

The industrialization process in Timișoara continued after the Great Union as well. One might speak about a more accelerated development: more enterprises, better equipment, a greater diversity of products. Investments have been oriented especially towards the following industrial branches: textile industry, food industry, chemical industry and building materials industry.

In between wars there were several stages in the industrial development. Right after the Great Union, Timișoara's industry goes through a difficult time because affected by the war. Here is the description of the year 1919 made by the president of the Chamber of Commerce and of Industry of Timișoara in his Official Report: „the last year can be divided in three periods of time: the one immediately following the revolution, the one of the Serbs-French occupation and the one following the Romanian troops taking over.” Then continues: „The Chamber's preoccupation was to support workshops and stores, to acquire raw materials.”

Right after the Union, Timișoara's industry starts growing but it was still under the expectations of the industrialists. The Official Report of the Chamber of Commerce and of Industry for the year 1926 records: “one of the saddest moments in the economic history of the country”, “a shortage of cash, a crash of the national currency can bankrupt the enterprises.” For the year 1926, “The Chamber did not record any important registrations of new industries”, “in small-scale industry, workers are being fired and enterprises have often closed down.”

The third period is that of the economic crisis. All the reports from this period record the problems of the enterprises: a cut of the production and the reduction of sales.

Besides the economic crisis, enterprises face other problems such as: incomtaxes, transport duties, stamp duties, interests etc.

The following years, between 1935-1938 there was a rehabilitation of the industry in Timișoara. Most of the enterprises increase their production and sales.

The Official Report of the Chamber of Commerce and Industry on the economic life in Timișoara in 1939 registers a favourable direction in some of the economic branches.

In their regular reports for the Chamber of Commerce and of Industry the enterprises from Timișoara present and sometimes analyse their situation.

In 1940 their situation worsens. Beside the difficulties in acquiring raw materials, there are also problems connected to selling. Changes in the international situation and tense relationships between countries made the raw materials even more difficult to acquire. It is also noticed that there is not enough raw material for a working program of 8 hours a day.

Obviously the lack of raw materials leads to a cut of the production and of the sales, and consequently to a reduction of income, to lay offs and enterprise closings, with social consequences.

Unfortunately, the worsening of the international situation and the breaking out of World War II caused several problems: a rise of raw material prices, the lack of raw material, the reduction of selling markets, things that led to a new dark period of the industry in Timișoara.

A complete analysis of this problem can be made by taking into account other aspects of the economic life and by comparing them with data from other branches: transports, commerce, finances that can influence the development of industry.

UN RAPORT- DOCUMENT DE EMIL BOTIȘ PENTRU „BIROUL PĂCII”

CARMEN ALBERT

Institutul Social Banat-Crișana, binecunoscut for științific al Banatului interbelic, și-a dovedit maturitatea traversând o nouă etapă în existența sa, una specială, legată de data aceasta de contextul geopolitic internațional, când membrii săi au fost solicitați să participe cu documentații la susținerea punctului de vedere românesc la viitoarea conferință de pace. Astfel chestiunile cele mai stringente ale Banatului s-au individualizat în lucrări documentare grupate tematic în funcție de indicațiile lui Silviu Dragomir și ale lui Aurel Cosma jr., două din personalitățile implicate. Aceste lucrări, destinate în final Biroului Păcii¹ pentru centralizare, urmau să fie redactate de membrii activi ai Institutului Social Banat-Crișana și de susținători ai acestuia, specialiști în diferite domenii. Astfel lista temelor, pe domenii ce trebuiau analizate și a autorilor, publicată în 1946, se prezenta în felul următor:

1. Probleme sanitare:

- Stările sanitare din Timișoara înainte și după unire; L. Munteanu.
- Monografia sanitară a județului Timiș-Torontal; I. Pleșa.
- Realizări pe tărâm sanitar în jud. Caraș, Severin, Timiș-Torontal; E. Pocreanu, N. Buteanu.

2. Probleme culturale:

- Două concepții de politică școlară; S. Evuțianu.
- Progresele culturale ale Românilor și minorităților naționale din jud. Timiș-Torontal; Tr. Topliceanu.

¹ Biroul Păcii a fost înființat la 16 iunie 1942 din ordinul lui M. Antonescu. Vezi: I. Ardeleanu, *„Biroul Păcii”: Proiecte privind soluționarea problemei frontierelor României și realizarea unor bune relații în Balcani (1942-1943)*, în *Europa XXI*, I-II/1992-1993, p. 128 și urm.; I. Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, 1999, p. 414-417.

- Muzeul regional al Banatului cu cele trei secții principale; A. Ciupe, M. Moga, D. Linția.

- Realizările pe teren bisericesc; M. Șora.
- Realizările din Eparhia Caransebeșului; Gh. Cotoșman.
- Mișcările culturale în sud-estul european; C. Grofșorean

3. Probleme administrative:

- Realizările românești în Timișoara; Tr. Birăescu
 - Monografia Intreprinderilor Electro-mecanice municipale din Timișoara; V.Deheleanu, S.Indrieșu.

- Realizări românești în județul Caraș; I.Ruzmir
- Realizări românești în Lugoj și jud. Severin; A.E.Peteanu.

4. Probleme economice:

- Realizări în economia rurală a Banatului; I.Luca-Ciomac
- Realizări în domeniul drumurilor; I.Oltenschi.
- Realizări în sectorul forestier; I.Caraminu.
- Instituțiunile hipice în Banat; I.Stratul.
- Creșterea animalelor în Banat; T.Cristea.

5. Probleme social-politice:

- Sârbii din Banatul românesc; S.Dragomir.
- Istoricul colonizărilor germane; C.Grofșorean.
- Situația politică și culturală a minorităților naționale la finele anului 1930.C.Grofșorean.
- Problema germană; C.Grofșorean.
- Problema maghiară C.Grofșorean

6. Evoluția caselor de locuit în jud. Timiș-Torontal. Tabel întocmit de Institutul Central Statistic.

7. Pe baza lucrărilor documentare s-au întocmit:
 Sinteza istorică și social-politică; C.Grofșorean
 Sinteza problemelor culturale; Tr.Topliceanu.²

Lucrările sunt inegale ca dimensiuni, compoziție și formă, reclamând tratarea diferențiată atât a celor editate cât și a celor inedite. Interesul s-a centrat pe cele trei mari domenii: economic, social-cultural, politic-administrativ,

² C.Grofșorean, *Banatul de altădată și din totdeauna. Sinteza problemelor istorice și social-politice*, Timișoara, 1946, p. (6)-(8).

valorificând din plin resursele documentare aflate în perimetrul institutelor de profil la care cercetătorii au recurs deseori și pe care le-au integrat concepției și metodei I.S.B.C. Referenții, specialiști consacrați, au analizat științific temele fixate, reușind cea mai mare parte dintre ei, o descriere și o generalizare a datelor pozitive, selectând din imensul material documentar, acele informații ce se pretau scopului declarat, demonstrarea superiorității administrației românești în perioada 1919-1943. Atenția ne-a fost reținută de sectorul administrativ din planul de lucru, și în special de un memoriu anume păstrat în arhivă, nepublicat, asupra căruia ne vom concentra atenția în cele ce urmează³.

Proiectul prevedea, la acest capitol, administrativ, realizarea unor rapoarte pe fiecare din cele trei județe bănățene cu o privire specială asupra orașelor și un raport separat pentru Timișoara. Documentele păstrate din cele patru, enumerate în lista din 1946, două - cel cu privire la Timișoara și la Întreprinderile electromecanice de acolo - au fost publicate⁴, al treilea, referitor la județul Caraș s-a pierdut și ultimul, destinat situației din județul Severin, se află în manuscris⁵. Surprinde lipsa din lista publicată în 1946 și expusă mai sus, a referatului asupra județului Timiș-Torontal. Nu poate fi decât o scăpare. Ce rost ar fi avut să se facă un raport doar pentru Caraș și Severin când cerința expres formulată a fost de a înfățișa situația la nivelul întregului Banat? Existența acestui raport este certificată de un set documentar aflat la Muzeul Banatului din Timișoara, set care explică, chiar dacă numai parțial, felul în care s-au adunat datele și dovedește implicarea masivă a Institutului Social Banat-Crișana și în această direcție, administrativă încercând să concentreze și eforturile oficiale mai ales pentru obținerea datelor.

E. Botiș, unul din cei mai activi membrii ai Institutului a cărui sarcină era întocmirea raportului privind „*Realizările administrației românești în Banat/ Județele Timiș-Torontal, Severin și Caraș/dela Unire și până la 1 Aprilie 1943*”,

³ Participarea Institutului Social Banat-Crișana la Conferința de Pace este tratată pe larg în studiul semnat de Carmen Albert, *Contribuția I.S.B.C. la „Programul pentru pregătirea materialului documentar de informare și propagandă în vederea conferinței de pace”*, în *Banatica*, 15, 2000, p. 181-211.

⁴ Tr. Birăescu, *Timișoara de ieri și de azi*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana* (în continuare *RISBC*), XI (1943), ianuarie-februarie și V. Deheleanu, S. Indrieșiu, *Monografia Întreprinderilor Electromecanice Municipale*, Timișoara, 1944.

⁵ Arhiva Muzeului Banatului Montan (în continuare A.M.B.M.), Fond Cornel Groșorean, inv. 1973/29; A. Peteanu, *Realizări în orașul Lugoj și județul Severin de la 1919-1940*.

procedează la o veritabilă microanchetă, lansând un chestionar Inspectoratului general administrativ Timișoara, în vederea obținerii bazei de date pentru redactarea raportului. El și-a construit astfel propriul său instrument de investigare cu o arie de acțiune limitată la obiectul studiului său și la momentul respectiv. La 26 iunie 1943 Emil Botiș, se adresa preturilor pentru a comunica câteva modificări intervenite în colectarea informației⁶. Pentru a veni în sprijinul raportorilor Institutul a conceput un chestionar special care fusese deja trimis preturilor încă din luna aprilie. În felul acesta se valorifica experiența sociologică, îndemânarea de a lucra cu documente specifice așa cum sunt chestionarele, dobândită în cursul atâtor campanii monografice⁷, dar și priceperea de a organiza și de a prelucra statistic informația obținută. Au fost chiar două tipuri de chestionare. Adresa lui E. Botiș avea rostul tocmai de a le „unifica”. El atrage atenția că primul chestionar rămânea valabil dar la sfârșitul său, înainte de rubrica „observații” se va insera pagina șapte de la al doilea. Din păcate acum dispunem doar de primul chestionar și nu este de mirare că dispunem de unul necompletat căci documentul acesta intra între cele secrete. Era vreme de război. Chestionarul este unitematic și poartă titlul *„Realizările administrative din Banat (județele Timiș_Torontal, Caraș și Severin) de la Unire până la 1 Aprilie 1943 ale municipiilor, orașelor reședințe (și) nereședințe și stațiunilor balneo-climaterice”*⁸. Era structurat pe patru mari capitole: A: Lucrări Publice. La rândul său acesta era împărțit pe subcapitole: 1. Clădiri ale cultului, 2. Clădiri școlare. Spre exemplificare vom enumera datele cerute la ultimul dintre ele: grădinițe de stat, confesionale, române, germane, maghiare, sârbe și de alte naționalități, școli primare, secundare, superioare, alte realizări școlare, cămine pentru elevi, pentru ucenici, palate culturale, cămine culturale, teatre, muzee, biblioteci școlare și de alt tip, alte realizări. La toate acestea se cerea să se specifice ce clădiri dețineau, ce reparații s-au făcut la ele, mobilierul și toate investițiile în intervalul precizat pe ani și pe sume. Urmau alte subcapitole: 3. Clădiri sanitare și de ocrotire, 4. Lucrări urbanistice, 5. Lucrări edilitare, 6. Edificii

⁶ Arhiva Muzeului Banatului Timișoara (în continuare A.M.B.T), Fond *Institutul Social Banat-Crișana*, inv. 273, *Adresă semnată de E. Botiș către Preturi* din 26 iulie 1943, p. 1.

⁷ Institutul Social Banat-Crișana practica o cercetare bazată pe sistemul metodologic al lui D.Gusti, monografiind diferite probleme în localitățile socotite relevante pentru o atare investigare. Până în preajma războiului I.S.B.C. a efectuat cercetări monografice în localitățile: Belinț (1934), Sârbova (1935), Pojejena (1936), Ohaba-Bistra (1937), Valea Almăjului (1938), Naidăș (1942).

⁸ Exemplarul se află în același loc cu documentul de mai sus, p. 2-10.

publice, 7. Drumuri. Capitolul următor, B, se referea la Serviciile comunale și conținea 17 rubrici, Capitolul C – Întreprinderile comunale, cu 8 rubrici, Capitolul D - Dezvoltarea localității, cu 9 rubrici. Această anchetă, în varianta sa indirectă, prin autoadministrarea chestionarului, nu urmărea obținerea de răspunsuri elaborate, ca o reflecție asupra unor fenomene ci doar precizarea unor date empirice, ca apoi referentul, după operații de selectare, sintetizare și sistematizare să prelucreze ceea ce se încadra temei urmărite. Chestionarul este structurat, după cum se poate observa, pe mai multe dimensiuni, care includ la rândul lor mai mulți indicatori. Precizarea acestora, a celor mai relevanți dintre ei, denotă cunoașterea prealabilă a problematicii vizate de anchetă, autorul nefiind la prima încercare de acest gen, el preocupându-se îndeaproape de chestiunile administrative pe parcursul campaniilor. Itemii sunt redactați într-un limbaj natural, întrebările semiînchise, oferind variante, fără a epuiza lista posibilităților de răspuns, vizează conținutul informației, datele brute ale realității. De exemplu, pentru primul capitol al chestionarului „*Cădiri ale cultului*”, itemii sunt:

1. „Biserici/se va arăta confesiunea/ clădiri.....	Anul lucrării și costul lor de atunci în lei
reparate.....	
pictate mobilier.....	
2. Mănăstiri/ca mai sus/.....	
3. Cimitire/confesiunea, înființări, îngrijiri	Sumele cheltuite în fiecare an
4. Troițe/ca mai sus/.....	
5. Cruci.....	
6. Edificii parohiale și eparhiale clădite.....	Anul lucrării și costul lor de atunci în lei
reparate.....	
mobilier.....	
7. Alte realizări și investițiuni” ⁹	

Caracterul standardizat al microanchetei inițiate de E. Botiș, exersată pe parcursului campaniilor¹⁰, a permis astfel obținerea printr-o formă simplă, a unor informații complexe, cu un ridicat grad de validitate, ancheta dovedindu-se și de această dată o metodă cantitativă eficientă de cercetare.

În finalul chestionarului se atrăgea atenția tuturor celor implicați asupra completării cu date exacte, verificate. În caz de nelămuriri trebuia contactat direct E.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Existența I.S.B.C. și activitatea sa monografică sunt expuse pe larg în C. Albert, *Cercetarea monografică în Banat (1859-1948)*, Reșița, 2002.

Botiș. Tot acolo se mai atenționează și asupra obligativității ca răspunsurile să fie terminate până la 15 iulie și trimise până la 1 august 1943. Cele mai importante realizări edilitare sau de altă natură să fie fotografiate, costul îl va suporta Institutul. Serviciile tehnice vor întocmi planurile de dezvoltare ale orașelor marcând fiecare etapă din evoluția lor. Sumele pentru construcții și investiții dar și pentru alte scopuri să fie notate cu multă grijă pentru că ele vor fi recalculate în lei-aur. În sfârșit, pentru a evita orice confuzii, se face cunoscut și planul proiectului pentru care erau necesare atâtea date. El avea trei părți: prima, *Introducerea*, propunea evidențierea rezultatelor „*stăpânirii românești asupra Banatului*”. Cea de-a doua dădea de fapt conținutul și cuprindea: „*Comunele rurale - realizări: a) Lucrări publice, b) Servicii publice comunale, c) Întreprinderi comunale, d) Inițiativa administrației locale, dezvoltarea comunelor sub stăpânirea românească, progresul realizat sub raportul caselor de locuit. Municipiile, orașele reședințe și nereședințe, stațiunile balneo-climaterice. Dezvoltarea lor sub regim românesc*”¹¹. Partea a treia, finală, stabilea concluziile plecând de la scopul lucrării care nu era doar unul informativ pentru cei abilitați să reprezinte țara la tratative ci și de propagandă, de răspuns la atacurile adversarilor. Este limpede că din datele și statisticile prezentate, după unirea din 1918 în Banat s-a „*îndeplinit cu succes o muncă civilizatorie și constructivă*”. Neajunsuri, și asta este sigur, sunt și ele destule dar mai mici în comparație cu progresul. Oricum și cauzele lor trebuie explicate. Este necesar să se pună în evidență „*Spiritul de dreptate socială realizat de administrația românească*”¹². Toate acestea par mai degrabă sugestii menite să orienteze concluzionarea. Ultima este și cea mai directă: „*Bună-starea minorităților din Banat se datorează spiritului de dreptate al administrației românești*”¹³.

Cum am arătat deja, răspunsurile la aceste chestionare urmau să fie prelucrate în rapoarte de sinteză referitoare la județele din Banat. Acest lucru s-a întâmplat în mod cert dovadă fiind raportul pentru Timișoara și județul Timiș-Torontal care s-a păstrat într-o dactilogramă deși nu este menționat în lista din 1946. După titlu, deducem că s-a hotărât, la un moment dat, redactarea unui singur raport pentru toate cele trei județe: „*Realizările administrației românești*”

¹¹ A.M.B.T, Fond Institutul Social Banat-Crișana, inv. 273, „*Realizările administrației românești în Banat (Județele Timiș-Torontal, Severin și Caraș) de la Unire și până la 1 Aprilie 1943*”, p. 21.

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*.

în Banat (județele Timiș-Torontal, Severin și Caraș) de la Unire și până la 1 Aprilie 1943”¹⁴. Din acesta s-a păstrat numai partea despre Timișoara și Timiș-Torontal redactată de Emil Botiș, însemnările sale găsimu-se aproape pe fiecare pagină. Există chiar o însemnare a lui C. Grofșorean, semn că a parcurs textul și a făcut observații, așa cum a procedat și cu celelalte memorii¹⁵.

Așadar după 1918 s-a produs în Banat o „*egală îndreptățire*” a naționalităților, care până atunci, fuseseră supuse maghiarizării. De remarcat – fapt îmbucurător – redeșteptarea națională a germanilor. Până la 1918, mii dintre șvabii bănățeni se aflaseră în pragul pierderii identității, dar după Unire s-a produs un progres economic, cultural și urbanistic de care au beneficiat deopotrivă toți locuitorii indiferent de neam și confesiune. Administrația locală românească are un mare merit prin inițiativele proprii și mai ales prin respectul pentru lege. S-a acționat în acest sens atât la nivelul local cât și guvernamental dar este de menționat mai ales mediul legislativ sănătos care a creat oportunități administrației. Libertatea instrucției în limba maternă a permis funcționarea unei rețele școlare pentru minorități nu doar extinsă dar și mai echilibrată decât în trecut. Legea administrativă a obligat comunele să întrețină clădirile școlare indiferent de limba în care se predă acolo. Este doar un exemplu dar aceiași lege, prin obligativitatea creării unor servicii publice comunale, a generat civilizație și ridicarea standardului de viață al locuitorilor. Trei sunt legile administrative de după Unire și toate trei, în acord cu prevederile Constituțiilor din 1923 și 1938¹⁶, care au produs egalitate indiferent de etnie, limbă sau confesiune. Este opusul situației dinainte de 1918 când se operau discriminări etnice și religioase. Cum altfel s-ar putea explica că în comunele cu majoritate maghiară din Timiș-Torontal sporul la construcția de case este mult mai mare decât media (17,5%) ajungând chiar, în unele localități la 233% ? O situație asemănătoare este în cazul comunelor germane. În general se constată un spor în construcția de case după 1918 prin el însuși relevant. Cu atât mai mult cu cât populația înregistra un spor natural în scădere.

¹⁴ *Ibidem*, p. 22-43.

¹⁵ Cornel Grofșorean, unul din inițiatorii Institutului, devine din 1938 directorul acestuia, implicându-se activ în acțiunea de redactare a memoriilor pentru Conferința de Pace.

¹⁶ Cea din 1938 este o așa-zisă „Constituție” pentru că prin acest document supus plebiscitului, se încerca o „legalizare” a regimului de dictatură impus de regele Carol II.

Tabelul 1

Mediul rural și urban	Totalul caselor de locuit			Sporul caselor de locuit					
	1910	1930	1941	1910-1930		1930-1941		1910-1941	
				No.	%	No.	%	No.	%
Județul Timiș-Torontal	94.323	108.792	114.127	14469	153	5335	4,9	19804	21,0
Municipiul Timișoara	6.252	7.972	11.012	1.720	27,5	3040	38,1	4.760	76,1
Comune Urbane	7.938	9.482	12.603	1.544	19,5	3121	32,9	4.665	58,8
Comune rurale	86.385	99.310	101.524	12.925	15,0	2214	2,2	15139	17,5

Sursa: E. Botiș, *Realizările administrației românești în Banat (Județele Timiș-Torontal, Severin și Caraș) de la Unire și până la 1 Aprilie 1943*, p. 25

Semnificativă este și împrăștierea cu loc de casă pentru cei mai puțini avuți. Statul român n-a făcut discriminări etnice sau confesionale.

Tabelul 2

Comune cu majoritate maghiară	Spor la 1930 (%)	Spor la 1941 (%)
Moșnița-Nouă	42,1	80,4
Dumbrăvița	17,2	14,7
Otveșești	14,2	21,3
Dejan	20,6	27,2
Cruceni	41,9	49,7
Otelec	21,6	30,3
Sânmartinul Maghiar	13,9	20
Cherestur	44,7	61,7
Pordeanu	16,3	16,3
Mailat	14,7	21
Uisenteș	23,1	37,2
Comune cu majoritate germană	Spor la 1930 (%)	Spor la 1941 (%)
Bacova	36,5	41,9
Nițchidorf	13,9	22,5
Covaci	18,4	22,7
Freidorf	135,8	236,9
Săcălaz	18,4	22,1
Liebling	25,3	28,3
Peciul-Nou	18,7	20,9
Deta	42,2	63,1
Sânpetru German	11,3	19,4
Teremia Mare	42,8	75,8

Sursa: E. Botiș, *Realizările administrației românești în Banat (Județele Timiș-Torontal, Severin și Caraș) de la Unire și până la 1 Aprilie 1943*, p. 47.

Bunăstarea economică din județul Timiș-Torontal se exprimă și în privința materialului din care s-au construit casele. Nici în acest domeniu nu s-au produs discriminări. În anul 1910 din cele 86385 case din localitățile județului (pe atunci comitat) numai 7191 (8,32%) erau din piatră, 64611 (74,79%) erau din chirpici sau lut, 14583 (16,89%) din lemn. În 1941 erau 106085 case din care 32832 (30,95%) din piatră, 8757 (8,26%) din chirpici sau lut, 64496 din lemn sau alt material nedeclarat. Chiar și în Timișoara progresul era vizibil. De pildă în 1910, 62,6% din case erau din piatră, în 1941 procentul ajunsese la 83,19%.¹⁷

Fără o mențiune specială memoriul se fixează exclusiv asupra situației din municipiul Timișoara. Și în acest caz capitolele și subcapitolele ca și modul de tratare al informației evidențiază relația acestei părți nu numai cu întrebările cuprinse în chestionarul lui Botiș dar și cu planul său. Sursele invocate în note sau chiar în text sunt destul de diverse și provin de la instituții locale dar și de la oficii centrale¹⁸. Cele mai multe sunt nepublicate iar altele sunt publicate în revista Institutului sau se regăsesc în alte memorii. Dintre toate domeniile extensia cea mai mare o are cel privind sistemul de asistență socială și sistemul sanitar. Se reușește un tablou amănunțit al sistemului și evoluției sale cu trimiteri spre epoca dinaintea Unirii pentru a putea evidenția astfel realizările administrației românești. Evident, accentul pe acest domeniu în comparație cu altele, pune în evidență sursele disponibile, bogăția lor, calitatea raportorului dar și în planul construcției memoriului, un anumit dezechilibru. Atenția acordată acestui domeniu, se poate explica prin faptul să înglobează indicatorul „calitatea vieții”. El este cel mai relevant în privința standardului locuitorilor. Ce poate fi mai elocvent pentru demonstrarea superiorității unei administrații față de o alta decât procente mici la mortalitatea infantilă și generală¹⁹, un număr redus de cazuri de internări în spitale și descreșterea indicatorului morbidității, pus pe seama nu numai a progreselor medicinei dar și a ridicării nivelului calitativ al vieții.

În general, indiferent de sectorul analizat, abundă statisticile și tabelele. Astfel există tabele cu numărul de clădiri culturale și școlare, cu valori ale activității

¹⁷A.M.B.T., Fond *Institutul Social Banat-Crișana*, inv.273, „Realizările...” p. 27.

¹⁸Datele s-au obținut de la: Institutul de Statistică al României, Serviciul Sanitar Municipal, Spitalul de Stat Central, Centrul pentru Ocrotirea Copiilor, Institutul de Obstetrică și Ginecologie, Spitalul V.Babeș, Spitalul de copii.

¹⁹Cifrele sunt edificatoare, astfel de la 23,67‰₀₀ cât era indicele mortalității generale înainte de 1918, după acest an, până la data efectuării cercetării, el s-a redus la 15,70‰₀₀, potrivit documentului.

de restaurare și construcției de clădiri eparhiale, parohiale dar și civile precizându-se amănunte utile astăzi cercetătorului, dar având în vedere scopul prim pentru care au fost redactate aceste documente, le încarcă excesiv. La fel s-a întâmplat cu partea rezervată Timișorii. Există un abuz de cifre care vine, sigur, din dorința de a cuprinde cât mai mult, a surprinde întru totul efortul de după 1918 care a fost, cu adevărat remarcabil în acest oraș. Sumele pentru Timișoara și pentru județ, sunt mari și exprimă, într-adevăr mai bine decât alte moduri de evaluare, realizările administrației românești din Banat, necesitând atenție deosebită într-o analiză cantitativă. Ca și celelalte documente elaborate pentru Biroul Păcii și acesta constituie un izvor prețios pentru reconstituirea perioadei interbelice și implicit pentru o posibilă monografie provincială.

Materialul redactat de E. Botiș cuprinde o amplă centralizare și sintetizare a datelor obiective, empirice, culese prin medierea chestionarului. Respectând structura planului și analizând un material documentar consistent, E. Botiș a realizat un studiu monografic, intens argumentat și susținut de realizări faptice ce și-au găsit expresia în date statistice rațional exploatate. Activitatea de analiză și sinteză a referentului s-a finalizat prin câteva concluzii ce au subliniat încă o dată succesul administrației românești în munca sa de reconstrucție pe fundalul unui spirit de dreptate socială oglindit în bunăstarea minorităților din Banat, eventualele neajunsuri fiind puse tocmai pe seama rapidității acțiunii de recuperare. Dimensiunile apreciabile ale studiului acoperă totuși doar parțial aria geografică fixată. Analiza s-a precizat asupra municipiului Timișoara și a suburbiilor sale, apoi a zonelor limitrofe. Pentru județul Caraș este prezentată doar situația statistică a clădirilor și bunurilor din patrimoniul bisericii, numeric și valoric, la nivelul anului 1943, fără nici o perspectivă comparativă iar pentru județul Severin este doar un tabel cu totalul construcțiilor civile (cooperative, magazine, restaurante, bănci) înainte și după Unire. Acțiunea lui E. Botiș, deși fructuoasă și meritorie, necesitând o perioadă mai îndelungată de documentare, investigare și redactare, s-a concretizat în studiul mai sus amintit, trimis însă la București mult prea târziu²⁰. Poate acesta este un alt motiv pentru care respectivul studiu nu se include în lista lucrărilor din 1946.

Studiul de față a încercat, efectuând o analiză verticală dar și una orizontală, să surprindă cauzele și intențiile redactării documentului, a caracteristicilor sale și să sublinieze valoarea informațională ridicată pe care acesta o conține. Materialul lui E. Botiș, poate oricând constitui obiect de cercetare atât pentru istorici, din perspectiva

²⁰ A.M.B.M., Fond C. Groșorean, MD 34, inv.9754. *Scrisoare C. Groșorean-S. Dragomir*, 6 august 1943.

orizontului istorico-descriptiv cât și pentru sociologi care au astfel posibilitatea să investigheze cantitativ-calitativ socialul, dintr-o anumită epocă istorică.

A REPORT-DOCUMENT BY EMIL BOTIȘ FOR THE PEACE CONFERENCE

Summary

This study revealed a report sign by Emil Botiș for the Peace Conference. The Social Institute of Banat-Crișana (I.S.B.C.), where Emil Botiș belongs was approaches to participate to the Peace Conference at the end of the war. I.S.B.C. founded at 1932, was the only institution that had the ability to research and to elaborate reports. Those reports were structured by the following themes: sanitary, cultural, economic, social, politic, administrative, and were made by researcher members of I.S.B.C. The report, which we present here, a manuscript, is from the administrative section and is relevant by its methodology of research, contents and significance. The investigations done by Emil Botiș was made to all three counties from Banat: Timiș-Torontal, Caras and Severin in the period 1918-1943. His reports contained information about public works (lay and religious) commune services, the development of cities etc. The statistics of this report shows that the progress in the administration was made thanks to the Romanian politics. The efficiency of the Romanian system was equal for the Romanians people and the ethnical minorities as well. In this study are presented the tables with evidences about houses and agrarian reform. This demonstrates that the Romanian administration never made discrimination between its citizen. The report is very important and useful for the historians and sociology's because it can be researched in a interdisciplinary way.

DEPORTAREA GERMANILOR ÎN UNIUNEA SOVIETICĂ (1945). CU REFERIRE SPECIALĂ LA BANAT

MIRCEA RUSNAC

Istoria Rusiei țariste, și apoi a Uniunii Sovietice, abundă în cazuri de deportări masive de populație din zonele unde se remarcă o rezistență mai mare contra sistemului represiv de guvernare, către regiunile cele mai greu accesibile din adâncul teritoriului (Siberia, Kazahstan, Extremul Orient, Vorkuta, Kolâma etc.). Fenomenul a fost intensificat pe parcursul celui de-al doilea război mondial, când conducătorii sovietici au reușit performanța de a deporta popoare întregi pe motivul colaborării cu ocupantul. În vara anului 1941, imediat după atacul lui Hitler, Republica Sovietică Socialistă a Germanilor de pe Volga a fost desființată și întreaga populație germană de acolo a fost strămutată în Siberia și Kazahstan. Cazurile au devenit mult mai dese după ce Armata Roșie a început recucerirea teritoriilor ocupate de trupele Wehrmacht-ului. Au fost învinuite de colaboraționism cu ocupantul fascist și deportate în întregime o serie de etnii, printre care: karahaii și calmucii (la sfârșitul anului 1943), determinând desființarea R.S.S. Autonome Calmuce; cecenii și inguşetii (în martie 1944), desființându-se R.S.S. Autonomă Ceceno-Ingușă; tătarii din Crimeea (mai 1944), desființându-li-se Republica Sovietică Socialistă; balkarii (în decembrie 1944), R.S.S. Autonomă Kabardino-Balkară devenind numai Kabardină etc. Și în rândul altor naționalități (români din Basarabia, ucrainieni, baltici etc.) au fost operate deportări pentru același motiv. După invadarea țărilor est-europene de către Armata Roșie, procedeul a fost extins și asupra lor, iar primii meniți a-l experimenta au fost, cum era de așteptat, etnicii germani.

Prima țară care a cunoscut acest fenomen, fiind și cea dintâi ocupată de Armata Roșie și cedată sferei de influență sovietice, a fost România. În legătură cu deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică au fost vehiculate ulterior, în Occident, o serie de teorii care acuzau statul român de a fi aprobat, sau chiar de a fi solicitat el însuși, efectuarea ei. Astfel, recent, istoricul Anton Scherer din Austria scria: „*Guvernul român al lui Constantin Sămătescu a*

propus în cererea sa de armistițiu din 25 august 1944 către aliați, prin ambasadorul său la Ankara, Alexandru Crețianu, «completa expulzare a germanilor de pe teritoriul României». Ca măsură pregătitoare, Ministerul de interne ar putea să înregistreze pe toți germanii civili care au împlinit 16 ani, atât bărbați, cât și femei, și în realitate atât cetățenii străini, cât și persoanele care făceau parte din «Grupul Etnic German», prin urmare germanii (Ministerul de interne, decretul 12.500; 27 august 1944). Ministrul de externe Grigore Niculescu-Buzești își dăduse consimțământul aliaților prin delegația română, care va semna armistițiul (încheiat la 12.9.1944), aflându-se la Moscova. Partidul Național Țărănesc se afla în legătură cu Eduard Beneș, președintele guvernului cehoslovac în exil, care a cerut aliaților expulzarea germanilor din Cehoslovacia. În mod surprinzător, sovieticii erau împotriva expulzării germanilor din România.”¹ Pe pagina următoare, Anton Scherer adăuga: „România avea o soluție radicală, și anume completa expulzare a germanilor, aspirând și fiind împotriva lor, aceasta chiar cu prețul unei pierderi de forță de muncă valoroase.”² Istoricul maghiar Mihály Fülöp aprecia, de asemenea recent: „Frontierele etnice ale națiunii germane au suferit astfel modificări profunde, însoțite de expulzarea masivă a germanilor din Polonia, Cehoslovacia (ceea ce a făcut ireversibilă reglementarea teritorială), din Ungaria și din Iugoslavia, și deportarea în Uniunea Sovietică a germanilor din România.”³ În opinia istoricului maghiar, România reprezenta așadar un caz singular! Iar istoricul francez Jean Nouzille conchidea: „Convenția de armistițiu româno-sovietică din 12 septembrie 1944 stipulează că România trebuie să furnizeze U.R.S.S. 100.000 de muncitori. Ținând seamă de comportarea minorității germane față de România, de la venirea la putere a lui Hitler în Germania, și mai cu seamă din 1940, guvernul român desemnează bărbați de la 17 la 45 de ani și femei de la 18 la 35 de ani, 27.000 de sași, dintre care 16.000 de femei, 35.000 de șvabi din Banat, dintre care 20.000 de femei, și 18.000 de germani din alte regiuni ale României. Hotărârea de a se desemna sași și șvabi în locul ungurilor este determinată de

¹ „Ich weiß, daß du mein Vater bist, aber ich kenne dich nicht”. Erzählungen von Rußlanddeportierten, Kultur- und Erwachsenenbildungsverein „Deutsche Vortragsreihe Reschitza”, Reșița, 1995, p. 7.

² Ibidem, p. 8.

³ Mihály Fülöp, *Al doilea război mondial s-a încheiat în 1990*, în *Magazin istoric*, 1/ 1996, p. 51.

*atitudinea minorității germane față de România între 1940 și 1944...*⁴

Asemenea fabulații sunt frecvente în lucrările dedicate problemei în străinătate, care nu se bazează pe nici un fel de documentație sau (în primul caz prezentat aici) o utilizează tendențios. Cum s-ar putea susține că România ar fi „propus” expulzarea tuturor germanilor? Este adevărat că, la 25 august 1944, ambasadorul român la Ankara, Alexandru Crețianu, a remis o notă ambasadei americane în Turcia, făcând cunoscută schimbarea politică produsă în România cu două zile mai devreme și solicitând semnarea unui armistițiu cu aliații. Totodată, nota preciza: „*Noul guvern a hotărât să semneze imediat un armistițiu și să treacă cu toate forțele țării la izgonirea completă a tuturor germanilor aflați pe teritoriul românesc.*”⁵ Ce însemna acest lucru? Pur și simplu faptul că, întorcând armele și declarând război Germaniei naziste, România urmărea eliberarea teritoriului său de trupele Wehrmacht-ului. Nu era nicidecum vorba despre populația germană din România, cum susține Anton Scherer! Toate documentele și apelurile guvernului pro-aliat Sănătescu cereau mobilizarea împotriva armatei germane și nu o confundau pe aceasta cu cetățenii români de etnie germană. Același este și cazul presei române, despre care Anton Scherer scria: „*Ziarele comuniste, național-țărănistice și social-democrate pretindeau vehement expulzarea germanilor.*”⁶ În cazul unui război, presa nu putea face excepție de la regula generală. Ziarele P.C.R., P.N.Ț., P.S.D. (și P.N.L.!), supuse de altfel cenzurii sovietice, cereau evacuarea trupelor germane din România, lucru care s-a și produs în lunile septembrie și octombrie 1944. Decretul Ministerului de interne din 27 august, de asemenea firesc în condițiile războiului, prevedea internarea cetățenilor germani și a conducătorilor Grupului Etnic German, care erau în strânsă legătură cu naștii. Nicidecum nu se poate trage concluzia, cum a făcut Anton Scherer, că în acest decret erau cuprinși toți germanii cetățeni români! Nici Grigore Niculescu-Buzești nu își putea da „consimțământul” prin delegația care a semnat armistițiul. Astăzi se cunoaște prea bine în ce mod a fost „negociat” acel armistițiu (în realitate, un dictat sovietic), și cum a fost lăsată delegația română să apere cauza țării.⁷ Niciunde

⁴ Jean Nouzille, *Transilvania. Zonă de contacte și conflicte*, 1995, p. 239.

⁵ *23 August 1944. Documente*, II, București, 1984, p. 488.

⁶ „*Ich weiß, daß du mein Vater bist...*”, p. 7.

⁷ Au fost publicate stenogramele integrale ale tratativelor armistițiului: cea românească de Gheorghe Buzatu, în *România în istoria universală*, III, 1, Iași, 1988, pp. 773-785; Gheorghe Buzatu, *România cu și fără Antonescu. Documente, studii, relatări și comentarii*, Iași, 1991, p. 259-271; Cristian Popișteanu, *Moscova, 11-12 septembrie 1944. O minută românească a*

nu este consemnat vreun „consimțământ” al delegației române pentru o deportare a germanilor.

În ce privește afirmația lui Jean Nouzille, că în Convenția de armistițiu s-ar fi „stipulat” ca România să furnizeze Uniunii Sovietice 100.000 de muncitori, desemnați de guvernul român dintre membrii minorității germane, ea este un neadevăr flagrant. Textul integral al Convenției de armistițiu, publicat în numeroase rânduri, nu face nici cea mai mică referire la acești muncitori și nici la membrii minorității germane din România.⁸ Iar în privința lui Mihály Fülöp, este bine știut că în Uniunea Sovietică nu au fost deportați numai germani din România, ci și din Ungaria și Iugoslavia, și chiar din Austria și zona sovietică de ocupație din Germania.⁹

În realitate, România, trecută rapid sub controlul deplin al trupelor sovietice de ocupație și lipsită de orice independență reală în regimul sufocant fixat de Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944, nu mai putea avea nici un cuvânt de spus, chiar în chestiunile sale interne. Este adevărat că, începând din 23 august 1944, organele românești de poliție și jandarmerie au procedat la arestarea a numeroase persoane, considerate că reprezentau un pericol pentru ordinea publică. Dar după semnarea armistițiului, Comisia Aliată (Sovietică) de Control a apreciat ca nesatisfăcătoare măsurile autorităților române, în pofida faptului că multe dintre arestările efectuate de acestea fuseseră făcute în mod ilegal. În temeiul privilegiilor conferite prin articolele 2 și 18 din Convenția de armistițiu, organele sovietice au ordonat noi internări. Între categoriile vizate în mod prioritar se aflau, firește, și numeroși cetățeni români de etnie germană.¹⁰ Împotriva lor au fost luate următoarele măsuri: cei care au sprijinit armata germană au fost arestați și condamnați; membrilor Grupului Etnic German li s-a ridicat dreptul de vot; întreprinderile care au produs pentru armata germană au fost închise; s-au suspendat cursurile școlilor germane în care se făcuse propagandă

ședințelor conferinței armistițiului, în *Magazin istoric*, 9-10/1992; cea britanică de Gheorghe Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, I, București, 1988, p. 336-345.

⁸ Textul integral și anexele în: Ștefan Lache, Gheorghe Țuțui, *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, 1978, p. 315-320; Gheorghe Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, p. 274-279.

⁹ Despre germanii deportați din Ungaria se face referire și în mărturiile culese de Doru Radosav, *Donbas. O istorie deportată*, Ravensburg, 1994, p. 69-70.

¹⁰ *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică. 1945*, culegere de documente de arhivă întocmită de Hannelore Baier, Forumul Democrat al Germanilor din România, 1994, p. 7.

nazistă etc.¹¹ Sub presiunea sovieticilor și din cauza stării de război cu Germania, au mai fost luate și alte măsuri represive. Astfel, nota telefonică a Prefecturii poliției capitalei nr. 33.218 din 28 august 1944 către comisariatele poliției de siguranță cerea prezentarea la comisariate a tuturor cetățenilor germani și a membrilor G.E.G. din România.¹² La 31 octombrie, prin nota nr. 75 a Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, se cerea primului ministru Constantin Sănătescu internarea supușilor germani și maghiari și întocmirea unor tabele cu supușii germani și maghiari, cât și cu supușii români de origine etnică germană sau maghiară.¹³ Prin ordinul nr. 32.137 al Ministerului de interne, subsecretariatul de stat al poliției cerea (la 31 decembrie 1944) ridicarea de acasă a etnicilor germani.¹⁴ Iar prin ordinul nr. 32.475-S al Direcțiunii generale a poliției, din 3 ianuarie 1945, se specificau condițiile referitoare la internarea etnicilor germani.¹⁵ Totodată, în vederea deportării, în toate județele țării s-au constituit echipe mixte, formate din militari sovietici și cadre ale armatei, jandarmeriei și poliției românești, pentru a-i selecționa pe etnicii germani. Comisiile și-au desfășurat activitatea pe baza ordinului A/192, emis abia la 19 februarie 1945 de generalul Vinogradov, locțiitor al președintelui Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România.¹⁶ „*La mijlocul perioadei sărbătorilor creștine de iarnă, adică la începutul anului, comisiile de deportare au dat dovadă de un zel fără precedent în ridicarea și concentrarea șvabilor, zel explicabil prin faptul că ele erau inspirate și conduse de o ideologie total ateistă, de ideologia comunistă, indiferentă și chiar ostilă vizavi de sărbătorile creștine*”, menționa Doru Radosav.¹⁷

Punctul culminant al tragediei locuitorilor germani din România l-a reprezentat ordinul nr. 031 din 6 ianuarie 1945 al Comisiei Aliate (Sovietice) de Control către președinția Consiliului de Miniștri român, privind mobilizarea acestora pentru lucru. El preciza că în perioada 10-20 ianuarie 1945 urmau să fie „*mobilizați toți locuitorii germani apți de muncă, indiferent de cetățenia lor. Bărbații între*

¹¹ Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *Minoritatea germană din România – o privire istorică*, în *Magazin istoric*, 1/1995, p. 56.

¹² *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 32.

¹³ *Ibidem*, p. 33.

¹⁴ *Ibidem*, p. 37-38.

¹⁵ *Ibidem*, p. 38-39.

¹⁶ Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 56.

¹⁷ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 19.

17 și 45 ani, femeile între 18 la 30 ani. Femeile care alăptează copii până la 1 an nu vor fi mobilizate.” Totuși, ultimul paragraf prevedea unele excepții: „Vă solicităm să alcătuiți o listă specială a celor care, deși intră în această categorie, potrivit statului român sau a organelor locale, merită să fie scutiți. Aceste liste vor fi înaintate Comisiei Aliate de Control sau reprezentărilor ei locale.”¹⁸

Cum se mai poate susține, în aceste condiții, că statul român ar fi sprijinit, sau chiar ar fi solicitat, deportarea etnicilor germani? În continuare, vom încerca să urmărim care a fost atitudinea reală a autorităților române față de acest tragic eveniment.

Deja la 3 ianuarie 1945, *„în numele guvernului român, Constantin Vișoianu – ministru de externe – protestează împotriva acestei măsuri abuzive, care depășește clauzele armistițiului. Din discuțiile avute de ministrul de externe român cu reprezentantul politic american, Burton Berry, din cadrul Comisiei Aliate de Control, acesta din urmă recunoaște ca neavenită acțiunea deportărilor.”*¹⁹ Iată ce consemna, legat de același moment, însuși Constantin Vișoianu: *„i-am vorbit (lui Burton Berry, n.n.) despre cererea reprezentanților sovietici de aici, tinzând a ridica și transfera în Rusia sovietică cetățenii de origine germană din România, spunându-i că aceasta s-ar face împotriva voinței guvernului român, care recunoaște că printr-o asemenea măsură s-ar depăși regulile dreptului internațional și că România ar fi pusă acum, și mai ales în viitor, într-o situațiune foarte delicată.”*²⁰

La aflarea primelor vești despre o ridicare iminentă a etnicilor germani, liderii acestora, Hans-Otto Roth și Rudolf Brandsch, au încercat să-l determine pe primul ministru Nicolae Rădescu să abandoneze această acțiune. El le-a explicat însă că planul fusese primit de la Moscova și că guvernul român nu putea împiedica prin nici o hotărâre realizarea lui. Concomitent, Societatea Națională de Cruce Roșie a României a intervenit de câteva ori la guvern, solicitând măcar diminuarea proporțiilor deportărilor. La 22 ianuarie 1945, președintele ei, dr. I. Constantinescu, revenea asupra cererilor făcute cu privire la germanii ce fuseseră ridicați și duși în Uniunea Sovietică, sugerând nouă categorii de persoane care trebuiau scoase din rândurile celor ce erau predați armatei sovietice. La această ultimă intervenție a S.N.C.R., directorul cabinetului militar al generalului Rădescu, locotenent-colonelul Grigore

¹⁸ *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 40.

¹⁹ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 15.

²⁰ *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 23.

Drăguțescu, a răspuns: „*Comisia sovietică nu face nici o excepțiune.*”²¹

Și primul ministru Rădescu a protestat împotriva deportărilor, întâi într-o notă adresată la 13 ianuarie 1945 generalului Vinogradov. Acest energic protest arăta gravele perturbări ale situației naționale și economice, în special în Transilvania și Banat, unde etnia germană trăia de secole. El solicita să se mai cerceteze o dată „*dacă, în lumina celor expuse mai sus, nu ar fi cu putință să se modifice sau măcar să se atenueze într-o cât mai largă măsură hotărârile luate de comandamentul sovietic.*”²² Chiar și Anton Scherer recunoștea, legat de acest protest: „*Realitatea este că generalul Rădescu a protestat la 13 ianuarie 1945 împotriva deportării germanilor din România și a salvat 11.924 persoane de la deportare (muncitori industriali calificați, femei care erau căsătorite cu români, călugărițe, călugări, cei incapabili de muncă).*”²³

Cel de-al doilea protest al lui Rădescu către Vinogradov, din 15 ianuarie, menționa cazurile a doi tineri români din Turnu Severin care fuseseră și ei deportați ca germani și încheia astfel: „*Comunicându-vă cele de mai sus, am onoarea a protesta în numele guvernului român împotriva măsurilor luate de Înaltul comandament sovietic (împotriva, n.n.) unor cetățeni români de indiscutabilă origine etnică română și a vă ruga să binevoiți a dispune de urgență ca tinerii români sus arătați, plecați cu trenul din Turnu Severin în ziua de 12 ianuarie 1945, precum și toți cei aflați în această situație, să fie imediat înapoiți la căminurile lor și ca asemenea cazuri să nu se repete.*”²⁴

Pe baza ultimului paragraf al ordinului 031, autoritățile române s-au zbatut mult timp să salveze diverse categorii de etnici germani. Astfel, la 8 ianuarie 1945, se obținea exceptarea femeilor căsătorite cu români, a copiilor cu tată român și mamă germană, a infirmilor, a incapabililor de muncă, a bolnavilor complet netransportabili.²⁵ La 10 ianuarie erau adăugați: muncitorii din fabrici și specialiștii; româncele măritate cu germani; călugărițele; germanii apatrizi din Vechiul Regat, veniți în țară înainte de 1916 și care aveau legături de rudenie cu familiile cunoscute românești, sau au adus în țară capitaluri mari, întemeind industrii sau case de comerț care au produs venituri

²¹ Ibidem, p. 9.

²² Ibidem, p. 51-53.

²³ „Ich weiß, daß du mein Vater bist...”, p. 8.

²⁴ *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 54.

²⁵ Ibidem, p. 41.

mari pentru țară.²⁶ La 18 ianuarie erau salvați și călugării.²⁷ La 24 ianuarie li se adăugau cetățenii români de origine germană, atât bărbați, cât și femei, care erau căsătoriți cu etnici români, evrei, sârbi, unguri etc. (bănățenii au fost însă exceptați de la această măsură!).²⁸ La 17 ianuarie se încercase și scutirea militarilor,²⁹ dar sovieticii nu au ținut cont de aceasta, ridicându-i direct de pe front sau din taberele de muncă.³⁰

La 24 ianuarie 1945, însuși regele Mihai a trimis președintelui S.U.A., Roosevelt, un amplu memoriu în care descria sumbra situație a României aflată sub ocupația sovietică. Referindu-se și la deportarea germanilor, regele scria: *„Acești cetățeni, care numără astăzi aproximativ o jumătate de milion, sunt stabiliți în România de multă vreme (transilvănenii de 7 secole, cei din Banat de 2 secole). Pentru aceste motive, acești cetățeni constituie o parte din existența reală a națiunii române, de care sunt legați în întregime, și, prin urmare, a-i lua fie și pentru o scurtă perioadă din gospodăriile lor, ar perturba într-un mod foarte serios toate ramurile de activitate ale țării (stat, armată, industrie, comerț, activitate bancară, agricultură ș.a.m.d.).”*³¹ Consecințele acestor deportări erau descrise astfel: *„dezorganizarea industriilor de producere a materialului de război; lipsa oamenilor pentru aratul ogoarelor și pentru exploatarea pădurilor; descomplectarea a numeroase servicii guvernamentale sau companii particulare; compromiterea funcționării normale a numeroase instituții – într-un cuvânt, aceasta însemnând o serioasă lovitură dată întregii activități economico-administrative a statului, într-o perioadă când pierderile noastre pe front, prizonierii noștri ținuti în U.R.S.S. și efortul nostru de război ridică foarte grava problemă a mâinii de lucru disponibile.”*³² Și continua astfel: *„Ei (sovieticii, n.n.) n-au luat niciodată în considerare suferința mutării, în plină iarnă, a unei întregi populații la o distanță atât de considerabilă de casele lor, sau suferința familiilor despărțite (în special acelea rezultate din căsătorii mixte între români și cetățeni români de origine germană)... De fapt, mutările cetățenilor de origine germană continuă încă, iar transportul lor spre destinații*

²⁶ *Ibidem*, p. 42.

²⁷ *Ibidem*, p. 44.

²⁸ *Ibidem*, p. 45.

²⁹ *Ibidem*, p. 46.

³⁰ *Ibidem*, p. 46-48.

³¹ Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, 1991, p. 255.

³² *Ibidem*.

*necunoscute este în curs de a fi dus la îndeplinire.”*³³

Încă de la 9 ianuarie 1945, Dinu Brătianu, președintele Partidului Național Liberal, într-un protest trimis primului ministru, aprecia cererea Comisiei Aliate (Sovietice) de Control de a ridica pe germani ca „o violare flagrantă a suveranității noastre naționale.” El mai scria: „Ne întoarcem astfel pe o altă cale la discriminare rasială, a cărei eradicări a fost una din condițiile armistițiului.” Deportarea în masă a germanilor în U.R.S.S. „ar putea crea o prăpastie pe care noi nu o vom putea umple din nou.” Totodată, el aprecia că:

„Aceste cerințe sunt împotriva condițiilor armistițiului din 12 septembrie 1944 și vin în contradicție cu declarațiile făcute de guvernul rus la data respectivă, care afirmă că guvernul sovietic nu intenționează să realizeze deportarea pentru muncă în Rusia, un zvon care a fost răspândit la acea dată de propaganda nazistă.”³⁴

În documentul intitulat *Evoluția situației politice în România, decembrie 1944 – ianuarie 1945*, serviciul de informații al guvernului polonez în exil de la Londra, referindu-se tot la deportări, arăta: „Reacția țării a fost atât de puternică, încât liberalii au fost gata să părăsească guvernul, dar țărăniștii i-au convins să-și schimbe decizia, astfel încât să nu le dea comuniștilor posibilitatea să pretindă că democrații îi iau sub protecția lor pe germani.”³⁵

În cursul anului 1945, în numele comuniștilor sași și șvabi, Gustav Kinn și Rudolf Mayer ajungeau să îi scrie chiar lui Stalin, în speranța unei redresări a situației: „Celelalte zeci de familii însă, a căror rude nu s-au înapoiat încă, se adresează Ție, Marele Generalissime, cu marea și devotata rugămintă, să binevoiești a face posibilă repatrierea și acelor sași și șvabi, care se mai află în U.R.S.S. Din toate inimile noastre devotate Te implorăm, să satisfaci cererea noastră pentru ca părinții să fie redați copiilor și copiii părinților încă în timpul acestei ierni de grea încercare.”³⁶

Rămâne destul de ambiguă poziția față de aceste masive deportări a principalei forțe politice a țării din acel moment, Partidul Național Țărănesc, și în special a

³³ *Ibidem*, p. 256.

³⁴ *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 50.

³⁵ Dinu C. Giurescu, *Februarie 1945. 300.000 de germani din România sub amenințarea deportărilor sovietice*, în *Magazin istoric*, 9/1994, p. 43.

³⁶ *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 119.

președintelui său, Iuliu Maniu. Este adevărat că acesta menținuse, în cursul războiului, contactul cu Eduard Beneș, care era cunoscut prin atitudinile sale ostile germanismului. Și P.N.Ț., ca și celelalte principale partide din România, fusese întotdeauna favorabil alianței externe cu Franța și Anglia, opunându-se revizionismului practicat de Germania nazistă și de aliații acesteia. Este însă eronat să se aprecieze poziția acestui partid în perioada interbelică drept una fățiș antigermană. Dar tăcerea suspectă în privința deportărilor din ianuarie 1945 arată faptul că Maniu respecta un anumit consemn, probabil în speranța obținerii de facilități pentru situația țării în alte privințe. De aceea, el nu s-a asociat protestului lui Dinu Brătianu din 9 ianuarie, cum făcuse aproape de fiecare dată cu alte ocazii, iar miniștrii național-țărăniști din guvernul Rădescu, după cum s-a văzut, au împiedicat criza pe care voiau s-o provoace liberalii. Abia în luna iulie 1946, luând cuvântul cu ocazia unei ședințe a delegației permanente a Tineretului Universitar Național Țărănesc, vicepreședintele P.N.Ț., Ion Mihalache (care nu era legat, probabil, printr-un asemenea consemn), lua atitudine publică, pentru prima dată în România aflată sub ocupația trupelor sovietice, împotriva masivelor deportări de populație germană, inclusiv din Banat, în Uniunea Sovietică: „*Populația germană reprezintă, precum am văzut, 4,40 la sută (din totalul populației, n.n.). Nu se știe precis dacă cifra rămâne exactă, în urma deportărilor făcute cu voia și fără voia ei. Înainte de război, populația germană era liniștită, pașnică, leală și bine gospodărită (...). Astfel, astăzi ni se par exagerate măsurile luate împotriva sașilor și șvabilor, care au rezistat hitlerismului, refuzând să se înscrie în Grupul Etnic German.*”³⁷ Este adevărat că aceasta a fost una dintre cele mai convingătoare precizări de atitudine în această privință ale liderilor opoziției din acei ani. Dar de ce așa de târziu?!

Un motiv ar putea fi și lipsa unei reacții oficiale din partea Marii Britanii și a Statelor Unite, în ciuda insistențelor guvernului român. În această privință, este edificator secul comunicat al lui Churchill către ministrul de externe al Marii Britanii din 19 ianuarie 1945, care explică totul: „*Se pare că luăm o linie foarte activă împotriva deportării austriecilor, sașilor și a altor germani sau elemente quasi-germane din România în Rusia în scopul muncii. Luând în considerare tot ceea ce a suferit Rusia, și atacurile premeditate întreprinse de România împotriva ei, și armatele vaste pe care Rusia le folosește pe front în prezent, și condițiile groaznice ale popoarelor în multe părți ale Europei, nu înțeleg de ce rușii ar*

³⁷ Mircea Rusnac, *Confruntări politice și electorale în județele bănățene în anul 1946*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 402.

greși dacă cer 100 sau 150 de mii din acești oameni să lucreze în subteranul lor. De asemenea, trebuie să ținem minte că am promis să lăsăm destinul României în mare măsură în mâinile rușilor. Eu nu pot să consider că ar fi greșit din partea rușilor să ia români de orice origine doresc, ca să lucreze în minele rusești, în lumina celor întâmplate.”³⁸ Iată deci pe cine ar trebui să acuze istoricii occidentali care consideră statul român drept co-autor al deportărilor!

Este adevărat, pe de altă parte, că o secțiune a spectrului politic românesc a fost favorabilă din start măsurilor represive îndreptate împotriva minorității germane și a aplaudat deportările în Uniunea Sovietică. Dar acest extrem de redus segment nu reprezenta nici interesul național românesc, nici adevărata orientare a țării. Este vorba despre grupările politice (nesemnificative numeric în acea perioadă) de extremă stângă, care nu reprezentau altceva decât propagarea ideilor și intereselor sovietice. Partidul comunist și aliații săi, la ordinul Moscovei, au declanșat din capul locului un furibund atac împotriva germanilor ca etnie, catalogându-i pe toți drept „hitleriști”. Ei au cerut cele mai drastice măsuri împotriva germanilor. Astfel, proiectul de platformă al Frontului Național Democrat din 24 septembrie 1944, elaborat de P.C.R., insera două puncte care evidențiau hotărârea celor care îl concepuseră de a pedepsi aspru întreaga minoritate germană din România pe considerentul etniei: „Confiscarea tuturor bunurilor nemțești. Arestarea hitleriștilor sași și șvabi și confiscarea averilor lor” (punctul 3) și „Naționalizarea întreprinderilor nemțești și ale complicilor lor” (punctul 13).³⁹

Încă din toamna lui 1944, comuniștii îi acuzau pe colegii lor din guvernele de coaliție că nu manifestă suficientă intransigență față de germani, dar că încercau să acuze în schimb crimele comise de maghiarii horthyști în nordul Transilvaniei și să-i tragă la răspundere pe aceștia. Combătându-i în numele P.C.R. pe „domnii” care îi acuzau mai mult pe horthyști decât pe germani, Grigore Preoteasa scria în articolul *Despre libertatea Ardealului*, apărut în *România liberă* din 13 noiembrie 1944: „Aceiași domni au uitat că mai există în România un grup etnic, sașii. Au uitat că, în timpul dictaturii, acest «grup etnic» a alcătuit în România un adevărat stat în stat. Că imense averi industriale și bancare au trecut în buzunarele acestor credincioși reprezentanți ai lui Hitler (...). De aceea, nu este o întâmplare că domnii (...) au uitat pe sași, au uitat îngâmfarea lor hitleristă, jaful și bogățiile

³⁸ *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 31.

³⁹ *Ibidem*, p. 7-8.

*strânse din pământul și sângele rusesc.”*⁴⁰ De altfel, și față de foștii conducători români, comuniștii, la ordinul Moscovei, aveau aceeași atitudine. Ziarul oficial al P.C.R., *Scântea*, enunța sub semnătura redactorului-șef, Miron Constantinescu, la 4 februarie 1945: „*Până astăzi, trebuia să avem spânzurători înălțate în mijlocul piețelor, de care să atârne criminalii de război antonescieni. Până azi trebuia să răsune pădurile și câmpurile de salvele plutoanelor de execuție.*”⁴¹

În viziunea sovieticilor și a comuniștilor români, populația de origine germană era învinuită de a fi colaborat cu armata lui Hitler și de a fi reprezentat în continuare un pericol în spatele frontului. „*Trecând peste dramele războiului, asumate de lumea celor mici în mod egal, atât de cei din categoria învingătorilor, cât și de cea a învinșilor, comunitatea șvăbească a fost obligată să-și asume dincolo de propria închipuire, sentimentul culpabilității generale a etniei din care a făcut parte, o sinecdocă a culpei, «totum pro parte», adică a responsabilizării întregului pentru vina unei părți*”, este concluzia trasă de Doru Radosav.⁴²

În privința atitudinii comuniștilor reșițeni față de aceeași problemă, ea era într-un fel sintetizată, de exemplu, de secretarul județean Caraș al P.C.R., Mihai Dalea, care se adresa astfel în preziua deportărilor, transmițând cuvântul de ordine al Comitetului Central al partidului, conducătorilor antifasciști germani, întruniți la Casa Muncitorească: „*Mergeți! Cu toții. Și primii, voi veți merge. Dincolo să le spuneți apoi celorlalți: Priviți! Asta am făcut-o noi! Ceea ce am distrus, tot noi trebuie să reconstruim. Acum.*”⁴³ Și tot Doru Radosav adăuga: „*Un fantomatic «Comitet Antifascist al Muncitorilor germani din România», de sorginte comunistă, nu a luat apărarea populației germane deportate și care în majoritatea ei nu a fost implicată într-un fel sau altul în politica hitlerismului.*”⁴⁴ Iată deci ilustrarea faptului că comuniștii nu aveau naționalitate! De altfel, printre cei deportați s-au numărat și reșițenii Anton Breitenhofer, Erich Wayand, Josef Rot, Franz Klein, Julius Focht, Franz Kraßnek, Jenő Fekete și Michael Schindler, care erau deja, sau vor deveni

⁴⁰ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990, p. 224.

⁴¹ *Ibidem*, p. 226.

⁴² Doru Radosav, *op. cit.*, p. 25.

⁴³ Georg Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, traducere, note și redactare de Rudolf Gräf și Werner Kremm, 1995, p. 120.

⁴⁴ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 16.

ulterior, convinși militanți de extremă stângă.⁴⁵

Încercând să deslușească raționamentul deportării germanilor, Victor Frunză făcea următoarele considerații: „Se pune întrebarea, de ce sașii și nu horthyștii? (Nu maghiarii, pentru a fi limpede înțelegi). Sau, încercând să înțelegem psihologia învingătorului, de ce cel puțin nu și unii și alții? Nu există în această privință o explicație a autorităților. Ea ar putea fi totuși dată, în perspectiva scopurilor și a momentului analizat: rușii erau interesați să ceară socoteală nu pentru Ardealul ocupat; crimele împotriva populației românești îi interesau cel mai puțin. Sașii, ca germani, chiar dacă reprezentau o naționalitate conlocuitoare cu românii, trebuiau să dea seamă ca popor învins. Un element deloc secundar: probabil că horthyștii vinovați de crime împotriva poporului român din partea ocupată a Transilvaniei nu reprezentau o masă de oameni și nu dispuneau nici de averile substanțiale ale germanilor. Prada de război care urma să intre în posesiunea învingătorilor era de altfel menționată și de liderii comuniști români. Partidul creat și comandat de Moscova nu putea avea altă opinie, decât cea care îi venea ca directivă.

P.N.Ț., care cerea pedepsirea crimelor înfăptuite de regimul horthyst atât în timpul ocupației, cât și în retragerea sa, era acuzat că atâta șovinismul, fără ca nimeni să fi îndrăznit a cere o denumire pentru actele de represalii în masă, îndreptate împotriva populației de origine etnică germană.”⁴⁶

Iar Jean Nouzille constata și el legat de aceeași chestiune: „Pe de altă parte, în toamna lui 1944, conducerea Partidului Comunist Român este compusă în majoritate din evrei și unguri întorși de la Moscova, ca Ana Pauker și Luka Laszlo (supranumit Vasile Luca), care aplică indicațiile lui Stalin cu privire la egalitatea în drepturi în Transilvania, în vederea recrutării de comuniști în această regiune.”⁴⁷ Iată în linii mari de ce focul principal a fost îndreptat împotriva germanilor și nu a altor minoritari!

O altă enigmă o reprezintă numărul total al deportaților. La recensământul din 1941, numărul locuitorilor germani din România (fără nordul Transilvaniei) era de 587075,⁴⁸ iar un raport al Institutului Național de Statistică din 15 august

⁴⁵ „Ich weiß, daß du mein Vater bist...”, p. 21.

⁴⁶ Victor Frunză, *op. cit.*, p. 224-225.

⁴⁷ Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 239-240.

⁴⁸ Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 56.

1945 îl aprecia ca fiind de 469967 de etnici germani.⁴⁹ Dar această masivă reducere îi cuprindea, pe lângă cei deportați, și pe germanii morți în război sau plecați din țară odată cu trupele Wehrmacht-ului. Anton Scherer aprecia că, în total, au fost deportați circa 165000 de germani din Europa de sud-est (Iugoslavia, Ungaria și România) la muncă forțată în Uniunea Sovietică, dintre care circa 129000 de șvabi dunăreni.⁵⁰ Numărul strict al germanilor deportați din România în U.R.S.S. a fost estimat de diferite surse la 70000, 75000, 81000 sau chiar la 97762 (după ziarul „Presse” din Viena, din 28 august 1954).⁵¹ Aceleași variații se întâlnesc și în privința repartiziei regionale a deportaților din România. S-a văzut mai sus că Jean Nouzille estima numărul sașilor deportați la 27000, cel al șvabilor bănățeni la 35000, iar cel al germanilor din restul țării la 18000. Anton Scherer, citând surse germane, vorbea de 26000 de sași, 35-40000 de șvabi din Banatul românesc (fără Banatul montan) și 15000 de germani din Satu Mare (5000), Banatul montan și din Vechiul Regat.⁵² Cifra aproximativă a deportaților din Banatul montan este de 8-9000.⁵³ Iar istoricul Matthias Annabring se referea la 26000 de deportați din Transilvania, 50000 din Banat și 5000 din Satu Mare.⁵⁴ Dintre aceștia, proporția celor decedați în lagărele de muncă sovietice este estimată de Dumitru Șandru la 15-20%.⁵⁵

Ancheta demografică efectuată la 15 august 1949 de Institutul Național de Statistică evidențiază cifra deportaților ca fiind de 70148. În raportul Inspectoratului general al jandarmeriei, Direcția siguranței și ordinei publice din 14 februarie 1945, numărul celor înscriși pe liste în vederea deportării era de 64419. La data întocmirii raportului, se aprecia că erau deja deportați 46540, la care erau adăugați etnicii germani exceptați (11924), dispăruți (3604), decedați (12), sau care și-au schimbat domiciliul (2339). Aceeași cifră de numai 46540 rezulta și dintr-un alt raport, întocmit de aceeași direcție, la 12 noiembrie 1945.⁵⁶ După cum se vede, autoritățile comuniste române, în complicitate cu conducătorii sovietici, încercau să diminueze cât mai mult cifra deportaților, până la o cotă incredibil de mică.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 60.

⁵⁰ „*Ich weiß, daß du mein Vater bist...*”, p. 9.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 9-10.

⁵³ *Ibidem*, p. 10.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 13.

⁵⁶ Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 59.

După cum s-a putut ușor observa din cifrele prezentate mai sus, Banatul a furnizat cel mai mare număr de deportați etnici germani în Uniunea Sovietică. Germanii bănățeni au fost supuși unui tratament chiar mai restrictiv decât cel rezervat celorlalți germani din România. S-a văzut că, de exemplu, ei au fost singurii excluși de la scutirea de deportare care îi cuprindea pe acei germani care erau căsătoriți cu etnici români, evrei, sârbi, unguri etc. Din Banat au fost ridicați și specialiștii germani, deși și aceștia trebuiau să fie exceptați. La 20 ianuarie 1945, generalul de divizie Carlaonț, comandantul Corpului 7 teritorial, raporta Secției a 7-a a Marelui Stat Major că printre cetățenii români de origine etnică germană ridicați se aflau atât de mulți specialiști, încât se ajunsese, de pildă la Timișoara, ca întreprinderile industriale să nu-și poată desfășura activitatea.⁵⁷

La scurtă vreme după încetarea valului de deportări, Coloman Müller a înaintat, în numele Organizației Antihitleriste Germane din Timișoara, al cărei lider era, un memoriu ambasadei Uniunii Sovietice din București și ministrului justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, în care își exprima nemulțumirea pentru faptul că internarea și deportarea germanilor s-au făcut prin ignorarea provocatoare a acestei organizații, compusă din social-democrați și comuniști care luptaseră împotriva fascismului.

Descriind modul în care s-a desfășurat ridicarea germanilor, Doru Radosav consemna: „În general, concentrarea celor care urmau să fie deportați s-a petrecut sub semnul derutei, al necunoașterii situației reale, deși toți simțeau un pericol iminent. Pentru a se salva, mulți și-au declinat apartenența etnică germană.”⁵⁸ Cu prilejul ridicării s-au produs și evenimente dintre cele mai tragice. Astfel, de exemplu, în momentul când urma să fie ridicat (14 ianuarie), germanul Ioan Kukler din comuna Giarmata, județul Timiș-Torontal, l-a lovit în cap pe sergentul-major Iulian Vârjeanu. A urmat o luptă, în urma căreia jandarmul însoțitor, sergentul-major Gheorghe Chiochiș, l-a împușcat mortal pe locuitorul german.⁵⁹

În Banat ajungeau, de frica deportărilor, și germani refugiați din alte zone ale țării. Într-o notă din 26 ianuarie despre ridicarea germanilor din județul Sibiu, se preciza că „pentru a se sustrage deportării, numeroși minoritari germani de ambele sexe au fugit, unii în munți, iar alții în direcția județului Gorj și spre Orșova”⁶⁰, ultimii probabil cu intenția disperată de a fugi din țară.

⁵⁷ *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 10.

⁵⁸ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 21.

⁵⁹ *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 65.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 83.

Nota numărul 1279 a Agenturii Banat, centrul Timișoara (16 ianuarie), intitulată *Arestarea elementelor de origine germană*, descria pe larg evenimentele petrecute în acest oraș: „În noaptea de 13/14 ianuarie 1945, atât în Timișoara, cât și în raza județului Timiș-Torontal, Comandamentul sovietic local, în colaborare cu Comandamentul român și autoritățile polițienești locale, am procedat în teren la curățirea și ridicarea tuturor cetățenilor de origine etnică germană propriu-zis (...), au fost ridicați și adunați la început în diferite căminuri și parcuri amenajate în mod special, pentru ținerea acestora până la ridicarea completă a tuturor (...). Operația de curățire s-a făcut mai mult noaptea, unde fiecare patrulă mergând din casă în casă, ridicau tot ce găseau că corespund normelor și indiciilor din recensământ.” Germanii respectivi, „complet deprimați sufletește, se supuneau ordinului dat fără murmur.” Chiar și autorul notei recunoștea: „Scenele au fost groaznice, atât la părăsirea căminului, cât și a locului natal. Mulți dintre aceștia, prinzând de veste la timp, au fugit, iar unii, pentru a scăpa de deportare, s-au sinucis.” Erau menționate și cazuri de fete de 17-18 ani, aruncându-se în brațele ofițerilor români, cu rugămintea de a le salva. Pentru că autoritățile române nu manifestaseră „zelul” pretins de la ele, „Comandamentul suprem din București, față de această situație, a dat ordin imediat ca continuitatea operațiunilor de ridicare a elementului german să se facă direct de către poliția militară sovietică.” În locurile unde au fost temporar adunați germanii s-au constituit comisii mixte de triere. La 16 ianuarie, operațiile de „curățire” erau considerate încheiate, „prin aceea că toți care se găseau depuși provizoriu prin căminuri și parcuri, au fost puși în mașini sovietice închise, escortați de sentinele și conduși la gară pentru a fi îmbarcați în vagoane de marfă bine închise. În gară, pe lângă vagoane, exista o pază compusă din sentinele sovietice foarte strictă, încât nimeni nu putea să vorbească cu aceștia și nici să le dea cel puțin un pahar cu apă.” Îmbarcarea în vagoane s-a făcut pe grupe de circa 30 de persoane în fiecare vagon, indiferent de sex. Din cauză că unii germani fugiseră înainte de a fi arestați, se menționa că ei vor fi căutați în continuare în vederea deportării, iar cei care nu se vor supune celor stipulate în comunicat urmau a fi trimiși în judecata Curții Marțiale, „pentru care vor fi aspru sancționați.”⁶¹

Tot la 16 ianuarie era întocmită și nota-sinteză intitulată *Ridicarea minoritarilor germani din România*. Se arăta chiar de la început că, în momentul începerii arestărilor în întreaga țară (10-11 ianuarie), „populația germană era într-

⁶¹ Ibidem, p. 69-70.

o stare de spirit disperată.” De altfel, zvonuri și versiuni cu privire la această deportare existaseră cu mult înainte, când autoritățile sovietice întocmiseră deja tabele cu locuitorii germani de ambele sexe. Germanii nutriseră însă și speranța că până la urmă vor fi scutiți de deportare, iar fruntașii lor (Hans-Otto Roth, Rudolf Brandsch, Victor Glondys) au încercat unele intervenții pe lângă guvernul român, sperând chiar că anglo-americanii vor interveni în favoarea lor. „Pe măsura apropierii datei fatidice și nevirii nici unui indiciu concret că amenințarea a trecut, speranțele minoritarilor germani au scăzut rapid, cedând unei deprimări și tensiuni care și-a atins apogeul în zilele de 9 și 10 ianuarie a.c. Prăbușirea moralului populației germane a ajuns completă în noaptea de 10/11 și în ziua de 11 ianuarie a.c., când organele sovietice și românești au început arestările.” Despre atitudinea românilor față de deportări, nota-sinteză arată: „În rândurile populației românești, cu excepția cercurilor de extremă stângă, în special ale românilor din Ardeal, se manifestă, în general, compătimire pentru soarta minoritarilor germani, deportarea lor fiind înfățișată drept o pierdere mare pentru potențialul uman și economic al țării. În unele cercuri românești din Ardeal se adaogă că, oricum, minoritarii germani trăiesc de 800 de ani pe aceste meleaguri și deci ar trebui protejați, mai ales că Germania, indiferent de regimul ei politic intern, nu va ierta niciodată României că a consimțit la deportarea lor.” Concluzia notei-sinteză era: „În special în Ardeal, arestările minoritarilor germani au repercusiuni evidente asupra randamentului muncii, stânjenind activitatea în toate sectoarele vieții economice.”⁶²

Despre modul cum au decurs ridicările de etnici germani din Reșița, avem câteva relatări amănunțite. Cetățeanul Karl Bereznyak își amintea: „*Dimineața (17 ianuarie 1945, n.n.) la ora 4 am fost treziți. În fața intrării stăteau camioane, în care am fost încărcăți; apoi am fost duși la gară și urcați în vagoane de vite femei și bărbați împreună, 40-42 de oameni într-un vagon. În fiecare vagon erau o mică sobă, câteva bucăți de lemn și o gaură în podea, pe care trebuia să o folosim ca WC. La 17 ianuarie, după-amiaza între orele 15 și 16, începea călătoria către necunoscut. Din păcate, pentru 30 de procente ea a fost fără drum de întoarcere.*”⁶³ Anna Stuibler relatea legat de aceleași împrejurări: „*Cu două zile înainte ca drama să înceapă, am fost avertizată de oameni care mi-au dorit*

⁶² *Ibidem*, p. 71-74.

⁶³ „*Ich weiß, daß du mein Vater bist...*”, p. 13.

binele; m-au sfătuit să mă ascund. Eu însă nu voiam să cred că lumea trebuia să plătească pentru câțiva, fără să aibă nici o vină. Și astfel a venit 16 ianuarie. Deja de dimineață, dealurile Reșiței erau ocupate de militari ruși, și nimeni nu mai putea să plece din oraș sau să intre în oraș. Eu am sperat până la capăt într-o minune. Adesea mergeau împreună un soldat rus și un soldat român. Pe când ei erau în străduța noastră, am înțeles că problema era serioasă. După-amiaza la ora 14 erau acolo. Din casa noastră, trebuia să plecăm tatăl meu vitreg și cu mine și să rămână sora mea de 14 ani și mama mea vitregă. Eu și tatăl meu vitreg trebuia să plecăm, căci corespundeam vârstei. Erau aduse femei de la 18 la 40 ani și bărbați până la 50 ani. După un scurt bun-rămas, noi am plecat. Duși ca niște criminali, pășeam pe stradă în jos, pe lângă vecinii noștri care aveau norocul să rămână acasă, fiind ori prea bătrâni, ori prea tineri, ori au venit pe lume ca români sau unguri. Nu era, în afară de aceasta, nici o altă vină în acest război? Pe când noi mai ridicam mâinile încă o dată la despărțire, pe când îi auzeam pe unii plângând de durere, m-au înștiințat că nu mi voi mai revedea prea curând sora și ținutul.

Mai întâi am fost conduși până la cinematograful Cultural, unde era un loc de adunare și unde erau deja strânși foarte mulți oameni, șezând pe bagaje, stând culcați pe pături, deoarece scaunele erau toate scoase. În această sală ne-au ținut o zi și jumătate și două nopți, stând la lumină electrică; deja aceasta era o pedeapsă. La 18 ianuarie, dimineața la ora 5, am fost duși cu autocamioane la gară. Acolo am fost încărcăți în vagoane de vite cu ferestre închise, cu priciuri de lemn golate. După-masa la ora 17 porneam apoi în călătoria spre necunoscut. Deja la 12 ore după ce ne-au urcat în vagoane la Reșița, era greu, căci era o iarnă friguroasă, vagoanele nu erau încălzite, cu toate că o sobă de tablă era acolo; lemn însă nu era disponibil. Asta ne-a făcut să luăm drumul în serios.”⁶⁴ Transportarea acestor deportați s-a încheiat în lagărul Plast din regiunea Celeabinsk.

Locuitoarea Helene Brezina din Reșița consemna: „Apoi a venit nefericita zi de 16 ianuarie 1945. La gară, trenul cu multe vagoane, plin de oameni, tineri și bătrâni, femei și bărbați. Apoi, pe când trenul era pus în mișcare, au rămas în urmă multe inimi de mamă sângerânde, tați, soții, soți și copii, loviți și în profundă durere. Noi, cei care eram transportați și duși împotriva voinței noastre în necunoscut, eram de asemenea cu o durere pe care n-am mai cunoscut-o niciodată și chinuiți din cauza despărțirii de dragii noștri și de locurile

⁶⁴ Ibidem, p. 39-40.

familiale.”⁶⁵ Și Helene Brezina făcea parte tot dintr-un transport către lagărul sovietic de la Plast. Helene Zammer, deportată la Berezovsk, lângă Sverdlovsk, scria: „Eu sunt născută Schiller Helene, arestată la Reșița. Când am fost târâtă în Rusia, aveam 19 ani. Am stat acolo în intervalul 16 ianuarie 1945 – 24 decembrie 1949. Tatăl meu era în același transport, alături, însă era bolnav și în același an a fost expedit înapoi.”⁶⁶

Peter Paul Walter își amintea: „La 10 ianuarie 1945 mergeam ca de obicei la serviciu. La ora 4 trebuia să fiu acolo. Deoarece locuiesc în Reșița în cartierul Stavila, plecam devreme de acasă și eram la ora 4 la Școala de beton. Acolo m-au oprit doi soldați români și m-au întrebat unde mă duc. Pe deasupra, au spus că nimeni în această zi nu merge la serviciu, și m-au dus în clădirea Școlii de beton. Eu eram primul arestat. Apoi a venit al doilea, domnul Komerzie, al treilea, cumnatul meu Wenzel, după aceea oameni aduși în grupuri. După-masă a venit un ofițer cu o listă, pe care ne-a citit-o, constatând cine era prezent. Erau opt persoane care nici nu erau pe listă, printre care și eu. Acest ofițer m-a chemat să merg cu el la Poliție pentru a căuta cine mai este pe listă. Era ora 20,30, și la acel moment nu mai era nimeni la Poliție. După indicația ofițerului, urma să rămân acolo peste noapte, însă eu l-am înduplecat să meargă împreună cu mine la mama mea, care nu locuia departe de Poliție. Mama s-a bucurat mult văzându-mă, și noi am rămas peste noapte acolo. Dimineata următoare ea a pregătit un mic dejun bun și după aceea ne-am despărțit. Pe atunci încă nu credeam că era o despărțire pentru totdeauna, căci, când m-am întors acasă din Rusia, mama mea nu mai era în viață.

Pe când ofițerul mergea cu mine la Școala de beton, a constatat pe deasupra că eu însumi nu eram înscris pe nici o listă. Între timp, ofițerii se amuzau cu băutură și muzică, și când eu am văzut că s-a făcut deja ora 20, mi-am închipuit că au uitat de mine.” (Bineînțeles că nu uitaseră, n.n.).⁶⁷

Locuitoarea Hermina Bălan (născută Mitterbach), răspunzând la întrebarea: „Care a fost cea mai nefericită zi din viața dumneavoastră?”, spunea: „Ziua de 5 ianuarie 1945. Nu aveam încă 18 ani și atunci am fost ridicată de acasă pentru a fi deportată în fosta U.R.S.S. Până atunci fusesem un copil fericit, singură la părinți. Noi auzisem zvonuri că nemții din Reșița, de fapt din

⁶⁵ Ibidem, p. 57-58.

⁶⁶ Ibidem, p. 69.

⁶⁷ Ibidem, p. 76.

Banat, vor fi deportați, dar tatăl meu, care era un social-democrat convins, nu a crezut, el spunea că vor fi deportați doar cei cunoscuți ca fasciști sau cu convingeri profasciste. Nu credea că rușii vor îndrăzni să deporteze din România tineri nemți nevinovați de ororile războiului. Și totuși, în ziua de 5 ianuarie 1945 m-au ridicat de acasă și m-au închis împreună cu alți nemți reșițeni în clădirea fostei școli MADOSZ, unde ne-au ținut o săptămână. Așa că părinții au putut să-mi aducă haine și mâncare multă, mai ales afumături de porc, să reziste la drum. Apoi ne-au urcat într-un tren, în vagoane pentru animale.”⁶⁸

Drumul a decurs în condiții absolut inumane. Karl Bereznyak, care a călătorit o lună și cinci zile până la Berezovsk, povestea: „Din când în când, trenul a fost oprit, și noi puteam coborî, aduce apă, să ne mișcăm etc. Dar eram păziți cu severitate de soldați înarmați cu pistoale automate. Astfel mergea călătoria mai departe, până la fața locului. La granița româno-rusă am fost urcați în vagoane de vite rusești. Aici, la graniță, începea calea ferată cu ecartament lat. Când noi am întâlnit pe drum vagoane încărcate cu lemn sau scânduri, am putut să șterpelim material combustibil.”⁶⁹ Peter Paul Walter își amintea: „La 20 ianuarie 1945, am fost imbarcați eu, cumnatul meu și încă alți mulți oameni într-un tren de marfă care avea 50-60 de vagoane. Fiecare vagon avea în mijloc o sobă și în podeaua vagonului era făcută o gaură, care pe deasupra slujea îndeplinirii nevoilor omenești. În călătorie eram aproape toți veseli, atunci fiind suficiente alimente și băuturi. După 36 de zile de călătorie, am ajuns în lagăr.”⁷⁰ Lagărul se numea Iss, fiind situat la 200 km distanță de Munții Ural. Iar Hermina Bălan spunea: „Eram cam 40-50 într-un vagon, numai tineri, fete și băieți, în vagonul în care am mers eu nu cred că au fost mai mult de trei familii. Până la Iași doar apă am avut voie să luăm din câte o gară, dar nu toți puteam coborî, doar doi-trei care primeau voie să coboare, între soldați, ei aduceau apă pentru toți și, sigur, niciodată nu ajungea. La Iași ne-au scos din vagoane și ne-au triat.”⁷¹ Apoi au ajuns în lagărul Elenovka din Ucraina. Încheierea operațiunilor de ridicare a avut loc în cea mai mare măsură la 1 februarie 1945. Ele au cuprins de multe ori și români, ca și alte naționalități, pe lângă germani.

⁶⁸ *Țimpul*, Reșița, VIII, 21 (1860), 27 ianuarie 1997, p. 4.

⁶⁹ „Ich weiß, daß du mein Vater bist...”, p. 13.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 77.

⁷¹ *Țimpul*, VIII, 21 (1860), 27 ianuarie 1997, p. 4.

Din relatările prezentate mai sus, rezultă că din Reșița au avut loc în mod sigur următoarele transporturi: la 12 ianuarie către lagărul Elenovka din Ucraina (Donbas), la 17 ianuarie către Berezovsk (lângă Sverdlovsk), la 18 ianuarie către Plast (regiunea Celeabinsk) și la 20 ianuarie către Iss (la 200 km de Ural). Pe lângă aceste transporturi este însă foarte probabil să mai fi avut loc și altele, nementionate aici.

Cu toate că celor ridicați nu li s-a adus vreo acuzație concretă, selecția fiind făcută numai pe criteriul apartenenței etnice și al vârstei avute în perioada arestărilor, germanilor le-au fost jefuite gospodăriile, iar după deportare a urmat pierderea proprietăților în urma reformei agrare și a naționalizărilor. Cei care au reușit să supraviețuiască și să se întoarcă acasă, și-au găsit întreaga avere confiscată, inclusiv locuințele, mulți dintre ei nemaiavănd nici măcar unde să se adăpostească.⁷²

În vara anului 1945, o parte din etnicii germani, care au reușit să se salveze de această deportare în U.R.S.S., au fost internați în lagăre de muncă din România. Pretextele arestărilor au fost că persoanele respective au deținut funcții în Partidul Național Socialist German și în Grupul Etnic German, că s-au înrolat în trupele S.S., în armata germană, ori că s-au opus reformei agrare din 1945. Ulterior, aceste măsuri au fost extinse și asupra altor categorii de persoane.⁷³ Prin ordinul 34376/1945, Ministerul de interne fixa criteriile de vârstă (adică aceleași: bărbații între 17-45 ani, femeile între 18-30 ani) și prioritățile la internare în lagăre astfel: cei care s-au sustras de la deportarea în U.R.S.S., care locuiau în România fără forme legale sau care au împlinit vârsta de 17, respectiv 18 ani, după luna mai 1945. În acest mod, au mai fost internați peste 10000 de etnici germani în lagăre din România, printre care cele mai importante au fost: Târgu Jiu, Slobozia Veche, Oradea Mare, Văcărești, Mehedinți și Sighet. Alte lagăre mai mici, în care au fost deținuți etnicii germani, erau: Budinți (județul Timiș), Drauț (județul Arad), Crângași (județul Ilfov), Ciurel, Apărătorii Patriei, Ghencea și Sanatoriul Brâncovenesc (București), Turnu Măgurele.⁷⁴

Cea mai mare parte a germanilor deportați în Uniunea Sovietică au rămas acolo până în anii 1948-1949, când au fost, în mare, repatriați. Grupuri mai mici de germani, care din cauza condițiilor foarte grele în care trăiau, nu au mai putut să muncească, au fost repatriați mai devreme, începând chiar cu toamna anului 1945, când a revenit în România un prim transport. Un recensământ efectuat în

⁷² *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 13.

⁷³ Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 59.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 60.

1948 și un raport al Ministerului de interne din 1951 menționau că se întorseseră din U.R.S.S., de la „munca de reconstrucție”, aproximativ 40000 de etnici germani.⁷⁵ Diferența dintre cei plecați și cei întorși se explică prin faptul că mulți etnici germani, după punerea lor în libertate de către autoritățile sovietice, au fost transportați direct în zonele de ocupație sovietice din Germania sau Austria, s-au stabilit în U.R.S.S. sau au decedat în timpul deportării.

Încă din vara lui 1945, comitetul regional Banat al Partidului Comunist Român a cerut organizațiilor sale județene liste nominale „cu germani democrați” care se aflau pe atunci la muncă în Uniunea Sovietică. Comitetul județean Severin a stabilit numărul lor la 41, dintre care numai 26 erau germani propriu-ziși, restul fiind slovaci, cehi și maghiari. Din județul Timiș-Torontal erau 53 de asemenea deportați, calificați democrați. La 13 iunie 1946, comitetul județean P.C.R. Caraș comunica regionalei Banat că în ultimul timp veneau chiar români să intervină pentru readucerea acasă a germanilor deportați în U.R.S.S., care erau membri de partid, unii dintre ei chiar din perioada ilegalității.⁷⁶

Starea de spirit a populației germane a continuat să fie foarte proastă și în anii următori. De exemplu, prezentând în vara anului 1946 situația șvabilor din localitate, postul de jandarmi Pâncota din județul Arad arăta că majoritatea celor deportați în Uniunea Sovietică se mai aflau în continuare acolo, iar cei reveniți erau toți bolnavi și muritori de foame, comentând că în curând toți nemții vor fi ridicați.⁷⁷ O altă notă, din 24 septembrie 1946, preciza: „În rândurile populației germane circulă din ce în ce mai intens zvonul că în curând vor fi ridicate noi loturi de sași și șvabi, care vor fi trimiși la muncă în U.R.S.S. După o altă versiune, toată populația germană din țară va fi transplantată în Germania. Motivul acestor zvonuri îl constituie faptul că organele poliției și ale jandarmeriei au primit ordin să întocmească o situație nominală a cetățenilor de origine germană, situație care ar fi fost cerută de Comisia Aliată de Control. Aceste zvonuri au creat o stare de îngrijorare în rândurile sașilor și a(le) șvabilor, care se așteaptă din zi în zi la măsuri represive în contra lor.”⁷⁸

Nici cei repatriați nu erau puși în libertate de autoritățile comuniste din România, decât cu mare greutate și, ca în cazul de mai jos, numai la intervenția

⁷⁵ *Ibidem*, p. 59.

⁷⁶ *Deportarea etnicilor germani din România...*, p. 11-12.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 117.

expresă a guvernului în acest sens. La 4 februarie 1947, secretariatul general al președinției Consiliului de Miniștri îi transmitea secretarului general al Ministerului de interne, Avram Bunaciu, nota 30067: „*Conform dispozițiilor domnului prim-ministru, am onoare a vă ruga să binevoiți a da dispozițiuni telegrafice ca toți cetățenii români de origine etnică germană, înapoiți de la munca obligatorie în U.R.S.S. și aflați actualmente în citadela din Timișoara (cca. 30-40), să fie imediat puși în libertate. În viitor, nici un cetățean român de origine etnică germană ce se înapoiază din U.R.S.S. nu va mai fi internat, ci dirijat direct spre domiciliul său, bineînțeles, cu excepția acelor care ar fi contravenit față de legile țării.*”⁷⁹

La 22 decembrie 1947, locuitorul Mihai Glass din comuna Satchinez, județul Timiș-Torontal, îi scria ministrului de externe, Ana Pauker, arătându-i că fiul și nepoata sa de 15 ani au murit în U.R.S.S., iar el, având 70 de ani, era „*cu desăvârșire lipsit de mijloace de existență.*” Dar el mai avea deportați din familie încă un fiu și doi nepoți, motiv pentru care scria: „*Cu profund respect vă rog să binevoiți a avea în vedere jertfele aduse și starea mea disperată acum la bătrânețe, deci vă rog să binevoiți a interveni locului competent ca copiii și nepoții mei care mai sunt în viață și sunt în străinătate să aibă posibilitatea a se reîntoarce în țară, și anume: Glass Ion, care se află: Germania zona sovietică, localitate Henningsleben/Thür, strada: Über Langensalza Hauptstrasse 18-2; Quintus Luiza, adresa: U.R.S.S., Lager 1028-3; Glass Iosif, adresa: Moscova Crucea Roșie, căsuța poștală 280/1064.*”⁸⁰

Din păcate, mulți germani, în loc de a fi repatriați, au fost trimiși, cum am mai arătat, în Republica Democrată Germană și Austria (zona sovietică). Un referat al inspectorilor Departamentului pentru problemele naționalităților conlocuitoare al Consiliului de Miniștri din 1951 arăta: „*O problemă spinoasă, care a fost semnalată fără a fi încă soluționată, este aceea a repatrierii unui important număr de germani, foști la muncile de reconstrucție în U.R.S.S. și repatriați de autoritățile sovietice în Austria și Germania. Departamentul nostru a primit și primește numeroase cereri prin care soțul întors în R.P.R. solicită repatrierea soției sale din Austria sau Germania, soția cere repatrierea soțului, copiii cer repatrierea părinților etc.*”⁸¹ Astfel, se poate spune că acest veritabil calvar al deportărilor nu a

⁷⁹ Ibidem, p. 113.

⁸⁰ Ibidem, p. 120.

⁸¹ Ibidem, p. 121.

luat, cu adevărat, niciodată sfârșit!

După 50 de ani, la 14 octombrie 1995, a fost sfințit monumentul ridicat întru cinstirea victimelor deportării în fosta U.R.S.S., amplasat la Reșița, în parcul „Cărășana”. El este un monument unic în România, realizat în concepția artistului plastic reșițean Hans Stendl.⁸² Pe acest monument se află următoarea inscripție, în limbile română și germană: „*În amintirea victimelor deportării în Rusia 1945-1950*”; „*Zum Gedenken an die Opfer der Deportation nach Russland 1945-1950*”. Totodată, pe el sunt gravate numele localităților în care au fost deportați germanii din România, care sunt următoarele: Berezovsk, Belaia Kalitva, Bulovinka, Celeabinsk, Cestakova, Djerjinsk, Dneprojinsk, Dnepropetrovsk, Dokucaevsk, Elenovka, Enakevo, Frunze, Gorlovka, Hatepetovka, Irmino, Iss, Iunkom, Kadeevka, Kapitalnaia, Kopesk, Krasnoarmeisk, Krasnodar, Lenino, Makeevka, Nikolaev, Odesa, Pavlovskiaia, Petrov Val, Plast, Romanka, Rostov, Scegllovka, Stalino, Sverdlovsk, Ufalei, Valkovo, Volodarka, Vorosilovgrad, Zaporoje. Acestea sunt locurile în care s-au consumat teribilele drame ale acelor ani întunecați. Dar, tot cu ocazia sfințirii monumentului reșițean, deputatul Forumului Democrat al Germanilor în Parlamentul României, Eberhard-Wolfgang Wittstock, a ținut să precizeze: „*Îmi pare rău că nu s-a spus de la tribună – pentru că marea majoritate a oamenilor nu știu – că minoritarii germani au fost deportați în Rusia la cererea explicită a Rusiei și nu pentru că statul român a hotărât acest lucru! Este foarte important să se știe că România nu a avut nici un amestec în deportarea germanilor!*”⁸³

LA DÉPORTATION DES ALLEMANDS EN UNION SOVIÉTIQUE (1945). AVEC UN APERÇU SPÉCIAL POUR LE BANAT Résumé

L'histoire de la Russie des tzars, puis de l'Union Soviétique, abonde en cas de déportations massives de populations des zones où on remarquait une résistance plus intense contre le système répressif du gouvernement, envers les régions ayant une accessibilité réduite, situées aux profondeurs du territoire.

⁸² *Timpul*, VI, 205 (1488), 17 octombrie 1995, p. 3.

⁸³ *Ibidem*.

Après l'occupation des pays est-européens par l'Armée Rouge, ce procédé y fut appliqué, et les premiers contraints à l'expérimenter ont été les ethniques allemands.

En ce qui concerne cette déportation des ethniques allemands de Roumanie en l'Union Soviétique, on a avancé, ultérieurement, toute une série de théories qui accusaient l'état roumain d'approuver, ou même de le solliciter impérieusement, lui-même. Bien sûr, tout ce sorte de thèses ne constituent que des pures spéculations, conformément aux documents ci-présentés. Le point culminant de la tragédie des habitants allemands de Roumanie est représenté par l'Ordonance No. 031/6 janvier 1945 de la Commission Alliée (Soviétique) de Contrôle vers la Présidence du Conseil de Ministres roumain, concernant leur mobilisation pour le travail. En réalité, les autorités roumaines ont tenté, et parfois ont réussi, d'obtenir des quelques exceptions de l'application de cet ordre, sauvant un nombre de 11.924 personnes de la déportation.

Les plus nombreux allemands déportés provenaient de la communauté des souabes de Banat. Ils ont été soumis à un régime plus restrictif que celui réservé aux autres allemands de Roumanie. Les documents présentés envisagent la situation créée aux allemands de Timișoara et Reșița, enlevés en bon nombre de leurs maisons, pendant la nuit, par des patrouilles mixtes soviétiques/roumaines. Concentrés pour quelques jours dans des places aménagées en ce sens (des parcs, écoles, cinématographes etc.), ils ont été ultérieurement embarqués en trains de marchandises, dans des conditions inhumaines, et transportés dans des différents camps de travail-forcé sur le territoire soviétique. Les conditions extrêmement difficiles du transport et puis l'activité proprement-dite (dans le secteur minier par exemple) ont décimé le nombre des déportés. Les survivants ont pu revenir dans le pays à peine en 1949-1950. Ils ont trouvé leur fortune confisqué par la réforme agraire initié par les communistes, et plusieurs d'entre eux sont restés même sans de leurs maisons. De plus, des quelques-uns ont été «répatriés» par les soviétiques dans leurs zones d'occupation de l'Allemagne et d'Autriche, menant au démembrement des plusieurs familles.

Le 14 octobre 1995, après 50 années, a été béni à Reșița le monument dressé pour honorer la mémoire des victimes des déportations dans l'ancienne U.R.S.S. Celui-ci constitue un monument unique en Roumanie, y étant gravés le nom des localités où ont été déportés les allemands.

ASPECTE PRIVIND INDUSTRIA ÎN JUDEȚUL CARAȘ (1945-1948)

EUSEBIU NARAI

Lovitura de stat de la 23 august 1944 a plasat România în tabăra inamicilor Germaniei naziste și a facilitat ocuparea integrală a teritoriului țării de către Armata Roșie. Duritatea acestei ocupații, care se va prelungi pe o perioadă de 14 ani, a fost resimțită cu intensitate de populația și de economia țării. Un puternic șoc a produs noua realitate și în Banat, cu atât mai mult cu cât aici nu mai fusese cunoscută nici o ocupație rusească pe parcursul întregii istorii.

În Banat, trupele sovietice au pătruns în lunile septembrie-octombrie 1944, după scurte ciocniri cu unitățile Wehrmacht-ului în retragere. Deși autoritățile locale și populația le-au organizat o primire binevoitoare, în speranța unui comportament pe măsură al noilor veniți, dezamăgirile nu au întârziat să se producă. Între timp, mii de locuitori, în special de naționalitate germană, părăsiseră Banatul o dată cu unitățile Wehrmacht-ului, înțelegând că viitorul lor aici devenea, datorită noii conjuncturi, mai mult decât nesigur.

Supunând țara unui jaf de mari proporții, noii ocupanți au avut suficiente motive de a intensifica această *activitate* în județele bănățene, acestea numărându-se printre cele mai bogate. Bucurându-se până atunci de o relativă prosperitate economică și de un echilibru social-politic stabil, Banatul - fiind un mozaic etnic, lingvistic și confesional - a izbutit totuși să evite orice fel de dispută majoră pe asemenea teme. La recensământul efectuat în 1930, aici trăiau în bună înțelegere români (54,4%), germani (23,7%), maghiari (10,4%), sârbi și croați (4,3%), țigani (1,9%), cehi și slovaci (1,5%), evrei (1,2%), bulgari (1,1%), ucraineni (0,4%), ruși (0,2%) și alte naționalități (0,9%). Noile evenimente vor marca însă profund regiunea și în ce privește aceste aspecte ¹.

La începutul anului 1945, o parte a județului Caraș a fost ocupată vremelnice de trupele germane, care - însă - nu au săvârșit atrocități asupra populației

¹ Mircea Rusnac, *Confruntări politice și electorale în județele bănățene în anul 1946*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 395-396.

românești, autoritățile fiind mulțumite de faptul că aici nu au pătruns trupe maghiare, care puteau fi tentate să se războne pe civili pentru pierderea controlului asupra părții de nord-vest a Transilvaniei ². Trebuie menționat faptul că trupele germane nu au ajuns pe teritoriul plășii Reșița, aceasta fiind un obiectiv industrial destul de important ³. Situația s-a normalizat până la finele lunii ianuarie 1945.

După înlăturarea pericolului revenirii trupelor germane și maghiare în Banat, populația românească din zonă era îngrijorată de perspectiva anexării întregului Banat de către Iugoslavia, imediat după terminarea războiului, dorință exprimată de tânărul stat iugoslav în perioada 1918-1919 și manifestată zgomotos de mulți sârbi din Banatul românesc nemulțumiți de tratamentul la care au fost supuși de jandarmii români atunci când s-au declarat adepți ai lui Tito, fapt întărit și din declarațiile românilor refugiați din Banatul iugoslav, datorită persecuțiilor săvârșite de partizanii sârbi asupra lor ⁴. Însă acțiunile iridentei sârbe din Banat vor fi tratate ca o altă fațetă a activității organizațiilor minorității sârbe din zonă.

După terminarea ostilităților în Banat era imperios necesară refacerea economică a zonei și trecerea la producția de pace.

Pentru a înțelege pe deplin situația economică a județului Caraș în anul 1944, an de început al tranziției spre regimul comunist, reflectată și în plan economic, trebuie trecute în revistă caracteristicile fizico-geografice ale acestei zone. În anul 1926, în urma reformei administrative, fostul comitat Caraș-Severin a fost divizat în două județe: Caraș și Severin, ultimul ajungând până la Mureș. Inițial, județul Caraș era compus din șase plăși (Bocșa, Bozovici, Moldova Nouă, Oravița, Răcășdia, Reșița), cu 129 de comune rurale, iar județul Severin era reprezentat de nouă plăși (Balinț, Birchiș, Caransebeș, Făget, Lugoj, Marginea, Orșova, Sacu, Teregova), cu 224 de comune rurale. Reședința județului Caraș a fost stabilită la Oravița, important centru cultural al Banatului, situație care s-a menținut până în anul 1950, cu unele mici modificări ⁵. Învecinându-se în vest și nord-vest cu județul Timiș-Torontal, în sud și sud-vest cu Iugoslavia, iar în est, sud-est și nord-est cu județul Severin, județul Caraș beneficia de un relief destul de variat, compus din: munți (Munții Banatului, Munții Almăjului, Munții Aninei, Munții

² Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare DJCSAN), Fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 20/1945, f. 15

³ *Ibidem*, f. 8.

⁴ DJCSAN, Fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 5/1945, f. 1-4.

⁵ V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 13.

Dognecei și Munții Semenici), depresiuni (Depresiunea Almăjului - denumită și Depresiunea Bozovici, Depresiunea Ezeriș), dealuri (Dealurile Bozoviciului, dealurile piemontane ale Oraviței și Dealurile Doclinului), precum și câmpii (Câmpia Șipotului, Câmpia Moraviței și Câmpia Carașului). Aceste câmpii, de fapt subunități ale Câmpiei Timișului, erau scăldate de apele râurilor Pogăniș, Bârzava, Caraș și Nera, ceea ce determina o producție agricolă demnă de invidiat. Legăturile cu celelalte județe bănățene, renumite prin nivelul înalt al dezvoltării economice, se realizau prin localitățile extreme ale județului: Vermeș și Fizeș - cu județul Timiș-Torontal; Zorlenț Mic, Delinești, Ohabia, Prilipeț și Prigor - cu județul Severin ⁶.

Resursele naturale existente din belșug - minereu de fier (Dognecea și Ocna de Fier), mangan (Delinești), cărbuni (Anina, Doman, Secu, Lupac), calcar (Colțani, Valea Domanului), potențialul hidroenergetic al Bârzavei, pădurile etc. au făcut ca în partea de sud-vest a țării dezvoltarea industriei siderurgice moderne să fie mai timpurie comparativ cu celelalte regiuni ale României. Reșița (*Cetatea de Foc a Banatului*), situată pe ambele maluri ale Bârzavei, era cea mai veche așezare a industriei siderurgice din țara noastră ⁷.

În perioada interbelică, județele Caraș și Severin concentrau o parte importantă din capacitatea de producție a industriei României, constituind prima ei bază metalurgică și unicul loc de producție a cocsului. Utilajul cu un grad avansat de uzură și cu un nivel tehnic scăzut, lipsa cronică de energie și materii prime împiedicau însă industria să valorifice eficient resursele naturale și forța de muncă ⁸.

Cele mai importante localități din județul Caraș erau strâns legate, în evoluția lor economică, demografică și edilitară, de progresul Reșiței. Un exemplu grăitor în acest sens erau comunele Bocșa și Anina, renumite pentru extracția de ulei și minereuri de fier. Excepție făcea orașul Oravița, care a îndeplinit o remarcabilă funcție culturală, îndeosebi după înființarea teatrului orășenesc în 1817 (cel mai vechi din țară), alături de funcția politică și administrativă în părțile Carașului ⁹.

După Marea Unire, când stăpânirea străină a dispărut, Valea Carașului - și în sens mai larg Carașul, în destinderea lui, întocmai ca a râurilor Caraș și Nera,

⁶ *Caraș-Severin. Monografie*, coord. Timotei Jurjica, București, 1981, p. 16-17.

⁷ *Reșița - istorie și contemporaneitate*, coord. prof. univ. dr. I. Zahiu, Reșița, 1971, p. 7.

⁸ V. Sencu, I. Băcănuș, *op. cit.*, p. 124.

⁹ *Ibidem*, p. 108.

când scapă din încheștarea munților; a început o nouă viață într-o continuă dezvoltare, în toate domeniile de existență și desfășurare. Pe plan economic, Oravița și Anina, respectiv Ciclova și Sasca, își pierd prioritatea în favoarea Reșiței care devine una din cele mai mari uzine siderurgice din țară. Și dacă Anina mai rămâne ca oraș industrial datorită zăcămintelor mari de cărbune, celelalte centre - Ciclova, Măidan (Brădișorul de Jos), Sasca - în jurul anilor '30, din cauza secătuirii minelor, își încetează activitatea. După cel de-al doilea război mondial, la Sasca se fac prospecțiuni noi, se deschid noi mine și se începe o nouă exploatare a cuprului. Treptat, uzinele din Reșița absorb o bună parte din muncitorii din Valea Carașului, iar după cel de-al doilea război mondial, odată cu darea în exploatare a noilor mine din Moldova Nouă și Ciudanovița, surplusul de mână de lucru se îndreaptă spre aceste centre ¹⁰.

Numai în județul Caraș-Severin, ca urmare a aportului în natură, U.D.R. a devenit proprietara unui patrimoniu compus din următoarele mine, uzine, fabrici, domenii și concesiuni: uzinele metalurgice și constructoare de mașini de la Reșița și Anina; fabrica de mașini agricole Bocșa; minele de fier de la Ocna de Fier și Dognecea; minele de cărbuni de la Steierdorf, Doman și Secu; minele de cupru și aur de la Oravița, Sasca și Ciclova; concesiunea minelor de fier și mangan de la Delinești, a minelor de fier de la Armeniș, a minelor de lignit de la Caransebeș, Armeniș și Bozovici; domenii cu o suprafață de 95.863 ha, dintre care 88.248 ha pădure (suprafață rămasă după reforma agrară din 1921); fabricile de cherestea de la Anina, Bocșa, Văliug și Zăvoi; viile de la Moldova Nouă, Ramna, Tirol; iazurile de la Văliug și Anina, precum și participări la alte 16 societăți. La data înființării întreaga societate avea un capital de 125 milioane lei, împărțit în 250000 de acțiuni a 500 lei ¹¹.

Trebuie remarcat faptul că U.D.R. a păstrat, în mare parte, structura organizatorică a StEG, cadrele conducătoare, corpul tehnic și ingineresc și, bineînțeles, muncitorii. Regiunea Banatului Montan a cunoscut în perioada interbelică una din cele mai faste perioade de dezvoltare.

U.D.R. a fost în perioada interbelică cea mai mare societate industrială românească. Împreună cu fabricile de la Hunedoara (*Vajda Hunjad*) și Călan, U.D.R. a asigurat economia românească cu cărbune, minereu de fier, fontă, oțel, produse laminate, arme (tunuri, mașini blindate etc.), dar și cu locomotive, mașini

¹⁰ Iosif Stănilă, *Cultură și oameni de cultură din Caraș, Reșița*, 1989, p. 14.

¹¹ Rudolf Gräf, *Domeniul bănățean al StEG (1855-1920)*, Reșița, 1997, p. 297.

electrice, utilaj petrolier ș.a. Pe de altă parte, U.D.R. a reprezentat pentru România un punct de plecare al industrializării, de aici pornind cadrele și utilajele necesare care au creat industria grea românească. Tot aici au fost construite principalele poduri și căi ferate din țară ¹².

În întreaga perioadă de funcționare pe baza principiilor economiei de piață, Societatea U.D.R. s-a situat în rândul societăților din România cu limite maxime de profit ¹³. În perioada 1920-1943, bilanțul contabil al societății a înscris obținerea unui volum total de profit din activitățile ce s-au desfășurat: siderurgie, construcții de mașini, mine, domenii etc., în valoare de 2,7 miliarde lei (deci cu o medie aritmetică de 111 milioane lei pe an) ¹⁴.

Alături de celelalte unități industriale importante, Uzinele Reșița trebuiau să joace un rol de prim ordin în refacerea întregii economii a țării.

Privite pe fundalul distrugerilor și al pagubelor uriașe suferite de majoritatea întreprinderilor și de economia națională în ansamblul său ca urmare a războiului, Uzinele Reșița apar în rândul acelor puține fabrici și uzine al căror potențial industrial nu a suferit sau cărora le-au fost pricinuite pagube relativ neînsemnate. Într-adevăr, Reșița nu fusese bombardată, iar instalațiile sale industriale lucraseră din plin tot timpul războiului. U.D.R. au suferit unele pagube materiale doar în sectoarele minier, agricol și locuințe, în timp ce furnalele, oțelăriile, laminarele, cocseria, atelierele mecanice etc., deși fuseseră aduse la un înalt grad de uzură, provocat de suprasolicitările din anii de război, nu au avut de suferit distrugerii directe, aceste agregate putând să lucreze în continuare.

Datorită faptului că în tot timpul războiului uzinele au fost militarizate, muncitorii fiind în marea lor majoritate mobilizați pe loc, la terminarea războiului uzina dispunea de cadrele calificate și de forța de muncă necesară funcționării instalațiilor ¹⁵.

U.D.R. se situau pe un loc de frunte în industria metalurgică din România. Ele dețineau următoarele ponderi din capacitatea maximă instalată: fontă - 43,1%, oțel Siemens-Martin - 56,4%, oțel electric - 33%, laminate - 41,1%, cocs - 100%. Aprovizionarea normală a uzinelor Reșița cu materii prime de bază fusese însă adânc perturbată de desfășurarea celui de-al doilea război mondial. Sursele de import utilizate

¹² *Ibidem*, p. 299.

¹³ *225 de ani de siderurgie la Reșița. 1771-1996*, Reșița, 1996, p. 72.

¹⁴ *Ibidem*, p. 140.

¹⁵ *Reșița - istorie și ...*, p. 119

înainte de război fuseseră schimbate în cursul războiului cu altele, care - după 23 august 1944 - nu au mai putut fi folosite. Situația existentă în domeniul aprovizionării cu materii prime cerea sporirea eforturilor pentru creșterea producției interne de materii prime pentru industria siderurgică. În această situație se impunea ca direcția uzinelor să ia măsuri energice atât pentru asigurarea permanentă a stocurilor de materii prime necesare, cât și pentru buna gospodărire a acestora, pentru reducerea consumurilor specifice. Mai era necesară, de asemenea, o bună programare internă a producției, asigurarea disciplinei în muncă, funcționarea normală a transporturilor interne și asigurarea unui număr suficient de vagoane C.F.R. pentru aprovizionarea satisfăcătoare atât a producției, cât și a muncitorilor cu cele trebuincioase. Desfășurarea producției la nivelul cerut de nevoile refacerii economiei naționale solicita din partea conducerii uzinelor acțiuni eficiente pentru buna gospodărire a întreprinderii ¹⁶.

La începutul perioadei 1944-1948, muncitorimea reșițeană (cca 15000 lucrători) și-a concentrat eforturile mai ales pentru sprijinirea frontului antihitlerist și sporirea producției. Astfel, muncitorii reșițeni au produs și trimis pe front însemnate cantități de armament modern, au realizat importante comenzi de piese de schimb, efectuând totodată numeroase reparații la mijloacele tehnice de luptă ale unităților armatei române și sovietice din cadrul Frontului 2 ucrainean. Susținerea războiului din vest s-a desfășurat în condiții deosebit de grele, datorate în special distrugerilor provocate de germani transportului feroviar al țării și aprovizionării anevoioase cu materii prime. Tocmai din acest motiv, muncitorii din Reșița au acordat o atenție deosebită executării utilajelor și materialelor necesare lucrărilor de refacere a căilor ferate și a podurilor. Ca urmare a colaborării rodnice dintre muncitori și ingineri, s-au găsit noi forme pentru îmbunătățirea și mărirea producției, pentru scurtarea termenului de execuție a diferitelor produse. Învingând piedicile care le stăteau în față, muncitorii reșițeni au reușit să sporească producția de armament necesar frontului, asigurând totodată creșterea continuă a producției de materiale de cale ferată și poduri, producția fiind în februarie 1945 cu 50% mai mare decât în august 1944 ¹⁷.

¹⁶ *Ibidem*, p. 120.

¹⁷ G. Ruja, V.M. Zaberca, *Contribuția muncitorilor reșițeni la refacerea economică a țării și îndeplinirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție (1944-1948)*, în *Banatica*, 3, 1975, p. 291.

Uzinele din Reșița raportau în anul 1945 o creștere a producției de material rulant față de luna august 1944, după cum urmează: roți locomotive - 180%, locomotive - 150%, poduri - 190% ¹⁸.

Până la naționalizare, producția U.D.R.-ului era extrem de diversificată, conform unor statistici din noiembrie 1944: marfă laminată - cu o capacitate lunară de 16000 t; locomotive - cu o capacitate anuală de 100 bucăți; tunuri și piese pentru tunuri - cu o capacitate lunară de 600 t; roți montate pentru vagoane - cu o capacitate lunară de 500 t; sape, lopeți și târnăcoape - cu o capacitate lunară de 100 t; pluguri, grape și diferite accesorii - cu o capacitate lunară de 280 t; cherestea - cu o capacitate anuală de 20000 mc etc. U.D.R. executa comenzi pentru armata sovietică și pentru armata română; comenzile pentru armata sovietică constau din piese obuziere, tractoare și automobile (cca 900 t), precum și oțel de arcuri (340 t); comenzile pentru armata română erau destul de numeroase: tunuri anticar și ansambluri complete (cca 377 t), precum și țevi de tun (966 t). Aceste comenzi au putut fi livrate la timp datorită personalului uzinelor reșițene, compus din 3 categorii de muncitori: muncitori calificați (7050), muncitori necalificați (8556) și muncitori silvici (6860), în total 22.466 de muncitori ¹⁹.

Imediat după instalarea guvernului dr. Petru Groza s-a acreditat ideea *industrializării socialiste a țării* ²⁰. În consecință, la sfârșitul lunii iunie 1945 dr. Simionescu-Bârlad a fost numit comisar guvernamental pe lângă U.D.R.-S.A. ²¹ În iulie 1945 situația U.D.R.-ului se prezenta astfel: Laminoarele au suspendat producția 14 zile din cauza lipsei de păcură; Fabrica de Locomotive nu expedia locomotivele reparate pentru U.R.S.S. deoarece *nu se restituie osiile și roțile de rezervă cu care sunt transportate aceste locomotive până la Ploiești, unde se montează roțile definitive pentru a circula pe liniile rusești*; Oțelăria a sistat producția a 3 cuptoare din lipsă de cărbuni; Fabrica de poduri a micșorat producția pentru că lipsea spațiul de depozitare a materialului fabricat ²². Pentru luna iulie 1945 trebuie menționate date importante privind industria în județul Caraș: erau în funcțiune - la această dată - mai multe uzine (Uzinele Reșița, Uzinele Anina, Cuptoarele de Cocs și

¹⁸ *Ibidem*, p. 292.

¹⁹ DJCSAN, Fond Prefectura județului Caraș, dosar 5/1944, f. 18-19.

²⁰ *225 de ani de siderurgie...*, p. 196.

²¹ *Viața Bănățeană*, IV, 212, 1 iulie 1945, p. 3.

²² DJCSAN, fond Partidul Muncitoresc Român - Comitetul Județean Caraș (în continuare P.M.R. - C.J. Caraș), dosar 3/1945, f. 4.

Fabrica de Șuruburi din Anina) și unele mine, dintre care mine de cărbuni (Anina, Doman, Secu) și mine de fier (Ocna de Fier, Delinești); uzinele aveau o rețea de căi ferate proprii în lungime de cca 300 km; U.D.R. cuprindea: Furnalele înalte, Oțelăria Siemens-Martin formată din 7 cuptoare (fiecare având 40 t), Turnătoria, Laminoarele, Fabrica de Poduri, Fabrica de Locomotive și Forja; Furnalele înalte dispuneau de o capacitate lunară de 10000 t, înregistrând în iulie 1945 o producție lunară de 6300 t fontă; Oțelăria Siemens-Martin avea o capacitate lunară de 25000 t, producând - tot în iulie 1945 - 4600 t oțel; Turnătoria dispunea de o capacitate lunară de 1200 t, realizând - în aceeași lună - o producție de 720 t; Laminoarele aveau o capacitate lunară de 18500 t, înregistrând o producție de 5350 t oțel laminat; Fabrica de Poduri realiza o producție medie lunară de 13000 t; Fabrica de Locomotive putea produce maximum 22 locomotive noi, executând însă doar 9 bucăți - în iulie 1945; Forja deși putea atinge o capacitate lunară de 49 t, totuși producea în aceeași lună 16,76 t. Concomitent minele atingeau o producție care se apropia din ce în ce mai mult de capacitatea lunară de care dispuneau: mina Ocna de Fier - cu o capacitate lunară de 5000 t și o producție de 4000 t, mina Delinești - cu o capacitate lunară de 1000 t și o producție de 980 t, mina Anina - cu o capacitate lunară de 10000 t și o producție de 6300 t, mina Doman - cu o capacitate lunară de 4200 t și o producție de 2500 t, mina Secu - cu o capacitate lunară de 2000 t și o producție de aproximativ 900 t. La toate acestea se adaugă Fabrica de Cocs Anina, cu o capacitate lunară de 6500 t și o producție în jur de 3000 t cocs metalurgic, adică mai puțin de jumătate din capacitatea sa lunară de producție. Totodată, Comisia Economică Județeană Caraș, condusă de Bălașiu Gheorghe, făcea *propagandă pentru popularizarea celor patru legi economice și a acordului economic cu U.R.S.S.*; de asemenea se făcea o propagandă intensă pentru cooperative și mărirea producției ²³.

În baza acordului comercial româno-sovietic, semnat la Moscova la 8 mai 1945, pe o durată de 5 ani au fost înființate treptat societăți mixte româno-sovietice (faimoasele SOVROM-uri), în care participațiile sovietice constau în proprietățile germane din România sau utilaje și active românești trecute în proprietatea U.R.S.S. în baza Convenției de Armistițiu. Aceste societăți, intrate în funcțiune încă din iulie 1945, care s-au dovedit a fi o formă de spoliere rapace a economiei românești de către Uniunea Sovietică, au fost desființate în 1954, în baza acordurilor româno-sovietice din 31 martie și 18 septembrie, exercitând o influență negativă și asupra dezvoltării U.D.R.-ului. Începând din vara anului 1945, Uzinele Reșița trebuiau să se conformeze măsurilor tranzitorii stabilite

²³ *Ibidem*, f. 11-15.

prin Legea nr. 511, vizând adaptarea industriei de război la producția de pace.

În pofida tuturor măsurilor statului sovietic pentru subordonarea industriei reșitene, renumită prin productivitatea ridicată și competitivitatea produselor pe plan internațional, la începutul lunii septembrie 1945 situația U.D.R.-ului era destul de bună. Astfel, pot fi menționate următoarele aspecte: capacitățile de producție au crescut - asigurându-se un potențial anual la furnale de 120000 t fontă, 90000 t cocs și cca 250000 t oțel; se afla în construcție a doua baterie de cuptoare la Fabrica de produse refractare; exista capacitatea de a se realiza 210000 t laminate anual; s-au consolidat sectoarele adiacente: Întreținere, Căile Ferate Uzinale, Energo-mecanice etc.; producția consta în 34300 t fontă, 84500 t oțel Siemens-Martin și 61700 t laminate; producția fizică a sectorului siderurgic a înregistrat scăderi spectaculoase față de anul 1944 - 48.759 t cocs metalurgic, 34304 t fontă, 16229 t aglomerat, 84466 t oțel Siemens-Martin, 5.168 t cărămizi șamotă și 61722 t laminate, în același timp consumându-se 79239 MW/h energie electrică²⁴.

Un moment important pentru întreaga economie românească a fost înființarea Consiliului Superior al Economiei Naționale, pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri (noiembrie 1945), în vederea planificării, coordonării și aplicării politicii economice, financiare și sociale a guvernului. Consiliul era compus din miniștrii industriei, comerțului, finanțelor, agriculturii, muncii, comunicațiilor și lucrărilor publice, cooperației, guvernatorul B.N.R. și un număr de specialiști. Numirea lui Gheorghiu-Dej, secretar general al P.C.R., în calitate de președinte al consiliului, a însemnat adoptarea în mod tacit a ideii de naționalizare a tuturor mijloacelor de producție, idee formulată de liderii comuniști cu diverse ocazii, un semnal de alarmă și pentru societatea reșiteană²⁵.

La începutul anului 1946, datorită lipsei acute a materiilor prime pe plan local, lipsă determinată de zelul manifestat de guvernul Groza în îndeplinirea sarcinilor ce decurgeau din Convenția de Armistițiu, întreprinderile industriale din Reșița, Anina și Bocșa se aprovizionau cu carburanți și chimicale direct de la Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării²⁶. La sfârșitul aceluiași an se instituia controlul muncitoresc asupra întreprinderilor. Primele forme ale controlului muncitoresc erau Consiliile Tehnice sau Consiliile de Producție; aceste consilii funcționau pe lângă Comitetele sindicale, fiind impuse de muncitori, în special de simpatizanții comuniști. De exemplu, la U.D.R. o parte a muncitorilor sindicaliști a cerut conducerii să accepte controlul muncitorilor

²⁴ 225 de ani de siderurgie..., p. 202-203.

²⁵ DJCSAN, Fond P.M.R. - C.J. Caraș, dosar 1/1946, f. 1-5.

²⁶ DJCSAN, Fond Prefectura județului Caraș, dosar 5/1947, f. 3.

asupra producției; deși la început conducerea uzinei s-a opus, până la urmă a trebuit să accepte solicitările muncitorilor ²⁷.

În ultimele luni ale anului 1946 se încerca, prin toate mijloacele posibile, sporirea producției industriale. Într-un raport de activitate întocmit de Comisia de producție a U.D.R.-ului la data de 2 ianuarie 1947 se considera că trebuiau rezolvate 3 probleme, așa încât Uzinele Reșița să poată atinge din nou producția maximă de oțel, producție înregistrată doar în anul 1943 (cca 240000 t anual); cele două probleme esențiale erau: 1. Problema cărămizilor și a materialului refractar; or producția normală a oțelărilor era condiționată de posibilitatea refacerii și întreținerii cuptoarelor. În acest sens se impunea *un import anual de cca 1500 t magnezită arsă și aproximativ 1500 t cărămizi de magnezit - din Cehoslovacia, precum și de cca 4000 t cuarțită amorfă - din Ungaria sau Germania*. 2. Problema combustibilului: Reșița avea nevoie anual de cca 320000 t cărbuni (huilă, mangal și smoală), aproximativ 40000 t păcură și cca 50000 t cocs. Datorită faptului că producția proprie a minelor Anina, Doman și Secu, inclusiv producția de mangal, reprezenta - la finele anului 1946 - doar 81.300 t, restul cărbunilor trebuia procurat, practic în întregime, din Valea Jiului. Minele din Valea Jiului urmau să livreze, conform așteptărilor, cca 250000 t anual. Însă minele de la Petroșani, Lupeni și Baia Nouă au furnizat doar 87000 t cărbuni și smoală. În același raport se sublinia faptul că producția înregistrată la minele Petroșani în luna decembrie 1946 (136000 t) nu acoperea nici măcar nevoile căilor ferate; producția totală din 1946 reprezenta doar 165311 t, comparativ cu producția maximă de 2084000 t realizată în 1943. Ținând cont de faptul că minele din Valea Jiului aveau o capacitate normală de 6640 t/zi și una maximă de 7460 t/zi, Comisia de Producție U.D.R. considera că producția anuală a acestor mine trebuia să depășească 2200000 t, asigurând astfel suportul necesar și pentru societatea reșițeană. Aprecierile făcute de comisie erau întărite și de faptul, deloc lipsit de importanță, că numărul minerilor cărbunari se ridica la cca 10000²⁸.

În anul 1947, la U.D.R. se fabrica - în mod special - armament, material militar și poduri ²⁹. Pe parcursul acestui an de referință în istoria României au

²⁷ Gh. Oancea, *Rolul P.C.R. în organizarea și conducerea luptei forțelor revoluționare și democratice din Banat pentru democratizarea aparatului de stat și a vieții publice - condiție esențială a consolidării regimului democrat-popular (23 august 1944-noiembrie 1946)*, în *Studii de Istorie a Banatului* (în continuare *SIB*), XIV, 1988, p. 228.

²⁸ DJCSAN, Fond P.M.R. - C.J. Caraș, dosar 11/1947, f. 1-4.

²⁹ Dan Gh. Perianu, *Istoria uzinelor din Reșița (1771-1996)*, Reșița, 1996, p. 108.

fost adoptate legi economice de o mare importanță, care au influențat și evoluția uzinelor reșitene. În primăvara anului 1947, după etatizarea Băncii Naționale, s-a procedat la reorganizarea Ministerului Economiei Naționale și transformarea acestuia în Ministerul Industriei și Comerțului ³⁰. În vederea executării atribuțiilor ce-i reveneau, Ministerul Industriei și Comerțului a luat o serie de măsuri. Prin Decizia nr. 14327 din 26 mai 1947 se reglementau problema controlului asupra programelor de producție, precum și repartizarea materiilor prime pentru un mare număr de întreprinderi, printre care Uzinele de fier și domeniile Reșița (din Reșița și Bocșa); Uzinele de fier ale statului din Hunedoara; Uzinele metalurgice unite Titan, Nădrag, Călan; Industria fierului (București); Malaxa, Fabrica de țevi București; Laromet (București); Metrom (Brașov); Oțel special (Brașov); Vulcan (București); Petroșani (Oțel special) și multe altele. Distribuirea materiilor prime la întreprinderi se făcea de o comisie restrânsă, formată din 4 persoane, în care intra și un delegat al Confederației Generale a Muncii sau al Uniunii sindicatelor metalo-chimice. Programele de producție se întocmeau pe timp de o lună, constituind prima experiență pentru trecerea la programe pe șase luni în a doua jumătate a anului 1947 ³¹.

În luna mai 1947, parlamentul a votat legea de înființare a oficiilor industriale, *formă avansată de control muncitoresc în țara noastră asupra producției și circulației mărfurilor atât în sectorul de stat, cât și în cel privat - capitalist* ³². Prin atribuțiile largi pe care le aveau, prin dreptul la intervenție directă a statului în procesul de producție, repartiție și circulație a produselor, oficiile industriale au constituit un însemnat pas înainte pe calea controlului statului, supravegherii și evidenței și o măsură importantă de limitare a dreptului de folosire a proprietății private ³³. Până în decembrie 1947 se constituiseră 14 oficii industriale, care cuprindeau 750 de întreprinderi (Oficiul industrial al fierului, metalelor neferoase, produselor chimice, cauciucului, pielăriei, bumbacului, mătăsii, inului și cânepii, zahărului, uleiurilor vegetale, hârtiei, cimentului, geamurilor). Capacitatea de producție a întreprinderilor care făceau parte din oficiile industriale reprezenta 80-100% din capacitatea de producție a ramurilor respective. În perioada ce a urmat până la naționalizare, numărul oficiilor

³⁰ Constantin Olteanu, 1947. *Un an de transformări revoluționare în România*, București, 1972, p. 39.

³¹ *Ibidem*, p. 42.

³² *Ibidem*, p. 45.

³³ *Ibidem*, p. 47.

industriale a crescut, ajungând până la 27³⁴.

La uzinele reșițene, în a doua jumătate a anului 1947, s-a obținut o accelerare simțitoare a ritmului de creștere a producției la principalele produse. Astfel, dacă producția medie lunară din 1947 a crescut față de cea a anului 1946 cu 29,3% la fontă, 14,4% la oțel și 9,2% la laminate, în semestrul al doilea al anului 1947 - producția medie lunară a fost cu 38,5%, 30,3% și - respectiv - 45,2% mai mare decât în anul precedent. În același timp s-a reușit să se grăbească lucrările de reparare și punere în funcțiune a unor agregate și instalații importante ale U.D.R.-ului, precum: furnalul nr. 1, gazogenele, conductele, căile de rulare etc. de la oțelăria Siemens-Martin, o parte din parcul rulant și căile ferate ale uzinei ș.a. și să se îmbunătățească organizarea producției, lărgindu-se astfel și mai mult posibilitățile de creștere a acesteia. În această perioadă au început să fie asimilate la Uzinele Reșița o serie de produse noi, trecându-se treptat de la realizarea unor produse metalurgice simple la fabricarea unor utilaje și agregate cu un grad de complexitate constructivă mai ridicat, de mare însemnătate pentru economia națională. Spre exemplu, între 1944-1948 s-au proiectat, s-au reproiectat și s-au produs: un nou tip de locomotivă cu aburi, o gamă largă de utilaje petroliere, utilaje energetice și electrotehnice cum sunt compresoare de aer, mașinile electrice, transformatoarele etc. În anii 1947-1948 atelierele de construcții metalice au executat podurile *Suceava* - pe linia ferată București-Roman-Burdujeni (deschidere de 31 m) și *Crișul Repede* (deschidere de 3 x 51 m); tot acum a început proiectarea și execuția construcțiilor metalice pentru o serie de obiective importante³⁵.

Fabricarea unor utilaje și agregate necesare refacerii și dezvoltării economiei naționale sunt ilustrate și de schimbările intervenite în structura producției marfă a sectorului construcțiilor de mașini din Reșița. Producția de armament, care deținea o pondere însemnată în 1938, iar în timpul războiului a devenit preponderentă, a încetat o dată cu trecerea la producția de pace; ponderea valorii produselor cu un grad mai scăzut de complexitate constructivă a scăzut de la 24,6% în 1938 la 15,7% în 1948; ponderea valorii materialului rulant feroviar în producția marfă a sectorului construcții de mașini a crescut de la 46,4% la 54%, iar ponderea utilajului petrolier, a cărui producție a sporit de peste 10 ori, a crescut de la cca 1% la 12,2%³⁶. Între 1944-1948, cu toate greutățile inerente perioadei (gradul înalt de uzură al mașinilor și instalațiilor, proasta aprovizionare cu materiale, materii prime și combustibil, acțiunile de sabotaj), la Reșița s-a continuat proiectarea și reproiectarea unei game largi

³⁴ *Ibidem*, p. 61.

³⁵ *Reșița - istorie și*, p. 125.

³⁶ *Ibidem*, p. 126.

de utilaje petroliere (mașini cu aburi, pompe de noroi, unități de pompare etc.), atât de necesare forajului petrolier din România ³⁷.

Creșterea producției la secțiile oțelărie, turnătorie, laminoare, forjerie și furnale de la U.D.R., în iulie 1947, a determinat organizarea unei *întreceri patriotice* ³⁸. În aceeași lună, Uzinele Reșița dispuneau de un stoc de 13000 t fier vechi, iar activitatea celor două furnale era asigurată cu producția proprie de cocs a societății reșițene; dacă se mai adăugau și cantitățile de cocs primite din U.R.S.S. se putea afirma că *aceste rezerve sunt asigurate cu prisosință* ³⁹. În septembrie 1947, la U.D.R. au fost montate 3 cuptoare Siemens-Martin și au fost reparate încă 2, ceea ce a contribuit la dublarea producției de oțel și laminate ⁴⁰. În concluzie, la uzinele reșițene, creșterea producției, îndeplinirea și depășirea programelor de producție, toate aceste fenomene economice s-au realizat pe mai multe căi. Se remarcă în această perioadă (1947-1948), o îmbunătățire treptată a gradului de folosire a capacităților de producție și o sporire a productivității muncii ⁴¹.

În ce privește capitalul social al U.D.R.-ului, în perioada 1920-1944 se constată creșterea succesivă a volumului acestuia, după cum urmează: în emisiunea de fondare a societății, capitalul social subscris era de 125 milioane lei; a treia emisiune a sporit capitalul social la 185 milioane lei; prin emisiunea a patra (27 martie 1924), capitalul social a fost majorat până la 250 milioane lei; prin emisiunea a cincea (10 martie 1926), nivelul capitalului social a fost stabilit la 750 milioane lei; în sfârșit, prin emisiunea a șasea (28 iunie 1937), capitalul social a atins plafonul de 1 miliard lei ⁴².

La sfârșitul anului 1944, în condițiile eforturilor depuse de U.D.R. pentru aprovizionarea armatelor română și sovietică cu armament necesar pentru luptele de pe frontul de vest, societatea reșițeană dispunea de un capital social de peste 1 miliard de lei, repartizat astfel: român - 79,36%; francez - 10%; cehoslovac - 8,32%; german și maghiar - peste 1%. În același timp, averea fixă a uzinelor

³⁷ Coriolan Suru, *Construcția de utilaj petrolier la Reșița între 1924-1954*, în *Banatica*, 10, 1990, p. 433.

³⁸ Ioan Luncan, *Participarea maselor populare din Banat, sub conducerea P.C.R., la lupta pentru consolidarea puterii revoluționar-democratice și trecerii la socialism în anul 1947*, în *SIB*, VIII, 1982, p. 198.

³⁹ *Banatul*, III, 157, 21 iulie 1947, p. 3.

⁴⁰ Ioan Luncan, *op. cit.*, p. 198.

⁴¹ *Reșița - istorie și ...*, p. 125-126.

⁴² *225 de ani de siderurgie...*, p. 70.

era estimată la aproximativ 8,9 miliarde lei, iar averea circulantă era de 20,5 miliarde lei. Beneficiul net al întreprinderii se ridica la suma de 431064786 lei⁴³. Tot acum, Consiliul de Administrație al U.D.R.-ului considera că se impune *să se facă o nouă emisiune de capital cu condițiuni avantajoase de subscriere, atât la curs, cât și ca termen de plată, subscriere la care să participe băștinașii: muncitorii, comunele politice și bisericești, așezămintele și societățile particulare de tot felul*, pornind de la considerentul că *prin această subscripție s-ar lega societatea mai mult de acei care, prin pauperizarea și munca lor, au ajutat la promovarea Societății U.D.R.*⁴⁴.

Devalorizarea accelerată a leului spre sfârșitul anului 1944, ca urmare a efortului de război, a obligat Societatea U.D.R. să ia măsuri. La ședința Adunării Generale Extraordinare din 12 decembrie 1944 s-a decis majorarea capitalului social la 2,5 miliarde lei (a șaptea emisiune de acțiuni); acum, cursul de emisiune a fost de 1875 lei pentru o acțiune la vechii acționari și de 2600 lei pentru o acțiune la noii acționari. Conform prospectului de emisiune, 2 milioane din cele 3 noi emise au fost oferite spre subscriere pe piața internă, iar 1 milion de acțiuni au fost rezervate acționarilor și creditorilor străini ai societății, a căror situație la acea dată nu era clară⁴⁵. Decizia Adunării generale a „Societății Reșița” din decembrie 1944 a fost contestată în instanță, cazul ajungând să fie judecat la Secția I a Tribunalului Ilfov. Avocatul Emil Ottulescu, reprezentând grupul de acționari reclamanti, a susținut faptul că, la adunarea generală menționată mai sus, Max Auschnitt, numit administrator la „Societatea Reșița” cu puțin timp înainte, i-a indus în eroare pe acționari afirmând că sporirea de capital era necesară pentru a executa obligațiile societății derivând din Convenția de Armistițiu (700 milioane lei) și că, în acest scop, s-a prevăzut un vărsământ special de 350 lei/acțiune. Acest conflict s-a agravat în lunile următoare, U.D.R.-ul fiind acuzat de sabotaj, iar Malaxa și Auschnitt au părăsit România. Conflictul a fost alimentat și de comunicatul apărut în ziarele *România liberă* și *Scânteia*, controlate de partidul comunist și aliații săi, în care se arăta că datoria pretinsă de Uniunea Sovietică ar fi de 7 miliarde de lei și se sublinia faptul că, între „Societatea Reșița” și creditor nu a intervenit nici un aranjament în privința acestei datorii până la data publicării comunicatului. Pornind de la acest comunicat, cu un caracter tendențios, avocatul reclamanților afirma următoarele: ... *prin hotărârea adunării din 12 decembrie s-a călcat legea devizelor și toată operația era făcută ca să favorizeze pe*

⁴³ *Curierul Banatului*, XXVI, 49, 13 august 1945, p. 4.

⁴⁴ Idem, XXV, 119, 20 noiembrie 1944, p. 3.

⁴⁵ Dan Gh. Perianu, *op. cit.*, p. 103-104.

unii care voiau să scape de obligații dându-le acțiuni **Reșița**...⁴⁶.

Toate aceste acțiuni făceau parte dintr-un scenariu prin care se încerca discreditarea conducerii societății reșitene, acuzată mai târziu de sprijinul financiar masiv acordat partidelor tradiționale în campania electorală din 1946, iar prin cooptarea - în Consiliul de Administrație al U.D.R.-ului - a reprezentanților părții sovietice și prin naționalizarea ulterioară a uzinelor, se reușea distrugerea unui simbol al devenirii industriei românești în perioada interbelică.

Ignorând aceste evenimente cu conotații negative asupra activității uzinelor, Consiliul de Administrație al „Societății Reșița”, întrunit la 17 ianuarie 1945, a decis continuarea primirii de subscrieri de acțiuni în intervalul 20 ianuarie - 3 februarie 1945. Până la 15 ianuarie 1945 s-au scris peste 1100000 de acțiuni, la care - adăugând marii acționari străini - rezultă o acoperire de 60% din totalitatea acțiunilor oferite⁴⁷. În luna noiembrie 1945, Adunarea Generală a Acționarilor de la „Societatea Reșița” a decis majorarea capitalului social până la 5 miliarde lei, aceasta fiind - de fapt - a opta și ultima emisiune de acțiuni ale U.D.R. În acest sens, prin reevaluare, s-au emis 2375200 acțiuni, dintre care: 2212400 acțiuni au fost distribuite în mod gratuit, câte o acțiune nouă pentru 2 acțiuni vechi, iar 162800 acțiuni urmau a fi vândute pe piață în beneficiul fondului de pensii a angajaților U.D.R. Pentru subscriere în numerar s-au emis 200000 de acțiuni (100 milioane lei) și 2,7 milioane acțiuni nominative pentru *Uniunea Mașino-Import* din U.R.S.S., respectiv 300000 acțiuni pentru banca sovieto-română nou înființată (SOVROMBANK)⁴⁸.

În pofida așa-zisei colaborări cu partea sovietică, la sfârșitul anului 1945 profitul net declarat al Societății U.D.R. se ridica la 305 milioane lei, dovedind capacitatea angajaților de la uzinele reșitene de a realiza produse solicitate foarte mult pe piața externă⁴⁹.

La începutul anului 1947, acționariatul U.D.R. era format nu numai din persoane juridice și fizice române, ci și din persoane juridice străine. Dintre persoanele străine juridice și fizice române - 7 acționari dețineau în total 2696211 acțiuni (fiecare având peste 20000 de acțiuni); 1.231 acționari dețineau, în total, 1846513 acțiuni (fiecare posedând între 1.000 și 2.000 de acțiuni); 2120 de acționari dețineau, în total, 1113201 acțiuni (fiecare între 50 și 1.000 de acțiuni); 8144 de acționari dețineau, în total, 406698 de acțiuni (fiecare având sub 50 de acțiuni).

⁴⁶ *Curierul Banatului*, XXVI, 6, 22 ianuarie 1945, p. 1.

⁴⁷ *Vestul*, XV, 3208, 27 ianuarie 1945, p. 2.

⁴⁸ Dan Gh. Perianu, *op. cit.*, p. 105.

⁴⁹ *225 de ani de siderurgie...*, p. 203.

Trebuie menționat faptul că acționarii cu peste 20000 de acțiuni erau personalități sau instituții reprezentative ale statului român: Casa Regală a României, Ministerul de Finanțe, Academia Română, Banca de Credit Român, Banca Albina din Sibiu, ing. Nicolae Malaxa și Max Auschnitt. Persoanele juridice străine erau, de fapt, firme cu rezonanță pe plan european: Asociația întreprinderilor și bunurilor sovietice de pe lângă reprezentanța comercială sovietică din România, Ceskoslovenska Zbrojovka (Brno), Compagnie Européenne de participation industrielle (CEPI), Société pour la centralisation des industries (CENTRIND), Uniunea Mașiniimport (Uniunea Sovietică), Bank of Romania și Manuk Agopian din Lisabona, care dispuneau de 3857354 acțiuni la Societatea U.D.R., condusă de directorul general, ing. Alexandru Popp⁵⁰.

Pentru situația uzinelor reșițene în perioada postbelică sunt ilustrative modificările survenite în componența Consiliului de Administrație al „Societății Reșița”. În luna noiembrie 1944, Uzinele Reșița treceau sub conducerea lui Sever Bocu, fost ministru, lider al național-țărăniștilor bănățeni, adversar înverșunat al comunismului, foarte apreciat în acea vreme, iar Max Auschnitt era numit, printr-o decizie a Subsecretariatului industriei, comerțului și minelor, administrator la „Societatea Reșița”⁵¹.

Acțiunea de epurare a elementelor compromise ale fostului regim, în primul rând reprezentanți ai conducerii unor întreprinderi și ai funcționării, cu o evidentă tentă politică, a depășit cu mult cadrul legal la începutul anului 1945. La 5 ianuarie 1945, Sindicatul funcționarilor și muncitorilor din Reșița și Anina a votat o moțiune prin care se solicitau următoarele: 3 locuri în Consiliul de Administrație al U.D.R.; participare la conducerea Societății U.D.R.; înlăturarea colonelului Boitan și a maiorului Staricu - comandanți militari ai uzinelor. În aceeași zi - la Bocșa Vasiovei, 300 de muncitori de la U.D.R. au cerut înlocuirea inginerului silvic (șeful Ocolului U.D.R.) și a 3 funcționari ale aceleiași societăți, doleanțele acestora fiind transmise Direcțiunii Silvice U.D.R.; s-a solicitat și trimiterea la fața locului a unui procuror militar de la Curtea Marțială, însoțit de 1 delegat - ofițer de la Divizia 19 Timișoara și unul de la Inspectoratul Muncii, deoarece întreprinderile U.D.R. erau militarizate, având și comandanți militari; totodată, a fost lansat un apel către Sectorul Militar privind întărirea forțelor militare în zonă, de comun acord cu Legiunea de Jandarmi Caraș⁵². Tot în luna

⁵⁰ Dan Gh. Perianu. *op. cit.*, p. 106-107.

⁵¹ *Drapelul*, I, 11, 3 decembrie 1944, p. 3-4.

⁵² DJCSAN, Fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 5/1945, f. 1-4.

ianuarie 1945, se vehicula - în mod insistent ideea de a-l impune pe primarul Reșiței, cunoscutul lider social-democrat Petru Bârnau, ca președinte al Consiliului Societății U.D.R. în locul lui Sever Bocu, considerat un exponent al fostului regim și criticat de multe ori în ziarele aflate sub influența partidului comunist și sateliților săi ⁵³. În cursul anului 1946 epurările la U.D.R. au continuat. În ședința Frontului Unic Muncitoresc desfășurată la Reșița la 2 decembrie 1946, se sublinia faptul că - pentru concedierea *reacționarilor* din U.D.R. - P.S.D. și P.C.R. vor face propuneri Comitetului Sindical, iar acesta va interveni în acest sens pe lângă Ministerul Muncii ⁵⁴. În condițiile în care subordonarea Societății U.D.R. față de sovietici a devenit evidentă, prin cooptarea reprezentanților părții sovietice, inginerii Constantin Matveevici Kriukin și Ivan Grigorievici Grinenko, în Consiliul de Administrație al U.D.R. (15 iulie 1946), vicepreședinții societății (N. Malaxa și M. Auschnitt) și-au dat seama de iminența arestării lor sub acuzația de *elemente retrograde, sabotoare etc.* și au părăsit România⁵⁵. La începutul anului 1947, când situația U.D.R.-ului era încă de invidiat, societatea era condusă de ing. Alexandru Popp, în calitate de director general ⁵⁶. În luna august 1947 a fost declanșat procesul împotriva *sabotorilor economiei naționale* (Max Auschnitt, Alex. Popp, Niculescu-Buzești etc.), fenomen care a afectat și industria bănățeană, implicit U.D.R.-ul, prefigurând destinul sumbru al economiei românești după preluarea integrală a puterii de către partidul comunist ⁵⁷.

Nu lipsită de importanță este evoluția numerică a lucrătorilor angajați la U.D.R. în perioada interbelică, dar și în cea postbelică. În 1930 societatea număra 6445 de lucrători, dintre care 6077 în sectoarele direct productive. Același ritm ascendent s-a păstrat și în anii următori ⁵⁸. În întreaga perioadă interbelică, în principalele centre industriale bănățene (Timișoara, Reșița, Anina, Oțelu Roșu, Lugoj, Nădrag) exista un proletariat destul de numeros ⁵⁹. Și în perioada de tranziție spre regimul

⁵³ *Curierul Banatului*, XXVI, 3, 11 ianuarie 1945, p. 1.

⁵⁴ DJCSAN, Fond Partidul Social-Democrat - Comitetul Județean Caraș (în continuare P.S.D. - C.J. Caraș), dosar 2/1946, f.149.

⁵⁵ Dan Gh. Perianu, *op. cit.*, p. 106.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 108.

⁵⁷ *225 de ani de siderurgie...*, p. 212.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Ioan Luncan, *Activitatea forțelor progresiste și democratice din Banat în frunte cu P.C.R. pentru înlăptuirea transformărilor revoluționar-democratice în perioada august 1944-decembrie 1947*, în *SIB*, VI-VII, 1978-1979, p. 224.

comunist (1944-1947), această situație s-a menținut în linii generale. În luna noiembrie 1944, în U.D.R. lucrau 22466 de muncitori, împărțiți în 3 categorii: 7.050 de muncitori calificați, 8556 de muncitori necalificați și 6860 de muncitori silvici ⁶⁰. Un an mai târziu, în noiembrie 1945, structura personalului U.D.R. se prezenta în felul următor: 44% muncitori, 29% funcționari etc. ⁶¹. La finele anului 1947, puțin înainte de naționalizare, personalul complet al U.D.R.-ului era format din 22899 de angajați, dintre care: 113 angajați la Cocserie; 45 angajați la Fabrica de brichete; 388 angajați la Fabrica de materiale refractare; 715 angajați la Oțelăria Siemens-Martin; 75 angajați la Oțelăria specială; 906 angajați la Laminoare; 146 angajați la Bandaje; 715 angajați la Turnătorie; 137 angajați la Modelărie; 3.365 angajați în Serviciul metalurgic; 5348 angajați în Sectorul construcții; 1.577 angajați în sectoarele auxiliare (reparații mecanice și electrice, transport, centrala electrică, fabrica de var etc.); 1692 angajați în sectoarele de deservire (laborator fizic, chimic, metrologic, C.T.C., garaj, centrală telefonică, școală, tipografie etc.); 4137 angajați în mine și cariere; 5127 angajați în Exploatările forestiere; 1174 angajați la conducerea și îndrumarea uzinelor și exploatărilor aferente; 472 angajați la Direcțiunea Generală din capitală ⁶².

În această perioadă, problema salariilor preocupa în mod deosebit muncitorimea românească, salariile fiind foarte scăzute. În numeroasele memorii înaintate patronatului, mărirea salariului constituia una dintre revendicările esențiale. Guvernul a aprobat majorarea salariilor la întreprinderile și instituțiile particulare cu un coeficient între 8 și 65%, în funcție de cuantumul salariului, începând cu 1 octombrie 1944. De asemenea, se prevedea acordarea ajutoarelor de iarnă pentru salariați, echivalente cu salariul pe 1-2 luni și se stabilea ziua de muncă de 8 ore și obligativitatea plăților orelor suplimentare ⁶³. În același timp, în cursul lunii octombrie 1944, Ministerul Muncii a emis o serie de dispoziții prin care se încerca liniștirea spiritelor și rezolvarea - pe cale amiabilă - a revendicărilor muncitorimii. Aceste dispoziții prevedeau plata integrală a orelor de lucru pierdute *din cauza alarmelor și altor împrejurări de război*, urmând ca recuperarea lor, eșalonată în timp, să fie programată, de la caz la caz, de acord cu lucrătorii; se preconiza menținerea în serviciu, cu salarizarea aferentă, a

⁶⁰ DJCSAN, Fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 5/1944, f. 19.

⁶¹ DJCSAN, Fond *P.M.R. - C.J. Caraș*, dosar 1/1946, f. 4.

⁶² Dan Gh. Perianu, *op. cit.*, p. 117-118.

⁶³ Maria Toadere, *Situația maselor muncitoare din Banat în perioada august 1944-martie 1945*, în *SIB*, XIV, 1988, p. 203.

lucrătorilor refugiați din Basarabia, nordul Bucovinei și Transnistria până la *organizarea plecării lor în provinciile de origine*, desigur la insistențele statului sovietic; nici problema salariilor evrei nu era ocolită, subliniindu-se faptul că aceștia *se pot angaja oriunde, în locuri vacante, și dacă sunt acceptați de întreprinderi*⁶⁴. În luna decembrie 1944, angajații particulari au beneficiat de o nouă majorare salarială, cu efect retroactiv⁶⁵. În conformitate cu proiectul Comisariatului prețurilor, s-a aprobat ajutorul de familie lunar pentru funcționarii particulari, în valoare de 1500 de lei pentru fiecare copil⁶⁶. Problema salariilor și alte revendicări ale muncitorimii erau reglementate, de obicei, prin contractele colective de muncă. Merită menționate clauzele obținute de angajații de la U.D.R. prin contractul colectiv de muncă încheiat între administrația societății și delegația muncitorilor în luna aprilie 1941, în condițiile militarizării uzinelor și a aprovizionării cu armament a frontului de rășărit, clauze destul de favorabile pentru muncitorii și funcționarii U.D.R.-ului: recunoașterea zilei de muncă de 8 ore; respectarea celor 12 sărbători legale și a celor 3 zile de sărbători catolice; un concediu anual de 7-30 zile, în funcție de vechime; un spor salarial de 25-60% pentru orele suplimentare; acordarea unor suplimente de salariu; facilități și gratuități la acordarea de lemne, plata energiei electrice și a cheltuielilor de transport⁶⁷.

Pentru perioada postbelică, semnificativ este acordul dintre Sindicatele Unite și Uniunea Generală a Industriașilor din România, încheiat într-o ședință comună desfășurată la Timișoara în ziua de 10 noiembrie 1944, la care s-au examinat problema ajutorului de iarnă pentru muncitorii și funcționarii din întreprinderi, precum și cea a aprovizionării lor cu alimente, lemne și îmbrăcăminte. Ajutoarele bănești erau diferențiate în funcție de categoriile de angajați și de situația familială, plata acestor ajutoare urmând să se facă până la 18 noiembrie 1944, iar în cazul în care o întreprindere nu putea efectua plata în acest termen, termenul de plată ulterioară se preconiza a se fixa de comun acord cu Comitetul de Fabrică. Aceste ajutoare bănești erau acordate în modul următor: muncitorii necăsătoriți și muncitoarele necăsătorite - 12000 lei net; muncitorii căsătoriți și fără copii - 15000 lei net; muncitorii căsătoriți cu copii - 15000 lei *plus un ajutor de 1500 lei după fiecare copil care primește ajutor de copil legal*; vădulele și muncitoarele, ai căror soți erau concentrați, primeau un ajutor de 15000 lei net și ajutorul de copii, în cazul în care aveau copii; ucenicii -

⁶⁴ *Curierul Banatului*, XXV, 107, 22 octombrie 1944, p. 3.

⁶⁵ Maria Toadere, *op. cit.*, p. 203.

⁶⁶ *Curierul Banatului*, XXV, 116, 13 noiembrie 1944, p. 4.

⁶⁷ Dan Gh. Perianu, *op. cit.*, p. 119.

6000 lei net. Funcționarii al căror salariu nu depășea lunar 30000 lei brut, primeau ajutorul prevăzut pentru muncitori; în cazul în care soțul și soția lucrau în aceeași întreprindere, soțul primea 15000 lei, iar soția numai 12000 lei. În baza acestui acord, întreprinderile se angajau să depună toate eforturile pentru a procura alimente și lemne ce trebuiau distribuite la prețul de cost, practicându-se reținerile din salariul acestora în rate săptămânale sau lunare⁶⁸.

Acțiunile sindicale erau strâns legate de starea materială a muncitorilor. Într-o dare de seamă privind starea de spirit a populației în luna decembrie 1944 - întocmită de Poliția de Reședință Oravița - se preciza faptul că *muncitorii cărășeni erau mulțumiți pe deplin, deoarece în ultimul timp primesc lefuri care ating suma de 70000 lei lunar, în timp ce un muncitor zilier este plătit cu 1000-1500 lei lunar*⁶⁹.

În anul 1945 a fost încheiat un contract colectiv de muncă între Societatea U.D.R. și sindicate. Acest contract a cuprins cele mai multe avantaje, drepturi și ajutoare pentru muncitori din toată istoria mișcării muncitorești din România, cuprinzând pe toți salariații de la U.D.R. (exploatare mine și silvic). Traian Cercega afirma următoarele: *muncitorii de la Direcția Silvică - până în anul 1945 - nu s-au bucurat de nici un drept. Direcția Silvică U.D.R. s-a comportat cu acești salariați după bunul lor plac, relații de stăpân avar și slugă; paralel cu tratativele duse pentru contractul colectiv, muncitorii au cerut înlăturarea, epurarea unor conducători ai societății; conducerea superioară U.D.R. a acceptat plecarea acestora din întreprindere la București, ca specialiști și consilieri în diferite servicii și ministere; Bucureștiul a știut să se servească de capacitatea profesională și experiența acestora*⁷⁰.

În multe cazuri, în perioada studiată, contractele colective de muncă s-au încheiat prin intermediul sindicatelor. La 17 mai 1945 a fost încheiat un contract colectiv de muncă la U.D.R., semnat din partea societății reșitene de către ing. Alexandru Vellan (directorul exploatarelor), procuristul Iuliu Cserveni (șeful serviciului atelierelor) și dr. Antoniu Marchescu (avocat consilier), iar din partea angajaților din Reșița de către Joseph Puwak, Ilie Fărcășescu, Ion Măruia, Traian

⁶⁸ *Luptătorul bănățean*, 1, 51, 13 noiembrie 1944, p. 3.

⁶⁹ DJCSAN, Fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 4/1944, f. 168.

⁷⁰ Fragmente din relatarea liderului P.S.D.R. Traian Cercega, aflate în posesia fostului secretar al organizației P.S.D. Reșița (Constantin Voinescu), material dactilografiat, Reșița, 1 mai 1984, p. 4-5.

Cercega, Mihai Bojincă și Ștefan Matusak ⁷¹. Dezbaterile pentru încheierea acestui contract de muncă au avut loc în prezența inspectorului muncii, Vasile Marta, delegat al ministerului. Contractul nu cuprindea salariile fixate prin decizia guvernamentală din 5 decembrie 1944; totuși, s-au introdus unele modificări cu privire la orele suplimentare și la muncile speciale, pentru care s-au acordat suplimente speciale; s-a ajuns la o uniformizare în ce privește salarizarea muncitorilor din uzine, mine și păduri; concediile muncitorilor au ajuns similare cu cele ale funcționarilor particulari; s-au unificat salariile la muncitorii mineri, care până atunci se diferențiau pe locuri de exploatare. Conform acestui contract, societatea s-a obligat să procure haine și bocanci pentru toții muncitorii săi (în număr de 20.000), costul îmbrăcăminte ridicându-se la aproximativ 3 miliarde lei. Au fost cuprinși în contractul colectiv și cărăușii care prestau muncă continuă; în schimb, au fost omiși cărăușii care lucrau *accidental, pe o durată limitată* sau cei care erau angajați pentru o anumită lucrare. În contractul colectiv erau înscrise și câteva chestiuni ce urmau să fie puse la punct de către comisiile speciale constituite în acest scop, precum: construirea de cazarme tip pentru lucrătorii mineri; instalarea de băi, prevăzute cu săpun și prosoape; aprovizionarea cu lemne de foc etc. ⁷² Încheierea unor asemenea contracte de muncă a avut loc în condițiile promulgării a două legi foarte importante pentru situația muncitorimii și pentru starea materială a întreprinderilor: legea privind impunerea excepțională a beneficiilor de război (pe anii 1941-1944) ale întreprinderilor industriale și comerciale și a averilor particulare obținute în aceeași perioadă și legea privind înființarea impozitului pe venitul global al persoanelor fizice.

Contractul de muncă încheiat în anul 1945 între U.D.R. și sindicate a fost luat drept model de către Confederația Generală a Muncii, pentru a fi extins la nivel național. În luna ianuarie 1946, C.G.M. și U.G.I.R. au semnat un contract colectiv cadru, valabil pentru toate sindicatele din România, care cuprindea o serie de drepturi de care urmau să dispună lunar toți salariații, indiferent de pregătirea lor profesională, după cum urmează: *1. Alocație de scumpete (pe lângă salariu) pentru toți salariații, în general. 2. Primă de 15% aplicată la salariul de bază, dacă salariatul nu făcea - în cursul lunii - absențe nemotivate. 3. Îndemnizație de chirie: pentru necăsătoriți - 12%; pentru căsătoriți, fără copii - 17% și pentru căsătoriți, cu copii - 20%. 4. Când s-au lucrat ore suplimentare, primele două ore lucrate peste cele opt s-au plătit cu 50% majorat, următoarele cu 100%. 5. Toți salariații*

⁷¹ Dan Gh. Perianu. *op. cit.*, p. 116-117.

⁷² *Curierul Banatului*, XXVI, 31, 23 aprilie 1945, p. 1.

care au lucrat noaptea între orele 23-7, au primit un adaos de 30% la salariul de bază. 6. La anumite locuri de muncă s-au acordat coeficienți pentru muncă grea: gaz, praf, acizi, zgomot etc. (de la 10-30%). 7. Suplimente ocazionale: ajutor de iarnă (1 salar), gratificații la Paști și Crăciun (câte 1/2 din salar). 8. Au fost considerate 14 zile pe an sărbători legale, în afară de duminici. 9. Ajutoare de: naștere, căsătorie, boală și înmormântare. 10. Fiecare muncitor a primit anual în mod gratuit câte o pereche de bocanci și un halat sau combinezon. Toate aceste prevederi, precum și altele asemănătoare, s-au aplicat în întreaga țară. Muncitorii și salariații lunari (adică cu domiciliul pe raza localității pe care se afla întreprinderea respectivă) de la U.D.R. au mai beneficiat de următoarele facilități: 1. Salariații căsătoriți au primit 18 m.st. lemne despicate cl. I, cu preț redus față de piață, căsătoriții fără copii - 15 m.st., iar necăsătoriții câte 9 m.st. 2. Muncitorii căsătoriți și susținătorii de familie au primit în mod gratuit 300 kW curent electric, iar cei ce nu au avut racorduri electrice, au primit lunar - tot gratuit - câte 4 kg petrol lampant. 3. Pentru salariații lunari - limita de vârstă pentru pensionare s-a fixat la 60 de ani împliniți sau indiferent de vârstă dacă au cotizat 30 de ani bărbații, respectiv 25 de ani femeile, la Casa de Pensii. 4. Toți salariații navetiști au avut călătorie gratuită pe C.F.R. (adică suportată de U.D.R.). Contractul colectiv de bază a cuprins peste 100 de articole, dintre care numai 5-6 au constituit obligații pentru muncitorii și salariații lunari, restul au prezentat obligațiile patronului sau drepturile de care beneficiau salariații în general, și muncitorii în special⁷³.

În perioada 10-25 septembrie 1946, în Reșița și în alte centre industriale s-au petrecut evenimente regretabile, în momentul distribuirii drepturilor salariale. La Reșița, cu ocazia plății ajutorului de iarnă, s-a produs un scandal provocat de către P.C.R.: muncitorii din secția Oțelărie, după ce o parte din ei primise plicurile, sub pretextul că ajutorul de iarnă trebuie să fie mai mare (între 400000 și 800000 lei) au determinat muncitorii să refuze primirea plicurilor, iar cei care le primiseră deja să le înapoieze funcționarului care efectuase plata; în realitate, acest fond era destinat aprovizionării economatelor; în urma unui atac a cca 200 de muncitori - directorul fabricii (Vellan) a fost grav bătut, iar președintele sindicatului (Mustețiu) a demisionat din această funcție. În aceeași zi (10 septembrie 1946) s-a întrunit biroul sindicatului, la care a participat și secretarul regional al C.G.M. (Cerșega); cu acest prilej s-a luat hotărârea de a solicita poliției arestarea principalilor agresori. Faptul că Mustețiu a fost lovit, iar apoi poliția i-a eliberat pe cei reținuți - pentru a evita complicațiile - l-a

⁷³ Fragmente din relatarea, p. 5-6.

determinat pe acesta să demisioneze din conducerea B.P.D. și din toate forurile sindicale. Partidul Social Democrat, bănuind că această acțiune de lovire a directorului ar fi fost o consecință a articolelor din organul regional al P.C.R. (*Luptătorul Bănățean*), precum și a propagandei organizației locale a partidului comunist împotriva Direcțiunii U.D.R., a decis să-și întrerupă activitatea în cadrul F.U.M. Pentru rezolvarea acestei situații delicate s-au deplasat - la Reșița - Rangheț (C.C. al P.C.R.), Bragadireanu și Brătfăleanu (C.C. al P.S.D.), precum și Angheliu (C.G.M.); după 2 ședințe consecutive ale organizației locale a F.U.M., s-a hotărât reluarea activității în cadrul acesteia și s-a cerut revenirea lui Mustețiu la conducerea B.P.D. și a sindicatului, dar acesta a refuzat în mod constant propunerile F.U.M. Între timp, a sosit în localitate prim-procurorul din Oravița, precum și o comisie de anchetă - formată din inspectori aparținând Ministerului de Interne și Ministerului Muncii, care au stabilit vinovățiile și au deferit Tribunalului Oravița un număr de 14 persoane. Și în alte centre industriale din zonă au fost semnalate acțiuni în forță ale comitetelor de fabrică, legate de aplicarea defectuasă sau chiar neaplicarea contractului colectiv de muncă. La mina Cozla comitetul de fabrică a procedat la sechestrarea conducerii timp de aproape o săptămână. Acesta nu a fost un caz izolat, în județul Caraș fiind semnalate mai multe asemenea situații de criză, în care conducerile întreprinderilor erau sechestrate, bruscate, sub pretextul nerespectării contractului colectiv de muncă ⁷⁴.

La începutul anului 1947 problema salariului de bază a devenit un motiv permanent invocat în momentul declanșării unor greve, comuniștii din întreprinderea respectivă numărându-se printre instigatori. Desigur, situația muncitorimii, dar și a întregii populații a României era nesatisfăcătoare, ținând cont de inflația galopantă, determinată și de cursa dintre prețuri și salarii, iar în bazinele miniere condițiile de muncă erau destul de grele; cu toate acestea, U.D.R.-ul a obținut condiții destul de avantajoase pentru angajații săi, prin contractele colective de muncă încheiate în această perioadă. În luna ianuarie 1947 a fost consemnată izbucnirea unor greve la mina Cozla și la Fabrica de Șamot, pe tema salariului de bază, implicarea activiștilor comuniști la Cozla fiind recunoscută și de Comitetul Județean Caraș al P.C.R. ⁷⁵. F.U.M. și C.G.M. au intervenit direct în privința salarizării muncitorilor din întreprinderi. În luna februarie fiecare muncitor din întreprinderile particulare avea două tipuri de salarii: **1. Salariul numerar** - îl primește la sfârșitul fiecărei luni; se formează astfel: salariul/oră + procentele fixe lunare; **2. Salariul de facto** (salariul numerar + toate avantajele ocazionale în natură sau în bani + sporurile ce

⁷⁴ DJCSAN, Fond P.M.R. - C.J. Caraș, dosar 2/1945, f. 36.

⁷⁵ Idem, dosar 1/1947, f. 1-2.

rezultă din diferite tainuri). În acest context, F.U.M. și C.G.M. propuneau contopirea celor două tipuri de salariu, urmând ca salariul primit în mână să reprezinte totalitatea salariului ⁷⁶.

La puțin timp după alegerile parlamentare, Cercega și câțiva delegați din partea sindicatului din Reșița au plecat la sediul C.G.M. din București, cu scopul de a rezolva unele revendicări cerute de Comitetele de Fabrică. În urma refuzului C.G.M.-ului de a dialoga cu reprezentanții sindicatului, delegația s-a deplasat la sediul P.S.D. (Rădăceanu-Voitec), unde s-au discutat problemele aflate în suspensie, numai după ce Traian Cercega i-a amenințat pe reprezentanții P.S.D. că va apela și la Biroul Politic al P.C.R. Cercega susținea - în continuare - următoarele: *După discuțiile purtate cu C.G.M. și cu reprezentanții U.D.R.-ului, am raportat comitetelor de fabrică de la Reșița cele obținute la București, inclusiv un contract colectiv de muncă asemănător cu cel încheiat în 1946* ⁷⁷. Acest contract colectiv de muncă, de altfel ultimul încheiat la U.D.R., a fost semnat din partea administrației - de către directorul general (ing. Alex. Popp) și directorul Direcției administrative și contencios (Radu R. Radoveanu), iar din partea salariaților - de către Romulus Drăgoescu și Nicolae Lungeanu ⁷⁸.

În perioada 1944-1948, fenomenele sociale curente erau: creșterea galopantă a prețurilor, lipsa unor produse de strictă necesitate și înflorirea speculei. Produsele textile și încălțăminte se găseau în cantități insuficiente, iar lipsa de combustibil era acută în centrele industriale bănățene (Timișoara, Reșița etc.). La toate acestea se adaugă insuficiența mijloacelor de transport, care a agravat și mai mult aprovizionarea cu lemne de foc ⁷⁹. Această situație a determinat uzinele reșitene să încerce rezolvarea problemelor de aprovizionare ale salariaților, pentru a împiedica izbucnirea unor conflicte de muncă, care ar fi sistat producția pe o perioadă nelimitată. În sprijinul acestor tentative de reglementare a situației materiale a muncitorimii într-o perioadă atât de zbuciumată a venit și dispoziția Ministerului Muncii, din decembrie 1944, prin care toate firmele și întreprinderile comerciale și industriale cu mai mult de 25 salariați erau obligate să înființeze, în termen de 15 zile de la intrarea în vigoare a deciziei, o cantină pentru angajați, în regie proprie ⁸⁰. Cu toate acestea, într-o dare de seamă a Poliției de Reședință Oravița din 29 decembrie

⁷⁶ DJCSAN, Fond P.S.D. - C.J. Caraș, dosar 5/1946, f. 47-48.

⁷⁷ Fragmente din relatarea ..., p. 7-8.

⁷⁸ Dan Gh. Perianu, *op. cit.*, p. 119.

⁷⁹ Maria Toadere, *op. cit.*, p. 204-205.

⁸⁰ *Curierul Banatului*, XXV, 126, 11 decembrie 1944, p. 4.

1944 se preciza că situația în județul Caraș era destul de gravă. Scumpetea s-a repercutat în mai multe sectoare (mărfuri alimentare, îmbrăcăminte, monopoli de stat); populația era îngrijorată datorită unor zvonuri referitoare la devalorizarea și inflația leului; categoriile sociale cele mai afectate erau funcționarii publici, în special cei căsătoriți, în ciuda faptului că s-a acordat ajutor de iarnă; se solicita cu acest prilej luarea unor măsuri adecvate: *forurile competente să adopte soluții pentru stăvilirea speculei și urcarea prețurilor, economatele funcționarilor și pensionarilor publici (existente la acea dată) trebuie să servească cu mărfuri ieftine pe funcționarii și pensionarii publici, standardizarea unor articole de îmbrăcăminte și încălțăminte - pe seama funcționarilor publici și a familiilor lor*. Toată lumea a căutat să se aprovizioneze cu alimente pentru iarnă, în special cu untură și carne de porc ⁸¹.

La începutul anului 1945, aprovizionarea muncitorilor rămânea o prioritate pentru U.D.R. Serviciul Aprovizionării societății reșitene a cumpărat 250 de vagoane grâu, care urma să fie adus la moara U.D.R. de la *Bichișcin*; în lipsa vagoanelor acoperite pentru protejarea cerealelor, inginerul Alexandru Popp, prim-director general al U.D.R., a dispus ca *la Fabrica de Cherestea din Vasiova, vagoanele deschise să fie acoperite în regia U.D.R.* ⁸².

Pentru asigurarea puterii de cumpărare, guvernul a decis aprovizionarea salariaților și a familiilor lor cu articole de primă necesitate, la prețuri oficiale. În acest scop s-a trecut la înființarea economatelor pe lângă toate întreprinderile comerciale și industriale, concomitent cu acordarea unei alocații de scumpete tuturor angajaților și cu majorarea diferențiată a alocației pentru copii, în funcție de localitatea de domiciliu ⁸³. Într-o circulară emisă de Economatul General al Funcționarilor și Pensionarilor Publici în luna aprilie 1947 se stabileau cu precizie categoriile de angajați care nu puteau fi aprovizionați prin economate: *membrii consiliilor de administrație și ai comitetelor de cenzori, cu excepția acelor care lucrează permanent în instituția sau întreprinderea respectivă și sunt retribuiți cu un salariu fix lunar; salariații care, pe lângă serviciul lor, practică o profesiune liberă sau un meșteșug, într-un cabinet, birou sau atelier propriu, realizând venituri din încasări de onorarii sau plata lucrului făcut în atelier; membrii de familie ai celor două categorii enunțate mai sus și membrii de familie ai salariaților sezonieri, respectiv flotanți, de la întreprinderile publice*. M.I.C.

⁸¹ DJCSAN, Fond Prefectura județului Caraș, dosar 4/1944, f. 165-170.

⁸² *Curierul Banatului*, XXVI, 22, 19 martie 1945, p. 1.

⁸³ *România contemporană*, București, 1988, p. 40.

putea aproba, în cazuri excepționale, înscrierea în economate a membrilor familiilor de sezonieri de la întreprinderile publice, în baza avizului uniunii sindicale respective, ceea ce indica amestecul tot mai pronunțat al factorului politic în viața economică ⁸⁴.

În cursul anului 1945, dar și în anii următori, întreprinderile se străduiau să adopte metodele cele mai eficiente pentru funcționarea economatelor. În luna iunie 1945, Uzinele Reșița au contractat un împrumut de 2 miliarde lei la Banca Românească, Creditul Industrial și Banca de Credit Român, ce trebuia să asigure finanțarea aprovizionării economatului funcționarilor și muncitorilor ⁸⁵.

În 1947 s-au făcut precizări suplimentare în ce privește activitatea economatelor, pentru evitarea oricărei confuzii. Într-un raport al Comitetului Județean Caraș al F.U.M., redactat în februarie, se stipulau următoarele: *aprovizionarea salariaților prin economate - după unificarea salariilor - se va face numai la prețurile oficiale; se vor menține scutirile de taxe fiscale la articolele distribuite prin economat (pânză, stofă, bocanci etc.); acordarea mesei de prânz la cantină, cu o reducere de 50%* ⁸⁶.

La ameliorarea aprovizionării muncitorilor cu alimente au contribuit și sindicatele atât la nivel central, cât și local. La data de 15 martie 1947 economatul U.D.R. a început distribuirea alimentelor pentru muncitorii și funcționarii societății conform normelor programului stabilit ⁸⁷.

În condițiile în care fenomenul inflaționist nu mai putea fi ținut sub control, iar specula a atins cifre impresionante, guvernul a procedat la introducerea cartelelor pentru aprovizionarea salariaților cu îmbrăcăminte și încălțăminte, începând din luna septembrie 1947, măsură la care s-a conformat și U.D.R.-ul. Societatea reșițeană s-a străduit ca, pe lângă realizarea unei producții demne de invidiat, în ciuda fenomenelor economice negative manifestate la nivel național, să asigure îmbunătățirea situației materiale a angajaților săi, considerată o condiție esențială pentru creșterea productivității muncii și menținerea U.D.R.-ului printre societățile cu limite maxime de profit.

Industria bănețeană, și implicit cea cărășană, a fost afectată de luptele desfășurate în zonă, dar și ca urmare a faptului că mulți dintre proprietarii întreprinderilor au plecat cu armatele germane și ungare în retragere, în timp ce

⁸⁴ DJCSAN, Fond Tribunalul județului Caraș, dosar 26/1947, nenumerotat.

⁸⁵ *Curierul Banatului*, XXVI, 43, 2 iulie 1945, p. 4.

⁸⁶ DJCSAN, Fond P.S.D. - C.J. Caraș, dosar 5/1946, f.47-48.

⁸⁷ *Banatul*, III, 57, 17 martie 1947, p. 3.

alții au oprit producția, influențând negativ aprovizionarea frontului și situația materială a muncitorilor ⁸⁸. În întreprinderile industriale bănățene a început o activitate susținută de asigurare a producției necesare frontului ⁸⁹. Până la sfârșitul anului 1944 întreprinderile industriale din Caraș au căutat să restabilească mersul normal al lucrărilor și repararea stricăciunilor ⁹⁰.

La finele anului 1944 situația întreprinderilor industriale din județul Caraș se prezenta astfel: în plasa Bocșa Montană funcționau 10 întreprinderi, dintre care 8 mori de făină, cu o capacitate zilnică de producție cuprinsă între 600-8000 kg; numărul total al lucrătorilor era de 197, dintre care 144 erau calificați și 53 necalificați; cele mai multe mori funcționau în comuna Bocșa Română - 3 la număr; cea mai redusă capacitate de producție se înregistra la moara *Iosif Ungur* din Ramna, iar cea mai ridicată capacitate de producție era deținută de morile U.D.R. și, respectiv, *Iosif Ortman* din Tirol; cei mai mulți lucrători calificați erau la Fabrica de Var *Colțan* din Bocșa Vasiovei (120). În plasa Oravița erau consemnate 11 întreprinderi, dintre care 6 mori de făină, cu o capacitate de producție zilnică de 800-10000 kg; dintr-un efectiv total de 2016 lucrători - 1063 erau calificați (adică puțin peste 50%), iar restul necalificați, ceea ce explică unele pierderi înregistrate în procesul de producție; morile *Carol Maushammer* din Ticvaniu Mic, *Ioan Bonhafer* din Ticvaniu Mare și *Magdalena Fuchs* din Răcășdia aveau cea mai redusă capacitate de producție; cea mai mare capacitate de producție era semnalată la moara *Concordia* din Vrani. Tot pentru plasa Oravița merită a fi menționate, alături de aceste mori, următoarele întreprinderi: Distileriiile de Lemn Unite din Steierdorf-Anina, cu o producție anuală de 369 de vagoane și un personal format din 275 de muncitori; Minele de Cărbuni U.D.R. din Anina, cu producție zilnică de 15 vagoane și 1300 de lucrători; Fabrica de Șuruburi Anina, cu o producție de 600 de vagoane/zi și 250 de muncitori; Fabrica de Cherestea din Steierdorf, cu o producție zilnică de 9000 mc și 180 de lucrători. În plasa Reșița erau amintite doar 3 mori de făină, cu o capacitate de producție zilnică cuprinsă între 500-8000 kg; dintr-un efectiv de 4 lucrători, doar unul era calificat; cea mai redusă capacitate de producție se înregistra la morile *I. Susa* și *Val. Stângu* din Gârliște, iar cea mai ridicată capacitate de producție era consemnată la moara *Plărași* de la Marginea-Reșița. În plasa Sasca Montană existau 3 mori țărănești de făină, cu o capacitate zilnică de producție între 500-5000 kg; numărul total al

⁸⁸ Ioan Lunčan, *Activitatea forțelor ...*, p. 225.

⁸⁹ William Marin, Ioan Lunčan, *Două secole de luptă revoluționară în sud-vestul României (1733-1948)*, Timișoara, 1984, p. 192.

⁹⁰ DJCSAN, Fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 3/1944, f.238.

lucrătorilor era de 5, dintre care 3 erau calificați; morile *Florea Murgu* din Ilidia și *Sava Perian* din Ciuchici aveau cea mai redusă capacitate de producție, în timp ce moara *V. Murari* din Ciuchici deținea cea mai ridicată capacitate de producție din cadrul plășii ⁹¹. În plasa Moldova Nouă erau înregistrate 2 mori, cu o capacitate zilnică de producție cuprinsă între 4000-8000 kg. Dintr-un total de 5 lucrători, doar 2 erau calificați; cea mai redusă capacitate de producție era deținută de moara *Bozovicica*, iar cea mai mare capacitate de producție era consemnată la moara *Constantin Sturmer* ⁹². În plasa Bozovici funcționau 5 mori țărănești, cu o capacitate zilnică de producție între 83-314 kg făină; dintr-un efectiv de 7 lucrători, 3 erau calificați; la morile *Berbentea Dănilă* din Dalboșeț și, respectiv, *Obeșterescu Dănilă* din Lăpușnicu Mare se înregistra cea mai scăzută capacitate de producție; cea mai ridicată capacitate de producție o avea moara *Calina Ion* din Putna. Mai trebuie amintite și 6 lăptării din aceeași plasă, care produceau unt pentru armata sovietică; aceste lăptării aveau o capacitate de producție zilnică ce varia între 28-200 kg; numărul total al lucrătorilor era de 18, dintre care doar 8 erau calificați; cea mai scăzută capacitate de producție era consemnată la lăptăriile din Prilipeț și Prigor, iar cea mai ridicată capacitate de producție o avea lăptăria *Lica* din Prilipeț ⁹³.

În luna ianuarie 1945, unele întreprinderi din județul Caraș au micșorat capacitatea de producție, datorită lipsei de comenzi și materii prime. În depozitele minei de cărbuni Cozla s-au păstrat mari cantități de materiale care așteptau să fie încărcate și transportate, iar mina avea nevoie urgentă de benzină, uleiuri și păcură ⁹⁴. Deși efectivul lucrătorilor la mina Cozla era relativ mic - 259, comparativ cu alte mine din țară, productivitatea muncii era destul de ridicată, cantitatea materialelor ieșite fiind de 13719270 t ⁹⁵. La sfârșitul anului 1945 era semnalată stagnarea producției în uzinele cărășene, din lipsă de materii prime (în special carburanți), situație ce a determinat concedierea a cca 8000 de muncitori ⁹⁶. Numai la minele Anina - sub conducerea directorului (ing. Boicu) *producția, în ultimele luni ale anului (1945 - n.n.), a scăzut cu peste 30% față de primele luni ale anului, deși se lucrează cu efectivul întreg (cca 370 de lucrători în serie de trei schimburi)*; într-adevăr, în

⁹¹ Idem, dosar 5/1944, f. 14-15.

⁹² *Ibidem*, f. 5.

⁹³ *Ibidem*, f. 9.

⁹⁴ DJCSAN, Fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 5/1945, f. 1-4.

⁹⁵ Idem, dosar 58/1945, f. 1.

⁹⁶ DJCSAN, Fond *P.M.R. - C.J. Caraș*, dosar 2/1945, f. 22.

luna noiembrie 1945 - producția era de 1230 t, iar în decembrie de numai 1080 t, comparativ cu luna februarie a aceluiași an (1800 t). Cauzele scăderii producției la minele Anina erau - conform opiniei oficialităților locale - două la număr: *Direcțiunea, în mod camuflat, împiedică mărirea producției; datorită așa-zisei lipse a presiunii, schimburile nu prestează orele regulamentare de lucru*. În aceeași perioadă (noiembrie - decembrie 1945), la minele Cozla - minerii au reușit să mărească producția cu peste 2000%, comparativ cu anul precedent. La Fabrica *Frații Feher* din Reșița producția s-a mărit cu 30% la prelucrarea materialelor tehnice. La celelalte întreprinderi industriale și comerciale din județul Caraș s-au produs modificări nesemnificative față de perioada august 1944 - martie 1945, care a precedat instalarea guvernului prezidat de dr. Petru Groza, guvern ce a tratat economia românească după principii etatiste⁹⁷.

Pentru anul 1946, Prefectura Caraș a întocmit mai multe chestionare economice privind județul, pentru a urmări modificările survenite în economia cărășană în această perioadă; de fapt, întocmirea chestionarelor de acest tip a devenit o practică uzuală a întregii guvernări Groza. Într-un asemenea chestionar pe luna aprilie se preciza că, în cele 101 întreprinderi industriale mari și mici care figurau pe raza județului Caraș, erau angajați 29075 muncitori, dintre care doar 787 era lucrători flotanți, fiecare muncitor având cel puțin două persoane în întreținere⁹⁸.

La începutul anului 1947 industria bănățeană dispunea de un număr de 294 întreprinderi cu peste 25 de muncitori, în care lucrau 63850 de muncitori. Numai în județul Caraș erau înregistrate 27 de întreprinderi, în scădere cu peste 30% ca pondere numerică față de anul 1945, întreprinderi în care-și desfășurau activitatea 21373 de muncitori⁹⁹.

Întreprinderile și atelierele meșteșugărești au primit subvenții de la buget, uneori însă insuficiente pentru a scăpa de perspectiva falimentului. Numai în luna martie 1947 atelierele și întreprinderile comunale din plasa Reșița au primit, de la bugetul statului, suma de 50 milioane lei, cheltuită în întregime, fiind plătite 3600000 lei pentru salarii și 46400000 lei pentru materiale; în schimb, până la sfârșitul lunii respective s-a realizat un beneficiu net în valoare de 950000 lei, care nu ar fi acoperit nici măcar plata salariilor angajaților¹⁰⁰.

⁹⁷ Idem, dosar 1/1946, f. 1-4.

⁹⁸ DJCSAN, Fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 5/1947, f. 3.

⁹⁹ William Marin, Ioan Luncan, *op. cit.*, p. 253.

¹⁰⁰ DJCSAN, Fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 11/1947, f. 15.

În perioada 1944-1948 majoritatea întreprinderilor și atelierelor meșteșugărești din Caraș au încercat să soluționeze situația aprovizionării angajaților, în special pentru sezonul rece.

Problema salarială a preocupat Comitetele de Fabrică, fiind considerată un bun prilej de propagandă în favoarea forțelor politice de stânga. Până la sfârșitul lunii octombrie 1944, în marea majoritate a întreprinderilor din țară erau deja organizate comitetele de fabrică și se constituiseră uniunile sindicale pe ramuri de producție, care vor juca un rol de primă mărime în încheierea contractelor colective de muncă ¹⁰¹. Majorările salariale aprobate de guvern în cursul anului 1944 au fost resimțite de toți angajații fabricilor și atelierelor meșteșugărești din județul Caraș. Cu toate acestea, populația județului era nemulțumită de absența unor articole de primă necesitate, precum îmbrăcăminte, încălțăminte și petrolul, funcționarii fiind cei mai afectați de creșterea considerabilă a costului vieții ¹⁰².

În anul 1946, muncitorii care lucrau în întreprinderile industriale din Reșița, Anina și Bocșa au ajuns să fie retribuiți cu salarii mult mai mari față de funcționarii statului ¹⁰³.

Naționalizarea întreprinderilor, făcând parte din ansamblul de măsuri guvernamentale ce vizau copierea sistemului sovietic și depășind cu mult limitele acțiunilor similare întreprinse după război în câteva state democratice din apusul Europei, a fost pregătită de inventarierea întreprinderilor industriale, comerciale și de transporturi - măsură decisă de Comisia ministerială pentru redresarea economică la 5 octombrie 1947. Naționalizarea principalelor mijloace de producție (11 iunie 1948) a găsit Uzinele Reșița cu un profil de producție extrem de complex. Ele posedau, în acel moment, în afara instalațiilor siderurgice și de construcții de mașini din Reșița următoarele: o secție de unelte agricole la Bocșa; mine carbonifere la Anina, Doman și Secu; mine metalifere la Ocna de Fier, Dognecea și Delinești; o serie întreagă de perimetre miniere neexploatate la Sasca, Moldova Nouă, Oravița și Ciclova; întinse suprafețe de păduri și terenuri agricole. De asemenea, întreprinderea avea o unitate specializată pentru efectuarea lucrărilor de construcții și montaj, în regie proprie ¹⁰⁴. Însă această

¹⁰¹ William Marin, Ioan Luncan, *op. cit.*, p. 193.

¹⁰² DJCSAN, Fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 3/1944, f. 224.

¹⁰³ Idem, dosar 5/1947, f. 3.

¹⁰⁴ *200 de ani de construcții de mașini la Reșița (1771-1971)*; coord.: ing. Mircea Popa, Ion Cazacu, ing. Mircea Micula, Reșița, 1971, p. 120.

problemă, de o maximă importanță pentru evoluția economică a Carașului în perioada postbelică, merită a fi prezentată într-un capitol aparte, în care să fie analizată la nivelul întregului Banat, pentru a obține o imagine de ansamblu a fenomenelor economice din perioada amintită.

Între cele două războaie mondiale, agricultura cărășană avea o contribuție importantă la dezvoltarea economică a județului, furnizând produse animaliere, pomicole și cerealiere de o foarte bună calitate ¹⁰⁵.

În concluzie, perioada studiată a fost marcată de profunde prefaceri pe toate planurile (economic, social, politic etc.), care s-au răsfrânt asupra întregului Banat. Județul Caraș a cunoscut o evoluție aparte, determinată de anumiți factori: diversitatea formelor de relief, condițiile climatice, bogățiile solului și subsolului, ponderea însemnată a țăranimii și compoziția națională a populației.

În această perioadă, economia Banatului a fost - în mod neplăcut - surprinsă de două evenimente majore: retragerea trupelor germane și pătrunderea trupelor sovietice în zonă. Populația germană din întregul Banat a fost speriată de implicațiile ocupației sovietice; în consecință, etnicii germani care lucrau în întreprinderi sau se ocupau cu agricultura au părăsit - în număr mare - Banatul, alăturându-se trupelor germane. Datorită regresului înregistrat pentru moment în producția industrială și agricolă, populația din această regiune a fost nevoită să facă eforturi deosebite pentru aprovizionarea frontului cu toate produsele necesare. U.D.R.-ul a deținut, până la naționalizare, un rol important în economia bănățeană, executând - până la 9 mai 1945 - comenzi pentru armata română și cea sovietică, iar ulterior contribuind la refacerea producției industriale din zonă. Activitatea sindicală s-a concentrat asupra unor probleme importante (salarizarea, contractele colective de muncă, sabotajele etc.), dar - uneori - s-a ajuns la exagerări explicabile prin speranțele îndreptățite ale populației privind îmbunătățirea situației materiale, dar și prin încercarea partidului comunist de a-și subordona sindicatele. Operațiunile militare desfășurate în Banat au determinat întreruperea - în mare măsură - lucrărilor agricole, fapt ce a influențat în mod negativ aprovizionarea populației și, implicit, starea de sănătate a acesteia. Îndeplinirea condițiilor impuse prin Convenția de Armistițiu (art. 12), respectiv *restituirea* animalelor către U.R.S.S., a însemnat începutul spolierii economice a Banatului, distrugerea - după un plan bine întocmit - a agriculturii bănățene, fenomene care erau resimțite și la nivel național. Lipsa unor produse de strictă necesitate, creșterea galopantă a prețurilor și înflorirea speculei au fost puse -

¹⁰⁵ V. Sencu, I. Băcănar, *op. cit.*, p. 94.

la început - pe seama legionarilor și a rămășițelor mișcării hitleriste, iar mai târziu au fost învinuiți reprezentanții partidelor tradiționale (P.N.Ț. și P.N.L.). Înființarea economatelor s-a dovedit a fi o soluție eficientă, cel puțin la începutul activității acestora. Constituirea primelor întreprinderi mixte româno-sovietice, denumite SOVROM-uri, în vara anului 1945, a accentuat dependența economică a Banatului și a întregii țări față de U.R.S.S. Instituirea controlului muncitoresc asupra întreprinderilor a reprezentat, alături de formarea Comitetelor de Fabrică, un pas pe calea industrializării *socialiste a țării*, idee promovată de guvernul Petru Groza. Marile schimbări survenite în economia bănățeană, în primul rând reforma agrară, au determinat modificarea structurii sociale a populației.

În consecință, această perioadă scurtă din punct de vedere cronologic, dar bogată în evenimente, a marcat trecerea României la un nou regim politic aservit Uniunii Sovietice, străin sufletului românesc, Banatul - provincie înfloritoare din punct de vedere economic în perioada interbelică - fiind profund afectat de schimbarea de regim produsă imediat după război.

ASPECTS CONCERNANT LA SITUATION DE L'INDUSTRIE DU DÉPARTEMENT CARAȘ (1945-1948) Résumé

L'époque à quoi fait référence cet ouvrage a été marqué par ses profonds changements, sur tous les plans (économique, social, politique etc.) qui se sont réfléchis sur le Banat entier.

Le département de Caraș-Severin (sur sous nom actuel) a connu une évolution à part, déterminée par des certains facteurs, comme il suit : la diversité des formes de relief, les conditions climatiques, les richesses du sol et du sous-sol, le poids de la paysannerie et la population.

C'est la période où l'économie du Banat a été désagréablement surprise par deux événements majeurs : la retraite des troupes allemandes et la pénétration de l'armée soviétique dans cette zone. La population allemande de tout le Banat a été effrayée par les implications de l'occupation soviétique ; par conséquence, les ethniques allemands qui deployaient des travaux dans des entreprises ou comme agriculteurs ont quitté en bon nombre la province du Banat en se joignant aux troupes allemandes. Étant donné le recul enregistré dans la production industrielle

et agricole à la fois, la population de cette région a été contrainte de déposer des efforts inouïes pour le revitaillement du front. U.D.R. a détenue, jusqu'au fin de l'année 1947, un rôle important dans l'économie du Banat, exécutant pour l'armée roumaine tout ce qui lui était nécessaire (jusqu'à 9 Mai 1945), et même pour les soviétiques, ultérieurement en contribuant au redressement de la production industrielle de cette zone. L'activité syndicale s'était concentrée sur des problèmes importants (salaires, contracts collectifs, sabotages etc.), mais quelquefois il arriva à des exagérations expliquables par les espoirs de la population en ce qui concernait sa situation matérielle et, également, par les tentatives du parti communiste de se subordonner ce genre d'activités. Le manque des produits strictement nécessaires, l'accroissement rapide des prix et le fleurissement de la spécule ont été mises d'au début en charge des légionnaires et des restes du mouvement hitlérien et, plus tard, on a fait accuser les représentants des partis traditionnels (P.N.Ț. et P.N.L.). L'institution des économes s'est prouvée une solution juste, au moins au commencement de leur activité. La constitution des premières entreprises mixtes roumaines-soviétiques, dénommées SOVROM (l'été de 1945), a accentué la dépendance de toute la Roumanie envers l'Union Soviétique.

L'institution du contrôle ouvrier sur les entreprises a représenté, à côté de la formation des Comités de fabrique, un grand pas par la voie de l'industrialisation socialiste du pays, idée promue par le gouvernement de Petru Groza.

Les changements significatifs survenus dans l'économie du Banat, surtout la réforme agraire, ont déterminé la modification de la structure sociale de la population.

NOI MĂRTURII DESPRE ABUZURILE COMISE ÎN CAMPANIA DE ALEGERI PARLAMENTARE DIN ANUL 1946 ÎN JUDEȚUL CARAȘ.

ION POPA

Cu câțiva ani în urmă semnalam abuzurile înregistrate în campania de alegeri parlamentare din 1946 în județul Caraș, insistând asupra manifestărilor protestatare din acest colț de țară determinate de întocmirea frauduloasă a listelor electorale ¹. Ilegalitățile flagrante la care au recurs reprezentanții Blocului Partidelor Democratice (B.P.D.) ², care controla pârghiile de importanță vitală în guvernul Petru Groza, aveau drept scop paralizarea forțelor opoziției în avangarda cărora se aflau Partidul Național Țărănesc (P.N.Ț.) – Maniu, Partidul Național Liberal (P.N.L.) – Brătianu și Partidul Social – Democrat Independent (P.S.D.I.) condus de C.Titel Petrescu ³. Opoziția trebuia anihilată cu orice preț (indiferent de metode și mijloace) – condiție *sine qua non* pentru propulsarea partidului comunist în vârful piramidei politice, calea spre atingerea acestui țel fiind netezită de tancurile sovietice.

În județul Caraș autoritățile au adoptat încă în perioada premergătoare campaniei electorale o serie de măsuri menite să intimideze și să înlăture din viața politică organizațiile partidelor istorice. Astfel, la începutul anului 1946, prefectul județului raporta Ministerului Afacerilor Interne că a solicitat preturilor

¹ Ion Popa, *Manifestări protestatare ale electoratului din județul Caraș în campania de alegeri parlamentare din anul 1946*, Banatica, 13-II, 1995, p. 429-433.

² Blocul Partidelor Democratice s-a constituit la 17 mai 1946, în componența sa intrând Partidul Comunist Român, Partidul Social-Democrat, Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular, Partidul Național Liberal – Gh.Tătărăscu și Partidul Național Țărănesc - Anton Alexandrescu, cărora li se vor adăuga ulterior și alte organizații politice, profesionale, cultural-științifice.

³ În urma Congresului extraordinar al Partidului Social-Democrat din 10 martie 1946, aripa condusă de C.Titel Petrescu se constituie în Partidul Social-Democrat Independent. Acest partid a încheiat la 21 octombrie 1946 un acord de colaborare și sprijin reciproc în alegeri cu P.N.Ț. – Maniu și P.N.L. – Brătianu, fiecare dintre ele păstrându-și însă individualitatea în fața corpului electoral.

să elibereze autorizații pentru întâlniri și manifestații de orice natură a respectivelor partide, iar Legiunea de Jandarmi Caraș a primit ordin să depisteze și să trimită în judecată pe toți cei ce au scris lozinci (antiguvernamentale și antisovietice – n.n.) pe zidurile unor clădiri. Din același raport rezulta că pretorii de plăși au primit dispoziție să condiționeze orice fel de adunări, obligând pe șefii organizațiilor P.N.Ț. – Maniu și P.N.L. – Brătianu să se angajeze că în cursul manifestărilor nu vor ataca guvernul Groza și Rusia Sovietică. Mai mult decât atât, șeful P.N.Ț. – Maniu a fost chemat la prefectură și amenințat cu suspendarea organizației județene dacă nu se conformează dispozițiilor mai sus menționate⁴.

În atare condiții, campania de alegeri în județul Caraș a debutat, evident, într-o atmosferă tensionată. La 2 iunie 1946, cu prilejul deschiderii oficiale a campaniei electorale, în comuna Berzovia se desfășoară o mare întrunire inițiată de organizația județeană P.N.L. – Brătianu la care au participat 300–400 de persoane din localitățile Vermeș, Valeapai, Ramna, Cacova (Grădinari), Doclin și desigur Berzovia. Au fost prezenți la această adunare și unii membri ai organizațiilor locale P.N.Ț. – Maniu precum și câțiva delegați din județul învecinat Timiș.

Pentru a contracara această acțiune, un grup de comuniști din Reșița și Bocșa s-au deplasat la fața locului, împiedecând vorbitorii să-și exprime punctele de vedere. Drept urmare, spiritele s-au încins, adunarea degenerând într-o încăerare generală soldată cu rănirea unora dintre turbulenți. Însuși președintele organizației liberale din județul Caraș, Octavian Furlugianu, a fost nevoit să intervină acordând tot sprijinul jandarmilor pentru potolirea mulțimii⁵.

Incidentul electoral de la Berzovia a reținut, cum era și firesc, atenția autorităților județene, mai ales că în apropierea locului cu pricina a fost găsit un pistol. În consecință, prefectul județului propune adoptarea următoarelor măsuri: interzicerea oricăror întruniri în aer liber în târguri și pe căi de comunicație (Berzovia era un important nod de cale ferată în județul Caraș); identificarea deținătorilor de armament și confiscarea acestuia, desemnarea de

⁴ Ion Popa, *Din activitatea organizațiilor cărășene P.N.Ț. – Maniu și P.N.L. – Brătianu în perioada care a precedat campania de alegeri parlamentare din anul 1946, în Banatica*, 15-II, 2000, p. 238

⁵ Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.C.S.A.N.), *Fond Prefectura județului Caraș*, dosar nr. 52/1944, f. 248, 250.

către organizațiile partidelor de guvernământ a unor reprezentanți care să urmărească și să semnaleze pe deținătorii de arme clandestine ⁶.

Reține atenția în mod deosebit ultima dintre măsurile propuse de prefect – aplicată de altfel cu rigurozitate – care investea cu largi prerogative pe membrii organizației B.P.D. din județul Caraș, oferindu-le posibilitatea de a se deda la noi abuzuri și violențe, încurajându-i în acțiunea de denigrare și terorizare a opozanților politici. De fapt, încă din primăvara anului 1946, poliția din centrul de județ Oravița recunoștea că în scopul îmbunătățirii serviciului de informații, în afară de polițiști se folosesc „*informatori acoperiți recrutați din rândurile F.N.D.-ului*” ⁷. Pe această linie se înscrie și dispoziția Comitetului electoral județean Caraș al B.P.D. trimisă unor organizații din teritoriu în vederea întocmirii de tabele cu toți intelectualii, specificându-se „*dacă sunt periculoși sau nu*” ⁸.

La 13 iulie 1946 a fost adoptată o nouă Lege electorală, iar la 15 septembrie s-au finalizat listele de alegători în toate localitățile rurale și urbane ale județului. Modul fraudulos în care au fost întocmite listele electorale de către autorități în complicitate cu organizațiile B.P.D. – ștergerea alegătorilor de pe liste se efectua sub pretextul că aceștia ar fi persoane „nedemne” de a vota în conformitate cu prevederile legii – a declanșat un val de manifestări protestatare inițiate de șefii locali ai partidelor din opoziție ori izbucnite spontan ca o reacție firească la actele ilegale ce se derulau sub privirile neputincioase ale electoratului ⁹.

Deosebit de elocvente sunt dovezile de falsificare a alegerilor de către reprezentanții puterii din județul Caraș în faza finală a campaniei electorale. Așa cum se știe, până la sfârșitul lunii octombrie 1946, puterea și opoziția trebuiau să prezinte birourilor electorale listele de candidați. În 29 octombrie 1946, la Biroul electoral al județului Caraș din Oravița se aflau depuse șapte liste de candidați: una din partea B.P.D., trei aparținând independenților și trei prezentate de partidele din opoziție. Verificate în aceeași zi, listele de candidați ale B.P.D. și ale independenților au fost declarate valabile, cele ale P.N.Ț- Maniu, P.N.L.

⁶ *Ibidem*, dosar nr. 8/1946, f. 21.

⁷ *Ibidem*, dosar nr.52/1944, f. 205.

⁸ *Ibidem*, Fond Partidul Social-Democrat Caraș, dosar nr.6/1946, f. 68.

⁹ Referitor la disputele politice și îndeosebi la cele electorale, semnalate pe raza județului Caraș în anul 1946, în afara celor două studii menționate deja, vezi și Mircea Rusnac, *Confruntări politice și electorale în județele bănățene în anul 1946*, în *Banatica*, 14, 1996, p.395-415.

– Brătianu și P.S.D.I. fiind invalidate întrucât până la data respectivă propunătorii acestor liste, chipurile, nu au făcut dovada calității lor de alegători ¹⁰.

Invocând acest motiv, autoritățile din acest județ urmăreau ca dintr-o trăsătură de condei să elimine candidații opoziției din competiția electorală. Fărădelegea însă era prea bătătoare la ochi, astfel încât Comisia Electorală Centrală s-a văzut silită să admită contestațiile celor trei partide din opoziție. Drept urmare, Biroul electoral al județului Caraș, prin ordonanțele 70, 89, 91, emise în 5 și 8 noiembrie 1946, a dispus afișarea listelor cuprinzând candidații opoziției, acestea fiind declarate valabile ¹¹.

La 18 noiembrie 1946 campania electorală a luat sfârșit. Secțiile de votare, în număr de 51, dintre care 6 militare, erau pregătite pentru a primi a doua zi pe cei peste 108.000 de alegători din județul Caraș. Din acest moment, mașina de falsificare a voturilor s-a pus în mișcare funcționând cu întreaga sa capacitate.

Biroul electoral județean a solicitat Cercului teritorial Caraș pentru fiecare din cele 45 de secții civile de votare repartizarea unui număr de 15–20 de soldați, care trebuiau să asigure ordinea în ziua alegerilor. În plus, a cerut constituirea unui pluton de rezervă de cca. 30 de ostași, care urma să intervină numai în cazuri excepționale ¹². Preturile din județ, la rândul lor, au fost atenționate în ultimul moment să transmită președinților secțiilor de votare că odată cu înserarea sunt împuterniciți să acționeze „*prin forțele militare*” de care dispun, în vederea îndepărtării din zona de votare a alegătorilor ce trecuseră prin fața urnelor ¹³.

Concentrările masive de trupe la secțiile de votare din întreaga țară nu puteau garanta însă singure victoria coaliției comuniste în alegeri, așa că au fost luate și alte măsuri de siguranță în acest scop. Dacă până în 1946 președinții secțiilor de votare erau magistrați, acum aceștia proveneau din rândurile muncitorilor sau a funcționarilor și erau numiți de partidul comunist. Reprezentanții partidelor din opoziție nu numai că nu reușeau să pătrundă în sălile de votare, dar deseori erau arestați. Urnele, numărul și repartitia voturilor erau controlate doar de comuniști. Rezultatele obținute de candidați la secțiile de votare, dacă era cazul, sufereau modificările necesare la organul electoral județean, pentru ca o ultimă toaletă a dosarelor alegerilor, conform indicațiilor

¹⁰ D.J.C.S.A.N., Fond Tribunalul județului Caraș, dosar nr. 3/1946, f. 20-24; 27-31.

¹¹ *Ibidem*, f. 66, 79, 80.

¹² *Ibidem*, f. 72.

¹³ *Ibidem*, f. 320.

partidului comunist, să se facă la Ministerul de Interne ¹⁴ .

În județul Caraș, în numeroase localități pentru a preîntâmpina „*pericolul reacțiunii*”, birourile electorale „*au fost constituite mai mult din membrii B.P.D.-ului*”, se arată în rapoartele întocmite de către unii activiști ai acestei grupări politice ¹⁵ . Pe de altă parte, agitatorii trimiși de B.P.D. în teren au organizat „*echipe de siguranță care vor participa la menținerea ordinei în ziua alegerilor*”¹⁶ , adică, de fapt, la asigurarea acțiunii de falsificare a voturilor în favoarea forțelor politice reprezentate în guvern.

Un activist al B.P.D., atent observator al evenimentelor din plasa Bozovici nota că secțiile de votare din această plasă, cu excepția localității de reședință, „*au fost înconjurare de reacțiune*”, însă prin vigilența „*atât a armatei, cât și a tovilor* (tovarășilor – n.n.) *au fost împiedecate toate manifestările lor în afară de Rudăria*” ¹⁷ . Așadar, atât trupele cât și comuniștii din B.P.D. au fost la înălțimea datoriei....!

Ce s-a întâmplat la Rudăria, una dintre cele mai bogate și mai pitorești așezări din Valea Almăjului, aflăm din aceeași sursă de informare, care precizează că aici „*chiar și armata a fost bruscată*” de către bande conduse de șeful organizației național-țărăniste din comună, iar secția de votare „*fiind asediată toată noaptea nu s-a putut face numărătoarea voturilor până a doua zi dimineața la orele 9*”¹⁸ .

Un alt raport, semnat de același activist, relatează că delegații B.P.D. în comuna Rudăria „*nu s-au descurajat*” și „*nu au desfăcut sigilu urnei până nu au primit ajutoare unde au fost trimiși 14 soldați care au început să facă ordine și apoi s-a rupt sigilu și s-a început numărătoare voturilor*”¹⁹ .

Ambele rapoarte, firesc, de altfel, atribuie răspunderea pentru cele petrecute la Rudăria opoziției, mai exact unor „*bande*” mobilizate de „*reacțiunea*” național-țărănistă din localitate, iar pe de altă parte reliefează promptitudinea și curajul „*tovilor*” din B.P.D. și a trupelor de intervenție dovedite cu prilejul incidentului. Rapoartele nu suflă însă o vorbă despre cauzele care au generat

¹⁴ Vezi Mircea Rusnac, *op.cit.*, p. 409-410.

¹⁵ D.J.C.S.A.N., Fond Blocul Partidelor Democratice, dosar 1/1946, f. 48.

¹⁶ *Ibidem*. f. 11.

¹⁷ *Ibidem*, f. 12.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*. f. 49.

starea de încordare și agitație a populației locale. Dintr-o contestație înaintată Biroului electoral județean Caraș aflăm că delegații opoziției din Rudăria au fost excluși de la constituirea biroului secției de votare iar când au intrat în secție au găsit urna sigilată „și nu li s-a dat voie să verifice dacă avea ceva înlăuntru”²⁰.

Desigur că au existat și alte cauze care au provocat nemulțumirea electoratului din această comună, ca și din alte multe localități cărășene. Procesele – verbale încheiate la 20 și 21 noiembrie 1946, în Biroul electoral județean Caraș, cu ocazia verificării contestațiilor depuse la acest birou scot la iveală o mulțime de neregularități și samavolnicii comise în secțiile de votare. Astfel, profesorul Ilie Rusmir, candidat pe lista nr.5 (P.N.Ț – Maniu), se plânge că președintele secției de votare nr. 38 (Oravița II) „n-a procedat la despuierile scrutinului la orele 20, deși la această oră nu s-au mai prezentat alegători”. Când, în cele din urmă, scrutinul a fost despuiat, „un plutonier și un soldat s-au așezat cu arme automate deoparte și alta a urnei, iar asistenții și delegații au fost trimiși departe de urnă și nu li s-au arătat buletinele de vot; că în fine la protestul ce l-a făcut în această privință a fost dat afară din localul de votare, bătut și reținut”²¹.

Deși faptele reclamate sunt de maximă gravitate, petrecându-se în prezența unor martori oculari, contestația candidatului național-țărănist a fost respinsă ca nefondată²².

O soartă asemănătoare au avut-o contestațiile lui Constantin Constantinescu, delegat – asistent din partea organizației P.N.Ț. – Maniu la secția de votare nr. 19 (com. Carașova), în care se arăta că delegații B.P.D. nu s-au legitimat cu carnetele de alegător la intrarea în secție, iar el personal „n-a fost lăsat în sală decât la orele 7”, în schimb „a fost evacuat din sală la întocmirea procesului – verbal asupra operațiunilor de votare”²³.

La secția de votare nr. 25 din comuna Naidăș, delegații opoziției „au fost respinși la formarea biroului secției de votare”²⁴. Alți delegați relatează că la secția nr. 26 din Bozovici „gheretele de votare erau tixite cu manifeste

²⁰ Ibidem, Fond Tribunalul județului Caraș, dosar nr. 3/1946, f. 333.

²¹ Ibidem, f. 321.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, f. 328 – 330.

²⁴ Ibidem, f. 331.

ale B.P.D.”²⁵, în timp ce la secția nr.44 s-au împărțit alegătorilor „*buletine de vot neprevăzute cu ștampila de control*”²⁶.

Maxim Radovan, șeful P.N.Ț. – Maniu din județul Caraș, candidat al acestui partid și delegat – asistent la secția de votare nr. 37 (Oravița I), învinuiește, nu fără temei, pe președintele acesteia că „*n-a arătat buletinele de votare la despuierea scrutinului candidaților, delegațiilor și asistenților prezenți în sală*”²⁷, iar Iuliu Radu, delegat național-țărănist la secția de votare nr. 3 din comuna Ezeriș, între altele, semnalează: urna a fost așezată într-o încăpere alăturată sălii de votare, pe pereții gheretelor erau lipite afișe de propagandă (evident în favoarea B.P.D. – n.n.), operațiunile de votare au început abia la ora 8, în sala de votare nu au fost admiși toți delegații și asistenții, la publicarea rezultatelor și dresarea actelor nu s-au respectat dispozițiile legale²⁸.

Într-una din secțiile de votare din județ, la numărarea voturilor au intrat persoane străine înarmate care au amenințat cu moartea pe delegații acreditați pentru a iscăli procesele verbale ce dădeau câștig de cauză comuniștilor. Acești necunoscuți aveau la ei buletine de vot gata ștampilate în favoarea candidaților comuniști²⁹. La orașe și la sate, așa cum am mai arătat, B.P.D. a organizat bande înarmate („*echipe de siguranță*”), care sub pretextul asigurării ordinii publice terorizau electoratul.

În aceste condiții, în județul Caraș, ca și în întreaga țară, rezultatul alegerilor parlamentare din anul 1946, falsificate în mod grosolan și rușinos, a fost net favorabil coaliției comuniste. Astfel, la nivelul județului Caraș, din cele 82.786 de voturi exprimate, 52.043 au revenit B.P.D.; 19.825 a obținut P.N.Ț. – Maniu, 3.360 P.N.L. – Brătianu, iar P.S.D.I. doar 5.757. Opoziția cărășană nu a obținut decât un singur mandat de deputat în parlamentul țării, care revenea P.N.Ț. – Maniu³⁰.

Aceste rezultate date publicității au provocat consternarea și mânia electoratului, cu atât mai mult cu cât era notoriu faptul că populația rurală din

²⁵ *Ibidem*, f. 332.

²⁶ *Ibidem*, f.340.

²⁷ *Ibidem*, f. 342.

²⁸ *Ibidem*, f. 344.

²⁹ Liubița Raichici, Ion Stoia Balmez, *Dr. Maxim Radovan*, în *Timpul*, 158, 11 august 1995.

³⁰ Mihai Fătu, *Un vot decisiv (noiembrie 46)*, București, 1972, anexa. Vezi în acest sens și Mircea Rusnac, *op.cit.*, p. 411.

județul Caraș a optat în zdrobitoare majoritate pentru candidații național-tărâniști, iar organizația P.S.D.I., la rândul ei, s-a bucurat de adeziunea unui foarte mare număr de alegători din orașele și satele cărășene³¹.

Referitor la rezultatele alegerilor parlamentare din anul 1946 în județul Caraș, vom reveni cu noi informații documentare în următorul număr al *Banaticii*.

DES NOUVEAUX TÉMOIGNAGES CONCERNANT LES ABUS COMIS PENDANT LA CAMPAGNE D'ÉLECTIONS PARLEMENTAIRES DE L'ANNÉE 1946 DANS LE DÉPARTEMENT CARAȘ Résumé

L'auteur de cet étude-ci traite un sujet d'un aigu intérêt tant pour les spécialistes, tant pour le publique le plus large: les élections parlementaires de l'année 1946 dans le département Caraș.

Les élections de ce temps-là se sont déployées sous le signe des grandes illégalités, auxquelles ont fait recours les représentants du Block des Partis Démocrates (B.P.D.) pour anihiler l'opposition parlementaire et la promotion du parti communiste dans le sommet de l'hierarchie politique. En contrôlant les plus importants éléments du gouvernement Petru Groza et ayant l'appui des tancs soviétiques, B.P.D. a initié un complexe de mesures pour éliminer de la vie politique les partis historiques.

Dans le département Caraș le nombre sans fin d'abus est commencé par la censure des listes électorales, étant continué avec la terreur appliquée aux dirigeants des opposants P.N.Ț. et P.N.L., le dénudement illégal des urnes, l'intervention brutale des forces d'ordre dans les sections de vôte, par la falsification des proces-verbaux et des bulletins de vôte.

Dans ces conditions le bilan des élections parlementaires de l'année 1946 du département Caraș, comme dans tout le pays, a été favorable à la coalition communiste. Les conséquences sont bien connues: l'instauration en Roumanie d'un régime totalitaire qui dura un demi-siècle.

³¹ Vezi Georg Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, traducere, note și redactare de Rudolf Gräf și Werner Kremin, 1995, p. 121.

MIȘCAREA DE REZISTENȚĂ ANTICOMUNISTĂ DIN BANAT (1945-1953)

MIRCEA RUSNAC

După 23 august 1944, când deveniseră evidente intențiile Uniunii Sovietice de a impune un regim comunist în România, a fost declanșată o puternică reacție de apărare din partea românilor. Participanții la aceasta doreau izbucnirea unui conflict între anglo-americani și sovietici, confundând de multe ori dorința lor cu o certitudine și fără a lua în calcule adevăratele coordonate ale geopoliticii, determinate de înțelegerile de la Moscova, Teheran, Ialta și Potsdam. Amăgiți multă vreme cu ipotetica venire a americanilor, ei au încercat să realizeze o Mișcare Națională de Rezistență, formată din militari și civili, pe întreg teritoriul țării.

Efectiv, mișcarea de rezistență împotriva ocupației sovietice a început în România imediat după semnarea armistițiului din septembrie 1944. Spontaneitatea rezistenței s-a datorat faptului că opinia publică din România a fost dintotdeauna anticomunistă. Printre principalele cauze care au condus la declanșarea mișcării anticomuniste ar putea fi enumerați o serie de factori, între care un rol determinant l-a avut preponderența elementului țărănesc, ca și faptul că majoritatea muncitorilor și a intelectualilor proveneau, la prima sau la a doua generație, tot de la țară, ceea ce determina spiritul tradiționalist și conservator al poporului român. În istoria recentă a României, țărănimea, înrolată în armată, a avut de două ori ocazia să se confrunte cu experiența comunistă: prima dată, în 1917, cu prilejul revoluției bolșevice, în Moldova, când au fost dezarmate unitățile rusești, iar a doua oară, în 1919, în Ungaria, când a fost lichidat regimul lui Béla Kun. Pe lângă acestea, experiența trăită în cel de-al doilea război mondial pe Frontul de est, unde au putut fi văzute pe viu consecințele colectivizării și pângărirea bisericilor, a fost decisivă. În plus, românii nu puteau uita faptul că Uniunea Sovietică le răpise două provincii, Basarabia și nordul Bucovinei, ceea ce a conferit elan luptei celei mai mari părți a populației împotriva dominației Imperiului roșu. În urma celui de-al doilea război mondial, în conștiința românilor,

„comunismul a fost asociat cu barbaria, durerea, sânge și lacrimi.”¹

În 1944, imediat după semnarea armistițiului, au apărut primele forme de rezistență. În prima etapă, au luat parte la acestea elemente din populația rurală, din industrie, școli și universități. Aceluiași țel i s-au subordonat, din prima clipă, diferite grupe de militari. Primele acțiuni ale grupelor de rezistență au corespuns posibilităților și necesităților de atunci, ducând treptat la o regroupare a nucleelor de rezistență, la organizarea unei rețele a acestora, la păstrarea unui spirit de luptă în rândurile populației, la recrutarea de noi elemente, mai ales dintre tineri. Importantă a fost păstrarea spiritului de rezistență în sânul populației.

Tot în toamna anului 1944, mulți militari s-au refugiat la familiile lor, luând asupra-le și armamentul din dotare. Printre ei erau numeroși ofițeri cu concepții anticomuniste. În plus, au existat dezertori de pe Frontul din apus, iar unii nici nu s-au prezentat la unitățile lor. Fiind urmăriți de jandarmi, ei au luat calea pădurilor, devenind partizani, adică haiduci (care, în Banat, aveau o tradiție îndelungată, fiind denumiți de populație „hoți” sau „lotri”).

Mai târziu, în fața consolidării regimului comunist, după 1948, mișcarea de rezistență și-a pierdut caracterul său romantic și a luat forme corespunzătoare de luptă. Exista încă încrederea în sprijinul statelor occidentale, dar aceasta a slăbit apoi sub presiunea realităților, ceea ce a și determinat crearea unui spirit de rezistență și pregătirea în vederea unei acțiuni subversive pentru o perioadă îndelungată. *„În pofida caracterului tot mai dur al violenței și a lipsei totale de reacție externă, când orice speranță de ajutor din afară pentru forțele de opoziție se spulberase, se petrece o mutație în rezistență. Atunci lumea intrase într-un război care era din ce în ce mai rece și până și cei mai naivi se încredințaseră că promisiunea nimănui Vin americanii! era perimată. În acel moment, în Carpați (cu precădere în Munții Bucegi, Făgăraș, Cernei), în condițiuni deosebit de vitrege, opoziții regimului formaseră detașamente de rezistență armată (...).*

Probabil că cei care s-au retras în munți pentru a organiza detașamentele de luptă anticomuniste au mizat pe un război popular pentru răsturnarea regimului. El însă nu s-a pornit, iar aceste formații de rezistență n-au fost capabile să-l declanșeze, cu toate că starea de spirit predominantă era ostilă regimului.”²

Intensificarea procesului de colectivizare a împins în mișcarea de rezistență

¹ Alexandru Popescu, *Lumea rezistenței anticomuniste românești*, în *Magazin istoric*, 9/1997, p. 29.

² Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990, p. 386-387.

mulți țărani, izbucnind numeroase răscoale locale. Țăranii sprijineau grupele de partizani cu mijloace de subzistență. În afara răscoalelor, adesea înăbușite în sânge, au avut loc și atacuri împotriva patrulilor de milițieni, a unor funcționari de partid locali, a denunțătorilor. Mulți tineri țărani au luat drumul munților. Dar, deși acțiunile represive ale regimului se intensificau, ele afectau la început numai periferic mișcarea de rezistență. Era preferată organizarea în grupe mici, pe care represiunea le putea lovi mai puțin, ceea ce făcea să scadă și numărul de victime. Cea mai mare parte dintre grupuri se refugiaseră în munți.

În partea de sud a Banatului, Mișcarea Națională de Rezistență l-a avut ca inițiator și organizator pe profesorul Filon Verca din Caransebeș, ajutat în acțiunile sale de organizațiile regionale Frățiile de Cruce ale elevilor și studenților. Primele lor acțiuni au constat din întocmirea planurilor de rezistență și din procurarea armamentului necesar. Ei s-au retras în munți, aflându-se sub urmărirea Siguranței, care era pe punctul de a-i descoperi.³ Această primă organizație anticomunistă, din anul 1945, îndrumată întâi de Filon Verca și apoi de Teodor Roman zis Buby, a constituit germenele mișcărilor care au urmat. Astfel, încă din 1945, în plasa Teregova, activa în această organizație avocatul Spiru Blănaru, unul dintre liderii marii mișcări din anii următori.⁴

Grupurile formate în 1948 în preajma Teregovei erau conduse de avocatul Spiru Blănaru, moldovean de origine, de locotenent-colonelul în retragere Ion Uță, fostul prefect al județului Severin (grup din care mai făceau parte Romulus Marițescu zis Fert din Teregova, Petre Pușchiță zis Mutașcu din Domașnea etc.), comandorul aviator în retragere Petre Domășneanu din Iablanița și notarul Gheorghe Ionescu din Teregova.⁵ Ei au răspândit de la început manifeste și au conceput acțiuni de ocupare a unor instituții publice. Cu timpul, aceste grupuri au colaborat între ele în lupta comună pe care o duceau, iar mai târziu au ajuns chiar să fuzioneze. Grupul lui Ion Uță, care fusese și comandant al Regimentului 17 Infanterie din Lugoj, se intitula Mișcarea de Rezistență Națională. El a constituit în structuri militare toate organizațiile din zona Teregovei, care aveau

³ Pavel Panduru, *Rezistența anticomunistă în Valea Almăjului*, în *Almăjul. Revistă de cultură, credință, școală, limbă și istoria neamului*, III, 2-3, aprilie-septembrie 1997, p. 24.

⁴ *Culegere de materiale privitoare la activitatea criminală a serviciilor de spionaj imperialiste pe teritoriul Republicii Populare Române*, București, 1951, p. 14.

⁵ Mircea Rusnac, *Procesul partizanilor anticomuniști din Banat (1949)*, în *Banatica*, Reșița, 14, 1996, p. 420-421.

ca obiective: destrămarea instituțiilor nou-create, răsturnarea regimului comunist, critici la adresa guvernului, a cotelor, a acțiunilor polițienești ale regimului, a abuzurilor noilor guvernanți. Ei doreau și sperau să revolte satele, să înarmeze oamenii, pentru ca, în legătură cu celelalte organizații din țară și cu sprijinul anglo-americanilor, să răstoarne regimul comunist și să-i alunge pe ocupanții sovietici, ceea ce era o utopie. Pentru atingerea acestui scop s-au unit toate forțele partidelor necomuniste: național-țărăniști, liberali și legionari. Din punctul de vedere al provenienței sociale, componența acestor organizații și grupuri „subversive” anticomuniste era foarte variată: elevi, studenți, țărani, ofițeri și subofițeri, preoți, juriști, profesori și meseriași.⁶

Pentru a-și asigura conspirativitatea, membrii grupurilor depuneau un jurământ de credință. Ei erau înarmați cu mitraliere germane, precum și cu pistoale și alte arme, pe care reușiseră să și le procure prin cele mai diferite modalități. Erau ținute în mod constant ședințe, iar pentru cunoașterea și utilizarea armamentului se efectuau exerciții de tragere la țintă. Ei trăiau permanent în ascunzișurile din munții și pădurile de pe o arie largă din Banatul de sud. Membrii grupurilor de partizani răspândeau zvonuri despre numărul și armamentul lor, desigur pentru a intimida autoritățile, ca și despre izbucnirea apropiată a unui război între puterile occidentale și Uniunea Sovietică. Relațiile lor cu populația satelor din preajmă erau relativ bune, primind de la aceasta hrană și ajutor. Uneori, după cum am arătat, împrăștia și manifeste, îndemnând populația la ridicarea generală împotriva regimului.⁷

Din vara lui 1948, Ion Uță și inginerul Aurel Vernichescu au pus bazele unei activități mai susținute în această direcție. Spiru Blănaru a fost contactat în a doua jumătate a lunii august 1948 de inginerul Teodor Roman zis Buby, din conducerea organizației partizanilor din Banatul de sud, care i-a cerut să creeze noi grupuri combatante. Acestea urmau să acționeze la mijlocul lunii septembrie, când se credea că va izbucni un război între anglo-americani și U.R.S.S. Domășneanu a fost cooptat ulterior ca ajutorul lui Blănaru, iar mai târziu și-a format o grupare proprie. În ianuarie 1949, grupul lui Blănaru s-a unit cu cel al lui Gheorghe Ionescu, care, la rândul lui, era în permanentă legătură cu Ion Uță și oamenii săi. În ceea ce îl privește, Aurel Vernichescu ținea și el legătura cu un alt grup, condus de Ion Tănase, Gheorghe Popovici și Teodor Ungureanu, care acționa în regiunea dintre Arad și Timișoara. Ei

⁶ Pavel Panduru, *op. cit.*, p. 24.

⁷ Mircea Rusnac, *op. cit.*, p. 421.

își trimiteau reciproc emisari, comunicându-și modul de organizare a grupurilor, precum și un plan comun de acțiune, asupra căruia au căzut de acord.⁸ Scopul lor principal era de a răsturna regimul comunist și de a crea condițiile prielnice reușitei acestei acțiuni și posibilității de a fi ajutați de către puterile occidentale. În planurile lor de operație erau prevăzute expres aceste lucruri. Uță spera ca „*dezlănțuirea primelor operații*” să pornească prin următoarele metode: „*hărțuiala, guerila, operații de război civil*”. În luna martie 1949, ei preconizau să ocupe prin forță instituțiile publice din cele mai importante orașe bănățene: Timișoara, Arad, Lugoj, Caransebeș și Reșița,⁹ pentru a ridica apoi la luptă întreaga regiune.

Grupul lui Spiru Blănaru dispunea de două mitraliere germane: una provenită de la parașutiștii legionari veniți din Germania în anii 1944-1945, iar cealaltă de la Dragu Grozăvescu, care a dat-o spre folosință și altor membri. Ei mai dispuneau și de puști Z.B., pistoale-mitralieră, pistoale de buzunar și circa 10 grenade.¹⁰

Încă din 1945, Blănaru luase legătura cu Gavrilă Miloș, care era oficiar sanitar în comuna Domașnea. Acesta știa despre existența grupării respective, iar în decembrie 1947, la propunerea aceluiasi Blănaru, el a acceptat să se înscrie în acea grupare.¹¹ În decembrie 1948, în organizația lui Ion Uță a fost încadrat Gheorghe Luminos. Uță i-a dat însărcinarea să recruteze noi membri și să colecteze bani și îmbrăcăminte, cu speranța că în primăvara viitoare urma să înceapă războiul.¹² Domașneanu fusese urmărit de Securitate și stătea ascuns de două săptămâni la Iablanița, unde l-a găsit, la 12 noiembrie 1948, Gavrilă Miloș, care avea ordin să îl coopteze în organizație. El a devenit apoi locțiitorul lui Spiru Blănaru. Mai târziu, și-a creat un grup propriu, cu care a operat în plasa Orșova.¹³

Grupul lui Uță l-a executat cu cruzime, la 8 noiembrie 1948, pe muzicantul Lazăr Cernescu, activist P.M.R. din Domașnea. Înainte de a-l ataca, partizanii îi

⁸ *Culegere de materiale...*, p. 9-10.

⁹ Mircea Rusnac, *op. cit.*, p. 421.

¹⁰ *Culegere de materiale...*, p. 10.

¹¹ *Ibidem*, p. 20.

¹² *Ibidem*, p. 19.

¹³ *Ibidem*, p. 17.

scriseseră lui Lazăr Cernescu, cerându-i „*să se lase de partid*.”¹⁴ Grupul lui Blănaru l-a ucis, tot în noiembrie 1948, pe ceferistul Cornel Novac din Teregova și apoi i-a răpit și i-a ucis, la 22 februarie 1949, pe țăranii Mihai Cherciu și Gheorghe Munteanu, ambii înscriși în P.M.R. În acel moment erau descoperiți de Securitate. În schimbul de focuri care a urmat, în noaptea de 22-23 februarie 1949, grupul lui Blănaru i-a rănit pe sublocotenentul Vasile Airoaei și pe caporalii Ion Nedelcu și Spiridon Coman, dintre cadrele Securității.¹⁵ Surse neverificate pretindeau că partizanii ar mai fi ucis un comunist, pe nume Davidescu. Ei ar mai fi trimis o scrisoare de avertizare și Elenei Iova, președinta Uniunii Femeilor Democrate din satul Rusca. Apoi ea ar fi fost, de asemenea, ucisă, împreună cu colega ei, Floarea Dobre. Chiar și soția lui Lazăr Cernescu, Călina, ar fi primit, la rândul ei, un mesaj de amenințare, în momentul în care a fost „propusă” ca deputat în Sfatul popular. Lazăr Cernescu fusese, de altfel, primul comunist din satul Rusca!¹⁶

La 3 februarie 1949, grupul lui Uță a descoperit în rândurile sale doi trădători („studenții” Modest Gladin și Petre Bocletaru), pe care i-a executat la locul numit Valea Cățelei, la 12 km de Mehadia.¹⁷ Membrii aceluiași grup au aruncat o grenadă în fața casei plutonierului-major Ioviță din Domașnea, care a explodat, iar Romulus Marițescu i-a trimis o scrisoare șefului de post din Teregova, plutonierul-major Pârjan, amenințându-l cu exterminarea.¹⁸ Chiar autoritățile comuniste trebuiau să recunoască următoarea realitate: „*Membrii bandelor teroriste au pus la cale și executat o serie de asasinat, alegându-și victimele din rândul țăranilor muncitori care în comunele lor activau în organizația de partid, în organizațiile de masă sau în conducerea comunelor (...). Banda condusă de acuzatul Tănase Ion a plănuit să treacă la asasinarea unor conducători ai organelor autorității de stat, iar banda lui Blănaru și Ionescu Gheorghe a încercat în noaptea de 12 spre 13 ianuarie 1949 un atac armat în comuna Teregova-Severin.*”¹⁹ La 2 ianuarie 1949, patru membri ai grupului de la Teregova au capturat doi țărani favorabili regimului, pe care i-au eliberat în schimbul promisiunii că în termen de cinci zile le vor procura o

¹⁴ Vera Hudici, *Azi la Rusca*, în *Femeia*, XI, 11, 1958, p. 6.

¹⁵ Mircea Rusnac, *op. cit.*, p. 421.

¹⁶ Vera Hudici, *op. cit.*, p. 7.

¹⁷ Mircea Rusnac, *op. cit.*, p. 426.

¹⁸ *Culegere de materiale...*, p. 11.

¹⁹ *Ibidem*, p. 12.

armă cu lunetă. Ei i-au bătut și i-au dezbrăcat de haine și pe Nistor Nemeș din Cornereva, pe Gheorghe Vulpeș, pe care l-au lăsat în pielea goală, pe Iancu Nemeș, căruia i-au luat și banii, și pe Petru Sisi.²⁰

Împotriva lor, autoritățile au recurs la concentrări masive de trupe de represiune. Securitatea dispunea în acea perioadă de efective deosebit de mari, atât datorită nevoii regimului comunist de a se sprijini pe un organ represiv foarte dezvoltat, cât și datorită limitării drastice a forțelor armate ale țării prin articolul 11 al Tratatului de pace dintre România și puterile aliate și asociate, semnat la Paris la 10 februarie 1947. Articolul 12 al aceluiași tratat stipula: „*Personalul armatei, marinei și aviației române, care depășește efectivele respective îngăduite prin articolul 11, va fi licențiat în termen de șase luni de la intrarea în vigoare a Tratatului de față.*” Iar articolul 13 adăuga: „*Personalul, care nu face parte din armata, marina sau aviația română, nu va primi nici un fel de instrucție militară, navală sau militară aeriană.*”²¹ Anexa II la acest articol definea astfel instrucția militară: „*studiul și practica folosirii materialului de război, conceput sau adaptat în mod special pentru scopuri militare, și a dispozitivelor de instrucție corespunzătoare; studiul și executarea tuturor exercițiilor sau manevrelor folosite în învățământul sau practica evoluțiunilor executate de forțele combatante în luptă; studiul metodic, al tacticei, al strategiei și al serviciului de Stat-Major.*”²² Era exact ceea ce făceau, în acei ani, în România, trupele de Securitate, în rândul cărora erau înrolați masiv tinerii incorporabili!

Pentru a se întări lupta împotriva partizanilor, oficialitățile au convocat și numeroși rezerviști, ceea ce a creat o anumită psihoză în rândurile populației, aceasta fiind, se pare, și intenția regimului. De altfel, 90% din efectivele armatei române erau în acel moment concentrate în Banat, la granița cu Iugoslavia lui Tito.²³ Din ianuarie 1951, ca replică față de crearea N.A.T.O., Stalin determinase autoritățile comuniste române să încalce prevederile Tratatului de pace, trupele militare fiind mult sporite și echipate masiv.²⁴ Au fost mobilizați mai ales muncitori din

²⁰ *Ibidem*, p. 24.

²¹ Ștefan Lache, Gheorghe Țuțui, *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, 1978, p. 327.

²² *Ibidem*, p. 340.

²³ Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 30.

²⁴ C. Cristescu, *Ianuarie 1951: Stalin decide înarmarea României*, în *Magazin istoric*, 10/1995, p. 15-23.

fabrici, pentru a se evita concedierea lor din cauza lipsei de materii prime. Se încerca, astfel, să se evite noi tulburări.

Sporirea numărului grupelor de rezistență, mai ales în cursul anilor 1949-1950, a dus la constituirea unor unități militare și chiar a unor batalioane speciale, care operau în diferite regiuni ale țării, între care, în primul rând, în Munții Banatului și în împrejurimile Reșiței.²⁵ La începutul anului 1953 au fost constituite, la nivelul regiunilor, unități speciale pentru lupta împotriva partizanilor. În acest scop, erau predate cursuri de profil în școlile militare. Ca un exemplu concret, împotriva lui Uță și a colegilor săi, încă în 1949, comuniștii introduseseră în munți chiar și armată sovietică. Ofițerii sovietici se și îndeletniceau, de altfel, cu pregătirea batalioanelor mobile de asalt.²⁶

Cum era de așteptat, în anii care au urmat, numărul partizanilor a fost continuu redus de asprimea iernilor, de dublarea sau triplarea efectivelor de Miliție și Securitate, de înmulțirea agenților provocatori. Mulți dintre ei au pierit în primii ani, alții au fost prinși, mai ales când se adăposteau în sate din cauza bolilor. Alții au renunțat la luptă și au încercat să se reintegreze în viața civilă. Au fost ajutați prin procurarea de acte false. Unii au reușit să rămână ascunși chiar pentru perioade mai îndelungate.

Fiind încercuiți de Securitate la vârful Pietrele Albe de pe Semenici, Spiru Blănaru și Gheorghe Ionescu, la îndemnul lui Nicolae Ghimboasă zis Micluț din Teregova, dăduseră ordin să se ocupe poziții și să se tragă asupra securiștilor. Blănaru a luat comanda grupului, aranjând membrii în dispozitiv, între care erau Nicolae Ghimboasă, Gheorghe Smultea din Teregova, Petre Pușchiță zis Liber din Domașnea și Petre Anculia, toți înarmați. Ghimboasă și Smultea au fost capturați, iar Anculia și Gheorghe Urdăreanu au fost uciși în luptă. Ceilalți s-au retras în pădure și s-au împărțit în grupuri mai mici. Spiru Blănaru a fost capturat lângă Feneș, unde venise să se aprovizioneze, la 10 martie 1949, iar Romulus Marițescu după două săptămâni.²⁷ Un grup de 12 partizani au fost judecați de către Tribunalul Militar din Timișoara în zilele de 21-25 iunie 1949. Cinci dintre ei au fost condamnați la moarte (Spiru Blănaru, Petre Domășneanu, Ion Tănase, Petre Pușchiță zis Mutașcu și Romulus Marițescu zis Fert), iar ceilalți la închisoare

²⁵ Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 31.

²⁶ Iosif Cireșan Loga, *Rezistența anticomunistă din Munții Arinișului (1947-1949)*, Timișoara, 1997, p. 28.

²⁷ Mircea Rusnac, *op. cit.*, p. 426.

sau muncă silnică pe termen lung. Ei au fost însă executați, indiferent de pedeapsa primită, în două serii, în zona „Pădurea Verde” de la marginea Timișoarei.²⁸

Procesul acesta din iunie 1949 a fost intens mediatizat în presa regimului, care spera să descurajeze alte acțiuni asemănătoare de rezistență. În timpul desfășurării procesului, în Banat activiștii și propagandiștii partidului au convocat mari adunări „populare”, care condamnau în moțiuni energice activitatea organizațiilor de partizani. „Scânteia” menționa astfel de adunări la Fabrica C.A.M. din Timișoara, la Uzinele „Oțelu Roșu”, la Fabrica de Ceramică din Jimbolia, la Romitex Timișoara, la Uzinele Textile Arad și Industria Textilă Lugoj, precum și la studenții bănăteni ai Facultăților de Filologie, Filosofie, Psiho-Pedagogie, Istorie și Geografie de la Universitatea „C.I. Parhon” din București.²⁹ Săptămânalul *Flamura Roșie* din Reșița apărea într-o ediție specială dedicată exclusiv procesului,³⁰ iar în numărul următor menționa adunările „oamenilor muncii” de la Reșița, Anina, Secul, Doman și Ocna de Fier.³¹

Dar cum decurgeau anchetele Securității în acei ani? Iată cum și le amintea comunistul Herbert Zilber, care avusese și el ocazia să le cunoască pe propria piele: „*Pentru a evita glonțul, am învățat în prealabil pe de rost toate elucubrațiile pe care eu, ceilalți inculpați și martorii falși am fost obligați să le scriem în cursul așa-zisei anchete din 1952-1954. Apoi le-am debitat timp de cinci ore în fața Tribunalului Suprem al Forțelor Armate, instanța supremă a Justiției populare.*”³² Dar ce însemna aceasta? „*Mi-am adus aminte ce au declarat Kamenev și Buharin, Zinoviev și Rakovski, Traicio Kostov, Rajk și Slansky, apoi am scris un roman foileton similar – o sinteză a celor citite -, dar cu nume românești. Am declarat că am fost agent de Siguranță, spion anglo-american, complotist, asasin și trădător. N-am pregetat să declar că am vrut să răspândesc ciurma în cartierele muncitorești, că am organizat inflația și am sabotat stabilizarea, că am cedat Banatul Iugoslaviei printr-un acord cu Moșa Pijade ș.a.m.d.*”³³ La aceasta trebuie adăugat și faptul, deloc fără importanță, că, între anii 1950 și 1955, Prezidiul Marii Adunări Naționale nu a acordat aproape nici

²⁸ *Ibidem*, p. 430.

²⁹ *Scânteia*, 1463, 28 iunie 1949.

³⁰ *Flamura Roșie*, ediție specială, I, 26, 23 iunie 1949.

³¹ *Ibidem*, 27, 28 iunie 1949.

³² Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic*, București, 1991, p. 183-184.

³³ *Ibidem*, p. 183.

o grație condamnăților la pedeapsa capitală!

Câțiva țărani, membri ai grupului lui Spiru Blănaru, arestați în 1949 în Munții Banatului, au fost închiși la Gherla, unde, nemaiputând suporta regimul inuman de detenție, s-au spânzurat.³⁴

La începutul lunii februarie 1949, masivul grup de la Teregova, după luptele grele purtate cu trupele de Securitate, a hotărât să se împartă în grupări mai mici și să se deplaseze înspre alte zone. Astfel, locotenent-colonelul Ion Uță s-a retras prin pădurile din hotarul Pârvovei și de acolo spre Borlovenii Noi, pe Valea Brezoviței de la poalele Semenicolui, în speranța că va scăpa de urmărirea Miliției și a trupelor de Securitate. Grupul, format din opt persoane, în frunte cu locotenent-colonelul Uță, a fost găzduit câteva zile la coliba lui Iosif Puiu din Pârvoa. De acolo, au trecut la sălașul lui Dionisie Careba din Borlovenii Noi, lângă apa Țerovei. Locul nefiind însă îndeajuns de ferit, ei i-au cerut lui Dionisie Careba să-i conducă la un loc mai ascuns, anume la coliba lui moș Meilă Careba de pe Valea Brezoviței, unde erau depozitate multe arme și muniții. În drum spre noul adăpost, Ion Uță îi înjura pe americani, spunând că „și cu roaba ar fi ajuns, dacă aveau de gând să vină.”³⁵ După ce au stat trei zile în noul ascunziș, ei l-au trimis pe ortacul lor, Andrei Vădraru, la Mehadica, după alimente și noi informații. Dar acesta i-a trădat, anunțând postul de Miliție din sat. Ca urmare, în noaptea de 12 februarie 1949, coliba în care locuiau a fost înconjurată de numeroase trupe de Securitate și, după un dur schimb de focuri de o oră și jumătate, ea a fost cucerită, iar locotenent-colonelul Uță a fost ucis, refuzând să se predea, după ce trăsese cu mitraliera până la ultimul cartuș. Au mai pierit tot atunci gazda, moș Meilă Careba, și încă un partizan, anume Ilie Voica din Domașnea. Partizanul Mircea Vlădescu a fost rănit și capturat, iar alții câțiva (între care Dumitru Mutașcu zis Fus din Verendin și Iancu Baderca din Mehadia) au reușit să fugă în munți. În urma acestei acțiuni în forță a fost lichidat grupul dârzului și neînfricatului luptător anticomunist, locotenent-colonelul Ion Uță. Ca urmare a acestui fapt, au mai fost arestați și condamnați Dionisie Careba, pentru că fusese călăuza partizanilor, și Petru Borchescu din Borlovenii Noi, pentru că le dăduse alimente și ziare.³⁶

Un alt grup a sosit în Munții Almăjului la începutul lunii martie 1949,

³⁴ Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, București, 1990, p. 59.

³⁵ Pavel Panduru, *op. cit.*, p. 25.

³⁶ *Ibidem*; Emilian Pavel Jurma, „Am fost partizan în Munții Banatului”, în *Magazin Renașterea Bănățeană*, 7, august 1994, p. 96.

venind tot dinspre Teregova. Era format din notarul public Gheorghe Ionescu din Teregova, economistul Vasile Vălușescu din Prigor, studentul Petru Bejan din Pădureni și Iancu Ghimboasă, țăran din Teregova. Ei au pătruns pe Valea Putnei, care era bine cunoscută de Vasile Vălușescu. În vara anului 1949, lor li s-au alăturat Emil Purdelea și Iosif Pitic din Gârbovăț, care erau urmăriți de Miliție încă din primăvară. Cerând să fie primiți în organizația din Teregova, condusă de Gheorghe Ionescu, ei au depus un jurământ de credință cu mâna pe Biblie, spunând: „*Jur credință organizației – cei ce trădează să fie împușcați.*”³⁷ Timp de doi ani, acest grup a peregrinat prin pădure, de la stână la stână. În octombrie 1949, și-au săpat în pământ un adăpost la locul numit Iovârnata din Munții Almăjului, format din două camere și un depozit de lemne de foc. Au captat în cameră apa unui izvor, iar fumul de la sobă ieșea la 120 m distanță, printr-o scorbură.³⁸ Iarna anilor 1949-1950 au petrecut-o în acest adăpost. Dar în toamna anului 1950, hăituiți, s-au despărțit și au fost prinși, rând pe rând. Vasile Vălușescu a fost arestat acasă, la Prigor, la 15 octombrie 1950, unde, deși stătea ascuns într-un beci, a fost trădat de o prietenă. Iosif Pitic a fost ucis într-o încăierare cu Miliția, iar Emil Purdelea a fost capturat. La fel, au fost capturați și Gheorghe Ionescu și Iancu Ghimboasă, chiar la Teregova. Ei au fost condamnați de Tribunalul Militar din Timișoara la pedeapsa cu moartea, respectiv 10 ani privațiune de libertate, pentru delictul de „*uneltire împotriva ordinii publice.*”³⁹ Pedeapsa lui Gheorghe Ionescu a fost, totuși, comutată la închisoare pe viață, fiind eliberat în 1964.

Grupul lui Gheorghe Ionescu a fost aprovizionat cu alimente de mai multe familii din zona Almăjului, precum: Toma Rotariu și Ion Rotariu din Prigor, Ion Țăranu din Putna și Milă Zamela din Borlovenii Vechi. Pentru aceste fapte, au fost arestați și condamnați: Ion Rotariu la patru ani de închisoare și Milă Zamela la trei ani închisoare.⁴⁰

În acei ani, erau menționate și sabotaje în industrie, cauzate, în primul rând, de situația economică deosebit de critică din România. Chiar ziarul *Scânteia* consemna în cursul anului 1953 acte de sabotaj la fabrici din Arad, Hunedoara și Cluj.⁴¹ Tot în

³⁷ Pavel Panduru, *op. cit.*, p. 25.

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 30.

vara lui 1953 erau semnalate și grupuri formate din dezertori din armată, asemenea cazuri consemnându-se, de exemplu, în garnizoanele din Arad, Timișoara, Turnu Severin etc. Ei atacau magazinele sătești și cooperativele, fiind sprijiniți de populația de la sate.⁴² Totodată, grupuri asemănătoare de partizani mai acționau și în alte zone ale Banatului de sud, ca de pildă la Oravița-Ciclova sau pe Valea Bistrei.

Încă din 1948, în raza comunei Mehadica începuse să activeze grupul condus de Sfârloagă.⁴³ Dumitru Ișfănuț zis Sfârloagă din Domașnea acționa în special în preajma localităților Rusca, Domașnea, Cornereva și Borlovenii Vechi. Grupul lui era constituit atât din localnici, cât și din mehedințeni refugiați. Ei atacau magazine, locuințe ale unor colaboraționiști cu regimul aflat la putere, precum și sedii ale unor posturi de Miliție. Unul dintre conducătorii acestui grup a fost mehedințeanul Nicolae Ciurică, originar de lângă Baia de Aramă. Acesta fusese încă din 1945 om de legătură al locotenent-colonelului Ion Uță, refugiat pe atunci în zona din preajma localității Cornereva. El avea o serie întreagă de astfel de oameni de legătură, care îi asigurau totodată și alimentarea. În iulie 1950, în comuna Sacu, doi dintre aceștia, Nicolae Ciurică și Ion Avram din localitate, au fost prinși de doi milițieni în casa ultimului. Ciurică a reușit să evadeze de sub escortă, care îl ducea către închisoarea din Craiova, sărind din tren în zona Poarta-Teregova. De acolo, a mers la partizanii lui Sfârloagă, aflați atunci pe muntele Olanu.⁴⁴

În noaptea de 1 noiembrie 1950, a avut loc o confruntare la Domașnea, când casa lui Gheorghe Badiu a fost încercuită de circa 400 de militari și trupe de Securitate. În casă se aflau, pe lângă gazdă, Dumitru Ișfănuț zis Sfârloagă, Nicolae Ciurică și fierarul Meilă. Ei fuseseră vânduți de Stasia, o femeie care până atunci îi aprovizionase permanent. Ciurică menționa: „*N-a fost singura care ne ajuta. Majoritatea localnicilor țineau cu noi, voiau să rezistăm. Prea puțini erau pe atunci dornici de comuniști.*”⁴⁵ Gheorghe Badiu și Meilă s-au predat, dar Sfârloagă și Ciurică au reușit să fugă. Ciurică a trecut pe la Lacul Cerbului și a ajuns la familia Urdăreanu din Cornereva. În aceeași seară a plecat în Munții Godeanu, unde i-a regăsit pe partizani, care peregrinau dintr-un loc într-altul: „*Noi nu eram niciodată în același loc. Iarna asta eram în Retezat, iarna următoare în altă parte, pentru că în timpul verii*

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Alexiu Gorgan, *Emoția recunoștinței*, în *Magazin istoric*, 8/1974, p. 97.

⁴⁴ Emilian Pavel Jurma, *op. cit.*, p. 96.

⁴⁵ *Ibidem*.

*adăpostul putea fi descoperit. În iarna aceea am iernat sub Țarcu, la izvoarele Hidegului.”*⁴⁶ Ciurică l-a reîntâlnit pe Sfârloagă în apropiere de Feneș, într-un sălaș. În seara următoare, ei s-au reîntors la Domașnea, luând legătura cu Pătru Armeni, care le-a comunicat faptul că armata se retrăsese. Seara l-au atacat pe maiorul Zoltan Kling, comandantul Securității din Lugoj, care pleca de la Teregova la Herculan. Acesta, însă, a reușit să scape.

Adăpostul din iarna anilor 1950-1951 a fost în Munții Țarcu: „*Adăpostul era o cazemată în pământ, cu lemn pus deasupra și locuri de ieșire, locuri camuflate. În adăpost aveam toată aprovizionarea pe patru-cinci luni: cartofi, carne, brânză, sare, făină. Dacă aveam cartofi și brânză, rezistam toată iarna. După ce intram la adăpost, nu mai ieșeam până primăvara, doar scurt, în jur, și numai când stătea să ningă. Și apa, de multe ori, o băgam la adăpost, pentru că apa era controlată. Împrospătam apa, tăiam lemne și le aduceam numai când stătea să ningă, seara, apoi ninge peste noapte și ni se acopereau toate urmele.*”⁴⁷ De două ori, grupul a fost surprins în timpul iernii în astfel de adăposturi, dar reușea să scape prin ieșirile camuflate. O dată fusese la Steierdorf, către Valea Almăjului, iar a doua oară la Nera, când grupul cuprindea 70 de membri, dintre care 22 erau numai din Teregova.⁴⁸ În 1951, grupul a atacat cinci milițieni pe Semenici, luându-le muniția, dezarmându-i și legându-i.

Tot în 1951, la sălașul lui Ilie Urdăreanu, Securitatea a capturat doi membri ai grupului lui Sfârloagă, care stătuseră ascunși într-o groapă anume săpată și bine mascată aproape trei luni. Dispuneau de arme automate, muniție și grenade. Armamentul și-l procurau din rezervele abandonate în munți, în timpul celui de-al doilea război mondial.⁴⁹

Grupul lui Sfârloagă l-a ucis pe învățătorul Dumitru Gorgan din Mehadica în seara zilei de 13 decembrie 1948.⁵⁰ Ei au răpit-o și pe Nastasia Benghia din Domașnea, cea care îi trădase, au torturat-o și au ucis-o. La 22 mai 1951 au atacat satul Cănicea de lângă Domașnea, jefuind magazinul cooperativei, iar după o săptămână, satul Borlovenii Vechi. De acolo au răpit câțiva

⁴⁶ *Ibidem*, p. 97.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Mihai Grozavu, *S-a întâmplat cândva în Munții Banatului*, în *Magazin istoric*, 5/ 1974, p. 61.

⁵⁰ Alexiu Gorgan, *op. cit.*, p. 97

colaboraționiști, pe care i-au dus, sub amenințarea automatelor, în pădure, către Muntele Mic. Acolo, unul dintre ei, Iosif Imbrescu, a fost legat de un stejar și împușcat.⁵¹

După această ultimă acțiune, șeful Miliției regiunii Severin, maiorul Viorel Tăurescu (ulterior general, șef al Inspectoratului județean Timiș al Ministerului de Interne), a dat imediat alarma. Întregul efectiv pregătit pentru acțiunile de urmărire și scotocire în vederea capturării ori a nimicirii partizanilor s-a îndreptat către Munții Semenici. *„Potrivit planului dinainte conceput, efectivele aflate în acel moment în mai multe puncte apropiate de locul unde fusese semnalată banda, au început deplasarea operativă, simultană și concentrică, pentru a-i încercui pe răufăcători, înainte ca ei să ajungă în masivul muntos, mai greu accesibil.”*⁵² Grupa călare din Bozovici, condusă de sergentul Virgil Păsărică, a traversat pădurea de la poalele Muntelui Mic, iar restul efectivului, dispus în mai multe eșaloane, a urcat către izvoarele pârâului Nera, pentru a constitui un semicerc, de unde să înceapă scotocirea. În momentul în care maiorul Viorel Tăurescu instala trupele în pozițiile stabilite, sergentul Virgil Păsărică a fost împușcat mortal de partizani.⁵³ Deși unii dintre ei au fost capturați, atunci sau mai târziu, alți partizani au izbutit să fugă, fiind hăituiți în continuare de oamenii Securității. Aceștia, deghizați în ciobani sau tăietori de lemne, organizau pânze și capcane pentru a descoperi ascunzișurile fugarilor. În scurt timp, grupul a fost aproape în întregime capturat. Doar Sfârloagă, în învălmășeala ultimei lupte, a reușit să se furișeze în desișul pădurii. Pentru capturarea sa a acționat un grup de ofițeri, între care Vasile Rednic, Ioan Pop, Constantin Popescu și alții, care au declanșat *„zile și nopți de pândă, supravegheri, investigații.”*⁵⁴ Apropiindu-se iarna, se așteptau ca Sfârloagă să nu rămână în munți, ci să caute adăpost într-un sat. Vasile Rednic a descoperit că la Sadova Nouă, comuna Slatina-Timiș, la peste 25 km de Domașnea, Sfârloagă avea un cunoscut cu care făcuse armata. Deghizat în pădurar, el l-a acostat pe acesta pe uliță, iar acesta l-a trădat pe Sfârloagă, care era într-adevăr ascuns la el în beci. Sub casă exista o galerie anume săpată, pe unde el putea pleca până în grădină, care era, la rândul ei, la câțiva pași de pădure. Trei securiști au încercuit beciul, dar Sfârloagă nu s-a predat viu, ci a utilizat armamentul

⁵¹ Mihai Grozavu, *op. cit.*, p. 62.

⁵² *Ibidem.*

⁵³ *Ibidem*, p. 63.

⁵⁴ *Ibidem.*

de care dispunea. Securiștii au ripostat aruncând grenade, care l-au răpus.⁵⁵

Ciurică a fost arestat abia în 1954, la Cornereva, la locuința familiei Urdăreanu. A fost condamnat la 25 ani muncă silnică, pentru „*organizație subversivă și teroare*.” A fost eliberat după zece ani, în 1964.⁵⁶

Ca o recunoaștere implicită a ostilității lor fundamentale față de comunism, locuitorii a numeroase așezări din Culoarul Timiș-Cerna și alte zone apropiate din sudul Banatului (Cornereva, Teregova, Prigor, Iablanița, Slatina-Timiș etc.) au fost scutiți de calvarul colectivizării forțate.⁵⁷ Cu toate acestea, Dan Deșliu, în celebrul său poem proletcultist *Lazăr de la Rusca*, avea tupeul să scrie, referindu-se la țăranii bănățeni: „*Crește mare, crește zid / Dragostea pentru partid / Care-ndrumă, care-nvață / Pentru pace, pentru viață!*”⁵⁸

Grupurile de la Teregova au cunoscut o puternică influență și în localitățile de pe Valea Almăjului, unde, după cum s-a văzut, ele se retrăseseră în momentele critice. Acolo, rezistența anticomunistă și acțiunile de partizani au fost organizate de localnici încadrați în organizații anticomuniste. La rândul lor, membrii grupărilor de la Teregova și Domașnea, în frunte cu însuși locotenent-colonelul Ion Uță, găsindu-și adăpost în satele almăjene, precum și în Munții Almăjului și Semenici, au stimulat și acțiunile din acele locuri.⁵⁹

Organizația anticomunistă din Valea Almăjului se formase încă din vara anului 1948, fiind condusă de profesorul de istorie din Bozovici, Doru Blaj, care urmărea să se integreze într-o organizație bănățeană comună, împreună cu cei de la Teregova și din alte părți, de Traian Blaj, fostul prefect al Poliției din Oravița, și de avocatul Costea din Bocșa. Organizația lor era una de tip piramidal, astfel încât numai șefii direcți se cunoșteau între ei. În organizație erau înscriși ca membri locuitori din toate satele almăjene. La Bănia, jurământul de credință a fost luat de către preotul Pavel Bogoevici, în biserică, pentru membrii din Bănia și Gârbovăț. Un membru de bază a fost și croitorul Traian Șchiopu din Bozovici, în a cărei locuință a fost ținută cea mai importantă ședință a organizației, din vara anului 1948. Cu acest prilej, s-a propus contactarea organizațiilor din Teregova, pentru a se realiza unitatea luptei anticomuniste. În acest scop, a fost trimis la Teregova tânărul Gheorghe Brebu, care

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Emilian Pavel Jurma, *op. cit.*, 9, octombrie 1994, p. 76.

⁵⁷ *Județele patriei. Caraș-Severin*, București, 1981, p. 132.

⁵⁸ Vera Hudici, *op. cit.*, p. 7.

⁵⁹ Pavel Panduru, *op. cit.*, p. 24.

s-a întâlnit în clădirea Ocolului Silvic cu fiii preotului Coriolan Buracu și cu Ileana Vălușescu din Prigor. Nu au ajuns însă la înțelegere, deoarece Florin Buracu spunea că, fiind urmăriți pretutindeni, momentul nu era bine ales.⁶⁰

Organizația anticomunistă din Almăj avea ca scop înarmarea populației. Acțiunea trebuia să înceapă la Oravița, prin atacarea garnizoanei militare și sustragerea de armament și muniție. Acest obiectiv nu a putut fi însă realizat, deoarece au fost descoperiți și au început arestările. Printre membrii organizației se numărau: Traian Șchiopu, Ion Ciocu, Ion Chetrinescu, Mircea Cărmaciu, Alexandru Eva, Ilie Ruzmir; elevii: Petru Micicoi, Ion Micicoi, Viorel Pistrilă, Petru Craia, Gheorghe Brebu; țărani: Alexandru Puia, Alexe Bodrilă, Vichente Albu, Novac Albu, Damaschin Căpățână, Petru Pitic, Dănilă Ciortuz; preoții: Pavel Bogoevici, Coriolan I. Buracu, Tiberiu Suta, Alimpe Aldescu; secretarul Comunității de Avere din Bozovici, Nicolae Craia; tâmplarul Nicolae Popiște etc.⁶¹

Pentru o coordonare a organizației, a venit de la Bocșa și Traian Blaj, în toamna anului 1948. El a stat la Bănia și la Bozovici. Fiind urmăriți, Traian Blaj și Ion Chetrinescu, cronicar la Poliția din Oravița, au încercat să se ascundă în punctul Zăbăl de pe Valea Minișului. Ei au fost însă descoperiți pe drum și arestați. Au urmat arestările lui Doru Blaj la Anina, a preotului Pavel Bogoevici, a lui Alexandru Puia, Alexandru Craia și Petru Craia. Traian Șchiopu, arestat în octombrie 1948, a fost condamnat la patru ani închisoare, dar a executat cinci ani. Părintele Bogoevici, condamnat la un an și jumătate, a executat doi ani. Alexe Bodrilă, Gheorghe Brebu și Damaschin Căpățână, speriați, s-au retras în Munții Almăjului în decembrie 1948, stând ascunși acolo până în iarna următoare. Între timp, Damaschin Căpățână a fost ucis de Miliție. Transfugii nu au fost însă trădați de populația Almăjului, care i-a aprovizionat și i-a ascuns. În acest sens, Traian Șchiopu declara: „*Oamenii erau de partea noastră, nu ne-au trădat. Credeam că se va termina repede cu acest regim, cu sprijinul Occidentului și al americanilor – care ne-au înșelat așteptările.*”⁶² Preotul Coriolan I. Buracu a fost arestat în casa părintească de la Prigor, în ziua de 14 decembrie 1948, la fel ca și alți membri ai organizației, despre care aflaseră organele de Securitate și Miliție din Oravița. El a fost condamnat la un an de către Tribunalul Militar din Timișoara, iar în 1951 a fost

⁶⁰ *Ibidem*, p. 25.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 28.

pus pentru încă un an la Canal.⁶³

Au mai fost arestați elevii Mihai Buracu din Prigor și Nicolae Băcilă din Lăpușnicu Mare, pentru că făcuseră parte din Frățiile de Cruce și Mănunchiul de Prieteni, organizații „subversive” legionare, care își propuneau să educe tinerii în spiritul moralei creștine și anticomuniste. Mihai Buracu, fiul cunoscutului lăpușnic pentru limbă și neam, Coriolan I. Buracu, era elev la Liceul „Traian Doda” din Caransebeș, fiind arestat în ultima zi de cursuri, 9 iunie 1949. A fost condamnat la doi ani închisoare și a făcut cinci ani. Nicolae Băcilă, elev la Școala Normală din Timișoara, a fost arestat în aceeași zi. A fost condamnat tot la doi ani închisoare pentru uneltire contra ordinii sociale (articolul 209 din Codul Penal), executând trei ani și fiind apoi deportat pentru alți doi ani la Nehoiu-Buzău, în Munții Vrancei. Totodată, patru familii din Lăpușnicu Mare au fost deportate în Bărăgan, pentru motivul că erau înrudite cu liderul social-democrat Eftimie Gherman, care reușise să fugă în Occident.⁶⁴

Referitor la rezistența din Almăj, Pavel Panduru scria: *„În acele clipe grele pentru poporul român, locuitorii Almăjului și-au dovedit din plin atitudinea anticomunistă și antirusească, prin opoziția față de noile autorități sub diferite forme.”*⁶⁵ De exemplu, tinerii satelor cântau cu multă îndrăzneală următoarele versuri:

*„Foaie verde lemnu’ mic,
Am trăit în Semenici
Fără casă, fără’ nimic,
Cu capul pe rădăcină,
Cu carabina în mână.
Fără perină la cap,
Cu rucsac și automat,
Fără perină la spate,
Cu rucsac și cu grenade.
Automat, să nu mă minți,
Când trag, tu să te aprinzi!”*⁶⁶

În adăpostul din pădurea în care locuia, Aurel Vernichescu, unul dintre conducătorii rezistenței de la Teregoava, a fost vizitat, în februarie 1949, de Ion

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

Tănase, care i-a comunicat faptul că gruparea sa pregătea organizarea unei revolte la Timișoara și Arad. Ulterior, și alți emisari ai acelui grup l-au vizitat pe Vernichescu, ținându-l la curent cu evoluția situației și cu planul de pregătire a răscoalei. Aceștia i-au cerut să-și constituie o organizație proprie, cu care să ocupe simultan orașele Lugoj, Caransebeș și Reșița.⁶⁷ Ei au stabilit împreună să intercepteze căile de comunicație care legau Valea Timișului până la Ariniș, creând ulterior posibilitatea ocupării Caransebeșului. Insurecția era prevăzută pentru data de 18-19 martie 1949.⁶⁸

Grupul din Arad și Timișoara era condus la Arad de fostul gardian public Gheorghe Ungureanu, care ținea legătura cu conducătorii de la Timișoara, Ion Tănase și Barna. Ion Tănase, împreună cu avocatul Bugariu, întocmiseră planul de ocupare a Aradului. Ordinul de ocupare a sosit de la Timișoara în seara de 17 martie 1949, când Bugariu a adunat 11 oameni, cărora le-a citit ordinul. Acesta prevedea ocuparea instituțiilor și arestarea conducătorilor și a autorităților.⁶⁹ Arme și ajutoare urmau să sosească tot de la Timișoara. Gheorghe Popovici avea misiunea, la Timișoara, de a recruta noi membri în organizație, de a procura arme și de a le depozita la el acasă. Astfel, el a devenit unul dintre conducătorii grupului. La locuința sa erau depozitate patru pistoale, un pistol automat și 15-16 grenade, iar în prăvălia sa erau păstrate manifestele adresate populației, aduse de Constantin Voichiță.⁷⁰ Popovici a scris, după dictarea lui Ion Tănase, un plan de atacare a instituțiilor militare și civile din Timișoara, Arad și Caransebeș. Gheorghe Popovici, împreună cu Ion Tănase și Gheorghe Szabo, trebuiau să fie la comandament în momentul declanșării operațiunilor. Manifestele au fost șapirografiate și multiplicat de aceiași Ion Tănase și Gheorghe Popovici.⁷¹ Tănase era comandantul organizatoric al grupării. Ei aveau legături chiar și la București, cu Florea Ștefănescu.

O puternică rezistență s-a resimțit și în sânul populației sârbești din Banat, după Rezoluția Biroului Informativ (Cominform) din iunie 1948, prin care era excomunicat Tito. În acest sens, Liubomir Stepanov consemna: „*O parte din membrii Consiliului executiv (al Uniunii Asociațiilor Culturale Democratice Slave din*

⁶⁷ *Culegere de materiale...*, p. 22.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 15.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 16.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 19.

România, n.n.) nu a fost de acord cu însușirea forțată a Rezoluției I.B.-ului, iar la întrunirile organizate de către P.M.R. în satele noastre, membri ai conducerii Uniunii explicau oamenilor noștri injustețea campaniei duse împotriva Iugoslaviei și s-au postat alături de poziția P.C.I. Concomitent, Miloș Todorov și Boja Stanoievici au ajuns la concluzia să se delimiteze de Rezoluția adoptată anterior, redactând chiar o Anti-rezoluție, pe care au trimis-o la semnat tuturor membrilor Consiliului executiv de prin satele noastre. Acest document a ajuns, datorită trădării, în mâinile organelor de partid. Întregul Consiliu executiv a fost arestat și dus la interogatoriu la Comitetul regional al P.M.R.”⁷² De altfel, și gruparea lui Ion Tănase și Gheorghe Ungureanu stabilise legături, prin Gheorghe Popovici, cu rezistența sârbească.⁷³ Popovici a primit de la Tănase o delegație scrisă în această privință.

În zona Munților Arinișului din nordul județului Caraș, primul grup de partizani a fost condus de Ion Arăngeanu din Remetea-Pogănici, fiind format din Ion Șubă și Ioviță, din același sat. Alți luptători, solitari, erau Ion Jura din Fârliug și Beg din Dezești, care creau unele probleme jandarmilor. Într-o confruntare cu jandarmii, Ioviță a fost împușcat mortal, iar Ion Șubă rănit și capturat. Ion Arăngeanu a reușit să fugă în satul Visag, apoi în satul Bărbosu, unde s-a aliat cu Văcărescu din Lugoj, care era tot un partizan urmărit de jandarmi. Încercând să revină acasă, Arăngeanu a fost ucis de jandarmii care îl pândeau. Mai târziu, ucigașul a fost, la rândul lui, omorât de Văcărescu, pe șoseaua dintre Remetea-Pogănici și Lugoj.

Un luptător solitar era, în aceeași zonă, Ion Jura din Fârliug, trădat însă de soția sa și împușcat de plutonierul Popovici. Și plutonierul Popovici a fost ucis, de soldatul Mușat din Dezești, care dezertase din unitatea sa militară de la Lugoj. Moartea lui Jura a sporit nemulțumirea populației din preajmă.

După falsificarea de către comuniști a rezultatelor alegerilor din noiembrie 1946, în satul Duleu a fost format un grup din Iosif Cireșan, Gheorghe Bulgăr, Petru Pau și Ion Franț zis Gruia. Ei au luat legătura cu Ion Boldureanu din Herendești, care avea bune relații cu grupurile lui Uță și Domășneanu, precum și cu un căpitan de la magazia de armament din Lugoj și cu plutonierul-major

⁷² Miodrag Milin, Liubomir Stepanov, *Golgota Bărbăganului pentru sârbii din România 1951-1956*, Timișoara, Uniunea Democratică a Sârbilor și Carașovenilor din România, 1996, p. 20.

⁷³ Mircea Rusnac, *op. cit.*, p. 425.

Ursu, angajat la aceeași magazie, care îi aprovizionează și pe cei sus-menționați. Iosif Cireșan l-a atras în grup și pe Ion Lațcu zis Chera din Remetea-Pogănici, care începuse lupta în comuna Ezeriș, unde l-a împușcat mortal pe un comunist venit să adune cotele. Acesta a cerut să fie adus și prietenul său, Ion Dârloni din Sacoșu Mare. Împreună au preluat comanda grupului, în toamna anului 1947. Alte grupuri, mai mici, se formaseră tot pe atunci la Zorlențu Mare (sub conducerea doctorului Vuc) și la Bocșa Montană (sub conducerea lui Călniceanu).

Grupul Chera-Dârloni a devastat casa comunistului Petru Bândășilă zis Vesa din Valea Mare, care luase pentru stat tot grâul țăranilor din acea localitate. Ca urmare, populația a prins curaj și nu a mai predat cotele și impozitul, spărgând chiar magazia în care depozitase Bândășilă grâul strâns. „În acea vreme, percepatorii și colecatorii nu au mai intrat în satele Duleu și Valea Mare.”⁷⁴ Grupul a devastat apoi notariatul din comuna Valeapai, condus de Nicolae Turcu, al cărui secretar, Pavel Liuba, era agent al Securității. Chiar unii oameni ai autorităților au trecut de partea acestui grup, precum paznicul de câmp Gheorghe Bandu zis Burda, care îi găzduise pe Chera și pe Dârloni și îi prevenea când se apropiau trupele de Securitate. Acesta chiar i-a avertizat că satul Duleu va fi cercetat de un batalion de Securitate, comandat de căpitanul Tomescu. Ca urmare, grupul s-a retras în pădurile din preajma Bocșei, la locul numit Smida. Acolo au bătut patru comuniști care exploatau niște muncitori forestieri, fără a-i îmbrăca acceptabil și trăgându-le bani din salarii. Speriați, șefii de post din comunele Vermeș (Crainic) și Fârliug (Moșoarcă) au transmis partizanilor că ei nu vor activa contra lor. Singur, șeful din Valeapai (plutonierul Pigui), se dovedea zelos.

Următorul atac a fost dat asupra cooperativei de consum din satul Bărbosu, luându-se bocanci și țigări, căci se apropia iarna. Ion Lațcu zis Chera și Ion Drăgan, fost primar la Ictar, l-au bătut pe comunistul Lațcu, venit la Duleu să organizeze însămânțările de toamnă. Acesta și-a predat carnetul de partid secretarului de celulă, Alexandru Virag. Perceptorul Florescu și secretarul Pavel Liuba, veniți să ridice impozitele de la Duleu, au fost și ei bătuți de Chera, secondat de Ion Trăilă și Iosif Lațcu, care le-au luat banii, hainele și armele. La fel a pățit și doctorul de circumscripție Gligorescu, care îl denumise pe Chera „bandit”.

⁷⁴ Iosif Cireșan Loga, *op. cit.*, p. 13.

În continuare, Chera și Dârloni au încercat din nou să ia legătura cu Ion Uță, Domășneanu, Spiru Blănaru și Vernichescu, plecând pe direcția Ezeriș-Soceni. La Soceni, împreună cu un grup din localitate, comandat de Petru Lăutaș, au atacat postul de jandarmi, luând arme și uniforme. „*A fost cea mai grea lovitură dată comuniștilor, iar vestea despre ea s-a dus peste tot în Banat. Iar credința oamenilor creștea, ei așteptând să se întâmple o importantă schimbare.*”⁷⁵ Ajunși la Domașnea, ei au contactat grupurile amintite prin bătrânul Groza, cerându-le să lupte împreună. Dar Uță și Domășneanu nu au acceptat, deoarece grupurile lor erau atacate pretutindeni de batalioane ale Securității, aflându-se într-o stare critică. Ca urmare, ei s-au reîntors prin păduri, eliberând niște soldați pedepsiți la un an de muncă forestieră pentru că au întârziat din concediu o zi-două. Grupul a revenit la Duleu, la sălașul lui Iosif Lațcu. Acolo a avut o ciocnire cu securiștii căpitanului Tomescu, care nu au reușit însă să captureze nici un partizan. El i-a arestat pe soția și cei doi copii ai lui Chera, dar acesta a dus un bilet la poarta comandamentului de care aparținea Tomescu, la Reșița, amenințându-l că va zbura în aer cu întreaga sa familie. După două zile, familia lui Chera a fost pusă în libertate (toamna anului 1948).

În fața pericolului ca noi concentrări de securiști să amenințe satul, la avertismentul dat de Gheorghe Bandu, grupul a hotărât să se retragă în pădurile Buziașului, la un pădurar văr cu Dârloni, unde a stat un an. Alții stăteau la sălașele lui Ion Vâgă din Valeapai și Iosif Lațcu. Alți doi securiști au fost bătuți pe drumul dintre Ramna și Duleu. În hainele lor a fost găsit un bilet informativ, în care scria: „*Cei mai reacționari oameni din satul Duleu sunt următorii: Cireșan Iosif, Pau Petru, Bulgăr Gheorghe.*” Semna același Pavel Liuba, informator al Securității.⁷⁶

Și în alte localități din zonă au avut loc acte de revoltă. În Vermeș, colectorul Venghi a fost omorât într-o noapte, motiv pentru care a fost arestat Loga Ledăru. Acesta nu a recunoscut nimic și a fost bătut până a murit. În Valeapai, tânărul Ion Vâgă l-a înjunghiat pe odiosul colector Forghici, „*spaima Banatului*”, fiind apoi bătut și închis la Gherla. Satele Duleu și Valea Mare nu au plătit dările timp de doi ani.⁷⁷

Autoritățile erau preocupate cu lichidarea grupurilor Uță-Domășneanu-Blănaru-Vernichescu, concentrând împotriva lor mari forțe de Securitate, și

⁷⁵ *Ibidem*, p. 22.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 27.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 28.

urmând ca abia după aceea să atace decisiv grupul Chera-Dârloni. Ca urmare, Chera și Dârloni, preveniți, s-au despărțit în două grupuri separate, mai mici. Dârloni a plecat către pădurile Buziașului și Chera a rămas în împrejurimile Duleului. Chera a fost încercuit la Valea Mare de securiștii comandați de Onescu (din Herendești), Cozma și Crainic (de la Vermeș), Moșoarcă (din Fârliug) și Stoica (din Bocșa Montană). Lupta finală s-a dat la locuința lui Petru Damian de la marginea satului dinspre Fârliug. După o noapte de neîncetate schimburi de focuri, securiștii au mai cerut și au mai primit ajutor de la batalionul mobil de Securitate din Caransebeș, care dispunea de mitraliere și de puști-mitralieră. Gheorghe Bandu, auzind împușcăturile, a plecat spre Sacoșu Mare, ca să-l găsească pe Dârloni, în speranța că Chera va putea fi despresurat. El însă nu l-a găsit pe Dârloni, care a ajuns abia după patru zile. Cu o zi înainte, Chera, singur în cameră, se împușcase pentru a nu cădea viu în mâinile securiștilor. Tot ce putuseră să facă foștii săi colegi ca să-l ajute a fost să împiedice sosirea trupelor de Securitate de la Lugoj, care era cel mai apropiat oraș. Sosiseră, în schimb, cu mașinile, cele de la Caransebeș.

Chera a murit îmbrăcat în haine militare cu gradul de căpitan. El a ars înainte notele informative primite de la locuitori, pentru ca aceștia să nu fie arestați și condamnați. Cu el au murit și cei doi membri ai grupului său care l-au susținut în această ultimă confruntare cu Securitatea.⁷⁸ Moartea lui Chera s-a datorat în special trădării comise de Ion Gârboni zis Buzan, care s-a ascuns apoi de frica partizanilor.

Dârloni, după ce a mai rămas un timp la Duleu, în casa lui Gheorghe Bulgăr sau în podul bisericii, s-a refugiat în toamna anului 1949 la un sălaș din pădurea Buziașului. Proprietarul sălașului era, însă, informator al Securității din Timișoara. Într-o seară, securiștii, încercuind sălașul, i-au capturat pe cei doi colegi ai lui Dârloni, dar acesta a tras un foc de armă și a fugit în pădure. Ion Franț, unul dintre cei capturați, bătut de securiști, și, bineînțeles, Buzan, au început să dezvăluie numele membrilor grupului Chera-Dârloni, astfel încât au fost operate primele arestări, la Duleu. Arestații au fost judecați de Tribunalul Militar din Timișoara, dar, prin strădaniile avocatului Oprea, au fost încadrați la drept comun și nu la politici. Cu dificultate, delegatul satului, Alexandru Virag, la insistențele lui Iosif Cireșan, consimțise să le elibereze adeverințe de bună purtare și că nu au făcut politică în partidele „istorice”. Au fost condamnați astfel: Viorel Crăciunel din Chevereșu Mare la patru ani; Ion Vancea din Valeapai, Petru Lăutaș din Soceni și Crețu Rusu din Vermeș la câte trei ani; alți 13 acuzați la câte

⁷⁸ *Ibidem*, p. 32.

șase luni, iar Ion Franț din Duleu a fost omorât în bătaie la anchetă.⁷⁹ Mulți alții, care ajutaseră grupul cu alimente și cu informații, nu au putut fi dovediți. Cei cu pedepse de trei și patru ani au fost duși la Gherla. După doi ani a fost prins și arestat și fostul primar din Vermeș, Ion Rusu, și, probabil, cel din Ictar, Ion Drăgan.

Dârloni și colegul său Achim Burcă au mai rezistat circa doi ani, după care, din motive necunoscute, s-au despărțit. Dârloni s-a retras din nou spre satul său natal, Sacoșu Mare, iar Burcă – la Biniș. În pădurea din apropiere a și fost găsit, mort, în 1952. Dârloni s-a ascuns la un văr al său, care era informator. Într-o noapte, securiștii l-au încercuit din nou, rănindu-l și capturându-l după ce încercase să fugă în pădure. L-au dus la spitalul din Timișoara până și-a revenit, apoi l-au anchetat. Neputând obține nimic de la el, l-au adus înapoi în Sacoșu Mare, unde l-au executat, în 1952, cu un glonț în ceafă.⁸⁰

Membrii grupului Chera-Dârloni au fost: Iosif Cireșan (Duleu), Ion Boldureanu (Herendești), Ion Drăgan (Ictar), Iacob Rusu (Vermeș), Viorel Crăciunel (Chevereșu Mare), Ion Vancea (Valeapai), Achim Burcă (Valeapai), Petru Pau (Bărbosu), Achim Buică (Bărbosu), Ion Franț, Achim Balcu, Iosif Lațcu, Petru Lațcu, Ion Trăilă, Petru Cireșan, Ion Vasi, Ion Lațcu, Martin Groza, Ion Smolean, Petru Pau, Gheorghe Bulgăr, Ion Bandu, Ion Gârboni, Maria Căprariu, Iuliana Bulgăr, Elisabeta Teodorescu, Traian Foale (toți din Duleu), Ion Lațcu zis Chera (Remetea-Pogănici), Ion Dârloni (Sacoșu Mare) și Petru Lăutaș (Soceni).⁸¹

Mișcarea de rezistență anticomunistă din Banat oferă cercetătorului de peste timp o imagine mai reală a modului în care populația regiunii a făcut cunoștință cu noul regim adus dinafară și care a atins cote de teroare și opresiune neatinse până atunci în istoria noastră. Se cuvenea demult să se spulbere impresia că Banatul ar fi asistat cu brațele încrucișate la pierderea libertății și la instaurarea tiraniei. Mișcarea de partizani descrisă pe scurt în paginile de față arată care a fost adevărata reacție a locuitorilor, reacție de care nu se mai poate face abstracție în cercetarea noastră istorică.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 35-36.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 37.

⁸¹ *Ibidem*, p. 37-38.

LE MOUVEMENT DE RÉSISTANCE ANTICOMMUNISTE DU BANAT (1945-1953)

Résumé

Après le 23 Août 1944, lorsque ont devenu manifestes les intentions de l'Union Soviétique d'imposer un régime communiste en Roumanie, a été déclanchée une vigoureuse réaction de défense de la part des Roumains. Ceux-ci désiraient l'éclat d'une guerre entre les Anglo-Américains et les Soviétiques. Pour cet effet, ils ont essayé réaliser un Mouvement Nationale de Maquis, formé par des militaires et des civiles, sur l'entier territoire du pays. Aussi en Banat, le maquis des partisans anticomunistes est devenu exceptionnel d'intense. L'article s'occupe par une série des groupements dans des diverses zones du Banat, qui ont exprimé la vraie opinion de population de la région sur le nouveau régime.

BIBLIOGRAFIA REVISTEI „BANATICA” (1971-2000)

MELANIA ZANCU

Viorel Achim. *Considerații asupra componenței adunărilor obștești ale districtului Caransebeș în secolul al XIV-lea (Betrachtungen uber die Zusammensetzung der Gemeindeversammlungen des Distrikts Caransebeș im XIV.Jh.),* Banatica 9, 1987, p. 371-377.

Viorel Achim, *Mutații în statutul unor sate cneziale din Banat în epoca angevină. Cazul de la Biniș (Statusveränderungen Banater Fürstentumsdörfer im Zeitalter der Angiovinen. Der Fall Biniș),* Banatica 12/2, 1993, p. 47-63.

Viorel Achim, *Românii din regatul medieval maghiar și decimele bisericești. Pe marginea unui document din „ACTA ROMANORUM PONTIFICUM” (Les Roumains du royaume médiéval hongrois et les dîmes envers l’Église. En marge d’un document d’„Acta Romanorum Pontificum”,* Banatica 14, 1996, p. 5-19.

Carmen Albert, *Cornel Groșoreanu și problema înființării regionalei „ASTRA BĂNĂȚEANĂ” (Cornel Groșoreanu et la question de la fondation de „Astra bănățeană”,* Banatica 14, 1996, p. 387-394.

Carmen Albert, *Un discurs electoral din 1906 (Eine Wahlrede aus dem Jahre 1906),* Banatica 15/2, 2000, p. 161-167.

Carmen Albert, *Contribuția Institutului Social Banat-Crișana la programul pentru pregătirea materialului documentar de informare și propagandă în vederea conferinței de pace (L’Institut Social Banat-Crișana et le programme pour le matériel documentaire d’information et propagande servant à la conférence pour la paix),* Banatica 15/2, 2000, p. 181-211.

Carmen Albert, Valeriu Leu, *Din istoria cercetării sociologice în Banat: Dimitrie Gusti, Anton Golopenția, Cornel Groșoreanu și Institutul Social Banat-Crișana (De l’histoire des recherches sociologiques de Banat: D.Gusti, A.Golopenția, C.Groșoreanu et l’Institut Social Banat-Crișana: 1932-1944),* Banatica 14, 1996, p. 347-385.

Ion Albu, *File din istoria localității Gherteniș (județul Caraș-Severin),* Banatica 5, 1979, p. 547-551.

Ion Albu, *Berzovia - file de istorie (Berzovia - pages d’histoire),* Banatica 6, 1981, p. 471-475.

Avram Andea, *Obligațiile militare ale cnezilor din Banat și rivalitatea Ungariei cu Bulgaria și Imperiul Otoman în secolele XIV-XV (Les obligations militaires des cnezez du Banat et la rivalité de l’Hongrie avec la Bulgarie et l’Empire Ottoman aux XIV-XV-e-siècles),* Banatica 13/2, 1995, p. 5-17.

Radu Ardelean, *Tematică și mod de abordare în istoriografia română bănățeană interbelică (Die mittellaterliche Problematik des rumänischen Südwestens in der Banater*

Geschichtsschreibung der Zwischenkriegszeit), Banatica 12/2,1993, p.273-285.

Virginia Ardelean, *Documente privind lupta pentru democratizarea aparatului de stat în plasa Oravița, Județul Caraș (Documente über den Kampf für Demokratisierung des Staatsapparates im Bezirk Oravița, Kreis Caraș)*, Banatica 4, 1977, p. 427-432.

Adrian Ardeț, *O construcție romană descoperită la Petroșnița (jud. Caraș-Severin)*, Banatica 15/1, 2000, p. 217-223.

Ljiljana Bakic, Dubravka Ujes, *Catalogul sistematic al monedelor din colecția Muzeului Biserica Alba (I). (Systematic catalogue of the coins in the museum collection of Bela Crkva (I)*, Banatica 13/ 1, 1995, p.171-185.

Ludovic Báthory, *Evoluția industriei miniere din Banat între anii 1919-1929 (The Development of Mining Industry in Banat between 1919-1929)*, Banatica 2, 1973, p. 269-287.

Ludovic Báthory, *Greve și revendicări ale muncitorilor de la societatea „Uzinele de Fier și Domeniile Reșița” în anul 1929 (Streike und Forderungen der UDR-Arbeiter im Jahre 1929)*, Banatica 4, 1977, p. 385-403.

Dana Bălănescu, *Descoperiri monetare din sudul Banatului -II- (Découvertes monétaires du Sud de Banat-II-)*, Banatica 6, 1981, p.147-152.

Dana Bălănescu; Maria Chirișescu, Mariana Marcu, Gheorghe Poenaru-Bordea, *Monedele de aur și argint din colecția Muzeului Județean Brașov, Cumidava XI-3, Brașov, 1978, (recenzie)*, Banatica 6, 1981, p. 498-499.

Dana Bălănescu; Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș, Tîrgu Mureș, 1980,(recenzie)*, Banatica 6, 1981, p.499-501.

Dana Bălănescu, *Descoperiri monetare din sudul Banatului -III- (Découvertes monétaire du Sud de Banat-III-)*, Banatica 7, 1983, p. 235-239.

Dana Bălănescu, Alice Sz.Burger, *Late circulation money in south Pannonia, Magyar Nemzeti Muzeum, Budapesta, 1981, (recenzie)*, Banatica 7, 1983, p.539-541.

Dana Bălănescu, Ion Donoiu, Efigii feminine pe monedele romane, Editura Sport-Turism, București, 1983, (recenzie) Banatica 7, 1983, p. 541-543.

Dana Bălănescu, *Descoperiri monetare din sudul Banatului (IV)-Découvertes monétaires du sud de Banat(IV)*, Banatica 8, 1985, p.172-182.

Dana Bălănescu; Aurel H.Golimaș, Cristache C.Gheorghe, *Bibliografie numismatică românească(Bibliographia numismatica Daco-Romana), Ed.Științifică și enciclopedică, București, 1984, (recenzie)*, Banatica 8, 1985, p.475-477.

Dana Bălănescu, *Monede romane din secolul IV descoperite în sudul Banatului (I)-Monnaies romaines du IV-ème siècle découvertes dans le sud du Banat (I)*, Banatica 9, 1987, p. 271-280.

Dana Bălănescu, Petar Popović, Scordisca nova i novațani promet na ʒentralnom Balkanu od IV do veka n.e./ Le monnayage des Scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans la centre des Balkans IV-e-I-er a.n.e., Beograd, Novi Sad, 1987, (recenzie), Banatica 9, 1987, p.504-513.

Dana Bălănescu, Jordanka Jurukova, *Monetoseceneto na gradovede v dolni Mizea i Trakia II-III v Hadrianopolis, Le monnayage en Mésie Inférieure et en Thrace pendant*

le II-e-III-e s. Hadrianopolis, Sofie, 1987,(recenzie) Banatica 9, 1987, p.513-519

Dana Bălănescu, *Studii și cercetări de numismatică*, vol.IX, 1989, Banatica 10, 1990, p.577-581.

Dana Bălănescu, *Descoperiri numismatice din sudul Banatului-V- (Münzenen deckungen aus dem Süden des Banats-V-)*, Banatica 10, 1990, p. 187-198.

Dana Bălănescu, *Descoperiri monetare din sudul Banatului -V- (Münzenentdeckungen im Süden des Banats -V-)*, Banatica 12/1, 1993, p.321-339.

Dana Bălănescu, *Tri numizmatika legata Univerziteta u Beograd (Trois legs numismatiques à l'Université de Belgrade)*, Univerzitet u Beogradu, Filozoški Fakultet, Centar za Arheološka Istraživanja, Beograd, 1991, (recenzie), Banatica 12/1, 1993, p.361-364.

Dana Bălănescu, *Scordisci i strasedeoci u Podunavlju (Scordisci and the native population in the middle Danube Region)*, Balkanološki Institut, Beograd, 1992, (recenzie), Banatica 12/1, 1993, p. 364-367.

Dana Bălănescu, *Despre preocupările numismatice ale cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg. (About Numismatic Concerns of the Chronicler Nicolae Stoica de Hațeg)*, Banatica 12/2, 1993, p.213-216.

Dana Bălănescu, *Descoperiri monetare inedite, (New monetary discoveries)*, Banatica 13/1, 1995, p. 191-201.

Dana Bălănescu, *Serbs in european civilisation (special Edition no.51, Serbian Academy of Sciences and arts, Institute for Balkan Studies)*, Beograd, 1993, (recenzie), Banatica 12/2, 1993, p. 303.

Dana Bălănescu; Gh. Lazarovici, *Considerații privind tipologia și evoluția vaselor-capac din cultura Vinča. Descoperiri din „Clisura Dunării (Considérations sur la typologie et l'évolution des couvercles de la culture Vinča-découvertes de „Clisura Dunării”)*, Banatica 5, 1979, p. 17-25.

Dana Bălănescu, Marinica Potoceanu, *Cultivarea interesului pentru muzeu la vârsta școlară mică: experimentul atelier pedagogic muzeal la Școala generală nr. 7 din Reșița (1993-1998). (Die Förderung und Pflege des Interesses für das Museum bei den kleinen Schülern. Über ein Experiment: Pädagogische Werkstatt (Schule nr.7)*, Banatica 13/1, 1995, p. 291-295.

Dana Bălănescu, Elena Voia, Octavian Popescu, *Notă asupra tezaurului monetar roman târziu de la Moldova Nouă-Valea Tisa-Potoc*, Banatica 15/1, 2000, p. 251-261.

Angelica Bălos, *Spații și funcționalități în construcțiile dacice clasice. O perspectivă etno-arheologică*, Banatica 15/1, 2000, p. 135-147.

Luminița Wallner-Bărbulescu, *Istoriografia Episcopiei Unite a Lugojului (Die Geschichtsschreibung des Griechischkatholischer bistums von Lugosch)*, Banatica 15/2, 2000, p. 103-117.

Adrian Bejan, *Complexul ceramic de la Lenauheim-jud.Timiș (Ein Geschlossener Keramikfund des IV.Jhs. U. z. aus Lenauheim-Krs.Timiș)*, Banatica 2, 1973, p. 131-137.

Adrian Bejan, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale daco-romane din Banat în lumina descoperirilor de la Hodoni - jud. Timiș- (Archäologische Beiträge zur Kenntnis der Dakisch-Römischen Siedlungen im Banat im Sinne der Entdeckungen von*

Hodoni-Kreis Temesch), Banatica 6, 1981, p. 153-160.

Adrian Bejan, *Contribuții istoriografice privind continuitatea daco-romană, etnogeneza românească și începuturile feudalismului românesc în sud-vestul României (Banat) - Contributions historiographiques sur la continuité daco-romaine, l'éthnogenèse et les débuts de la féodalité roumaine au sud-ouest de la Roumanie (le Banat)*, Banatica 12/1, 1993, p. 273-294.

Adrian Bejan, Doina Benea, *Șantierul arheologic Hodoni-Pusta. Raport preliminar (1979-1984) - Ausgrabungen in Hodoni-Pusta*, Banatica 8, 1985, p. 187-197.

Adrian Bejan, Pataky Erno, *Aspecte ale vieții cultural-științifice timișorene din a doua jumătate a secolului al IXI - lea - începutul secolului XX - lea. Societatea de Istorie și Arheologie și Societatea de științe naturale (Aspekte des Kulturell-Wissenschaftlichen Lebens aus Temeswar in der zweiten Hälfte des 19 und zu Beginn des 20 Jahrhunderts. Die Gesellschaft für Geschichte und Naturwissenschaften)*, Banatica 13/1, 1995, p. 277-290.

Doina Benea, *Observații cu privire la topografia Diernei în epoca romană (Betrachtungen zur Topographie des Römischen Dierna)*, Banatica 3, 1975, p. 91-97.

Doinea Benea, *Tipare și medalioane din ceramică din colecția Muzeului Banatului (Moulds and Medallions of Pottery in the Banat Museum)*, Banatica 4, 1977, p. 161-168.

Doina Benea, *Cercetări arheologice în așezarea civilă de la Tibiscum (Les fouilles effectuées sur le site de Tibiscum, 1980-1982)*, Banatica 7, 1983, p. 203-225.

Doina Benea, *Numerus Maororum Tibiscensium. Contribuții la istoria trupelor de mauri din Dacia (Numerus maororum Tibiscensium. Beiträge für Geschichte der maurischen Truppen aus Dazien)*, Banatica 8, 1985, p. 139-153.

Doina Benea, *Castrul de pământ (I) de la Tibiscum - Der Römische Lager (I) von Tibiscum*, Banatica 12/1, 1993, p. 213-218.

Doina Benea; Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution of the sistem of defense works in Dacia, B. A. R., 116, 1981, (recenzie)*, Banatica 8, 1985, p. 469-473.

Doina Benea, *Dacia în timpul lui Aurelian (Dazien zur Zeit des kaisers Aurelian)*, Banatica 13/1, 1995, p. 149-170.

Paul-Louis van Berg, *L'enceinte fossoyée de l'Étoile: geometrie et chronologie*, Banatica 11, 1991, p. 237-258.

Gabriela Bicu, *Mărturii orale despre rezistența anticomunistă din Munții Banatului (Témoignages orales sur la résistance anticomuniste des Montagnes de Banat)*, Banatica 15/2, 2000, p. 259-273.

Katalin T. Biró, *Lithic Industries in Hungary During the Existence of Vinča Culture*, Banatica 11, 1991, p. 33-36.

Alexandru Bitang, Simon Simu, Dan Perian, *Evoluția industriei constructoare de mașini la Reșița (L'évolution de l'industrie constructrice de machines à Reșița)*, Banatica 6, 1981, p. 477-488.

Alexandru Bârsescu, *Nicolae Iorga- călător în Banat (Nicolae Iorga-seine Besuche im Banat)*, Banatica 1, 1971, p. 373-382.

Nicolae Bocșan, *Un istoric uitat-Damaschin Bojincă -1802-1869 (Un historien oublié - Damaschin Bojincă), 1802-1869*, Banatica 1, 1971, p. 289-299.

Nicolae Bocșan, *Polemica lui Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu cu Sava Tököly (Damaschin Bojinca's und Eftimie Murgu's Polemik mit Sava Tököly)*, Banatica 2, 1973, p. 363-382.

Nicolae Bocșan, *Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca luminilor (Beiträge zur Bibliographie des rumänischen Schrifttums aus dem Banat im Aufklärungszeitalter)*, Banatica 4, 1977, p. 483-494.

Nicolae Bocșan, *Imaginea Europei în cultura iluministă a românilor bănățeni (L'image de l'Europe dans la culture illuministe des roumains de Banat)*, Banatica 12/2, 1993, p. 183-188.

Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Austro-Ungaria: 1880-1906 (Die Nationale Idee bei den Rumänen aus Österreich-Ungarn (1880-1906))*, Banatica 13/2, 1995, p. 97-115.

Nicolae Bocșan, *Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională (Die Banater Geschichtsschreibung zwischen Multikulturalismus und nationale Identität)*, Banatica 14, 1996, p. 265-283.

Nicolae Bocșan, *Mesaj aniversar*, Banatica 15/1, 2000, p. 9-11.

Nicolae Bocșan; Ladislau Gyémant, *Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX (Aspects of the roumanian's cultural and political struggle in Banat in the first half of the XIX-th century)*, Banatica 1, 1971, p. 345-362.

Maria Bocșe, *Rituri funerare pentru viață*, Banatica 12/1, 1993, p. 347-361.

Ligia Boldea, *Situația social-economică și juridică a nobilimii din Banat: sec. XIV-XVI (La situation sociale-économique et juridique de la noblesse roumaine du Banat aux XIV-XVI siècle)*, Banatica 12/2, 1993, p. 13-23.

Ligia Boldea, *Înnobilare și confesiune în lumea feudală românească din Banat: sec. XIV-XVI (Annoblissement et confession dans le monde féodal roumain de Banat (XIV-XVI))*, Banatica 13/2, 1995, p. 27-45.

Ligia Boldea, *Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile române bănățene (Problèmes de l'étude généalogique sur les familles nobles roumains du Banat)*, Banatica 14, 1996, p. 53-92.

Ligia Boldea, *Evoluția familiei Mâtnic de Ohaba Mâtnic (L'évolution de la famille Mâtnic de Ohaba Mâtnic)*, Banatica 15/2, 2000, p. 5-30.

Petru Bona, *Contribuții la cunoașterea activității politice a generalului Traian Doda (Beiträge zur Kenntniss der politischen Activität des Generals Traian Doda)*, Banatica 6, 1981, p. 273-276.

Petru Bona, Constantin Pop, *Un vas antropomorf descoperit la Jupa -Tibiscum (Un vase anthropomorphe decouvert à Jupa-Tibiscum-)*, Banatica 7, 1983, p. 231-235.

Petru Bona, Petru Rogozea, *Tibiscum-Cercetări arheologice: III (Tibiscum-archäologische Untersuchungen: III)*, Banatica 8, 1985, p. 155-157.

Vasile Boroneanț, *Locuirea din secolele XII-XIII de la Ogașul Neamțului-Comuna Berzasca (L'habitat des XII-XIII -e siècles de Ogașul Neamțului, commune de Berzasca)*, Banatica 3, 1975, p. 123-129.

Elena Boruga, *Aspecte din activitatea de publicist al lui Traian Vuia (Aspects de*

l'activité de publiciste de Traian Vuia), Banatica 4, 1977, p. 507-519.

Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Oravița al Astrei (1898-1919) - Die Oravițaer Abteilung der Astra zwischen 1898-1918*, Banatica 8, 1985, p. 369-378.

Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Lugoș al ASTREI: 1898 - 1918 (Die Tätigkeit der Lugoscher Abteilung der ASTRA (1898 - 1918))*, Banatica 10, 1990, p. 321-331.

Ionel Bota, *Biblioteci publice din centre urbane ale Banatului în perioada 1850-1918 (Öffentliche Bibliotheken aus den städtischen Zentren Banats 1850 - 1918)*, Banatica 12/2, 1993, p. 229-234.

Ionel Bota, *Fonduri, fundațiuni și stipendiști din mediul greco-catolic bănățean. Districtele cărășene Oravița, Vărădia și Bocșa (Geldbestände, Stiftungen und Stipendianten aus dem griechisch - katholischen Milieu aus dem Banat. Der Karascher Distrikte Orawitz, Vărădia, Bocșa)*, Banatica 13/2, 1995, p. 197-203.

Ionel Bota, *Contribuții la tipologia bibliotecii din mediul rural al Banatului între 1850 - 1918. Categorii de biblioteci (Contributions à la typologie des bibliothèques du milieu rural du Banat entre 1850 - 1918. Catégorie de bibliothèques)*, Banatica 14, 1996, p. 283-291.

Ovidiu Bozu, *Măsuri represive adoptate împotriva muncitorilor în perioada militarizării Uzinelor Reșița (Unterdrückungsmassnahmen, die während der Militarisierung der Reșițaer-Werke gegen die Arbeiter getroffen wurden)*, Banatica 3, 1975, p.277-282.

Ovidiu Bozu, *Cohors I Sagittariorum la Zăvoi (Județul Caraș-Severin)*, Banatica 4, 1977, p. 131-133.

Ovidiu Bozu, *Cercetările arheologice din punctul „Cetate”, comuna Lăpușnicel, județul Caraș-Severin-1 (Recherches archéologiques du point „Cetate”, commune Lăpușnicel, département Caraș-Severin)*, Banatica 5, 1979, p.187-200.

Ovidiu Bozu, *Construcția romană din punctul Gura Văii, comuna Brebu -județul Caraș-Severin (La construction romaine de Gura Văii, la commune Brebu-département Caraș-Severin-)*, Banatica 6, 1981, p. 125-136.

Ovidiu Bozu, *Câteva piese romane de la Durostorum în depozitul Muzeului Județean de Istorie Caraș-Severin din Reșița (Pièces romaines de Durostorum trouvées dans le dépôt du Musée départemental d'histoire de Caraș-Severin)*, Banatica 6, 1981, p. 140-145.

Ovidiu Bozu, *Considerații cu privire la un opaiț paleocreștin descoperit la Gornea-jud.Caraș-Severin (Considerations concernant une lampe en terre cuite paleochrétienne découverte à Gornea, dép. Caraș-Severin)*, Banatica 7, 1983, p. 225-231.

Ovidiu Bozu, *Așezarea daco-romană de la Grădinari-„Săliște” (jud.Caraș-Severin), (Die dako - romanische Siedlung von Grădinari-Săliște (Kreis Caras-Severin)*, Banatica 10, 1990, p. 147-159.

Ovidiu Bozu, *Bemerkungen über weniger bekannter altchristlichen Bronzegegenstände im 4 - 5 Jahrhundert datiert: die Fingerkunkeln*, Banatica 12/1, 1993, p. 219.

Ovidiu Bozu, *Considerații cu privire la Banat înainte de cucerirea romană*, Banatica 15/1, 2000, p. 147-161.

Ovidiu Bozu, *Obiecte din bronz descoperite în așezarea romană de la Mehadia,*

jud. Caraș-Severin, Banatica 15/1, 2000, p. 223-241.

Ovidiu Bozu, Georgeta El Susi, *Așezarea romană târzie de la Moldova Veche din punctul „Vinograda-Vlaskicrai”: jud. Caraș-Severin (Die spätrömische Siedlung von Moldova Veche „Vinograda-Vlaskicrai”: Kreis Caraș-Severin)*, Banatica 9, 1987, p. 239-269.

Ovidiu Bozu, Caius Săcărin, *O expediție arheologică în Valea Almăjului. Realizări și perspective*, Banatica 5, 1979, p. 553-558.

Constantin Brătescu, *Rolul forțelor democratice conduse de P.C.R. în înfăptuirea reformei agrare din 1945 pe domeniile societății U.D.R (Die Rolle der Demokraten unter der Führung der K.P.R. in der Durchführung der Bodenreform von 1945 auf den Besitztümern der U.D.R.)*, Banatica 2, 1973, p. 299-307.

Constantin Brătescu, *Documente referitoare la acțiunile greviste și de sabotaj organizate de clasa muncitoare sub conducerea P.C.R. în zona industrială a Banatului de Sud în perioada 1942 - 1944 (Belege über Streik und Sabotageaktionen die von der Arbeiterklasse unter der Führung der K.P.R. in der Industriezone im Süden des Banates zwischen 1942 -1944 organisiert wurden)*, Banatica 3, 1975, p. 283-289.

Constantin Brătescu, *Aspecte privind lupta pentru pământ a țăranimii din județul Caraș între anii 1934 - 1937 (Der Kampf der Bauern für Baden im Kreis Caraș in den Jahren, 1934 - 1937)*, Banatica 4, 1977, p. 405-413.

Constantin Brătescu, *Învățătorii români din zona Caransebeșului în sprijinul unirii Banatului cu România (Die rumänischen Lehrer aus der Karansebescher Gegend-Unterstützer der Vereinigung des Banats mit Rumänien)*, Banatica 5, 1979, p. 391-397.

Constantin Brătescu, *Activitatea despărțământului Bocșa al ASTREI în slujba unirii Banatului cu România (Die Aktivität der Section Bocșa der ASTRA im Dienste der Vereinigung des Banats mit Rumänien)*, Banatica 6, 1981, p. 289-294.

Constantin Brătescu, *Aspecte privind lupta pentru democratizarea vieții politice în județul Caraș-Severin în perioada 23 august 1944 - 6 martie 1945 (Aspekte betreffend den Kampf für Demokratisierung des politischen Lebens im Kreise Caraș-Severin in der Zeitspanne 23 august 1944 - 6 März 1945)*, Banatica 6, 1981, p. 374-379.

Constantin Brătescu, *Aspecte privind lupta românilor cărășeni pentru Unirea cu România-1894 - 1918 - (Aspects de la lutte livrée entre 1894-1918 par les roumains de Caraș-Severin pour l'union avec la Roumanie)*, Banatica 7, 1983, p. 357-365.

Constantin Brătescu, *Câteva documente privind mișcarea muncitorească și comunistă din Anina în anii crizei economice (Quelques documents concernant le mouvement ouvrier et communiste aux mines d' Anina pendant la crise économique)*, Banatica 7, 1983, p. 387-393.

Constantin Brătescu, *Mișcarea culturală din Banat între 1877-1900 în slujba desăvârșirii unității statale. Mișcarea corală și idealul Unirii (Die kulturelle Tätigkeit im Banate in den Jahren 1877-1900, im Dienste der Vervollständigung der staatlichen Einheit. Die Gesangsvereine und das Ideal der Einheit)*, Banatica 8, 1985, p. 335-341.

Constantin Brătescu, *Rolul generalului Traian Doda în cadrul Partidului Național Român (Die Rolle des Generals Traian Doda innerhalb der Rumänischen Nationalpartei)*, Banatica 9, 1987, p. 409-414.

Constantin Brătescu. *Mișcarea teatrală din localitățile Văii Carașului la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX - lea (Die theatralische Bewegung in den Ortschaften des Caras - tals am Ausgang des XIX. Jahrhunderts und am Anfang des XX. Jahrhunderts).* Banatica 9, 1987, p. 421-427.

Carol Brindza. *Contribuții la cunoașterea minelor vechi aurifere din zona Bocșa-Ocna de Fier - Dognecea (Beitrag zur Beschreibung alter Gold-und Silberführende Bergwerke aus aus den Erzgebiet Bocșa-Ocna de Fier-Dognecea. Andere Abbaugruben aus dieser Gegend).* Banatica 8, 1985, p. 243-253.

Bogdan Brukner. *Die letzte Vinča-Pločnik (D2) Phase in Jugoslawien,* Banatica 11, 1991, p. 201-208.

Ion Buzan, *Conservarea unor monumente istorice din județul Caraș-Severin,* Banatica 5, 1979, p. 559-565.

Eleonora Calincof. *Contribuții documentare privind Băile Herculane la începutul secolului al XIX-lea (Beiträge zur Geschichte von Herkulesband zu Beginn des XIX-ten Jahrhunderts).* Banatica 5, 1979, p. 317-328.

Eleonora Calincof. *Atestări documentare privind caracterul antihabsburgic al răscoalei populare din Banat din anii 1737 - 1739 (Urkundliche Belege des antihabsburgen Charakters des Banater Volksaufstandes aus den Jahren 1737-1739).* Banatica 8, 1985, p. 221-242.

Eleonora Calincof. *Gertianosche-un sat bănățean dispărut în secolul al XVIII-lea, (Gerdianosch- ein rumänische Dorf des Banats, verschwunden im 18. Jahrhundert).* Banatica 12/2, 1993, p. 101-112.

Ștefan Cădăriu. *Curățirea și restaurarea ceramicii încrustate,* Banatica 6, 1981, p. 467-469.

Ștefan Cădăriu. *Curățirea și conservarea unei lămpi electrice de minier de la începutul secolului al XX-lea (Reinigung und Konservierung einer elektrischen Grubenlampe von Anfang des 20. Jahrhundert).* Banatica 7, 1983, p. 535-539.

Ștefan Cădăriu. *Curățirea și restaurarea a trei scuturi ornamentale (Sauberein und Restaurierung von drei Ornamentschildern).* Banatica 8, 1985, p. 455-456.

Petru Călin, *Bibliografie Banatica I-VII, 1983 (recenzie),* Banatica 7, 1983, p. 543.

Petru Călin. *Repere privind activitatea repertorială a Teatrului de Stat din Reșița în exercitarea misiunii sale ideologice și artistice -1949-1984 (Répères concernant l'activité de répertoire du Théâtre d'État Resita en accomplissement de sa mission idéologique et artistique -1949-1984).* Banatica 7, 1983, p. 457-469.

Petru Călin. *Viziune și expresivitate în Cronica Banatului de Nicolae Stoica de Hațeg (Vision et expression dans Cronica Banatului de Nicolae Stoica de Hațeg).* Banatica 8, 1985, p. 273-282.

Petru Călin. *Viziune și expresivitate în „Cronica Banatului” de Nicolae Stoica de Hațeg- Vision et expression dans „Cronica Banatului” de Nicolae Stoica de Hațeg.* Banatica 9, 1987, p. 379-398.

Petru Călin. *Petru Oallde, Lupta pentru limba românească în Banat,* Ed.Facla, Timișoara, 1983, (recenzie), Banatica 8, 1985, p. 473-475.

Petru Călin. *Vasile M Zaberca, Ioan Iancu, Ion Popa, Gheorghe Magas, Folosirea elementelor de istorie locală în procesul instructiv-educativ, Reșița, 1987, (recenzie), Banatica 9, 1987, p. 503-504.*

Petru Călin. *Pagini din istoria tiparului românesc la Caransebeș „Calendarul românului” (Pages de l’histoire de l’imprimerie roumaine à Caransebeș „Calendarul românului”), Banatica 10, 1990, p. 377-382.*

Petru Călin, *Preocupări în domeniul cercetării științifice și valorificării patrimoniului la Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin (Die Wiessenschaftliche Forschung im Kreismuseum für Geschichte Caraș-Severin), Banatica 10, 1990, p. 463-514.*

Petru Călin, *Valori ale tiparului european de expresie romanică existente în colecții din județul Caraș-Severin-catalog. (Valeurs des imprimeries européennes d’expression romanique dans les collections du département Caraș-Severin. (Catalogue)., Banatica 12/2, 1993, p. 313-405.*

Petru Călin. *Cronica activității științifice și expoziționale, Banatica 12/2, 1993, p. 405-406.*

Petru Călin, *Valori ale tiparului european în limba germană existente în colecțiile din județul Caraș-Severin (Valeurs des imprimeries européennes de langue allemande dans les collections du département Caraș-Severin), Banatica 13/2, 1995, p. 435-541.*

Petru Călin, *Valori ale tiparului european în colecții din sudul și estul Banatului. Considerații introductive (Valeurs des imprimeries européennes dans des collections du sud et de l’est du Banat), Banatica 14, 1996, p. 93-149.*

Eugen Chirilă; Nicolae Gudea, Ilie Uzum, *Tezaurul monetar de la Caransebeș sec.XV-XVIII, Banatica 1, 1971, p. 179-190.*

Ion Cicală, *Ziarul „Drapelul-factor activ în mișcarea națională a românilor hănășeni” (Das Tageblatt „Drapelul”-aktiver Faktor in der nationalen Freiheitsbewegung der Banater Rumänien), Banatica I, 1971, p. 393-412.*

Gheorghe Ciulei, *Autonomia juridică a românilor din Banat în evul mediu (L’autonomie juridique des roumains du Banat au Moyen Âge), Banatica 5, 1979, p. 285-289.*

Gheorghe Ciulei, *Procese civile judecate după „jus valachicum” în Banat (Procès civils jugés d’après la „Jus valachicum” en Banat), Banatica 6, 1981, p. 225-236.*

Gheorghe Ciulei, *Cauze penale în evul mediu în Banat (-Procès pénales jugés au Moyen Age dans Banat), Banatica 7, 1983, p. 333-341.*

Gheorghe Ciulei, *Acte de zalogire din Banatul medieval (Actes de nantissement du Banat médiéval, Banatica 12/2, 1993, p. 65-73.*

Daniela Cocchi Genik, *Das Neolithikum in Mittelitalien, Banatica 11, 1991, p. 219-235.*

Eugen Comșa. *Unele caracteristici ale plasticii antropomorfe din așezările culturii Vinča din zona Porțile de Fier (Quelques traits caractéristiques de la plastique anthropomorphe des établissements de la civilisation Vinča dans la zone des Portes de Fer), Banatica I, 1971, p. 85-91.*

Eugen Comșa. *Așezarea neolitică de la Liubcova, Banatica 5, 1979, p. 537-541.*

Eugen Comșa. *Raporturile culturii Dudești cu cultura Vinča(Les rapports de la*

culture Dudești avec la culture Vinča), Banatica 9, 1987, p. 25-30.

Eugen Comșa, *Vânătoarea în cursul perioadei de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului pe teritoriul României (Le chasse pendant la transition de l'époque néolithique à l'âge du bronze sur le territoire de la Roumanie)*, Banatica 9, 1987, p. 57-63.

Eugen Comșa, *Masques des figurines de la culture Vinča du sud-ouest de la Roumanie et leur sens symbolique*, Banatica 11, 1991, p.125-131.

Gelu Copăceanu, *Specificul bănățean în cadrul civilizației interbelice (Le spécifique banatien dans la civilisation d'entre deux guerres)*, Banatica 15/2, 2000, p.213-219.

Nicolae Cordoș, *Lugojenii și Emanuil Gojdu (Die Lugoscher und Emanoil Gojdu)*, Banatica 1, 1971, p. 281-287.

Nicolae Cordoș, *Confătuirea confidențială a Partidului Național Român la Timișoara-1901- (Die vertrauliche Beratung der Rumänische Nationalpartei in Timișoara, im Jahre 1901)*, Banatica 2, 1973, p. 251-261.

Nicolae Cordoș, *Organizarea apărării în procesul memorandist (Die Organisierung der Verteidigung im Memorandenprozess)*, Banatica 2, 1973, p. 251-261.

Cornel Crăciun, *Cultură și societate în Orșova milenului trei (Culture et société à Orșova pendant le troisième siècle du XX-e siècle)*, Banatica 13/2, 1995, p. 397-419.

Constantin Daicoviciu, *Banatul antic -Probleme și perspective (Das Banat im Altertum)*, Banatica 1,1971, p. 11-15.

Mihail P. Dan; Costin Feneșan, *Informații privind pregătirea celei de-a treia călătorii a lui Iosif al II-lea în Banat (Auskünfte über die Vorbereitung der dritten Reise Josephs II, ins Banat)*, Banatica 4, 1977, p. 259-268.

Mihail Dan; Ilie Uzum, *Din corespondența generalului Traian Doda cu Vicențiu Babeș (Aus der Korrespondenz zwischen General Traian Doda und Vicențiu Babeș)*, Banatica 2, 1973, p. 219-224.

Ioan Dani; Costin Feneșan, *O listă de socoteli din Banatul secolului al XIV-lea (Eine Rechnungsaufzeichnung aus dem Banat des XIV.Jhr)*, Banatica 3, 1975, p. 145-152.

Mihail Deleanu, „*Ludimagister*”, prima revistă pedagogică la Reșița („*Ludumagister*”, la première revue pédagogique à Reșița), Banatica 3, 1975, p. 317-326.

Mihail Deleanu, *Tipărituri caraș-severinene*, Banatica 2, 1973, p. 445-457.

Victor Dobrescu, *Contribuția elevilor și a corpului didactic de la institutul pedagogic la activitatea Consiliului Național din Caransebeș - 25, XI, 1918-15, VIII, 1919 (La contribution des élèves et du corps enseignant de l'institut pédagogique à l'activité du CNR de Caransebeș)*, Banatica 5, 1979, p. 399-405.

Victor Dobrescu, *Un luptător pentru Unirea de la 1918. Prof.Sabin Evuțian - 1889 -1977 (Un militant pour l'Union de 1918. Prof.Sabin Evuțian-1889 - 1977-)*, Banatica 7, 1983, p. 375-383.

Victor Dobrescu, *Enea Hodoș-profesor și animator cultural: 1858 - 1945 (Enea Hodoș - professeur et animateur culturel: 1858 - 1945)*, Banatica 8, 1985, p. 313-321.

Victor Dobrescu, *Ștefan Velovan (1852 - 1932)*, Banatica 9, 1987, p. 427-438.

Victor Dobrescu, *Constantin Daiconoviciu Loga-pionier al culturii naționale a românilor bănățeni (Constantin Daiconoviciu Loga- pionnier de la culture nationale des*

roumains de Banat), Banatica 10, 1990, p. 311-320.

Victor Dobrescu, *Profesorul Vasile Goldiș: 1862-1934 (Le professeur Vasile Goldiș: 1862-1934)*, Banatica 13/2, 1995, p. 115-127.

Victor Dobrescu, *Cercul didactic din Caransebeș (Le cercle didactique de Caransebeș)*, Banatica 12/2, 1993, p. 287-295.

Victor Dobrescu, *Călătoriile lui Ciprian Porumbescu în Banat (Les voyages de C. Porumbescu en Banat)*, Banatica 14, 1996, p. 293-300.

Victor Dobrescu, *Răspândirea operetei „Crai Nou” de Ciprian Porumbescu în Banat și Bucovina (La diffusion de l’operette „Crai Nou” de Ciprian Porumbescu en Banat et en Bucovina)*, Banatica 15/2, 2000, p. 145-160.

Nicolae Douca, *O revistă satirică de acum o jumătate de veac-Urzica de Oravița (Une revue satirique d’il y a une demi siècle-Urzica de Oravița)*, Banatica 8, 1985, p. 399-401.

Nicolae Douca, *Despre activitatea de gazetar, redactor și editor a lui Mihai Velceleanu la editura „Minerva” din Bocșa (De l’activité de journaliste, rédacteur et éditeur de Mihail Velceanu)*, Banatica 9, 1987, p. 461-466.

Nicolae Douca, *Damian Izverniceanu- preocupări folcloristice (Damian Izverniceanu und die Erforschung der Folklore)*, Banatica 10, 1990, p. 515-520.

Ion Dragomir, *Noi descoperiri arheologie în hotarul localităților Gornea și Sichevita- județul Caraș-Severin*, Banatica 6, 1981, p. 463-466.

Florin Drașoveanu, *Connections between Vinča C and Tisa, herpály, Petrești and Bucovăț cultures in norther Banat*, Banatica 11, 1991, p. 209-211.

Florin Drașoveanu, *Locuirile neolitice de la Hodoni (Die neolithischen Siedlungen von Hodoni)*, Banatica 13/1, 1995, p. 53-138.

Florin Drașoveanu, *Despre o piesă neolitică de centură din alabastru descoperită la Čoka (Yugoslavia)*, Banatica 15/1, 2000, p. 67-73.

Lucian Dronca, *Activitatea băncii „Victoria” din Arad: 1887-1918 (L’activité de la banque „Victoria” de Arad (1887-1918)*, Banatica 14, 1996, p. 301-345.

Florin Dudaș, *Cărți vechi românești din Țara Hațegului în lumina catalogului lui Ștefan Moldovan -1857 (Anciens livres roumains de Țara Hațegului dans la lumière du catalogue de Stephan Moldovan, 1857)*, Banatica 5, 1979, p. 484-510.

Vasile Dudaș, *Aspecte ale grevei generale din august 1920 în Banat (Aspekte des Generalstreiks vom August 1920 im Banat)*, Banatica 4, 1977, p. 355-359.

Vasile Dudaș, *Acțiuni revoluționare asupra ale proletariatului reșițean în prima jumătate a anului 1818 (Die revolutionare Tätigkeit des Proletarriatus aus Reșița in der ersten Hälfte des Jahres 1918)*, Banatica 8, 1985, p. 379-383.

Florin Dumescu, Dan Demșea, *Două variante ale proiectului de amenajare pentru navigație a fluviului Dunării între localitățile Moldova Veche și Turnu Severin: 1874-1879 (The 1874 and 1879 danube Arrangement projects between Moldova -Veche and Turnu-Severin)*, Banatica 14, 1996, p. 235-243.

Sever Dumitrașcu, *Așezarea neolitică de la Sântana-Holomb (The neolitik settle-ment Sântana-Holomb)*, Banatica 3, 1975, p. 25-32.

Georgeta El Susi, *Prezența lui Equus (Asinus) Hydruntinus Reg. în așezarea vinciană de la Gornea-Căunița de Sus: jud. Caraș-Severin (La présence d'Equus(Asinus) Hydruntinus reg. dans l'établissement vincien de Gornea-Căunița de Sus (dép. Caraș-Severin)*, Banatica 8, 1985, p. 79-81.

Georgeta El Susi, *Considerații privind materialul faunistic provenit din așezarea dacică de la Stenca Liubcovei: jud. Caraș-Severin (Considérations concernant l'établissement dacique de Stenca Liubcovei (Dép. Caraș-Severin)*, Banatica 8, 1985, p. 123-137.

Georgeta El Susi, *Economia animalieră a comunității vinčiene timpurii de la Gornea-Căunița de Sus (Viehzucht in der jüngstenzeitlichen Vinča-siedlung von Gornea-Căunița de Sus)*, Banatica 9, 1987, p. 43-55.

Georgeta El Susi, *Considerații preliminare asupra materialului faunistic din așezarea medievală de la Berzovia „Pătruieni” (Präliminäre Betrachtungen über das faunistische Material aus der mittelalter Siedlung von Berzovia "pătruieni")*, Banatica 10, 1990, p. 281-286.

Georgeta El Susi, *La faune de l'établissement vincien de Liubcova-Ornița (dép. Caraș-Severin)*, Banatica 11, 1991, p. 9-17.

Georgeta El Susi, *La faune de l'établissement énéolithique de Cuptoare „Sfogea” (Dép. Caraș-Severin)*, Banatica 12/1, 1993, p. 53-65.

Georgeta El Susi, *Economia animalieră a comunităților neo-eneolitice de la Parța - jud. Timiș (L'économie animale des communautés néoénéolithique de la Parța (dép. Timiș)*, Banatica 13/1, 1995, p. 23-53.

Georgeta El Susi, *Determinarea resturilor faunistice dintr-o locuință neolitică timpurie de la Seușa-„La cărarea morii” (jud. Alba)*, Banatica 15/1, 2000, p. 49-59.

Georgeta El Susi, *Analiza resturilor faunistice dintr-un mormânt de epoca bronzului de la Balta-Sărată (jud. Caraș-Severin)*, Banatica 15/1, 2000, p. 103-105.

Walter Farcaș, *Aspecte ale mișcării muncitorești conduse de P.C.R., la Reșița în perioada 1929-1931 (Aspekte der Arbeiterbewegung unter der Leitung der R.K.P. in Rechitza zwischen den Jahren 1929-1931)*, Banatica 1, 1971, p. 333-338.

Viorel Faur, *Presa românească din Oradea despre mișcarea memorandistă (Rumänische Zeitungen aus Oradea über die Memorandumbewegung)*, Banatica 3, 1975, p. 249-257.

Viorel Faur, *Mișcarea memorandistă în Bihor (Memorandist movement in Bihor District)*, Banatica 4, 1977, p. 299-307.

Viorel Faur, *Lupta românilor din Crișana pentru drepturi naționale în primi ani ai veacului al XX-lea (Aus dem Kampf der Oradea-er Bevölkerung für nationale freiheiten in des ersten Jahren des XX Jhr.)*, Banatica 5, 1979, p. 373-382.

Viorel Faur, Mihai Apan, *Momente ale afirmării românilor bihoreni în contextul mișcării pentru drepturi și unitate națională (Moments de l'affirmation des roumains de Bihor dans le contexte du mouvement pour droits et unité nationale)*, Banatica 6, 1981, p. 295-302.

Viorel Faur, Mihai Apan, *Din acțiunile politice ale românilor bihoreni în anul 1907 (Quelques actions politiques des roumains de Bihor en 1907)*, Banatica 7, 1983, p. 351-357.

Cristina Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra banatului Lugojului și Caransebeșului* (*Das problem des Einsetzung osmanischer Herrschaft im Banate von Lugosch und Karansebesch*), Banatica 4, 1977, p. 223-238.

Costin Feneșan, *Un copist bănățean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (*Ein Banater Kopist aus der zweiten Hälfte des XVIII Jhr.*), Banatica 1, 1971, p. 349-351.

Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului al XVI-lea* (*Über die Privilegien von Caransebeș bis zur Mitte des XVI Jhs.*), Banatica 2, 1973, p. 157-163.

Costin Feneșan, *Informații documentare privind răscoală populară bănățeană de la 1737 la 1739* (*Urkundliche Auskünfte über den Banater Volksaufstand von 1737-1739*), Banatica 2, 1973, p. 165-185.

Costin Feneșan, *Asistența socială și lupta minerilor din banat în a doua jumătate a veacului al VIII-lea* (*Die Sozialassistentz und der Kampf der Banater Bergarbeiter in der zweiten Hälfte des XVIII Jhs.*), Banatica 3, 1975, p. 153-173.

Costin Feneșan, *„Reglementarea” din 1693 a comitatului Severinului* (*Die „Regelung” von 1693 der Severiner Gespannschaft*), Banatica 4, 1977, p. 239-243.

Costin Feneșan, *Districtul românesc Mehadia la sfârșitul secolului al XIV-lea* (*Der Rumänischen Bezirk Mehadia am Ende des 14 Jhs.*), Banatica 5, 1979, p. 265-275.

Costin Feneșan, *Ragusa (Dubrovnik) und das Banat in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Banatica 5, 1979, p. 277-285.

Costin Feneșan, *Viața cotidiană la hotarul osmano-transilvănean în secolul al XVII-lea. Câteva documente inedite* (*Alltagleben an der osmanisch-siebenbürgischen Grenze im 17. Jahrhundert-einige Urkunden*), Banatica 12/2, 1993, p. 75-87.

Costin Feneșan, *Însemnări despre românii bănățeni într-un jurnal de călătorie din 1817* (*Aufzeichnungen über die banater Rumänen in einen reisetagebuch von 1817*), Banatica 12/2, 1993, p. 189-196.

Costin Feneșan, *Două scrisori românești ale autorităților otomane din Orșova către comisarul imperial Ignaz Kempf von Angret: 1754*, (*Zwei rumänische Briefe des Osmanischen Behöorden aus Orșova (Orschowa) an den Hofkommissär Ignaz Kempf von Angret (1754)*), Banatica 13/2, 1995, p. 45-57.

Costin Feneșan, *Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice: 1688-1699* (*Obrigkeit und Untertanen im Seweriner Komitat zur Zeit der zweiten habsburgischen Besetzung: 1688-1699*), Banatica 14, 1996, p. 93-149.

Costin Feneșan; Volker Wollmann, *Informații privind mineritul și metalurgia de la Sasca în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, Banatica 4, 1977, p. 245-257.

Horvath Ferenc, *Vinča Culture and its Connections with the South-East Hungarian Neolithic: a Comparison of Traditional and 14C Chronology*, Banatica 11, 1991, p. 259-273.

Gheorghe I. Florescu, *Naționalizarea societății „Reșița” și implicațiile ei politice - 1920-1923* (*Die Verstaatlichung der „Reschitza”-Gesellschaft und ihre politische Miteinwirkungen 1920-1923*), Banatica 4, 1977, p. 361-372.

Titus Furdui, *Câteva considerațiuni istoriografice privind un exemplar din Istoria pentru începutul românilor în Dacia a lui Petru Maior*, Ediția Princeps, aflat în bibliotecă

Vaticanului (Einige historographische Bemerkungen der Geschichte für die Anfänge der Rumänien in Dazien von Petru Maior, das sich in der Bibilothek des Vatikans befindet), Banatica 8, 1985, p. 265-269.

Carol German, Eugen Friederich Resch, *Depozitul ceramic de la Parța (Le dépôt céramique de Parța), Banatica 6, 1981, p. 11-30.*

Cornel Gherga, *Forme ale luptei desfășurate de masele populare conduse de P.C.R. între anii 1924-1928 în județul Caraș-Severin (Formes de la lutte des masses populaires dirigées par le Parti Communiste Roumain dans la periode 1924-1928 dans le dép. Caraș-Severin), Banatica 1, 1971, p. 321-331.*

Lucreția Ghergari, Corina Ionescu, *Aplicații ale metodelor minerealogice de analiză în arheologie, Banatica 15/1, 2000, p. 261-271.*

Valeriu A. Giuran, *Documente privind contribuția armatei române din Banat în războiul antihitlerist, în octombrie 1944 -I- (Documents sur la contribution de l'armée roumaine dans le territoire de la région de Banat, pendant la guerre antihitlerienne, en octobre 1944 I), Banatica 9, 1987, p. 467-478.*

Valeriu Giuran, *Documente privind contribuția armatei române din Banat în războiul antihitlerist, în octombrie 1944 -II- (Documents sur la contribution de l'armée roumaine dans la territoire de la région Banat, pendant la guerre antihtlérisme, en octobre 1944, II), Banatica 10, 1990, p. 403-413.*

Alexandru Ghișa, *Convorbiri româno-ungare la sfârșitul primului război mondial-tratatativele de la Arad dintre Consiliul Național Român și Consiliul Național Ungar, 13-14 noiembrie 1918 (Rumänisch-ungarische Besprechungen am Ende des ersten Weltkrieges. Die Verhandlungen zwischen dem rumänischen Nationalrat und dem ungarischen Nationalrat vom 13-14 November 1918), Banatica 13/2, 1995, p. 355-373.*

Rolland Gläser, *Bermekunger zur absoluten Datierung des Beginns der westlichen Linienbandkeramik, Banatica 11, 1991, p. 53-64.*

Florin Gogâltan, *Două vase hallstattiene de bronz din colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara (Zwei hallstattzeitliche Bronzegefäße in den Sammlungen des Banater Museums von Timișoara), Banatica 10, 1990, p. 89-93.*

Samuel Goldenberg, *Caransebeșul în comerțul sud-est european din sec.al XVI-lea (Karansebesch und der sud-osteuropäische Handelwährend des XVI Jhd.), Banatica 1, 1971, p. 163-176.*

Gyorgy Goldman, Iulia Golman-Szénaszky, *Die Szakálhát- Kultur am Rand des Vinča -Kreises, Banatica 11, 1991, p. 193-200.*

Rudolf Gräf, *Două documente referitoare la începuturile furnalelor din Reșița (Zwei Urkunden über die Gründung der Hochöfen aus Reșița), Banatica 8, 1985, p. 255-264.*

Rudolf Gräf, *Amenajări hidrotehnice din județul Caraș-Severin în secolele XVIII-XX (Die Wasserhaltung der Bergdomäne Reșița und Umgebung im XVIII-XX), Banatica 8, 1985, p. 283-303.*

Rudolf Gräf, *Informații documentare despre uzinele din Reșița. 1814-1815 (Auskünfte über die Reschitzauer Werke. 1814-1815), Banatica 9, 1987, p. 399-407.*

Rudolf Gräf, *Date despre mineritul din Transilvania și Banat până în vremea lui*

Born (Daten über den siebenbürgischen und banatischen Bergbau bis zu Borns Teiten), Banatica 13/2, 1995, p. 57-71.

Rudolf Gräf, *Forța de muncă pe posesiunile bănățene ale STEG. Structura ei (Die Arbeitskraft der STEG im Banat)*, Banatica 14, 1996, p. 225-234.

Rudolf Gräf, Vasile Mircea Zaberca, *Informații despre mineritul și metalurgia hănățeană de la mijlocul veacului al XIV-lea (Auskünfte über den Bergbau und die Metallverarbeitung im Banat um die Mitte des 19 Jahrhunderts)*, Banatica 10, 1990, p. 297-308.

Doina Grecu, *Un manuscris din Banat de la începutul secolului al XIX-lea (Un manuscrit de Banat du début du XIX- e siècle)*, Banatica 2, 1973, p. 325-343.

Ana Grigor, *Dispute confesionale în regiunea Aradului în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Konfessionelle Auseinandersetzungen in der Arader Gegend in der ersten Hälfte des 19 Jh.)*, Banatica 13/2, 1995, p. 71-79.

Liviu Groza, *Așezarea neolitică de la Balta Sărată (Die Neolithische Siedlung von Balta Sărată)*, Banatica 1, 1971, p. 61-75.

Liviu Groza, *Contribuții aduse de Divizia 19 Infanterie la insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944 și la acoperirea frontierelor țării în partea de sud a Banatului (Le contribution apportée par la Division 19 Infanterie à l'insurrection nationale armée antifasciste et antiimperialiste du 23 Août et à la couverture de la frontière du pays dans le sud du Banat)*, Banatica 4, 1977, p. 415-425.

Liviu Groza, *Considerații cu privire la regimentul românesc de graniță din Caransebeș (Considération sur le régiment roumain de gardes-frontières de Caransebeș)*, Banatica 5, 1979, p. 329-339.

Liviu Groza, *Justiția militară austriacă și pedepsele ce se aplicau soldaților în cadrul regimentelor de grăniceri (La justice militaire et les punitions appliquées aux soldats dans les régiments autrichiens de gardes-frontières)*, Banatica 3, 1975, p. 193-207.

Liviu Groza, *Testamentul generalului Mihail Trapșa (Le testament du général Mihail Trapșa)*, Banatica 7, 1983, p. 345-351.

Liviu Groza, *Adunarea generală ASTRA la Băile Herculane: 9-10 septembrie 1900 (L'assemblée générale ASTRA à Băile Herculane (9-10 septembre 1900))*, Banatica 10, 1990, p. 333-346.

Liviu Groza, *Cetatea Caransebeșului- câteva precizări cronologice (Die karansebescher Festung-einige chronologische Bestimmungen)*, Banatica 12/2, 1993, p. 89-99.

Liviu Groza, *Cetatea de la Mehadia într-un document vienez mai puțin cunoscut (Die Festung von Mehadia nach einer Weniger Bekannter wiener urkunde)*, Banatica 15/2, 2000, p. 71-76.

Nicolae Gudea, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Banat (Antike und byzantinsche Münzfunde im Banat)*, Banatica 1, 1971, p. 139-145.

Nicolae Gudea, *Sondajul arheologic de la Teregova: jud. Caraș-Severin (Die Probegrabung von Teregova-Krs. Caraș-Severin)*, Banatica 2, 1973, p. 97-101.

Nicolae Gudea, *Date noi despre castrul roman de la Pojejena*, Banatica 3, 1975, p. 333.

Nicolae Gudea; Ovidiu Bozu, *A existat un sanctuar mithriac la Pojejena? (About the existance of a Mithraeum at Pojejena)*, Banatica 4, 1977, p. 117-132.

Nicolae Gudea; Ion Dragomir, *Cărămida romană cu text cursiv din secolul al IV-lea descoperită la Gornea*, Banatica 3, 1975, p. 99-119.

Nicolae Gudea; Ovidiu Bozu, *Ojejena-Via bagdanovici*, Banatica 4, 1977, p. 435-436.

Nicolae Gudea; Ovidiu Bozu, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice executate la castrul roman de la Pojejena în anii 1977-1978 (Rapport préliminaire concernant les fouilles archéologiques exécutées au camp fortifié de Pojejena dans les années 1977-1978)*, Banatica 5, 1979, p. 181-185.

Nicolae Gudea, Ion Dragomir, *Cărămida romană cu text cursiv din secolul al XIV-lea descoperită la Gornea (Ein in Gornea gefundener römischer Ziegel mit text in Kursivschrift aus dem IV Jh.)*, Banatica 3, 1975, p. 99-121.

Nicolae Gudea, Iancu Moțu, *Observații în legătură cu istoria banatului în epoca romană (Bemerkungen zur Geschichte des Banat in der Römerzeit)*, Banatica 7, 1983, p. 151-203.

Nicolae Gudea; Voin Stancovici, *Un relief cu cavalerul trac de la Pojejena (Un relief à chevalier trace de Pojejena)*, Banatica 1, 1971, p. 107-109.

Nicolae Gudea, Ilie Uzum, *Castrul roman de la Pojejena. Săpăturile arheologice din anul 1970 (Das Römerlager von Pojejena. Die Ausgrabungen des Jahres 1970)*, Banatica 2, 1973, p. 85-96.

Marian Gumă, *Cercetări arheologice pe Stenca Liubcovei: județul Caraș-Severin (Archäologische Forschungen auf dem „Stenca Liubcovei“. Berg. Krs. Caraș-Severin)*, Banatica 4, 1977, p. 69-103.

Marian Gumă, *Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea (New date Concerning the Early Iron Age Finds in Gornea)*, Banatica 5, 1979, p. 115-180.

Marian Gumă, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat (Contributions à la connaissance de la culture Basarabi dans Banat)*, Banatica 7, 1983, p. 65-139.

Marian Gumă, *Câteva precizări asupra unor descoperiri aparținând primei și celei de a doua epoci a fierului din sud-vestul României (Anmerkungen über einige Entdeckungen die der ersten und zweiten Eisenzeit aus dem Süd-Westen Rumäniens angehören)*, Banatica 10, 1990, p. 95-102.

Marian Gumă, *Hadrian Daicoviciu (1932-1984). Panteon afectiv*, Banatica 10, 1990, p. 585-589.

Marian Gumă, Ion Dragomir, *Câteva descoperiri din prima și a doua epocă a fierului în Clisura Dunării (Quelques découvertes de la première et de la seconde époque du fer dans Clisura Dunării)*, Banatica 6, 1981, p. 107-114.

Marian Gumă, *Die Hallstattkultur, Bericht über das symposium in Steyr, 1980, Linz, 1981 (recenzie)*, Banatica 6, 1981, p. 489-495.

Marian Gumă, Dragan Popović, *Keramika starijeg Gvozdenog doba u Sremu, Fontes Archaeologia Jugoslaviae IV, Beograd, 1981, (recenzie)*, Banatica 6, 1981, p. 495-498.

Marian Gumă; Nicoleta Gumă, *Săpături de salvare la Valea Timișului: -județul Caraș-Severin (Rettungsgrabungen bei Valea Timișului- Krs. Caraș-Severin)*, Banatica 4, 1977, p. 45-67.

Marian Gumă; N. Petrovsky, *Valea Timișului-Rovina*, Banatica 4, 1977, p. 434-435.

Marian Gumă, Caius Săcărin, *Descoperiri „Coțofeni” inedite de la Bocșa Montană-Colțan -Județul Caraș-Severin (Découvertes „Coțofeni” inédites de Bocșa Montană - Colțan, dép.Caraș-Severin)*, Banatica 6, 1981, p. 59-66.

Marian Gumă, Caius Săcărin, *Un depozit de bronzuri din prima epocă a fierului descoperit la Liborajdea: com.Sichevița, județul Caraș-Severin (Ein Bronzedepot aus der Früheisenzeit das bei Liborajdea gefunden wurde:Gemeinde Sichevița, Kreis Karasch-Severin)*, Banatica 8, 1985, p. 107-122.

Marian Gumă, Adrian Sabin Luca, Caius Săcărin, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divic între anii 1985-1987 (Die Wichtigsten Ergebnisse du 1985-1987 durchführten archäologischen Erforschung der Dakerfestung von Divici)*, Banatica 9, 1987, p. 199-218.

Ladislau Gyémánt, *Rolul lui Vasile Georgevici în mișcarea de emancipare a românilor bănățeni 1820-1826 (Die Rolle Vasile Georgevici in der Befreiungsbewegung der Banater Rumänen)*, Banatica 3, 1975, p. 193-207.

Ioan Hațegan, *Rezistența cnezilor bănățeni față de politica de feudalizare în secolul al XIV-lea (La résistance des cnezes de Banat à la politique de féodalisation au cours du XIV-ème siècle)*, Banatica 6, 1981, p. 217-223.

Ioan Hațegan, Mihai Viteazul și Banatul-Michel le Brave et le Banat, Banatica 8, 1985, p. 213-218.

Nicolae Hillinger, *Considerații asupra activităților învățătorului Iosuf Olariu (Considérations sur l'activité de l'instituteur Iosif Olariu)*, Banatica 5, 1979, p. 527-530.

Nicolae Hillinger, *File din istoria unei școli bicentenare (Pages aut of the History of a centenary School)*, Banatica 7, 1983, p. 427-433.

Nicolae Hillinger, *File din monografia unei vechi localități miniere -Doman (Pages de la monographie d'une ancienne localité minière-Doman)*, Banatica 10, 1990, p. 520-527.

Alexandru Horvath, *Tradiții și aspecte din lupta revoluționară a muncitorilor de la Uzinele Reșița în perioada premergătoare creării P.C.R., Banatica 1, 1971, p. 313-319.*

Alexandru Horvath, *Tradiții și aspecte din lupta revoluționară a muncitorilor de la Uzinele Reșița în perioada premergătoare creării P.C.R. (Aus der Tradition der Reschitaezer Arbeiterbewegung bis zur Gründung der K.P.R.), Banatica 1, 1971, p. 313-319.*

Luminița Hrincac, *Corneenele, roci metamorfice de contact folosite de comunitățile preistorice*, Banatica 15/1, 2000, p. 271-283.

Eugen Iaroslavschi, *Un depozit de bronzuri de la Drencova -jud.Caraș-Severin (Un dépôt de bronzes de Drencova, dep.Caraș-Severin)*, Banatica 2, 1973, p. 79-84.

Eugen Iaroslavschi, *O villa rustica la Caransebeș*, Banatica 3, 1975, p. 359.

Vasile Ioniță, *Nume topice din Reșița*, Banatica 2, 1973, p. 417-422.

Vasile Ioniță, *Toponime slave în valea Bârzavei*, Banatica 3, 1975, p. 379-396.

Vasile Ioniță, *Identificarea pe baza toponimiei actuale a unor așezări dispărute*, Banatica 4, 1977, p. 463-470.

Dan Isac, *Monumente votive romane din Banat (Romische Votivdenkmäler aus dem Banat)*, Banatica 1, 1971, p. 111-125.

Dan Isac; Ion Stratan, *Monumente de artă provincială romană în muzeul din Lugoj*

(*Roman provincial art monuments in the museum from Lugoj*), Banatica 2, 1973, p. 117-129.

Miloš Jevtič, *On tools for ornamentation of the pottery in the Basarabi Culture*, Banatica 12/1, 1993, p. 113-129.

Borislav Jovanović, *Die Kultplätze und Architektur in der Vinča-Kultur*, Banatica 11, 1991, p. 119-124.

Malgorzata Kaczanowska, Janus K.Kozlowski, *Vinča- eine lokale Evolution oder eine Diffusion? Ein Beantwortungsversuch, vom Standpunkt der Entwicklung der Spaltindustrien aus betrachtet*, Banatica 11, 1991, p. 19-32.

Lajos Kakucs, *Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat în epoca luminilor (Einige Archivauskünfte über die während der Zeit 1872-1918 im Banat vorgenommenen archäologischen Ausgrabungen)*, Banatica 4, 1977, p. 471-478.

Lajos Kakucs, *Începuturile dezvoltării industriale la Topleț (Anfänge der industriellen Entwicklung in Topleț)*, Banatica 6, 1981, p. 265-271.

Zoia Kalmar, Claudiu Bagozki, Gheorghe Lazarovici, *Cercetări etno-arheologice și sondaje în Munții Banatului (Ethnoarchäologische Forschungen und Untersuchungen in den Banatter Bergen)*, Banatica 9, 1987, p. 65-81.

Dionisie Károlyi, *Contribuții la istoria construcțiilor de căi ferate în Banat -1856-1914 (Beiträge zur Geschichte der Banater Eisenbahnbauten, 1856-1914)*, Banatica 2, 1973, p. 201-217.

Dieter Kaufmann, *Südöstliche Einflüsse in der Linienbandkeramik des Elbe-Saale-Gebietes*, Banatica 11, 1991, p. 275-295.

Attila Laszló, *Un pionnier de la recherche de la civilisation Turdaș-Vinča: Zsófia Torma*, Banatica 11, 1991, p. 37-51.

Gheorghe Lazarovici, *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat (Einige Fragen des Banater Neolithischen Keramik)*, Banatica 3, 1975, p. 7-25.

Gheorghe Lazarovici, *Periodizarea culturii Vinča în România (Die periodisierung der Vinča en Banat)*, Banatica 4, 1977, p. 19.

Gh. Lazarovici, *Unele probleme ale neoliticului în Banat (Einige Fragen des Neolithikums im Banat)*, Banatica 1, 1971, p. 17-60.

Gh. Lazarovici, *Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat (La typologie et la chronologie de la culture Vinča en Banat)*, Banatica 2, 1973, p. 25-54.

Gh. Lazarovici, *Importuri Tiszplogár în așezarea sălcuțană de la Cuptoare-Sfogea. Contribuții la legăturile culturale și cronologice ale culturilor Sălcuța și Tiszplogár (Tiszplogár- Einflüsse in die Sălcuța Ansiedlung von Cuptoare-Sfogea. Beiträge zu den kulturellen and chronologischen Verbindungen der Kulturen Sălcuța und Tiszplogár)*, Banatica 6, 1981, p. 35-41.

Gheorghe Lazarovici, *Neoliticul timpuriu din zona Porțile de Fier-Clisură (Das Frühneolithikum in der zone des Eisernen Tores - DonU-Klam Clisura)*, Banatica 7, 1983, p. 9-35.

Gheorghe Lazarovici, *Noi descoperiri Bodrogkeresztür în Banat (Neue Bodrogkeresztür Entdeckungen im Banat)*, Banatica 8, 1985, p. 83-90.

Gheorghe Lazarovici, Ion Dragomir, *O nouă sculptură neolitică în Clisură* (*Nouvelle sculpture néolithique découverte dans la Vallée du Danube*), Banatica 12/1, 1993, p. 7-15.

Gheorghe Lazarovici, Zoia Kalmar, Florin Drașoveanu, Adrian S. Luca, *Complexul neolitic de la Parța* (*Der neolithische Komplex von Parța*), Banatica 8, 1985, p. 7-46.

Gheorghe Lazarovici, Zoia Maxim, Dumitru Țicu, Adriana Oprinescu, *Șantierul arheologic Gornea*, 1989 (*Archäologischer Forschungsbericht Gornea*), 1989, Banatica 12/1, 1993, p. 295-302.

Gheorghe Lazarovici, Friederiche E. Resch, Carol Germann, *Descoperiri arheologice la Timișoara-Freidorf* (*Archäologische Ausgrabungen bei Timisoara-Freidorf*), Banatica 7, 1983, p.35-53.

Gh. Lazarovici; Caius Săcărin, *Epoca bronzului în „Clisura Dunării”* (*Die Bronzezeit in der „Clisura Dunării”*), Banatica 5, 1979, p.71-105.

Gh. Lazarovici, Octavian Sfetcu, *Descoperiri arheologice de la Silagiu-Buziaș* (*Archäologische Funde von Silagiu-Buziaș*), Banatica 10, 1990, p.45-55.

Negoită Lăptoiu, *Din corespondența pictorului bănățean Nicolae Popescu către Timotei Cipariu* (*De la correspondance du peintre Nicolae Popescu de Banat avec Timotei Cipariu*), Banatica 4, 1977, p. 495-505.

Negoită Lăptoiu, *Un mare animator și precursor: pictorul Nicolae Popescu* (*Ein grosser Anreger und Vorgänger: Nicolae Popescu*), Banatica 5, 1979, p. 519-526.

Valeriu Leu, *Un manuscris românesc inedit din prima jumătate a secolului al XVIII-lea* (*Un manuscrit roumain inédit de la première moitié du XVIII-lea siècle*), Banatica 4, 1977, p. 479-481.

Valeriu Leu, *Un jilț și o strană dublă brâncovenești descoperite la Calina - județul Caraș-Severin* (*Deux pièces sculptées de l'époque de Brâncoveanu découvertes a Calina, dép. Caraș-Severin*), Banatica 6, 1981, p. 381-385.

Valeriu Leu, *Istoria Banatului în însemnări manuscrise pe cărțile vechi* (*Histoire du Banat dans des notes manuscrites sur des anciens livres*), Banatica, 12/2, 1993, p. 115-174.

Valeriu Leu, *Imaginea „neamțului” în însemnările de pe cărțile românești din Banat*, Banatica 12/2, 1993, p. 174-177.

Valeriu Leu, *Epidemii și mentalități în Banatul luminilor*, (*Epidemic and mentality in Banat During the Enlightenment*), Banatica 12/2, 1993, p. 199-212.

Valeriu Leu, *Paul Terzici și „Povestea vorbii”* (*Paul Terzici and „Povestea vorbii”*), Banatica 14, 1996, p. 245-250.

Valeriu Leu, *Divorț în stil bănățean* (*Divorce in the Banat style*), Banatica 14, 1996, p. 251-263.

Valeriu Leu, *Un sejur la Băile Herculane în 1858* (*Ein Aufenthalt in Băile Herculane (Herkulesbad)*), Banatica 15/2, 2000, p. 119-143.

Valeriu Leu; Aurel Bistrieanu, *Circulația cărții românești în Valea Almăjului până la 1840* (*La circulation du livre roumain dans la Vallée d'Almăj jusqu'à 1840*), Banatica 5, 1979, p. 467-483.

Valeriu Leu, Ion Voina, *Două falsuri ale tipografiei de la Blaj semnalate în județul*

Caraș-Severin (Deux faux de la typographie de Blaj signalés dans le dép. Caraș-Severin), Banatica 6, 1981, p.3 89-393.

Valeriu Leu, *Costin Feneșan, Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Editura Facla, Timișoara, 1981, (recenzie), Banatica 6, 1981, p. 501-502.

Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă”(1914-1919)-o istorie ignorată (Das Banat in der „kleiner” Memorialistik (1914-1919)-eine ignorierte Geschichte)*, Banatica 13/2, 1995, p. 203-355.

Valeriu Leu, Vasile Zaberca, *Un dascăl bănățean la cumpăna de veacuri-Ion Simu: 1844-1923 (Un maître d'école de Banat à la balance de siècles -Ion Simi: 1844-1923)*, Banatica 7, 1983, p. 433-447.

Iosif Cireșan Loga, *Amintiri de pe frontul de est (Souvenirs du front de l'Est)*, Banatica 14, 1996, p. 433-502.

Adrian S. Luca, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Șiria (jud.Arad) din neolitic până în epoca romană târzie (Archäologische Entdeckungen im Gebiete der Gemeinde Șiria-Kreis Arad, aus dem Neolithicum bis in die Spätrömerzeit)*, Banatica 8, 1985, p. 457-462.

Adrian S. Luca, *Săpăturile arheologice de salvare de la Liubcova-Ornița.Raport preliminar pe anul 1985 (Die Rettungszgrabungen von Liubcova-Ornița)*, Banatica 8, 1985, p. 465-468

Adrian S. Luca, *Așezarea Starčevo-Criș de la Liubcova-Ornița (săpăturile din 1985)*, Banatica 9, 1987, p.7-13.

Adrian S. Luca, *Contribuții la istoria artei neolitice- plastica așezării de la Liubcova-„Ornița”: jud.Caraș-Severin (Beiträge zur Geschichte der neolithische Kunst-die Plastik der Ortschaft von Liubcova-„Ornița”: Kreis Caraș-Severin)*, Banatica 10,1990,p.6-44.

Adrian S. Luca, *Stratigraphie et cronologie.Le plus ancien rapport stratigraphique d'entre les cultures Starčevo-Criș et Vinča-correlation d'entre les niveaux V-e et IV-e de Liubcova-Ornița*, Banatica 11,1991, p. 141-155.

Adrian S. Luca, *Așezare aparținând culturii Starčevo-Criș de la Pojejena - „Nucet”(jud.Caraș-Severin). Campania 1986 (Die Starčevo-Criș Siedlung von Pojejena-„Nucet” (Kreis Caraș-Severin). Die Kampagne von 1986)*, Banatica 13/1, 1995, p. 5-23.

Adrian S. Luca, *A new special discovery from Turdaș*, Banatica 12/1, 1993, p. 21-25.

Adrian S. Luca, *Necropola turdășană de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2*, Banatica 15/1, 2000, p. 59-67.

Adrian S. Luca, Ion Dragomir, *Despre o nouă descoperire arheologică de la Gornea-Locurile Lungi (Über eine neue archäogische Entdeckungen von Gornea-Locurile Lungi)*, Banatica 8, 1985, p. 73-77.

Adrian S. Luca, Ion Dragomir, *Date cu privire la o statueta inedită de la Liubcova-Ornița jud.Caraș-Severin (Daten über bis jetzt unbekante statuette von Liubcova-Ornița: Kreis Caraș-Severin)*, Banatica 9, 1987, p. 31-43.

Gheorghe Luca, Mihai Novac *un fiu de seamă al Oraviței (Mihai Novac un important fils d'Oravița)*, Banatica 8, 1985, p. 363-367.

Alexandru Madgearu, *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei (Contributions concernant la datation du conflict entre le duc banatois Ahtum et le roi hongrois Etienne I)*, Banatica 12/2, 1993, p. 5-12

Gheorghe Magas, *Exercitarea puterii de către Consiliul Național român. Caransebeș în perioada noiembrie 1918-august 1919 (The Practising of Power by the Romanian National Council, Caransebeș includin the period of November 1918-August 1919)*, Banatica 6, 1981, p. 319-323.

Cornelia Magda Mantu, *The Starčevo-Criș Settelemnt from Poienești (Vaslui County)*, Banatica 11, 1991, p. 173-183.

Stefan Matei, *Câteva considerații privind arhitectura romanică în Banat (Einige Bemerkungen zur romanischen Bauweise im Banat)*, Banatica 2, 1973, p. 311-319.

Stefan Matei, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise (Les fortification du Banat à la lumière des sources écrites)*, Banatica 5, 1979, p. 255-264.

Stefan Matei, Ilie Uzum, *Cetatea de la Pescari (Die Burg von Pescari)*, Banatica 2, 1973, p. 141-156.

Zoia Maxim, *L'habitation Coșofeni de Piatra Ilișovei*, Banatica 12/1, 1993, p. 65-75.

Mircea Măran, *Aspecte din istoria culturală a românilor din Banatul iugoslav în perioada interbelică (Certains aspects d'évolution de la culture chez les roumains du Banat yugoslave entre les deux guerre mondiales)*, Banatica 15/2, 2000, p. 169-173.

Florin Medeleț, *Situla de la Remetea Mare (Die bronzesitula von Remetea Mare, Kreis Timiș)*, Banatica 3, 1975, p. 49-60.

Florin Medeleț, *Au sujet d'une grande spirale dacique en argent du Musée National de Belgrade*, Banatica 12/1, 1993, p. 177-213.

Florin Medeleț, *Contribuții la istoria începuturilor Muzeului din Reșița*, Banatica 15/1, 2000, p. 11-17.

Florin Medeleț, Ioan Bugilan, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat (Zur frage der Erdhügel im Banat; Problemstellung und Fundaufnahme)*, Banatica 9, 1987, p. 87-199.

Walter Meier-Arendt, *Zu Tells und tellartigen Siedlung im Spätneolithikum Ost-Ungarns, Siebenbürgens und des Banat: Überlegungen zu Entstehung und Funktion*, Banatica 11, 1991, p. 77-85.

Mihai Meșter, Gheorghe Lazarovici, *Sondajul arheologic de la Mintiu Gherlei-Ciuleneș*, Banatica 15/1, 2000, p. 191-207.

Miodrag Milin, *Situația revoluționară în Banat -1914-1918 (Die revolutionäre Lage im Banat, 1914-1918)*, Banatica 5, 1979, p. 383-390.

Miodrag Milin, *Momente și semnificații în mișcarea națională a românilor din Banat: 1860-1880 (Aspekts and significance of the National Movement of the Banater Roumanian People, 1860-1880)*, Banatica 6, 1981, p. 277-288.

Miodrag Milin, *Din istoria raporturilor sud-est-europene. Misiunile I.A. Cantacuzino (1867), T.C. Văcărescu (1872) și A. Sturdza (1874) în Muntenegru (Aspects The I.A. Cantacuzino, T.C. Văcărescu și A. Sturdza Missions in Montenegro)*, Banatica 12/2, 1993, p. 219-228.

Damaschin Mioc, *Însemnătatea cronicii românești a lui Gheorghe Brancovici (L'importance de la chronique roumaine de Gheorghe Brancovici)*, Banatica 7, 1983, p. 397.

Stelian Mândruț, *„Drapelul” din Lugoj și cenzura în Transilvania primului război*

mondial (Le „Drapeau” de Lugoj et la censure de Transylvanie pendant la première guerre mondiale), Banatica 6, 1981, p. 303-317.

Stelian Mândruț, *Date noi privind răstimpul vienez al istoricului Ion Sârbu (Des nouvelles donnés sur l'intervalle de temps viennois de l'historien Ion Sârbu)*, Banatica 12/2, 1993, p. 263-272.

Stelian Mândruț, *Date priind doctoratul lingvistului Iosif Popovici de la Universitatea din Viena, 1910 (Angaben Hinsichtlich Josef Popovic's doktorat an die wiener Universität im Jahre 1900)*, Banatica 13/2, 1995, p. 181-197.

Florea Mogoșanu, *Date cu privire la paleoliticul din județul Caraș-Severin (De donnés concernant le paléolithique du dép. Caraș-Severin)*, Banatica 2, 1973, p. 13-23.

Emil Moise, *Caraș-Severin. Monografie*, Editura Sport-Turism, București, 1981, (recenzie), Banatica 6, 1981, p. 503-505.

Dan Monah, *Influences en tradition Vinča dans la plastique anthropomorphe de Cucuteni-Tripolie*, Banatica 11, 1991, p. 297-304.

Maria Moroz-Pop, *Așezarea eneolitică de la Sacoșu Mare -raport preliminar-*, Banatica 5, 1979, p. 541-546.

Maria Moroz-Pop, *Plastica vinčiană din așezarea de la Sălbăgelu Vechi: com. Găvojdia, jud. Timiș (La plastique appartenant à la civilisation Vinča de l'établissement de Sălbăgelu Vechi: com. Găvojdia, dép. Timiș)*, Banatica 7, 1983, p. 53-59.

Maria Moroz-Pop, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din județul Timiș din paleolitic și până în Evul Mediu (Contributions au répertoire archéologique du département de Timiș du paléolithique et jusqu'au Moyen Âge)*, Banatica 7, 1983, p. 469-491.

Ion Munteanu, *Învățământul agricol din Banat în perioada interbelică (Landwirtschaftlicher Unterricht im Banat in der Zwischenkriegszeit)*, Banatica 5, 1979, p. 429-438.

Ion Munteanu, *Utilarea economiei agrare din sud-vestul României cu inventar agricol în perioada dintre cele două războaie mondiale (The Equipment of the agrarien Economy in the South-West of Romania with agriculturae Implements between the two World-Wars)*, Banatica 6, 1981, p. 341-357.

Marius Muntean, *Considerații antropologice asupra unor oase umane provenite din peștera de la Românești: jud. Timiș (Anthropological remarks on human bones from the Românești Cave: Timis County)*, Banatica 13/1, 1995, p. 145-148.

Ioan Munteanu, *Din corespondența lui At. M. Marinescu cu Iacob Mureșan (Aus der Korrespondenz von At. M. Marinescu mit Iacob Mureșan)*, Banatica 8, 1985, p. 305-312.

Marius Munteanu, *Studiul antropologic asupra scheletelor provenite din cimitirul de lângă biserica rotundă din Geoagiu, județul Hunedoara, datat în secolul al XI-XII-lea*, Banatica 15/1, 2000, p. 177-191.

Gheorghe Naghi, *Din corespondența lui C. Diaconovici privitoare la ziarul „Dreptatea” (Autour de la correspondance de C. Daicoviciu regardant le journal „Dreptatea”)*, Banatica 5, 1979, p. 531-535.

Eusebiu Narai, *Aplicarea reformei agrare în județul Caraș în perioada 1945-1946 (La mise en pratique de la réforme agraire dans le district de Caraș à l'époque 1945-1946)*,

Banatica 15/2, 2000, p. 221-229.

Gelu Neamțu, *Tendențe și valori în activitatea politică a lui Andrei Mocioni: 1848-1877 (Tendances et valeurs dans l'activité politique de Andrei Mocioni: 1848-1877)*, Banatica 1, 1971, p. 301-310.

Gelu Neamțu, *Din corespondența lui Pavel Rotariu privind ziarul „Luminătorul”: 1880-1894 (Aus der Korrespondenz von Pavel Rotariu, din Zeitung „Luminătorul” betreffend, 1880-1894)*, Banatica 2, 1973, p. 235-349.

Gelu Neamțu, *Ideea Dacoromâniei simbol al luptei pentru unitatea națională în timpul revoluției de la 1848-1849 din Transilvania (L' idée de Dacoroumanie, symbole de la lutte pour l'unité nationale au temps de la révolution de 1848-1849 en Transylvanie)*, Banatica 5, 1979, p. 359-366.

Gelu Neamțu; Grigore Naghi, *Din corespondența lui Alexandru Roman privind ziarul „Federațiunea”: 1868-1876 (Aus dem Briefwechsel Alexandru Roman über die Zeitung „Federațiunea”*, Banatica 4, 1977, p. 285-292.

Alexandru Neamțu, *Probleme actuale în cercetarea istoriei medii a României (Aktuelle Fragen in der rumänischen Geschichtsforschung des Mittelalters)*, Banatica 1, 1971, p. 149-155.

Vasile Nemiș, *Contribuții la biografia istoricului bănățean dr. Ion Sîrbu (Contribution à la biographie de l'historien banatien dr. Ion Sîrbu)*, Banatica 8, 1985, p. 323-333.

Marin Nica, *La culture Vinča en Oltenie*, Banatica 11, 1991, p. 305-322.

D. Oberșterescu, *Aspecte ale rezistenței anticomuniste din Munții Banatului (Des aspects concernant la résistance anticomuniste des montagnes de Banat)*, Banatica 15/2, 2000, p. 277-286.

Martin Olaru, *Din istoricul turismului bănățean (L' historique du tourisme de Banat)*, Banatica 7, 1983, p. 509-535.

Martin Olaru, *Organizarea spațiului turistic în Munții Banatului (Die organiesierung des touristischen Raumes im Semenice Gebirge)*, Banatica 13/1, 1995, p. 263-276.

Martin Olaru; Ștefan Cadariu, *Peșteri cu urme de locuire de pe Valea Nerei -Sectorul Chei- (bewohnte Höhlen im Nera-Tal)*, Banatica 4, 1977, p. 9-18.

Adriana Oprinescu, *Răspândirea culturii Tiszapolgár-Românești în Banat (Die Verbreitung der Kultur Tiszapolgár- Românești im Banat)*, Banatica 6, 1981, p. 43-49.

Adriana Oprinescu, *Câteva considerații asupra bisericii- monument istoric de la Teregova- jud. Caraș-Severin- (Considération sur l'église- monument historique de Teregova, dép. Caraș-Severin)*, Banatica 6, 1981, p. 397-404.

Adriana Oprinescu, *Elemente laice în pictura veche românească din Banat (Laiische Elemente in der alter rumänischen Malerei aus dem Banate)*, Banatica 7, 1983, p. 409-427.

Adriana Oprinescu, *Depozitul de bronzuri de la Pojejena: jud. Caraș-Severin (Der Brozenfund von Pojejena: Kreis Caraș-Severin)*, Banatica 10, 1990, p. 81-84.

Adriana Oprinescu, *Un topor din cupru aparținând culturii Sălcuța (Eine Kupferaxt der Sălcuța-Kultur angehörend)*, Banatica 13/1, 1995, p. 138-143.

Ioan Opriș, *Unele date privitoare la apărarea monumentelor istorice din Banat (Quelques données concernat la protection des monuments historiques de Banat)*, Banatica 8,

1985, p. 449-454.

Silviu Oța, *Câteva considerații în legătură cu necropolele medievale rurale din sudul Banatului (sec.XII-XV)*, Banatica 15/1, 2000, p. 161-177.

Teodor Pavel, *Activitatea „Asociației Naționale Arădene „în sprijinul învățământului românesc din Banat și Crișana: 1862-1918 (Der „Nationale Arader Verein „als Unterstützer des rumänischen Unterrichts aus dem Banat und der Crișana, 1862-1918)*, Banatica 1, 1971, p. 383-391.

Corneliu Pădurean, *Vasile Goldiș și lexicul său politic (Vasile Goldiș und sein politischer Wortschatz)*, Banatica 12/2, 1993, p. 237-242.

Eugen Pădureanu, *Noi descoperiri neolitice și din epoca bronzului în județul Arad*, Banatica 2, 1973, p. 395-402.

Radu Păiușan; Corneliu Sav, *Despre desfășurarea revoluției de la 1848-1849 în nord-estul Banatului (Über den Verlauf der rumänischen Revolution von 1848-1849 im nord-osten des Banats)*, Banatica 5, 1979, p. 341-357.

Dumitru Peligrad, *65 de ani de la constituirea Uniunii minerilor (65 des années depuis de la constitution de l'Union des Minières)*, Banatica 7, 1983, p. 371-375.

Dumitru Peligrad, *Valea Jiului (1848-1914). Principalele probleme social - economice oglindite în revista „Montanistica și Metalurgie” -La Vallée du Jiu:1848-1914 (Les principaux problèmes sociaux et économiques envisagées par la revue „Montanistique et metallurgie”)*, Banatica 9, 1987, p. 415-419.

Dumitru Peligrad, *Iosif Ciser(1884-1922) și minerii din Valea Jiului (Iosif Ciser: 1884-1922 und die Bergleute aus dem Schildtal)*, Banatica 10, 1990, p. 347-360.

Jorg Petrasch, *Zur absoluten Datierung des Beginns der westlichen Neolithikums*, Banatica 11, 1991, p. 65-71.

Marius Sorin Petrescu, *Tibiscum - principia castrului de piatră (Tibiscum-die Principia des grossen steinernen castrums (I)*, Banatica 10, 1990, p. 107-126.

Marius Sorin Petrescu, *Din nou despre tehnica de perforare a topoarelor din piatră*, Banatica 15/1, 2000, p. 73-79.

Marius Sorin Petrescu, Octavian Popescu, *Cercetări de arheologie speologică în valea Cenei -I (Research of Spalaological Archaeology in The Cerna Valley (I)*, Banatica 10, 1990, p. 59-67.

Marius Sorin Petrescu, Octavian Popescu, *Piese metalice descoperite în peșteri din Valea Carașului (județul Caraș-Severin)*, Banatica 15/1, 2000, p. 207-217.

Richard Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n., (partea I)*, Banatica 2, 1973, p. 285-393.

Richard Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș - Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n., (Partea II)*, Banatica 3, 1975, p. 365-378.

Richard Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș - Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n., (Partea III)*, Banatica 4, 1977, p. 437-461.

Richard Petrovski, *Tipuri de morminte romane în zona Caransebeșului (Römische Gräbertypen in der Umgebung von Caransebeș)*, Banatica 5, 1979, p. 201-212.

Richard Petrovski, Stefan Cădariu, *Așezării ale culturii Coțofeni în județul Caraș-Severin (Coțofeni-Siedlungen im Kreise Caraș-Severin)*, Banatica 5, 1979, p. 35-69.

Richard Petrovski, Octavian Popescu, Petru Rogozea, *Peșteri din județul Caraș-Severin, cercetări arheologice (II)*, Banatica 6, 1981, p. 429-442.

M. D. Petrovsky; I. I. Rusu, *O diplomă militară din Tibiscum (Ein römisches Militärdiplom aus Tibiscum)*, Banatica 3, 1975, p. 61-73.

Zeno Pinter, *Spadele medievale din colecția Muzeului Județean de etnografie și istorie locală din Caransebeș (tipologie- corespondențe în arta figurativă), (Die mittelalterlichen Scherter aus der Sammlung des Caransebescher Museums (typologische Betrachtungen-Ikonographische)*, Banatica 9, 1987, p. 363-365.

Zeno Pinter, Dumitru Țicu, *Spada medievală de la Bucova, (das mittelalterliche Schwert von Bucova)*, Banatica 13/1, 1995, p. 251-256.

Grigore Ploșteanu, *Din lupta lui Paul Vasici pentru drepturile Românilor bănățeni și transilvăneni (Aus dem Kampfe Paul Vasici für die Rechte der Banater und siebenbürger Rumänen)*, Banatica 4, 1977, p. 269-283.

Grigore Ploșteanu, *Noi mărturii și precizări privind biografia și activitatea lui Simeon Manguica (Des nouvelles preuves et précisions concernant la biographie et l'activité de Simion Manguica)*, Banatica 6, 1981, p. 405-428.

Ioan Aurel Pop, *Reflectarea unor realități bănățene în istoriografia din Scheii Brașovului în veacul al XVIII-lea (Réalités de la province de Banat présentées dans l'historiographie de Scheii Brașovului au cours de XVIII-ème siècle)*, Banatica 6, 1981, p. 237-243.

C.Pop; St. Dănilă, *Statuete romane reprezentând luptători (Statuettes romaines représentant des lutteurs)*, Banatica 1, 1971, p. 127-137.

Constantin Pop, Ilie Uzum, *Un bronz roman de la Gornea-Zomonite (Un bronze romain de Gornea Zomonite)*, Banatica 6, 1981, p. 137-140.

Cristian I.Popa, *Descoperiri neolitice timpurii în bazinul hidrografic al Cugirului (județul Alba)*, Banatica 15/1, 2000, p. 17-49.

Ion Popa, *Aspecte ale șomajului în zona industrială din sudul Banatului: 1929-1933 (Quelques aspects du chômage dans la zone industrielle du sud de Banat 1929-1933)*, Banatica 3, 1975, p. 271-276.

Ion Popa, *Un document despre greva muncitorilor de la Anina din anul 1903 (Un document concernant la grève des ouvriers d'Anina de l'année 1903)*, Banatica 4, 1977, p. 309-311.

Ion Popa, *Despre situația șomerilor din sudul Banatului în primii ani ai crizei economice: 1929-1931 (Autour de la situation des chômeurs du sud de Banat dans le premières années de la crise économique, 1929-1931)*, Banatica 5, 1979, p. 453-455.

Ion Popa, *Noi mărturii despre activitatea grupului de partizani „Mărășești” (Des nouvelles preuves concernant l'activité du groupe de partisans „Mărășești”)*, Banatica 6,

1981, p. 371-373.

Ion Popa, *Mărturii pe peliculă (Témoignage de la pellicule)*, Banatica 7, 1983, p. 365-371.

Ion Popa, *Aspecte ale vieții economice și social-culturale din Reșița, ilustrate într-un document din 1927 (Aspects de la vie économique et sociale-culturelle de Reșița illustrées dans un document de l'année 1927)*, Banatica 7, 1983, p. 383-387.

Ion Popa, *File din istoria muzeografiei bănățene. Preocupări pentru organizarea unui muzeu la Oravița (Aus der Geschichte der Banater Muzeologie. Die Grundung eines Museums in Oravița)*, Banatica 8, 1985, p. 407-414.

Ion Popa, *Considerații asupra șomajului la Uzinele de fier și Domeniile din Reșița: 1929-1933 (Betrachtungen über die Arbeitslosigkeit bei den Eisenwerken und Domänen Reschitza)*, Banatica 10, 1990, p. 397-402.

Ion Popa, *Manifestări protestatare ale electoratului din județul Caraș în campania de alegeri parlamentare din anul 1946 (Des manifestations protestataires de l'électorat du département Caraș dans la campagne d'élections parlementaires de l'année 1946)*, Banatica 13/2, 1995, p. 429-435.

Ion Popa, *Din activitatea organizațiilor cărășene P.N.Ț.-Maniu și P.N.L.-Brătianu în perioada care a precedat campania de alegeri parlamentare din anul 1946 (De l'activité des organisations P.N.Ț.-Maniu et P.N.L.-Brătianu de Caraș pendant la période précédant la campagne électorale de l'année 1946)*, Banatica 15/2, 2000, p. 231-240.

Ion Popa; Gheorghe Jurma, *Ecouri ale răscoalei țărănești din anul 1907 în Județul Caraș-Severin (Rétonissements de la revolte des paysans de l'année 1907 dans le dép. Caraș-Severin)*, Banatica 4, 1977, p. 313-316.

Ion Popa, Ion Lucaci, *Contribuții la cunoașterea evenimentelor revoluționare de la 1848 în orașul Reșița (Des contributions concernant la connaissance des événements révolutionnaires de l'année 1848 dans la ville de Reșița)*, Banatica 7, 1983, p. 341-345.

Ion Popa, Vasile Zaberca, *Cartea de aur a teatrului din Oravița („Le livre d'or du théâtre d'Oravița)*, Banatica 7, 1983, p. 447-457.

Mircea Popa, *Încercarea lui Andrei Șaguna de a edita un ziar la Arad sau Timișoara în 1849 (L'essai de Andre Saguna d'éditer un journal à Arad ou à Timișoara en 1849)*, Banatica 3, 1975, p. 311-315.

Mircea Popa, *Iluministul bănățean: Grigore Obradovici: 1771-1847 (L'adèpte de l'illuminisme de Banat: Grigore Obradovici, 1771-1847)*, Banatica 5, 1979, p. 511-518.

Gligor Popi, *Poziția românilor din Voievodina și eforturile pentru conservarea etnică (La position des roumains de Voïvodine et les efforts pour la conservation ethnique)*, Banatica 15/2, 2000, p. 173-179.

Alexandru Porțeanu, *Contribuții bibliografice la istoricul mișcării muncitorești și socialiste din Reșița și Caraș-Severin (partea I-a: de la începuturi până la 1900)*, Banatica 2, 1973, p. 423-445.

Alexandru Porțeanu, *Lupta revoluționară a maselor populare din Județul Caraș-Severin pentru unirea cu România - 6 documente din arhivele Consiliului Național Român 1918 (La lutte révolutionnaire des masses populaires du département Caraș-Severin pour*

l'union avec la Roumanie-documents tirés des archives du C.N.R.1918), Banatica 4, 1977, p. 317-354.

Adrian Poruciuc., *On Palaeo-Balkan Elements in Romanian onomastics*, Banatica 12/1, 1993, p. 339-347.

Constantin Preda. *Contribuția cercetărilor arheologice din sud-vestul României la cunoașterea istoriei vechi și medievale a țării noastre*, Banatica 9, 1987, p. 7-13.

Dumitru Protase. *Obsevații asupra așezărilor rurale din Dacia Romană și Postromană (sec. II-VI) până la venirea slavilor (Considération sur les établissements ruraux de la Dacie romaine et post romaine (II-e-VI-e siècles) jusqu'à l'arrivée des Slaves)*, Banatica 1, 1971, p. 93-105.

Dumitru Protase. *Castrul roman de la Surducul Mare (jud. Caraș-Severin)*, Banatica 3, 1975, p. 345.

Dumitru Protase. *Villa rustica de la Dalboșeț (jud. Caraș-Severin)*, Banatica 3, 1975, p. 349.

Dumitru Protase; Liviu Petculescu. *Coiful roman de la Berzovia (Der römische Helm von Beryovia)*, Banatica 3, 1975, p. 85-89.

Doru Radosav. *Un tratat necunoscut al lui Gabriel Ivul (Un traité inconnu de Gabriel Ivul)*, Banatica 2, 1973, p. 321-324.

Alexandru Radovan. *Românii la școala clericală din Vârșeț (Les roumains de l'école cléricale de Vârșeț)*, Banatica 15/2, 2000, p. 81-100.

Adriana Radu. *Moșteniri din fondul Vinča-Turdaș în plastica antropomorfă a culturii Sălcuța*, Banatica 15/1, 2000, p. 79-103.

Constantin Răileanu, Octavian Gog. *Contribuții la problema continuității în vestul Banatului. Studiu preliminar topoarheologic și numismatic la Teremia Mare (Beiträge zur Frage des Kontinuität im westlichen Banat inleitendes topoarchäologische und numismattikstudium in Teremia Mare)*, Banatica 7, 1983, p. 491-509.

Vasile Râmneanțu. *Activitatea organizației județene a P.S.D.-ului Timiș-Torontal în perioada 1944-1946, (L'activité de l'organisation départementale de P.S.D. Timiș-Torontal durant la période 1944-1946.)*, Banatica 12/2, 1993, p. 305-311.

Octavian Răuț. *Mori medievale din Banat, (Moulins médiévaux du Banat médiéval)*, Banatica 12/2, 1993, p. 22-44.

Octavian Răuț; Ovidiu Bozu; Richard Petrovsky. *Drumurile romane în Banat (Römerstrassen im Banat)*, Banatica 4, 1977, p. 135-159.

Friedrich Resch. *Typologische Studie kultischer Geschichtsdeckel aus der jungsteinzeitlich Siedlung von Parța I*, Banatica 11, 1991, p. 185-192.

Vasile Râmneanțu. *Ocupația militară sârbească în județul Timiș-Torontal: 1918-1919 (The serbian military occupation in Timiș-Torontal District between 1918-1919)*, Banatica 13/2, 1995, p. 383-397.

Vasile Râmneanțu. *Activitatea organizațiilor de stânga ale minorităților naționale din județul Timiș-Torontal: 1944-1946 (L'activité des organisations de gauche des minorités nationales dans le district Timiș-Torontal (1944-1946)*, Banatica 13/2, 1995, p. 419-429.

Petru Rogozea. *Câteva descoperiri hallstattiene recente din Banat (Neuliche Hallstattzeitlichen Entdeckungen aus dem Banat)*, Banatica 7, 1983, p. 139-151.

Petru Rogozea, *Cercetări arheologice în endocarstul din sud-vestul României*, (*Archäologische Untersuchungen im sud-westlichen Karst Rumäniens*), Banatica 9, 1987, p. 347-362.

Petru Rogozea, *Unelte romane de la Tibiscum*, (*Römische Werkzeuge von Tibiscum*), Banatica 10, 1990, p. 137-138.

Petru Rogozea, *Doîna Benea, Petru Bona, Tibiscum*, Edit. Museion, Bucureşti, 1994, (recenzie), Banatica 13/1, 1995, p. 297-303.

Petre Roman, *Modificări structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato-danubiană* (*Strukturänderungen des Endäneolithkums im Donau-Karpatenraum*), Banatica 2, 1973, p. 57-77.

Gheorghe Ruja, *Situaţia muncitorimii miniere şi metalurgiste în Banatul montanistic la mijlocul veacului al XIX-lea* (*Die lage der Berg-und Hüttenarbeiter aus den montanistischen Banat um die Mitte des XIX. Jahr.*), Banatica 3, 1975, p. 209-217.

Gheorghe Ruja, *Exploatarea miniere ale societăţii Uzinele de Fier şi Domeniile Reşiţa (U.D.R.), 1920-1928* (*Die Bergwerke der Gesellschaft „Eisenwerke und Domänen Reşiţa“*), Banatica 4, 1977, p. 373-383.

Gheorghe Ruja, *Dizolvarea sindicatelor unitare din România şi procesul comunist de la Timişoara -1929-* *Die Auflösung der Vereinigten Gewerkschaften aus Rumänien und der Kommunisten-prozes von Timisoara, 1929*), Banatica 5, 1979, p. 439-450.

Gheorghe Ruja; Vasile Zaberca, *Contribuţia muncitorilor la refacerea economică a ţării şi înlăptuirea actului revoluţionar al naţionalizării principalelor mijloace de producţie (1944-1948)* (*La contribution des travailleurs de Resita au redressement économique du pays et à la réalisation de l'acte révolutionnaire de la nationalisation des principaux moyens de production 1944-1948*), Banatica 3, 1975, p. 290-301.

Dana Rus, Ghe. Lazarovici, *On the Developed Neolithic Architecture in Banat*, Banatica 11, 1991, p. 87-118.

Mircea Rus, *Transilvania şi Banatul în secolele VI-IX* (*Siebenbürgen und Banat zwischen dem VI und IX Jahr.*), Banatica 4, 1977, p. 169-214.

Mircea Rusnac, *Confruntări politice şi electorale în judeţele bănăţene în anul 1946* (*Confrontations politiques et électorales dans les départements du Banat pendant l'année 1946*), Banatica 14, 1996, p. 394-415.

Mircea Rusnac, *Procesul partizanilor anticomunişti din Banat (1949)*, (*Le procès des partisans anticomunistes de Banat (1949)*), Banatica 14, 1996, p. 417-432.

Mircea Rusnac, *Un proces stalinist implicând „agenţi imperialişti”, evrei şi social-democraţi reşiţeni (1950)*, (*Une procédure judiciaire staliniste concernant des „agents impérialistes”, juifs et social-démocrates de Reşiţa (1950)*), Banatica 15/2, 2000, p. 241-257.

I.I. Russu, *Diploma militară romană de la Čovdin -R.S.F.J.* (*Das römische Militärdiplom von Covdin-R.S.F.J.*)

I.I. Rusu, *Inscripţii romane din castrul Praetorium- Mehadia* (*Inscriptions romaines du camp de Mehadia*), Banatica 2, 1973, p. 103-114.

Mircea Rusu, *Cultura Tisa* (*La culture Tisa*), Banatica 1, 1971, p. 77-83.

Mircea Rusu, *Transilvania şi Banatul în secolele VI-IX*, Banatica 4, 1977, p. 169-214.

Nicolae Săcară, *Donjonul de la Turnu-Ruieni (Der Turn von Turnu-Ruieni)*, Banatica 3, 1975, p. 303-309.

Caius Săcărin, *Trei celturi de la Pescari - județul Caraș-Severin (Trois kaches à douille du village Pescari, dép. Caraș-Severin)*, Banatica 4, 1977, p. 111-115.

Caius Săcărin, *Depozitul de bronzuri de la Cozla - județul Caraș-Severin (Le dépôt de bronzes de Cozla- dép. Caraș-Severin)*, Banatica 5, 1979, p. 107-114.

Caius Săcărin, *Depozitul de bronzuri de la Ticvaniul Mare- jud. Caraș-Severin (Le dépôt de bronzes de Ticvaniul Mare- dép. Caraș-Severin)*, Banatica 6, 1981, p. 97-106.

Caius Săcărin, *O nouă descoperire din epoca bronzului în Clisura Dunării (Une nouvelle découverte de l'âge du Bronze dans „Clisura” du Danube)*, Banatica 7, 1983, p. 59-65.

Caius Săcărin, *Depozitul de bronzuri de la Liubcova-Țiglărie (Der Bronzenfund von Liubcova -Țiglărie)*, Banatica 8, 1985, p. 91-98.

Caius Săcărin, *Descoperiri Gârla Mare în zona Porților de Fier (Découvertes Gârla Mare de la région de Portes de Fer)*, Banatica 12/1, 1993, p. 75-85.

Cornel Sătmărean, *Despre comunitatea sătească și norme de drept bizantin utilizate în raporturile juridice din cadrul obștilor sătești românești (De la communauté rurale et normes de droits byzantine utilisées dans les rapports juridiques dans les collectivités rurales roumaines)*, Banatica 7, 1983, p. 321-333.

Cornel Sătmărean, *Un litigiu din anul 1390 și instituția jurătorilor tocmelnici (Un litige de l'année 1390 et l'institution de jurés temporaires)*, Banatica 8, 1985, p. 203-211.

Wolfram Schier, *Untersuchungen zur Keramik von Vinča-Belo Brdo*, Banatica 11, 1991, p. 133-140.

Viorel Screciu, *Documente americane privind situația Banatului în prima jumătate a anului 1919. (La situation du Banat dans la première moitié de l'année 1919 dans des documents américaines)*, Banatica 13/2, 1995, p. 373-383.

Cornel Sigmirean, *Istoricul Teodor V. Pacașian, (L'historien Teodor V. Pacașian)*, Banatica, 12/2, 1993, p. 243-260.

Cornel Sigmirean, *Români la Universitatea din Budapesta (1900-1919). Doctori în științe (Die Rumänen auf der Universität von Budapest (1900-1919). Die Doktoren Wissenschaften)*, Banatica 13/2, 1995, p. 127-169.

Valeriu Sârbu, *Credințe și practici magico-vrăjitoarești la traco-geto-daci (Croyances et pratiques magico-sorcières chez les thraco-géto-daces)*, Banatica 12/1, 1993, p. 91-103.

Valeriu Sârbu, Gelu Florea, *Cavalerul în arta tracică (sec.V a.Chr.-I d.Chr.). (materiale, tehnici, ateliere, iconografie, posibile interpretări)*, Banatica 15/1, 2000, p. 105-135.

Tudor Soroceanu, *Însemnătatea cimitirului de la Mokrin pentru cronologia epocii timpurii a bronzului în Banat (Die Bedeutung des Gräberfeldes von Mokrin für die Chronologie der frühen Bronzezeit aus dem Banat)*, Banatica 3, 1975, p. 33-49.

Tudor Soroceanu, *Considerații preliminare asupra ceramicii de tip Mureș (Vorläufige Betrachtungen über die Keramik von Mureș-Typ)*, Banatica 4, 1977, p. 105-110.

Victor Sorochin, *Über die Beziehungen zwischen den Kulturen Vinča und*

Precucuteni-Tripolje A, Banatica 11, 1991, p. 213-217.

Valeria Soroștian, *Augustin Bunea - un canonic din Blaj la Roma și Viena (Augustin Bunea - un channonique de Blaj à Rome et à Vienne)*, Banatica 13/2, 1995, p.169-181.

Constantin I. Stan, *Cassian R. Munteanu - luptător pentru unitate națională (Cassian R. Munteanu-combattant pour l'unité nationale)*, Banatica 8, 1985, p. 343-354.

Eugen Stoicovici, *Ateliere siderurgice din secolele IV-XI-XII în partea de sud a Banatului (Eisenhüttenwerkestätten aus dem IV und XI-XII Jahrhunderten vom Süden des Banats)*, Banatica 6, 1981, p. 173-178.

Eugen Stoicovici, *Unele caracteristici ale zgurilor din atelierele metalurgice daco-romane și prefeudale (Quelques caractéristiques des scories des ateliers métallurgiques daco-romains et préféodaux)*, Banatica 7, 1983, p. 239-249.

Milorad Stojić, *Étendue, chronologie et interprétation de la céramique tremblée sur la Péninsule Balkanique et la région danubienne moyenne*, Banatica 12/1, 1993, p. 91-103.

Coriolan Suru, *File din istoria Liceului de matematică-fizică din Caransebeș (Aus der Geschichte der Lyzeums für Mathematik und Physik aus Caransebeș)*, Banatica 8, 1985, p. 355-361.

Coriolan Suru, *Istoria construcției locomotivei cu aburi la Reșița (1872-1960), (Geschichte des Dampflokomotivenbaus in Reșița (1872-1960))*, Banatica 9, 1987, p. 479-501.

Coriolan Suru, *Construcția de utilaj petrolier la Reșița între 1924-1954, (Der Bau von Erdölförderungsanlagen in Resita (1924-1954))*, Banatica 10, 1990, p. 415-437.

D. Șandru, *Aplicarea reformei agrare din 1921 pe proprietățile funciare ale uzinelor de fier și domeniilor Steg (La mise en pratique de la réforme agraire de 1821 sur les propriétés foncières des Usines de fer et des domaines Reșița)*, Banatica 5, 1979, p. 407-422.

Ion Șerban, *Aspecte din lupta muncitorilor reșițeni împotriva regimului antonescian: 1940-1944 (Aus der Kampf der Reschitzaer Arbeiter gegen das Antonesvuregime, 1940-1944)*, Banatica 1, 1971, p. 339-346.

Ioan Șerban, *Acțiuni revendicative ale clasei muncitoare din Banat în anii dictaturii regale: 1938-1940 (Mouvements révéndicatifs de la classe ouvrière de Banat pendant la dictature royale, 1938-1940)*, Banatica 2, 1973, p. 289-298.

Ion Șerban, *Represiuni antimuncitorești în județele Caraș și Severin în perioada interbelică, 1919-1939 (Arbeiterfeindliche Unterdrückungen in den Kreisen Caraș und Severin in der Zwischenkrisegs-periode 1919-1939)*, Banatica 3, 1975, p. 259-269.

Ion Șerban, *Lupta Partidului Comunist Român, în fruntea maselor populare din județul Caraș-Severin, împotriva dictaturii antonesciene: 1940-1944 (Der Kampf der Rumänischen Kommunistischen Partei als Anführer der Volksmassen gegen die Antonescudiktatur im Kreis Caraș-Severin)*, Banatica 5, 1979, p. 457-464.

Ion Șerban, *Intensificarea exploatării maselor populare din județul Caraș-Severin, în anii dictaturii antonesciene, 1940-1944 (Die Verstärkung der Ausbeutung der Volksmassen aus dem Kreis Caraș-Severin in der Jahren der militärdiktatur von Antonescu, 1940-1944)*, Banatica 6, 1981, p. 363-369.

Ion Șerban, *Pagini de istorie revoluționară caraș-severineană 1920-1944, volum*

intocmit de C.Brătescu, I.Popa, Margareta Poterașu, V.M.Zaberca, Reșița, 1981, Banatica 6, 1981, p. 502-503.

Ion Serban, *Din presa străină a anului 1940 despre regimul antonescian și ocupația hitleristă (Au sujet de la presse étrangère de l'année 1940 à propos du régime d'Antonescu et l'occupation hitlérienne de la Roumanie)*, Banatica 7, 1983, p. 393-397.

Gheorghe Șora, *Unele aspecte privind învățământul românesc din Banat la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Einige Aspekte des Banater Unterrichtes in rumänischer Sprache ende des 18 Jahrhunderts)*, Banatica 6, 1981, p.245-251.

Mircea Taban, *Industria țărănești din județul Caraș-Severin în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații etno-istorice, (Les industries paysannes du département Caraș-Severin dans la deuxième moitié du XIX-e siècle. Considerations ethno-historiques)*, Banatica 10, 1990, p. 529-575.

Nikola Tasić, *Die Verbindungen zwischen den spätbronzezeit-lichen Kulturen in den Südkarpaten und im Donauegebiet*, Banatica 12/1, 1993, p. 75-85.

Eugen Tomșa, *Unele caracteristici ale plasticii antropomorfe din așezările culturii Vinca, din zona Porților de Fier*, Banatica 1, 1971, p. 85-91.

Georgeta Trîncă, *Studiu preliminar asupra resturilor de faună din așezarea eneolitică de la Cuptoare-Sfogea (Étude préliminaire des restes fauniques de la station énéolithique de Cuptoare-Sfogea)*, Banatica 6, 1981, p. 51-55.

Georgeta Trîncă, *Observații pe marginea materialului faunistic din așezarea medievală de la Ilidia -jud.Caraș-Severin (Observations sur le matériel faunique de l'établissement médiéval d'Ilidia-dép. Caraș-Severin)*, Banatica 7, 1983, p. 311-321.

Theodor N.Trâpcea, *Informații despre unele localități din Banat în secolul al XVIII-lea (Information concerning some localities of Banat region in the XVIII-th Century)*, Banatica 5, 1979, p. 291-295.

Otto Trogmayer, *Gedanken über das Randgebiet einer Kultur*, Banatica 11, 1991, p. 73-76.

Dumitru Țeicu, *Cercetări arheologice în depresiunea Oravița, (Archäologische Forschungen in der Senke von Oravița)*, Banatica 9, 1987, p. 317-344.

Dumitru Țeicu, *Cercetări de arheologie medievală la Berzovia, (Die archäologische Erforschung des Mittelalters in Berzovia)*, Banatica 10, 1990, p. 267-279.

Dumitru Țeicu, *Radu Popa. In Memoriam*, Banatica 12/1, 1993, p. 367-369.

Dumitru Țeicu, *Über die Anfänge der mittelalterlichen Befestigungsarchitektur im Banat*, Banatica 13/1, 1995, p. 209-215.

Dumitru Țeicu, *Atelierul metalurgic din secolul al XII-lea de la Gornea, (Die Metallhütte aus dem 12 Jh.von Gornea)*, Banatica 13/1, 1995, p. 215-223.

Dumitru Țeicu, *Biserica medievală de la Cârnecea, (Die mittelalterliche Kirche von Cârnecea)*, Banatica 13/1, 1995, p. 227-233.

Dumitru Țeicu, *Observații privind geografia istorică a Văii Bistriței la începutul secolului al XV-lea, (Betrachtungen über die historische Geographie des Bistrastales am Anfang von 15 Jh.)*, Banatica 13/2, 1995, p. 17-27.

Dumitru Țeicu, *Muzeul Banatului Montan 1959-1999*, Banatica 15/1, 2000, p.5-9.

Dragoș-Lucian Țigău. *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVIII (Die familie Fiat von Armenisch in den 15-17 Jahrhunderten)*, Banatica 14, 1996, p. 21-30.

Dragoș-Lucian Țigău. *Familia Bizere-Găman în secolele XV-XVII (Die familie Bizere-Găman in den 15-17 jahrhunderten)*, Banatica 15/2, 2000, p. 31-68.

Viorel Gh.Țigu;C.Feneșan; Adriana Buzilă, *Biserica ortodoxă română din Lipova (Die rumänische orthodoxe Kirche aus Lipova)*, Banatica I, 1971,p. 353-372.

Victor Țundrea. *Cu privire la starea de spirit a locuitorilor județului Timiș-Torontal în anii dictaturii militaro-fasciste-Über die Geisteshaltung der Bewohner aus dem Kreize Timiș-Torontal in den Jahren der Militärisch-faschistischen Diktatur*, Banatica 8, 1985, p. 403-406.

Nicolae Ursulescu, Valentin Dergacev, *Influences de type Vinča dans le néolithique ancien de la Moldavie*, Banatica 11, 1991, p. 157-172.

Ilie Uzum, *Cimitirul medieval de la Gornea-„Țircheviște” (Le cimetière de Gornea-„Țircheviște)*, Banatica 3, 1975, p. 131-143.

Ilie Uzum, *Locuirea feudală timpurie de la Gornea-Țărmuri (Frühmittelalterliche Ansiedlung bei Gorne-„Țărmuri”)*, Banatica 4, 1977, p. 215-222.

Ilie Uzum, *Die rumänen aus der „Clisura Dunării” zwischen dem VI. Und XIV*, Banatica 5, 1979, p. 215-224.

Ilie Uzum. *Așezarea feudală timpurie de la Moldova Veche-„Rîț” -județul Caraș-Severin (L'établissement du haut Moyen Âge de Moldova Veche- Rât, dép. Caraș-Severin)*, Banatica 5, 1979, p. 225-254.

Ilie Uzum, *Necropola feudală timpurie de la Gornea-Căunița de Sus:jud.Caraș-Severin (Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Gornea-„Căunița de Sus”, Kreis Caraș-Severin)*, Banatica 6, 1981, p. 181-195.

Ilie Uzum, *Locuirile medievale românești de la Gornea-Zomonite (Les établissements médiévaux de Gornea-Zomonite)*, Banatica 7, 1983, p. 249-297.

Ilie Uzum. *Căi și perspective în valorificarea patrimoniului de istoria tehnicii din județul Caraș-Severin-Mittel und Wegw der Verwertung der technischen Erbes im Kreise Caraș-Severin*, Banatica 8, 1985, p. 415-436.

Ilie Uzum. *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare-Sfogea (com. Cornea, județul Caraș-Severin),(Anmerkungen am Randeder Forschungskampagnen von 1983-1985 in der frühfeudalem Nekropole von Cuptoare-Sfogea (Gemeinde Cornea, Kreis Caraș-Severin)*, Banatica 9, 1987, p. 281-314.

Ilie Uzum, *Mărturii arheologice de civilizație veche românească descoperite în satul Gornea-Căunița de Sus, (Archäeologische Zeugnisse alter rumänischer Zivilisation die im Dorfe Gornea-Căunița de Sus)*, Banatica 10, 1990, p. 205-237.

Ilie Uzum, *Tradiții muzeistice în județul Caraș-Severin și începuturile activității muzeului reșițean. (Museale traditionen im des Kreise Caraș-Severin und die Anfänge Museums aus Reșița)*, Banatica 10, 1990, p. 439-460.

Ilie Uzum; Gh. Lazarovici, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice (Die mittelalterliche Dorffiedlung Ilidia im Lichte der Urkunden der archäologischen Forchungen)*, Banatica 1, 1971, p. 157-162.

Ilie Uzum; Gh. Lazarovici; Ion Dragomir, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița*, Banatica 2, 1973, p. 403-416.

Ilie Uzum, Dumitru Țicu, *Cercetările arheologice de la Ciclova Română: jud. Caraș-Severin (Les recherches archéologiques de Ciclova Română, dép. Caraș-Severin)*, Banatica 6, 1981, p. 211-216.

Ilie Uzum, Dumitru Țicu, *Precizări de ordin cronologic și considerații istorice în legătură cu monumentul de arhitectură feudală de la Reșița-Ogășele-Cronologische festlungen und geschichtliche Eisehätzungen angesichts des Denkmals feudaler arhitektur von Reșița-Ogășele*, Banatica 7, 1983, p. 297-311.

Rastko Vasić, *Chronologische und ethnische Fragen der Eisenzeit in Zentralbalkanraum*, Banatica 12/1, 1993, p. 85-91.

Oliver Velescu, *Activitatea pictorului bănățean Gheorghe Baba în Oltenia (L'activité du peintre banatois Gheorghe Baba en Oltenie)*, Banatica 3, 1975, p. 327-332.

Luminița Wallner-Bărbulescu, *Documente inedite privind existența breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea, (Unbekannte Urkunden über die Existenz und Entwicklung der Lugoscher Zünfte im 19 Jahrhundert)*, Banatica 10, 1990, p. 289-296.

Volker Wollmann, *Dezvoltarea tehnicii miniere din Munții Cărășeni în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (Die Entwicklung der Bergbautechnik in den Karascher Bergen während der zweiten Hälfte des 18 Jahrhunderts)*, Banatica 1, 1971, p. 197-216.

Volker Wollmann, *Hărți privind exploatarea miniere de la Dognecea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Grubenrisse von Dognecea aus der zweiten Hälfte des XVIII Jhs.)*, Banatica 2, 1973, p. 187-198.

Volker Wollmann, *Hărți privind exploatarea miniere de la Dognecea din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, (Grubenrisse von Dognecea aus der ersten Hälfte des XVIII Jhs)* Banatica 3, 1975, p. 175-190.

Volker Wollmann, *Mineritul din Banat la mijlocul veacului al XVIII-lea oglindit într-un album fotografic (Das Banater Grubenwesen um die Mitte des XVIII Jahrhunderts widerspiegelt in einem Grubenriss-Album)*, Banatica 5, 1979, p. 297-314.

Vazile Zaberca, *Instaurarea administrației românești la Reșița - iunie 1919 (Die Einführung der rumänischen Verwaltung in Reșița Juni, 1919)*, Banatica 2, 1973, p. 263-267.

Vasile Zaberca, *Din istoria mineritului cărășan în secolul al XIX-lea. Exploatarea auriferă „Elisabeta” (Ou the history of mining in Caraș mountains in the XIX century „Elisabeta” gold bearing mine working)*, Banatica 3, 1975, p. 219-229.

Vasile M. Zaberca, *Bănățenii - susținători ai războiului pentru cucerirea independenței (The people from Banat- supporters of the Independence War)*, Banatica 4, 1977, p. 293-298.

Vasile M. Zaberca, *Știri din presă privind aplicarea reformei agrare din 1921 în sudul Banatului (Informations de presse sur la mise en pratique de la réforme agraire de 1921 dans le sud du Banat)*, Banatica 5, 1979, p. 423-428.

Vasile Zaberca, *Acțiuni revendicative ale țăranilor caraș-severineni pentru pământ: 1918-1921 (Actions révéndicatives des paysans du dép. Caraș-Severin pour terre, 1918-1921)*, Banatica 6, 1981, p. 323-325.

Vasile Zaberca, *Înfăptuirea reformei agrare din 1921 pe teritoriul Comunităților de avere ale fostelor regimente grănicerești nr.13 și 14 din sud-vestul României- Die Agrarreform vom 1921 auf dem Gebiete der Vermögensgemeinschaft der gewesen Regimente nr.13 und 14 aus dem SW Rumäniens*, Banatica 8, 1985, p. 385-397.

Vasile Zaberca, *1 Decembrie 1918. Delegația Caraș-Severinului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, (1 Dezember 1918. Die Delegation des Kreises Caraș-Severin bei der Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia)*, Banatica 9, 1987, p. 439-446.

Vasile M. Zaberca, *Mărturii documentare privind instaurarea administrației românești în sud-vestul României, (Urkundliche Belege über die Einsetzung der rumänischen Verwaltung im S-W Rumäniens)*, Banatica 9, 1987, p. 451-460.

Vasile M. Zaberca, *Situația proprietății funciare din sudul Banatului în perioada premergătoare legiferării reformei agrare din 1921. Arendările forțate, (Die Lage des Grundbesitzes im Süden des Banats vor der Zwangsverpachtungen Agrarreform aus dem Jahre 1921. Die Zwangsverpachtungen)*, Banatica 10, 1990, p. 361-376.

Vasile M. Zaberca, *Un prezumtiv monument, în Timișoara, al eroului național general Ion Drăgălina, (Un présumptif monument de l' héros national - le général Ion Drăgălina, à Timișoara)*, Banatica 12/2, 1993, p. 297-303.

Vasile Zaberca; Valeriu Leu, I.E.Tieranu-luptător pentru emanciparea națională (I.E.Țiereanu- a fighter for the National Emancipation), Banatica 5, 1979, p. 367-372.

Vasile Zaberca, Ion Popa, *Din tradițiile culturale ale centrului minier Anina, (Kulturtraditionen des Bergores Reschitza)*, Banatica 10, 1990, p. 385-395.

Vasile Zaberca, *Memorialistica Revoluției de la 1848 în Transilvania. Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988, (recenzie)*, Banatica 10, 1990, p. 581.

Florica Zaharia; Ștefan Cădariu, *Urme textile pe ceramica neolitică descoperită în județul Caraș-Severin (Textilabdrücke auf neolithischer Keramik aus dem Kreis Caraș-Severin)*, Banatica 5, 1979, p. 27-34.

Emil Zinveliu, Gheorghe Gh.Ciulei, *Momente din lupta clasei muncitoare din județul Caraș-Severin oglindite în documente juridice (Moments de la lutte de la classe ouvrière du dép. Caraș-Severin reflétés dans des documents juridiques)*, Banatica 6, 1981, p. 359-362.

I.S.S.N.: 1222-0612

<https://biblioteca-digitala.ro>